

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

23.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
1. CİLT

30 MAYIS - 3 HAZİRAN 2005
ANTALYA

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI

Yayın No: 3053-1

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Yayın No: 114-1

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Koray OLŞEN

Dr. Fahriye BAYRAM

Dr. Adil ÖZME

DİZGİ: *Özlem Gül İNAL*

ISBN: 975-17-3184-4 (Tk.No)

975-17-3185-2 (1. Cilt)

ISSN: 1017-7663

Not: Bildiriler, sahiplerinden geldiği şekliyle ve sunuş sırasına göre yayınlanmıştır. Kitapta yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

**KÜLTÜR BAKANLIĞI DÖSİMM BASİMEVİ
ANKARA-2006**

İÇİNDEKİLER

Mustafa Hamdi SAYAR Kilikya Yüzey Araştırmaları 2004	1
Mustafa Hamdi SAYAR Doğu Trakya Yüzey Araştırmaları 2004	13
Thomas CORSTEN Kibyra	19
Serra DURUGÖNÜL, Murat DURUKAN, Gabriele MIETKE 2004 Yılı Korykos (Kızkalesi) Yüzey Araştırması	21
Serra DURUGÖNÜL Adana, Tarsus, Mersin ve Silifke Müzelerinde Bulunan Klasik, Hellenistik ve Roma Dönemi Pişmiş Toprak Heykelcikler	25
M. SEYER “Corpus Der Denkmäler Mit Lykischer Schrift” -Die Kampagne 2004	33
Halil Hamdi EKİZ Uşak Müzesi’nde Bulunan Eski Tunç Çağı’na Ait Bir Grup İdol	47
Fehmi ERARSLAN, Margherita FACELLA, Engelbert WINTER Neue Funde im Museum Adıyaman aus der Nekropole von Perrhe (Pirun)	57
M. ZIMMERMANN Feldforschungen in Phellos (Lykien) 2004	63
Güngör KARAUĞUZ 2004 Yılı Devrek (Zonguldak) Yüzey Araştırması	69
Özdemir KOÇAK Afyon İli ve İlçeleri Yüzey Araştırmaları 2004	83
Hasan BAHAR Konya-Karaman İlleri ve İlçeleri 2004 Yılı Yüzey Araştırmaları	95
Enver AKIN, Orhan KAVAK, Jacques CONNAN Demirköy Bitüm Süs Eşyaları	107
Ender VARINLIOĞLU, Pierre DEBORD Hyllarima 2004	117

Oktay BELLİ 2004 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması	123
N. ÇEVİK, B. VARKIVANÇ, S. BULUT, İ. KIZGUT, E. AKYÜREK, İ. P. PEDARROS, M. KUNZE, B. ÖZDİLEK Bey Dağları 2004 Yılı Yüze Araştırmaları	141
Ertuğrul DANIK Yukarı Fırat Bölgesi 2004 Yılı Arkeolojik Yüze Araştırması	155
Mustafa ŞAHİN Myndos 2004 Yılı Yüze Araştırması	171
M. ŞAHİN, D. PARRISH, W. JOBST, D. ŞAHİN Türkiye Mozaik Corpusu-2004	185
Ali BORAN, Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU, Zekai ERDAL Siirt-Batman İleri ve İlçelerindeki Ortaçağ ve Sonrasına Ait 2004 Yılı Yüze Araştırmaları	191
Harun TAŞKIRAN İlisu Baraj Gölü Alanında Paleolitik Çağ 2004 Yılı Yüze Araştırması	205
Bülent İPLİKÇİOĞLU Batı Pamphylia ve Doğu Lykia'da Epigrafya Araştırmaları 2004	219
Nicholas K. RAUH Rough Cilicia Archaeological Survey Project: Report of the 2004 Season	225
Hans LOHMANN Survey of Mykale (Dilek Dağları) 3 rd Campaign: The Discovery of the Arhaic Panionion	241
Veronica KALAS The 2004 Survey at Selime-Yaprakhisar in the Peristrema Valley, Cappadocia	253
Levent Egemen VARDAR Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüze Araştırması: Ankara ve Kırıkkale İleri, 2004	267
Engin BEKSAÇ 'Kuzeybatı Anadolu ve Trakya'da Erken Kültistik Kaya (Kaya Oyma ve Megalit) Anıtları ve Kült Alanları Projesi' Edirne ve Kırklareli İleri 2004 Yüze Araştırması	283

Gülriiz KOZBE Şırnak İli, Cizre-Silopi Ovası 2004 Yılı Yüzey Araştırması	293
Emel ERTEN Mersin, Silifke Olba (Uğuralanı) 2004 Yılı Yüzey Araştırması	309
A. G. GUIDOBALDI, C. BARSANTI, M. D. VALLE R. FLAMINIO, A. PARIBENI, A. Bilban YALÇIN Aya Sofya Müzesi Bizans Plastik Eserler Koleksiyonu	319
Hugh ELTON Göksu Archaeological Project 2002-2004	331
Feridun ÖZGÜMÜŞ, Ken R. DARK İstanbul 2004 Yılı Çalışmaları	343
Mustafa ÖZER Edirne Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları-I	355
Andreas SCHACHNER Birkleyn Mağaraları (Dicle Tüneli) Yüzey Araştırması 2004	367
Peter LAMPE Die 2004-Kampagne Der Archäologischen Oberflächenuntersuchungen in Pepouza und Tymion	385
Jacob LAUINGER The Middle Bronze Age Tablets From Tell Atchana: An Archeological and Archival Analysis	389
Füsun TÜLEK Kilikya Bölgesi Mozaikleri Araştırması: Ovalık Kilikya 2001-2003	397
Füsun TÜLEK Kilikya Mozaiklerinin Petrografisi	405
Turan TAKAOĞLU 2004 Yılı Coşkuntepe Yüzey Araştırması	411

KİLİKYA YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2004

Mustafa Hamdi SAYAR*

Ağustos ve eylül aylarında Adana, Osmaniye, Hatay ve Mersin illeri ve müzelelerinde yapılan yüzey araştırması sırasında 12 adet taşınmaz, Hellenistik ve Roma devirlerine tarihlenen 92 adet arkeolojik ve epigrafik nitelikli taşınır kültür varlığı saptanmıştır¹.

Yapılan çalışmaların illere göre dağılımı şöyledir:

Mersin İli Çalışmaları

Bu ilde Silifke İlçesi'ne bağlı Uzuncaburç Beldesi'nde bulunan Diokaisareia antik kentindeki Hellenistik ve Roma Devri yazıtları üzerinde önceki yıllarda başlanmış olan çalışmalara devam edilmiştir. Özellikle Uzuncaburç'ta bulunan yazıtlar ile Erdemli İlçesi'ne bağlı Cennet ve Cehennem obrukları civarındaki yapılarda bulunan yazıtlar karşılaştırılarak incelenmektedir. Aynı amaçla Kız Kalesi'nin kuzeyindeki Adamkayalar mevkiinde bulunan nekropoldeki yazıtlar da Uzuncaburç'taki ve Cennet-Cehennem mevkiindeki Hellenistik yazıtlarla karşılaştırılarak bölgede Hellenistik ve Roma Devrinde yönetim mekanizmasını elinde bulunduran rahip ailelerinin prosopografik bağlantılarının saptanabilmesine çalışılmaktadır. Bu çalışma kapsamında en önemli buluntular 1996 yılında Göztepesi olarak bilinen ve Cennet-Cehennem obruklarının birkaç kilometre kuzeybatısında bulunan mevkide, araştırma heyeti başkanı tarafından 1996 yılında varlığı saptanan Zeus Tapınağı ve Kutsal Alanı yazıtlarıdır. Bu yazıtlar sayesinde, Cennet obruğunun hemen güneyinde inşa edilmiş olan kilisenin üzerinde isim listeleri bulunan yazıtlı blok taşlarının aslında Göztepesi'ndeki tapınaktan buraya getirildiği ve Göztepesi'ndeki Zeus Korykios Tapınağı'nın Uzuncaburç-Diokaisareia'daki Zeus Olbios Tapınağı ile doğrudan bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Adamkayalar Nekropolü'nde defnedilmiş bulunanlardan bazılarının da Zeus Olbios ve Zeus Korykios tapınaklarında nesiller boyu rahiplik yapan ailelerin mensupları oldukları saptanmıştır.

Mersin İli'ndeki çalışmalarımıza Korykos antik kenti ve çevresindeki incelemelerle devam ettik. Korykos özellikle M. S. 4. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan bir antik kent olup M. Ö. 1. yüzyıl sonlarında Doğu Kilikya'daki Kastabala antik kentinde hüküm süren Tarkondimotos'un arazisinde kalmaktaydı. Tarkondimotos denize açılabilmek için bugünkü İskenderun Körfezi kıyısında olduğu kadar orta Kilikya'daki sahil kesimlerini de kontrolü altında bulundurmaktaydı. Bu az araştırılmış tarihî olayın belgelerini aramak amacıyla Korykos'ta yaptığımız çalışmalar sırasında bazı erken devir Ro-

* Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Vezneciler, 34459 İstanbul/TÜRKİYE

1 Bu çalışmalara izin veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Bakanlık Temsilcisi Mersin Müzesi uzmanı Mehmet Şener'e, çalışmalarımıza büyük destek olan Adana ve Osmaniye valilerine, Adana, Mersin ve Osmaniye il kültür ve turizm müdürlüklerine, Adana, Mersin, Silifke, Tarsus müze müdürlükleri ve söz konusu dört ilin il ve ilçe jandarma komutanlıklarına arzide bizlere verdikleri destek için teşekkür ederim.

ma yapı ve yazıtlarını inceleme olanağı bulduk. Özellikle deniz kenarındaki Ortaçağ kallesinde devşirme malzeme olarak inşa edilmiş olan yazıtların incelenmesi sırasında kentin Hellenistik ve Roma Devri tarihini aydınlatabilecek önemli saptamalarda bulunabildik.

Korykos ören yerinde yaptığımız incelemeler sırasında heyet üyesi Dr. Hamdi Şahin, hazırlamakta olduğu Orta Kilikya bölgesinin ekonomi tarihi ve tarihî - coğrafyası çalışmaları kapsamında Korykos'taki yazıtlar üzerindeki çalışmalarını sürdürmüştür.

Korykos antik kentinin kuzeyindeki arazisinde yaptığımız çalışmalar sırasında Silifke ile Erdemli ilçelerini birbirinden ayıran Limonlu Vadisi'nde (Resim: 1) bulunan taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının incelenmesine 2004 yılında da devam edilmiştir. Limonlu Deresi'nin aktığı bu vadinin batısındaki Sömek Köyü'nün hemen doğusunda bulunan Efrenk mevkiinde 2003 yılında incelenen Roma ve Osmanlı Devri köprüleri civarındaki antik Roma yolunun belgelenmesi çalışmaları tarihî-coğrafya çalışmaları kapsamında sürdürülmüştür (Resim: 2, 3). Efrenk'te bulunan Hellenistik ve Roma Devri yerleşmesinde varlığını saptadığımız yeni bulunan bir Roma Devri mezar yazıtının incelenmesinden sonra Sömek Köyü'nün doğusunda bulunan bir ören yerindeki mezar evi yapısı ve yazıtını inceleyip Sömek Köyü'nün batısındaki Hüseyin alanı mevkiinde bir antik devir yerleşmesi ve Uzuncaburç'taki Zeus Olbios Tapınağı ile ilişkili çok sayıda yıldırım demeti, Herakles lobutu, Dioskurlar takkesi gibi kült işaretleri saptandı.

Aynı bölgedeki Öküzlü antik yerleşmesinin yakınındaki Topakören mevkiinde, Surattaşı olarak bilinen yerde, antik bir yerleşme yerinde, çiftliğin sahibi olan ailenin kaçak kazıları sonucu ortaya çıkarılmış olan kabartmalı ve yazıtlı mezar sunakları (Resim: 4) ve bu ailenin şarap ve zeytinyağı üretmek için kullandığı işlikler saptandı.

Limonlu Vadisi'nin batı yamacında, Eşkin ve Deli Ali mevkilerinde iki antik yerleşme yeri saptandı. Bunlar genellikle Roma İmparatorluk Devrinde vadinin sağladığı savunma olanaklarından yararlanmak amacıyla kurulmuş köy yerleşmeleri olup geniş alanlara yayılmaktadır. Varlıkları ve nitelikleri ilk kez tarafımızdan saptanan bu yerleşme yerlerinin ivedilikle, korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları olarak tescil edilmeleri yararlı olacaktır. Deliali mevkiinde üç adet Roma İmparatorluk Devrine tarihlenen yazıtlı yuvarlak mezar sunağı saptanmıştır.

Limonlu Vadisi'nin batısında bulunan Piren yerleşmesinde yapılan incelemede, burasının savunmaya uygun konumuyla genellikle Geç Antik Devirde ve Ortaçağ'da iskân edilmiş olduğu saptanmıştır.

Limonlu Vadisi'nin içinde ise içinde yıldırım demeti kabartmaları ve dinleyen tanrıya adanmış yazıtlar bulunan bir kült mağarası bulunmuştur. Burasının da Uzuncaburç'taki Zeus Olbios Tapınağı ile ya da Athena Oreia ile ilişkili olduğu düşünülebilir.

Limonlu Vadisi'nin doğu yamaçlarında bulunan yerleşme yerlerinden Tapureli'de yaptığımız incelemeler sırasında çok sayıda kaya kabartması ve kült işareti saptadık. 19. yüzyıldan beri bilinen bir Roma ve Bizans ören yeri olan Tapureli çok geniş bir alana yayılmakta olup antik devirdeki adı henüz belirlenememiştir. Tapureli'nin Gavurburnu mevkiinde ve bu burnun Limonlu Vadisi'ne inen kesiminde çok sayıda kaya mezarı bulunmaktadır. Bunlardan birinde kapağında kalkan ve mızrak kabartması olan bir lâhit bulunmaktadır. Bazıları yazıtlı olan kaya mezarları Roma İmparatorluk Devrine tarihlenmektedir.

Tapureli'nin güneyindeki Veyselli'de ise geniş bir alana yayılan bir diğer Roma İmparatorluk Devri yerleşmesini inceledik. Bu çalışma sırasında ören yerinde bulunan kaya kabartmalarının, figürlerin yapıldığı kayanın içinde para olduğu inancıyla kaya yüzeyinin parçalanması sonucunda büyük bir tahribe uğradıklarını saptadık. Ören yerinde çok sayıda kayalara oyulmuş sarnıç olduğu saptandı.

Daha güneyde bulunan Yarımcaören mevkiinde ise bir başka Roma Devri köy yerleşmesi görüldü. Burada Uzuncaburç'taki Zeus Olbios Tapınağı ile ilişkili çok sayıda kült işareti bulundu (Resim: 5). Yarımcaören ile Batisandal arasında ise bir kayaya işlenmiş Zeus'un kartalını simgeleyen kabartma saptandı.

Daha sonra aynı bölgede bulunan Karadedeli, Işıklı, Karaböcülü, Aşağı Dünya yerleşmelerinde tarihî-coğrafya incelemeleri yapılmıştır.

Erdemli'ye bağlı Çiriş Köyü'nün girişinde bir bahçe duvarına inşa edilmiş durumda bulunan yazıtlı yuvarlak bir sunak incelenmiştir. Sunağın üzerinde mezar sahibinin kabartma portresi bulunmaktadır. Bu eser daha sonra Mersin Müzesi'ne taşınmıştır.

Silifke'ye bağlı Uzuncaburç Beldesi'nde bulunan Zeus Olbios Kutsal Alanı ve Diokaisareia ile Uğuralanı mevkiinde bulunan Olba arasındaki alanda, Zeus Olbios Tapınağı'nın kült işaretlerinin diğer örnekleri saptanmış ve bir adet Roma İmparatorluk Devrine tarihlenen yazıtlı yuvarlak mezar sunağı incelenmiştir. Diokaisareia ile Olba arasındaki alanda bulunan Roma yolu üzerinde de birkaç mil taşı parçası saptanabilmektedir.

Olba'ya su sağlayan Kocaoluk Köyü civarındaki su yollarının yakınında geçen yüzyılda bulunmuş Pers Dönemine tarihlenen M. Ö. 4. yüzyılda Arami dilinde yazılmış bir kaya yazıtı yeniden bulunabilmektedir. Olba ile Kocaoluk arasındaki Seydilli'de bir adet yazıtlı yuvarlak mezar taşı saptanmıştır.

Uzuncaburç'un güneyindeki Derbent mevkiinde geniş bir alana yayılan bir Roma Devri yerleşmesi ve bölgenin dinî ve sosyal yapısını yansıtan kaya kabartmaları bulunmuştur.

Mersin Müzesi'nde yapılan çalışmalar sırasında iki adet yazıtlı mezar steli incelenmiştir. Mersin il merkezinde ikâmet eden ve Mersin Müzesi'ne kayıtlı bir koleksiyonerde bulunan üç adet yazıtlı mezar sunağı üzerinde çalışılmıştır. Bu eserlerin bulunduğu yerinin Hatay'ın Dört Yol İlçesi civarı olduğu belirtilmiştir.

Mersin il merkezinin 10 km. kadar kuzeybatısında bulunan Takanlı Köyü'nün civarında bulunan bir vadide çok sayıda Roma Devri kaya mezarı ve kayalara yazılmış sınırlı yazıtları bulunduğu görüldü.

Mut İlçesi'ne bağlı Karacaoğlan Köyü civarında çok sayıda Roma İmparatorluk Devrine tarihlenen kaya mezarları ve köy içinde bir evin önüne getirilmiş bir lâhit kapağı üzerindeki yazıtlar incelendi (Resim: 6, 7, 8).

Mersin İli'ndeki diğer bir ören yeri de özellikle M.Ö. 5. yüzyıldan kalma akropolis surlarıyla büyük önem taşıyan Aphrodisias'tır. Aphrodisias'ta 1974 yılında kazısı yapılan Aziz Pantholeon Kilisesi ve mozaiklerinin çevredeki yazlık sitelerin genişlemeleri sonucu tehdit altında oldukları gözlemlenmektedir. Roma Devri kaya mezarlarının ise büyük ölçüde tahrip oldukları gözlenmiştir.

Araştırmalarımızın diğer bir bölümünde ise Anamur Müzesi Müdürlüğü'nce verilen bilgiler doğrultusunda Anemurion ören yerinin sahilinde, denizin çakıl taşlarını süzüklemesi sonucu ortaya çıkan bazı Roma Devri yapılarına ait mimari parçalar incelendi. Bazıları yazıtlı olan mimari elemanlar burada bir tapınak ya da benzeri bir kamu yapısının olabileceğini düşündürmektedir.

Mersin İli'nde 2004 yılında yaptığımız çalışmaların son bölümünde, Tarsus ilçe merkezi ve çevresinde antik Tarsos'un Hellenistik ve Roma İmparatorluk Devri tarihî coğrafyasını inceleme çalışmalarına devam edilmiştir. Bu çalışmalar sırasında Tarsos ilçe merkezindeki çalışmalar sırasında bulunmuş iki adet Erken Hıristiyanlık Devrine tarihlenen mezar steli incelenmiştir.

Adana İli Çalışmaları

Bu ildeki araştırmalara Kozan İlçesi'nin kuzeyindeki Karasis Dağı'nda araştırma heyeti başkanının bu bölgede 1994 yılında yaptığı araştırmalar sırasında varlığını saptadığı kalede yapılan çalışmalar ile başlanmıştır.

2003 yılında yapılan çalışmalar sırasında yazıtta rastlanmadığı için Antik Devirdeki adını hâlen belirleyemediğimiz Karasis Dağı üzerindeki yapılar topluluğu M. Ö. 3. yüzyıl başlarında Anadolu'ya doğru genişlemeye başlayan ve başkenti Antiocheia (= bugünkü Antakya) olan Seleukos İmparatorluğu'nun kuruluş aşamasında yapılmaya

başlandığı sanılan bir askerî tesis niteliğindedir. Sivil kullanım amaçlı herhangi bir yapı kalıntısı görülmeyen bu garnizon, dağın zirvesinin jeolojik yapısına uygun olarak aşığı ve yukarı kale olmak üzere birbiriyle bağlantılı iki yapı grubundan oluşmaktadır.

Çalışmalarımızın başlangıcında alınan fotogrametrik nitelikli hava fotoğrafları sayesinde, yapı kalıntılarının dağın zirvesindeki konumlarının ayrıntılı olarak belgelenmesi çalışmaları büyük ölçüde kolaylaşmıştır.

Yapı tarihi yönünden kalıntıların belgelenmelerinde, Prof. Dr. Adolf Hoffmann'ın yönetiminde iki grup halinde çalışılmıştır. Heyet üyelerinden dört kişilik bir grup aşığı kalede çalışırken diğer dört kişi yukarı kaledeki silo ve yönetim merkezi niteliğinde olan yapıların ölçekli plan ve kesitlerinin çıkarılması çalışmalarını sürdürmüştür.

Deniz seviyesinden yaklaşık 950 metre kadar yükseklikteki aşığı kalenin dört sur kulesinin pencerelerinin çok geniş ve yüksek olmaları, bunların kulelerin içine yerleştirilmiş mancınıklarla dışarıya doğru taş güllerin atılabilmesi için yapıldıklarını göstermektedir.

Yapılarda sarnıçlar dışında kiremit bulunamamış olması, bu yapıların tamamlanıp hizmete girmeden terk edilmiş oldukları izlenimini vermektedir.

Karasis Dağı'nın zirvesindeki yapıların yanı sıra bunlarla doğrudan bağlantılı olan batı yamacındaki yapılarda da belgeleme çalışmaları yapılmaya başlandı. Bu çalışmalar Trento Üniversitesi'nden Prof. Dr. Marietta De Vos denetiminde beş kişiden oluşan bir ekip tarafından yürütüldü. Özellikle Kozan baraj gölünde su seviyesinin çok düşük olması sonucunda ortaya çıkan bazı yapıların belgelenmeleri yapılırken Roma İmparatorluk Devri başlarına tarihlenen üç mezar evi incelendi (Resim: 9). Kozan baraj gölü zemininin bazı kesimlerinde su seviyesinin düşmesi sonucu ortaya çıkan Ortaçağ mezarlarının ise büyük ölçüde yakın zamanda soyulduğu saptanmıştır (Resim: 10).

Daha sonra Karasis ile Kozan ilçe merkezi arasında bulunan Ferhatlı Dağı üzerindeki Ferhatlı ve Köreken adlı Roma Devri ve Geç Antik Devir yerleşme yerlerinin belgelenmeleri çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Karasis çevresindeki Antik Devir tarihî yerleşim coğrafyası çalışmalarının son bölümünde Karasis'in birkaç kilometre kadar batısındaki Andıl mevkiinde, varlığı araştırma heyeti başkanı tarafından 10 yıl önce saptanan Roma ve Erken Bizans yerleşiminin belgelenmesi gerçekleştirildi. Burada bulunan 8 adet yazıt sayesinde bir Roma Devri Asklepios ve Hygieia Kutsal Alanı'nın varlığı ortaya çıkmaktadır.

Karasis Dağı'nın güneydoğusunda bulunan Uzunoğlan Tepesi çevresindeki yamaçlarda eylül ayı başında meydana gelen yangın nedeniyle burada bulunan Roma Devri kaya mezarları büyük ölçüde tahrip olmuştur. Ormanın yangın sonucu ortadan kalkması nedeniyle burada zaten yoğun olan kaçak kazıların daha da artmakta olduğu gözlenmiştir.

Kozan İlçesi'ne bağlı Dilekkaya Köyü'nde bulunan Anazarbos antik kentinde her yıl olduğu gibi 2004 yılında da yaptığımız çalışmalar sırasında bu kez Anazarbos'un ilk kez ölçekli planının çıkarılması çalışmalarına başlanmıştır. Dört hafta süren bu çalışmalar sırasında antik kentin Bizans ve Arap surları ile çevrili alanının içinde kalan bölümünün planı büyük ölçüde tamamlanabilmiştir. Geç Antik Devirden Bizans Devrine geçiş aşamalarının daha belirgin bir şekilde saptanmasını sağlayacak dijital taş kartları hazırlanmıştır.

Bu çalışmalar sırasında üzerinde çalışılan yapılardan biri, Anazarbos Dağı'nın kuzey ucunda bulunan Roma Devri mezar odası yapısı Tarkondimotos isimindeki yerel krala ya da oğlu Tarkondimotos Philopator'a ait olmalıydı (Resim: 11).

Anazarbos'a adını veren dağın zirvesine çıkan ikinci bir kaya merdiveni saptanarak incelenmiştir. Bizans surlarının güneydeki kesiminde devşirme malzeme olarak kullanılan heykel kaidelerinden ikisinin yazıtının okunabilmesi sonucunda bunlardan bi-

rinin İmparator Caracalla için diktirilmiş bir onur yazıtı olduğu, diğerinin de M. S. 2. yüzyıl sonlarına doğru Anazarbos stadyonunda çeşitli zaferler kazanmış olan bir atletin onuruna diktirilmiş heykelin kaidesi olduğu anlaşılmıştır. Surun aynı kesiminde bir de bir mezar yapısına ait yazıt incelenebilmiştir.

Çalışmalar sırasında Anazarbos antik kentinde toprak üzerinde duran ve her an tahrip olma ya da kaybolma ihtimali bulunan kartal kabartmalı bir sunak (Resim: 12), Herakles lobutu kabartmalı bir blok ve bir at heykeline ait parça (Resim: 13), emekli ören yeri bekçisi Hatun Dilci'nin bahçesinde bulunan diğer taşınır kültür varlıklarının yanına taşıtılarak koruma altına aldırılmıştır.

Anazarbos Dağı'nın en güney ucunda bulunan kaya kilisesinin etrafında yoğunlaşan lâhitlerin civarında çok sayıda ATI harflerinden oluşan kaya yazıtı görülmüştür. Aynı mevkide bir kaya üzerine işlenmiş bir keklik kabartması bulunmaktadır. Söz konusu bölgedeki lâhitlerin yazıtları okunamayacak derecede silinmiştir.

Ayrıca antik kentin güneyindeki Alaçapı olarak bilinen tak yapısında fotogrametrik ölçüm çalışmalarına, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı'ndan Doç. Dr. Yegan Kahya başkanlığındaki 10 kişilik bir çalışma grubu tarafından başlanmıştır. Bu çalışmalar sırasında söz konusu tak yapısının her an çökebilecek kadar ağır tahribata uğradığı saptanmış, fotogrametrik ölçümler yapıldıktan sonra, statik ve zemin mekaniği uzmanı bilim adamlarının önerileri doğrultusunda ivedikle iskeleye alınarak restorasyon projesinin hazırlanmasına başlanmıştır².

Anazarbos'un kuzey ve kuzeybatı yönüneki arazisinin yayılma alanını belirleyebilmek amacıyla yaptığımız çalışmalar sırasında Kozan İlçesi'nin güneyindeki Ayyalı Köyü'nde bir Roma Devri yerleşmesinin kalıntısı olan höyüğün düzlenmesi sonucu ortaya çıkan iki mezar yazıtı incelendi.

Anazarbos'un batısındaki Hamam Köyü'nde düzlenmiş bir höyükte çok sayıda mimari parça saptandı. Hamam Köyü içindeki Anazarbos'un su kaynağı ve kaya merdivenleri incelendi.

Anazarbos'un kuzeyindeki Acarmantaş'ın güneyinde bulunan Kırıkkale mevkiinde geçen yıl varlığı saptanan Hellenistik Devir kale yapısında incelemelerde bulunuldu. Bucak Ovası'na hâkim bir tepede inşa edilmiş olan bu kale büyük bir olasılıkla Çukurova'daki en erken tahkimat yapılarından biri olma özelliğine sahiptir.

Kozan'ın kuzeybatısındaki Kuytucak Köyü'nün Göltaş mevkiinde geniş bir alana yayılan bir Roma Devri yerleşme yeri saptandı. Burada Roma Devrine tarihlenen bir mezar yazıtı incelendi. Ören yerinde çok sayıda yapının temeli, mezar evleri, zeytinyağı ve şarap işlikleri görülmektedir.

Kozan'ın kuzeybatısındaki Akdam Köyü'nün Ören Mahallesi'nde bulunan ören yeri ve buradaki bir mezar evinin girişindeki mezar yazıtı incelendi

Aynı bölgedeki Tepecikören'de ise bir Ortaçağ kalesinin kalıntısı bulunmaktadır. Kozan'ın batısındaki Çamlık Köyü civarında bulunan Hamam Tepesi ve civarında bir Roma Devri yerleşmesi olduğu saptanmıştır.

Kozan'ın güneyinde, Anazarbos'un batısında bulunan Alapınar Köyü'nde yaptığımız incelemeler sırasında biri Tanrıça Roma'ya adanmış olmak üzere 7 adet Roma Devri yazıtı çalışıldı. Alapınar Köyü'nde Anazarbos'a su sağlayan Roma Devri su yolunun arıtma havuzlarının kalıntıları bulunmaktadır. Alapınar civarındaki Eşekçi'de ise bir adet yazıtlı yuvarlak bir mezar taşı incelendi.

Anazarbos civarındaki köylerden Işıklı, Yeniköy, Çatalhöyük ve Çukurören köylerinde birer Roma Devri mezar yazıtı, Kozan'ın güneydoğusundaki Döşeme Boğazi mevkiinde ise üç adet Roma Devri mezar yazıtı incelenmiştir. Ayrıca Kozan ilçe merke-

2 Anazarbos'taki çalışmalarımız sırasında her türlü ihtiyacımızı karşılamamız için değerli yardımlarını esirgemeyen Kozan Kaymakamı Sayın Yıldırım Uçar'a ve Kozan Belediye Başkanı Mimar Sayın Kazım Özgan'a teşekkür ederim.

zindeki evlerden birinde Kozan civarından getirilmiş yazıtlı yuvarlak bir Roma Devri mezar sunağı incelenmiştir. Ayrıca Kozan'ın içinde bir evde Karasis civarındaki nehir yağından getirildiği söylenen yazıtlı bir mezar steli parçası incelenmiştir. Ancak yapılan inceleme sonucunda bu stelin tipolojik yönden sadece Tufanbeyli İlçesi'nin Harköy'ünde bulunan Komana ören yerinden getirilmiş ya da sürüklenmiş olabileceği anlaşılmıştır.

Kozan İlçesi'nde Karasis ve Anazarbos merkezli çalışmalar sayesinde Hellenistik, Roma ve Erken Bizans Devri yerleşim coğrafyası hakkında önemli ipuçları elde edilerek bu bölgenin kültür envanterinin ve antik devir yerleşim coğrafyası haritasının çıkarılması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu çalışmalar sırasında Kozan'ın kuzeyindeki Kuytucağ Köyü arazisinde Roma İmparatorluk Devrinden kalma bir antik köy yeri saptanmıştır (Resim: 14).

Adana il merkezinin kuzeyindeki Seyhan baraj gölünde su seviyesinin düşmesi sonucunda, bu bölgede bulunan ve M. S. 1. yüzyılda kurulmuş olan Augusta antik kentinin nekropol alanında, M. Ö. 4. yüzyıla ait bir Aramice yazıt saptandı. Bir stel üzerinde üç satırdan oluşan yazıt, çevirisi yapılmak üzere Sorbonne Üniversitesi'nden Prof. Andre Lemaire'e gönderilmiştir. Bir Roma Devri yerleşmesinde bulunması nedeniyle tarihî-coğrafya yönünden büyük önem içeren bu stel daha sonra Adana Müzesi'ne taşınmıştır³.

Adana il merkezinin 40 km. kadar doğusundaki Misis-Yakapınar Beldesi'nde bulunan Mopsuestia ören yerinde 2004 yılında yaptığımız araştırmalar sırasında Ceyhan Nehri kenarında bulunan ören yerinin karşısındaki Geçitli Beldesi'nde bir evde, belediye tarafından bulunarak Misis Mozaik Müzesi bahçesine taşınan yuvarlak bir sütun parçası üzerindeki Latince yazıt burada M. S. 2. yüzyılda yaptırılmış olan köprünün M. S. 4. yüzyılda tamir ettirilmiş olduğunu göstermektedir.

Roma İmparatorluk Devrinde doğu Akdeniz'in en önemli limanlarından biri olan Aigeai, bugün Yumurtalık ilçe merkezinde lokalize edilmektedir. Her yıl olduğu gibi 2004 yılında da Yumurtalık ilçe merkezindeki çalışmalarımız sırasında, 19. yüzyıldan kalma bir han yapısının yıkıntılarından birinde, yapının kemerlerinden birinin ayaklarında kullanılmış durumda imparatorluk kültürünü belgeleyen yazıtlı bir sunak bulunmuştur.

Adana İli'ndeki 2004 yılı çalışmalarımızın diğer bir bölümünü ise Karataş İlçesi ve çevresindeki köylerde yaptığımız çalışmalar oluşturdu. Bu çalışmaların amacı Karataş ve civarında bulunan Mallos ve Mağarsos antik yerleşmelerine ait arkeolojik ve epigrafik belgeleri saptamaktır. Bu çalışmalar kapsamında gidilen Karataş İlçesi'nin kuzeyindeki Tanrıverdi Köyü'nde Roma İmparatorluk Devrinden bir adak sunağı incelenmiştir. Ayrıca Mağarsos yerleşmesinin lokalize edildiği Dört Direk mevkiinde bir tarlanın sınırında, bu tarlanın sürülmesi sırasında ortaya çıkarıldığı anlaşılan Roma İmparatorluk Devri başlarına tarihlenen yazıtlı bir heykel kaidesi saptanarak gerekli belgelemesi yapılmıştır. Bu heykel kaidesinin bulunduğu yerde buldozer ile bir hamam yapısının ortaya çıkarılarak içindeki toprak yapının zeminine kadar dışarı atıldığında yapının ağır tahribata uğradığı anlaşılmıştır (Resim: 15).

Osmaniye İli Çalışmaları

Bu ildeki çalışmalarımız sırasında Flaviopolis antik kentinin lokalize edildiği Kadirli ilçe merkezi civarında yerleşim coğrafyası çalışmalarına devam edildi. İlçe merkezindeki bir temel kazısı sırasında ortaya çıkarıldıktan sonra Ala Camii bahçesine atılan postamentler, bazı mimari elemanlar ve bir döşeme mozaikine ait parçalar, Flaviopolis'in Roma Devri tarihine ait bir belgenin daha ortadan kalktığını göstermektedir.

3 Bu yazıtlı steli bulduğunu bize haber vererek buluntu yerinde eser üzerinde inceleme yapmamızı sağlayan ve daha sonra Adana Bölge Müzesi'ne naklettiren Operatör Dr. Mehmet Kobaner'e çok teşekkür ederim.

Osmaniye İli'ndeki çalışmalarımız sırasında Merkez İlçe'ye bağlı Kesmeburun ve Bahçe köyleri arasındaki Kastabala antik kentinde de her yıl olduğu gibi çalışmalara devam edilmiştir. 2004 yılı Kastabala çalışmaları, bu antik kentte bulunduğu ünlü coğrafyacı Strabo tarafından belirtilen Tanrıça Perasia'nın tapınağının bulunduğu yeri saptamaya yönelik sürdürülmüştür.

Osmaniye'nin Düziçi ilçe merkezinde bir evde sepet süsleme motifli ve kartal kabartmalı büyük boyutlarda bir Geç Antik Devir sütun başlığı incelenmiştir. M. S. 1. yüzyılda kurulan Neronias antik kentinin loklize edildiği Düziçi'nin Harap Mahallesi'nde bulunmuş olan bu sütun başlığı daha önce aynı mahallede bulunan Antik Devir taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları ile birlikte değerlendirildiğinde antik kentin kamu yapılarının bugünkü ilçe merkezinin bu mahallesinde yoğunlaşmış olduğunu göstermektedir.

Hatay İli Çalışmaları

Bu ildeki çalışmalarımız sırasında Dört Yol ve İskenderun ilçelerinde kalan ören yerlerinde incelemelerde bulduk. Özellikle Erzin Beldesi ile Burnaz Köyü arasındaki arazide bulunan Epiphaneia antik kentinde araştırmalarımızı sürdürdük. Antik kentin sütunlu caddesinin ve agorasının bulunduğu kesimlerin sürülmesi nedeniyle bu alanların da tahrip edilmeye devam edildiğini saptadık.

2004 yılı çalışmaları Hellenistik ve Roma İmparatorluk Devrinde Kilikya bölgesinin tarihi yerleşim coğrafyasının incelenmesi için çok yararlı sonuçlar elde edilmesine, bölgenin antik devir yerleşim haritasının çıkarılması ve Kilikya antik kentlerinin yazıtlar kataloglarının tamamlanmaları için yeni belgelerin eklenmesine olanak sağlamıştır.

Resim 1: Limonlu Vadisi'nden bir görünüm

Resim 2: Limonlu çayı üzerinde bulunan Roma köprüsünden geçen Roma yolunun en iyi korunagelmiş rampası

Resim 3: Limonlu Çayı üzerinde bulunan ve Taşköprü adıyla bilinen Roma İmparatorluk Devri köprüsü

Resim 4: Öküzlü Surattaşı mevkiinde mezar anıtına ait mezar sahiplerini betimleyen eser

Resim 5: Yarımca ören civarında kapı sövesi üzerinde Zeus Olbios kültü ile ilişkili işaretler

Resim 6: Mut'un Karacaoğlan Köyü'nde lâhit kapağı

**Resim 7: Mut'un
Karacaoğlan
Köyü'nde bir kaya
mezarı**

**Resim 8: Mut'un
Karacaoğlan
Köyü'nde bir
kaya mezarı**

**Resim 9: Kozan'ın Gedikli
Köyü civarında
Roma Devri mezar
evi kalıntıları**

Resim 10: Kozan Baraj Gölü zemininde mezar alanında yapılan kaçak kazılar

Resim 11: Anazarbos Dağı'nın kuzey ucundaki mezar yapısının girişi

Resim 12: Kartal kabartmalı sunak

Resim 13: Anazarbos, at heykeli parçası

Resim 14: Kuytucak Köyü yakınlarında Roma İmparatorluk Devrinden kalma bir antik dağ

Resim 15: Mağarsos ören yerinde bir hamam yeri

DOĞU TRAKYA YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2004

Mustafa H. SAYAR*

24 Temmuz ile 4 Ağustos tarihleri arasında İstanbul, Tekirdağ, Çanakkale ve Edirne illeri ve müzeleri ile Kırklareli Müzesi'nde yapılan 2004 yılı Doğu Trakya araştırmaları sırasında bir ören yeri ile ikisi arkeolojik, biri epigrafik nitelikli olmak üzere üç adet taşınır kültür varlığı saptanmıştır¹.

Tekirdağ İli çalışmaları

Her yıl olduğu gibi Perinthos (=Marmara Ereğlisi), Apri (=Kermeyan Köyü, Malkara), Bisanthe (=Barbaros) antik kentlerinde tarihî-coğrafya gözlemleri yapılmıştır.

Tekirdağ İli, Muratlı İlçesi'nin İnanlı Köyü'nün Örenlik mevkiinde bulunduktan sonra köy camisine getirilen Latince yazıtlı bir mezar sunağının incelenmesi sonucunda bu civarda bir Roma İmparatorluk Devri yerleşimi bulunduğu anlaşıldı. Söz konusu sunak Roma İmparatorluk Devrine tarihlenmekte olup sunağı diken aile fertleri isimlerinden anlaşıldığına göre Trakya'ya yerleştirilmiş olan Roma vatandaşlarındandırlar.

Bu sunağın buluntu yeri olan Örenlik mevkiinde yapılan incelemede Kurbantepe ismi verilen bir tepede Antik Devir yapılarının temellerine ait kalıntılar görüldü. Bu tepenin doğusundaki düzlükte ise Geç Roma ve Bizans Devri keramik buluntular ve mermerden bir sütun başlığı görülmüştür (Resim: 1).

Kurbantepe'nin birkaç yüz metre batısında bulunan bir tümülüs ise buranın Traklar döneminden beri iskân edilen bir yerleşme yeri olduğunu, Roma İmparatorluk Devri ve Bizans Devrinde de sürekli kullanıldığını göstermektedir.

İnanlı tarım işletmesinin içinde bulunan göletin güneybatısındaki yamaçlardan birinde, Hoca Aydın Merası olarak bilinen mevkide (Resim: 2), yerdeki ana kayaya oyulmuş bir kaya mezarı görüldü. Kayanın üzerinde oyularak yapılmış olan açık bir el betimlemesi görülmektedir (Resim: 3). Yandaki kayanın altında da mezar odası olduğu düşünülerek kaçak kazı teşebbüsünde bulunduğu gözlenmiştir (Resim: 4).

Söz konusu ören yerinin korunması gerekli alan olarak tescilinin gerekip gerekmediğinin anlaşılması için daha ayrıntılı arkeolojik incelemelerin yapılması yerinde olacaktır.

Şarköy İlçesi'nde bulunan bir dükkânda Tanrıça Artemis'e adanmış bir adet, altı kırık, mermerden bir adak steli incelenmiştir. Kesin buluntu yeri bilinmeyen bu stelin Tekirdağ il sınırları içindeki bir kutsal alanda bulunmuş olma olasılığı kuvvetlidir.

* Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459 İstanbul/TÜRKİYE

1 Çalışmalarına izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, araştırmalarım her türlü desteği sağlayan Tekirdağ, Kırklareli, Edirne ve Çanakkale müze müdürlüklerine ve bu müzelerin çalışanlarına ve Bakanlık Temsilcisi Nesrin Demirhan'a teşekkür ederim.

Daha önceki yıllarda Şarköy'ün İğdebağları Köyü'nde görmüş olduğumuz. Bizans Devrine tarihlenen yazıtlı bir sunağın yerinden oynatılarak çalınmak istendiği anlaşılmaktadır (Resim: 5).

İstanbul İli çalışmaları

İstanbul İli, Eyüp İlçesi'ne bağlı Ağaçalı Köyü sahilinde kömür madeni işleten bir firma tarafından denizden çıkarılarak köy parkına getirilen onüç adet yarı işli mimarî parça ve sunak incelendi. Söz konusu eserler Marmara Adası mermerinden yapılmış olup büyük bir olasılıkla Batı Karadeniz sahilindeki bir Roma İmparatorluk Devri yapısının inşasında kullanılmak üzere sevk edilirken Ağaçalı Köyü civarında karaya oturan ya da batan bir geminin yükünden arta kalanlardı. Aynı bölgede bulunan Ortaçağ'a tarihlenen iki adet demirden top namlusu ve bir gemi çıpası da yukarıda değinilen eserlerle birlikte Ağaçalı Köyü parkında koruma altına alınmıştır.

Çatalca İlçesi'ne bağlı Durusu Beldesi'nin bir yarımada şeklinde göl içine uzanan Kaleiçi Mahallesi'ndeki Sur Sokak bitiminde, Ayazma mevki olarak tanımlanan ve Terkos=Durusu Gölü kenarında bulunan Bizans Devri sur duvarı kalıntıları incelenmiştir. Kaçak kazılar sonucunda tahrip edilmiş olduğu görülen sur duvarlarının birkaç sıra tuğladan oluşan ve kireç harç tekniği ile yapılmış olan sur duvarının gölün su seviyesine kadar inşa edilmiş olduğu görülmüştür. İstanbul'un batısındaki kırsal kesim yerleşmelerinin Bizans Devrinde nasıl korunmuş olduklarını gösteren ender örneklerden biri olan bu sur kalıntısının planının tüm ayrıntılarıyla araştırılması bilimsel yönden önemli kazanımlar sağlayacaktır.

Aynı sokağın başlangıcında bir bahçe içinde bulunan sur duvarının da göl içine doğru uzandığı görülmüştür. Bu duvarın yukarıda değinilen duvardan daha geç bir döneme tarihlenebileceği ve Son Bizans Döneminde inşa edilmiş olma olasılığı kuvvetlidir. Söz konusu yarımada üzerinde görülen Bizans Devri buluntuları nedeniyle Terkos Gölü'nün kenarında bulunduğu antik kaynaklar ve yazıtlar sayesinde bilinen Roma devri yerleşmesi olan Delkos Köyü'nün de yeri olabileceği göz önüne alınarak en azından şimdilik yarımada taşınmaz kültür varlığı görülen ve insan ve doğa tarafından sürekli tahribata uğrayan bölümlerinin korunması gerekli tarihî ve doğal sit olarak teskilinin yararlı olacağı izlenimi edinilmiştir.

Terkos Gölü'nün batı sahili yakınlarında bulunan Örencik Köyü civarında bir evde ezme taşı görülmesi, bu civarda Roma ve Bizans Devrinde köy ve çiftlik yerleşmeleri olabileceğini göstermektedir. Ayrıca Örencik Köyü'nün Kurtköy ve Saraçköy mevkielerinin 19. yüzyıla kadar iskân edildiği toprak üstündeki keramik buluntulardan, duvar kalıntılarından ve metruk yapılardan anlaşılmaktadır.

Çatalca İlçesi'ne bağlı Binkılıç Köyü'nün Dırgos mevkiinde ise bir tarlanın içinde bulunan yaklaşık yüz metre uzunluğundaki su yolu kalıntısının birkaç ay önce imha edilmiş olduğu saptanmıştır. İ.T.Ü eski öğretim üyelerinden merhum Prof. Dr. Kazım Çeçen ile Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile yıllardır İstanbul'un su yollarını inceleyen Dr. James Crow tarafından da belgelenmiş olma olasılığı kuvvetli olan su yolunun bu bölümünün ortadan kaldırılması ile İstanbul'un Geç Antik Devir tarihî - coğrafyasının önemli bir belgesi de yok olmuştur. Su yolunun yerinden sökülen kalıntıları hâlen olay yerinde bulunmakta olup delil niteliği taşıdıklarından ivedilikle yerinde belgelenmeleri gerektiği izlenimi edinilmiştir (Resim: 6, 8).

Silivri İlçesi'ne bağlı Kınalıköprü mevkiinde bulunan tek kemerli antik köprü büyük bir olasılıkla Roma Devrinde "Ordu Yolu" olarak bilinen ve Belgrad ile İstanbul'u birbirine bağlayan antik yolun üzerinde bulunmaktadır. Etrafındaki sanayi tesislerinin yoğun tehdidi altında bulunan köprünün "Ordu Yolu" ile "Via Egnatia"nın birleştiği yere yakın bir mevkide bulunduğu anlaşılmıştır.

Resim 1: İnanlı Tarım İşletmesi Kurbantepe ören yerinde bulunmuş olan bir mermer sütun başlığı

Resim 2: Hoca Aydın merasının doğudan görünümü

Resim 3: İnanlı Tarım İşletmesi içindeki kaya mezarı girişi

Resim 4: Kaya mezarının girişi

Resim 5: Şarköy'ün İğdebağları Köyü'nde bulunan sunak

Resim 6: Çatalca Binkılıç Köyü'nde, Dırgos mevkiinde, İstanbul su yollarına ait 100 metrelik su kanalının tahrip edildiği yer

Resim 7: Tahrip edilen su yolunun parçaları

Resim 8: Çatalca, Binkılıç tahrip edilen su yakınının yol kenarına yığılan parçaları

KIBYRA 2004

*Thomas CORSTEN**

Im Jahre 2004 haben wir unsere Arbeiten auf das im Vorjahr entdeckte Töpferviertel am Rand der Stadt Kibyra, auf die zum Stadion führende Gräberstraße und auf die südliche Umgebung der Stadt konzentriert. Für die Untersuchungen in Kibyra selbst war Dr. Sarah Japp (Berlin) verantwortlich, für das Gebiet außerhalb Kirsten A. Gay, M.A. (Universität Tübingen)¹. Daneben wurde der seit 1995 durchgeführte Survey durch Arbeiten in der Nachbarstadt Bubon ergänzt, deren Ziel einerseits die Vorbereitung eines Inschriftencorpus dieser Stadt ist, andererseits aber auch die Aufnahme der Siedlungsreste um Bubon selbst. Dieser Teil des Projektes liegt in den Händen von Dr. Christina Kokkinia (KERA, Athen).

Eine gründliche Begehung des antiken Töpferviertels unterhalb der höchsten Erhebung der Stadt (oberhalb der beiden Theater) erbrachte interessante Ergebnisse, indem sich zwei Phasen der Keramikproduktion feststellen ließen. In einem etwa 10 x 10 m großen Gebiet fanden sich fast ausschließlich Scherben und Model von megarischen Bechern und früh-römischer Reliefkeramik, während in einem daran nach Osten anschließenden Bereich lediglich römische Unguentarien und andere kaiserzeitliche Keramik feststellbar waren. Daraus kann geschlossen werden, daß das erste Gebiet die Reste von Werkstätten aufweist, die wahrscheinlich durch das bekannte Erdbeben des Jahres 23 n. Chr. zerstört und nicht wieder aufgebaut wurden; anschließend wurden neue Werkstätten in der östlichen Nachbarschaft errichtet. Mittels eines von uns durchgeführten intensiven Oberflächensurveys konnten leider keine Reste der Werkstätten selbst oder Töpferöfen lokalisiert werden. Eine Publikation dieses Befundes von Dr. S. Japp ist in Vorbereitung.

Einer von mehreren Eingängen in die Stadt befand sich beim Stadion und war über eine von teilweise aufwendigen Gräbern gesäumte Straße zu erreichen. Ihr dem Stadion am nächsten gelegener Teil, der sich bis zur modernen Straße erstreckt, wurde vermessen, wobei auch ein besonders auffälliger Grabbau gründlich untersucht wurde. Die Bearbeitung, die im nächsten Jahr fortgesetzt werden soll, liegt ebenfalls in den Händen von Dr. S. Japp.

Großes historisches Interesse kann die Untersuchung mehrerer Felsgräber des lykischen Typus beanspruchen. In den letzten Jahren sind uns insgesamt vier solcher Gräber gezeigt worden, von denen erst eines in der Literatur bekannt war. Das letztere befindet sich bei dem Dorf Yamadı, etwa 15 km östlich von Kibyra, und wurde von G. E. Bean erwähnt, aber nicht publiziert². Zwei weitere liegen bei bzw. in

* Prof. Dr. Thomas CORSTEN, Seminar für Alte Geschichte und Epigraphik, Universität Heidelberg, Marstallhof 4, 69117 Heidelberg/ DEUTSCHLAND

1 Der Antikenverwaltung danke ich für die Forschungserlaubnis und der Regierungsvertreterin Sibel Arca (Istanbul) sowie dem Direktor des Museums Burdur, Hac. Ali Ekinci, und dem Ruinenwächter Isa Eryurt für tatkräftige Hilfe. Für finanzielle Unterstützung bin ich dem British Institute at Ankara (London) und der Gisela-Häcker-Stiftung, Heidelberg, zu Dank verpflichtet.

2 G. E. Bean, *ABSA* 51, 1956, 145 mit Tafel 40 b.

Kozağacı (wiederum etwa 15 km südlich von Yamadı), das vierte schließlich bei Sögüt (ca. 40 km südöstlich von Kibyra). Eines der beiden Gräber von Kozağacı ist nicht fertig ausgearbeitet worden; es ist in den Hang eines mit-ten im Dorf aufragenden Felsen ("Hisarlık") gemeißelt, und auf der plateau-artigen Oberfläche des Hügels fanden wir zahlreiche Reste von Gebäuden, die teilweise aus dem Felsen gearbeitet waren. Es könnte sich dabei um die zu-ge-hö-rige Siedlung gehandelt haben, aber da die erhaltenen Reste keine chronologisch ver-wert-ba-ren Hinweise enthalten, ist die Zeitstellung der Bebauung nicht festzustellen.

Alle vier Felsgräber wurden vermessen, gezeichnet und photographiert. Von der Siedlung auf dem Hügelplateau in Kozağacı wurde eine vorläufige Bauaufnahme vorgenommen, auf deren Grundlage in diesem Jahr eine vollständige Aufnahme erfolgen soll. Die Publikation der Felsgräber durch K. A. Gay mit einer historischen Auswertung ist in Vor-be-wei-tung.

Diese vier Felsgräber sind die nördlichsten ihres Typus, und ihre Lage so weit außerhalb des eigentlich lykischen Kulturgebietes ist auf den ersten Blick überraschend. Sie lassen sich jedoch leicht in einen historischen Kontext einordnen. Arrian berichtet nämlich, daß die Lykier, wahrscheinlich zu Beginn des 4. Jh. v. Chr., ihren Machtbereich bis in die Milyas ausdehnten³, und das ist genau das Gebiet südöstlich von Kibyra, in dem alle vier Gräber zu finden sind. Die Erweiterung des lykischen Machtbereiches ist in dieser Zeit sicher von dem mächtigen Dnyasten von Limyra ausgegangen, und dafür spricht auch die Lage und Erreichbarkeit der Orte mit lykischen Felsgräbern in der Milyas. Diese Region ist von Limyra aus nur auf einem Wege zu erreichen. Zunächst begibt man sich durch das Flußtal des Karasu nach Norden in die Ebene des heutigen Elmalı und folgt dort dem Tal in Richtung Nordosten. Bei dem Dorf Çalpinar gewährt ein Paß Zugang in ein weiteres, nordwestlich gelegenes Tal. Nach Überschreiten des Passes erreicht man zunächst die antike Stadt Tyriaion. Wenn man dem Tal, immer in nordwestlicher Richtung, folgt, erreicht man zwangsläufig zunächst Sögüt, dann Kozağacı und schließlich Yamadı. Die Lykier müssen bei der Ausdehnung ihres Machtbereiches den natürlichen Gegebenheiten der Region gefolgt sein, wie es auch nicht anders zu erwarten ist.

In Bubon wurden die bekannten Inschriften kontrolliert und weitere gesucht; bisher konnte allerdings nur ein noch unpublizierter Text gefunden werden, der zudem schlecht lesbar ist. Andererseits wurden uns mehrere Reste von Siedlungen bzw. Befestigungen gezeigt, die jedoch einer ein-ge-hen-de-ren Untersuchung bedürfen, so z. B. Kale Tepe bei Elmalyurt. Diese Arbeiten sollen ebenfalls in diesem Jahr mit Unterstützung eines Archäologen weitergeführt werden.

3 Arrian, *Anabasis* I 24, 5. Zu dieser Stelle und zur Lokalisierung der Milyas siehe A. S. Hall, *Anat. Stud.* 36, 1986, 137-157, bes. 142-151.

2004 YILI KORYKOS (KIZKALESİ) YÜZEY ARAŞTIRMASI

Serra DURUGÖNÜL*
Murat DURUKAN
Gabriele MIETKE

2004 yılı çalışmalarımız dört bölümde yoğunlaştırılmıştır:

1. Tapınak
2. Sütunlu Yol
3. Kiliseler
4. Çevre Araştırması

Öncelikli olarak anılan alanların ve yapıların, harita üzerine geçirilmesi için çalışmalar yapılmıştır.

Dağlık arazide yapılan ölçüm çalışmalarında, prizmalı ve prizmasız olarak ölçüm yapabilen "Total Station" kullanılmıştır. Arazideki büyük kot farkları ve yoğun bitki örtüsü, ölçümler sırasında kısıtlayıcı etken olmuştur. Sadece plan düzleminde çalışılabilir 1/1000 ve bazı yapılarla ilgili ilerideki çalışmalara ışık tutabilmesi açısından 1/200 ölçek tekniğine ulaşılmıştır. 16 adet istasyon noktasından toplamda 698 nokta okunmuş ve bunlar bilgisayar destekli çizim (Computer Aided Drafting) yazılımı kullanılarak bilgisayar ortamında çizilmiştir. Hâlihazır yol ve kıyı şeridi, pafta ve hava fotoğrafları üzerinden çakıştırılarak çizilmiştir.

1. Tapınak

Kara kalesinin 100 m. kuzeydoğusunda bulunan tapınak Roma Dönemine ait olup peripteral bir plana sahiptir. Mevcut hâli ile yapılan ölçümler sonucunda, uzun kenarda görülebilen birbirine en uzak sütunların arasının 40.20 m. kısa kenarda görülebilen birbirine en uzak sütunların arasının ise 25.40 m. olduğu anlaşılmıştır.

* Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33 342 Çiftlikköy Kampüsü, Mersin/TÜRKİYE

Yrd. Doç. Dr. Murat DURUKAN, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33 342 Çiftlikköy Kampüsü, Mersin/TÜRKİYE.

Dr.Gabriele MIETKE, Skulpturensammlung und Museum für Byzantinische Kunst, Bodestr. 1-3, 10 178 Berlin/ALMANYA.

Mersin İli, Erdemli İlçesi, Kızkalesi mevki, Korykos antik kentindeki yüzey araştırması, 19.07.2004 tarihinde başlamış, 29.07.2004 tarihinde bitirilmiştir. Ekip üyeleri, Prof. Dr. Serra Durugönül başkanlığında, Mersin Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Murat Durukan, aynı bölümün yüksek lisans öğrencileri Araş. Gör. Ercan Aşkın, Araş. Gör. Erkan Alkaç ve Hatice Körsulu ile aynı üniversitenin mimarlık fakültesinden Yavuz Yıldırım'dan oluşmuştur. Bakanlık temsilcisi olarak Manisa Müzesi'nden Emin Torunlar ekibimize katılmıştır. Çalışma izni için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na teşekkürlerimi sunarım.

Sütunların tamamı korunamamıştır. Uzun kenarda 10, kısa kenarda ise 6 sütun yerinde tespit edilmiştir. İki sütun arasındaki mesafe yaklaşık 2.80 m. olarak ölçülmüştür. Şimdiki verilerle tapınağın 10x16 sütunlu bir planı olduğu düşünülebilir ancak kazı çalışmaları sonucunda bu planın değişme olasılığı bulunmaktadır.

Stylobat kısmen korunmuştur. Bizans Döneminde planı değiştirilen tapınağa apsis ve yan mekânlar eklenmiştir. Ayrıca sütunlar arasına duvarlar örülmüştür. Daha sonraki dönemlerde de mimari elemanları başka yapılarda kullanılan tapınak, özelliğini tamamen kaybetmiştir. Roma Dönemine ait 3 friz üzerinde bitkisel motifler ve bunların içinde hayvan kabartmaları tespit edilmiştir. Ayrıca Roma ve Bizans dönemlerine ait sütun başlıkları da yapının farklı evrelerine işaret ederek yan yana kullanılmıştır.

Bu mimari süsleme elemanları ve sütunların ölçekli fotoğrafları çekilerek daha sonraki röleve çalışmalarına taban oluşturulmuştur.

Yoğun bitki ve ağaçlanma nedeniyle plan çalışmaları kısmen yürütülebilmştir.

2. Sütunlu Yol

Bugünkü karayolunun (Mersin-Silifke) kuzeyinde ve kara kalesinin hemen karşısında, yüksek bir podyum (stylobat ?) ve bununla bağlantılı sütun tamburları, başlıkları ve üst yapı elemanlarına rastlanmıştır. Üzerinde tek katlı bir ev inşası bulunduğundan yapının niteliği hakkında kazı yapılmadan bir sonuca ulaşılması mümkün görünmemektedir. Burası için şimdilik sütunlu yol tanımı konulabilir. Sekiz adet sütun in situ konumdadır. Sütunlu yolun eni kuzeyde 14.40 m., güneyde 9.40 m. dir. Sütunların yükseldiği podyumun güneydeki eni 1.43 m.dir. Kuzeydeki ebadı ise belirlenememektedir. İç duvar uzunluğu 40 m. (yoldan itibaren); sütun aralıkları 2.90 m. (interkolumnium -bir sütun ortasından, diğerine-); sütun çapı 79 cm.; sütun başlığının genişliği 75 cm., derinliği 106 cm. ve yüksekliği 79 cm. dir; üç fascialı arşitravin yüksekliği 72 cm. dir. Üst yapı elemanı yüksekliği 55 cm.dir.

3. Kiliseler

Korykos antik kentine ait 5 adet kilise genel Korykos kent planı çalışmasına dahil edilerek plana oturtulmuştur.

Her ne kadar Korykos kenti M.Ö. 2. yüzyıldan M.S. 14. yüzyıla kadar uzun ve sürekli bir tarihe sahip olsa da günümüze ulaşmış olan yapıların çoğu Erken Bizans Dönemine ve Ortaçağ'a, yani M.S. 4. yüzyıl ile 6. yüzyıl ve 11. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasına aittir. Şehir surlarının bazı bölümleri, sarnıçlar, bazı nekropoller ve çok sayıda kilise Erken Bizans Dönemindedir. Kalelerin her ikisi, yani sahildeki kale ile sahilin önündeki adada bulunan kale ise Ortaçağ'dandır.

Arkeologlar arasında Korykos'un Bizans anıtları ilk olarak Gertrude L. Bell tarafından kısa bir ziyareti süresince incelenmiştir (1905). Resimli ve planlı bir rapor "Revue Archéologique" gazetesinin 1905 ve 1906 sayılarında yayınlanmıştır. Samuel Guyer ve Ernst Herzfeld özellikle kiliselere üç hafta süren sondajlar yapmışlardır (1907). Araştırmalarının sonuçları Birinci Dünya Savaşı ve savaştan sonra Almanya'daki ekonomik sıkıntıdan dolayı ancak 1930 senesinde yayınlayabilmişlerdir. O zamandan beri Korykos kiliselerinden sadece Hansgerd Hellenkemper (1984/1989) ve Stephen Hill (1996); Korykos kalelerinden ise Hansgerd Hellenkemper (1976) ve Robert W. Edwards (1982) ayrıntılı bahsetmiştir¹. Yeni yüzey araştırmaları ve kazılar ya yapılmamış

1 Gertrude L. Bell, Notes on a Journey through Cilicia and Lycaonia. *Revue Archéologique* (Sér.4), 8 (1906) 7-28. - Ernst Herzfeld/Samuel Guyer, *Meriamlik und Korykos. (=Monumenta Asiae Minoris Antiqua, 2.)* Manchester 1930, 90-194. - Friedrich Hild/Hansgerd Hellenkemper/Gisela Hellenkemper-Salies, Kommagene - Kilikien - Isaurien. *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst* 4 (1984/1989) 210-222. - Stephen Hill, *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria. (=Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, 1.)* Aldershot, Hampshire & Brookfield, Vermont 1996, 115-144. - Hansgerd Hellenkemper, *Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien*. Bonn 1976, 242-249. - R. W. Edwards, *The Fortifications of Armenian Cilicia. (=Dumbarton Oaks Studies, 23.)* Washington D.C. 1987, 161-167

ya da yayınlanmamıştır. Bu nedenle Guyer ile Herzfeld tarafından yayınlanan kitap günümüzde yapılan araştırmalar için hâlâ başlangıç noktası olarak kabul edilir.

Bazı yapılar o zamandan bu yana da tahrip görmüştür. Korykos'un doğusunda bulunan kilise direkt olarak sahil yolu ve deniz arasında bulunmaktadır. Yol genişletme çalışmaları sırasında batı cephesi zarar görmüşse de apsis ve doğu kısmı hâlen yerinde durmaktadır. Bu kilise daha önceki bir evreye ait olan bir mezarın üzerine kurulmuştur. Ancak yine de buraya giriş güney taraftan sağlanabilecek şekildedir. Olasılıkla bu kilise, mezar odasında olduğu düşünülen bir Hıristiyan martir adına yapılmıştır. Şehrin kuzeydoğusunda bulunan ve transept kilisesi extra muros olarak anılan kilisede kaçak kazı yapanlar birkaç yıl önce, sütun taşıyan anıtsal bir kaideyi yıkmışlar ve yere yuvarlamışlardır. Bu sırada da yüzey ve buluntular zarar görmüştür. Bu iki kilise örneğinde, yapılar daha fazla tahrip edilmeden, dokümantasyonunun yapılmasının önemi görülmektedir.

Bu kayıpların yanı sıra, henüz bilimsel yayınlarda yer almamış olan yeni gözlemler de yapılmıştır. Eski yörük mezarlığının yakınında, şehrin kuzeyindeki nekropolde, ön girişi olan üç nefli bir bazilikanın kalıntılarına rastlanmıştır. Duvarları temel seviyesine kadar tahrip olmuştur. Yapının iç kısmında ve mezarlıkta sütun gövdeleri ve iki Korinth sütun başlığı bulunmaktadır. Etrafa dağılmış olan taş plakalar kilisenin taban döşemesinin, bu bölge için tipik olan (şimdiye kadar Korykos ve Elaiussa'dan örneklerinin yayınlanmış olduğu) *opus sectileden* oluşmuş bulunduğunu göstermektedir. Bir ambonun, yani Erken Bizans Dönemi kürsüsünün tabanı, yakındaki yörük mezarlığında mezar taşı olarak kullanılmıştır ve muhtemelen bu kiliseye aittir. Kilise kuzeybatıda, bir ön mekân aracılığı ile özenle işlenmiş cephesi ve büyük bir kapısı olan, iç kısmı da ana kayadan oluşturulmuş bir kubbe ile vurgulanmış olan bir mezar odasına bağlıdır. Muhtemelen bu mezarda bir Hıristiyan azizin veya martirin gömülü olduğuna inanılmaktaydı.

Aşağı yukarı bu mezar kilisesi ve manastır kilisesi olarak anılan yapının arasında yığma toprak ve taşlardan oluşan bir tepe bulunmaktadır. Burada da Erken Bizans Dönemine ait bir başka büyük yapı kompleksi bulunmaktadır. Tepenin kenarında tonozlu bir mekân ve bağlandığı bir apsis bulunmaktadır. Hemen bu apsisin yanında daha büyük bir apsis daha vardır. Apsisin eğimli yapısı ve bugünkü taban seviyesinde yarım daire biçimini alışı görülmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki, apsis bugün tonoz seviyesine kadar dolgu toprak içersindedir ve dolu tepesi oldukça yüksektir. Diğer duvar kalıntıları özellikle apsisin batısında ve güneyinde izlenebilmektedir. Yapı kompleksinin içerisinde dağınık bir şekilde Hıristiyan kiliselerinden bilinen templon payesi, çok kırılmış bir başlık ve süslü bir kemere ait olan bir friz bloku bulunmaktadır. Apsislerin durumu Erken Bizans kiliselerinden bilinen ve Kilikia'da tipik olan (Korykos "Büyük extra muros kilisesi") apsisli iki yan oda ile çevrelenmiş büyük orta nefli yapıları çağrıştırmaktadır. Templon payesi de Erken Bizans Dönemi yorumuna uygundur. Ancak Erken Bizans Döneminde tipik olduğu gibi bütün Korykos kiliseleri doğuyu gösterirken, burada apsisler kuzeye yöneliktir. Kompleksin yorumu için daha kesin sonuçlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Nihayet hakkında bilgi sahibi olduğumuz bir kilisenin de burada eski bir sorununu çözebiliriz. "Katedral" adı verilen sahil yolu yanında bulunan bu kilisenin apsisini içten yarım daire, dıştan ise çokgen şekindedir. Tam orta ekseninde bir burnun olması Hıristiyan kilise mimarlığında hiç alışılmamış bir durum değildir. Bu özellik, kilisenin inşasında arazi sınırlarında daha önceden mevcut binalara uyum sağlamak amacıyla ortaya çıkmış olabilir. Nitekim kilise, doğusunda bulunan daha eski yapının yanına inşa edilmiştir. Eski yapının konumu nedeniyle apsisin orta eksenindeki burnun oluşmuştur. Bu durum bugüne kadar dikkate alınmamıştır çünkü eski yapı hemen hemen tamamıyla yok olmuştur ve geriye kalan az sayıdaki parça yoğun bitki örtüsü içerisinde kaybolmaktadır. Kilisenin apsisinin dışında bulunan renkli mozaik de dikkat çekicidir. Eski yapının, apsisin ve mozaikin birbirlerine olan ilişkileri daha detaylı araştırılacaktır.

Bugüne kadar Korykos'un bilinen birçok Erken Bizans yapısı, şehir duvarlarının dışında bulunmaktadır. Korykos'un Erken Bizans Döneminin tam olarak anlaşılabilmesi için sadece yeni bulunmuş olan yapılar değil, şehir duvarlarının içerisinde kalan kısım da itina ile araştırılmalıdır. Hiçbir yapının yapılış tarihi ile ilgili bilgi aktarılmamıştır. Buna rağmen bir kronolojiye ve tarihsel açıdan bir sonuca ulaşabilmek için yapıların süslemelerinin sistematik bir araştırması ve tarihlemesi yol gösterici olabilir.

4. Çevre Araştırması

İzin alanımızın sahil kesimi boyunca balık üretimi ve tuz depolama düzeneğine yönelik ana kaya şekillendirmeleri görülmektedir. Aynı alanda kıyı savunmasına yönelik küçük kuleler ve bağılı oldukları sur sistemi bulunmaktadır. Sınırlarımız dahilinde en doğu noktada bulunan burun üzerinde Ortaçağ'a ait bir kilise ve içerisinde 2 adet sunak görülmüştür. Kıyı boyunca görülmekte olan yapı ve ana kayanın işlenmiş kısımları, deniz suyunun tuz oranının yüksekliği nedeniyle fazlasıyla aşınmıştır. Bu kıyı şeridinin hemen kuzeyinde ve kara kalesinin kuzeydoğusunda Geç Bizans-Ortaçağ'a ait, oldukça iyi korunmuş bir kule bulunmaktadır.

ADANA, TARSUS, MERSİN VE SİLİFKE MÜZELERİNDE BULUNAN KLASİK, HELLENİSTİK VE ROMA DÖNEMİ PIŞMIŞ TOPRAK HEYKELCİKLER

*Serra DURUGÖNÜL**

Bu çalışmanın amacı, bölge müzelerindeki Klasik, Hellenistik ve Roma dönemlerine ait pişmiş toprak heykelciklerin bir gruplandırmasını yapmak ve ikonografik açıdan incelemektir. Belli ikonografik özelliklerin belli dönemlere ait olduğu gerçeğinden hareketle veya stilistik verilerin değerlendirilmesiyle tarihlendirme önerilerinin de yapılması hedeflenmiştir. Buluntuların hiçbirisinin buluntu yerinin belli olmaması, atölye konusunda saptamalar yapılmasını olanaklı kılmamıştır. Burada sunulan çalışma, ileride yapılacak olan geniş kapsamlı bir yayının ön değerlendirmesidir.

Çalışma metodu olarak her müzeyi kendi içerisinde değerlendirmek yerine, heykelciklerin ikonografik olarak gruplandırılmaları şeklinde bir yöntem izlenmiştir. Buna göre, oluşan ikonografik gruplandırmalar beş başlık altında toplanabilir:

- 1) "Tanagra" Kadınları
- 2) Grotesk ve Karikatür Heykelcikler
- 3) Erotizm ve Aşk (Aphrodite, öpüşen çiftler, öpüşen Eros ve Nike)
- 4) Athena, Attis, Herakles

Bu grupta üç Athena, üç Attis ve bir Herakles bulunmaktadır. Bu grup ayrıca diğer bir yayın ile ele alınacaktır

- 5) Anne – Çocuk Grupları

Bu grupta yirmialtı adet sol kolunda çocuğunu tutan, üç adet sol kolunda bir çocuğunu tutarken diğerini sağ eliyle yanında yürüten, üç adet kucığında bebeğini emziren ve bir adet sağ eliyle yanında çocuğunu yürüten anne heykelcikleri bulunmaktadır. Bu grup ayrıca diğer bir yayın ile ele alınacaktır.

Miken, Geometrik veya Arkaik Dönem pişmiş toprak heykelciklerin konuları, işlevlerinin saptanmış olması ile doğru orantılı olarak daha kısıtlıdır: Tapınaklara adak hediyesi amacıyla üretilmiş olan bu dönem heykelcikleri, adandıkları tapınağın kültüne

* Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33 342 Çiftlikköy Kampüsü, Mersin/TÜRKİYE

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne çalışma izni için; ilgili müzelerin müdürleri ve çalışanlarına, sağladıkları çalışma ortamı ve yardımları için; ayrıca Araş. Gör. Ercan Aşkın'a katkıları için teşekkür ederim.

bağlı olarak ikonografik özellik gösterirler. Önce idol görünümünde olan heykelcikler yavaş yavaş insan formunun özelliklerini göstermeye başlarlar¹. Adak sunan genç kız betimlemeleri ağırlıktadır. Onlar agalma olarak düşünülmüşlerdir. Elleri çeşitli hayvanlar, meyveler veya çiçekler tutan bu genç kızların dışında erkekler az sayıda olmak üzere, asker ve binici heykelcikleri de bu kısıtlı çeşitlilik içerisinde yer alır. Tanrı/tanrıçanın kendisi, adak sunan kişi veya adorant bu dönemde heykelciklerin yansıttıkları kimlikleri oluşturur. Kutsal hayvan betimlemeleri de çoğunluktadır.

Klasik Dönemde stilistik açıdan gelişme gösteren heykelciklerin konularındaki çeşitlilik, değişen felsefi görüş ile birlikte Hellenistik ve Roma dönemlerinde dikkat çekecek oranda gelişmiştir. Artık salt tapınak ve tanrılar için yaşamak yerine insanlar kendi zevk ve eğlencelerine önem verir olmuş ve bu dünyalarını eserlerine yansıtmaya başlamışlardır. Tapınaklara adak olarak sunulan heykelcikler, mezar hediyesi olarak da yaygın olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda ölü gömme törenlerinin içeriklerine işaret eden, yas tutan ve ağıt yakan kadınlar veya ölünün hizmetlileri betimlenmiştir. Klasik Dönemde yaygın olarak elinde süs kutusu, lir veya çocuklara ya da kızlara ait semboller tutan örnekler çoğalır. Özellikle de evlenme çağına gelip evliliği yaşayamadan ölen genç kızların mezarlarında bulunan heykelciklerde çeyiz sandığı ve ev ile ilgili eşyalarla bağlantılı betimlemeler görülür. Mezar kültürü ile ilişkilendirilen konular İ.Ö. 400 yılından sonra hemen hemen işlenmez olur².

Ancak Hellenistik ve Roma dönemlerinde heykelciklerin büyük oranda günlük yaşam içerisinde yer aldığını ve evlerin andron'larını süslediğini görmekteyiz. Sarayları taklit ederek evlerini süsleyen zenginler belki de saraylarda yer almış olan ve günlük yaşamı yansıtan heykelcikleri evlerinin en önemli mekânlarına koyuyorlardı³. Klasik Dönemde Olynth'de, daha sonra Priene ve Delos'taki evlerde örneklerine rastlanan bu tarz heykelciklerin, Delos'taki bir evde bulunan niş veya duvar profillerine istinaden, bunların içerisine oturtularak sergilendiklerini varsayabiliriz. Konu çeşitliliği çok artmıştır ve modayı takip eden kadınlardan, komedilerde güncel hiciv sanatının parçası olan kimliklerin heykelciklerine kadar, geniş bir konu yelpazesine sıklıkla rastlanır olmuştur. Hellenistik Dönem pişmiş toprak heykelciklerinden genç veya yetişkin erkek, Eros, tiyatro sanatçısı, tiyatro maskesi gibi heykelcikler genelde erkek mezarlarından bulunmuştur⁴.

Hellenistik Dönem pişmiş toprak heykelciklerin sayıca çok ve önemli buluntu veren iki merkezi Tanagra ve Myrina olmuştur⁵. Tanagra'da yapılan kaçak kazılar ve buluntularının yasa dışı satışı sonucu sayısız heykelcik farklı ülkelere dağılmıştır. Bu merkezin heykelciklerinin özelliği varlıklı ve modayı takip eden, ayrıca güzel kadın modelini yansıtan her özelliğe sahip kadın heykelcikleri üretmiş olmasıdır.

Bu özellikleri taşıyan üç örnek Mersin Müzesi'nde bulunmaktadır:

1) "Tanagra" Kadınları

Bu heykelciklerin yükseklikleri kaideleriyle birlikte, 10.50 cm. ile 8.50 cm. arasında değişmektedir. Her üçü de (Env.No. 79.12.6, 79.12.5, 79.12.4) (Resim: 1) bir elini beline koymuş, diğerini ya aşağıya sarkıtmış ya da birinde olduğu gibi yana doğru açmıştır. Başlarında çiçekten çelenk vardır. *Himation*ları sıkıca vücutlarını sarmış, altlarından chitonları görünmektedir. Kıvrımlar genel olarak zengindir. Bu da heykelciklerin gösterişini arttırmaktadır. Birinin kulağındaki küpeleri oldukça büyüktür.

1 D. Ohly, Frühe Tonfiguren aus dem Heraion von Samos, AM 66, 1941, 1-46; V. Jarosch, Samische Tonfiguren aus dem Heraion von Samos, Samos XVIII (1994).

2 F.W. Hamdorf, Verwendung von Terracotten. Hauch des Prometheus. Meisterwerke in Ton (1996) 54.

3 G. Zimmer, Frauen aus Tanagra. Bürgerwelten. Hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19. Jahrhundert(1994) 22 v.d.

4 D. Graepler, Kunstgenussim Jenseits ? Bürgerwelten. Hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19. Jahrhundert

5 G. Zimmer, Tanagra und Myrina. Bürgerwelten. Hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19. Jahrhundert (1994) 11 v.d.

Adana Müzesi'nde bulunan (Env. No. 84.49.71) (Resim: 2) oturur vaziyette, sağ elinde ayna tutan ama aynaya değil, karşıya doğru bakan bir kadın heykelciği de kadının güzelliğe verdiği değeri ve dolayısıyla onun statüsünü vurgulamaktadır.

Bu grupta incelenmesi gereken diğer iki heykelciğin sadece baş kısmı korunmuştur (Silifke Müzesi Env. No. 1431 (Resim: 3) ve Tarsus Env. No. 974-28-6). Bunların *himation*larını, başlarını da örtecek şekilde giydikleri, ele geçirilen baş kısmından anlaşılmaktadır. Ayrıca yüzlerinin de sağ tarafı örtülmüştür. Paltosunu başının üzerine çekmiş kadınlar genelde evli olarak yorumlanır (Plutarch, *Moralia* 232 C). Kadınlar böylelikle yabancı erkeklerin bakışlarından korunduklarına inanırlardı. Örtünmek, erdem sahibi olmak ile eşdeğer anlam taşımaktaydı. Başına *himation*unu çekerek bir yanağını da örtmüş olan örnekler, dans eden kadın heykelciklerinde de görülmektedir⁶. Elimizdeki örneklerin vücutları korunamamış olduğu için bu konuda bir sınıflandırma yapmak mümkün değildir. Ancak örneklerimizin dans ile bağdaştırılacak olması onları ya kült dansı ya da düğünler gibi sosyal etkinliklerdeki danslar ile bağdaştırmamız demek olacaktır.

Tanagra örnekleri ve benzerlerinde küpe, ayna ve yelpaze bu kadınları zenginlik, refah ve kültürlü olma olgularıyla bağdaştırmaktadır. Hellenistik Dönemin yeni toplumsal yapısı ile "ölmüş olan kadının Aphrodite kadar güzel ve bunun ötesinde Müzler kadar eğitilmiş ve saray kadınları kadar da zengin ve bakımlı olduğu" simgelenmek ve ölümsüzleştirilmek isteniyordu⁷; özellikle de ölmüş olan bir genç kıızı yansıtıyorduysa. Modaya uygun giyinmiş olan bu kadınlar⁸, birbirleriyle konuşurken veya kült alanındaki bir toplantı sırasında yansıtılmış gibi durmaktadırlar. Bu gibi toplantılar, kadının toplum içerisinde yer aldığı zamanlardı. Modaya uygunluk veya dans ederken verilmeleri kadının toplumdaki konumuna da işaret ediyor olmalıdır. Bu kadınlar durağan değil, çeşitli hareketler içerisinde verilmişlerdir. Yaygın olarak, ağırlığı taşıyan bacağın kalçasındaki hareketlilik ve kollardan birisinin hafifçe yana açılması, birbirine kavuşturulması ya da bele götürülmesi gibi keskin olmayan ama bir o kadar da dikkati çeken pozlar bu gruptaki kadınlara özgüdür.

Bu kadın heykelcikleri mezar hediyesi oldukları kadar adak hediyesi olarak da işlev görmüşlerdir. Bir kadın hayatının belli duraklarında, kutsal alanlar kadınlar tarafından ziyaret edilirdiğinde; Genç kızlığa veda edildiğinde, mutlu bir düğün veya başarılı bir ev kadınlığı temenni edileceği zamanlarda⁹.

Tanagra kadınlarının İ.Ö. 330/300'den sonra taklitleri başlar ve İskenderiye, Myrina¹⁰, güney İtalya, Sicilya gibi yeni merkezler oluşmaya başlar.

Mersin Müzesi örnekleri de Tanagra kadın heykelciklerinin etkisi altında kalınarak yapılan geç tekrarlarından olmalıdır. Dudakların kalınlığı, yüzlerinin toplu oluşu ve mağrur bakışların yerine izleyici ile daha fazla iletişim kurmaya hazırlanmışçasına bir ifade taşımaları, bu örneklerin Tanagra heykelciklerinin çok uzağında bulunulduğunu göstermektedir. Her ne kadar yatay çizgiler ve kıvrımlar arasındaki düz yüzeyler Hellenistik Döneme işaret etse de¹¹ burada Roma Dönemi tekrarlarıyla karşı karşıya olduğumuz düşünülebilir.

6 L. Summerer, *tanz der Verschleierten. Hauch des Prometheus. Meisterwerke in Ton* (1996) 111

7 G. Zimmer, *Frauen aus Tanagra. Bürgerwelten. Hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19. Jahrhundert* (1994) 25 v.d.

8 F. W. Hamdorf, *Modelfrauen Hauch des Prometheus. Meisterwerke in Ton* (1996) 105 v.d.

9 F. W. Hamdorf, *Stifterfiguren. Hauch des Prometheus. Meisterwerke in Ton* (1996) 97 v.d. (1994) 51.

10 U. Mrogenda, *Die Terrakottafiguren von Myrina* (1996).

11 G. Kleiner, *Tanagrafiguren, Untersuchungen zur hellenistischen Kunst und Geschichte* (1984) 112.

2) Grotesk ve Karikatür Heykelcikler

Hellenistik Dönemin motif ve konu çeşitliliği içerisinde en ilgi çekici grup olan kamburlar, engelliler ve cücelere örnek olarak Mersin Müzesi'nde (Env.No. 00.28.6) (Resim: 4) bir koltuk üzerinde oturan çıplak, göbekli, saçları dökülmüş ve ağzı açık olarak anlamsız bir ifade taşıyan bir heykelcik vardır. Yüksekliği 5 cm.dir.

Tarsus Müzesi'ndeki bir diğer örnek (Env.No 970-16.3) sırtı arkaya doğru çok çıkık olan ve başının da arkası uzatılarak çalışılmış bir heykelciktir. Kollarını iki yana açmış, göğüsleri belirgin olan, saçları yukarıda toplanmış çocuk yaşta bir kızın betimlemesi görülmektedir. Yüksekliği 4.5 cm.dir. Adana Müzesi'ndeki örnek (Env.No. 2.5.83) (Resim: 5) ise uzun bir giysi ve arkaya doğru atılmış bir *himation* giyen, iki eliyle de önünde olasılıkla bir meyve tabağı tutan bir genci göstermektedir. Bu gencin yüz ifadesi, şaşkınlığı ve heyecanı yansıtmaktadır. Gözleri irice açılmış, dudakları da kalındır. Yüksekliği, kaidesi ile birlikte 18 cm.dir. Bu örnek "Yeni Komedi"de bir sepet ya da yük taşıyıcı şekilde verilmiş olan hizmetli heykelciklerini anımsatmaktadır¹².

Karikatür figürleri de bu dönemde çok ilgi toplamıştır. Mersin Müzesi'nde bulunan (Env.No.00.28.5) (Resim: 6) bir baş, kepçe kulaklı ve keldir. Çökmüştüğü ve zayıflığı elmacık kemiklerinin çıkmış olmasından belli olan başta, kalın dudaklar ve iri burun da göze çarpmaktadır. Yandan bakıldığına da kafatasının arkada, burun ve dudakların önde oluşturduğu sivrilik heykelciği tam anlamıyla "karikatürize" etmiştir. Başın yüksekliği 3 cm.dir. Bu karikatürler, inanca göre kötülükleri uzak tutarlardı, bir anlamda nazara karşı korurlardı¹³. Bu tarz engelliler aynı zamanda gerçek hayatta sempozyumlarda yer alarak insanları eğlendirirlerdi. Sempozyumlarda yer alan engellilerin veya komik karakterlerin heykelcilere yansması, başlarında çelenk olmak suretiyle gerçekleştirilmekteydi ve onların, neşeli geçen toplantıları anımsatmaları hedeflenmekteydi. Zenginlerin evlerini süsleyen bu heykelciklerin daha basit olanları da sıradan insanların evlerinde bulunabiliyordu. Bu karikatür heykelcikler mezarlarda veya adak olarak da kullanılıyordu. Mezardaki kullanımları, ölmüş olan kişinin diğer yaşamda da neşeli olmasını sağlamayı hedefliyordu.

Sonuç olarak, Hellenistik Dönemde şehirde veya kırsal alanda düzenlenen bayramlarda cüceler veya engelliler eğlence yaratmaları için bulundurulur, şenliklerin bir parçası olurlardı. Bu nedenle bu insanlar da günlük yaşamın bir parçası olarak pişmiş toprak heykelciklerin konu alanına girmişlerdir. Bu gibi toplantılar genelde açık havada yapılırdı ve çağdaş edebiyatta da yansımalarını bulurlardı. Özellikle "Yeni Komedi" şairi Menander, parçalarında kırsal bölgeleri ve kutsal alanları işlemiştir¹⁴. Konular tamamen insanın iç dünyasını dışa vurabileceği, her türlü kuraldan uzak tutumların sergilenişini içeriyordu. Bu heykelciklerin "görevi" ölünün keyfini sağlamak olmalıydı. Aslında Atina'daki "Eski Komedi" İ.Ö. 5. yüzyılda bu tarz sınır tanımayan şaka ve grotesk yaklaşımlarla yeni bir akım başlatmıştı. Ancak bu konuların sanata yansması daha sonraki yüzyılda olmuştur. Temelinde dinî işlevi olan "Komik Tiyatro"da, Dionysos'un kült etkinlikleri hissedilmektedir. Amaç, Dionysos kültürünün temelinde olan kendinden geçerek gerçeklerden kopma olgusuna ulaşarak hicvetmek veya salt eğlenmektir. İ.Ö. 488 yılından itibaren Atina'da yılda 5 yeni komedi parçası Dionysos şenliklerindeki yarışmalarda sahneye konulurdu. Tiyatrodaki birçok rol de pişmiş topraktan üretilen maskeler sayesinde tanımlanabilmiştir. Komedideki yaşlı, parazit, işgüzar gibi tipler günlük yaşantıda da olduğundan bu karakterler kullanılarak mitolojideki veya politik yaşamdaki "kahramanlar" eleştirilirdi.

12 F.W. Hamdorf, *Schauspieler und Masken der Neuen Komödie. Hauch des Prometheus. Meisterwerke in Ton* (1996) 161 v.d.

13 L. Summerer, *Karikaturen und Grotesken. Hauch des Prometheus. Meisterwerke in Ton* (1996) 171 v.d.

14 G. Zimmer, *Frauen aus Tanagra. Bürgerwelten. Hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19. Jahrhundert* (1994) 26 v.d.

3) Erotizm ve Aşk (Aphrodite, öpüşen çiftler, öpüşen Eros ve Nike)

Bu grupta iki Aphrodite rahibi, beş Aphrodite, bir Eros, iki öpüşen çift ve bir öpüşen Eros ile Nike bulunmaktadır.

Adana Müzesi'nde bulunan (envanter numarası olmayan) (Resim: 7) Aphrodite çıplaktır ve saçlarını düzenler vaziyette verilmiştir. İki eliyle saçlarını yana açan bu örnek Aphrodite Anodyomene'yi çağrıştırmaktadır¹⁵. Burada Aphrodite'nin denizden doğduğu an simgelenmek istenmiştir. Yüksekliği 22 cm.dir. Ağırlığı taşıyan bacağına kalçada oluşturduğu "S" hareketi Erken Hellenistik örnekleri çağrıştırmaktadır. Diğer iki örnek de Adana Müzesi'nden olup (Env.No. 5.15.577 ve 6.40.1974) (Resim: 8, 9) önden çıplak ancak arkadan, başlarının üzerinden boylu boyunca arkaya düşen *himation* giyimlidirler. Sağ elleriyle *himationu* sağa doğru açmaktadırlar, sol elleri *himationun* içinde aşağıya sarkık vaziyettedir. Birinin ağırlığı taşıyan bacağı sağ bacağı, diğerinin ki ise sol bacağıdır ve vücuttaki "S" hareketi bu heykelticilerde de izlenmektedir. Ancak vücuttaki oransızlık ve yüzdeki dolgunluk, hatta kaba yansıma erken Roma Dönemine işaret etmektedir. Heykelticilerin yükseklikleri 25 cm. ve 18 cm.dir.

Mersin Müzesi'nde (Env.No. 79.16.1) (Resim: 10) bulunan bir Aphrodite heykeliği bir *aedikula* içerisinde yer almıştır. Aphrodite'in başının arkası yani *aedikulanın* üst kısmı bir deniz kabuğu ile bezelidir. Aphrodite iki eliyle arkasındaki *himationu* yana doğru tutarak açmıştır. Aphrodite, Anodyomene ile kollarını tutuşu açısından benzeşse de, saçları yerine arkasındaki *himationu* tutmasıyla bu tipten ayrılmaktadır. *Aedikula* ile birlikte yükseklik 32 cm.dir. Vücuttaki oransızlık, arkasındaki kumaşın kıvrımlarının ağırlığı ve kalınlığı ile saçlar ve yüzdeki kaba çalışma Roma Dönemine işaret etmektedir. Ayrıca *aedikula*'nın kemerinin üzerindeki süslemeler ve alttaki Eros figürleri ile sağlanan şatafat da Roma Dönemine işaret etmektedir.

Bir diğer Aphrodite heykeliği yine Mersin Müzesi'nde bulunmaktadır (Env.No. 31.21.18). Baş ve bacakları korunamamış olan bu örneğin vücudunun üst kısmı çıplaktır. Aphrodite sağ eliyle göğüslerini kapatmaya çalışırken, sol eliyle vücudunun alt kısmını saran örtüyü tutmaktadır. Yükseklik 9 cm.dir.

Aphrodite, İ. Ö. 3. yüzyıldan sonra evliliğin koruyucu tanrıçası olmuştu. Hera'dan alarak üstlendiği bu rolü ile Aphrodite ve Eros mezar buluntuları olarak önem kazanmışlardır. Myrina buluntuları bu anlamda iyi örnekler vermektedir¹⁶. Hellenistik Dönemde Aphrodite, aşk tanrıçası olarak aynı zamanda doğa tanrıçasıdır. Artık daha doğaldır ve banyoda ya da deniz kabuğundan doğumunun ardından kabuğun önünde duruşu yansıtılır. Eros da Aphrodite'ye eşlik etmek yerine tek başına hareket etmektedir. Geç Hellenistik Dönem itibarıyla Aphrodite'ler evlerde, bahçelerde veya mezarlarda yerlerini bulmuşlardır¹⁷. Aphrodite'ler hem kadın hem de erkek mezarlarında bulunmaktadır çünkü onun "yeniden yaratıcı" olduğuna inanılıyordu¹⁸.

Öpüşen iki çift ve öpüşen Eros ile Nike örnekleri bir diğer yayında çalışılmak üzere burada ele alınmamaktadır. Burada tanıtımı ve kısmen ikonografik özellikleri ele alınıp tarihlendirme önerileri yapılan heykelticilerden bazıları ile burada hiç ele alınmamış ancak baştaki gruplandırma değinilmiş olan heykelticiler ayrıca yayına hazırlanmaktadır.

15 C.M. Havelock, *The Aphrodite of Knidos and her Successors. A Historical Review of the Female nude in Greek Art* (1995).

16 G. Zimmer, *Frauen aus Tanagra. Bürgerwelten. Hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19. Jahrhundert* (1994) 25v.d.

17 M. Kreeb, *Untersuchungen zur figürlichen Ausstattung delischer Privathäuser* (1988) 21 v.d. 102 v.d.

18 C. M. Havelock, *The Aphrodite of Knidos and her Successors. A Historical Review of the Female nude in Greek Art* (1995).

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

“CORPUS DER DENKMÄLER MIT LYKISCHER SCHRIFT” -DIE KAMPAGNE 2004

M. SEYER*

Die Kampagne des Jahres 2004 dauerte vom 30. 8. bis 26. 9¹. Teilnehmer waren neben dem Projektleiter, Herrn Prof. Dr. J. Borchhardt, und dem Autor als Archäologin Frau M. Holzner, als Graphiker und Bauzeichner Herr F. Fichtinger und Frau C. Spiess, als Sprachwissenschaftler Herr Prof. Dr. H. Eichner, Frau Mag. L. Kogler und Herr Univ.Do. Dr. R. Tekoğlu sowie als Photographin Frau R. Hügli, denen an dieser Stelle herzlichst gedankt sei. Ebenso gilt der Dank Herrn Yılmaz Akkan vom Museum Ödemiş für das Entgegenkommen und die Hilfe, die er dem Projekt als Regierungsvertreter entgegenbrachte.

Der Schwerpunkt dieser Kampagne lag auf der Aufnahme der Gräber mit lykischen Inschriften in Rhodiapolis, Karmyleessos und Pinara, wobei diese nach der bereits in den vergangenen Kampagnen angewandten Methode erfolgte². Im Verlauf der Arbeiten konnten insgesamt 18 Gräber wissenschaftlich aufgenommen werden: TL 149, 150 (Rhodiapolis); TL 6-8 (Karmyleessos); TL 10-12, 14-21, N 322, N 336 (Pinara), womit die Forschungen in den Nekropolen dieser drei Städte abgeschlossen sind. Während das von Ch. Fellows³ beschriebene Felsgrab des *Pdd[ē]kñta* (TL 13) in Pinara, das bereits von den österreichischen Expeditionen des 19. Jhs. nicht mehr lokalisiert werden konnte, wohl endgültig als verschollen bezeichnet werden muß, gelang dank der Hilfe des Ruinenwächters der Stätte, F. Parça, der Fund eines Felsgrabes mit einer bisher unbekanntem lykischen Inschrift (N 336)⁴.

Aus den zahlreichen im Verlauf der Kampagne gewonnenen Erkenntnissen zum Sepulkralwesen und zur Sprache der Lykier sollen hier einige Überlegungen zur Datierung der Gräber der Südnekropole in Pinara vorgestellt werden, deren provisorischer Charakter jedoch ausdrücklich betont wird.

Ihrer Größe und Bedeutung zufolge verfügt die Stadt Pinara über eine Unzahl von Gräbern fast aller in Lykien vorkommenden Grabtypen. Der Großteil der Felsgräber konzentriert sich dabei auf drei Nekropolen: die Berg-, die Bach- und die Südnekropole⁵. Während die Bergnekropole in erster Linie durch die in der Forschung

* Dr. M. SEYER, c/o Institut für Klassische Archäologie, Franz Klein Gasse 1, A-1190 Wien/ÖSTERREICH

1 Für die Genehmigung des „Likçe yazıtlı anıtların projesi“ (TL-Projekt) gilt der Dank der Generaldirektion für Bauten und Museen im Kulturministerium in Ankara; für die großzügige Finanzierung sind wir dem Fonds zur Förderung der Wissenschaftlichen Forschung zu Dank verpflichtet.

2 J. Borchhardt – H. Eichner – M. Pesditschek – P. Ruggendorfer, Archäologisch-sprachwissenschaftliches Corpus der Denkmäler mit lykischer Schrift, *AnzWien* 134, 2, 1997-99, 11ff.; M. Seyer, Corpus der Denkmäler mit lykischer Schrift - Die Kampagne 2003 in Xanthos, in: *XXII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2004) (im Druck).

3 Ch. Fellows, *An account of discoveries in Lycia being a journal kept during a second excursion in Asia Minor* (1841), 468 Taf. 36.

4 L. Kogler - M. Seyer, *Ein Felsgrab mit neu entdeckter lykischer Inschrift in Pinara* (in Druckvorbereitung).

5 Die Benennung der Nekropolen folgt W.W. Wurster - M. Wörrle, *Die Stadt Pinara*, AA 1978, 74-101, s. dazu den Plan auf S. 80

immer noch kontroversiell beurteilten sog. pigeonhole tombs charakterisiert ist⁶, weisen die beiden anderen in der überwiegenden Mehrzahl Gräber mit architektonisch gestalteten Fassaden auf. Diese beiden Nekropolen beinhalten auch elf der insgesamt 13 Gräber mit lykischen Inschriften; lediglich der Sarkophag des *Ddapsmma* (TL 11) und das Felsgrab mit der neuentdeckten Inschrift N 336 liegen etwas abseits.

Die Gräber der Bachnekropole zeichnen sich durch ihre Größe, vor allem aber auch durch ihre hohe Qualität aus, woraus hervorgeht, daß hier die Vertreter der wohlhabendsten und einflußreichsten Familien Pinaras der klassischen Epoche bestattet waren. Dieser Schluß wird durch die prominente Position der Nekropole in der Felswand direkt unterhalb des unteren Burgberges, auf dem sich wohl der Wohnsitz des Dynasten befand, unterstützt. Darüber hinaus befindet sich hier auch das einzige mit Reliefs geschmückte Grab der Stadt⁷.

Obwohl sich auch der imposante Steilabfall der Südnekropole (Abb. 1) zur Schaffung von Felsgräbern anbietet, scheint dieser Bereich nicht die erste Wahl für die Errichtung einer Nekropole gewesen zu sein. Zwar gehören die Gräber dort ebenso wie jene der Bachnekropole zum überwiegenden Großteil dem Typus des Hausgrabes an, doch weisen mehrere Indizien darauf hin, daß sie erst später als die anderen entstanden sind. So fällt auf, daß sich in dieser Nekropole drei Gräber mit griechischen Architekturelementen befinden, wie z. B. die beiden Bauten, die bereits von weitem durch ihre ungewöhnlichen Dimensionen hervorstechen. Es handelt sich bei ihnen um Gräber in lykisch-griechischer Mischform, da ihre Fassade zwar jeweils die Form eines lykischen Hausgrabes aufweist, das Dach hingegen von einem griechischen Giebel gebildet wird. Ein weiteres Felsgrab ist zur Gänze als Tempel in dorischer Ordnung gestaltet. Darüber hinaus ist auch die Anzahl der griechischen Grabinschriften überdurchschnittlich groß, da von den insgesamt 24 zumindest zum Großteil fertiggestellten Gräbern der Nekropole mit architektonisch gestalteter Fassade immerhin fünf ein griechisches Epigramm aufweisen. Da griechische Architekturformen und griechische Inschriften auf Felsgräbern als Zeichen einer allmählichen Hellenisierung Lykiens zu werten sind⁸, können diese Elemente als Indizien für eine Entstehung der betreffenden Grabbauten im späten 4. Jh. v. Chr., teilweise sogar erst in hellenistischer Zeit angesehen werden⁹.

Ein weiterer Hinweis für eine jüngere Datierung der Südnekropole kann in der Anordnung der Steinbänke für die Bestattungen in mehreren Grabkammern erkannt werden. Zwar sind Anzahl und Position der Bänke prinzipiell an keine Normen gebunden, da sich diese anscheinend nach den Bedürfnissen und Wünschen des Grabherrn richteten, in den meisten Fällen sind sie in Familiengräbern jedoch in Form einer an drei Seiten umlaufenden trikliniumartigen Steinbank angelegt. Neben dieser Anordnung können die Bänke auch als erhöhte Nischen in die Seitenwände bzw. die Rückwand der Kammer geschlagen sein, wobei diese Form der Bestattung jünger zu sein scheint und wohl auf eine Änderung der Begräbnissitten zurückzuführen ist. Allem Anschein nach wurde sie sukzessive eingeführt, da diese Nischen in zahlreichen Gräbern in mehreren Nekropolen Lykiens offensichtlich nicht zum originalen Baubefund gehören, sondern eine nachträgliche Erweiterung der Grabkammer darstellen, wie beispielsweise im Grab des *Huzeimi* (Grab 50, N 308) in der Südnekropole von Myra (Abb. 2)¹⁰. Hier läßt sich die Intention, die Nischen in einer sekundären Bauphase zu gestalten, besonders gut ersehen, da das Grab als solches

6 Vgl. zuletzt J. Borchhardt, Hürttuweti von Myra und die sogen. Pigeonhole-Tombs: Eingestellte Felsfassadengräber in Lykien, in: T. Korkut (Hrsg.), *Anadolu'da Doğdu, Festschrift F. İşık* (2004) 145-162.

7 Ch. Fellows, *Travels and Researches in Asia Minor, more particularly in Lycia* (1852), 321f.; Wurster - Wörrle a. O. 89 mit Fußnote 40; W.A.P. Childs, *The City-Reliefs of Lycia* (1978) 11f. 37ff.; J. Zahle, Lykische Felsgräber mit Reliefs aus dem 4. Jh. v. Chr. Neue und alte Funde, *Jdl* 94, 1979, 323 ff. Kat. 7.; Ch. Bruns-Özgan, Lykische Grabreliefs des 5. und 4. Jhs. v. Chr., 33. *Beih. IstMitt* (1987) 271 Kat. F 25.

8 s. dazu bereits M. Seyer, *News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Regions* 2004-2, 85-89.

9 Wurster - Wörrle a. O. 95.

10 Zur Inschrift s. G. Neumann in J. Borchhardt (Hrsg.), *Myra, Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit* (1975), 150f. Taf. 86 B; G. Neumann, Neufunde lykischer Inschriften seit 1901, 7. *Ergänzungsband TAM* (1979) 22 N 308.

wie auch die Inschrift mit der Widmung in allen Details fertiggestellt sind, während die Arbeit an den Nischen aus einem nicht erkennbaren Grund abgebrochen wurde. So wurde mit der Ausnahme in der Rückwand lediglich begonnen, jene in der linken Seitenwand, deren Planung wohl vorausgesetzt werden kann, wurde überhaupt nicht in Angriff genommen.

In mehreren Gräbern stellen derartige Nischen hingegen die einzige Bestattungsmöglichkeit dar, da sie über keine Steinbänke am Boden verfügen. Anscheinend entsprachen diese nicht mehr den Bedürfnissen, da Beisetzungen in einer größeren Höhe über dem Boden vorgezogen wurden. Exakt diese Entwicklung, die als Kriterium für eine spätere Datierung angesehen werden kann, spiegelt sich in der Südnekropole von Pinara besonders eindrucksvoll wider. Hier sind solche Nischen nämlich in insgesamt zehn Grabbauten festzustellen, davon in sieben als exklusive Form der Bestattung, wie z. B. in jenem des *Wazala* (TL 16) (Abb. 3).

Schließlich spricht auch die Paläographie der lykischen Inschriften nicht gegen die Annahme einer jüngeren Datierung der Südnekropole¹¹. Von den sieben Epigrammen deuten vor allem TL 14, 15, 16 und 17 sowie N 322 bereits auf einen möglichen Einfluß der wohl vornehmlich aus der zweiten Hälfte des 4. Jhs. v. Chr. stammenden griechischen Inschriften hin. Die beiden übrigen (TL 18 und 20) können wegen ihres besonders schlechten Erhaltungszustandes nicht für paläographische Aussagen herangezogen werden.

TL 14 und 15 weisen eine auffallend gerundete Form der oberen Querhaste der Buchstaben „i“, „ñ“, „t“ und „w“ auf, die ansonsten waagrecht ausgeführt ist (Abb. 4). Diese paläographische Sonderform kann auch an drei Inschriften im nahegelegenen Tlos beobachtet werden, wobei die engste Entsprechung wohl TL 25¹² darstellt. Bei dieser Inschrift handelt es sich um eine lykisch-griechische Bilingue, deren griechischer Text bereits von O. Benndorf¹³ ins spätere 4. Jh. v. Chr. datiert wurde.

Nach dem derzeitigen Stand der Forschung bieten in erster Linie die Buchstaben „χ“ und „n“ Merkmale, aus denen auf deren etwaige zeitliche Einordnung geschlossen werden kann. So ist eine schräge mittlere Haste des „χ“ als Indiz für eine jüngere Datierung anzusehen, da die durch die Datierungsformel „éne ... χñtawata“ zeitlich bestimmbar Inschriften des 5. und der ersten Hälfte des 4. Jhs. v. Chr. fast ausnahmslos eine senkrechte Mittelhaste aufweisen. Die Entwicklung dieses Buchstaben kann in Pinara besonders gut verfolgt werden, da beispielsweise der unter der Regierung des Dynasten *Arttu'para* errichtete Sarkophag des *Ddapssma* (TL 11), noch die alte Form mit senkrechter Mittelhaste aufweist, während beispielsweise am Felsgrab des *Xisterija* (TL 19) bereits beide Formen nebeneinander beobachtet werden können.

Die jüngere Form des „n“ mit senkrechter rechter Haste und angesetztem zweistrichigen Winkel links davon tritt sowohl in der Bachnekropole (z.B. TL 12 - diese Inschrift beinhaltet auch die jüngere Form des „χ“) als auch in der Südnekropole auf (N 322 und in ähnlicher Form auch in TL 14 und 15).

Es ist auffallend, daß an den Gräbern der Südnekropole eindeutige paläographische Hinweise auf ältere Inschriften aus der Zeit bis ca. 360 v. Chr. fehlen,

11 Für die paläographische Analyse bin ich Frau L. Kogler zu Dank verpflichtet.

12 TAM 1 (1901) 24f. TL 25.

13 Zitiert nach TAM 1 (1901) 24f. TL 25.

14 Bei den Verbindungen von Grabhaus und Sarkophag sind beispielsweise die Anlagen des *Xñtabura* in Limyra oder des *Nñurigaçā* in Çindam zu nennen, zwei Grabhäuser übereinander finden sich etwa am Grabmal des *Hurttuweti* in Myra, wobei die obere Grabkammer hier zusätzlich mit zwei dorischen Pilastern versehen war. - Zum Grab des *Xñtabura*: J. Borchhardt, Ein Totengericht in Lykien, *IstMitt* 19/20, 1969/70, 187 ff.; zu *Nñurigaçā*: M. Seyer, Ein bemerkenswerter Bau in Zentrallykien – Überlegungen zum Grabmal des *Nñurigaçā* in Çindam, *OJh* 73, 2004 (im Druck); zu *Hurttuweti* s. zuletzt Borchhardt a. O. (Anm. 6) – Borchhardts Rekonstruktion der oberen Grabkammer mit zusätzlichen ionischen Halbsäulen und einer ionischen Flügeltür (ebd. Abb. 8) ist allerdings sehr theoretisch und durch die archäologische Evidenz nicht bestätigt.

während jene der anderen Nekropolen einen gemischten Befund aufweisen.

Neue Ideen ergaben sich auch für den Typus des lykischen Doppelgrabes, einer Sonderform unter den zahlreichen in dieser Provinz vertretenen Grabformen. Bei diesen kann es sich prinzipiell um Felsgräber wie auch um freistehende Bauten handeln und auch die Kombination der dabei verwendeten Typen ist keiner Norm unterworfen. In den meisten Fällen wird jedoch der Typus des Grabhauses mit einem Sarkophag oder mit einem weiteren Grabhaus gepaart¹⁴. Im Normalfall sind die beiden Kammern übereinander angelegt, wobei die obere die wichtigere war, in welcher der Grabherr entweder allein oder gemeinsam mit seiner Gattin bestattet wurde. Wie bereits O. Benndorf¹⁵ und in weiterer Folge T. R. Bryce¹⁶ und J. Borchhardt¹⁷ erarbeiten konnten, fungierte die untere Kammer für weiter entfernte Familienangehörige und andere Personen aus dem Oikos des Verstorbenen.

Nun stellen Doppelgräber mit zwei übereinanderliegenden Kammern zumeist mächtige Bauten dar, deren Errichtung mit einem gewaltigen technischen und finanziellen Aufwand verbunden war und deren Erbauer zweifellos der gesellschaftlichen Elite angehörten¹⁸. Es existieren jedoch auch unter den bescheidener ausgestatteten Felsgräbern Anlagen, deren räumliche Nähe zu einem Sarkophag den Eindruck erweckt, daß zwischen den beiden Grablegen ein Zusammenhang besteht. Bei mehreren Monumenten muß dieser Eindruck zwar aufgrund fehlender näherer archäologischer bzw. epigraphischer Informationen Spekulation bleiben, bei anderen hingegen ergänzen einander die beiden Befunde, so daß eine Zusammengehörigkeit zumindest angenommen werden kann.

In Nekropole II von Limyra befindet sich das Grabmal des *Uwemi* (Abb. 5, 6), dessen archäologischer Befund der Verfügung des Erbauers in der Grabinschrift scheinbar widerspricht. Der Bau verfügt über einen relativ kleinen Innenraum mit den Maßen von 1,75 x ca. 1,2 m (Abb. 7), der mit einer einzelnen Kline an der Rückwand ausgestattet ist. Auch an der rechten Seitenwand ist eine waagrechte Fläche aus dem Felsen geschlagen, deren Funktion nicht mit Sicherheit zu bestimmen ist; der wahrscheinlichsten Lösung zufolge fungierte sie zur Ablage von Grabbeigaben.

Die Inschrift (TL 109), die am oberen Querbalken der Fassade angebracht ist, lautet übersetzt:

Dieses Grab nun es hat gebaut *Uwemi* und seine Gemahlin // und ihm gegenüber werden sie hineinlegen muwete // wenn man einen anderen (dazu) -legt oder wenn man anordnet: „Sie sollen ihn (ihnen) hinzu-legen // Nun wer auch immer danach dreifach um-baut, nun (der) wird dem pñtrennischen Heiligtum hier (sc. etwas) zahlen¹⁹.

Die Inschrift ist in mehreren Punkten ungewöhnlich. So ist – abgesehen von der sehr seltenen Nennung der Frau als Miterbauerin – die Verfügung des Grabherrn prob-

15 O. Benndorf - G. Niemann, *Reisen im südwestlichen Kleinasien I: Reisen in Lykien und Karien* (1884) 102.

16 T. R. Bryce, *The Lycians in Literary and Epigraphic Sources* (1986) 116 ff.

17 J. Borchhardt, Die obere und die untere Grabkammer. Beobachtungen zu den Bestattungsbräuchen der lykischen Oberschicht, in: M. Kubelik – M. Schwarz (Hrsg.), *Von der Bauvorschrift zur Denkmalpflege. Festschrift A. Machatschek* (1993) 7 ff.

18 Hier stechen vor allem die freistehenden Anlagen der großen Städte wie Xanthos oder Limyra ins Auge, bei deren Erbauer es sich teilweise sogar um Angehörige des Dynastengeschlechts handeln könnte: J. Borchhardt, Ein Totengericht in Lykien, *IstMitt* 19/20, 1969/70, 222. – Doch auch die Grabherren der in den Fels geschlagenen Doppelgräber wie beispielsweise *Hurttuweti* von Myra oder *Ida Maxzza* von Antiphellos waren ohne Zweifel äußerst einflußreiche Personen.

19 Die Übersetzung dieser Inschrift stammt von L. Kogler, der ich dafür zu Dank verpflichtet bin. – Die Übersetzung des Begriffs „dreifach“ erfolgt unter Berufung auf H.C. Melchert, *A Dictionary of the Lycian Language* (2004) 71: trpeme= ‘three(fold)’ (??).

20 O. Carruba, I sostrati dell’Anatolia, in: E. Campanile, *Problemi di Sostrato nelle lingue indoeuropee* (1983) 93.

21 Vgl. zu dieser Problematik beispielsweise C. Deltour-Levie, *Les piliers funéraires de Lycie* (1982) 198 f.; Th. Marksteiner, Brand- und Körperbestattung, Tumulus- und Fassadenkammergräber: Überlegungen zu Veränderungen der Bestattungsbräuche im vorhellenistischen Lykien, *Lykia* 1, 1994, 78 ff.; H. İşkan, Zum Totenkult in Lykien I: Ein datierbares Felsgrab in Patara und Leichenspiele in Lykien, *IstMitt* 52, 2002, 273 ff.

lematisch, nach welcher *Muwete* gegenüber („*ñtewe*“) beigesetzt werden soll. Die Übersetzung von „*Muwete*“ ist dabei nicht völlig geklärt: favorisiert wird die Deutung des Wortes als Personennamen; O. Carrubia zufolge könnte es jedoch auch „Nachkommenschaft“ bedeuten²⁰.

Nun könnte sich - da das Grab nur über eine einzige Kline verfügt, der Ausdruck „gegenüber“ auf die Ablage an der rechten Seitenwand beziehen, wofür allerdings aufgrund der geringen Größe der Fläche eine Urnenbestattung vorauszusetzen wäre. Diese Deutung kann allerdings nicht wirklich befriedigen, da es in Lykien zwar prinzipiell nicht unüblich war, daß bestimmte Grabformen sowohl für Körper- als auch für Brandbestattungen fungieren konnten²¹, eine Mischbestattung in ein und demselben Grab zur selben Zeit jedoch sehr unwahrscheinlich ist. Übersetzt man *muwete* als Nachkommenschaft, würden sich darüber hinaus aufgrund des geringen zur Verfügung stehenden Platzes kaum zu lösende Schwierigkeiten ergeben.

Eine mögliche Lösung des Problems könnte jedoch gefunden werden, wenn man '*ñtewe*' – „gegenüber“ nicht auf das Innere des Grabes beschränkt, sondern auch auf den Vorplatz bezieht, da sich in dessen Zentrum die Reste eines aus dem anstehenden Fels der Terrasse gewonnenen Sarkophages erheben (Abb. 8, 9). Das lykische Wort '*ñtewe*', das soviel wie „gegenüber, im Angesicht von“, bzw. wörtlich „im Auge“ bedeutet²² läßt eine solche Interpretation jedenfalls zu. Selbstverständlich kann eine Zusammengehörigkeit der beiden Grabmäler nicht mit Sicherheit postuliert werden; der Umstand, daß der Sarkophag auf dem Vorplatz des Grabes des *Uwemi* erhaben aus dem gewachsenen Fels gearbeitet ist, legt jedoch zumindest eine zeitgleiche Entstehung mit der Schaffung der Terrasse nahe. Vergegenwärtigt man sich darüber hinaus die generelle Möglichkeit, daß eine Grabanlage aus zwei Grabkammern bestehen kann, ist es durchaus denkbar, daß *Muwete* in diesem Sarkophag bestattet war, wobei es keinen Unterschied machen würde, ob es sich um eine Einzelperson, oder aber um mehrere Nachkommen des *Uwemi* handelte. In diesem Fall wären Felsgrab und Sarkophag als eine Einheit – also als kombinierte Grabanlage – anzusehen, wobei die zweite Kammer vom eigentlichen Grabhaus lediglich räumlich etwas getrennt in unmittelbarer Nähe auf dem Vorplatz errichtet worden wäre.

Eine ähnliche Situation findet sich am Grabmal des *Uhetei*, ebenfalls in der Nekropole II von Limyra (Abb. 10, 11). Dieses Felsgrab entspricht demselben Typus wie das vorige, es ist allerdings nicht auf Gehniveau, sondern in einer Höhe von ungefähr 1,40 m über dem gewachsenen Boden errichtet. Vor der Fassade fällt der unbearbeitete Hang steil ab, weshalb wohl kein Vorplatz vorhanden war. Anstelle dessen führt hier ein etwa 2 m breiter, in mehreren Stufen in den Stein geschlagener Weg zum Grab hin. Die Grabkammer (Abb. 12) weist eine trapezförmige Gestalt auf und verfügt über zwei Klinen entlang der beiden Seitenwände.

Die Felswand rechts neben dem Grabmal ist teilweise abgebrochen und außerdem durch mächtige Risse und Löcher im Stein gekennzeichnet. An dieser Stelle ist eine Steintruhe aus dem anstehenden Fels geschlagen, die im heutigen Zustand

22 H.C. Melchert, *A Dictionary of the Lycian Language* (2004) 46: '*ñtewe*' = facing, opposite; toward.

23 Melchert. O.46: '*ñtipa*'=sarcophagus(or similar)

24 Der Umstand, daß sich der Sarkophag nicht genau über dem Felsgrab, sondern etwa zwei Meter rechts davon erhebt, läßt sich wohl auf die damit verbundene Arbeitersparnis zurückführen: Da direkt über dem Grabmal kein gewachsener Fels anstand, hätte ein kompletter Sarkophag geschaffen und auf der Oberfläche verankert werden müssen; die aus dem natürlichen Fels geschlagene Truhe bedeutete einerseits einen weit geringeren Aufwand, bot andererseits jedoch auch größere statische Sicherheit.

Darüber hinaus ist es durchaus auch möglich, daß durch die Verschiebung der oberen Kammer nach rechts diese nicht zwangsläufig als die wichtigere der beiden anzusehen ist, wodurch der Umstand erklärt werden kann, daß der Grabherr in der unteren Grabkammer beigesetzt war

25 Lediglich in Xanthos ist das Verhältnis umgekehrt, da von den sechs Felsgräbern mit lykischen Inschriften diese in vier Fällen (TL 27, 38, 39, 48) seitlich neben der Fassade angebracht ist; ein weiteres Grab (TL 42) ist verschollen, so daß sich nur eine einzige Inschrift (TL 47) an der gängigen Stelle auf dem Querbalken über der Tür befindet – vgl. dazu E. Laroche, *Les épitaphes lyciennes*, in: P. Demargne, *Fouilles de Xanthos V. Tombes-maisons, tombes rupestres et sarcophages* (1974) 123 ff.

allerdings stark zerstört ist; so sind ihre Seitenwände lediglich bis zu einer Höhe von max. 20 cm erhalten (Abb. 13). Der Deckel ist herabgestürzt und liegt knapp südlich des Felsgrabes; durch ihn ist bezeugt, daß es sich bei diesem Kasten um einen Sarkophag handelte. Auf den ersten Blick wirkt dieser Sarkophag isoliert, und es scheint, als würde er eine eigene Grablege darstellen. Es sprechen jedoch mehrere Indizien dafür, ihn dem Felsgrab des *Uheti* zuzuordnen und als Teil einer kombinierten Anlage zu interpretieren. Der stärkste Hinweis für eine Zusammengehörigkeit ist der Inschrift zu entnehmen, die übersetzt folgendermaßen lautet:

Dieses Grab und das „*ñtipa*“, das darauf ist, hat gemacht *Uheti* als seine Grablege und für die Seinen alle: für die Gemahlin *Ite* und für ihre zehn Kinder.

Der Begriff „*ñtipa*“ kann ebenfalls nicht mit Sicherheit übersetzt werden. Folgt man H.C. Melchert²³, der das Wort mit Sarkophag übersetzt, wäre wohl jeder Zweifel ausgeschlossen, da sich das „*ñtipa, das darauf ist*“ mangels einer anderen Möglichkeit nur auf diese Truhe beziehen könnte²⁴.

Ein weiteres Indiz, in den beiden Bauten eine kombinierte Anlage zu sehen, kann im außergewöhnlichen Anbringungsort der Inschrift am rechten vertikalen Pfosten neben dem Eingang erkannt werden. In der überwiegenden Mehrzahl aller lykischen Hausgräber ist das Epigramm in den Querbalken direkt über dem Eingang in die Grabkammer gemeißelt²⁵, wohingegen jedoch vor allem an zweigeschossigen Anlagen des öfteren in auffälliger Weise die Intention erkannt werden kann, durch die Position der Inschrift eine Verbindung zwischen den beiden Grabkammern herzustellen. So ist, um nur einige wenige Beispiele anzuführen, am Grabmal des *Nourigaχā* in Çindam die Inschrift TL 77 nicht über dem Eingang des Hyposorions angebracht, sondern in der vorderen Seitenwand des darauf liegenden Sarkophages²⁶, da sie auf diese Weise auch auf die obere Kammer verweisen sollte. Auch auf einem freistehenden Doppelgrab in Isinda befindet sich das Epigramm (TL 63) ebenfalls nicht direkt über dem Eingang in die untere Kammer sondern über dem Portal des aus einem mächtigen Monolithen gestalteten Hyposorions und stellt auf diese Weise einen eindeutigen Bezug auf den – allerdings nicht erhaltenen – Oberbau her²⁷. Offenkundig ist die Situation schließlich auch an der in den Fels geschlagenen Grabanlage des *Hurttuweti* in Myra, die aus zwei nebeneinander liegenden unteren Grabkammern sowie einer weiteren besteht, die direkt über der linken unteren liegt. Die Inschrift TL 94 ist zwar an der kanonischen Stelle am Querbalken angebracht, doch verläuft sie lediglich über dessen linke Hälfte, da sie dergestalt auf die genau darüber befindliche obere Grablege verweisen sollte, die dem Erbauer der Anlage selbst vorbehalten war²⁸.

Der Umstand, daß die Inschrift am Grabmal des *Uheti* in Limyra nicht an der üblichen Stelle, sondern am rechten Pfosten der Fassade angebracht ist, kann also durchaus als Hinweis verstanden werden, daß sie einen Bezug auf den rechts davon gelegenen Sarkophag herstellen sollte und daß beide Bauten als Elemente einer Doppelanlage zu sehen sind. Durch die Verfügung des Grabherrn, daß neben ihm selbst und seiner Gattin *Ite* auch ihre zehn Kinder hier bestattet werden sollen, gewinnt diese Hypothese außerdem an Bedeutung, da die Grabkammer des Felsgrabes allein eine derartige Anzahl von Beisetzungen auch bei sukzessiver Belegung wohl nur schwerlich aufnehmen konnte.

26 Seyer a. O. (Anm. 14).

27 TAM I (1901) 58 TL 63

28 Das Grabmal des *Hurttuweti* wurde von Borchhardt als Doppelanlage erkannt, der auch auf die Position der Inschrift hinwies und ihren Bezug auf die obere Grablege richtig interpretierte: Borchhardt a. O. (Anm. 17) - Zum Anbringungsort von TL 94 s. die Montage der Inschrift ebd. in Abb. 1.

29 TAM I (1901) 71 TL 92.

30 F. Blakolmer in: *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı* (1991) 328 Abb. 7b; ders., Die Nekropole V von Zémuri -Limyra. Neue Grabungsergebnisse, in: H. Işkan - F. Kolb (Hrsg.), *Grabtypen und Totenkult im südwestlichen Kleinasien*. Internationales Kolloquium in Antalya, 4.-8. Oktober 1999 (im Druck).

Es gibt noch zahlreiche vergleichbare Grabbauten in mehreren lykischen Städten, wobei eine einwandfreie Bestimmung als Doppelanlage allerdings aufgrund fehlender Indizien in den Inschriften des öfteren nicht möglich ist. Von diesen seien hier beispielhaft zwei Monumente angeführt:

Im westlichen Bereich der Meernekropole von Myra befindet sich das Felsgrab des *Hurtija* (Abb. 14), in dessen unmittelbarer Umgebung ebenfalls ein Sarkophag rechts aus dem anstehenden Fels geschlagen ist. Die räumliche Nähe zueinander sowie der Umstand, daß die beiden Grabbauten in ihrer Lage innerhalb der Nekropole isoliert sind, legen nahe, in ihnen eine kombinierte Anlage zu erkennen. Da die Inschrift TL 92²⁹ allerdings nur übliche die Bauformel mit der Nennung des Namens und des Titels des Grabherrn sowie die Widmungsformel aufweist, können darüber allerdings bestenfalls Spekulationen angestellt werden.

Ähnlich verhält es sich beim Grabmal des *Xñtlapa* in Nekropole V von Limyra, auf dessen Vorplatz sich ebenfalls ein Sarkophag befindet (Abb. 15)³⁰. Hier fällt jedoch auf, daß der Kasten im Gegensatz zu den bisher gezeigten Beispielen nicht erhaben gearbeitet, sondern in den Felsboden versenkt ist; nur die Ränder ragen etwas heraus, da um sie herum rinnenartige Vertiefungen angelegt wurden. Darüber hinaus ist das Gelniveau im Bereich dieses Sarkophages generell abgetieft, was dafür spricht, daß der natürliche Fels zum Zeitpunkt der Errichtung nicht höher anstand. Allem Anschein nach war er bereits im Zuge der Erbauung des Felsgrabes abgetragen worden. Hier scheint es also, daß der Sarkophag nicht Teil der ursprünglichen Anlage war, sondern erst nachträglich auf dem Vorplatz errichtet wurde. Selbstverständlich kann es sich auch dabei nur um Vermutungen handeln, da der Grabinschrift (TL 133)³¹ keine Informationen zu entnehmen sind.

Die Reihe ähnlicher Anlagen, die entweder mit großer Wahrscheinlichkeit als Doppelgräber identifiziert werden können, oder aber in ihrer Beurteilung unentschieden bleiben müssen, ließe sich durch Beispiele aus allen größeren Nekropolen Lykiens beliebig fortsetzen. Wenn manche davon auch nicht einwandfrei als kombinierte Anlage identifiziert werden können, ist es dennoch eindeutig, daß der Typus des Doppelgrabes in Lykien bei weitem stärker vertreten war, als das bisher erkannt wurde. Er beschränkt sich nicht auf die mächtigen Anlagen der gesellschaftlichen Elite, sondern war auch unter einfacheren Gräbern weit verbreitet. Der Hauptgrund für die Errichtung derartiger Anlagen ist m. E. dabei in erster Linie im Wunsch des Grabherrn nach ungestörter Totenruhe zu sehen, auch das Verlangen nach Erhöhung und Heroisierung mag dabei eine Rolle gespielt haben³².

31 TAM I (1901) 86 f. TL 133.

32 Borchhardt a. O. (Anm. 17).

Abb. 1: Pınara -Südnekropole

Abb. 2: Grab des *Huzeimi* in Myra, Grabkammer

Abb. 3: Grab des *Wazala* in Pinara

Abb. 4: Die lykische Inschrift

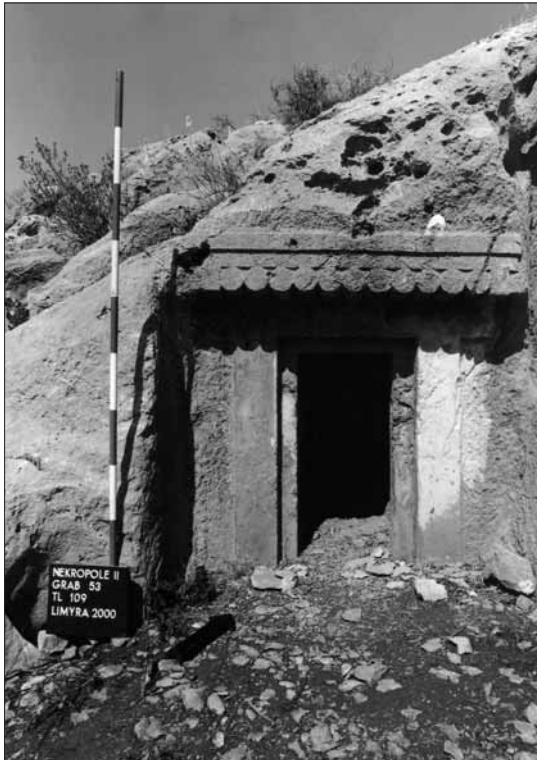

Abb. 5: Grabmal des *Uwemi* in Limyra

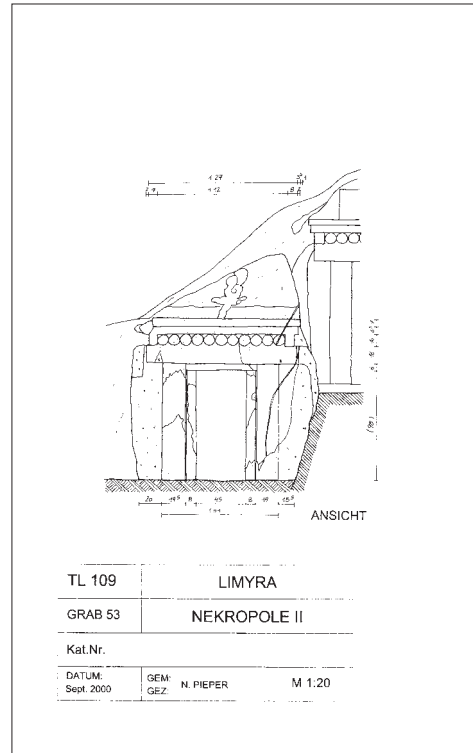

Abb. 6: Grabmal des *Uwemi* in Limyra

Abb. 7: Grab des *Uwemi* in Limyra

Abb. 10: Grabanlage des *Uheti* in Limyra

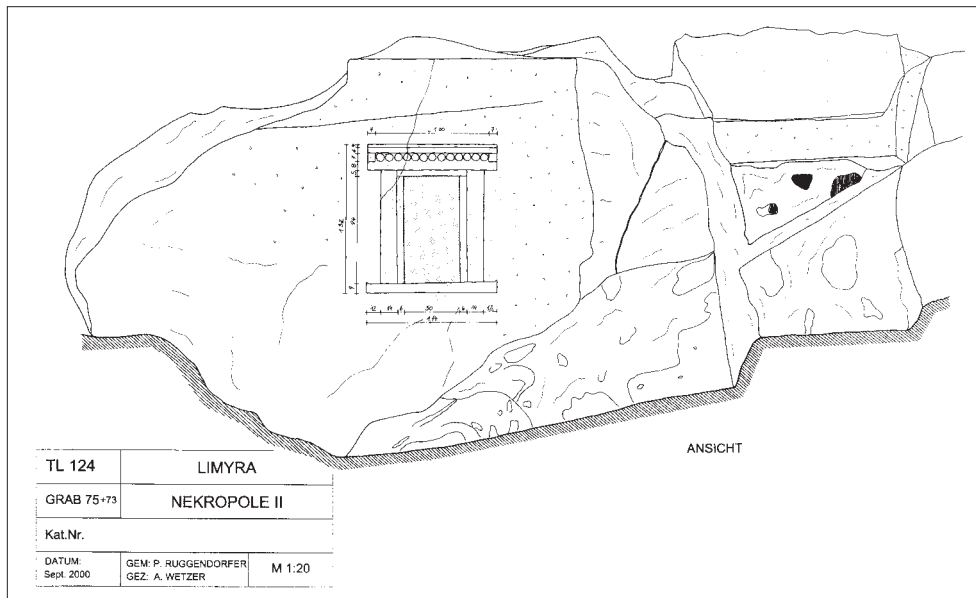

Abb. 11: Grabmal des *Uheti* in Limyra

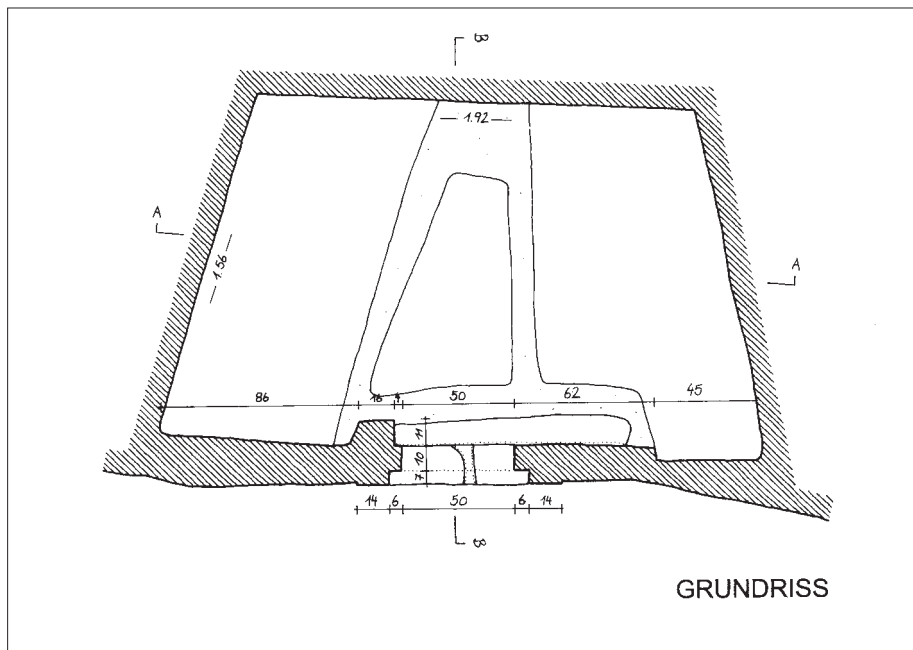

Abb. 12: Grabmal des *Uhetei* in Limyra

Abb. 13: Grabmal des *Uhetei* in Limyra

Abb. 14: Grabanlage des *Hjurtija* in Myra

Abb. 15: Grab des *Xītlapa* in Limyra

UŞAK MÜZESİ'NDE BULUNAN ESKİ TUNÇ ÇAĞI'NA AİT BİR GRUP İDOL

Halil Hamdi EKİZ*

Bu araştırmamızın konusunu Uşak Müzesi koleksiyonları arasında yer alan Eski Tunç Çağı'na ait olan bir grup idol oluşturmaktadır¹.

2.7.87 envanter numaralı idolün Uşak İli, Merkez İlçesi, Çınarcık Köyü'nde ele geçirilmiş olduğu eserin envanter kayıtlarından anlaşılmaktadır. Diğer idollerin ise kesin buluntu yerleri ya da hangi bölgeden getirilmiş oldukları hakkında envanter kayıtlarında hiçbir bilgi yoktur.

KATALOG

1.155.76 ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 1)

Eser 1976 yılında Osman Ersoy'dan satın alınmıştır. Beyaz renkte taştan yapılmış ve arka tarafı iyi düzleştirilmemiş olan idolün kırık olan boynu yapıştırılmış durumdadır. Boyu 24.1 cm., gövde genişliği 11.9 cm., kalınlığı ise 0.7 cm. dir.

Baş kısmı daire, kurs ya da disk; gövdesi ise yarım daire veya kürek şekilli olan ince, yassı düz ve Kusura tipi bir idoldür. Uzunca olan boynunun alt tarafı daha geniştir. Gövdesinin üst kısmı (omuzları) düzdür, alt tarafı ise yuvaraktır. Baş ve vücut detayları ile kolları belirtilmemiştir.

25.24.94 ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 2)

Eser 1994 yılında Mehmet Temizerler'den satın alınmıştır. Beyaz renkte mermerden imal edilen idolün kırık olan gövdesi yapıştırılmış durumdadır. Boyu 9.6 cm., gövde genişliği 5.8 cm., kalınlığı ise 0.6 cm. dir.

Baş kısmı daire, kurs ya da disk; gövdesi ise yarım daire veya kürek şekilli olan ince, yassı düz ve Kusura tipi bir idoldür. Uzun olan boynunun alt tarafı daha geniştir. Gövdesinin üst kısmı (omuzları) hafif aşağı eğiktir, alt tarafı ise yuvaraktır. Baş ve vücut detayları ile kolları belirtilmemiştir.

1.7.94 ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 3)

Eser 1994 yılında müsadere edilmiştir. Beyaz renkte mermerden üretilmiş olan idolün başının üst kısmının kenarı hafif kırık ve eksiktir. Boyu 9.5 cm., gövde genişliği 5.2 cm., kalınlığı ise 0.9 cm. dir.

* Halil Hamdi Ekiz, Arkeolog M.A., İzmir Arkeoloji Müzesi, İzmir/TÜRKİYE

1 Bu idolleri yayınlamama izin veren Uşak Müzesi Müdürü Sayın Kazım Akbıykoğlu ile eserlerin resimlerini çeken ve çalışmalarım esnasında yardımlarını esirgemeyen bu müzenin Arkeologu Sayın Sadık Doğan'a teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

Baş kısmı oval, gövdesi ise yarım daire veya kürek şekilli olan ince, yassı düz ve Kusura tipi bir idoldür. Boynu uzuncadır. Gövdesinin üst kısmı (omuzları) hafif aşığı eğiktir, alt tarafı ise yuvarlaktır. Baş ve vücut detayları ile kolları belirtilmemiştir.

23.68.70 ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 4)

Eser 1970 yılında Hasan Zara'dan satın alınmıştır. Beyaz renkte mermerden yapılan idolün boynunun üst kısmı kırıktır ve başı mevcut değildir. Boyu 9.2 cm., gövde genişliği 10.4 cm., kalınlığı ise 0.8 cm. dir.

Gövdesi yarım daire veya kürek şekilli olan ince, yassı düz ve Kusura tipi bir idoldür. Boynu kalındır. Gövdesinin üst kısmı (omuzları) düzdür, alt tarafı ise yuvarlaktır. Vücut detayları ile kolları belirtilmemiştir.

1.156.76 ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 5)

Eser 1976 yılında Osman Ersoy'dan satın alınmıştır. Beyaz renkte taştan imal edilmiş olan idolün arka tarafı düzleştirilmemiştir, boynunun üst kısmı ile gövdesinin kenarları kırıktır ve başı yoktur. Boyu 6.8 cm., gövde genişliği 4.7 cm., kalınlığı ise 0.5 cm. dir.

Gövdesi yarım daire veya kürek şekilli olan ince, yassı düz ve Kusura tipi bir idoldür. Boynu uzunca ve incedir. Gövdesinin üst kısmı (omuzları) düzdür, yan kenarları hafif yuvarlak, alt kenarı ise düzdür. Vücut detayları ile kolları belirtilmemiştir.

31.4.77 ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 6)

Eser 1977 yılında Zeki Erdem'den satın alınmıştır. Beyaz renkte mermerden üretilmiş olan idolün arka tarafı düzleştirilmemiştir ve kırık olan baş kısmı yapıştırılmış durumdadır. Boyu 8.4 cm., omuz genişliği 5.5 cm., kalınlığı ise 0.5 cm. dir.

Baş kısmı oval, gövdesi ise yarım daire veya kürek şekilli olan ince, yassı düz ve Kusura tipi bir idoldür. Uzun ve kalın olan boynunun alt tarafı daha geniştir. Gövdesinin üst kısmı düzdür (omuzları) ve hafif yukarı kalkıktır, alt tarafı ise yuvarlaktır. Baş ve vücut detayları ile kolları belirtilmemiştir.

2.7.87 ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 7)

Uşak İli, Merkez İlçesi, Çınarcık Köyü'nde bulunmuş olan eser 1987 yılında Halil Pala'dan satın alınmıştır. Beyaz renkte taştan yapılmış olan idolün gövdesinin kenarları hafif kırık ve eksiktir. Boyu 12.7 cm., omuz genişliği 8.9 cm., kalınlığı ise 0.9 cm.dir.

Baş kısmı oval, gövdesi ise yarım daire veya kürek şekilli olan ince, yassı düz ve Kusura tipi bir idoldür. Oldukça uzun olan boynunun alt tarafı daha geniştir. Gövdesinin üst kısmı (omuzları) hafif yukarı kalkıktır, alt tarafı ise yuvarlakçadır. Baş ve vücut detayları ile kolları belirtilmemiştir.

5.71.94 ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 8)

Eser 1994 yılında Mehmet Temizerler'den satın alınmıştır. Beyaz renkte mermerden imal edilen idolün kırık olan boynu yapıştırılmış durumdadır. Boyu 13.2 cm., omuz genişliği 9.2 cm., kalınlığı ise 0.9 cm. dir.

Baş kısmı oval, gövdesi ise yarım daire veya kürek şekilli olan ince, yassı düz ve Kusura tipi bir idoldür. Boynunun alt tarafı genişçedir. Gövdesinin üst kısmının (omuzlarının) sivri olan uçları yukarı kalkıktır, alt tarafı ise yuvarlaktır. Baş ve vücut detayları ile kolları belirtilmemiştir.

21.23.72 ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 9)

Eser 1972 yılında Mehmet Huyugüzel'den satın alınmıştır. Beyaz renkte taştan üretilmiş olan idolün gövdesinin kenarları hafif kırık ve eksiktir. Boyu 10.2 cm., gövde genişliği 6.2 cm., kalınlığı ise 0.7 cm. dir.

Baş kısmı daire, kurs ya da disk, gövdesi ise kareye benzer şekilli olan ince, yassı düz ve Kusura tipi bir idoldür. İnce olan boynunun alt tarafı genişçedir. Gövdesinin üst kısmının (omuzları) sivri olan uçları kalkıktır, yan kenarları düzdür, alt kenarı ise hafif yuvarlaktır. Baş ve vücut detayları ile kolları belirtilmemiştir.

7.2.79 ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 10)

Eser 1979 yılında Sultan İncel'den satın alınmıştır. Beyaz renkte mermerden yapılmış olan idolün boynunun üst kısmı ile gövdesinin kenarı kırık ve başı mevcut değildir. Boyu 7.8 cm., omuz genişliği 7.2 cm., kalınlığı ise 0.7 cm. dir.

Gövdesi oval şekilli olan ince, yassı, düz ve Beycesultan tipi ya da keman biçimli bir idoldür. Boynu incedir. Kolları çok kısa ve uçları küt birer çıkıntı halinde belirtilmiştir. Gövdesinin üst kısmı (omuzları) düzdür, beli incedir, alt tarafı ise yuvarlaktır. Vücut detayları belirtilmemiştir.

8.25.72 ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 11)

Eser 1972 yılında Hakkı Kuyucu'dan satın alınmıştır. Beyaz renkte taştan imal edilen idolün boynunun üst kısmı kırık ve başı yoktur. Boyu 12.3 cm., gövde genişliği 12.1 cm., kalınlığı ise 1.4 cm. dir.

Gövdesi yarım daire ya da kürek şekilli olan ince, yassı, düz ve Beycesultan tipi ya da keman biçimli bir idoldür. Boynu incedir. Kolları çok kısa ve uçları küt birer çıkıntı halinde belirtilmiştir. Gövdesinin üst kısmı (omuzları) genişçe ve düzdür, alt tarafı ise yuvarlaktır. Vücut detayları belirtilmemiştir.

2002/223 (A) ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 12)

Eser 2002 yılında Osman Tosun'dan satın alınmıştır. Beyaz renkte mermerden üretilen idolün boynunun üst kısmı kırık ve başı mevcut değildir. Boyu 7.5 cm., omuz genişliği 7.6 cm., kalınlığı ise 1.4 cm. dir.

Gövdesi yarım daire ya da kürek şekilli olan ince, yassı, düz ve Beycesultan tipi ya da keman biçimli bir idoldür. Boynu kalıncadır. Kolları çok kısa ve uçları küt birer çıkıntı halinde belirtilmiştir. Gövdesinin üst kısmı (omuzları) hafif aşağı eğiktir, alt tarafı ise yuvarlaktır. Vücut detayları belirtilmemiştir.

3.14.71 ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 13)

Eser 1971 yılında Rıza İncel tarafından müzeye hediye edilmiştir. Beyaz renkte mermerden yapılan idolün boynunun üst kısmı kırık ve başı yoktur. Boyu 6 cm., gövde genişliği 5.5 cm., kalınlığı ise 0.5 cm. dir.

Gövdesi ovale benzeyen ince, yassı düz ve Ürküt tipi idollere benzeyen bir idoldür. Boynunun alt tarafı genişçedir. Gövdesinin kenarları yuvarlaktır. Vücut detayları ile kolları belirtilmemiştir.

7.3.79 ENVANTER NUMARALI İDOL (Resim: 14)

Eser 1979 yılında Sultan İncel'den satın alınmıştır. Beyaz renkte mermerden üretilmiş olan idol oldukça iyi korunmuş durumdadır. Boyu 7.2 cm., gövde genişliği 4.9 cm., kalınlığı ise 1.4 cm. dir.

Baş kısmı oval; gövdesi ise yarım daire veya kürek şekilli olan ince, yassı, düz ve Troia tipi idollerle benzerlik gösteren bir idoldür. Boynu kısa ve oldukça kalındır. Gövdesinin üst kısmı (omuzları) aşağı eğiktir, alt tarafı ise yuvarlaktır. Baş ve vücut detayları ile kolları belirtilmemiştir.

KARŞILAŞTIRMA VE TARİHLENDİRME

1.155.76, 25.24.94, 1.7.94, 23.68.70, 1.156.76, 31.4.77, 2.7.87, 5.71.94 ve 21.23.72 envanter numaralı idoller Kusura tipidir. Bunlardan 1.155.76, 25.24.94 ve 21.23.72 envanter numaralı idollerin başları daire, kurs ya da disk şeklindedir. 1.7.94, 31.4.4.77, 2.7.87 ve 5.71.94 envanter numaralı idollerin başları ovale benzer şekildedir. 21.23.72 envanter numaralı idolün gövdesi kareye benzer şekildedir. Diğer idollerin gövdeleri ise yarım daire veya kürek şeklindedir. Kusura B tabakasında (Eski Tunç Çağı II. safha)²; Kusura Köyü'nün yakınındaki mezarlarda (Eski Tunç Çağı I-II. safhalar)³; Karataş Semayük'teki bazı mezarlarda (Eski Tunç Çağı II-III. safhalar)⁴; Harmanören (Göndürle), deki bazı mezarlarda (Eski Tunç Çağı II. safha)⁵; Afrodisias 3 ve 4 açması Kompleks Sub I de (Eski Tunç Çağı III. safha)⁶; Troia II. tabakada (Eski Tunç Çağı II. Safha)⁷; Küllüoba'da (Eski Tunç Çağı II. safha)⁸; Asarcık Höyük V. tabakada (Eski Tunç Çağı III. safha)⁹; Karahisar'da (Eski Tunç Çağı II-III. safhalar)¹⁰; Thermi'de (Eski Tunç Çağı)¹¹ ve Kiklat Adaları'ndan Lebedos'ta (Eski Tunç Çağı)¹² Kusura tipi idoller bulunmuştur. Ayrıca Kresge Art Museum'daki bir idol de (Eski Tunç Çağı II-III. safhalar)¹³ bu tiptedir.

7.2.79, 8.25.72 ve 2002/223 (A) envanter numaralı idoller Beycesultan tipi ya da keman biçimlidir. Beycesultan XVII b tabakasında 13 tane, XVII c tabakasında ise 1 tane (Eski Tunç Çağı I. safha) keman biçimli idol¹⁴ açığa çıkarılmıştır. Bunların baş kısımları belirtilmemiştir; boyunları ince ve uzunca bir şapa benzemektedir; gövdeleri torba veya çuvalı andırır ve hepsinin de kolları kısa, kalınca birer çıkıntı halinde belirtilmiştir. Yortan'da (Eski Tunç Çağı I-II. safhalar)¹⁵; Afyon İli, Sandıklı İlçesi, Aşın Köyü'nde (Eski Tunç Çağı I-II. safhalar)¹⁶ ve Kiklad Adaları'nda (Eski Tunç Çağı)¹⁷ bu tip idoller ele geçirilmiştir. Ayrıca Büyük Güllücek'te (Geç Kalkolitik Dönem)¹⁸; Alışar'da (Eski Tunç Çağı)¹⁹; Polatlı Höyük XI. tabakada (Eski Tunç Çağı III. safha)²⁰; Alaca Höyük'te (Eski Tunç Çağı)²¹ ve Karaoğlan'da (Eski Tunç Çağı III. safha)²² ele geçirilen bazı idollerin gövdeleri de keman biçimlidir. Büyük Güllücek'te bulunmuş olan idol, keman biçimli idollerin Geç Kalkolitik Dönemde ortaya çıktığını kanıtlamaktadır²³.

3.14.71 envanter numaralı idol Ürküt tipi idollere benzemektedir. Bu idolün gövdesi yuvarlak hatlıdır. Burdur İli, Bucak İlçesi, Kızılkaya Bucağı'nın Ürkütlü Köyünde

- 2 Lamb 1937, s.29, Fig.II 5; Lamb 1938, s.266, Pl.LXXXIV 11.
- 3 Alp 1965, s.3-4, Lev.I 1-2, II 3.
- 4 Mellink 1964, s.277, Pl.82 Fig.24; Mellink 1967, s.254, Pl.77 Fig.13-14; Warner 1994, s.XXV, Pl.197 b.
- 5 Özsait 2000 a, s.373, Res.7; Özsait 2000 b, s.151, Fig.10.
- 6 Joukowsky 1986, s.215, Fig.236, 244, 433 4.
- 7 Blegen-Caskey-Rawson-Sperling 1950, Fig.360 36-84; Schmidt 1902, s.279 No.7520, 7521, 281 No.7637.
- 8 Efe 1999, s.169, Çizim 4 No.6, Res.9.
- 9 Orthmann 1966, s.38, Taf.7 3.
- 10 Akdeniz 2002, s.9-11, 15, Katalog No:1-10.
- 11 Lamb 1936, s.23, Pl.XXVI 30.35.
- 12 Zervos 1957, s.46, 80, Pl.52.
- 13 Kulakoğlu 1990, s.44-48.
- 14 Lloyd-Mellaart 1962, s.267, Fig.F 1-14, Pl.XXXII.
- 15 Kamil 1982, s.19, Fig.84 289.
- 16 Alp 1965, 6, Lev.V 8-9.
- 17 Renfrew 1969, s.5, 27, III.I Be, Pl.2 c.
- 18 Koşay-Akok 1957, s.15, Lev.XXIV 2.
- 19 Schmidt 1932, s.54, Fig.62 b 790, b 2182.
- 20 Lloyd-Gökçe 1951, Pl.IV c.
- 21 Koşay 1938, s.135, Lev.CVI A/a 1.
- 22 Ekiz 2001, s.244, 247, Res.3-4; Kulaçoğlu 1992, s.80, 187 No.92.
- 23 Ekiz 2002, s.268; Ekiz 2004, s.23.

(Eski Tunç Çağı)²⁴ ve Karahisar'da (Eski Tunç Çağı II-III. safhalar)²⁵ bu tip idoller bulunmuştur.

7.3.79 envanter numaralı idol ise Troia tipi idoller ile benzerlik göstermektedir ve benzerlerine Troia II (Eski Tunç Çağı II. safha)²⁶ ve III. (Eski Tunç Çağı III. safha)²⁷ tabakalar ile Afrodissias 4 açması Kompleks I E de (Eski Tunç Çağı III. safha)²⁸; Karataş Semayük'teki bir mezarda (Eski Tunç Çağı II-III. safhalar)²⁹; Yortan'da (Eski Tunç Çağı I-II. safhalar)³⁰ rastlanır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan ve hepsi de şematik üslupta üretilmiş ve oldukça stilize edilmiş olan idollerin baş ve vücut detayları belirtilmemiştir. Kusura tipi idoller Eski Tunç Çağı'nın I, II ve III. safhalarında karşımıza çıkar. Geç Kalkolitik Dönemde ortaya çıktığı anlaşılan Beycesultan tipi (keman biçimli) idoller en çok Eski Tunç Çağı'nın I. safhasında olmakla beraber II ve III. safhalarında da kullanılmıştır. Ürküt tipi idollere Eski Tunç Çağı II-III. safhalarda rastlanır. Troia tipi idoller ise Eski Tunç Çağı II ve III. safhalarda görülür.

KAYNAKÇA

- AKDENİZ, Engin 2002, "Erken Tunç Çağı'na ait bir Grup İdol", *Anadolu Araştırmaları XVI*, s.9-16.
- ALP, Sedat 1965, "Güney-batı Anadolu'da Bulunan Erken Bronz Çağı'na ait Mermer İdoller", *Bellekten XXIX/1/ 113*(1965), s.3-8.
- BLEGEN, Carl W.-John L. CASKEY-Marion RAWSON-Jerome SPERLING 1950, *Troy. General Introduction The First and Second Settlements. Volume I, Part 1, 2*. Published for the University of Cincinnati, by Princeton University Press.
- BLEGEN, Carl W.-John L. CASKEY-Marion RAWSON 1951, *Troy.The Third, Fourth, and Fifth Settlements. Volume II, Part 1, 2*. Published for the University of Cincinnati, by Princeton University Press.
- EFE, Turan 1999, "Küllüoba 1997 Yılı Kazısı", *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı I. Cilt*, 25-29 Mayıs 1998, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, s.165-181.
- EKİZ, Halil Hamdi 2001, "Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Bulunan Eski Tunç Çağı'na ait bir Grup İdol", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yılıllığı*, Ankara, s.243-251.
- EKİZ, Halil Hamdi 2002, "Alanya Müzesi'nde Bulunan Eski Tunç Çağı'na ait bir Grup İdol", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2001 Yılıllığı*, Ankara, s.265-275.
- EKİZ, Halil Hamdi 2004, "İzmir Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Eski Tunç Çağı'na ait bir Grup İdol", *Kubaba Yıl: 1 Sayı: 2 (12 Kasım-Aralık 2003-Ocak 2004)*, s.20-31.
- JOUKOWSKY, Martha Sharp 1986, *Prehistoric Aphrodisias. An Account of the Excavations and Artifact Studies. Volume I,II*. Publications D'Historie de L'Art et D'Archéologie de L'Université Catholique de Louvain-XXXIX, Archaeologia Transatlantica III, Louvain-Neuve, Belgique.
- KAMİL, Turhan 1982, *Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia*. BAR International Series 145.
- KOŞAY, Hamit Z. 1938, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı 1936'daki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor*. Türk Tarih Kurumu Yayını V. Seri No.2, Ankara.

24 Alp 1965, s.5, Lev.III 5-6.

25 Akdeniz 2002, s.11, 15, Katalog No.11.

26 Blegen-Caskey-Rawson-Sperling 1950, Fig.360 35-208.

27 Blegen-Caskey-Rawson 1951, Fig.48 34-319.

28 Joukowsky 1986, s.212, Fig.224.

29 Mellink 1967, s.254, Pl.77 Fig.15.

30 Kamil 1982, s.19, Fig.84 290.

- KOŞAY, Hamit Z.-Mahmut AKOK 1957, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Büyük Güllücek Kazısı. 1947 ve 1949 daki Çalışmalar Hakkında İlk Rapor*. Ausgrabungen von Büyük Güllücek, ausgeführt durch die Türkische Historische Gesellschaft. Vorbericht über die Arbeiten von 1947 und 1949. Türk Tarih Kurumu Yayını V. Seri No.16, Ankara.
- KULAKOĞLU, Fikri 1990, "An Anatolian Idol in the Kresge Art Museum", *Kresge Art Museum Bulletin Vol. V, Michigan*, s.44-48.
- LAMB, Winifred 1937, "Excavations at Kusura Near Afyon Karahisar", *Archaeologia Volume LXXXVI*, Oxford, s.1-64.
- LAMB, Winifred 1938, "Excavations at Kusura Near Afyon Karahisar: II", *Archaeologia Volume LXXXVII*, Oxford, s.218-273.
- LLOYD, Seton-Nuri Gökçe 1951, "Excavations at Polatlı. A New Investigation of Second and Third Millennium Stratigraphy in Anatolia", *Anatolian Studies Vol.I* (1951), s.21-76.
- LLOYD, Seton-James MELLAART 1962, *Beycesultan. Vol.I, The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*. Publications of the British Institute of Archaeology at Ankara No.6, London, W.1.
- MELLINK, Machteld J. 1964, "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia 1963", *American Journal of Archaeology Volume 68/3*, s.269-278.
- MELLINK, Machteld J. 1967, "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia 1966", *American Journal of Archaeology Volume 71/3*, s.251-267.
- ORTHMANN, Winfried 1966, "Untersuchungen auf dem Asarcık Höyük bei Ilica", *Istanbuler Mitteilungen Band 16* (1966), s.27-8.
- ÖZGÜÇ, Tahsin-Mahmut AKOK 1958, *Horoztepe, Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskan Yeri. An Early Bronze Age Settlement and Cemetery*. TTKY V. Seri No.18, Ankara.
- ÖZSAIT, Mehmet 2000 a, "1998 Yılı Harmanören (Göndürle Höyük) Mezarlık Kazısı", *21. Kazı Sonuçları Toplantısı I. Cilt, 24-28 Mayıs 1999*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, s.371-380.
- ÖZSAIT, Mehmet 2000 b, "Göller Bölgesi Yüzeysel Araştırması ve Harmanören Kazısı", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, Editör O. Belli, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No.4242*, Ankara, s.147-153.
- RENFREW, Colin 1969, "The Development and Chronology of the Early Cycladic Figurines", *American Journal of Archaeology Volume 73/1*, s.1-32.
- SCHMIDT, Erich 1932, *The Alishar Hüyük, Seasons of 1928 and 1929, Part I*. The University of Chicago, Oriental Institute Publications XIX, Chicago, Illinois.
- SCHMIDT, Hubert 1902, *Heinrich Schliemann's Sammlung. Trojanischer Altertümer*. Herausgegeben von der General-Verwaltung. Königliche Museen zu Berlin, Berlin.
- WARNER, Jayne L. 1994, *Elmalı Karataş II. The Early Bronze Age Village of Karataş*. Bryn Mawr College Archaeological Monographs, Bryn Mawr, Pa.
- ZERVOS, Christian 1957, *L'Art des Cyclades: Du Début a la Fin de L'Age du Bronze, 2500-1100. Avant Notre Era*, Editions Cahiers D'Art, Paris.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

NEUE FUNDE IM MUSEUM ADIYAMAN AUS DER NEKROPOLE VON PERRHE(PİRUN)

Fehmi ERARSLAN*
Margherita FACELLA
Engelbert WINTER

Ca. 5 km nordöstlich der Stadt Adiyaman befindet sich das kleine Dorf Pirun, inmitten der antiken Ruinen der kommagenischen Stadt Perrhe (Abb. 1)¹. E. Pittard hatte dort im Jahre 1925 eine paläolithische Station ausmachen können, wodurch der Name dieses Ortes in den Folgejahren bekannt wurde. Als H. H. von der Osten den Platz 1931 erneut aufsuchte, konnte er ebenfalls eine Vielzahl von paläolithischen Gerätschaften ausmachen². Auf der Tabula Peutingeriana erscheint Perrhe auf der Route von Samosata nach Komana als zweite Station. Unser Wissen über die in der nördlichen Kommagene gelegene Stadt Perrhe (Pirun) in griechisch-römischer Zeit ist insgesamt aber spärlich, sieht man davon ab, dass sie in den Jahren 198/200 n. Chr. neben Samosata, Germanikeia und Doliche zu den *quattuor civitates Commagenorum* gezählt haben dürfte, die sich in severischer Zeit an der Finanzierung der bis heute immer noch eindrucksvollen Brücke über den Chabinas beteiligten³. In der Spätantike wurde Perrhe Sitz eines vom Metropolit von Euphratesia in Hierapolis abhängigen kleinen Bistums. Wie viele andere Bischöfe der Region war auch der Vertreter von Perrhe im Jahre 325 zum Konzil nach Nikaia gereist⁴. Auch die prächtigen Überreste eines Mosaikfußbodens aus dem 5. Jh. n. Chr. weisen auf die christliche Epoche Perrhes. Sie waren Teil eines Gebäudes, das als dreischiffige Basilika mit einem ca. 10 m breiten Mittelschiff und je 3 m breiten Seitenschiffen rekonstruiert werden konnte⁵.

Von den bis in die heutige Zeit hinein erhalten gebliebenen Ruinen Perrhes ragt vor allem die Nekropole heraus (Abb. 2). Sie erstreckt sich entlang des östlichen und nordöstlichen Abhangs eines Felsrückens, welcher dem Dorf Pirun vorgelagert ist. Die

* Fehmi ERARSLAN, Museum Adiyaman/TÜRKIYE

Dr. Margherita FACELLA, Universität Pisa, ITALY

Prof. Dr. Engelbert WINTER, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster, ALMANYA (e-mail: ewinter@uni-muenster.de).

- 1 Zur Identifizierung und Lage von Perrhe (Pirun) E. Honigmann, Perrhe, *RE* XIX 1 (1964) Sp. 904 ff. und J. Sturm, Πέρσα (Nr. 5: Perre in Kommagene), *RE* XIX 1 (1964) Sp. 910.
- 2 K. Bittel, Prähistorische Forschung in Kleinasien. *Istanbuler Forschungen*. Bd. 6 (1934) S. 8. 135 mit Nr. 125.
- 3 CIL III 6712-6714 (= IGLSyr. I 42-44); vgl. auch F. K. Dörner/Th. Göll, Arsameia am Nymphaios. Die Ausgrabungen im Hierothesion des Mithradates Kallinikos von 1953-1956, *IstForsch* 23 (1963) S. 14 f.
- 4 H. Gelzer, Geographische Bemerkungen zum Verzeichnis der Väter von Nikaia, in: *Festschrift Kiepert* (1898) S. 45 ff. und E. Honigmann, La liste originale des pères de Nicée, *Byzantion* 14, 1939, S. 17 ff.
- 5 R. Naumann, Mosaik- und Marmorplattenböden in Kal'at Sim'an und Pirun, *AA* 1942, S. 44 ff. und H. Candemir/J. Wagner, Christliche Mosaiken in der nördlichen Euphratesia, in: S. Hahin/E. Schwertheim/J. Wagner (Hg.), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens*. *Festschrift F. K. Dörner* (1978) S. 229 f. mit Textabb. 10 und Taf. 99, Abb. 44-45.

Größe der Nekropole wie auch die Qualität der Einzelgräber weisen auf ihre Weise auf die Bedeutung, die Perrhe in römischer Zeit und im Verlauf der Spätantike erlangt haben muß. Bereits K. Humann und O. Puchstein haben sie in ihren Reiseberichten als eindrucksvoll beschrieben⁶. F. K. Dörner und R. Naumann bemerkten im Anschluß an ihre Reise nach Kommagene im Jahre 1938, die Nekropole von Perrhe sei „beachtlich durch ihre grosse Ausdehnung“⁷, für Dörner zudem „ein besonders anschauliches Beispiel für die Mannigfaltigkeit der gewählten Bestattungsformen“⁸. Die in den vergangenen Jahren durch das Museum Adiyaman in der Nekropole von Perrhe durchgeführten Rettungsgrabungen haben nunmehr eine Vielzahl archäologischer Funde sowie epigraphischer und numismatischer Zeugnisse zu Tage gebracht⁹, von denen im Herbst 2004 ein Teil aufgenommen werden konnte¹⁰. Aus dem umfangreichen Gesamtbefund mit seinen für eine Nekropolengrabung charakteristischen Grabbeigaben¹¹ hat die Forschungsstelle Asia Minor, Universität Münster, die Bearbeitung des epigraphischen und numismatischen Materials sowie der Grabplastik übernommen.

Als besonders bemerkenswert erwies sich der Fund eines dem Gott Jupiter Dolichenus geweihten Reliefs aus hellem Kalkstein mit griechischer Inschrift (Inv.Nr. 8080; KaziNr. Perrhe 2001/76; H 0,81 m, B 0,63m, T 0,11 m; Abb. 3). Das Relief ist im unteren Teil gebrochen, die Relieftiefe beträgt zwischen 0,06 - 0,12 m. Das Relief war als Verschlussplatte zur Abdeckung eines Sarkophages wieder verwendet worden. Der bärtige, nach rechts gewandte Gott in römischer Soldatentracht hält in seinen Händen Adler und Blitzbündel. Er trägt orientalische Hosen und die phrygische Mütze. In der rechten unteren Ecke befindet sich eine achtzeilige Inschrift, eine wohl als Antwort auf einen Oraklespruch erfolgte Weihung des Soldaten Gaius Iulius Paulus an den Gott von Doliche (Buchstabenhöhe 0,02 - 0,045 m). Aufgrund der Buchstabenform, aber auch stilistischer Kriterien ist das Relief nicht früher als Mitte des 2. Jahrhunderts zu datieren¹².

ΓΑΙΟC ΙΟΥΛΙΟC ΠΑΥΛΟC
 ΤΟΝΘΕΟΝ
 ΔΟΛΙΧΕΟC
 ΣΤΡΑΤΙΩΤΗC
 ΑΝΕΘΗΚΕΝ
 Χ[.]ΗΜΑΤΙCΘΕΙC

Γαῖοc Ἰούλιοc Παῦλοc
 τὸν θεοῦ
 Δολίχεοc
 στρατιώτηc
 ἀνέθεκεν
 χ[ρ]ηματισθεῖc

Dieser Neufund verdient gerade im Kontext der seit 2001 auf dem Dülük Baba Tepesi bei Doliche (Provinz Gaziantep) im Gebiet des Zentralheiligtums des Jupiter Do-

6 K. Humann/O. Puchstein, *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien* (1890) S. 124. 193. 401.

7 F.K. Dörner/R. Naumann, *Istanbuler Forschungen*. Bd. 10 (1939) S. 67.

8 F.K. Dörner, *Der Thron der Götter auf dem Nemrud Dag* (1987) S. 63.

9 F. Erarslan, *Perre Antik Kenti Nekropol Alanı Kaya Mezarları Kurtarma Kazısı, 13. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 22-26 nisan 2002, Denizli* (2003) S. 129 ff.

10 Die Untersuchungen im Museum Adiyaman fanden statt in der Zeit vom 20.09.2004 bis zum 24.09.2004. Den beantragten Arbeiten wurde seitens der türkischen Antikendirektion mit Schreiben vom 29.03.2004 (Sayı. B.16.0.ÄMG.0.10.00.01/707.2 [32]) und vom 01.04.2004 (2004/IKGY/135787) die Erlaubnis erteilt. Teilnehmende Wissenschaftler waren Herr Prof. Dr. Engelbert Winter (Universität Münster), Frau Dr. Margharita Facella (Universität Pisa) sowie die Studentin Asuman Lätzer (Universität Köln). Die Arbeiten im Museum Adiyaman standen unter der Leitung des zuständigen Direktors Fehmi Erarslan.

11 Vgl. die Hinweise bei Erarslan (Anm. 9) S. 129 ff.

12 Vgl. J. Wagner, *Seleukeia am Euphrat/Zeugma* (1976) S. 263.

13 Vgl. die jährlichen Rechenschaftsberichte in den Kazı Sonuçları Toplantısı. Bd. XXIV ff., 2003 ff. sowie demnächst E. Winter/M. Blömer, *Die Heimat des Jupiter Dolichenus – ein orientalischer Kult und seine Ursprünge, Antike Welt 4* (2005) [im Druck] und dies., *Doliche und das Heiligtum des Jupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi. 1. Vorbericht (2001-2003), Istanbuler Mitteilungen* Bd. 55 (2005) [im Druck].

lichenus durchgeführten Untersuchungen, besondere Aufmerksamkeit¹³. Angesichts der Tatsache, dass nur wenige Denkmäler des Iupiter Dolichenus aus Kommagene selbst stammen, muß ein solcher Fund wie der aus Perrhe als besonders wertvoll gelten, lassen doch vor allem die ikonographischen Details der Darstellung sowie die dazugehörige Inschrift weiterführende Hinweise auf die Verehrung eines der wichtigsten orientalischen Götter im Imperium Romanum in seiner Heimatregion zu. Trotz der deutlich erkennbaren *interpretatio Romana* sind die altorientalischen Traditionen bei der Darstellung des Gottes nicht zu übersehen. Zwar veränderte sich ein regional geprägter Kult wie der des Zeus von Doliche unter den verschiedenen politischen Rahmenbedingungen. Er behielt aber im kommagenischen Raum offensichtlich seine identitätsstiftende bzw. identitätserhaltende Wirkungskraft bis zum Ende dieses Kultes um die Mitte des 3. Jahrhunderts n. Chr.¹⁴.

Neben der weiteren Aufnahme einer aus Kalksandstein gearbeiteten Grabstele mit der Darstellung einer Familienszene (Inv.Nr. 8079; KaziNr. Perrhe 2001/75, H 1,10 m, B 1,00 m, größte T 0,50 m; Abb. 4) verdient vor allem ein Giebel-Sarkophag aus hellem lokalem Kalkstein Beachtung (Inv.nr. 8078, KaziNr. Perrhe 2001/74, H 1,47 m, B 0,90 m, T 0,63 m; Abb. 5). An der Frontseite des Sarkophags befindet sich eine sehr sorgfältig gearbeitete vierzeilige griechische Grabinschrift. Es handelt sich nunmehr um das vierte und zugleich um das bislang längste epigraphische Zeugnis aus Perrhe¹⁵. Die Inschrift besteht aus einem Distichon, gewidmet von einem Vater für seinen verstorbenen Sohn, dessen Name Seleukos war, bekannt auch als Grylos:

ΟΥΝΟΜΑ ΠΑΙΔΙ ΣΕ[.]ΕΥΚΟΣ ΕΜΟΙ
ΚΑΙ ΓΡΥΛΟΣ ΕΠΙΚΛΗΝ
ΤΟΝ ΣΟΡΟΥ ΕΝΓΥΣ ΕΗC
ΘΑΨΕΝ Ο ΘΡΕΨΑΜΕΝΟΣ

Οὐνομα παιδι Σε[λ]ευκος ἐμοὶ/καὶ Γρύλος ἐπὶ κλην
τὸν σοροῦ ἐγγὺς ἐῆς/θάψεν ὁ θρεψάμενος.

Die Buchstaben, deren Höhe 0,05 m beträgt, sind in Größe und Stil sehr einheitlich. Die offene Form des *epsilon*, *mu*, *sigma* sowie des *kappa* mit kürzeren diagonalen Strich weisen auf ein Datum zwischen der zweiten Hälfte des 2. Jahrhunderts n. Chr. und dem 3. Jahrhundert n. Chr.¹⁶.

In den Zeilen 3-4 sind deutlich Buchstabenreste einer früheren Inschrift zu erkennen. Offensichtlich ist der Sarkophag ursprünglich nicht für Grylos angefertigt worden, sondern für jemand anders. Eine solche Wiederverwendung ist nicht überraschend angesichts der Kosten für die Herstellung eines Sarkophages dieser Größe.

Im Mittelpunkt der Arbeiten des Jahres 2004 stand vor allem die Bearbeitung der aus der Nekropole von Perrhe stammenden numismatischen Zeugnisse. Im Verlauf der in den Jahren 2001 und 2002 vom Museum Adiyaman in der Nekropole von Perr-

14 Vgl. E. Winter, Doliche in hellenistisch-römischer Zeit. Eine kommagenische Stadt zwischen Tradition und Innovation, in: E. Schwertheim/E. Winter (Hg.), Stadt und Stadtentwicklung in Kleinasien. *Asia Minor Studien*. Bd. 50 (2003) S. 51 ff. bes. S. 64 f. und A. Schütte-Maischatz/E. Winter, Doliche - Eine kommagenische Stadt und ihre Götter. Mithras und Iupiter Dolichenus. *Asia Minor Studien*. Bd. 52 (2004) S. 53 ff. bes. S. 77 f.

15 Vgl. zu den beiden anderen aus Perrhe stammenden Inschriften IGLSyr 48-49.

16 Vgl. Wagner (Anm. 12) S. 234 Nr. 109 und besonders S. 259, Nr. 141 (Taf. 54).

17 Vgl. zur Lage der einzelnen Felsgräber Erarslan (Anm. 9) S. 132, Plan 1.

he durchgeführten Grabungen konnten insgesamt 70 Münzen aufgenommen werden. Diese numismatischen Zeugnisse stammen zumeist aus den verschiedenen aus dem Fels gehauenen Grabkammern der Nekropole (G2, K1, G5, G7, G8, G9)¹⁷. Es handelt sich fast ausschließlich um Bronzemünzen. Lediglich drei Silbermünzen konnten geborgen werden. Das Material datiert vom 1. Jahrhundert v. Chr. bis zum 12. Jh. Jahrhundert n. Chr. und wirft auf diese Weise Licht auf die lange, auch nachantike Geschichte Perrhes. Unter den insgesamt 56 leserlichen und identifizierbaren Münzen fanden sich zwei hellenistische (Abb. 6), 15 provinzialrömische (Abb. 7), 25 der kaiserzeitlichen Reichsprägung (Abb. 8) und 2 byzantinische (Abb. 9). In ihrer Mehrzahl stammen diese Münzen aus syrischen Münzprägestätten, insbesondere aus Antiocheia. Unter den 12 islamischen Münzen (Abb. 10) datieren die spätesten in die Zeit der Dynastie der Ghaznaviden (962-1186).

Seit der Gründung der Forschungsstelle Asia Minor durch Prof. Friedrich Karl Dörner im Jahre 1969 zählt die wissenschaftliche Auseinandersetzung mit der am mittleren Euphrat gelegenen Landschaft Kommagene zu den unveränderten Forschungsschwerpunkten. Den Göttern und Kulturen Kommagenes gilt dabei ebenso besondere Aufmerksamkeit wie der Entwicklung von Siedlungsräumen und Polisstrukturen in dieser Region. Angesichts des bisherigen Fehlens antiker Quellen zu einer der wenigen kommagenischen Städte stellen die in der Nekropole von Perrhe zutage getretenen archäologischen, epigraphischen und numismatischen Zeugnisse wichtige Neufunde dar. Sie erweitern nicht nur unsere geringen Kenntnisse über die Stadt Perrhe, sondern sind insgesamt für die Geschichte und Kultur Kommagenes bedeutsam. Darüber hinaus ist zu hoffen, dass durch die weitere Erforschung der Nekropole von Perrhe die Diskussion über Gräber und Grabformen im östlichen Kleinasien neue Impulse erfährt¹⁸.

18 Vgl. zuletzt R. Ergeç, Nekropolen und Gräber in der südlichen Kommagene. *Asia Minor Studien*. Bd. 47 (2003).

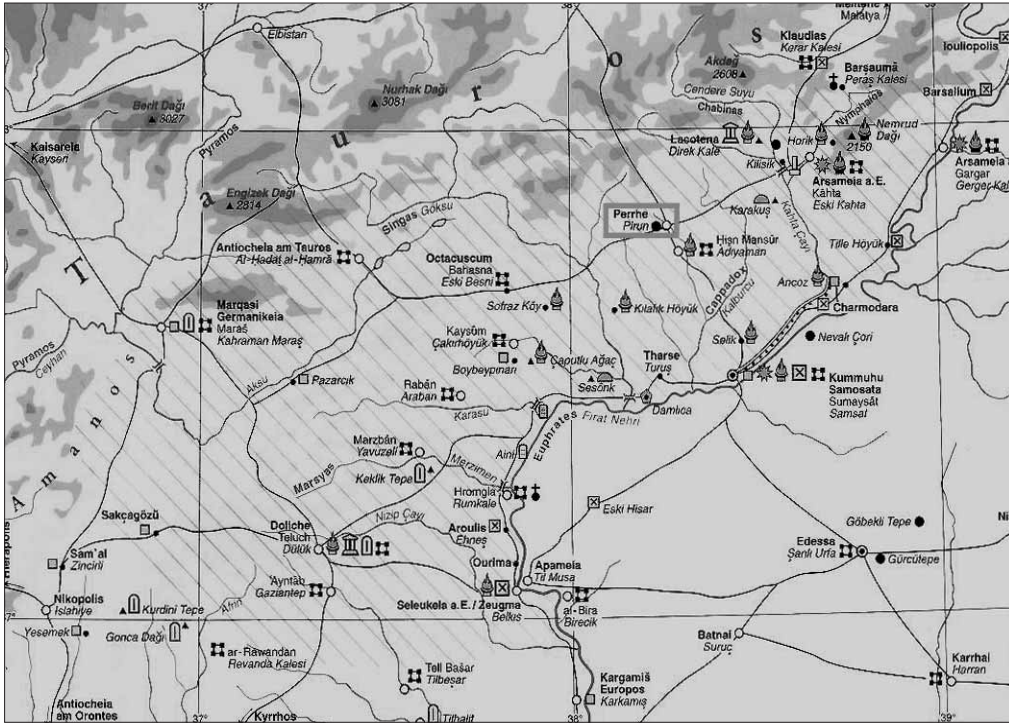

Abb. 1: Karte Kommagenes mit der Lage von Perrhe

Abb. 2: Gesamtansicht der Nekropole von Perrhe

Abb. 3: Relief des Jupiter Dolichenus

Abb. 4: Grabstele mit der Darstellung einer Familienszene

Abb. 5: Giebelsarkophag

Abb. 6: Münze des kommagenischen Herrschers Antiochos IV. (ca. 38-73 n.Chr)

Abb. 7: Münze des römischen Kaisers Elagabal (218-222) aus Samosata

Abb. 8: Münze des römischen Kaisers Probus (276-282) aus Antiocheia

Abb. 9: Münze Justinians I. (527-565) aus Konstantinopel

Abb. 10: Islamische Münze

FELDFORSCHUNGEN IN PHELLOS (LYKIEN) 2004

M. ZIMMERMANN*

Im Jahr 2004 konnten dank der großzügigen Arbeitsnehmigung der Generaldirektion der türkischen Antikenverwaltung die Arbeiten im antiken Phellos fortgesetzt werden. Als türkische Regierungsvertreterin stand uns Nezahat İçi zur Seite, der ausdrücklich für die tatkräftige Unterstützung unserer Arbeiten gedankt sei.

Dank des konzentrierten Arbeitseinsatzes des gesamten Teams¹ konnten die für die Kampagne 2004 gesteckten Ziele erreicht werden. Es ging in der letzten Kampagne in erster Linie um eine Überprüfung von einzelnen Befunden sowie des 2003 erstellten Siedlungsplans (Abb. 1). Die Siedlungsreste des Poliszentrum von Phellos konnten nun vollständig aufgenommen, d.h. beschrieben, skizziert, dokumentiert und vermessen werden. Bei der archäologischen Aufnahme der Überreste von Phellos ging es entsprechend der Zielsetzung des Gesamtprojekts² neben der vollständigen Dokumentation um die Frage, ob sich in dieser typisch lykischen Bergsiedlung des Hinterlands Spezifika der Siedlungsentwicklung feststellen lassen.

Bei der Kampagne des Jahres 2003 waren bereits folgende Besonderheiten aufgefallen: Der nach Ausweis der Keramik seit dem 7./6. Jh. v. Chr. besiedelte Ort hat seinen eindeutigen Siedlungshöhepunkt in der Zeit des 6. - 4. Jh.s v. Chr., als neben einer umfangreichen Befestigung mehr als 60 Grabbauten von z. T. beachtlicher Qualität errichtet werden. Sie stehen in Form von Sarkophagen und Grabhäusern verstreut über das Stadtgebiet und prägen in dieser Zeit neben der zentralen Burg das Stadtbild.

Dieses Bild bleibt in der hellenistischen Zeit bestehen und ändert sich auch in der Kaiserzeit nicht grundlegend. Außer einem Theater im Bereich der Agora und einer Stoa auf der Südseite der zentralen Burg lassen sich keine aufwendigen öffentlichen Bauten im Stadtgebiet feststellen. Dies mag zwar teilweise mit dem starken Überbauungen und Zerstörungen der byzantinischen Zeit in Verbindung zu bringen sein. Aber auffallend bleibt, dass im Spolienmauerwerk dieser Spätzeit kein Bauschmuck zu finden ist. Eindrucksvoll sind in der Kaiserzeit allein zwei Bauvorhaben. Dabei handelt es sich zum einen um die Anlage einer großen Zisterne in römischer Zeit, mit der die Wasserversorgung des Ortes gesichert wurde und zum zweiten um den Bau einer römischen Überlandstraße, die von Westen kommend Phellos auf der Nordseite unmittelbar unterhalb der Befestigungsmauer passierte. Die Straße ist vermutlich kurz nach

* Prof. Dr. M. ZIMMERMANN, Abt. für Alte Geschichte, Geschwister-Scholl-Platz1,-80539 München/ALMANYA (e-mail: Martin.Zimmermann@lrz.uni-muenchen.de).

¹ An der Kampagne 2004 nahmen teil die Althistoriker/-innen Dr. Christof Schuler (Zürich), Christine Mayer (München), die klassischen Archäologen/-innen Dr. Andreas Thomsen (München), Oliver Hülten (Tübingen), Kathrin Zimmer (München), Alexandra Achilles (Frankfurt/Main), die Architektin Ulrike Rentschler (Zürich) und als Geodäten/innen von der FH Karlsruhe Dr. Andreas Rieger, Daniela Koch, Isabel Honikel. Die fotografische Dokumentation leitete Th. Zimmermann (Flensburg).

² Zur Zielsetzung des Projekts, das im Rahmen des Schwerpunktprogrammes der DFG „Formen und Wege der Akkulturation im östlichen Mittelmeer und Schwarzmeergebiet“ siehe M. Zimmermann, *Ist. Mitt* 53, 2003, 265-312. Zur älteren Forschung siehe M. Zimmermann, *Untersuchungen zur historischen Landeskunde Zentrallykiens*, Bonn 1992, 186-198. Ein ausführlicher Vorbericht über die Kampagnen 2002-2004 erscheint in *Ist. Mitt* 55, 2005.

Gründung der römischen Provinz auf Initiative der Römer mit hohem Aufwand an den steilen Hängen in den Fels geschlagen und im Umland mit Terrassierungsmauern sowie Schotteraufschüttungen durch das unwegsame Gelände geführt worden.

Eine dramatische Veränderung der beschriebenen Siedlungsstruktur läßt sich schließlich in byzantinischer Zeit konstatieren (Abb. 2). Die militärischen Bedrohungen dieser Zeit führen zur hektischen Zerstörung der klassischen Grabmonumente, deren Bauglieder z.T. in die neu entstehenden Befestigungen integriert werden. Die neuen Befestigungsmauern lassen nun eine Konzentration auf das Stadtgebiet westlich der Ostmauer der zentralen Burg erkennen. Der gesamte Ostteil der Siedlung mit Gräbern, Agora und Theater wird von der Fortifikation ausgenommen, die hier vorhandenen Bauten weitgehend zerstört und in die Befestigung verbaut. Spuren von byzantinischen Wohnbauten fehlen daher in dem ungesicherten Bereich völlig. In der Burg selbst läßt sich kein Gebäude nachweisen, das als Wohn- oder Repräsentationsraum anzusprechen ist. Sie diente vermutlich ausschließlich als Magazin- oder Speicherburg. Zum byzantinischen Bischofssitz Phellos gehören ferner zwei kleine Kirchen, im Heroon und am Südhang gelegen, die aber passend zum architektonischen Befund der hellenistischen Zeit und der Kaiserzeit keinerlei datierbaren Bauschmuck aufweisen.

Der hier nur grob skizzierte archäologische Befund der Siedlungsgeschichte ist bemerkenswert und nur schwierig mit der Größe des von Phellos aus verwalteten Territoriums zu vereinbaren. Es wurde bereits im letzten Jahr darauf hingewiesen, dass dieser Befund nur damit zu erklären ist, dass die finanziellen Ressourcen im Hafen Antiphellos investiert wurden. Dieser besaß seit hellenistischer Zeit offenbar das gesamte Ensemble zeitgenössischer Urbanistik.

In der Kampagne des Jahres 2004 sollte geprüft werden, ob anhand des Siedlungsbefunds in Phellos die beschriebene Entwicklung noch klarer konturiert werden kann. Zu diesem Zweck wurde neben der eingehenden Untersuchung der 2003 aufgenommenen Bauten auch der Süd- und Nordhang nochmals inspiziert. Wegen der schwierigen Geländeverhältnisse an den steilen und stark bewachsenen Hängen war diese Aufgabe nicht einfach. Der sehr starke Bewuchs behindert Feldforschungen in diesen Arealen extrem und fordert den Mitarbeitern besonderen Einsatz ab. Die Mühen haben sich aber gelohnt.

Zunächst konnte festgestellt werden, dass das in klassischer Zeit durch Mauern gesicherte Areal ungefähr den doppelten Umfang der im Jahr 2003 kartierten Siedlung eingenommen haben muss. So fanden sich im Norden des östlichen Geländegrates die Überreste einer Mauer, die in einem weiten Bogen das Vorfeld der klassischen Befestigung wie des Nordosttores schützte. Diese Mauer ist über weite Strecken zerstört, aber immerhin kann man noch rekonstruieren, dass sie auf der Ostseite unterhalb eines imposanten Turmes ein Tor besaß, durch das man das flache Areal unterhalb der Siedlung betrat, um durch die Nekropole zum eigentlichen Siedlungstor geführt zu werden. Die Mauer selbst bestand aus großen, polygonalen Blöcken, wie sie für die spätklassischen Mauern der Region typisch sind.

Weitere Mauern der klassischen Zeit fanden sich im südlichen Abschnitt der Senke im Osten der Stadt. Hier wurden zwei Mauern an den Hang gesetzt. Die obere der beiden Mauern wurde aus einer kleinteiligen Mauerbettung gesetzt, auf die tonnenschwere, ovale Steine beachtlichen Formats gesetzt wurden. Sie bilden heutzutage die oberste Schicht der Mauer, hinter der sich im Laufe der Zeit in Folge der Erosion eine starke Schwemmschicht gebildet hat. Die Mauer erweckt daher im heutigen Zustand den Eindruck einer Terrassierung. Diese Mauertechnik ist aus Befestigungen der klassischen Zeit gut bekannt. In einer Mischung aus Hangterrassierung und auf diesen Unterbau gesetzter Befestigung versuchte man auch andernorts Siedlungen im Außenbereich zu schützen. Der immense Aufwand, mit dem die Mauern an den Hang gesetzt wurden, spricht jedenfalls dafür, dass diese nur unter Aufbringung erheblicher Ressourcen zu bewältigender Aufgabe den Schutz der Siedlung zum Ziel gehabt haben dürfte.

Ähnliches gilt für einen weiteren Mauerzug, der an dieser Befestigung ansetzt und in einem weiten Bogen Hang abwärts um spärliche Reste von Hangbebauung sowie einzelne Gräber herumführte. Diese Mauer verliert sich nach ca. hundert Metern und ist in ihrem weiteren Verlauf nicht mehr zu bestimmen. Dies liegt vor allem an sehr starkem Bewuchs an dem fruchtbaren Südhang, an dem sich durch Erosion Zonen starker Humusaufschwemmung mit hoher Macchie gebildet haben. Es ist aber aufgrund der topographischen Situation gut denkbar, dass die Mauer westwärts weiter am Südhang entlang führte.

Hierfür spricht auch, dass sich innerhalb des solcherart umschlossenen Areals Hinweise auf Siedlungsreste fanden. Unterhalb des Geländegrats, der den zentralen, befestigten Siedlungsrücken bildet, standen seit klassischer Zeit einzelne Häuser, die durch die untere Siedlungsmauer eingefasst waren. Einer Rekonstruktion der Wohnsiedlung in diesem Bereich ist durch die starke Erosion in diesem Areal sehr erschwert, wenn nicht unmöglich. Zumindest im Gebiet unterhalb der östlichen Hügelkuppe von Phellos fanden sich verschiedene Spuren von Wohnbauten. Diese reichten von einfachen Felsarbeiten bis hin zu einzelnen Mauerzügen. Dabei handelt es sich meist um die rückwärtig in den Hang gebauten Stützmauern, während sich von den einst hangabwärts errichteten Wänden nichts mehr erhalten hat. Die behauenen Steine dieser Wohnbauten finden sich heute im Tal am Fuß des Hanges. Steigt man nämlich den Hang Richtung Südosten hinab, dann stößt man am Hangfuß auf eine Reihe von Geröllfeldern, die aus behauenen Bausteinen bestehen, die den Berghang heruntergestürzt sein müssen.

Eine genaue Aufnahme dieser Wohnbauten am Hang war uns nicht möglich. Es wurden exemplarisch einzelne Gebäude untersucht und vermessen, während der Großteil der einzelnen Mauerreste nur registriert, aber nicht in den Plan eingetragen wurde. Zumindest einzelne der Terrassenmauern dieser Wohnbebauung erscheinen in unserem Plan. In einzelnen Fällen konnte anhand der Technik, die Wände aus sorgfältig behauenen Quadern mit leichten Kissen an den Vorderseiten zu bauen, auch hellenistischer Baubestand konstatiert werden. Die Streufunde aussagekräftiger Keramik reichen von der klassischen Zeit bis in die Spätantike und sind daher wenig aussagekräftig.

Während sich in diesen stark abfallenden Hangpartien eher einfache bis mittlere Hausbauten befanden, konnten auf der Südseite des Felskammes im Osten auch größere Häuser gezeichnet werden, die eher repräsentativen Charakter hatten. Sie waren hier unter Ausnutzung einzelner, sorgsam vorbereiteter Terrassen gestaffelt in den Hang gebaut und besitzen teilweise die insbesondere vom Avsar Tepesi bekannten klassischen Hausgrundrisse mit schmaler, vorgelagerter Terrasse.

Die 2004 konstatierte Ausdehnung der Wohnbebauung, die anhand der Befestigungs- und Terrassierungsmauern festgestellt werden konnte, passt gut zur erheblichen Zahl von Grabbauten, die sich im und am Rande des Siedlungsgebietes fanden. Zu den bereits 2003 aufgenommenen Gräbern kamen noch eine Reihe weiterer Grabbauten hinzu: Neben verschiedenen Sarkophagen der Kaiserzeit sind besonders zwei klassische Grabhäuser erwähnenswert, die am Südhang aufgenommen werden konnten. Sie dokumentieren mit ihrer hohen Qualität die schon von den anderen Gräbern bekannte Prosperität des Ortes im 4. Jh.

Anhand der Siedlungsgröße und der Qualität der Nekropolen konnte das Bild der klassischen Zeit demnach mit zusätzlichen Konturen versehen werden. Phellos war zu dieser Zeit die bedeutendste Siedlung zwischen dem Xanthostal und Myra. Diese hohe Bedeutung spiegelt sich auch in einem aufwendigen Sicherungssystem des Territoriums. Von Reisenden des 19. Jh.s war zwischen Seyret und Phellos bereits eine Festungsanlage beschrieben worden, die 2003 von uns wieder gefunden wurde. Sie konnte mangels entsprechender Genehmigung nicht aufgenommen werden, aber eine Besichtigung ergab, dass es sich um eine reine Fluchtburg oder temporär besetz-

te Außenfestung der klassischen Zeit handelt. Im Innern des Mauerrings fanden sich nämlich keinerlei Hinweise auf Wohnbauten dieser Zeit. Nur eine spätantike Kapelle sowie eine Handvoll Wohnhäuser dieser Zeit bezeugt die späte Errichtung einer kleinen Siedlung im Schutz der alten Festungsmauern.

Zum Schutz des Territoriums wurde ferner auf dem in Sichtweite von Phellos gelegenen Asas Dag eine kleine Festung von 50 x 15 m Größe errichtet (Abb. 3), die 2004 näher untersucht werden konnte. Die schmale Anlage besteht aus drei Turmbauten und einem schmalen Korridor, der die Türme miteinander verbindet. Die an einigen Stellen erhaltenen Mauern legen eine Datierung in die Zeit um 400 v.Chr. nahe. Trotz diverser Raubgrabungslöcher konnte leider keine Keramik gefunden werden, was für eine temporäre Nutzung der Anlage spricht. Der starke Zerstörungszustand der Festung spricht dafür, dass die Burg zu einem nicht näher bestimmbareren Zeitpunkt geschliffen worden sein dürfte.

Mit der Fertigstellung des Plans und der derzeit laufenden Auswertung der Funde sollen die Arbeiten in Phellos abgeschlossen werden. Es gelang uns, anhand der obertägig erhaltenen Überreste die Ortsgeschichte in ihren Grundstrukturen zu verstehen. Um weitere Details zu klären und die Baugeschichte einzelner Gebäude oder Siedlungsteile im Einzelnen zu verstehen, wären Grabungen nötig, die sicherlich Erfolg versprechend, aber auch mit erheblichem Aufwand verbunden wären. Vor dem Hintergrund des Zeitfensters, das uns aufgrund der Finanzierung der Unternehmung gegeben war, haben wir aber das mit den Methoden des archäologischen Surveys Mögliche erreicht. Dies dokumentiert nicht zuletzt der erstellte neue Plan der Siedlung. Weiteren archäologischen Forschungen mit punktuellen Grabungen bleibt es vorbehalten, über das Erreichte hinaus zu gehen.

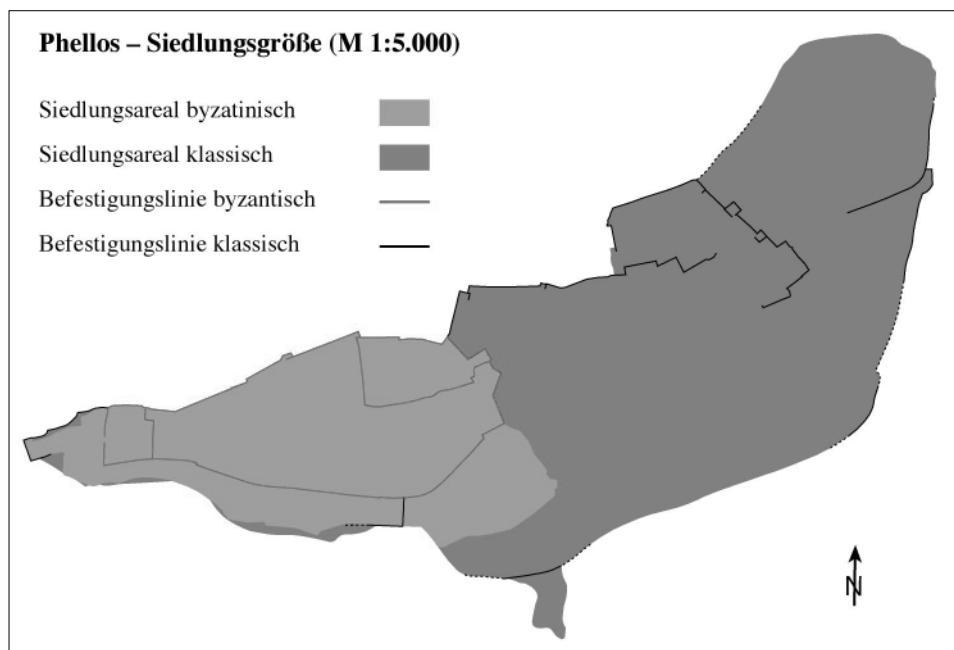

Abb. 2

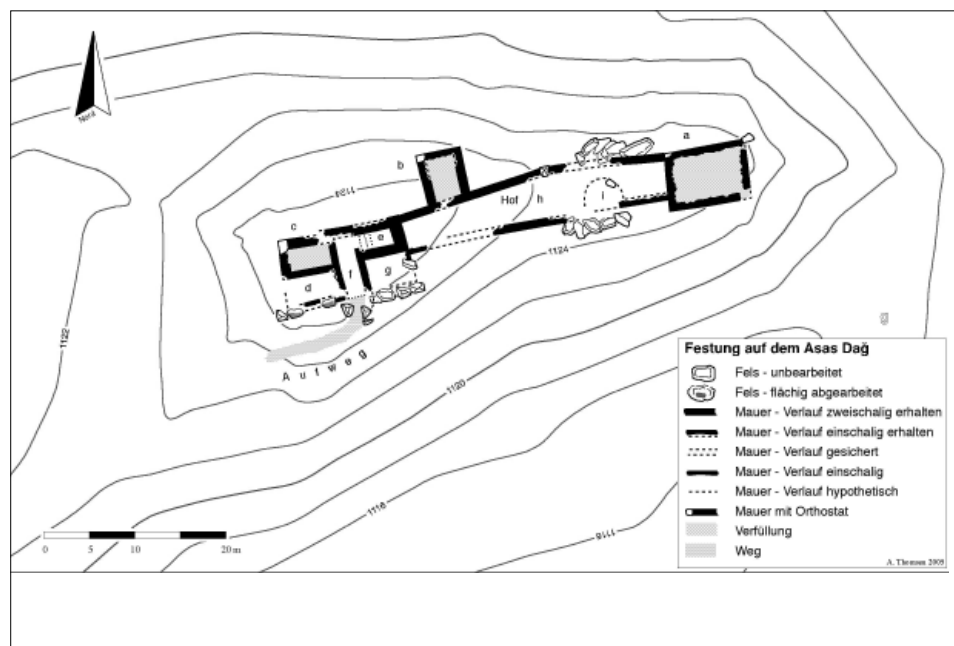

Abb. 3

2004 YILI DEVREK (ZONGULDAK) YÜZEY ARAŞTIRMASI

Güngör KARAUĞUZ*

Zonguldak İli'ne bağlı ve bu ilin güneyinde, Yenice İlçesi'nin batısında, Ereğli İlçesi'nin doğusunda, Mengen İlçesi'nin kuzeyinde yer alan Devrek, Batı Karadeniz Dağları ile Bolu Dağları arasındaki dalgalı ve yüksek bir arazi üzerinde iskân edilmiştir. İlçenin içinden geçen ve en önemli akarsuyu olan Devrek Çayı (Harita: I), Bolu Dağları'ndan doğup bir çok çay ve dere ile birlikte Filyos Irmağı ile birleşip Filyos'ta denize dökülür.

Zonguldak'ın komşu il¹ ve ilçelerinde² bazı araştırmalar yapılmışken Devrek İlçesi'nde şimdiye kadar herhangi bir arkeolojik araştırma yapılmamıştır³. Buradan hareketle, ilçede bulduğumuz arkeolojik malzemenin civar kültürler açısından ayrı bir öneme sahip olduğunu düşünmekteyiz⁴. Ancak arazinin çoğunun sık ağaçlarla kaplı ve yerleşik arazi terk edildiğinde dahi çok kısa zamanda eğrelti otu ve dikenli çalı bitkisinin istilasına uğraması, bu bölgede yerleşmelerin tespit edilmesinde karşılaşılan olumsuz koşulların başında gelmiştir. Fakat tüm bu olumsuzluklara rağmen ilçe ve civarında bazı buluntulara rastladık.

Yerleşmeler ve Buluntular

1. *Devrek İlçe Merkezi:* İlçenin Cumhuriyet Alanı'nda bir aslan heykeli dikkat çekicidir (Resim: 7). Bu aslan heykeli 120 cm. uzunluğunda ve 86 cm. eninde olup olasılıkla osthotek kapağı olarak kullanılmış olmalıdır. Bu osthotek kapağının bir benzerinin, bunun kapağının hemen yanında olduğu ve birkaç ay önce çalındığı yöre halkı tarafından tarafımıza anlatılmıştır. Ayrıca Devrek ilçe merkezinde Hacıahmet Camii minaresinde de beş adet, sunak olması muhtemel, devşirme malzeme görülmüştür.

2. *Türbe Tepe:* Devrek İlçesi, Müstakimler ve Hatipoğlu Köyü yakınlarında, eski Zonguldak yolu üzerinde, Devrek şehir sanayisinin güneyinde, 200x200x25 m. boyutlarında bir höyük bulunmaktadır (Resim: 8). Bu höyük Karadeniz-Ereğlisi ve Hatipoğlu (Gümüşpınar) Köyü'nün yaklaşık 5 km. doğusundaki Asar Tepe yönüne giden vadiyi

* Güngör KARAUĞUZ, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Konya/TÜRKİYE

1 Kökten 1948, 224-225; Burney 1956, 179-203; Marek 1987, 403-407; Sakaoğlu 1999; Özdoğan-Marro-Tibet 1996, 303-330.

2 Hoepfner 1966; French 1988, 358-361; Hill 1990, 81-92; Hill 1991, 311-322; Hill-Crow 1992, 83-92; Hill-Crow 1993, 19-28; Esen 2003, 196-224.

3 Ancak burada Ö. Çelikkönmez, *Devrek Tarihi*, Ankara, 2002 adlı eser anılmalıdır.

4 Araştırma iznini veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve bu yılki çalışmalarımıza Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak katılan İzmir 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü elemanlarından Mehmet Vehbi Tüzüner'e, Murat Tekin'e, Osman Doğanay'a, Ali Özcan'a, Devrek Belediye Başkanı Özcan Ulupınar'a, Özbağı (Gerze) İlköğretim Okulu Müdürü Abdullah Gür ve okulun diğer öğretmenlerine, Hikmet Yılmaz'a, Mehmet Köktürk'e, Güneri Esen'e, Sercan Türkbay'a, Ramazan Çolakbaş'a, Halil İbrahim Kunt'a, Halil İbrahim Çekirdeci'ye, Ali Özmekik'e, İbrahim Tığ'a, Cemil Kösele'e, Muhterem Keklik'e, Kenan-Hakan Çavuşoğlu'na, Satılmış ve Halil Akpınar'a teşekkür ederim.

tutan bir tepe üzerinde konumlanmıştır. Bu höyüğün kuzeybatı yamacında kısmen izlenebilen taş sıraları görülmektedir. Höyüğün üzerinde defnecilerce yapılmış kaçak kazı izleri gözlemlenmiştir. Ayrıca höyüğün 100 m. kuzeydoğu yönünde kaçak kazılar neticesinde bir yapıya ait temel izlerinin açığa çıkarılmış olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. Höyüğün güney ve güneybatı yamaçlarında bol miktarda İTÇ (Çizim 4: 8⁵, 9⁶, 10) ve Roma (Çizim 4: 11) Dönemi çanak çömlek parçaları gözlemlenmiştir.

3. *Hatıpoğlu Köyü*: Devrek İlçesi, Hatıpoğlu (Gümüşpınar) Köyü'nün yaklaşık 5 km. doğusunda, Asartepe mevkiinde, 320x360x300 cm. ebadında harç kullanılarak inşa edilmiş bir sarnıç ve bu sarnıcın hemen önünde tespit edilebildiği kadarıyla 42 m. uzunluğunda moloz taşlardan harç kullanılarak yapılmış kale sur duvarı tespit edilmiştir.

4. *Geriş Mevkii Nekropolü*: Devrek İlçesi, Mekekler Köyü'nün kuzeybatısında, Geriş mevkiinde, yaklaşık 5000 m²lik bir alanın nekropol alanı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nekropol alanında yer yer kaçak kazılar yapıldığı ve bu kaçak kazılar neticesinde bazı mezar odalarının açığa çıkartıldığı görülmüştür. Toprak altında kalıp ancak bir kısmı görülebilen bu mezar odalarından birinin 150 cm. uzunluğunda ve 30 cm. kalınlığında bir taş bloğunun 45 cm. uzunluğunda ve 18 cm. kalınlığında başka bir blok taş üzerine yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu nekropol alanının yüzeyinde Roma Dönemi seramiği de az miktarda gözlemlenmiştir.

5. *Kadıköy Nekropolü*: Devrek İlçesi, Kadıköy Köyü'nün 1 km. güneybatısında, eski süt fabrikasının yaklaşık 1 km. kuzeyinde, Güney mevkiinde kaçak kazılar sonucu ortaya çıkarılmış dört blok taş ile oluşturulmuş ancak dördüncü taşı kırık olan 215x135x18 cm. ebadında olasılıkla bir kaya lâhdi görülmüştür. Ancak bu alanın tamamen nekropol alanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu alanda çok sayıda Roma Dönemi (Çizim 4: 5-7) seramiği yanında az sayıda İTÇ (Çizim: 4) seramiği de gözlemlenmiştir.

6. *Pınarönü Köyü*: Devrek İlçesi, Pınarönü (Akpınar) Köyü, Kevkeroğlu Mahallesi'nin 1 km. batısında, Yas Tarla içinde taş bloklarla cephesi kemerli bir tarzda harç kullanılarak inşa edilmiş sağlam durumda bir mezar tespit edilmiştir (Resim: 3).

Bu oda mezarın ön girişinden sonra 242x262x312 cm. ebadında dikdörtgen formda bir ana odaya geçilmektedir. Girişin karşısı ise zeminden yükseltmeli tekli ölü yeri şeklinde tasarlanmıştır (Çizim: 1). Mezarın içinin kaçak kazılar sonucu tahrip edildiği tarafımızdan tespit edilmiştir. Yas Tarla mevkii içinde kemerli cephesi bu oda mezarın yaklaşık 700 m. kadar güneyinde, muhtemelen aynı özellikte ancak yine kaçak kazılar sonucunda toprak altından kısmen çıkartılmış taş blokları görülen başka bir mezar daha görülmüştür. Bu mevkide 75x85x45 cm. ve 125x95x45 cm. ebadında iki, Kavız mevkii içinde hemen hemen tümü toprak altında kalmış bir lâhit kapağı tespit edilmiştir. Yas Tarla mevkiinde ve anıt mezarın doğu eteklerinde Roma Dönemi çanak çömleği (Çizim 4: 12-14) gözlenmiştir.

7. *Boncuklar Höyük*: Devrek İlçesi'ne 7 km. uzaklıkta, Çolakpehlivan Köyü, Boncuklar Mahallesi'nde ve Devrek Çayı'nın 100 m. kadar ilersinde bir yamacın eteğinde bol miktarda Geç Kalkolitik (Çizim 4: 17, 3⁸) ve İTÇ (Çizim 4: 2⁹) seramiği gözlenmiştir. Burada bulunan höyüğün buradaki yol yapımı sırasında tahrip edildiği ve şu anda sadece az bir bölümünün kaldığı anlaşılmaktadır (Resim: 1).

8. *Yazıcıoğlu Köyü*: Devrek İlçesi, Yazıcıoğlu Köyü, Çubukçuoğlu Mahallesi'nde, köy meydanında, yarısı toprağa gömülmüş, köy halkı tarafından da dibek taşı olarak

5 Alkım-Alkım-Bilgi 1988, Lev. Pl. XIV:1, 2; XXXII:11; Duru 1996, Lev. 56:1.

6 Alkım-Alkım-Bilgi 1988, Lev. Pl. XLIV:14.

7 Duru 1996, Lev. 86:2.

8 Duru 1996, Lev. 127:5.

9 Alkım-Alkım-Bilgi 1988, Lev. Pl. XI:15, XXVII:14, L:1.

kullanılan ve üzerinde görülebildiği kadarıyla harf yüksekliği 4 cm. olan iki satır Grekçe yazıt bulunan bir blok taş görülmüştür. M.S. 1.-2. yüzyıla ait olan bu mezar yazıtı üzerinde "Soter oğlu Soter 70 yıl yaşadı." ifadesi okunmaktadır (Resim: 6)¹⁰.

9. *Komşular Köyü*: Devrek İlçesi, Komşular Köyü, Merkez Camii'nin bahçesinde bir sunak tespit edilmiştir.

10. *Bostandüzü Mevkii*: Devrek İlçesi, Bostandüzü mevkiinde ve Devrek şehir sanayi merkezine 8 km. uzaklıkta ana kaya üzerine sivri uçlu bir çekiçle oyulmuş bir kaya mezarı bulunmaktadır. Bu mezarın cephesinde ön giriş olarak tasarlanmış açıklık bulunmakta olup kareye yakın bir ana girişten sonra doğrudan 152x223 cm. ebadında ön odaya geçilmektedir. Ana girişin iç tarafında üstte üçgen alınlık dikkat çekicidir (Çizim: 3). Üç yanda kapının oturduğu silmeler görülmektedir. Ön odanın duvarları zemin ve duvarları düz ölü yeri ve urne yeri olabilecek herhangi bir açıklık gözlenmemektedir. Ön odadan sonra yanları eşit oranda daralan bir açıklıkla 250x200 cm. ebadında iç odaya geçilmektedir.

11. *Akçasu*: Devrek İlçesi, Akçasu Kasabası, Aşağı Mahalle, Gökmenler Türbesi mevkinde yöre halkı tarafından hâlen kurbanlar kesilip libasyon yapılarak kutsanan ve etrafında yağmur duası yapılan bir sunak bulunmaktadır. Ayrıca bu mevkide yöre halkı tarafından tahrip edilmiş olan mezar taşlarının köyün çeşme yapımında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

12. *Özbağı (Gerze)*: Devrek İlçesi, Özbağı (Gerze) Kasabası İlköğretim Okulu'nun müze olarak tanzim ettiği bir odasında, Roma Dönemi olduğu anlaşılan iki kulplu ve kulplarının üzerinde iki yumru bezeli bir testicik, ağızdan omuza inen tek kulplu kırık diğeri sağlam testicik, camdan kırık gözyaşı şişesi, pişmiş toprak dört gözlü ancak bir gözü kırık şamdan, pişmiş topraktan gözyaşı şişeleri ve açık kahverengi hamurlu kırık bir kabin kaide parçası tespit edilmiştir (Resim: 5).

Ayrıca harfleri anlaşılmayan tamamı bozuk Grekçe bir mezar yazıtı, Grekçe dört satır mezar yazıtı, beş satır ve "Gnaius Aimilus oğlu için ... " ifadesi okunabilen Grekçe mezar yazıtı, Hüseyinbeyler'den okula getirilmiş üç satır Grekçe mezar yazıtı ile birlikte bu ilköğretim okulunun müze olarak kullanılan bu odasında, iki adet depo küpü ve 21 adet taşın mancınık güllesi ve üzerinde yılan rölyef motiflerinin yer aldığı taş blokların bulunduğu tarafımızdan gözlemlenmiştir.

13. *Çayköy*: Gerze Kasabası'na yaklaşık 6 km. uzaklıkta olan Çayköy'de, Veysel Kapucu'nun bahçesinde, dört satırlık 70x55 cm. ebadında "Agathokles ve Romain diktiler. Anısı hoş olsun." ifadesinin yazılı olduğu Roma Dönemi bir mezar yazıtı bulunmaktadır.

Çayköy'ün doğusunda, 3 km. mesafede, Asar (Papaz) mevkiinde, tepenin doğu ve kuzey kesimlerinde geç Roma-Bizans Dönemine ait harç kullanılarak yapılmış bir kısmı ayakta sur duvar kalıntısı gözlenmiştir. Kale, doğusunda Kurdeşe (Yağmurca), kuzeybatıda Derebulaca ve Eveyük; güneydoğuda Eğerci tarafına giden bir noktada konumlandırılmıştır.

14. *Mendeller Tümülüsü*: Devrek İlçesi'ne 16 km. uzaklıkta, Sabunlar Köyü ile Mendeller Mahallesi arasında kalan Ören mevkiinde, 83x50 cm. ebadında bir tümülüse ait olan kesme blok taşlar görülmüştür. Bu blok taşların hemen üzerinde 230x120x30 cm. ebadında yarım daire formlu taş bir blok mevcuttur. Ayrıca bu tümülüsün etrafında buradan çıkartıldığı anlaşılan çeşitli ebatta muntazam kesilmiş taş bloklar mevcuttur. Ayrıca Sabunlar Köyü, Mendeller Mahallesi sakinlerinden Hasan Çolakbaş'ın evinde; vücudu iyi bir şekilde işlenmiş, göbekten itibaren üst kısmı ve bacakların her iki baldırından itibaren alt kısmı kopuk küçük bir heykelcik ile evinin 500 m. kadar yukarısında yol yapımı sırasında bulunduğu mermerden kolosal ölçülerde bir heykelle ait el ayası ile dirseğin alt kısmına ait sol kol parçası görülmüştür.

10 Yazıtları okuyan ve tarihlendiren Prof. Dr. M. Hamdi Sayar'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

15. *Baltacı Tümülüsü*: Devrek İlçesi, Seyisoğlu Köyü, Hacıoğlu Mahallesi, Baltacı mevkiinde kaçak kazılar sonucu tahrip edilmiş olan bir tümülüs bulunmaktadır (Resim: 1).

16. *Karakoçlu Köyü*: Devrek İlçesi, Karakoçlu Köyü'nün Güney Mahallesi'nin doğu kesiminde, kemerli ve düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş iki odadan oluşan yer yer harç kullanılmış bir yer altı oda mezarı tespit edilmiştir. Kemerli ön bölüm, ön giriş olarak tasarlanmıştır. Ön girişten hemen sonra dikey dikdörtgen bir açıklıktan kare formu ana odaya geçilmektedir. Ana oda ile ön girişi ayıran duvarlarda dört köşeli ve çokgen iri taşlar tercih edilmiştir. 210x180 cm. ölçüsünde ana oda üç yandan, yerden yükseltmeli ölü yeri şeklinde tasarlanmıştır (Çizim: 2).

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

- Alkım-Alkım-Bilgi 1988 :Alkım, U.B.-H. Alkım-Ö. Bilgi, *İkiztepe I (Birinci ve İkinci Dönem Kazıları 1974-1975)*, Ankara, 1988.
- AS :*Anatolian Studies*, Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, London.
- AST :*Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara.
- Bellekten :Türk Tarih Kurumu, *Bellekten*, Ankara.
- Burney 1956 :Burney, C.A., "Northern Anatolia Before Classical Times", *AS*, VI, 1956,179-203.
- Duru 1996 : Duru, R., *Kuruçay II*, Ankara, 1996.
- Esen 2003 :Esen, İ., "Antik Tios/Tieion/Villaios (Filyos) Kenti", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2002 Yıllığı*, Ankara, 2003, 196-224.
- French 1988 :French, D., *Roman Roads and Milestones of Asia Minor (Küçük Asya'daki Roma Yolları ve Miltaşları)*, Part 1-2, fasc.2, Great Britain, 1988.
- Hill 1990 :Hill, S. J., "Preliminary Survey at Amasra, Zonguldak, Zonguldak Amasra'da Ön Araştırma", *AST*, VII, 1990, 81-86; 87-92.
- Hill 1991 : Hill, S. J., "Survey Work at Amasra, 1989", *AST*, VIII, 1991, 311-322.
- Hill-Crow 1992 :Hill, S.-J. Crow, "Amasra Yüzey Araştırması Ağustos 1990, Survey at Amasra", *AST*, IX, 1992, 83-86; 87-92.
- Hill-Crow 1993 :Hill, S.-J. Crow, "1991 Yılı Amasra Yüzey Araştırması", *AST*, X, 1993,19-28.
- Hoepfner 1966 :Hoepfner, W., *Herakleia Pontike-Ereğli*, Graz-Wien-Köln, 1966.
- Kökten 1948 :Kökten, İ.K., "1947 Yılı Tarihöncesi Araştırmaları", *Bellekten*, XII/45, 223-226.
- Marek 1987 :Marek, C., "Forschungen im Zonguldak", *AST*, V/1, 1987, 403-407.
- Özdoğan-Marro-Tibet 1996 :Özdoğan, A.,-C. Marro,-A, Tibet, "1995 Yılı Kastamonu Yüzey Araştırması", *AST*, XIV/2, 1996, 303-330.
- Sakaoğlu 1999 :Sakaoğlu, N., *Çeşm-i Cihan Amasra*, İstanbul, 1999.

Çizim: 4

Boncuklar Höyük

1. Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık, kireç, saman ve mika katkılı; kötü pişmiş; ey.
2. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; kötü pişmiş; ey.
3. Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; orta kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; kötü pişmiş; ey.

Kadıköy

4. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; orta kumlu, taşçık, kireç, saman ve mika katkılı; orta pişmiş; ey.
5. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş; çy.
6. Açık turuncu hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık katkılı; iyi pişmiş; çy.; içte koyu gri boya bezemeli.
7. Koyu kırmızı hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık ve kireç katkılı; iyi pişmiş; çy.

Türbe Tepe

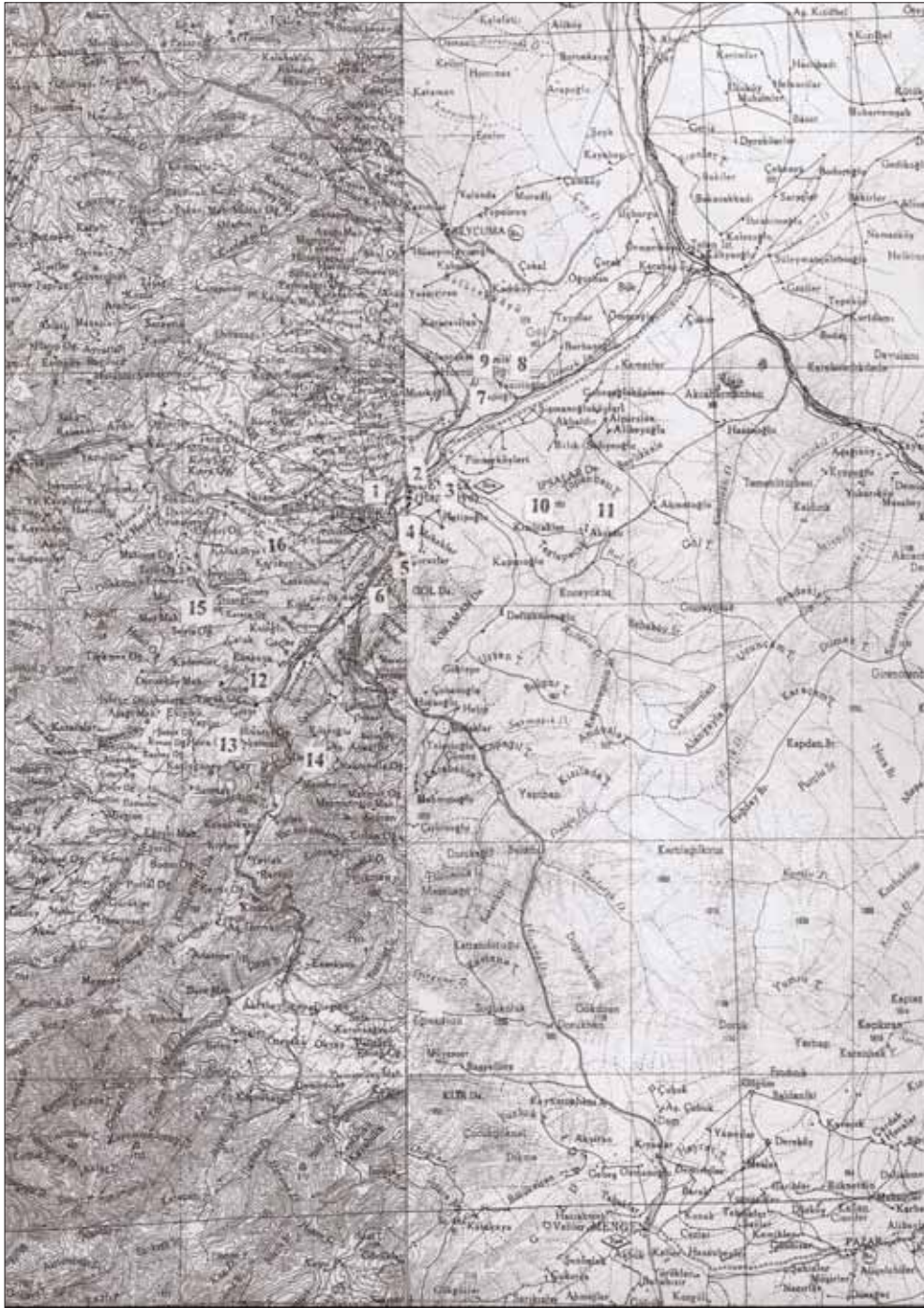
8. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık ve kireç katkılı; kötü pişmiş; ey.
9. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; orta kumlu, taşçık, ve kireç katkılı; iyi pişmiş; ey.
10. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; orta kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; orta pişmiş; ey.
11. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş; çy.

Kevkeroğlu

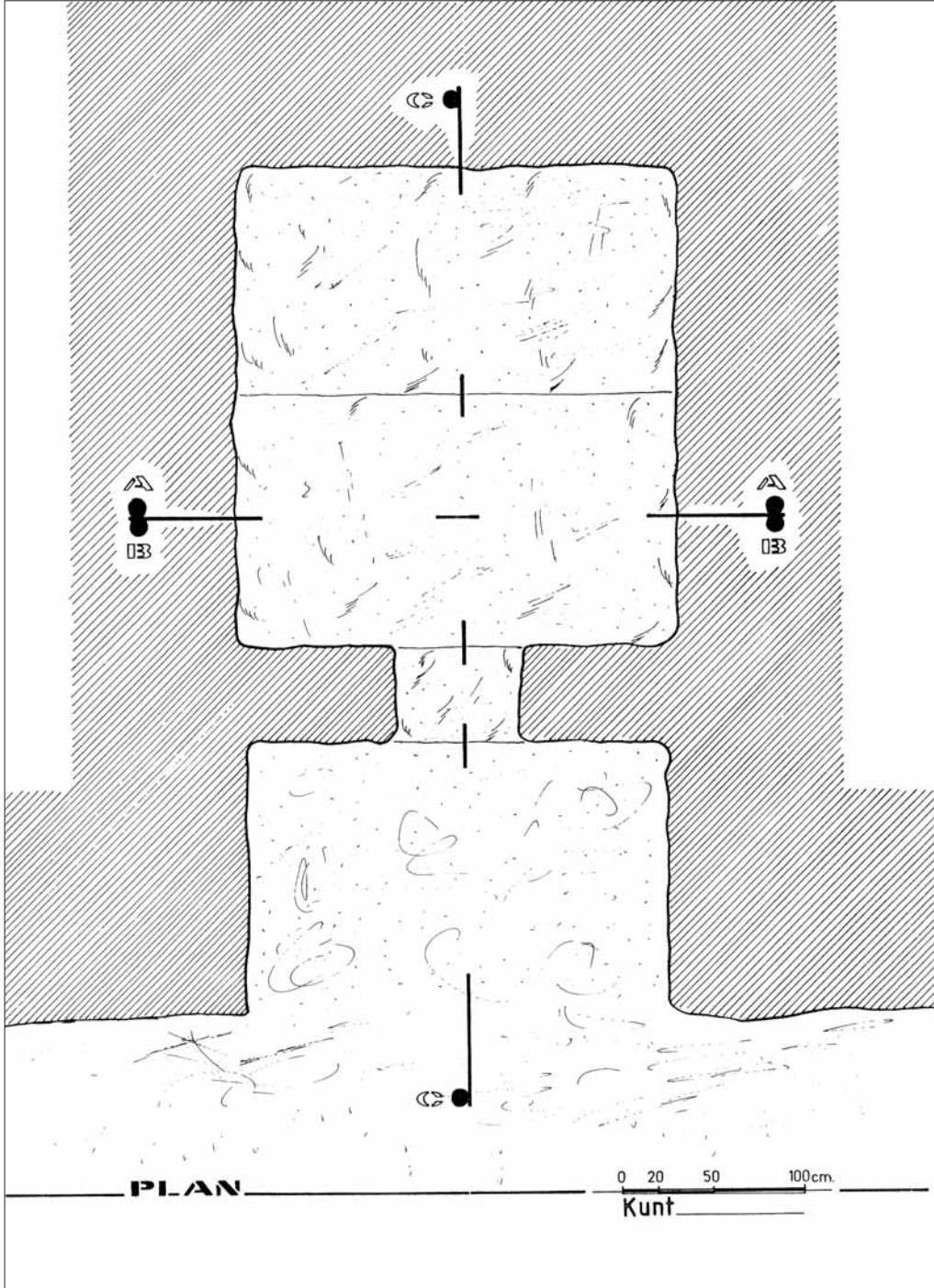
12. Açık turuncu hamurlu; kendinden astarlı; orta kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş; çy.
13. Açık krem hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu ve taşçık katkılı; iyi pişmiş; çy.
14. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık, kireç ve mika katkılı; iyi pişmiş; çy.

Mekekler

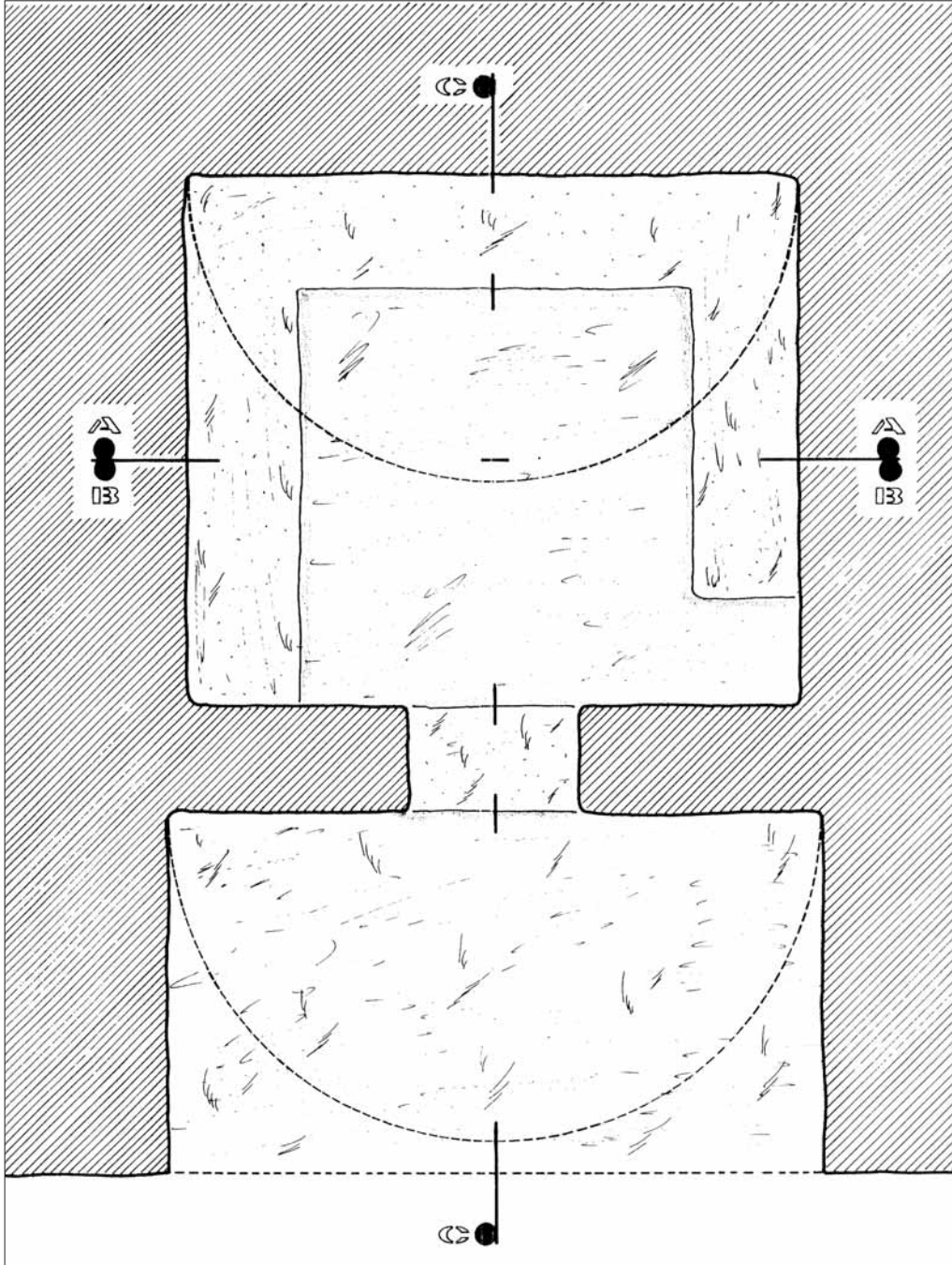
15. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; ince kumlu, taşçık ve kireç katkılı; kötü pişmiş; ey.

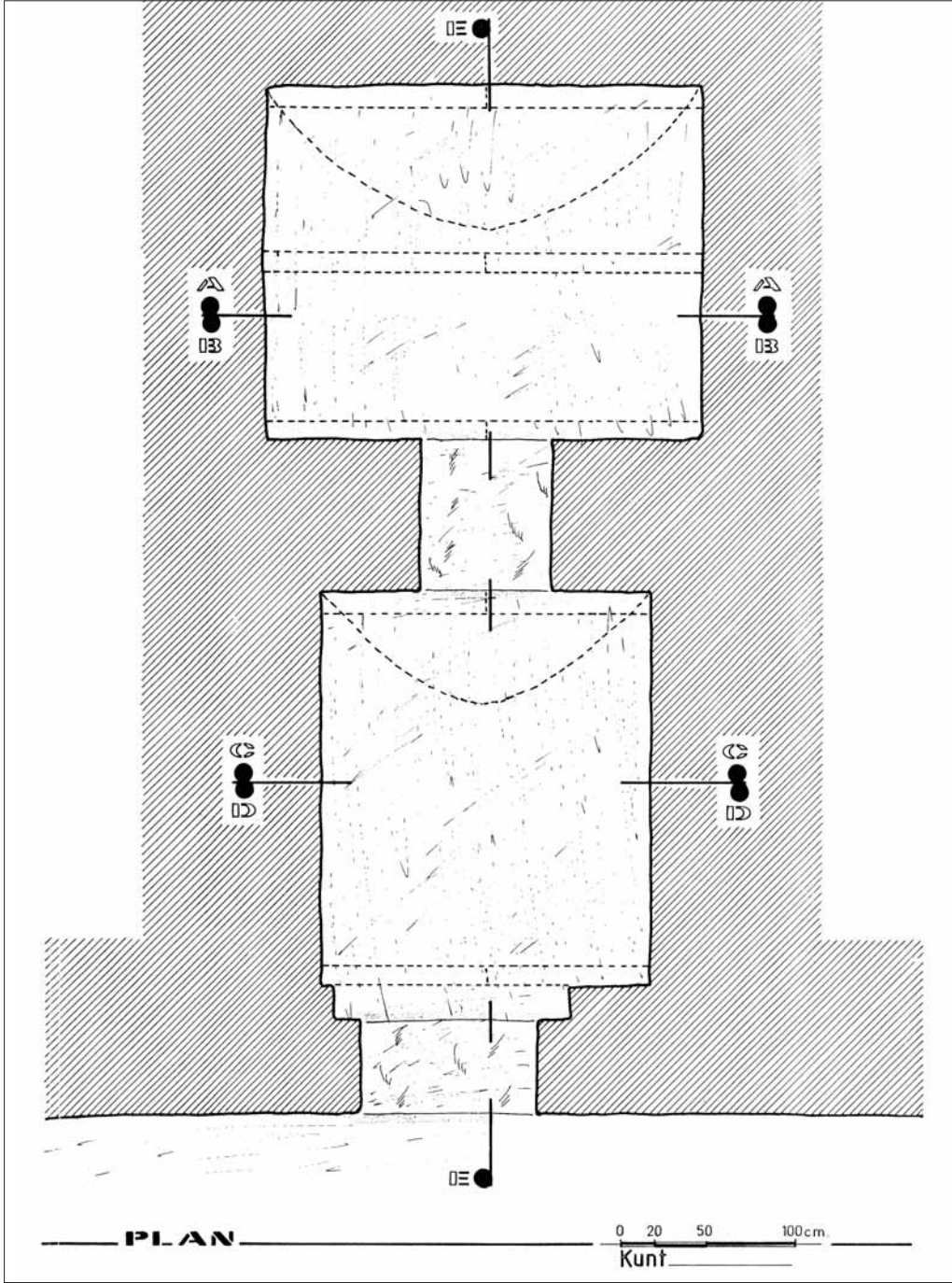
Harita: Devrek ve çevresi

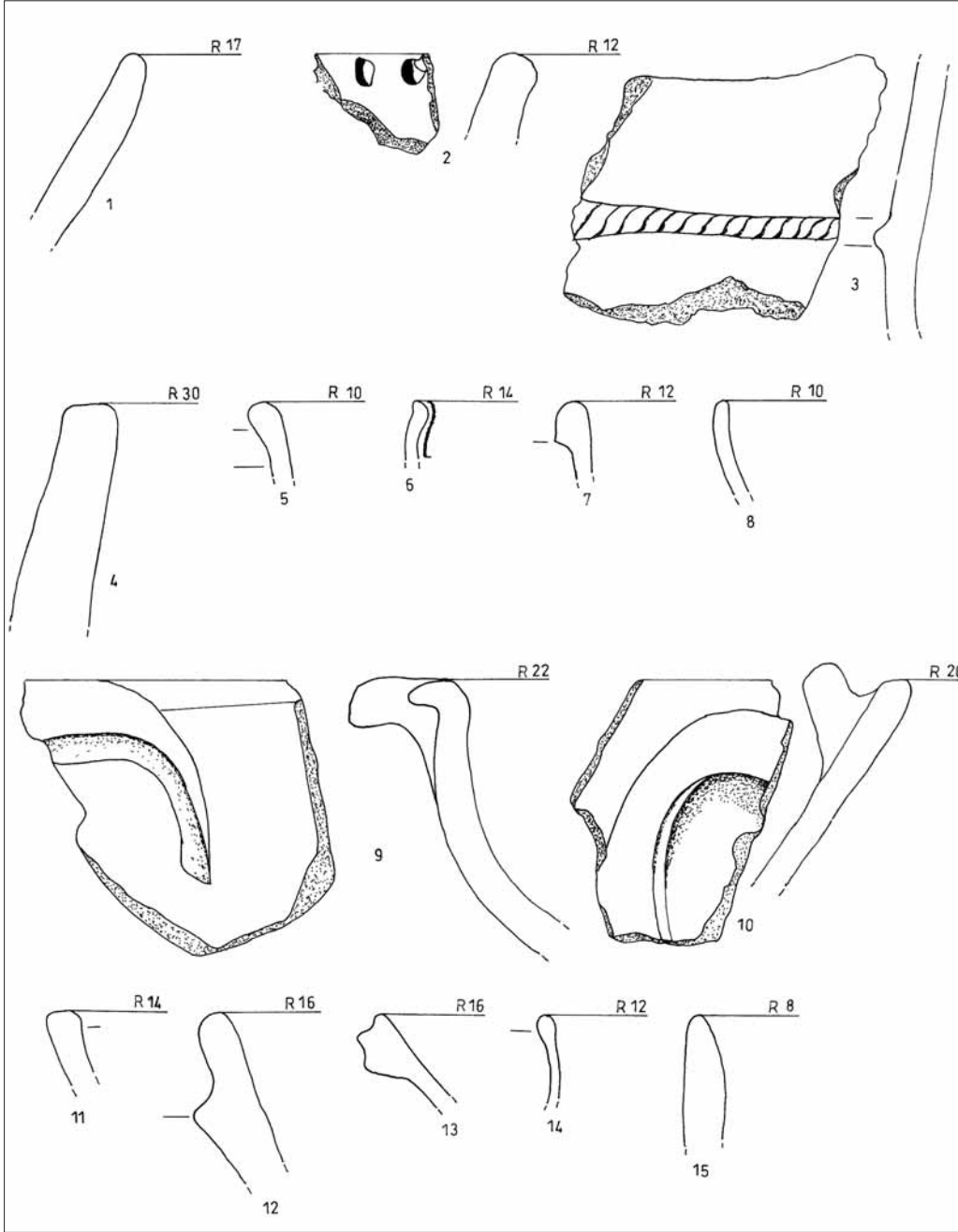
Çizim 1: Mezar planı (Pınarönü Köyü)

Çizim 2: Mezar planı (Karakoçlu Köyü)

Çizim 3: Mezar planı (Bostandüzü)

Çizim 4: Boncuklar Höyük

Resim 1: Boncuklar Höyük

Resim 2: Baltacı Tümlüsü

Resim 3: Pınarönü, kemerli mezar

Resim 4: Karakoçlu, kemerli mezar

Resim 5: Gerze (Özbağı) İlköğretim Okulu'nda bulunan bir grup pişmiş toprak malzeme

Resim 6: Yazıcıoğlu Köyü, Grekçe yazıt

Resim 7: Cumhuriyet Alanı'nda bulunan arslan heykeli

Resim 8: Türbe Tepe

AFYON İLİ VE İLÇELERİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2004

Özdemir KOÇAK*

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile 2002 yılından bu yana Afyon İli ve ilçelerinde yürüttüğümüz arkeolojik yüzey araştırmalarına 2004 çalışma döneminde de devam ettik¹.

Bu dönem yaptığımız araştırmalar sırasında gerekli yardım ve ilgiyi gösteren Afyon Arkeoloji Müzesi Müdürü Mevlüt Üyümez ve Arkeolog Ahmet İlaslı'ya teşekkür etmeyi borç bilmekteyiz.

Bu çalışmalara, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın temsilcisi olarak İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nden Aysel Çöteliolu Tuluk katılmıştır. Ayrıca, ekibimizde Arkeolog Mustafa Bilgin ve Araş. Gör. Hatice Gül Küçükbezci yer almıştır. Laboratuvar çalışmalarına ise öğrencilerimiz Salih Kaymakçı ve Yerlan Slambekov katılmıştır. Araştırmamız ve sonrasında yürüttüğümüz laboratuvar çalışması bir ekip çalışması niteliğinde sürmüş ve bütün ekip üyeleri tam bir uyum içerisinde çalışmıştır. Bundan dolayı kendilerine teşekkür ederim.

Malzemelerin değerlendirilmesinde ise Prof. Dr. Turan Efe, Prof. Dr. Mehmet Özsait, Prof. Dr. Hasan Bahar, Arkeolog Deniz Ş. M. Ay-Efe ve Arkeolog Nesrin Özsait'in büyük yardımlarını gördük. Böylece bizim için problemleri olan birçok konuyu daha rahat kavrama ve değerlendirme imkânımız oldu. Bundan dolayı bütün hocalarımıza teşekkürü borç bilmekteyiz.

Afyon çalışmalarımızın ilk 3 yıllık döneminde amacımız bölgenin doğu-güneydoğu kesimindeki belli bir alanda araştırmalar yapabilmektir. Bunun sebebi de bölgenin Konya Ovası ve Göller Bölgesi ile ilişkilerini en iyi bu kesimde görebilme düşüncesiydi².

Çalışma alanımız en kuzeyde Bayat İlçesi'nin güneyi, batıda en batıda İscehisar olmak üzere Paşadağı-Kocakır Dağlık alanı ve doğusu, güneyde Çobanlar İlçesi'nin doğusundan Çay'ın hemen güneyine bir yay şeklinde inen hat ve doğuda Eber Gölü'nün doğusu ile sınırlanmakta idi (Harita).

2004 yılı çalışmalarına Bolvadin-Çobanlı arasındaki alandan başlandı. Burada amacımız Bolvadin kesiminden batı yol bağlantısının bir kesimini saptamaya çalışmaktı. Bu durum da Bolvadin-Çobanlar hattının araştırılmasını zorunlu kıldı.

* Yrd. Doç. Dr. Özdemir KOÇAK, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kampüs-Konya/TÜRKİYE OzdeKocak@hotmail.com.

1 Bu projemiz Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmektedir. "2003-2004 Yılları Afyonkarahisar ve Çevresi Yüzey Araştırmaları (Neolitik Çağ'dan İTÇ Sonuna Kadar)", Proje no: 2003-144.

2 Koçak 2004 a, 173 vdd.; Koçak 2005, 19 vdd.

Bu kesimde önce Bolvadin'in 13 km. batısında yer alan Pirenlik (Kamışlı) Höyük incelendi. Pirenlik (Kamışlı) Höyük kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanmaktadır. Bu höyük Bolvadin-Çobanlı karayolunun yaklaşık 500 m. güneyinde, Kazlar Höyük'ün 1 km. güneybatısında, Kocaöz Kasabası'nın 3.5 km. güneyinde yer alır. Burası iki tepelikten oluşmaktadır. Höyüğün kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzunluğu 170 m., kuzeybatı-güneydoğu yönü 50 m. dir. Kuzeydoğudaki 5 m., güneybatıdaki 4 m. uzunluğundadır. Bunlarda İlk Tunç Çağı (İTÇ) ve daha sonraki dönemlere ait buluntulara rastlanmaktadır (Çizim 1: 8).

Bu iki tepeliğin birleşme noktasında dozerle açılmış bir kaçak kazı tespit edilmiştir. Höyük içinde dozerle yaklaşık 5 m. uzunluğunda bir yol açıldıktan sonra 3 m. çapında ve derinlemesine 4.10 m. giden bir çukur açılmıştır. Bu açılan çukurun kesitinde 1.46 m. derinlikte olasılıkla İlk Tunç 2 dönemine tarihlenebilecek yayvan gaga ağızlı sağlam bir testi bulunmuştur. Bu testi Afyon Arkeoloji Müzesi'ne envanterlik buluntu olarak teslim edilmiştir.

Daha sonra çalışmalara Bolvadin'in batısında ve Çobanlar İlçesi sınırlarındaki Kocaöz Kasabası çevresinde devam edilmiştir. Burada araştırılan ilk yerleşme Pani Höyük'tür (Resim: 1).

Pani Höyük'ü Bolvadin'in 16 km. batısında, Bolvadin-Çobanlar yolunun 1 km. güneydoğusunda, Kocaöz Kasabası'nın 6 km. güneydoğusunda ve Arapdede yerleşmesinin 4 km. kuzeybatısında yer alır. Üzerinde tarım yapılan bu yerleşme güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanmaktadır (güneydoğu-kuzeybatı= 160 m.; kuzeydoğu-güneybatı= 110 m. h= 7 m.). Burada Kalkolitik Çağ boyalıları ve İTÇ'a ait buluntulara rastlanmıştır (Çizim 1: 4, 6-7; 2: 2, 4-5). Pani Höyük'teki önemli buluntulardan bir grubunu Akşehir Pelitler yerleşmesinin Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenen tutamaklarıyla benzer tutamaklar oluşturmaktadır³.

Kocaöz Kasabası sınırlarında araştırdığımız yerleşmelerden birisi de Kazlar Höyüğü'dür. Burası Bolvadin'in 15 km. batısında, Kocaöz Kasabası'nın 7 km. güneyinde, Pani Höyük'ün 1 km. batısında ve Pirenlik (Kamışlı) Höyük'ün 800 m. güneydoğusunda yer alır. Pani Höyük kuzey-güney doğrultusundaki iki tepeliğin birleşmesinden oluşmaktadır. Bunlardan kuzeydeki küçük (h= 3 m.); güneydeki ise daha büyüktür (h= 10 m.). Yerleşmenin kuzey-güney doğrultusu=250 m.; doğu-batı doğrultusu=150 m.dir. Bu höyüğün üzerinde İlk Tunç Çağı ve sonrasına ait malzemeler bulunmaktadır.

Yine aynı kesimde ve Kocaöz Kasabası'nın 1 km. batısında, Mal Höyüğü Tümü-lüsü'nün yaklaşık 500 m. kuzeybatısında, Tavşan Tepesi'nin 200 m. kuzeydoğusunda, Kocaöz Kasabası-Kurucaova yolunun 200 m. batısında yer alan Mal Höyüğü yerleşmesi de araştırılmıştır. Bu yerleşme kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanmaktadır (100 m.). Mal Höyüğü'nün güneybatı-kuzeydoğu istikameti=40 m. ve yüksekliği h=2 m.dir. Burada İlk Tunç Çağı malzemeleri bulunmuştur.

Daha sonra Kocaöz Kasabası'nın 2.5 km. batısında, Hacıpınarın Çeşmesi'nin güneybatısındaki yamaçta ve Kuleyeri Tepesi'nin doğu yamaçlarında yer alan Kozluca kesimi araştırılmıştır. Kozluca'dan sonra Ekizca Tepeleri'nin 1.5 km. güneydoğusunda ve Kozluca yerleşmesinin 500 m. kuzeyinde yer alan Sarıkayalar (Kozluca) yerleşmesi incelenmiştir. Burası kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir burun üzerinde yer alır ve üzerinde İlk Tunç Çağı malzemelerine rastlanmaktadır.

Buradan sonra Ekizca (Çift Höyük) kesimi araştırıldı. Burası Kocaöz'ün 5 km. kuzeydoğusunda, Kocaöz-Kurucaova yolunun 500 m. kuzeybatısında yer alan doğal iki tepedir. Bu tepeler kuzeydoğu ve güneybatı istikametinde uzanır.

Kurucaova ve Kozluca kesiminden sonra Bolvadin ilçe merkezinin doğusunda yer alan Kurucaova Köyü araştırıldı. Kurucaova'daki çalışmalarımız genel anlamda iki

3 Özsait 2001, 214, Figure 2:27.

kesimde sürdürüldü. Bunlardan ilki köyün batısında Demirhöyük kesimi denilen yüksek bölge, diğeri ise köyün hemen kuzeyinde Ören mevki denilen kesimdi.

Önce Büyük Demir Höyük, Küçük Demir Höyük ve Ortatepe kesimi araştırıldı. Bunlardan Ortatepe, Kurucaova'nın 5 km. batısında yer almaktadır. Burası Canavar Deliği'nin Taşın İçi'nin hemen güneydoğusunda ve Sarıkayanın Çeşme'nin 1.5 km. güneybatısında yer alır.

Daha sonra Sarıkayanın Vadi'nin burun kesimi incelendi. Bundan sonra Kurucaova Köyü'nün hemen batısında başlayarak batı yönünde uzanan Kabızın Deresi vadisi çevresinde yer alan Ören mevki incelendi. Burada 4 yerleşme tespit edildi.

Bunlardan ilki Kurucaova'nın 2 km. kuzey-kuzeybatısında, Kabızın Deresi'nin 50 m. batısında ve Tümbet Tepe yerleşmesinin 80 m. güneybatısında bir yamaç yerleşmesi olan Seki Tarla (Kabızın Ağızı) idi. Bu yerleşme üzerinde İlk Tunç Çağı ve sonrasına ait buluntulara rastlandı.

Daha sonra Seki Tarla'nın 80 m. kuzeyinde, Kurucaova'nın 2 km. kuzeybatısında, Kabızın Deresi'nin 50 m. kuzeybatısında yer alan bir tepeli yerleşmesi olan Tümbet Tepe mevki araştırıldı. Yerleşme kuzeydoğu-güneybatı istikametinde 100 m. uzanmaktadır. Burada İlk Tunç Çağı'na ait buluntular elde edildi.

Tümbet Tepe'den sonra Tümbet Tepe'nin 40 m. güneydoğusunda, Seki Tarla'nın 70 m. kuzeybatısında, Kurucaova'nın 2 km. kuzeyinde ve Kabızın Deresi'nin 30 m. kuzeybatısında yer alan Toparcarlağın Tümbet Tepe (Kabızın Ağızı) yerleşmesi araştırıldı. Burasının Kabızın Deresi'nden yüksekliği 50 m.dir ve üzerinde İlk Tunç Çağı buluntularına rastlanmıştır.

Yine aynı kesimde olasılıkla bir İlk Tunç Çağı mezarlığı olan Hırılın Bağ Yeri ve Kabir Yeri araştırıldı. Burası Kurucaova'nın 2 km. kuzeyinde, Kabızın Deresi'nin 100 m. doğusunda, Toparcarlağın Tümbet Tepesi'nin 500 m. güneyinde ve Seki Tarla'nın 120 m. doğusunda yer alır. Bu yerleşme üzerinde kısmen tarım yapılmaktadır. Köylüler burada büyük küpler içerisinde iskelet kalıntıları olduğunu söyledi. Burada İlk Tunç Çağı malzemesine rastlanmıştır.

Çobanlar sınırlarındaki çalışmalarımız ilçenin kuzeydoğusundaki dağlık alanda sürdürüldü. Burada da amacımız bölgenin dağ yolları ve bağlantılarını saptayabilmektir. Bu çalışmalarımız da çok verimli sonuçlar ortaya koydu. Burada Baldanlar ve Eski Kabir başta olmak üzere yoğun sayılabilecek bir yerleşim dokusunun var olduğunu gördük⁴.

Bu kesimdeki araştırmalar Çobanlar'a bağlı Göynük, Akkoyunlu ve Kale köyleri çevresinde devam ettirildi. Burada ilk olarak Göynük Köyü'nde çalıştık. Göynük'te önce İlica mevki ismi verilen kesime gittik. Burası Göynük'ün 4 km. batısında yer almaktadır.

Daha sonra Göynük Köyü'nün kuzey-kuzeydoğu kesiminde Eski Kabir ismi verilen yerleşme araştırıldı. Burasının doğu-batı doğrultusu 200 m., kuzey-güney doğrultusu 100 m., yüksekliği 13 m.dir. Yerleşmenin üzerinde Selçuklu, Osmanlı ve günümüz mezarlığı bulunmaktadır. Burada İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçaları bulundu.

Göynük'te çalıştığımız yerleşmelerden bir diğeri de bu köyün yaklaşık 3 km. kuzey-kuzeybatısında, Çiğdemlik Tepesi'nin 100 m. doğusunda, Çulluk Deresi'nin hemen doğusunda ve Azabalı'nın 500 m. doğusunda yer alan Baldanlar Höyük mevkiidir (Resim: 2). Baldanlar Höyük mevki ana kaya üzerinde yer alan bir tepeli yerleşmesidir. Burası kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanmaktadır ve bu yönde uzunluğu 200 m.; kuzeybatı-güneydoğusu 120 m. ve yüksekliği 20 m.dir.

Baldanlar'da tespit ettiğimiz taş aletler, burasının Akeramik Neolitik'e kadar gidebileceğini göstermektedir (Çizim 2: 7-9). Burada ayrıca çanak-çömlekli Neolitik, OKÇ

4 Lloyd-Mellaart 1962, 133; French 1968, 224; Korfmann vd. 1994, 89; Koçak 2004 b, 44 vdd.

(Orta Kalkolitik Çağ), GKÇ (Geç Kalkolitik Çağ) ve İTÇ'in varlığına işaret eden çok sayıda buluntu ele geçirilmiştir (Çizim 1: 1-3; 2: 1).

Göynük Köyü'nden sonra biraz daha kuzeyde yer alan Kale Köyü ve çevresinde çalıştık. Kale Köyü'nde ilk önce Selbasan mevki araştırıldı. Burası Tümbektepe'nin batı eteklerinde yer almaktadır.

Selbasan mevkiinden sonra Kale Köyü'nün hemen güneybatısındaki dağlık alanın yamaçlarında Beykalesi, Ören mevki araştırıldı. Burası Akderi'nin de güney-güneybatısında yer almaktadır. Burada Roma-Geç Roma dönemlerine ait buluntulara rastlanmıştır.

Daha sonra Kale Köyü'nün 100 m. kuzeybatısında ve Akderi'nin de hemen kuzeybatı kesiminde yer alan Aşağı Mahallenin Kale araştırıldı. Üzerinde silik kale kalıntıları olan bu kalede İlk Tunç Çağı malzemesi bulunmuştur. Burada ayrıca obsidiyen ve çeşitli taş aletlere de rastlanmıştır.

Daha sonra Yukarı Çaybelen'e (Yukarı Maçaklı) geçtik. Bu kesimde önce köyün 500 m. batısında, Cevizli yolunun 50 m. batısında ve Havuzun Başı Deresi'nin 30 m. doğusunda yer alan Köy Kalesi yerleşmesi incelendi (Resim: 3). Bu yerleşme üzerinde kısmen tarım yapılmaktadır. Yerleşme kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanır (250 m.). Burasının güneybatı-kuzeydoğu yönü ise 200 m. ve yüksekliği 30 m.dir. Burada Tunç Çağı'na ait çanak-çömlek parçalarına ve taş aletlere rastlandı (Çizim 2: 11).

Köy Kalesi'nde incelediğimiz yerlerden birisi de Köy Kalesi yerleşmesinin 200 m. güneyinde ve Yukarı Çaybelen'in 600 m. batısındaki bir yamaçta yer alan Gavur İni Önü Nekropolü'dür. Burada İlk Tunç Çağı mezarlarına ait küp ve çömlek parçalarına rastlandı.

Daha sonra Yukarı Çaybelen'in 400 m. batısında, Havuzun Başı Deresi'ne yaslanan sırtın üzerinde, Köy Kalesi yerleşmesinin 400 m. güneydoğusunda yer alan bir nekropol olan Dede Mezarı kesimi araştırıldı.

Bu çalışma döneminde önceki yıllarda araştırdığımız ve Kemerkaya sınırlarında yer alan Durtacı (Hacıeli) ve Gövem mevki yerleşmelerinde kısa süreli bir inceleme yaptık. Çünkü, Gövem mevkiinde geçen yıllarda elde ettiğimiz ve Erken Neolitik Çağ'a tarihlenebileceğini düşündüğümüz bazı parçalar vardı. Bu çalışma döneminde, bu erken parçaların benzerlerini bulmayı umuyorduk. Ancak yerleşme buluntuları oldukça kısıtlı idi. Durtacı'da yaptığımız çalışma ise nispeten verimli geçti.

Yukarı Çaybelen'den sonra Konarı Köyü sınırlarındaki Ören mevki incelendi. Burası Konarı'nın 3 km. doğusunda yer alır. Daha sonra yine Konarı sınırlarında olan İmanlar mevki incelendi.

Konarı çevresinden sonra İscehisar'a bağlı Seydiler Kasabası çevresinde çalıştık. Bu kesimde Konarı'nın 4 km. batısında, Yazırın Çayır mevkiinde, Seydiler Kasabası'nın 3 km. güneyinde, Karakaya Köyü'nün 4 km. güneydoğusunda ve Gağsak Tepesi'nin 1 km. kuzeydoğusunda yer alan Yazırın Çayır yerleşmesi incelendi. Burası 100x100x6 m. ölçülerinde bir tepe üstü yerleşmesidir. Burada yoğun bir tahribat vardır. Yerleşmenin orta kısmı esas olmak üzere 3/5'lik kesimi büyük oranda tahrip olmuştur. Burada İTÇ çanak çömleği bulunmaktadır (Çizim 1: 5; 2: 6).

Seydiler kesimindeki ikinci yerleşmemiz Kırklar İni mevki ismi verilen kayalık alan idi. Bu kayalık alanın kuzey yamacında İTÇ'ine ait buluntular veren bir yamaç yerleşmesi tespit edildi (Çizim 2: 10, 12).

Daha sonra Ortaklar mevki denilen kesim araştırıldı.

Bu çalışma döneminde Bolvadin'in doğu-kuzeydoğu bağlantısını görebilmek amacıyla kısa süreli bir araştırma yaptık. Bu araştırmalar sırasında Emirdağ İlçesi sınırlarında, Bolvadin'in 46 km. kuzeydoğusunda ve Eliboş Tepesi'nin hemen kuzeydoğusunda yer alan Yarımdam yerleşmesi incelendi. Bu yerleşmenin güney eteklerinden Yarımdam-Çukurca yolu geçmektedir.

Bu höyüğün doğu-batı doğrultusu 300 m., kuzey-güney doğrultusu 150 m. ve yüksekliği 6 m.dir. Yarım dam yerleşmesinde İTÇ'a tarihlediğimiz çanak-çömlek parçalarına rastladık.

Afyon çevresinde 2002 yılından bu yana sürdürdüğümüz araştırmalarda elde ettiğimiz ve Neolitik-Kalkolitik Çağ özelliklerini veren buluntularla ilgili değerlendirmelerimiz sürmektedir. Ancak şimdiye kadar elde ettiğimiz yoğun İTÇ malzemeleri ile ilgili ilk değerlendirmelere göre bölge İTÇ kapları 4 ana gruba ayrılmaktadır. Bunlar: 1. Çanaklar, 2. Çömlekler, 3. Tavalar, 4. Küplerdir.

Bu malzemeler arasında da çanakların değişik formları ve çömlekler başta olmak üzere farklı kap gruplarının var olduğu ortaya çıkarıldı.

Bu çalışmalarımız sonucunda bölgenin özellikle İTÇ'da Konya Ovası⁵, Göller Bölgesi ve Batı Anadolu kültürleri ile bazı benzerliklerine rastlanmıştır. Bunlardan Batı Anadolu⁶ ve Göller Bölgesi⁷ ilişkisi daha güçlüdür. Ancak yine de bu kesimin İTÇ kültürlerinin kendine has bazı özellikler gösterdiği ve homojen kültür unsurlarını barındırdığı anlaşılmıştır⁸.

Ayrıca bölgede, merkezi Üçhöyük (Bolvadin Höyük) olmak üzere önemli bir yol güzergâhı olduğu anlaşılmıştır. Üçhöyük'ten kuzeye olan bağlantı Taşlı (Dişli) Höyük, Durtacı ve Arslan Tepesi (Taşlı Höyük) üzerinden kuzeye uzanmaktadır.

Bolvadin-Çobanlar, Bolvadin-Sultandağı, Bolvadin-Karamık Karacaören ve Bolvadin-Büyük Karabağ arasındaki tarihi yol güzergâhları da belirgindir (Harita). Bu yol hatlarının yanı sıra Bolvadin-Çobanlar-Bayat-İscehisar ilçe merkezlerinin ortasındaki dağlık alanda da yol bağlantılarının varlığına rastlanmıştır. Bu kesimde Özbekten Yukarı Çaybelen ve buradan da Seydiler ve Göynük kesimine bağlantıların olduğu görülmektedir. Bu durum, bölgenin bu kesiminde dağ yolu bağlantıları denebilecek önemli güzergâhların var olduğunu göstermektedir.

Önümüzdeki dönemde yapacağımız çalışmalarla bölge yerleşim, kültür özellikleri ve yol bağlantıları ile ilgili yeni verilere ulaşacağımızı ummaktayız.

5 Bahar-Koçak 2003, 21 vdd.; Bahar-Koçak 2004, 63 vdd., Çizim 4 vdd.

6 Lloyd-Mellaart 1962, 118 vdd., Fig. P. 14/ 17 vdd.; Blegen-Caskey-Rawson 1951 (II/ 2 Plates), 179, 8; Efe 1998, 157.

7 Duru 1996, Levha 131/ 1-7, 1.

8 Lloyd-Mellaart 1962, 193 vdd.

Yerleşmelerin Listesi⁹

Bolvadin

301.01	Üçhöyük (Bolvadin Höyük)	301.02	Arslan Tepesi (Taşlı Höyük)
301.03	Sinneli mevkii	301.04	B. Karabağ Maltepesi
301.05	Çataltepe	301.06	Karakaya
301.07	Arapdede	301.08	Maltepesi (Maltepe)
301.09	Yörükkaracaören	301.10	Kepez Üstü
301.11	Ortakarabağ Mezarlığı	301.12	Yenikuyu
301.13	Harım mevkii	301.14	Akçakepez mevkii
301.15	Bozkuş Höyüğü	301.16	Durtacı-Hacıeli
301.17	Taşlı Höyük-işli	301.18	Örenler
301.19	Beyini-Beydini	301.20	Arapların Değirmen
301.21	Bozok mevkii	301.22	Tepetarla
301.23	Küçük Kepez	301.24	Gövem mevkii
301.25	Seki Tarla	301.26	Toparcarlağın Tümbet Tepe
301.27	Tümbet Tepe	301.28	Ören mevk. Nekro. (Hırbılın B)

Çay

302.01	Akkonak Üyük	302.02	Cumhuriyet Hüyük
302.03	Kurumsa Boğazı	302.04	Pazarağaç Höyük
302.05	Mezarlık H.-Karamık	302.06	Ilıpınar Yanı Karacaören

Sultandağı

303.01 Kocaoğuz

Emirdağ

304.01 Yarımdam

Çobanlar

305.01	Pani Höyük	305.02	Baldanlar
305.03	Mal Höyük	305.04	Eski Kabir
305.05	Pirenlik	305.06	Aşağı Mahallenin Kale
305.07	Beykalesi, Ören mevkii	305.08	Kazlar Höyük
305.09	Sarıkayalar (Kozluca)	305.10	Kozluca
305.11	Tokat mevkii		

Bayat:

306.01	Köy Kalesi	306.02	Gavur İni Önü
306.03	Dede Mezarı		

İscehisar

307.01	Yazırın Çayır	307.02	Kırkinler Mağarası

9 Kodları ile. Bu yerleşmelerde Konya, Karaman ve Afyonkarahisar kesimleri ile ilgili bir kodlama sistemini uygulamaktayız. Burada sadece, bölge içerisinde ekibimiz tarafından araştırılan yerleşmeler verilmektedir.

Katalog

Çizim: 1

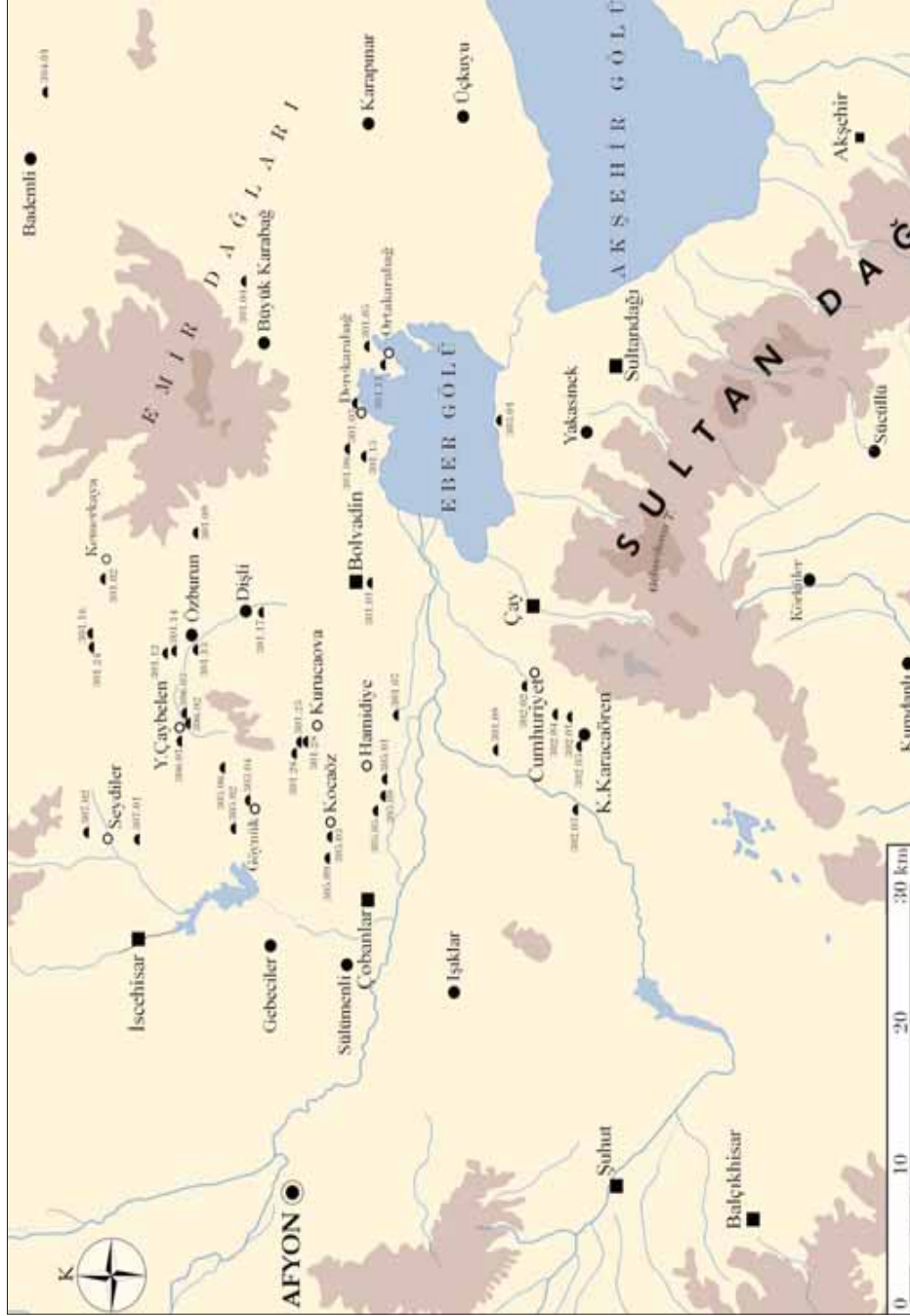
1. 305.02.04.54 (Baldanlar): Ağız parçası. Pembemsi kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; iyi pişmiş; ince kumlu, mika ve kireç katkılı; el yapımı; açkılı.
2. 305.02.04.21 (Baldanlar): Ağız parçası. Açık kahverengi hamurlu; kahverengi astarlı; orta pişmiş; ince kumlu, mika ve taşçık katkılı; el yapımı; açkılı.
3. 305.02.04.62 (Baldanlar): Ağız parçası. Kahverengi hamurlu; kiremit renk astarlı; orta pişmiş; ince kumlu, mika, kireç, taşçık ve saman katkılı; el yapımı; açkılı.
4. 305.01.04.82 (Pani Höyük): Ağız parçası. Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; iyi pişmiş; ince kumlu, mika, kireç ve saman katkılı; el yapımı; açkılı.
5. 307.01.04.56 (Yazırın Çayır): Ağız parçası. Pembemsi kahverengi hamurlu; kırmızı astarlı; orta pişmiş, pişmeden dolayı gözenekli; ince kumlu, mika ve saman katkılı; el yapımı; açkılı.
6. 305.01.04.86 (Pani Höyük): Ağız parçası. Açık kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; iyi pişmiş; ince kumlu, mika, kireç, taşçık ve saman katkılı; el yapımı; açkılı.
7. 305.01.04.88 (Pani Höyük): Ağız parçası. Açık kahverengi hamurlu; açık kırmızı astarlı; iyi pişmiş; ince kumlu, mika, kireç ve taşçık katkılı; el yapımı; silik açkılı; ağız ve dış kısmı bej boya üzerine kiremit boya bezemeli; dışta ağız altında yiv bezemeli.
8. 305.05.04.26 (Pirenlik): Ağız parçası. Krem hamurlu; kendinden astarlı; orta pişmiş; ince kumlu, mika katkılı; el yapımı; açkılı.

Çizim: 2

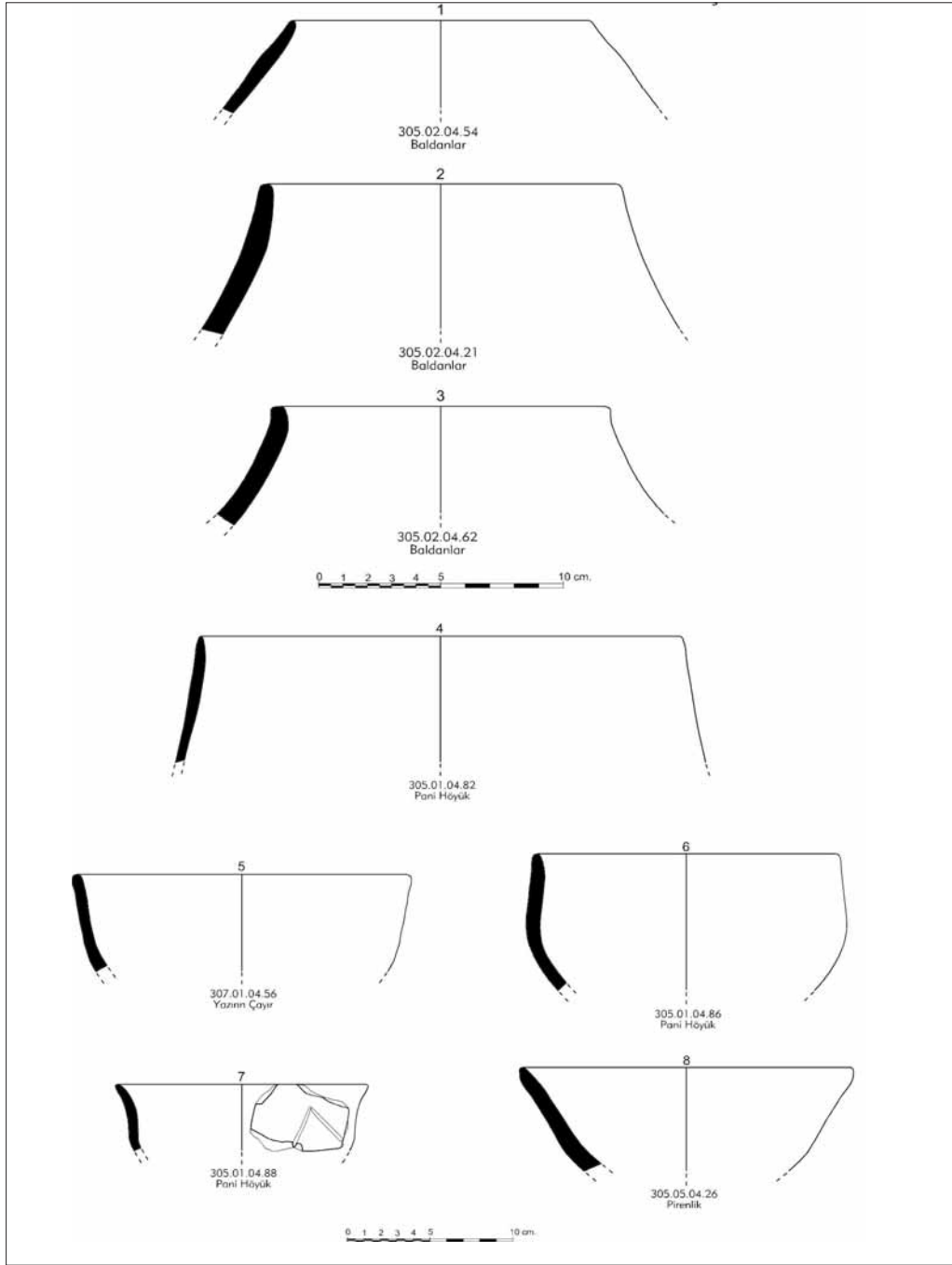
1. 305.02.04.63 (Baldanlar): Kulp parçası. Kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; iyi pişmiş; ince kumlu, kireç ve taşçık katkılı; el yapımı; açkılı.
2. 305.01.04.95 (Pani Höyük): Gövde ve tutamak parçası. Pembemsi kahverengi hamurlu; bej astarlı; orta pişmiş; ince kumlu, mika, kireç, taşçık ve saman katkılı; el yapımı; dışı açkılı; tutamaklı.
3. 305.01.04.114 (Pani Höyük): Gövde ve tutamak parçası. Yeşilimsi koyu bej hamur; aşınmış koyu kahverengi astarlı; kötü pişmiş; ince kumlu, mika, kireç ve taşçık katkılı; el yapımı; dışta yarım biçimli kulplu.
4. 305.01.04.101 (Pani Höyük): Gövde parçası. Bej hamurlu; kendinden astarlı; iyi pişmiş; ince kumlu ve kireç katkılı; el yapımı; açkılı; iç ve dışında kırmızı boya bezemeler var.
5. 305.01.04.01 (Pani Höyük): Gövde parçası. Pembemsi kahverengi hamurlu; kendinden astarlı; iyi pişmiş; ince kumlu, mika ve kireç katkılı; el yapımı; dışı açkılı; bej boya üzerine kırmızı boya bezeme motifi var.
6. 307.01.04.22 (Yazırın Çayır): Gövde parçası. Krem hamurlu; kendinden astarlı; orta pişmiş, pişmeden dolayı dış yüzeyde is izleri var; ince kumlu, mika ve kireç katkılı; el yapımı; dışı açkılı; içi baklava dilimi şeklinde kırmızı boya bezemeli.
7. 305.02.04.94 (Baldanlar) : Taş balta
8. 305.02.04.97 (Baldanlar) : Taş alet
9. 305.02.04.93 (Baldanlar) : Taş alet
10. 307.02.04.02 (Kırkinler) : Taş alet
11. 306.04.04.207 (Köy Kalesi) : Taş alet
12. 307.02.04.03 (Kırkinler) : Taş alet

KAYNAKÇA

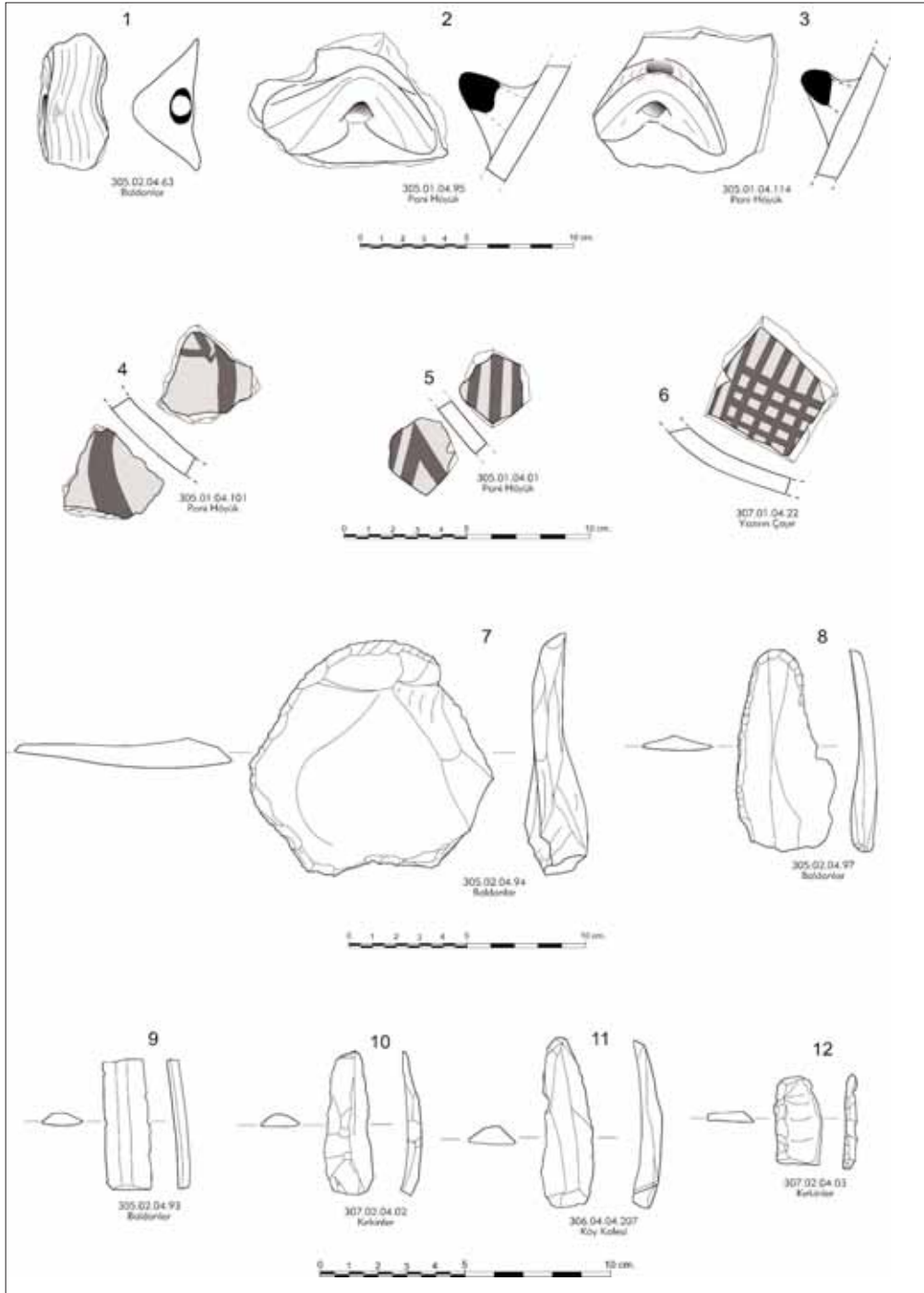
- BAHAR, H.- Ö. KOÇAK (2003), "Western Links of the Lykaonia Plain in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolia Antiqua*, XI, 21-51.
- BAHAR, H.- Ö. KOÇAK (2004), *Eskiçağ Konya Araştırmaları 2 (Neolitik Çağdan Roma Dönemi Sonuna Kadar)*, Konya.
- BLEGEN, C. W.- J. L. CASKEY- M. RAWSON (1951), *Troy, The Thirth, Fourth, and Fifth Settlements II/1-2*, Princeton.
- DURU, R. (1996), *Kuruçay Höyük II, 1978-1998 Kazılarının Sonuçları, Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri*, Ankara.
- EFE, T. (1998), "Seyitgazi/Küllüoba 1996 Yılı Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XIX-1, 151-171.
- FRENCH, D. H. (1968), *Anatolia and the Aegean in the Third Millenium BC*. Volume I: Text, Volume II: Illustrations, Dissertation presented for the degree of Doctor of Philosophy, Cambridge University (unpublished).
- KOÇAK, Ö. (2004 a), "Afyon-Bolvadin Yüzey Araştırmaları 2002 (Neolitik Çağdan İlk Tunç Çağına Kadar)", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXI-1, 173-184.
- KOÇAK (2004 b), *Erken Dönemlerde Afyonkarahisar Yerleşmeleri*, Konya.
- KOÇAK, Ö. (2005), "Bolvadin- Çay ve Sultandağı Yüzey Araştırmaları 2003", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXII-1, 19-28.
- KORFMANN, M.- A. BAYKAL-SEEHER- S. KILIÇ (1994), *Anatolien in der Frühen und Mittleren Bronzezeit- I. Bibliographie zur Frühbronzezeit* Dr. Ludwig Reichert Verlag, Unter mitarbeit von H. Kühne, Göttingen.
- LLOYD, S. H. F.- J. MELLAART (1962), *Beycesultan I, The Late Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, London.
- ÖZSAİT, M. (2001), "A Surface Collection from Pelitler Near Akşehir/Konya", *The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı A Chalcolithic Site in Inland Northwestern Anatolia*, ed. T. Efe, İstanbul, 213-223.

Harita

Çizim: 1

Çizim: 2

Resim 1: Pani Höyük

Resim 2: Baldanlar, Höyük mevkii

Resim 3: Köy Kalesi yerleşmesi

KONYA-KARAMAN İLLERİ VE İLÇELERİ 2004 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Hasan BAHAR*

1994 yılından bu yana Konya-Karaman çevresinde sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarını bu yıl da belirli bir plan çerçevesinde devam ettirdik. Bu dönemde çalışmamızı bölgenin üç ayrı kesiminde yürütmeyi planladık. Bunlar:

1. Beyşehir-Suğla Gölü Havzası (Doğu Pisidia-Isauria ve Pamphylia kesimi),
2. Konya merkez (Lykaonia),
3. Karaman çevresi (Kilikia Thrakheia)¹.

Bu yılki çalışmalarımıza Beyşehir-Seydişehir hattında başladık. Beyşehir'de incelediğimiz ilk yerleşme, önceki yıllarda literatüre geçmiş olan Çukurkent idi. Çukurkent ve burasının kültür unsurları Konya-Karaman erken yerleşmelerini tanımlayabilmemiz bakımından önemli idi. Bu amaçla yerleşmede yaptığımız çalışmalar özellikle taş, obsidiyen aletler ve keramik bulgular yönünden olumlu olmuştur (Resim: 2). Bu yerleşmedeki araştırmamızda Neolitik Çağ'ın dışında, M. Ö. II. bin yılı da veren keramikler elde ettik (Resim: 2: alt sıra 3-5)².

Bu kesimde incelediğimiz diğer bir yerleşme Yenice Köyü'nün 600 m. güneyinde yer alan Timurun Damı'dır. Bu yerleşme Isparta-Beyşehir yolu tarafından ikiye bölünmektedir. Yerleşme üzerinde kısmen tarımdan kaynaklanan tahribat da vardır.

Daha sonra İmrenler arazisinde ve burasının 7 km. batısında yer alan Ebülvefa Höyük incelendi. Yine Isparta-Beyşehir yolunun bu yerleşmeyi kestiği görüldü.

* Prof. Dr. Hasan BAHAR, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Kampüs-Konya/TÜRKİYE

Bu proje Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmektedir. Proje No: 2003-146, "2003-2004 Yılları Konya-Karaman İlleri ve Çevresi Arkeolojik Yüzey Araştırmaları". Konya-Karaman illeri ve ilçelerinde yürüttüğümüz arkeolojik yüzey araştırmalarında Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak Burdur Müzesi arkeologlarından Mustafa Oral Erbay bulunmuştur. Ekibimizde ayrıca Yrd. Doç. Dr. Özdemir Koçak, Arkeolog Mustafa Bilgin ve Hatice Güllü Küçükbezi yer almıştır. Laboratuvar çalışmalarında ise yüksek lisans öğrencimiz Salih Kaymakçı bulunmuştur. Beyşehir araştırmaları sırasında ise Orman Bölge Müdürü Durmuş Ali Şeker, Derebucak çalışmalarında Yrd. Doç. Dr. Osman Kunduracı, Durmuş Çavuşoğlu, Mustafa Balcı'nın yardımlarını gördük. Burada kendilerine teşekkür ederim.

1 Önceki yıllarda bölgede yaptığımız çalışmalarla ilgili olarak bkz. Bahar 1996, 153 vdd.; Bahar 1997, 359 vdd.; Bahar 1998, 105 vdd.; Bahar 1999, 23 vdd.; Bahar 2001, 187 vdd.; Bahar 2002, 257 vdd.

2 Orthmann 1963, 28 vd., Lev. 6, No: 147-148; Lev. 15, No: 151; Orthmann 1969, 42-48, Tafel 21/ 7; 24/ 28-33; 27/ 69-70; Alkım vd. 1998, 25 vd., Lev. Pl. II/ 15-18, İkiztepe "Er Hitit" kaseleri; Bahar vd. 1996, 58, Levha CXII/ 4-6, Gümüşlü; 60, Levha CXV/ 4-7; Blegen vd. 1953 (III-2, Plates), 425 (3), Early VI a-c, M; Bahar-Koçak 2004, 73, Çizim 33.

Beyşehir'de incelediğimiz yerleşmelerden birisi önceki yıllarda da araştırdığımız ve Eflatun Pınar Anıtı yakınlarında yer alan Bayat Höyük'tür.

Bu çalışmalardan sonra araştırmalarımızı Beyşehir'in güney kesimlerine doğru yoğunlaştırdık. Burada önce Taşlıpınar Köyü (Zekeriya) çevresi araştırıldı. Buradaki Dioskur'lara ait kabartmalarla ilgili çalışmalar yapıldı.

Bu kesimde yapmayı planladığımız çalışmalardan birisi de bölge yolları ve bunların Akdeniz bağlantıları ile ilgili problemleri ortaya koyabilmektir. Bu amaçla Gölcük Dağı kesiminde Döşeme mevkiinde bulunan tarihî yol güzergâhı üzerindeki yol incelendi (Resim: 5). Bu yolla ilgili gerekli plan ve çizimler yapılarak yolun bu kesiminde yer alan güzergâh, başlangıcından Antalya sınırına kadar araştırıldı.

Bu bölge Antik Çağ'da Homonadeis ve Katanneler'le sınırı oluşturan bir bölgedir³. Bu kesimde yer alan Side'de, Antik Çağ'da yoğun bir köle ticareti yapılmaktaydı. Bu köleler daha ziyade Küçük Asya ve komşu bölgelerden getirilmekteydi. Bize göre çalıştığımız bu yol, araç ve hayvan yolu olmaktan ziyade yaya yolu olarak kullanılmıştır. Bu yolun ortalama 3.5-4 m. genişlikte, 15 km.lik uzunlukta olması, çok iyi bir mimarî göstermesi ve büyük blok taşlarla inşa edilmesi sistemli ve büyük amaçlı olarak kullanıldığını göstermektedir. Biz, Antik Çağ'da Kilikia-Pamphylia-Lykia bölgelerinin kıyı ulaşımının güçlüklerini bilmekteyiz. Bu durum da daha çok dağların aşılacak yerlerindeki geçitlerle Anadolu'nun iç kesimlerine ve Asya-Avrupa gibi kıtalara ulaşılmasını sağlamıştır⁴. Sözü ettiğimiz bu yol da bu amaçla Side gibi büyük bir pazarın Asya içlerine uzanan en önemli bağlantı noktalarından birisi idi. Toroslar'ın kuzey zirvesinde uzanan bu yolun buradan Köprüçay (Eurymedon) Vadisi'ne ve buradan da Side'ye uzandığını düşünmekteyiz. Nitekim Büyük Gölcük Yaylası'nı aşan ve Döşeme Beli olarak adlandırılan 1600 m. yüksekliğindeki bu geçit, Köprüsuyu Vadisi'ne (Eurymedon) uzanan antik yolla devam etmektedir⁵.

Bütün bunlar, bu yolun köle ticareti gibi kapsamlı ticaret faaliyetleri için kullanılan bir güzergâh olabileceğini düşündürmektedir. Bu yolun kaynaklarda sözü edilen Neapolis Mithia-Erymna-Seleukeia ve Side bağlantısı ile ilişkisi olduğu düşünülebilir⁶. Derebucak'ın güneyinde ve Döşeme mevkiinin kuzeyinde yer alan ve Ali Kesiği olarak bilinen ve taş kesiminden oluşan geçit bu yolun geçiş noktalarındandır. Bu yol güzergâhı ve yolun konumu ile ilgili olarak önümüzdeki yıl daha ayrıntılı bir çalışma yapmayı planlamaktayız.

Döşeme mevkiindeki çalışmalardan sonra bu bölgede Çukurören mevkiinde yer alan yerleşme araştırıldı. Burası, Pınarbaşı Kasabası'nın 1 km. güneydoğusunda, Eğridağ Tepesi'nin 1 km. kuzeybatısında yer alır. Bu yerleşmenin yamacında mimarî temellere ait izler görülebilmektedir. Burada Roma Dönemine tarihlenen çanak çömlek parçalarına rastlanmıştır.

Beyşehir Gölü çevresinde yaptığımız araştırmaları gölün güneydoğu kıyılarında devam ettirdik. Bu çalışmalar sırasında Kuşluca Köyü'nün 1 km. batısında yer alan ve önceki yıllarda Konya Arkeoloji Müzesi'ne bir grup çanak çömleğin gittiği Kuşluca Höyüğü inceledik. Höyük burada yakın zamanda yapılan iskeleden dolayı ikiye bölünmüştür. Zaman içinde Beyşehir Gölü'nün yükselip alçalmasından dolayı Kuşluca'da önem-

3 Strabon, *Geographika*, XII.7.2.

4 Saraçoğlu 1989, 299, harita 3.

5 Saraçoğlu 1989, 299, harita 3.

6 Strabon, *Geographika*, XIV.3.2. Ayrıca bkz. Özsait 1980, 53; Miller 1929, 731.

7 Lloyd-Mellaart 1962, 118, Fig. P. 14/ 17, EB 1 pottery, Level XIX; 144, Fig. P. 23/ 20, EB 2 pottery, Level XVI; 154, Fig. P. 28/ 7, EB 2 pottery, Level XV; 158, Fig. P. 30/ 14, EB 2 pottery, Level XV; 174, Fig. P. 38/ 4, EB 2 pottery, Level XIV; 186, Fig. P. 44/ 7, EB 2 pottery, Level XIII; 208, Fig. P. 50/ 37, EB 3a pottery, Level X; 202, Fig. P. 47/ 18, EB 3a pottery, Level XII-XI; 202, Fig. P. 47/ 16, EB 3a pottery, Levels XII-XI; 202, Fig. P. 47/ 18, EB 3a pottery, Levels XII-XI; 202, Fig. P. 47/ 22, EB 3a pottery, Levels XII-XI; 202, Fig. P. 47/ 55, EB 3a pottery, Levels XII-XI; 202, Fig. P. 47/ 56, EB 3a pottery, Levels XVII and XI; Fig. P. 47/22, EB 3a pottery, Level XII and XI; 234, Fig. P. 63/ 37, EB 3a pottery, Level VI; 236, Fig. P. 64/ 17, EB 3b pottery, Level VI a; Goldman 1956, II, Plates, EB 2, Fig. 347/ Z, AB, AF; Koçak 2004, 59 vd., Çizim 10.

li bir doğal tahribatın olduğu da gözlenmektedir. Burada, İlk Tunç Çağı ve Geç Roma Dönemine tarihlenen çanak çömlek parçaları görülmüştür (Resim: 3, 4)⁷.

Kuşluca Höyüğü günümüzde bir balıkçı sığınağı haline getirilmiş ve iskele tarafından höyük konisi büyük oranda tahrip edilmiştir. Buradaki balıkçı iskelesinden de anlaşıldığı gibi çevrede her ne kadar tarım alanları olsa da bu yerleşim Antik Dönemde olasılıkla balıkçılık yapılan bir merkezdi. Zira köylülerin de belirttiğine göre yerleşim, suların çekildiği dönemlerde göl tabanında birkaç kilometre ileriye kadar uzanmaktadır. Ayrıca aşağıda da vurgulayacağımız gibi Beyşehir Gölü'nün kuzeyinde olan bu yerleşimler güneydeki dağlık kesimdeki yerleşimlerin özellikle kereste ve hayvansal ürünler gibi ihtiyaçların ihraç edildiği küçük iskeleler olmalıydı.

Beyşehir Gölü'nün bu kesiminde yaptığımız çalışmaları Gölkaşı Köyü civarında devam ettirdik. Bu çalışmada, Gölkaşı arazisi içinde, bu köyün 5 km. batısında ve Beyşehir-Isparta yolunun hemen batısında yer alan Karakum Höyük araştırıldı. Karakum Höyük'te Tunç Çağı ve Roma Dönemine ait buluntulara rastlandı.

Gölkaşı arazisi içerisindeki araştırmalarımız burada yer alan Höyük mevkiinde sürdürüldü. Höyük mevki, Karakum Höyüğü'nün 3 km. güneybatısında, Beyşehir-Isparta yolunun 1 km. batısında ve Beyşehir Gölü'ne uzanan yaklaşık 15 m. yüksekliğindeki bir burun üzerinde yer almaktadır. Höyük mevkiinde İlk Tunç Çağı, Hellenistik ve Roma dönemlerine tarihlenen buluntular görülmüştür.

Bu bölgede incelediğimiz yerleşmelerden bir diğeri de, Erbaba Höyük'ün 1 km. ve Beyşehir-Isparta yolunun 75 m. doğusunda yer alan Sülüklü Höyük'tür. Bu höyüğün batı eteklerinde kuzeye doğru uzanan taş döşemeli bir Roma yolu incelenmiştir. Bu dönemde merkezi Antiokheia-Neapolis-Misthia ve Amblada üzerinden İsauria'ya uzanan bir yol güzergâhı vardı⁸. İncelediğimiz yolun bu antik yol güzergâhı ile ilişkili olduğunu düşünmekteyiz.

Yine Beyşehir'in yaklaşık 3.5 km. kuzeyinde ve Beyşehir-Isparta yolunun 400 m. kuzeydoğusunda bulunan Yassıviran Höyüğü de araştırılmıştır. Üzerinde kısmen kaçak kazı izleri görülen bu yerleşmede, İlk Tunç Çağı, Demir Çağı ve Roma Dönemi buluntuları görülmüştür.

Bu kesimdeki çalışmalarımız, Gündoğdu Köyü içerisindeki Höyük mevkiinde sürdürüldü. Bu yerleşmede İlk Tunç Çağı⁹ ve Roma Dönemini veren buluntular görüldü. Köyün doğu tarafında bulunan ve olasılıkla Roma Dönemine ait olan bir lâhit üzerinde çalışıldı. Bu lâhadin plan ve kesitleri yapıldı (Çizim: 6-8).

Bu araştırmalarımız sırasında Konya merkezde yer alan ve incelemeyi planladığımız bazı yerleşmelerde çalışıldı. Bu yerleşmelerden birisi de Karatay İlçesi, Ulubatlı Mahallesi sınırlarında yer alan Aşkar Höyük'tür. Aşkar Höyük'te İlk Tunç Çağı, Demir Çağı, Hellenistik ve Roma Dönemi keramikleri görüldü.

Konya-Karaman çalışmalarımızın bir diğer bölümü Seydişehir İlçesi civarında gerçekleştirildi. Bu bölgede incelediğimiz ilk yerleşme, Üyük mevkiidir. Bu yerleşme Seydişehir'in 20 km. kuzeybatısında, Tol Köyü'nün 3 km. kuzeybatısında, Konya-Seydişehir yolunun 700 m. batısında yer alır. Burada, İlk Tunç Çağı ve Roma Dönemi keramikleri bulundu.

Seydişehir'deki incelemelerimizi önceki yıllardan da tanıdığımız ve ayrıntılı bir şekilde çalıştığımız Seydişehir II Höyük'te ve Ortakaraviran Büyük Höyük'te sürdürdük. Bu çalışmalarımızda yeni ve önemli sonuçlara ulaştık. Ortakaraviran Büyük Höyük çalışmalarımız sırasında bu yerleşmenin tarımdan dolayı büyük tahribata uğradığı görülmektedir. Bu tahribatın devam etmesi durumunda bölgedeki en önemli Hitit yerleşmelerinden biri olan bu höyüğün kısa zamanda yok olması kaçınılmazdır.

8 Hall 1968, 61; Özsaıt 1980, 52.

9 Bahar-Koçak 2004, 64, çizim 17; Alkım vd. 1988, 45, Levha Pl. XXVIII/ 9, Kase 27, İkiztepe II, IT I.

Bölgede çalışmalarımızı Gökhöyük kesiminde sürdürdük. Burada, Gökhöyük'ün 1 km. doğusunda, Kumluca'nın 2 km. kuzeyinde ve doğal bir tepe üzerinde yer alan Kumluca Hüyük Tepesi araştırıldı. Bu yerleşme üzerinde Geç Demir Çağı, Hellenistik ve Roma Dönemi buluntuları görüldü.

Çalışmalarımızın bir diğer bölümünü Beyşehir Gölü'nün güneybatı kesimindeki Yeşildağ-Kurucuova kesiminde sürdürdük. Burada incelediğimiz ilk höyük, Gölyaka Kasabası sınırlarında yer alan Topraktol mevkiidir. Kubad Abad Sarayı'nın 75 m. güneybatısında yer alan bu yerleşmede İlk Tunç Çağı ve Roma Dönemi çanak çömleği görüldü¹⁰.

Daha sonra araştırmalarımızı Yeşildağ çevresinde devam ettirdik. Bölgede incelediğimiz ilk yerleşme Yeşildağ'ın 1.5 km. kuzeydoğusunda ve Kayabaşı Köyü'nün 5 km. kuzeyinde yer alan Üyük mevkiidir (Koşaklı Höyük). Burada, Tunç Çağı ve Demir Çağı malzemeleri görülmüştür.

Üyük mevkiinin (Koşaklı Höyük) hemen yakınında Kaya mevki ismi verilen yerleşme bulunur. Burası Yeşildağ'ın 1 km. kuzeydoğusunda ve Üyük mevkiinin 200 m. batısında yer alır. Bu yerleşme doğal bir kayalık üzerinde yer almaktadır. Yerleşmenin güney yamacında olasılıkla bir kutsal alanın parçası olabilecek basamaklar incelenmiş, plan ve kesitleri yapılmıştır (Çizim: 4, 5).

Çalışmalarımızın başlangıcında Roma yol bağlantıları ile ilgili olarak Döşeme mevkiinde çalışmıştık. Bu yol güzergâhının bağlantılarını görmek amacıyla çalışmalarımızı Dumanlı kesimine kadar genişlettik. Burada düşündüğümüz bağlantılara işaret eden yeni buluntular elde ettik. Bu kesimdeki araştırmalarımızı önümüzdeki yıl genişleterek sürdürmeyi planlıyoruz.

Dumanlı çevresindeki incelemelerimizi Saraycık mevkiinde sürdürdük. Burası Korukırı Dağı'nın doğu eteklerindeki düz bir alanda yer almaktadır. Bu alanda Geç Roma ve sonrasına tarihlenen ve ortalama 100-150 m. çaplarında ve 10 m. yükseklikte iki höyük yer almaktadır. Bu höyüklerden kuzeydeki küçük, güneydeki de büyüktür.

Dumanlı'da araştırdığımız yerleşmelerden birisi de İndirme mevkiidir. İndirme mevki Dumanlı'nın 2 km. batısında yer alır ve üzerinde Roma-Geç Roma dönemlerini veren çatı kiremitleri ve çanak çömlek parçaları bulunmaktadır.

Bu kesimde incelediğimiz son yerleşme Dikenli mevkiidir. Burası İndirme mevkiinin 1.5 km. güneybatısında, Anamas Dağları'nın kuzeydoğu eteklerinde yer alır. Dikenli mevkiinde Geç Roma Dönemine tarihlenen yapı tuğlaları ile çanak çömlek parçaları görülmektedir.

Dumanlı, İndirme mevki, Saraycık yol güzergâhı Kurucaova-Yeşildağ arasındaki tarihî kervan yolunun güzergâhında olduğu gibi, daha çok güneye uzanan Toroslari aşır Manavgat ve Side kesimine ulaşan yolların başlangıcını oluşturmaktadır. Bu yolun doğuda Alanya-Beyşehir tarihî yoluyla da bir bağlantısı bulunmaktadır. Eskiçağ ve Ortaçağ'da bu bölgenin sedir ağaçları Akdeniz'in liman kentlerine kervanlarla taşındığı gibi, Kurucaova İskelesi'ne Beyşehir Gölü aracılığı ile başta Beyşehir olmak üzere gölün kuzeyindeki iskeleler aracılığı ile Orta Anadolu'ya taşınmaktaydı. Yakın zamanlarda bu gelenek kamyonlarla sürdürülmüştü. Beyşehir Gölü'nün güneyindeki Anamas Dağları bölgesi bu cılız antik yerleşimlerden anlaşıldığı gibi güneyin (Akdeniz Bölgesi) yaylaklarından çok, kereste kaynaklarını oluşturmaktaydı. Aynı şekilde Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde görüldüğü gibi Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Orta Anadolu cami,

10 Buradaki İTÇ örneğinin benzerleri için bkz. Mellaart 1954, 218/ 241; 226/ 270, EBA; Mellaart 1963, 214, 217/ 5, 10, EBA; Bahar vd. 1996, 31 vdd., Levha CII/ 7, Kadınhanı Büyük Höyük; 33 vdd., Levha CIII/ 8, Sarayönü Aşağı Çiğil; Duru 1980, 80; Duru 1996, Levha 131/ 1-7, 1. katın J türü mallarından siyah hamurlular, İTÇ II; Goldman 1956, II/ Plates, Fig. 283: 697, a-b, EBA; s. Fig. 347: 297-298; Lloyd-Mellaart 1962, 183 vdd., Fig. P. 44/ 1-21, 25, Beycesultan EB 2, Level XIII; Topbaş vd. 1998, Fig. 55/ 139 vd.; Bahar 2001, 180; Bahar-Koçak 2004, Çizim 23: 1-3.

11 Günümüzde kimi insan eliyle yakılarak ve kesilerek kimi zaman hayvanların otlatılmasıyla tahrip olan bu kesimdeki Tarım ve Orman Bakanlığı'nın ağaçlandırma çalışmaları başarıyla sürdürülmektedir. Bu bölgede yaptığımız çalışmalar sırasında Beyşehir Bölge Orman İşletme Müdürü Durmuş Ali Şeker ve ekibinin bu konudaki özveriili çalışmalarını gözleme imkânı bulduk. Bu ekip, bizim çalışmalarımıza da gerekli desteği sağladı.

saray ve devlet yapılarında kullanılan düz, uzun ve dayanıklı sedir kerestesinin kaynağı durumundaydı¹¹.

Kısaca Beyşehir Gölü çevresi gölün kuzey ve güneyi olarak iki kesimde ele alınabilir. Bunlardan dağlık olan güney kesimi kereste ve hayvansal ürünlerle ilgili, kuzeyi ise tarım alanları ile ilgili ovalardan oluşmaktaydı. Aynı zamanda bu kuzey kesim ulaşımına uygun olup Toroslar'ın doğu-batı ulaşımında Karaman çevresinden Isparta-Afyon-İzmir'e uzanan jeolojik bir olukta yer alan tarihî yolların güzergâhıydı. Burası zaman zaman Beyşehir-Cevizler-İbradı gibi merkezler üzerinden güneye de uzanan bir bölgedir. Burada sözünü ettiğimiz tarihî yollar Akeramik Neolitik Suberde, Erbabı, Çukurkent ve M. Ö. II. binyılın önemli merkezleri Eflatun Pınar, Fasıllar anıtları gibi bağlantılarla da kendini göstermektedir. Bu bağlantı günümüzden 50-60 yıl öncesine kadar Orta Toroslar'daki yerleşimlerdeki insanların Batı Anadolu'ya ulaşmak için kullandıkları önemli bir yaya yoluydu.

Bu çalışma döneminde Konya Merkez ve Beyşehir-Seydişehir hattındaki ön çalışmalarımızdan sonra araştırmalarımızı Karaman kesiminde devam ettirdik. Karaman kesiminde incelediğimiz yerleşmeler Yollarbaşı Kasabası'nda yer alan Yollarbaşı Höyük, Dündüğün Yüğçeği, Eskişehir yolu Yüğçeği ve bu kesimdeki antik yoldur.

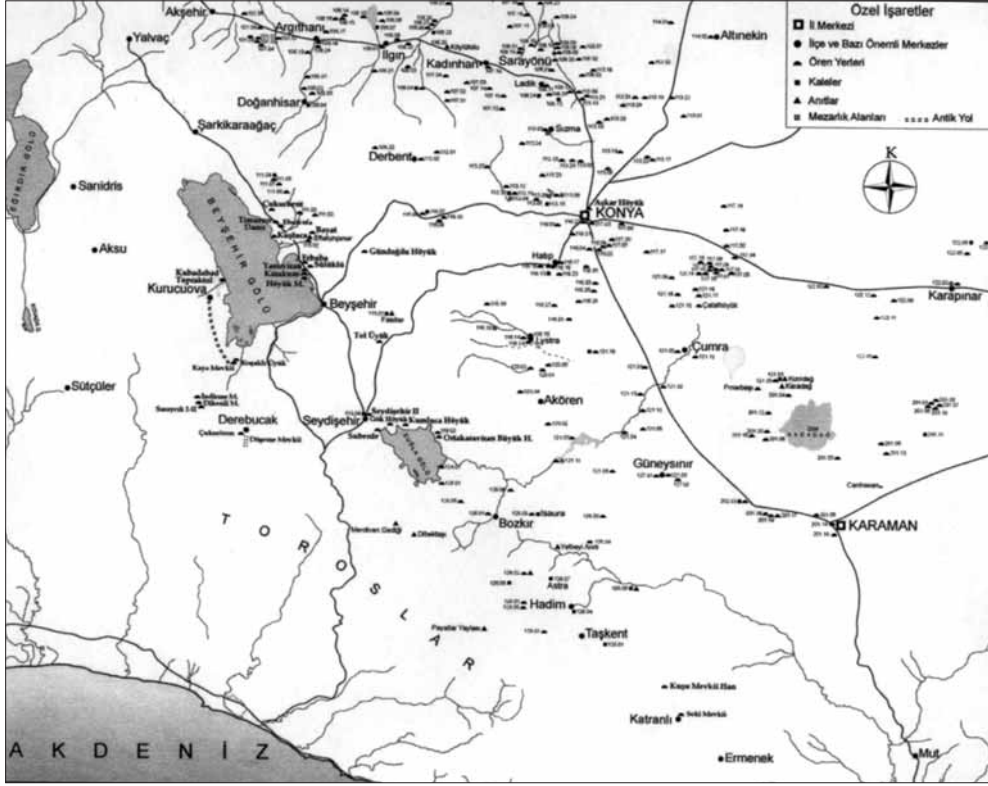
Ayrıca Ermenek İlçesi'ne bağlı olan ve Katranlı-Kışla kesimleri çevresi incelendi. Bu çalışmalarımız bu bölgede önümüzdeki dönem için bir ön araştırma niteliği taşımaktadır. Burada Katranlı kaya mezarları ile Seki mevkiindeki Roma nekropolü ve yerleşmesi incelendi (Resim: 6; Çizim:1-3). Daha sonra Başyayla'da Kuş mevkiindeki han ve Geç Antik Çağ yerleşmesi de incelendi. Bu bölge Konya-Hadim-Taşkent-Ermenek-Anamur üzerinden güneye inen antik yolların güzergâhında olması bakımından önemlidir. Özellikle Katranlı bu geçiş bölgesinde, etrafı dağlarla çevrili, ılıman bir iklime sahip, bağ ve bahçeciliğe uygun, bütün yıl boyunca yerleşmeye uygun bir konuma sahiptir. Bundan dolayı bölge en erken dönemlerden itibaren sadece yol güzergâhı olarak değil de yerleşim amaçlı olarak da kullanılmıştır. Buradaki kaya mezarları ve yerleşme kalıntıları bu durumun en önemli kanıtlarıdır.

Araştırma yaptığımız önemli bölgelerden birisi de Beyşehir ve Suğla havzasıdır. Bu bölgede 1950'li yıllardan itibaren J. Mellaart, J. Bordaz, A. Hall gibi bilim adamlarının çalışmalarını bilmekteyiz. Buradaki amacımız bölgenin jeopolitik, sosyoekonomik ve sosyokültürel yapı özelliklerini gözlemleyebilmek ve önümüzdeki yıllarda yapacağımız çalışmalarla ilgili olarak gerekli planlamayı yapabilmektir. Nitekim Döşeme mevkiinde yaptığımız çalışmalar bu amacımızla ilgili olarak gerekli ön bilgilere ulaşmamız açısından oldukça yararlı olmuştur.

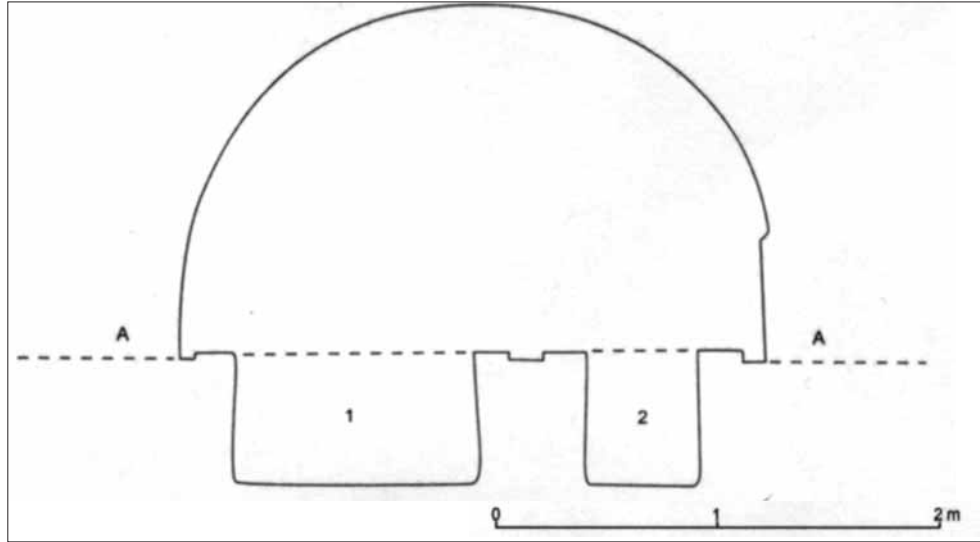
Çalışma bölgemizin diğer kesimleri olan Konya Ovası özellikle Prehistorik dönemler için oldukça önemlidir. Buradaki erken yerleşmeler güneyin dağlık kesimi için karşılaştırma imkânı vermektedir. Bu nedenle çalışmalarımız ova ve dağ paralelinde, karşılaştırmalı test edici bir şekilde sürdürülecektir. Yine bu dönemde Karaman-Ereğli sınırında problemleri olan bazı yerleşmeler incelenmiştir. Bu yerleşmelerle ilgili olarak önümüzdeki dönemlerde de ayrıntılı çalışmalar yapmayı planlıyoruz.

KAYNAKÇA

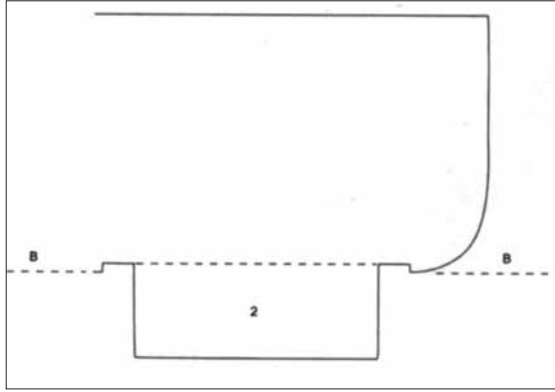
- ORTHMANN, W.
(1963), *Frühe Keramik von Boğazköy aus den Ausgrabung an Nordwesthang von Büyükkale*, Berlin.
(1969), "Hethitische Keramik aus den Grabungen Nord Westlich des Hauses am Hang", *Die Bebauung am Unteren Büyükkale- Nordwesthang in Boğazköy- Ergebnisse der Untersuchungen der Grabungscampagnen 1960-1963*, W. Schirmer, Berlin, 42-48.
- ALKIM, U. B.- H. ALKIM- Ö. BİLGİ (1988), *İkiztepe I. Birinci ve İkinci Dönem Kazıları. The First and Second Seasons' Excavations (1974-1975)*, Ankara.
- BAHAR, H.- G. KARAUĞUZ- Ö. KOÇAK (1996), *Eskiçağ Konya Araştırmaları I, Phrygia Paroreus Bölgesi (Anıtlar, Yerleşmeler ve Küçük Buluntular)*, İstanbul.
- BAHAR, H.
(1996), "İlgın Çevresi Höyükleri 1994", *AST*, XIII, 153-183.
(1997), "Doğanhisar, İlgın, Kadınhanı ve Sarayönü Yüzey Araştırmaları 1995", *AST*, XIV-2, 359-374.
(1998), "Hatip-Kurunta Anıtı ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 1996", *AST*, XV, 105-120.
(1999), "Konya ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 1997", *AST*, XVI-2, 23-54.
(2001), "1998-1999 Yılı Konya-Karaman İlleri Yüzey Araştırmaları", *AST*, XVIII-2, 187-204.
(2002), "Konya ve Karaman İlleri Yüzey Araştırmaları 2000", *AST*, XIX-2, 257-270.
- BAHAR, H.- Ö. KOÇAK (2004), *Eskiçağ Konya Araştırmaları 2 (Neolitik Çağ'dan Roma Dönemi Sonuna Kadar)*, Konya.
- BLEGEN, C. W.- J. L. CASKEY- M. RAWSON (1953), *Troy, The Sixth Settlement*, III/1-2, Princeton.
- GOLDMAN, H. (1956), *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, Vol. II: From the Neolithic Through the Bronze Age*, New Jersey.
- HALL, A. S. (1968), "Notes and Inscriptions from Eastern Pisidia", *Anatolian Studies*, XVIII, 57-79.
- KOÇAK, Ö. (2004), *Erken Dönemlerde Afyonkarahisar Yerleşmeleri*, Konya.
- LLOYD, S.- J. MELLAART (1962), *Beycesultan I, The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, London.
- MELLAART, J.
(1954), "Preliminary Report on a Survey of Pre-Classical Remains in Southern Turkey", *AS*, IV, 175-240.
(1963), "Early Cultures of the South Anatolian Plateau II, The Late Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Konya Plain", *AS*, XIII, 199-236.
- MILLER, K. (1929), *Die Peutingersche Tafel*, Stuttgart.
- ÖZSAIT, M. (1980), *İlkçağ Tarihinde Pisidia*, İstanbul.
- SARAÇOĞLU, H. (1989), *Akdeniz Bölgesi*, Ankara.
- TOPBAŞ, A.- T. EFE- A. İLASLI (1998), "Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part 2: The Settlement of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii", *Anatolia Antiqua*, VI, 21-94.

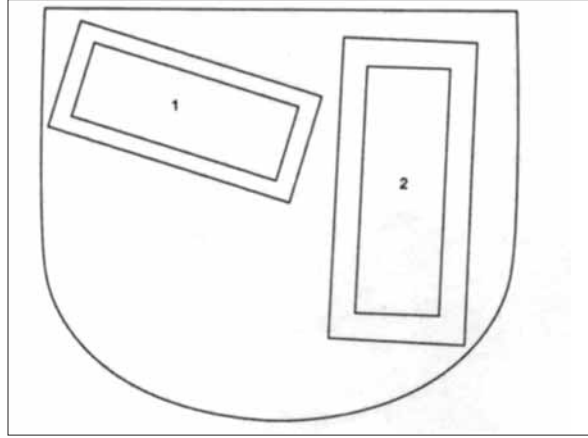
Harita: Konya ve Karaman çevresi yerleşmeleri

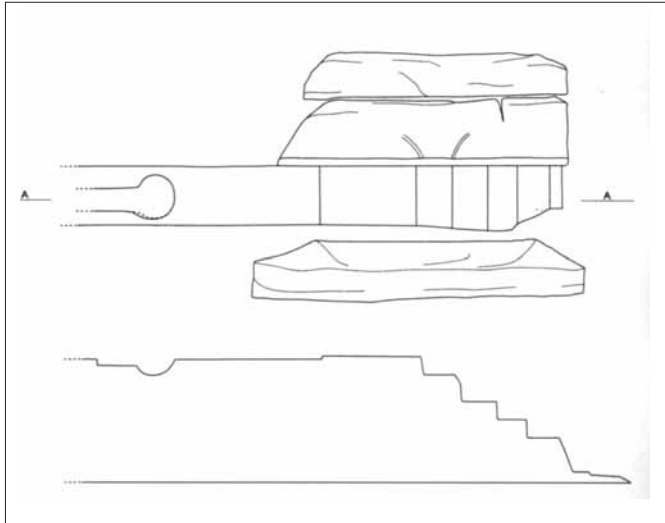
Çizim 1: Katranlı Seki mevkii kaya mezarı kesiti

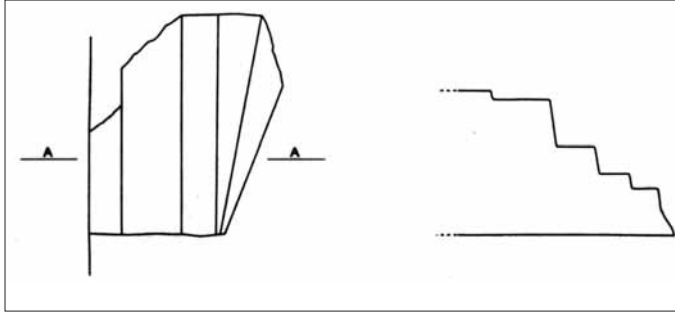
Çizim 2: Katranlı Seki mevkii; 2 numaralı mezar teknesi, dikey kesiti

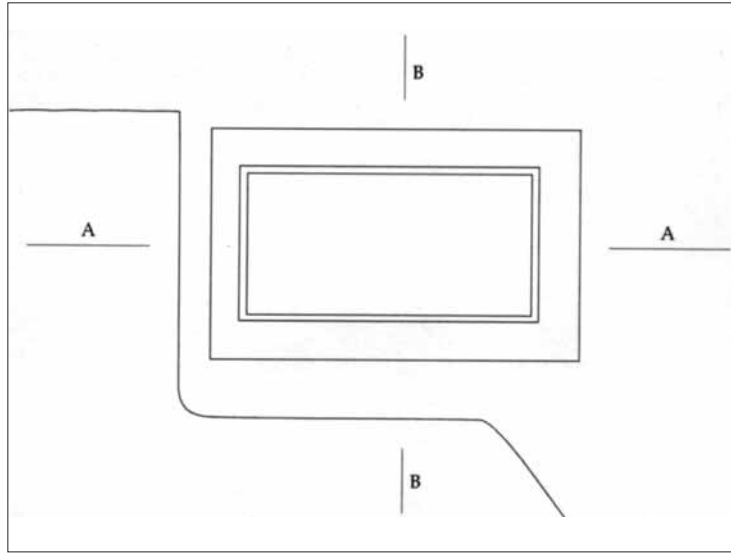
Çizim 3: Katranlı Seki mevkii, kaya mezarı planı

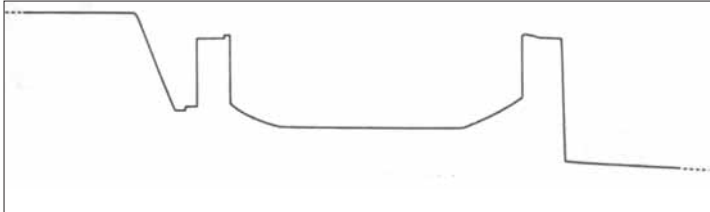
Çizim 4: Yeşildağ-Kayabaşı mevkii, 1 No.lu basamaklı kutsal alan, plan ve kesiti

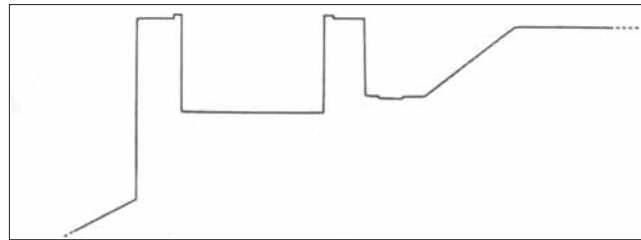
Çizim 5: Yeşildağ-Kayabaşı mevkii, 2 No.lu basamaklı alan, plan ve kesiti

Çizim 6: Gündoğdu Köyü, lâhit mezar planı

Çizim 7: Gündoğdu Köyü, lâhit mezar, A-A kesiti

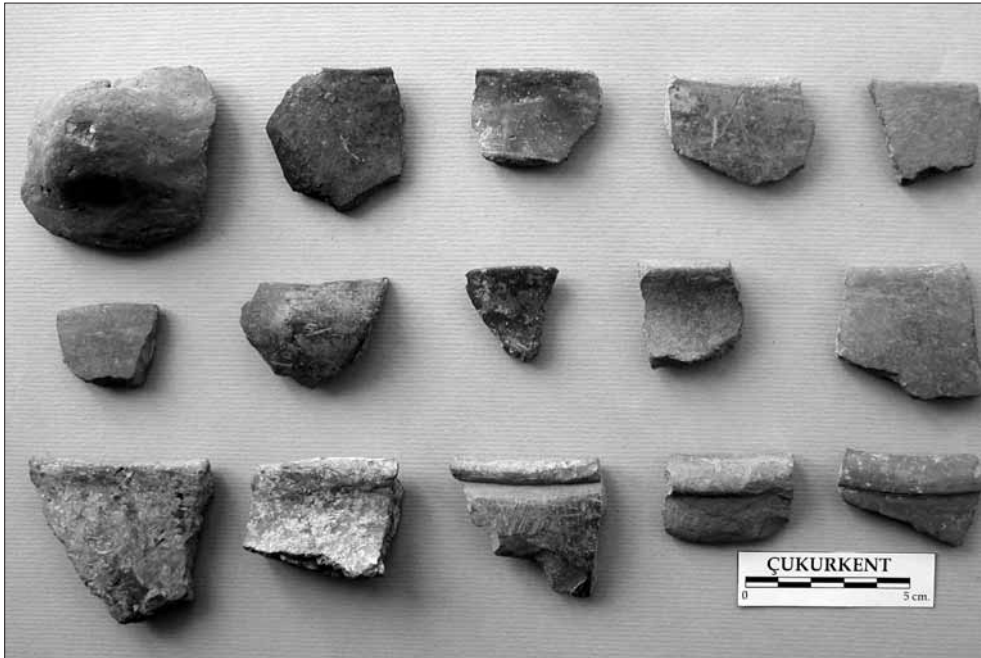

Çizim 8: Gündoğdu Köyü, lâhit mezar, B-B kesiti

0 1 2m

Resim 1: Çukurkent Höyük

Resim 2: Çukurkent Höyük buluntuları

Resim 3: Kuşluca Höyük

Resim 4: Kuşluca Höyük buluntuları

Resim 5: Döşeme mevkii, antik yol

Resim 6: Seki mevkii, kutsal alan

DEMİRKÖY BİTUM SÜS EŞYALARI

*Enver AKIN**
Orhan KAVAK
Jacques CONNAN

Son yıllardaki arkeolojik araştırmaların verileri Anadolu'daki en erken yerleşmelerin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yoğunlaştığını ortaya koymuştur. Bu yerleşmeler arasında bulunan Demirköy¹, Diyarbakır-Batman il sınırlarını ayıran Batman Çayı'nın hemen kenarında ve Batman kent merkezinin 5-6 km. kadar uzağında yer almaktadır (Resim: 1). Demirköy ilk defa 1989 yılında Algaze başkanlığında yürütülmüş olan "Dicle-Fırat Arkeolojik Keşif Projesi" çerçevesinde tespit edilerek kayıtlara geçirilmiştir². 1997 yılında Diyarbakır Müze Müdürlüğü başkanlığından, ABD Delaware Üniversitesi'nden Rosenberg'in bilimsel danışmanlığında kazısına başlanan Demirköy, buluntuları ile Hallan Çemi ve Çayönü arasındaki kronolojik boşluğu doldurması açısından önemlidir³.

Bugün Batman Çayı tarafından önemli bir bölümü aşındırılarak yok edilen höyük, deniz seviyesinden 560 m. ve çay yatağından 10 m. yüksekliğindeki bir taraça üzerine kurulmuştur.

1997 yılında aralarında bulunduğum bir ekip tarafından ilk kazısı gerçekleştirilen Demirköy'de, ünük niteliğindeki arkeolojik buluntuların yanında özellikle de Anadolu Neolitikleri'nde ilk defa bitumdan yapılmış bir grup süs eşyasının ele geçirilmesiyle dikkatlerimizi üzerine çekmişti. Buluntular, 1.5 cm. uzunluğunda delikli bir boncuk (Resim: 2) ile yüzük veya kolye gibi süs eşyalarına ait bütünlenemeyen birkaç parçadan oluşmaktaydı (Resim: 3, 4, 5). Bitumdan yapılmış insan eliyle şekillendirilmiş bilinen en erken süs eşyaları olmaları açısından son derece önemli olan bu buluntuların ortaya çıktığı Demirköy'ün, Türkiye'nin ilk modern petrol bölgesi Batman-Raman'a yakınlığı ve bölgenin çağımızın petrol zengini Mezopotamya'nın kuzeyinde yer alması, aklıma petrol-coğrafya-arkeoloji ilişkisini getirmişti. Demirköy'de ele geçirilen ve birkaç parçadan oluşan bitumdan süs eşyalarının incelenmesi, bu süs eşyalarını da çıkış noktası olarak görerek, petrolün ham maddesi olan bitumun öneminin salt son yüzyılımızla sınırlı olmadığı, ak-

* Öğrt. Gör. Enver AKIN, Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 21280 Diyarbakır/TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Orhan KAVAK, Dicle Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Maden Mühendisliği Bölümü, 21280 Diyarbakır/TÜRKİYE

Prof. Dr. Jacques CONNAN, Laboratoire de Geochimie Bioorganique, Université Louis Pasteur, 25 rue Becquerel, 67087 Strasbourg Cedex 02 FRANCE

1 Demirköy süs eşyaları üzerindeki çalışmaya izin ve destek veren Prof. Dr. M. Rosenberg'e, müzedeki çalışmalarımızda yardımlarını esirgemeyen N. Inal ve arkeologlar N. Soyukaya ile Ş. Yumruk'a ayrı ayrı teşekkürü borç bilirim. Çalışmada bana yön gösterip destek veren, yayınlarından esinlendiğim Prof. Dr. M. Özdoğan'a ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Bitum analizleri konusunda yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. N. K. Yalçın'a, Araş. Gör. D. Kaplana ve Araş. Gör. A. Dereko'ya ayrı ayrı teşekkür ederim. Özellikle her türlü yardım ve desteklerini her aşamada esirgemeyen meslektaşım Uz. F. S. Şahin'e ayrıca teşekkür etmek benim için bir borçtur.

2 Algaze-Rosenberg 1990, 139.

3 Rosenberg 1998, 250.

sine bu önemin Yakınoğu'nda Neolitik Dönemden bu yana süre geldiğinin, arkeolojik veriler ışığında inceleyerek ortaya konulması düşünceci, bu çalışmayı yapmamda en önemli etken olmuştur.

2002 yılında araştırmaya başlarken, bitum olduğuna inandığım süs eşyalarından alınacak örneklerin analizlerini yaptırarak kuşku bırakmayacak şekilde bitum olduğunu kesinleştirmek, ardından yerel olduğunu düşündüğüm bitum hammaddesinin analiz sonuçlarını, bölgedeki sızıntılardan alınacak örneklerin analiz sonuçlarıyla karşılaştırmasını yaparak köken ilişkisini açıklığa kavuşturmak. Sonra, çalışmada hedeflenen asıl bölümde ise sosyal, ekonomik, dinsel, ticarî ve diğer boyutlarını buluntular ışığında irdeleyerek gelişimi ortaya koymaktı. Konuyu araştırmaya başlarken, Demirköy'de ele geçirilmiş birkaç parçadan oluşan buluntular ile Anadolu boyutunun geniş kronolojik boşluklardan dolayı aydınlatılmasının zor olacağını bilmekteydim. Ancak, bilinen en eski bitumdan yapılmış süs eşyası olmaları açısından bunların bilim dünyasına tanıtılması ve ileride arkeolojik kazılarla ortaya çıkabilecek bitum kullanımı ve bitumlu objeler olasılığını da göz önünde bulundurarak, benzer konular üzerinde inceleme yapacak araştırmacılara küçük bir katkımın olabileceği düşünceci ile Demirköy bitum süs eşyalarını tanıtmak beni şimdiden mutlu etmiştir.

Yukarıda da işaret ettiğim gibi, bu konunun incelenmesi bir saha araştırmasını gerektiriyordu. Bu doğrultuda Jeolog Yrd. Doç. Dr. Orhan Kavak ile irtibata geçildi. T.P.A.O. Batman Bölge Müdürlüğü'nün deneyimli mühendislerinin yardımlarıyla yürütülen çalışma sonucunda Batman-Raman Dağları'nın eteği'ndeki Boğazköy (Bagas) ile Mardin-Yeşilli yöresi'nde tespit edilen sızıntılara ulaşılarak analiz için örnekler alındı. Çalışma süresince her hangi bir kuruluştan finans desteği sağlanamadığı için kısa adı D.Ü.A.P.K olan üniversitemizin araştırma fonuna proje verildi ancak süreç içerisinde destek sağlanamadığından Demirköy buluntularından alınan örnekler ile arazi çalışmalarından aldığımız örnekler, arkeolojik bitum analizleri konusunda oldukça deneyimli olan Strasbourg Louis Pasteur Üniversitesi'nden Prof. Dr. Jacques Connan'a gönderilerek, ortak bir çalışma ortamı yoluna gidilmiştir. Connan tarafından ayrıntılı bir şekilde yapılan karbon izotop ve jeokimyasal analizlerin sonuçlarına göre, Demirköy süs eşyalarının bitumdan yapıldığı kesinlik kazanırken, analiz verilerinin karşılaştıırılması sonuçlarına göre de süs eşyalarının yapımında kullanılan bitumun, Raman Dağları'ndaki Boğazköy sızıntıları ile yakın benzerlik gösterdiği anlaşılmış, dolayısı ile süs eşyalarının yapıldığı bitumun bölge kökenli olduğu kesinlik kazanmıştır (Resim: 6, 7).

Demirköy bitumlu süs eşyalarının hammadde ve köken ilişkisi açıklığa kavuşturulurken, Anadolu'daki bitum kullanımının Neolitik Dönem için şu anki bulgulara göre Demirköy ile sınırlı kaldığı anlaşılmıştır. M.Ö. 1. binyılda Samsat, Arslantaş, Tell Halaf ve Zincirli'de mimari ile su kanalları yalıtımında kullanılan⁴, Mezopotamya ve Kuzey Suriye etkili bitum kullanımının, 6-7 bin yıllık bir süreyi kapsayan tarihî boşluktan dolayı Demirköy ile ilişkilendirilmesi mümkün değildir. Bu nedenlerle Demirköy'de bitum kullanımı özel bir durum göstermektedir. Demirköy'ün bölgenin ilk yerleşim yeri olan Hallan Çemi ve daha geç dönem özellikler gösteren çevredeki yerleşim yerleri ile karşılaştırılması, bu özel durum hakkında fikir üretmemize yardımcı olmaktadır.

Demirköy ile Batman Çayı'nın akış yönü tersine 40 km. kadar yukarısında bulunan Hallan Çemi buluntuları arasında temelde önemli benzerlikler gözlenir. Bu benzerlikler, Hallan Çemililer'in olasılıkla tarım alanlarına olan ihtiyaçlarından dolayı, tarım yapılmasına daha uygun olarak gördükleri Demirköy'e yerleştiklerine işaret etmektedir⁵. Bu yer değişimi sonrasında Demirköy'de hızlı bir sürecin yaşandığı anlaşılıyor. Taş materyaller arasında görülen bazı kesici aletler açısından Hallan Çemi'den çok Çayö-

4 Naumann 1998, 56,57,159,209.

5 Rosenberg 1998, 250 vd.; ele geçirilen tahıl işlemeye yönelik orak sapı, karbonlaşmış bitki ve faunal analizlerin sonuçları bu yer değişimini destekler niteliktedir.

nü ile benzerlik gösteren⁶ Demirköy'ün, birçok yeni uygulamalarıyla Hallan Çemi'den ayrıldığı gözleniyor. Bu değişimin bir örneğini, yassı çay taşlarından seçilen, alt ve üst kısmı çentiklenmiş ağ ağırlığı olarak kullanılan bir taş topluluğunda görüyoruz. Ağ ağırlıkları Hallan Çemi'de keşfedilmediği gibi, yine bir küçük akarsu olan Boğazçay kenarında kurulu Çayönü'nde de bunlara rastlanılmamıştı⁷. Modern balıkçılık olarak görebileceğimiz bu uygulama da, Demirköy halkının nehirsal kaynaklarını kullanmalarına yönelik yeni bir özellikleri olarak görülmektedir⁸. Bunların yanı sıra, o dönem için çok önemli olan obsidiyen kullanımının Hallan Çemi'ye oranla dramatik düşüşü de, (Hallan Çemi'de % 58 iken Demirköy'de % 8) dikkat çekicidir⁹. Bu durum Demirköy'ün Hallan Çemi'ye göre obsidiyen kaynaklarından mesafe anlamında uzaklaşmasıyla açıklanırken¹⁰, gösterilen bu cesaret Demirköy topluluğunun yeniden şekillenmesinin bir başka habercisi olarak görülmelidir. Hallan Çemi'de site içi gömü bilinmezken, Demirköy'de ele geçirilen çocuk ve yetişkinlere ait gömülerin site içi gömü olması, bu geleneğin ilk defa Demirköy ile Batman Çayı Havzası'na yerleştirildiği anlaşılmaktadır¹¹. Demirköy'de sınırlı da olsa ele geçirilen kil buluntularından, hem kap¹² hem de insan figürinlerini yaptıklarından anlaşılır ki, bu önemli gelişme de Hallan Çemi'de henüz bilinmiyordu¹³. Bütün bu yenilikler, Demirköy insanının ne denli çevresi ile entegre olmuş, yeni materyalleri ve kaynakları deneyen, yeni oluşumları gündeme getirerek başarı ile uygulayan, ilerici bir topluluk profilini ortaya koymaktadır. Demirköylüler Hallan Çemi'deki eski alışkanlıkları devam ettirme yerine sosyo-ekonomik değişim çerçevesinde sonradan yerleştikleri bölgenin kaynak ve olanaklarına göre yeniden şekillenen araştırmacı ve girişimci bir topluluk olmuştur. Bu çerçevede coğrafyasını yeniden şekillenen tarayan Demirköylüler, bitüm sızıntılarına da ulaşarak sızıntı çevresinde kuruyan parçalardan olasılıkla şefleri için ünik niteliğinde olan süs eşyalarını yapmayı başarmışlardır¹⁴. Bu uygulamalardan da anlaşılacağı üzere Demirköy'de sosyal, ekonomik ve yönetsel anlamda bir katmanlaşmanın olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Demirköylüler'in, atılımları çerçevesinde gündeme getirdikleri bitüm kullanımının, Batman Çayı Havzası ve bölgedeki Neolitik yerleşme yerlerinde şimdiye kadar kullanıldığını gösteren buluntuların ele geçmemesi düşündürücüdür. Demirköy ile yakın benzerlik gösterdiğinden adeta devamı niteliğindeki, aynı çay üzerinde kurulu ve akış yönüne doğru 15 km. kadar aşağısında bulunan Körtik Tepe'de¹⁵ şimdiye kadarki kazı raporlarında beklentinin aksine bitümün kullanıldığına dair verilerin olmaması, bugünkü bulgulara göre uygulamanın Demirköy'e özgü ve onunla sınırlı kaldığını göstermektedir¹⁶. Oysa Körtik Tepe'nin bitüm sızıntı kaynaklarının bulunduğu Raman Dağları'ndaki Boğazçay'a biraz daha yakın olduğu da bilinmektedir.

6 Davis 1982, resim 3:12, 3:13.

7 Özdoğan 1999, 25 vd. ; Hallan Çemi ve Çayönü'nde ele geçirilen kemikten yapılmış oltalar balıkçılığın küçük çapta yapıldığını gösteriyor.

8 Rosenberg 1998, 249.; Demirköy'ün kenarında kurulduğu Batman Çayı'nın Hallan Çemi'nden geçen Sason Çayı ve Çayönü'ndeki Boğazçay ile kıyaslanamayacak kadar büyüklüğü, Demirköylüler'in bu çayı önemli ekonomik kaynak olarak değerlendirmelerinde etkili olmuştur.

9 Rosenberg 1998, 251.

10 Hallan Çemi'de kullanılan obsidiyenler 100 km. uzaklıktaki Nemrut Dağı'ndan getiriliyordu.

11 Rosenberg 1998, 253.

12 Rosenberg-Davis 1992, Figür 7.

13 Rosenberg 1998, 251 vd.

14 Demirköy'de ele geçirilen bitüm malzemenin az olmasından, burada sınırlı bitümün kullanıldığı anlamı çıkarılmamalıdır, çünkü höyüğün büyük bir bölümü Batman Çayı tarafından yok edilmiştir.

15 Özkaya 2001, 423 vd .

16 Hallan Çemi'den Demirköy'e göç eden insanların önemli ihtiyaçlardan dolayı (tarım alanı ve su gibi) Körtik Tepe'ye göç etmiş olmaları düşünülebilir. Son yıllarda, Batman Barajı'nın su toplamaya başlatılması ile kesilen çay suyunun yatağında ortaya çıkan çok sayıda güçlü sızıntılar (gözeler) ve çay yatağı dışında, Körtik Tepe'nin hemen yakınındaki diğer su sızıntıları, olasılıkla, Neolitik Dönemde Körtik Tepe'ye yerleşimin önemli nedenlerinden biri olmuştur. Bu önemli su kaynaklarının sonraki dönemlerde yerleşimin, Körtik Tepe'nin 200 m. kadar yakınındaki Ziyaret Tepe'de de devam ettirilmesinde aynı rolü oynadığı düşünüleceği gibi, bugünkü üzerine kurulu modern köy ile de yerleşim sürecinin günümüze kadar aralıksız sürdürülmesinde önemli etken olduğu ortaya çıkmaktadır.

Anadolu'da Neolitik Dönemde bitum kullanımı, Güneydoğu Anadolu'daki Demirköy'de süs eşyası yapımı ile sınırlı kalırken, Akdeniz'in doğusundaki Çanak Çömleksiz B topluluklarında bitumun daha geniş bir coğrafyada dinsel amaçlara yönelik olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eriha'da, kafataslarına gösterilen özel saygı çerçevesinde, kafataslarının bitumlu işleminden geçirilerek biçim verildiği, bu yolla çehrenin ve daha seyrek olmak üzere saçların yeniden biçimlendirilmesinde kullanıldığını görüyoruz¹⁷. Akdeniz'in doğusundaki bir başka yerleşim yeri olan Ain Gazel'de ise, Eriha'dan biraz daha farklı bir uygulama ile karşılaşılıyor. Burada ele geçirilen otuz kadar heykelcik üzerinde, başka tören ve töresel uygulamaların bir gereği olarak, çehre çizgilerinin kırmızı boya ve zift ile belirlenmiş olduğu görülür¹⁸. Buralarda kullanılan bitumun, Demirköy'de olduğu gibi kendi coğrafyaları ile ilişkili olduğu ve Ölü Deniz Kıyısı'ndan elde edildiği bilinmektedir¹⁹. Demirköy ve Akdeniz'in doğusundaki yerleşim yerlerinde bitumun farklı alanlarda kullanılmasının nedeni büyük oranda amaçlarla ilgilidir. Toroslar'da tapınım, Hallan Çemi, Çayönü, Nevali Çori²⁰ ve Göbekli Tepe'de²¹ olduğu gibi olasılıkla Demirköy içinde geçerli olan büyük dinsel yapılar aracılığıyla ortaya konulurken, Akdeniz'in doğusundaki kültürlerde bu rol, kafataslarına gösterilen özel saygı çerçevesinde dönen törenler ve başka töresel uygulamalar yolu ile olmuştur²². Bu çerçevede Eriha ve Ain Gazel'de kafatasları ve heykelcikler üzerinde uygulanan bitum işlem, zorunlu dinsel bir kural şeklinde uygulandığından devamlılık göstermişken, Demirköy'de sadece yönetsel anlamda önderlik rolü kazanan şefler için süs eşyası yapımında kullanılmış olduğundan Batman Çayı Havzası ve çevre kültürlerde süreklilik göstermemiş şekilde yorumlanabilir.

Anadolu ve Akdeniz'in doğusunda bitum belli amaçlar için kullanılmış iken Mezopotamya'da, mimari, yalıtım, harç ve baraj yapımlarından, heykel ve heykelcik sanatına, ticarettten gemiciliğe, dinsel sunudan sağlığa kadar kullanım alanı bulunduğunu ve geniş bir coğrafyaya yayılarak süreklilik gösterdiğine tanık oluyoruz. Erken Hanedanlık II Döneminde Nippur'daki Kuzey Tapınak'ta ocak üzerinde ele geçirilen dikdörtgen kutu şeklindeki pişmiş topraktan kabın bitumun eritilmesinde kullanıldığı anlaşılmıştır²³. Bu da bitumun eritilme yoluyla çeşitli amaçlara yönelik kullanılabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Dinî ve sivil mimari ile ilgili çeşitli binaların yapımında harç ve yalıtım malzemesi olarak kullanıldığını, arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklar da doğrulamaktadır. M.Ö. 2500-1800 arasında Tell Asmar'da bina yapımında kullanılan bitumun tuğlalar arasında harç olarak kullanıldığını görüyoruz²⁴. Benzer uygulamalar M.Ö. 2. binyılın erken dönemlerinde Ur'daki evlerde de görülmektedir²⁵. Yeni Babil'de erken 6. yüzyıla tarihlenen koruyucu duvarlarda kullanılan hasırların bitumlu harçla kuvvetlendirildiğini Herodot'tan öğreniyoruz. Bitumun su geçirmezliği nedeniyle onun Mezopotamya'daki barajlar ve akarsu önlerine çekilen setlerde yalıtım ve harç amaçlı kullanıldığını, Khuzistan bölgesinde, Ain Girsu'daki uygulamalardan da öğrenmekteyiz²⁶. Tell El Ubaid Erken Hanedanlık Dönemine ait bir tapınakta kullanılan üç adet palmye ağacı gövdesinin uzun ömürlü olmasını sağlamak amacıyla, önce bitumla sıvanması ve üzerindeki kakma bezemelerin de yine bitum ile eklenmiş olması²⁷ aynı zamanda

17 Frangipane 2002, 51 vd. Figür 6a.

18 Frangipane 2002, 58. Figür 6b.

19 Moorey 1994, 333.

20 Hauptmann 1999, 70 vd.

21 Hauptmann 1999, 78 vd.

22 Frangipane 2002, 58.

23 Moorey 1994, 333.

24 Moorey 1994, 333.

25 Moorey 1994, 306.

26 Postgate 1995, 177. Figür 9:2.

27 Moorey 1994, 310.

28 Hall-Litt 1930, 244 vd. Figür 223.

bitumun yapıştırıcı olarak da kullanılmış olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Mezopotamya'da heykel ve kap üretiminde de bitumun dolgu malzemesi olarak yaygın bir şekilde kullanıldığı görülüyor. Bitum dolgulu hayvan başlarında bazen de farklı maddelerden yapılan diş ve gözlerin bakır tellerle bitüm çekirdeğe bağlandığını gösteren örnekler de mevcuttur²⁸. Mezopotamya'da bitumun bir başka önemli özelliği de kült ile ilgili eşyalar arasında görülmesidir. III. Ur kaynaklarında tapınaklara yapılan sunular arasında hayvan, gümüş yüzük, kayık, bilek taşları ve yün gibi ekonomik değeri yüksek eşyalar arasında bitumun yer alması dikkat çekicidir²⁹. Ur'da, Ubaid Döneminde ticarî nakil için paketlenmiş bitüm kalıntılarının ele geçmesi, bunun uzak bölgelerden getirilmiş olabileceğini gösteriyor³⁰. M.Ö. 3. binyılın sonlarında Orta Fırat'ta, Tell Selenkahiyah'ta ele geçirilen, nakilde kullanılan kamış hasırların izlerini taşıyan bitümlerin, Hit bölgesinden getirilmiş olduğunun anlaşılması, uzak bölgelere yapılan bitüm ticaretinin bir başka örneğini oluşturması açısından önemlidir³¹. Bu ticaretin varlığı son yıllardaki analiz sonuçlarıncı da doğrulanmıştır. Mezopotamya'nın çeşitli bölgelerinde ele geçirilen bitüm kalıntılarının analiz sonuçları nın bunların bir bölümünün lokal, bir bölümünün de Kuveyt ve Dilmun (Bahreyn) kökenli olduğunu ortaya koyması, bunun bir serbest piyasasının da oluştuğunu göstermiştir³². Bunun doğal bir sonucu olmalıdır ki, geniş bir coğrafyaya yayılan bitüm ticareti bölge toplulukları arasında bir ölçü değeri olarak da karşılığı bilinen bir malzeme olmuştur³³. Bitumun bu önemi, salt Yakındoğu ile sınırlı kalmadığını da gösteriyor. Mısırlılar'ın da ölmüş yöneticilerin bedenlerini sardıktan sonra ziftleyerek uzun süre kalmasını sağlamada bitüm kullandıkları biliniyor. Plinius "*Naturalis Historia*" adlı yapıtında bitumun önemini daha da ileri götürerek körlükten sara hastalığına kadar bir çok hastalığın tedavisinde kullanılmasını tavsiye etmiştir.

Anadolu'da, Neolitik Dönemde ilk defa, Demirköy'le karşımıza çıkan bitüm olasılıkla şefler için süs eşyası yapımında kullanılmışken, Akdeniz'in doğusundaki Çanak Çömleksiz B Toplulukları'nda; Eriha ve Ain Gazel'deki uygulamalarda olduğu gibi, dinsel amaçlara yönelik kullanım alanı bulmuştur. Mezopotamya'daki sızıntıların bolluğu ve yoğun kentleşme süreci bitumun; dinî, mimari, ekonomik, ticarî, süsleme v.b. birçok alanda kullanılmasını gündeme getirmiş; bunun bir doğal sonucu olarak Sümerliler'in Gilgameş Destanı ve kutsal kitaplarında da yer edinmiştir. Bitüm bugün bile dünyanın en önemli enerji kaynağı olan petrolün hammaddesi olarak güçlü ülkelerin stratejilerini belirlemede önemli bir etken olarak tarihsel süreçteki bu rolünü kat kat artırarak devam ettirmektedir.

29 Postgate 1995, 135.

30 Moorey 1994, 334.

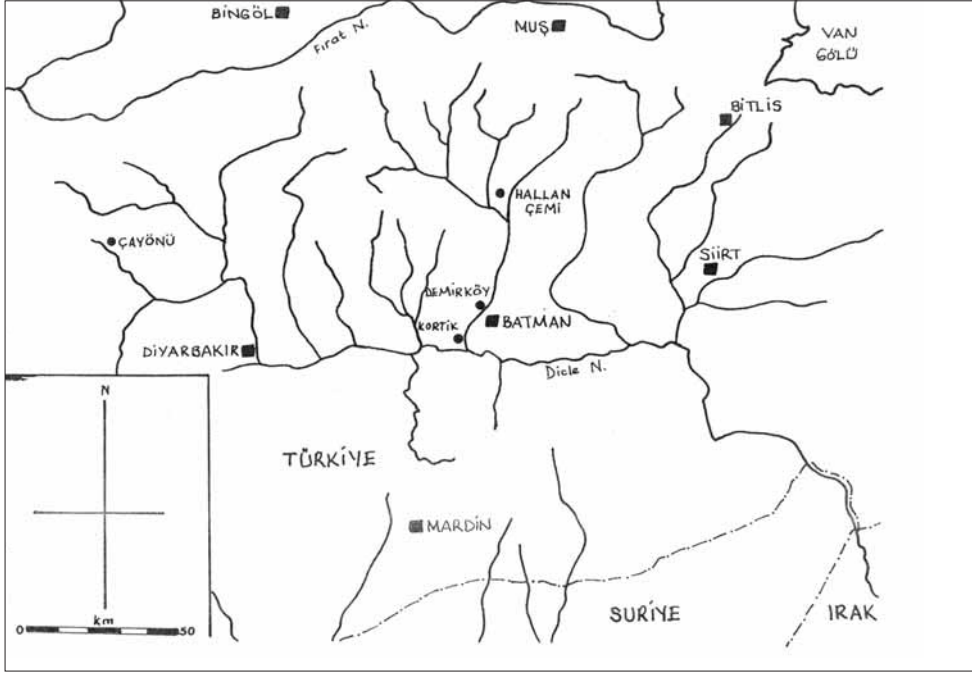
31 Moorey 1994, 334.

32 Moorey 1994, 334.

33 Postgate 1995, 193, 233.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

- ALGAZE, G. ve M. ROSENBERG, 1990 "The Tigris – Euphrates Archaeological Reconnaissance Proje, 1989", *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 137-162.
- ROSENBERG, M. "Soundings At Demirköy Höyük 1998", *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 1997: 249-257.
- ROSENBERG, M. M. DAVIS, 1992 "Hallan Çemi Tepesi, an Early Aceramic Neolithic Site in Eastern-Anatolia: Some Preliminary Observations Concerning Material Culture", *Anatolica* 18:1-18.
- ROSENBERG, M., "Hallan Çemi", *Neolitik in Turkey The Cradle of Civilization* (Edit) M. Özdoğan-N. Başgelen 1990, 25-34.
- NAUMAN, R. *Eski Anadolu Mimarlığı*, Ankara, 1998.
- DAVIS, M. K. 1982 "The Çayönü Ground Stone". In *Prehistoric Village Archaeology in Southeastern Turkey*. Edited by L. S. Braidwood R. J. Braidwood, pp. 73-174. BAR International Series 138.
- ÖZKAYA, V., O. SAN, Körtik Tepe Arkeolojik Kazıları 2000, *XXIII. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 2001: 423-434.
- FRANGIPANE, M., *Yakın Doğu'da Devletin Doğuşu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.
- MOOREY, P. R. S. *Ancient Mesopotamian Materials and Industries, the Archaeological Evidence*, New York (Oxford) 1994.
- POSTGATE, J. N., *Early Mesopotamia, Society and Economy At Dawn Of History*, New York 1995.
- HALL, H. R.- LİTT. D, F. B. A., F. S. A, *A Seasons Work At UR Al-Ubaid, Abu Shahrain (Eridu), And Elsewhere* London, 1930.
- HAUPTMANN, H., "The Urfa Region", *Neolitik in Turkey The Cradle of Civilization*, (Edit) M. Özdoğan-N. Başgelen 1999, 65-86.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

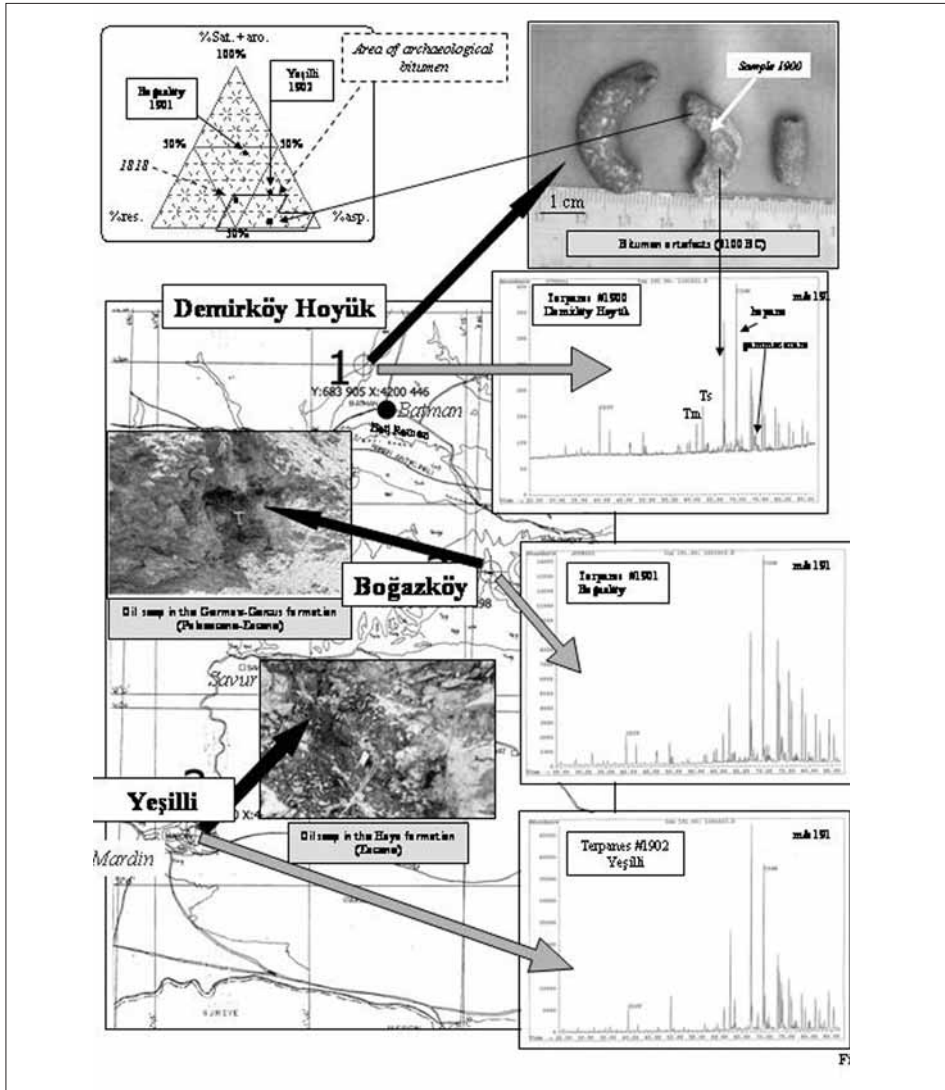
Resim: 4

Resim: 5

sample number	location	type of sample	approximate date	formation	macroscopic description (binocular exam)	Extractable organic matter (% / sample)	gross composition of extractable organic matter			
							% sat	% aro.	% resins	% asp
1818	Demirköy Höyük	ring-like artifacts	8100 BC	Selma (Pliocene)	bituminous (?) mixture with quartz grains, lamellar minerals (gypsum?) and imprint of dissolved vegetal. The mixture is hard, black and "polished" at surface	0.7	5.6	11.1	41.7	41.6
1900	Demirköy Höyük	ring-like artifacts	8100 BC	Selma (Pliocene)	bituminous (?) mixture with sand grains and rare imprints of vegetal. The mixture is hard, grey-black and "polished" at surface	4.7	2.1	2.1	27.7	66.1
1901	Bogazkoy	oil seep	geological	Germav-Garcus (Pleistocene-Eocene)	pasty bitumen scraped from non-impregnated clays	12	19.4	26.8	21.2	32.6
1902	Yessill	oil seep	geological	Hoya of Midyat group (Eocene)	solid bitumen associated with shaly non-impregnated rocks	15.15	3.6	16.5	18.4	59.5

Resim: 6

Resim: 7

HYLLARİMA 2004¹

Ender VARİNLİOĞLU*
Pierre DEBORD

Théâtre

Le principal objet de l'étude pour l'année dans le théâtre a été le bâtiment de scène (Photo: 1).

Le mur avant qui soutient le décor de la scaenae frons est percé de cinq couloirs, il a une largeur de 2,85 m et est constitué de blocs parallélépipédiques de dimensions variables disposés en chevrons. Vers les ailes le bâtiment est détruit au niveau supérieur des corridors. En revanche le secteur des entrées 2 et 3 est un peu mieux conservé et il est possible de lire le système de couverture, composé de grandes dalles de calcaire. Les murs nord et sud sont renforcés pour constituer en quelque sorte un étai du mur porteur. Leur largeur est de 2 m. En revanche le mur de fond est seulement épais de 0,70 m. A noter la présence dans la partie arrière la présence de murs de refend. L'un d'entre eux a pu être individualisé (épaisseur de 0,60 m) et trois ont pu être repérés. Des raisons de symétrie en font restaurer quatre, déterminant cinq pièces correspondant à chacune des ouvertures de la façade. Ces pièces ne semblent pas avoir communiqué entre elles. Mais il doit être précisé qu'il ne s'agit là que d'observations de surface susceptibles d'être modifiées par une fouille. La comparaison avec des théâtres proches montre que des modifications importantes ont pu se produire pendant l'Antiquité et au delà. En effet l'appareil du mur de refend arrière paraît suggérer une construction relativement tardive. Il est tout à fait possible qu'à l'origine le dispositif mis en place pour supporter les longerons soutenant les dalles de sol de l'étage ait été appuyé sur des piliers, dont l'un pourrait être repris dans le mur sus-mentionné (un cas similaire à Alabanda).

Habitat et rues au sud-est du théâtre (Croquis: 1)

Le secteur situé à l'est de la principale zone de monuments publics n'est pas aujourd'hui irrigable et de surcroît la couche arable y est en général fort mince. Il est donc couvert d'un épais maquis de chênes verts et autres arbustes. Plus récemment l'admi-

* Prof. Dr. Enver VARİNLİOĞLU, Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, Antalya/TÜRKİYE

Prof. Dr. Pierre DEBORD, Université Michel de Montaigne-Bordeaux III, FRANCE

Araştırma izni veren Kùltür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Bakanlık Temsilcisi Sayın Hüdaverdi Benzer'e teşekkür ederiz.

1 Nous remercions le directeur général des musées et de l'archéologie pour nous avoir accordé l'autorisation de travailler à Hyllarima et le directeur général de YEAŞ qui a grandement facilité notre hébergement. Notre activité sur le terrain a duré du 23 août au 14 septembre. Bâtiment de scène du théâtre, quartier oriental : P. Debord, A. Salomon; bouleuterion, bâtiment tardif, tumulus intra-muros: O. Henry et J.-F. Pichonneau; prospection autour de Mesevle : O. Henry et J.-F. Pichonneau, E. Varinlioğlu; relevés graphiques du bâtiment de scène, du secteur d'habitat oriental, de la tour nord et dessins d'architecture associés : A. İkrām Söker et S. Yardımcı; étude des inscriptions à Hyllarima et au musée de Muğla : P. Debord, E. Varinlioğlu.

nistration des forêts a implanté là un semis de pins. La lecture des vestiges est donc particulièrement difficile. Lors des campagnes précédentes nous avons mis en évidence un axe est-ouest partageant en deux moitiés à peu près égales cette partie orientale de la ville.

Cette voie qui débute au contact de l'agora est tout à fait lisible dans sa partie basse. Sa constitution est mixte : une saignée dans le rocher a été réalisée partout où cela était nécessaire. Elle est visible des deux côtés de la voie. En revanche seule la bordure nord est renforcée par un mur en gros blocs parallélépipédiques de calcaire polypier ou marmoréen.

En direction de la porte est de la ville la pente devient moins importante et la trace en surface de la voie disparaît, à l'exception d'un passage taillé dans une barre rocheuse à proximité d'une zone de carrières dont il est difficile de dire en l'état si elle a été occupée par un habitat. Nous sommes à proximité de la grande tombe intra muros déjà évoquée dans les rapports précédents. L'étude de son tumulus (environ 28 m de diamètre) a été reprise cette année, elle permet de proposer l'hypothèse qu'elle était structurée en périphérie par un mur constitué de blocs de calcaire marmoréen. Sur ces blocs apparents on peut voir encore les mortaises avec les agrafes de fer scellées au plomb. Il faudra reprendre la question de l'antériorité possible de cette tombe par rapport à l'installation de la ville.

Un autre grand mur est –ouest a été mis en évidence à l'est du théâtre. Son mode de construction est tout à fait semblable à celui mentionné plus haut et qui lui est parallèle. Nous avons plus précisément porté notre attention sur le quadrilatère compris entre ces différents éléments structurants.

Le canal d'irrigation moderne a été établi sur l'un des axes principaux de l'urbanisme hyllariméen qui traverse la ville du nord au sud. A l'est de celui-ci est aménagé une vaste terrasse (1) qui borde le théâtre à l'ouest et se termine au sud par une construction que les labours n'ont pu démanteler.

Immédiatement à l'est une petite rue nord-sud (largeur 2,80 m) passe en contrebas du mur ouest de la terrasse (2). Elle se poursuit probablement à l'arrière du bâtiment de scène du théâtre.

Le pendage devient ici assez important (environ 10%) l'aménagement a nécessité le débitage du socle rocheux pour créer des terrasses régulières en escalier. Il y a de bonnes chances que ce travail ait été fait en conjonction avec la construction du gros œuvre du théâtre.

La terrasse (3) est faite selon le même principe. Le rocher a été taillé dans les parties saillantes et de gros blocs constituent une ligne régulière de séparation avec le niveau supérieur. Après élimination de la végétation apparaissent en plan des ensembles que l'on doit présumer appartenir à un habitat. Il va de soi que d'autres ensembles de maisons occupaient d'autres parties de la ville, on pense par exemple aux terrasses régulières qui occupent la majeure partie du secteur nord-ouest.

Cette étude démontre que la partie orientale du site, du moins dans le secteur qui jouxte le théâtre était organisée en un plan régulier de type hippodaméen, d'orientation nord-sud et est-ouest (en réalité 30° ESE-WNW). On ne peut être aussi affirmatif pour la partie haute, la plus orientale dans la mesure où la pente devenant plus modérée les aménagements du socle sont moins lisibles.

La nature des constructions fait problème. Dans la partie basse, nous avons cru pouvoir mettre en évidence des éléments d'habitation. La partie haute ne laisse apparaître que quelques arases d'aménagements du socle calcaire. De ce fait la densité d'occupation paraît faible mais ce constat superficiel pourrait être trompeur. Une visite dans le début des années 1990, à un moment où les pins venaient juste d'être plantés et la couche d'humus moindre, nous avait permis de constater la présence de trous de poteaux. Il faudrait en conclure qu'une partie (la majorité ?) des constructions du sec-

teur était réalisée en bois et autres matériaux périssables. Seul un décapage complet d'une zone test permettrait de conforter ou d'infirmier cette hypothèse.

Prospection

Une prospection systématique de la zone comprise entre Çavdır, Asarcık Tepesi, Meselve et le Çayboyu a été entreprise cette année. Il s'agissait d'évaluer la concentration et la nature des vestiges apparents.

Au sud d'Asarcık Tepesi, il existe un axe de circulation menant depuis les premières terrasses bordant le Çayboyu au pied d'Asarcık Tepesi jusqu'au village situé plus au sud, à mi-pente du Domalar Tepesi, où l'on perd sa trace. Soit taillé dans le rocher (jusqu'à 2,90 m de front de taille) soit empierré, on le suit sur plus de 1 km. Son dénivelé varie de 2 à 8 %, et sa largeur est comprise entre 2,50 et 5,20 m. Il est difficile de dater cette voie mais sa situation implique qu'elle a dû fonctionner dès l'Antiquité et qu'elle continue à être utilisée aujourd'hui. Le long de ce chemin, au moins trois secteurs à forte concentration de matériel archéologique ont pu être individualisés.

Le premier, à une centaine de mètres de la rivière, livre sur deux terrasses de nombreux fragments de blocs ouvragés dont des fûts de colonne en marbre blanc de 38 cm de diamètre, une structure creusée dans le rocher et que l'on peut identifier à un sarcophage rupestre, et une stèle portant plusieurs inscriptions dont une carienne (infra). L'absence de construction à proximité immédiate de cette zone, et l'arrachage fréquent de nouveaux blocs lors du labourage de ces champs exclut toute idée d'importation tardive de ces éléments dans une phase de réemploi, et semble au contraire indiquer la présence à cet endroit d'un ensemble construit aménagé dès la période antique.

Le second se situe à la lisière du village de Çayboyu, dans le mahalle d'Eski Meselve. Il livre de nombreux fragments dont une architrave à fascies, un large fronton orné d'un bouclier et la pierre angulaire d'une frise dorique. Ce ou ces bâtiments sont associés à trois inscriptions. Tous ces éléments appartiennent à la même terrasse. En outre en contrebas de cette dernière, on note la présence de deux tombes rupestres de la fin de la période hellénistique.

L'abondance du matériel funéraire, tombes et inscription, indique que nous nous trouvons dans une zone de nécropole. Le bâtiment principal pouvant être une tombe monumentale construite sur le modèle d'un temple (environ 6 m de façade).

La troisième zone concerne le village même de Çayboyu. Dans ce contexte, il reste difficile de déterminer l'origine exacte des éléments (tous en marbre blanc) apportés là, au gré des réutilisations pour les constructions modernes ou les "embellissements" de telle ou telle rue.

En dehors de ces zones à forte concentration signalons :

— dans les décombres d'une maison en ruine sur le rebord est d'une vallée nord-sud qui descend de Domalar Tepesi vers Asarcık Tepesi (point 3), un fragment d'architrave à deux fascies portant chacune une ligne d'inscription dont ne sont conservées que quelques lettres.

— Sous la voie qui mène d'Asarcık Tepesi à Çayboyu, les deux blocs de la stèle [®] Laumonier / sont réutilisés dans le mur de cheminée d'une maison ancienne.

Les inscriptions

La plus importante est la partie droite de la stèle publiée par A. Laumonier, BCH 58, 1934, n°39, p 345 (Photo: 2). La face principale comporte huit lignes en carien puis vient une liste de prêtres d'Apollon datée par le règne d'Antiochos et Antiochos le fils, la 49e année de l'ère séleucide (soit en 263/262). Il s'agit donc d'Antiochos Ier et du futur Antiochos II. Nous reviendrons ailleurs sur les conséquences historiques de cette trouvaille.

— Sur la tranche de cette même pierre un document à caractère religieux, une vente de sacerdoce d'époque hellénistique (ce que démontrent la forme des lettres et l'éponyme rhodien) avec la mention des privilèges concédés à l'acheteur.

— Le début d'une liste de location de terrains.

Nous donnerons prochainement une édition de la stèle reconstituée.

D'autres documents ont été trouvés :

— L'un (du IIIe s. p.C. probablement par la graphie) relate la consécration d'une stèle à une divinité non nommée par un individu en son nom et en celui de son village.

— Plusieurs fragments d'architraves portant quelques lettres.

— Une funéraire tardive réutilisant une stèle dont la première inscription a été sommairement érasée.

Au Musée de Mu_ la nous avons pu copier plusieurs inscriptions nouvelles de la région.

Conclusion

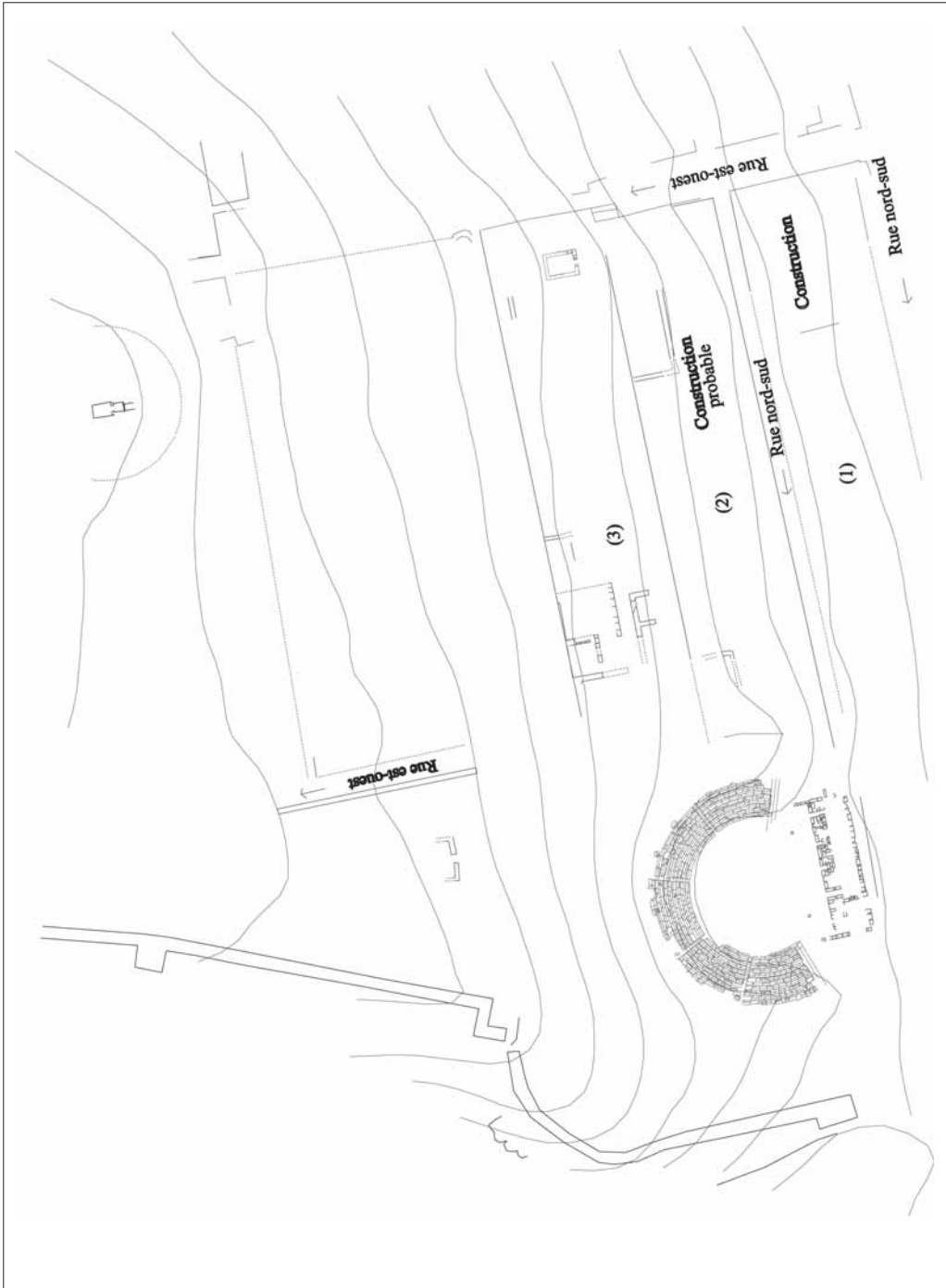
Lors des campagnes précédentes nous avons pu mettre en évidence l'existence de ce qui pouvait apparaître comme les deux pôles qui avaient été successivement le centre de la vie politique des Hyllariméens : Asarcık Tepesi et Kapraklar. Il importait d'étudier la zone intermédiaire de façon à compléter l'image de l'organisation topographique de la cité d'Hyllarima. La confrontation des résultats de la prospection et de l'étude du matériel épigraphique découvert autrefois ou récemment dans le secteur de Mesevle permet un certain nombre de conclusions préliminaires.

1) Cette zone est occupée anciennement, certaines inscriptions remontent au IVe s. Cela s'explique aisément étant donné la relation de proximité entre la zone de découverte de la nouvelle inscription carienne et la colline d'Asarcık Tepesi.

2) Sa vocation religieuse est incontestable. Plusieurs sanctuaires sont attestés par les inscriptions et la découverte in situ de la nouvelle stèle [®] bilingue / invite à placer là le temenos d'Apollon.

3) Cela n'empêche pas l'utilisation des terres alluviales proches du ruisseau pour l'agriculture (location de terres près de la rivière à l'époque hellénistique tardive) et une inscription tardive révèle une organisation en villages.

En bref une zone où l'anthropisation a été forte et a laissé des traces dans les paysages et qui à partir de l'époque hellénistique sert de trait d'union entre les établissements d'Asarcık Tepesi, noyau ancien de la communauté, et de Kapraklar où est désormais situé le centre politique de la cité. Hyllarima nous fournit donc un exemple d'une cité multipolaire où se combinent continuité (c'est naturellement le cas des principaux centres religieux) et mutations. On peut aussi avoir une assez nette perception de l'interpénétration entre milieux rural et urbain : ici comme c'est le cas probablement dans beaucoup d'autres endroits (Cnide par exemple) l'organisation spatiale de la cité ne saurait se réduire à la combinaison d'un centre urbain et d'une périphérie vouée à l'agriculture.

Croquis 1 : Le quartier au sud-est du théâtre

Photo 1: Vue générale du bâtiment de scène

Photo 2: La stèle caro-grecque d'Hyllarima

2004 YILINDA DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE URARTU BARAJ, GÖLET VE SULAMA KANALLARININ ARAŞTIRILMASI

Oktay BELLİ*

Doğu Anadolu Bölgesi'nde "Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması" konusunda yapmış olduğumuz çalışmanın onsekizinci yılını, 12-25 Temmuz 2004 tarihleri arasında gerçekleştirdik. Başkanlığım altında yürütülen araştırmaya İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'ndan, Araş. Gör. İknur Zeynep Konuralp (M.A.), Araş. Gör. İsmail Ayman (M.A.), Güzin Sühran Belli, lisans öğrencileri Rıza Gürler Akgün, Ayhan Yardımcıel ve Veysi Gün katılmıştır. Bakanlık temsilciliği görevini ise İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Arkeolog Gülbahar Çelik yapmıştır¹. Çok büyük bir özveriyle çalışan değerli meslektaşlarıma ve sevgili öğrencilerime içtenlikle teşekkür ederim.

GİRİŞ

1987 yılından beri Doğu Anadolu Bölgesi ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarında gerçekleştirmiş olduğumuz arkeolojik yüzey araştırmaları sırasında saptamış olduğumuz baraj, gölet ve sulama kanallarının sayısı şimdilik 100'e ulaşmıştır (Harita: 1). Bunlardan 98 tanesi Doğu Anadolu Bölgesi'nde, 2 tanesi de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde bulunmaktadır (Harita: 2). Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ndeki her iki sulama kanalı da, Türkiye sınırı yakınındaki Oğlankale Urartu Kalesi'nin çevresinde yer almaktadır². Hiç kuşkusuz bugüne değin bulunmuş olduğumuz 100 adet baraj, gölet ve sulama kanalı, Eskiçağ'da Doğu Anadolu'yu bir "Barajlar Bölgesi" haline getirmiştir. Bu konudaki araştırmaların ilerlemesiyle, birçok Urartu sulama tesisinin daha bulunacağını ümit etmekteyiz. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti tarafından Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Fırat, Dicle ve diğer ırmaklar üzerinde kurulan modern barajların ilk örnekleri, M.Ö. I. bin yılın ilk yarısında Urartu Krallığı tarafından kurulmuştur. Daha önce de sık sık belirttiğimiz gibi Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaptırılan baraj ve göletlerden alınan kanalların yarımını ile sulamaya dayalı modern tarım, ilk kez Urartu Krallığı tarafından gerçekleştirilmiştir. Sayıları 100'ü geçen baraj, gölet ve sulama kanalı, Eskiçağ'da Urartu Krallığı'nı Anadolu ve dünyanın en özgün ve büyük "Hidrolik Uygarlığı" konumuna getirmiştir.

* Prof. Dr. Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi, Avrasya Arkeoloji Enstitüsü Müdürü, 34459- İstanbul/TÜRKİYE
e-mail: obelli@hotmail.com.

1 Araştırma ekibi ile büyük bir uyum içinde çalışan ve bizlere her türlü kolaylığı gösteren sayın Gülbahar Çelik'e çok teşekkür ederim.

2 O. Belli-V. Sevin, *Nahçıvan'da Arkeolojik Araştırmalar, 1998-Archaeological Survey in Nakhichevan*, 1998, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999, 27 vd., res. 29-30; O. Belli, "Istanbul University and Turkey's First International Project in Archaeology: Archaeological Surveys in Nakhichevan", *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)*, (ed. O. Belli), İstanbul 2001, 415, fig. 6.

ÇALIŞMA BÖLGESİ

Urartu baraj, gölet ve sulama kanallarını araştırmak amacıyla 2004 yılında sürdürdüğümüz çalışmayı, Van Gölü bölgesi ile kuzeyde Ağrı, Doğubayazıt, Iğdır bölgelerinde yoğunlaştırdık. Özellikle Van Gölü'nün kuzeydoğusunda yer alan Ağrı, Doğubayazıt, Iğdır bölgesi, ne yazık ki bugüne değin en az çalışılan ve araştırılan yöre olmuştur. 1997 yılından beri bu bölgede sürdürmekte olduğumuz geniş kapsamlı arkeolojik yüzey araştırmaları sonucunda, bölge bilinmezlik gizinden kurtulmaya başlamıştır. Saptamış olduğumuz Tunç, Erken Demir Çağı ve Urartu Dönemi mimarlık anıtları, bölgenin karanlıklar içinde olan kültür tarihini aydınlatmaya başlamıştır. Tek tek saptayarak belgelediğimiz ve bilim dünyasına duyurduğumuz kültür varlıklarının yanı sıra, 2003 yılından başlamak üzere Doğubayazıt İlçesi'nde düzenlediğimiz ulusal ve uluslararası sempozyumlar sayesinde, Kafkasya ve Kuzeybatı İnan bölgesi ile Anadolu arasında bir köprü vazifesi gören bu bölgenin kültür tarihinde oynamış olduğu can alıcı rol, gözler önüne serilmeye başlanmıştır. Bu az araştırılan bölgedeki çalışmalarımız tüm hızıyla devam etmektedir.

2004 yılında Van bölgesi ile Ağrı, Doğubayazıt, Iğdır bölgelerinde saptadığımız Urartu sulama tesisleri ile kaleler, en eskisinden başlamak üzere kronolojik olarak değerlendirilmiştir³. Bulmuş olduğumuz sulama tesislerinin plan, kesit ve topografik haritaları ile bunların tarihlenmesine yardımcı olabilecek kalelerin planları, İsmail Ayman, Can Avcı ve Nihal Ayyıldız tarafından çizilmiştir. Özenli ve titiz çalışmalarından dolayı kendilerine çok teşekkür ederim.

AKTAŞ GÖLETİ

Aktaş Göleti, Van'ın yaklaşık olarak 28 km. doğusunda ve bugünkü Van-Erçek karayolunun 2.5-3 km. güneyinde yer almaktadır. Gölete en yakın yerleşim merkezi, 1.5 km. güneyde yer alan Aktaş Köyü'dür. Kabaca yarım ay biçiminde olan göletin duvarı, eğimli olan kuzey kesimi kapatmaktadır. Gölette biriktirilen sular, güneyden çıkan ve kuzey yönüne doğru akan çok güçlü kaynak sularının birleşmesiyle oluşmaktadır. Kaynak suları ile yağmur ve sel sularının taşımış olduğu kalın toprak tabakası göletin içini doldurmuştur. Ancak gölet içinde biriken kalın toprak tabakasının birkaç kez temizlenerek duvarın üzerine yığıldığı görülmektedir. Buna karşın göletin içi günümüzde hâlâ kalın bir toprak tabakası ile kaplıdır. Bu yüzden göletin içinde günümüzde çok az su bulunmaktadır.

Deniz seviyesinden 1850 m. yüksekliğinde olan göletin ilk yapıldığı sırada oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır (Çizim: 1). Kabaca 140 m. uzunluğunda ve 126 m. genişliğinde olan gölet, içerde biriken toprak tabakası yüzünden küçülmüştür. Günümüzde göletin güney ve güneydoğusu tarla olarak kullanılmaktadır. Gölet duvarının batı ucu ise, köye giden yeni yol tarafından tahrip edilmiştir (Çizim: 2; Resim: 1).

Toplam 144 m. uzunluğunda olan gölet duvarı, doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Duvarın mevcut yüksekliği su tarafına bakan kısımda 1-1.80 m. yüksekliğinde olmasına karşın, dış kesimde 2-2.40 m. arasında değişmektedir. Gölet içinde biriken toprağın duvar üzerine yığılmasıyla, duvar genişliği 5.5-9 m. arasında değişmektedir. Göletin savağı kuzeydoğu kesimde bulunmaktadır. Savağın onarılması yüzünden, özgün biçimi bozulmuştur. Duvarın yapımında kullanılan iri kalker taşlar, yakın çevrede bulunan zengin kalker yataklarından elde edilmiştir. Gölet birkaç kez temizlenip savak kısmı onarılmasına karşın, hâlâ başarılı bir şekilde çalışmaktadır. Kuzey yönüne doğru akıtılan sular, Erçek Gölü'ne değin uzanan verimli topraklarda yapılan tarımın ve sebze bahçelerinin su gereksinmesini karşılamaktadır.

Aktaş Göleti, plan ve tasarım yönünden 16 km. batıda yer alan Yukarı Anzaf Barajı ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Bilindiği gibi Yukarı Anzaf Barajı Kral

3 Doğu Anadolu Bölgesi'nde geniş kapsamlı olarak sürdürdüğümüz bu önemli araştırma, daha önceki yıllarda olduğu gibi, 2004 yılında da kendi maddi olanaklarımız ile gerçekleştirilmiştir.

Menua (M.Ö. 810-786) döneminde yapılmıştı ve kuzeye doğru uzanan geniş ve verimli topraklarda yapılan tarımın su gereksinmesini karşılamaktaydı⁴. Tarım alanlarından elde edilen ürünler de, Yukarı Anzaf Kalesi'nin depo odalarında biriktirilmektedir⁵.

Gölete en yakın arkeolojik kalıntı, 900 m. batıda yer alan Aktaş Kalesi'dir. Fazla yüksek olmayan bir tepe üzerinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan kale, kabaca dikdörtgen bir plan göstermektedir. Kalenin iri kalker taşlarından yapılan taş duvarlarının büyük ölçüde tahrip olduğu görülmektedir. Ancak doğu ve kuzey duvarlarının taş temelleri günümüze değin az da olsa varlığını koruyabilmiştir. Temel kalıntılarından da anlaşılacağı gibi, kale girişinin doğu kesimde yer aldığı görülmektedir. Fazla dik ve eğimli olmayan bir rampadan çıkan yol kalıntısı, kale kapısının önüne değin ulaşmaktadır. Kale, 16 km. batıda yer alan Yukarı Anzaf Kalesi'nden çok daha küçük olmasına karşın, plan ve inşaa tekniği açısından büyük bir benzerlik göstermektedir⁶.

Öyle anlaşılmaktadır ki, Aktaş Kalesi kuzeydoğu yönünde Transkafkasya ve doğu yönünde de Kuzeybatı İran içlerinden gelen ve başkent Tuşpa'ya ulaşan tarihî yolu denetim altında tutan önemli bir askerî yönetim merkezidir. Bu hâliyle kale, aynı zamanda Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu kalelerinin de bir ön karakolu niteliğindedir. Bunların yanı sıra Aktaş Kalesi, doğu eteğinde bulunan gölet sularının yardımıyla verimli topraklarda yapılan tarımdan elde edilen ürünlerin depo edildiği bir ekonomik yerleşim merkezidir. Bu yüzden Aktaş Göleti'nin Yukarı Anzaf Barajı'na plan ve tasarım yönünden benzerliğinin yanı sıra, tıpkı Yukarı Anzaf Kalesi gibi Kral Menua (M.Ö. 810-786) döneminde yapılmış olduğu sanılmaktadır.

DUMU GÖLETİ

Dumu Göleti, Doğubayazıt'ın 34 km. kuzeybatısında ve Yiğınçal (eski Dumu) Köyü'nün de 8 km. kuzeyinde yer almaktadır. Deniz seviyesinden 2780 m. yüksekliğindeki gölet, Çingil Dağı'nın (eski Kapo Dağı) güneydoğu yamaçları üzerinde bulunmaktadır (Çizim: 3). Tipik bir yayla yerleşimi özellikleri gösteren Çingil Dağı'nın doğu etekleri, günümüzde de çevre köylerdeki halkın temmuz ve eylül ayları arasında hayvan ve çadırları ile birlikte kaldıkları yaylalarını oluşturmaktadır. Yakın çevrede ise herhangi bir orman kalıntısı görülmemektedir. Buna karşın otlak ve dağ çayırları yönünden zengin olan çevrede, yüzlerce büyükbaş ve küçükbaş hayvan sürüleri bulunmaktadır.

Kabaca 40x50 m. büyüklüğünde elips bir plan gösteren Dumu Göleti, Çingil Dağı'nın güneydoğu eteğinde ve nispeten düz bir arazide bulunmaktadır (Çizim: 3). Gölette biriken sular, yalnızca yağmur ve kar sularından oluşmaktadır. Dağın zirvesi ve eteğine yağın karlar, gölette biriken suların kaynağını oluşturmaktadır. Çevrede herhangi bir kaynağın bulunmaması, gölet suyunun az olmasına neden olmaktadır. Kar ve yağmur suyunun güney yönünde gölete akması için, bir kanalın kazıldığı görülmektedir. Kanal suyunun taşımış olduğu kalın toprak tabakası göletin içini doldurmuşsa da, sık sık dolan toprağın temizlenerek duvarların üzerine yığıldığı görülmektedir. Günümüzde gölette çok az su bulunmaktadır.

Göleti çevreleyen duvarların, sık sık onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Duvarda kullanılan taşlar, yakın çevrede çok zengin olarak bulunan andezit yataklarından elde edilmiştir. Duvarda kullanılan iri ve yassı taşların, yalnızca kabaca birleşme yerleri düzeltilmiştir. Duvar kalınlığı ortalama 1-1.5 m., yüksekliği de 1 m. arasında değişmektedir. Taşlar arasında birleştirici malzeme olarak çamur kullanılmıştır.

İlginçtir ki, Dumu Göleti diğer Urartu göletleri gibi tarım alanlarını sulamaktan çok, yalnızca büyükbaş ve küçükbaş hayvanların su gereksinmesini karşılamaktadır.

4 O. Belli, "Doğu Anadolu Bölgesi'nde Keşfedilen Urartu Barajlarına Toplu Bir Bakış", *Bellekten* 229, Ankara 1997, 645 vd., çiz.4-5, res.5

5 O. Belli, "Excavations at the Upper and Lower Anzaf Fortresses", *Istanbul University's Contributions to Archaeology* (1932- 2000), (ed. O. Belli), İstanbul 2001, 165.

6 O. Belli, *Anzaf Kaleleri ve Urartu Tarımları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999, 16 vd., çizim: 7.

Çevrede herhangi bir su kaynağının bulunmaması, gölette biriken suyun önemini artırmaktadır. Kar ve yağmur sularının yetersiz olduğu ve gölette suyun birikmediği yıllarda ise, çevredeki köylerin halkı hayvanları ile birlikte yaylaya çıkamamaktadır. Bu yüzden Dumu Göleti'nin suları, çevre halkı için hayati bir önem taşımaktadır.

Yakın çevrede göletin tarihlenmesine yardımcı olabilecek herhangi bir arkeolojik kalıntı şimdilik bulunamamıştır. Bu yüzden göletin kesin olarak tarihlenmesi olanaksız gibi görünmekteyse de, bölgede hayvancılık ekonomisinin geçerli olduğu topluluklar tarafından M. Ö. II. binyıldan günümüze değin göletin kullanıldığı sanılmaktadır.

ARAB GÖLETİ

Arab Göleti, Dumu Göleti'nin yaklaşık 2.5 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Gölete en yakın yerleşim merkezi, Karabulak Köyü'dür. Deniz seviyesinden ortalama 2400 m. yüksekliğinde bulunan gölet, Karabulak Köyü'nün 3 km. kuzeybatısındadır. Göze Yaylası'nda bulunan göletin çevresi, çevredeki köy halkı tarafından yaylak olarak kullanılmaktadır.

Yüksek bir tepenin kuzeybatısında bulunan gölet, kabaca elips bir plan göstermektedir. Tıpkı Dumu Göleti gibi, bu gölette de biriken sular, kar ve yağmur sularından oluşmaktadır. Kuzeydeki dik ve eğimli araziden gölete akıtılan sular, bir kanal aracılığı ile getirilmektedir. Kanal suyunun taşımış olduğu toprak tabakası, göletin içini doldurmuşsa da, toprağın sık sık temizlenerek duvarların üzerine yığıldığı görülmektedir. Bu gölette biriken sular, Dumu Göleti'nden daha fazladır. Yakın çevrede bir başka su kaynağı bulunmadığı için, gölet suyu büyükbaş ve küçükbaş hayvan sürüleri için çok büyük bir önem taşımaktadır.

Bu gölet de tıpkı Dumu Göleti gibi çevredeki tarım alanlarını sulamaktan çok, yayladaki yüzlerce büyükbaş ve küçükbaş hayvanın su gereksinmesini karşılamaktadır. Yakın çevrede göletin tarihlenmesini sağlayacak herhangi bir arkeolojik kalıntıya şimdilik rastlanılmamıştır. Dumu Göleti gibi bu göletin de M. Ö. II. binyıldan beri bölgede yaşamını sürdüren yarı göçebe toplulukların besledikleri büyükbaş ve küçükbaş hayvanların su gereksinmesini karşıladığı sanılmaktadır.

MERCİMEK GÖLETİ

Mercimek Göleti, Van'ın yaklaşık 96 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Van-Hoşap-Başkale karayolunun 89. kilometresinden sonra kuzey yönüne doğru ayrılan ve Mengene Dağı'ndaki yaylalara giden yolun yakınında bulunan gölete en yakın yerleşim merkezi, Yolmaçayır (Karabilyan) Köyü'dür. Deniz seviyesinden 2550 m. yüksekliğinde olan gölet, Yolmaçayır Köyü'nün de 1.5 km. kuzeybatısındadır.

Gölette biriktirilen sular, ünlü Mengene Dağı'ndan alınan Pestekan Kanalı'ndan gelmektedir. Deniz seviyesinden 3414 m. yüksekliğindeki Mengene Dağı, oldukça zengin su kaynaklarına sahiptir. Van bölgesinde Ereğ, Aladağ ve Tendürek Dağları'ndan sonra, dördüncü zengin su kaynağı, Mengene Dağı çevresinde bulunmaktadır⁷. Birçok kaynağın birleşmesiyle oluşan Karabilyan Deresi, oldukça hızlı bir şekilde güney yönüne doğru ve aynı adı taşıyan köyün içinden akmaktadır. Kalkerden oluşan araziye derin ve geniş bir şekilde oyan Karabilyan Deresi, tarım alanlarının sulanması için elverişli değildir. Bu yüzden geniş bir bölgeye yayılan tarım alanlarının sulanmasında kullanılmak üzere Karabilyan Deresi'nden iki adet kanal alınmıştır; bunlardan biri güneydoğu yönüne doğru götürülen Mengene Kanalı, diğeri de Pestekan Kanalı'dır (Çizim: 4).

Yaklaşık olarak 18 km. uzunluğunda olan Mengene Kanalı, Mengene Dağı'nın güneydoğusunda yer alan geniş tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamak için

⁷ O. Belli, "2002 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması", Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1, Ankara 2004, 337.

yapılmıştır. Mengene Kanalı'nın taşıdığı sular, birbiri ile bağlantılı olarak inşa edilen Kurbağalıdere, Büklümdere, Yukarı Bedengöl, Aşağı Bedengöl, Atlılar ve Albayrak göletlerinde biriktirildikten sonra, oldukça geniş alanlarda yapılan tarımın su gereksinmesini karşılamıştır⁸.

Yaklaşık olarak 7-8 km. uzunluğunda olan Pestekan Kanalı, güneybatı yönüne doğru akmaktadır (Çizim: 4). Toprak içine açılan Pestekan Kanalı, ortalama 70-90 cm. genişliğinde ve 60-80 cm. arasında değişen bir derinliğe sahiptir. Kanalin ilk açıldığı sıradaki genişliği ve derinliğinin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Yüzlerce yıldan beri suyun taşımış olduğu toprak ve kenarlarda yetişen bitkiler yüzünden kanalın genişliği ve derinliği azalmıştır. Mengene Kanalı'nın aksine, bu kanal kayalıklar ve çöküntü arazi içinden geçmediği için, kanal boyunca taştan örülmüş destek duvarları bulunmamaktadır⁹.

Kuzeyden güneybatı yönüne doğru akan Pestekan Kanalı, önce Mercimek Göleti'ne su taşımaktadır. Deniz seviyesinden 2550 m. yüksekliğinde bulunan gölet, Mercimek Kalesi'nin kuzey eteğinde bulunmaktadır. Ortalama 24x29 m. büyüklüğünde olan gölet, oldukça küçüktür (Çizim: 5). Pestekan Kanalı'ndan alınan kısa bir kanal aracılığı ile getirilen suların taşımış olduğu toprak tabakası, göletin içini doldurmuştur. Gölet içindeki toprağın birkaç kez temizlenerek duvarların üzerine yığıldığı görülmektedir. Göletin güney tarafı, kalenin üzerinde kurulduğu yüksek tepe ile birleştirilmiştir. Göletin duvarları ortalama 3 m. genişliğinde, yüksekliği ise içeride ve dışarıda değişkenlik göstermektedir. Örneğin göletin su tarafına bakan iç kısmında duvar yüksekliği 40-80 cm., dış kısmında ise 1-1.5 m. arasında değişmektedir. Duvarlarda kullanılan iri kalker taşların dış yüzlerinin kabaca düzeltildiği görülmektedir. Duvarlarda kullanılan taşlar, çevrede zengin olarak bulunan kalker yataklarından çıkarılmıştır. Gölet çok uzun bir süreden beri kullanılmadığı için, içinde su bulunmamaktadır. Oldukça küçük olan gölet, kaledeki insanların, hayvanların ve kalenin çevresindeki tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamaktadır.

Kalenin hemen kuzey eteğinde bulunan Mercimek Göleti bu haliyle, 60 km. batıda yer alan ünlü Çavuştepe Kalesi'nin kuzey eteğindeki su biriktirme yapısının tasarımı ile büyük bir benzerlik göstermektedir¹⁰. Kalelerin hemen eteklerinde bulunan bu tür su biriktirme yapılarının sayısı, Urartu Krallığı'nın yayılım alanında şimdilik iki tane dir. Ancak ileride benzer tasarımlı su biriktirme yapılarının artacağına inanmaktayız.

Göletin hemen güney eteğine bitişik olarak yapılan kale, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Çevre halkı bu kaleyi, Mercimek Kalesi olarak adlandırmaktadır. Kısaca 60x40 m. büyüklüğünde olan kale, dikdörtgen bir plan göstermektedir. Kalenin ve göletin kuzeydoğu eteğinden, Pestekan Kanalı geçmektedir. Kalenin doğu duvarlarının taş temelleri yer yer yıkılmasına karşın, günümüze değin 1-1.5 m. yüksekliğinde korunagelmıştır. İri kalker taşların dış yüzlerinin kabaca düzeltildiği görülmektedir. Kalenin diğer duvarları tahrip olmuştur. Kale üzerindeki mimari yapıların planları ise belirsiz olarak seçilememektedir. Bu küçük kalenin ünlü Mengene Yaylası'na giden yolu denetim altında tuttuğu, Pestekan Kanalı ve Mercimek Göleti'ni koruduğu anlaşılmaktadır. Gerek kale duvarlarının yapılış tekniği, gerekse toplamış olduğumuz çanak çömlek parçaları, kalenin ve göletin, M. Ö. 7. yüzyılda yapıldığını göstermektedir. Buradan güneybatı yönüne doğru devam eden Pestekan Kanalı, daha aşağıda bulunan Düztepe Göleti'ne su taşımaktadır. Kanal suyunun son dinlenme yerini oluşturan Düztepe Göleti'nden güney ve güneybatı yönlerine doğru akıtılan sular, tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamaktadır¹¹.

8 O. Belli, Tarih Boyunca Van, Van Gölü Çevresi Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Yayınları, Celisa Basımevi, İstanbul 2005, 331.

9 O. Belli, "2002 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması", Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1, Ankara 2004, 337.

10 O. Belli, "Doğu Anadolu Bölgesi'nde Keşfedilen Urartu Barajlarına Toplu Bir Bakış", *Bellekten* 229, Ankara 1997, 646 vd., çiz. 6, res. 7-10.

11 O. Belli, "2002 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması", Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1, Ankara 2004, 337.

KURBAĞALI GÖLETİ

Kurbağalı Göleti Van'ın yaklaşık 109 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Gölete en yakın yerleşim merkezi Büklümdere (eski Iringani) Köyü'dür. Köyün 3-3.5 km. kuzeyinde bulunan göletin deniz seviyesinden yüksekliği 2350 m.dir. Halk tarafından Kurbağalı Gölet olarak adlandırılan sulama tesisi, ne yazık ki günümüzde ot yetiştirmek amacıyla kullanılmaktadır¹².

Gölette biriktirilen sular, Mengene Dağı'ndan (3414 m.) alınan ünlü Mengene Kanalı'ndan getirilmektedir. Mengene Dağı'nda bulunan zengin su kaynakları, iki önemli kanal aracılığı ile değerlendirilmiştir. Bunlardan güneybatı yönüne doğru akan ve yaklaşık 7-8 km. uzunluğunda olan Pestekan Kanalı, Mercimek ve Düztepe göletlerine su sağlamaktadır. Yaklaşık 16-17 m. uzunluğunda olan ve güneydoğu yönüne doğru akan Mengene Kanalı ise toplam 6 gölete su sağlamaktadır (Çizim: 4). Bu haliyle Mengene Kanalı, Urartu su mühendisliğine çok büyük bir önem kazandırmıştır. Çünkü bugüne değin Urartu Krallığı'nın yayılım alanında 6 gölete su taşıyan böylesine önemli bir kanalın varlığına rastlanılmamıştır.

Mengene Kanalı'nın çok büyük bir bölümü, diğer Urartu sulama kanalları gibi toprak içerisinden geçirilmiştir. Ancak Mengene Kanalı'nın en önemli ayırtedici özelliği, birçok Urartu sulama kanalı gibi, kanalın geçirildiği arazinin uygun olmayan çöküntü ve alçak kesimlerinin destek duvarlarıyla örülmüş olmasıdır. Bunlardan da önemlisi kanal bazı yerlerde kayalıklar içinden geçirilmiştir. Bu yüzden Mengene Kanalı Urartu su mühendisliğine yepyeni bir boyut kazandırmıştır.

Mengene Kanalı'ndan gelen suların ilk biriktirildiği yer, Aşağı ve Yukarı Bedengöl Göleti'dir. Bu iki gölette biriktirilen sular, bir kanal aracılığı ile Kurbağalı Göleti'ne aktarılmaktadır. Aşağı ve Yukarı Bedengöl göletleri ile Kurbağalı Göleti arasındaki uzaklık, yaklaşık 3.5-4 km. kadardır. Dağların eteklerinden geçirilen kanal, ortalama 60-80 cm. genişliğinde ve 40-70 cm. derinliğindedir. Ancak toprak içine açılan kanalın ilk yapıldığı sıradaki genişlik ve derinliğinin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Oldukça büyük olan gölet, yüksek tepelerin güney eteklerine yapılmıştır. Göletin duvarı, açık olan güney kesimi kapatmaktadır. Gölete hem Mengene Kanalı'nın taşımış olduğu su, hem de yağmur ve birçok kaynak suyu akmaktadır. Kanal suyu ile yağmur ve sel sularının yüksek tepelerden taşımış olduğu kalın toprak tabakası, göletin içeri doldurmuştur. Mengene Kanalı çok uzun bir süreden beri gölete su getirmemektedir. Bu yüzden kar, yağmur ve kaynak sularından başka gölete su sağlayan herhangi bir kanal olmadığı için, gölette su bulunmamaktadır. Bataklık durumunda olan gölette, çok gür otlak ve sazlıklar yetişmektedir.

Göletin açık olan güney ve güneybatı kesimine duvar yapılmıştır (Çizim: 6). Toplam 220 m. uzunluğunda olan duvarın kaç metre genişliğinde olduğu, üzerinin toprak ve çimenler ile kaplı olması yüzünden belli olmamaktadır. Yine kanal, kaynak ve sel sularının taşımış olduğu kalın toprak tabakası duvarların üzerini de kapattığından, duvarın kaç metre yükseklikte olduğu da belli değildir. Mengene Kanalı gölete güneybatı kesimden gelmektedir. Göletin savağının güneydoğu kesimde olduğunu, yıkılan duvar taşları göstermektedir. Suyu akıtmak için, savak kısmının yıkıldığı anlaşılmaktadır. Burada görülen taşlara göre, duvarın yapımında iri kalker taşlar kullanılmıştır. Taşların yakın çevrede bulunan kalker yataklarında elde edildiği anlaşılmaktadır. Buradan güneydoğu yönüne doğru akıtılan sular, çok geniş bir alana yayılan tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamaktadır. Mengene Kanalı ve su taşımış olduğu diğer göletler gibi, Kurbağalı Göleti'nin de M. Ö. 7. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır.

BÜKLÜMDERE GÖLETİ

Büklümdere Göleti, Van'ın yaklaşık olarak 108 km. güneydoğusunda yer almak-

12 Araştırmamız sırasında bizlere rehberlik eden ve elinden gelen her türlü yardımı yapan Burhan Bozbeğ'e içtenlikle teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

tadır. Gölete en yakın yerleşim merkezi, Büklümdere (eski Iringani) Köyü'dür. Gölet köyün 1.5 km. güneybatısında bulunmaktadır. Kurbağalı Göleti'nin de 5.5-6 km. güneybatısında bulunan gölet, oldukça büyüktür.

Kuzey-güney doğrultusunda iki tepe arasına yapılan göletin duvarı, toplam olarak 370 m. uzunluğundadır (Çizim: 7). Büklümdere bu haliyle Mengene Kanalı'nın su taşımış olduğu göletlerin en büyüğünü oluşturmaktadır. Gölete Mengene Kanalı'nın dışında, birçok kaynak suyu ile kar ve yağmur da su taşımaktadır. Batı-doğu doğrultusunda uzanan göletin su toplama alanı oldukça büyüktür. Batıdan doğuya doğru arazinin eğimli olduğu görülmektedir. Kaynak, yağmur ve özellikle sel sularının yüksek tepelerden göl alanına taşımış olduğu kalın toprak tabakası, göletin içini doldurduğu gibi, duvarların üzerine de kapatmıştır. Bu yüzden duvarın genişliği ve yüksekliğinin ne kadar olduğu belli olmamaktadır. Yalnızca gölette biriken suyu akıtmak için, duvarın orta kısmının yıkıldığı görülmektedir. Çok büyük bir olasılıkla savak kısmı da duvarın yıkılan orta kısmında olmalıydı. Duvarın yıkılan iri kalker taşlarının da gösterdiği gibi, duvarda kullanılan dış yüzleri kabaca düzeltilmiş taşların, yakın çevrede bulunan kalker yataklarından elde edildiği anlaşılmaktadır.

Son 80-90 yıldan beri Mengene Kanalı gölete su taşımadığı için, günümüzde gölet alanı ot yetiştirmek için kullanılmaktadır. Oysa eskiden göletten güneydoğu yönüne doğru akıtılan sular hem tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamakta, hem de 4.5-5 km. güneydoğuda yer alan Albayrak ve Atlılar göletlerine su taşımaktadır. Mengene Sulama Kanalı ve diğer göletler gibi, Büklümdere Göleti'nin de M.Ö. 7. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır.

KURUGÖL GÖLETİ

Kurugöl Göleti, Büklümdere (eski Iringani) Köyü'nün 2-2.5 km. kuzeyinde yer almaktadır. Deniz seviyesinden 2230 m. yüksekliğindeki gölet, yüksek tepelerin güneyinde bulunmaktadır. Gölette biriken sular kar, yağmur ve özellikle kaynak sularının birleşmesinden oluşmaktadır. Kabaca 34x42 m. büyüklüğünde olan göletin duvarı, eğimli olan güneybatı kesimi kapatmıştır. 36 m. uzunluğunda olan duvarın genişliği de 5 m.dir (Çizim: 8; Resim: 2). Duvar doğu-batı doğrultusunda iki tepe arasına yapılmıştır. Duvarın yüksekliği de 1-1.5 m. arasında değişmektedir. Göletin savağı güneybatı köşede yer almaktadır. Gölet duvarlarında iri kalker taşlar kullanılmıştır. Yağmur ve sel sularının yüksek tepelerden göletin içine taşımış olduğu kalın toprak tabakası, birkaç kez temizlenerek duvarın üzerine yığılmıştır. Günümüzde göletin içinde çok az su bulunmaktadır. Güneybatı yönüne akıtılan sular, Büklümdere Köyü'ne kadar uzanan tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamaktadır.

Göletin 160-170 m. batısında ise fazla yüksek olmayan bir tepe üzerinde küçük bir kale kalıntısı bulunmaktadır. Bu kaleyi Kurugöl Kalesi olarak adlandırmayı uygun bulduk. Kabaca 40x60 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plan gösteren kale, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Kalenin güneydoğu duvarlarının taş temelleri, bir sıra halinde günümüze değin varlığını korumuştur. Duvar kalınlığı 2 m.dir. Duvarda kullanılan dış yüzleri kabaca düzeltilmiş iri kalker taşların, yakın çevredeki zengin kalker yataklarından elde edildiği anlaşılmaktadır. Kalenin diğer duvarları tahrip olmuştur. Giriş yeri ise belli olmamaktadır. Bu küçük kalenin göletin güvenliğini sağladığı anlaşılmaktadır. Kurugöl Kalesi'nin tıpkı Kurugöl Göleti gibi M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında yapıldığı anlaşılmaktadır.

ZOR OSMAN PAŞA ARKI

Zor Osman Paşa arki, Urartu su mühendisliğinin Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki bir başka ilginç örneğini oluşturmaktadır. Çok geniş bir coğrafi bölgede yapılan tarıma hayat veren Zor Osman Paşa arki, yüzlerce yıldan beri yöre halkı arasında söylencelere konu olmuştur. Oldukça sert bir bileşime sahip olan andezit kayalıklarının yer yer ke-

silmesiyle açılan ve arazinin elverişli olmayan kısımlarına yapılan yüksek destek duvarlarından dolayı, yöre halkı kanalı Zor Osman Paşa olarak adlandırmaktadır¹³.

Zor Osman Paşa arkı, Van bölgesinin volkanik dağlarından birini oluşturan Aladağ'daki (3255 m.) zengin su kaynaklarını değerlendirmek için planlanan ve çok elverişli güzergâhlardan geçirilen olağanüstü bir uygulamanın ürünüdür. Bir taraftan Doğubayazıt Ovası'na, diğer taraftan Gürbulak Sınır Kapısı yakınlarından Kuzeybatı İran içlerine kadar su taşıyan böylesine uzun bir kanal ne yazık ki, çok uzun bir süreden beri çalışmamaktadır.

Zor Osman Paşa arkının su kaynağı, basık bir görünüme sahip olan Aladağ'ın doğu eteklerinde, genel anlamda Girdehor Yaylası'nda bulunmaktadır. Bu yörede yaylaya çıkanlar, kanalın başlangıç kısmının olduğu çevreyi Kandil Yaylası olarak da adlandırmaktadır. Bu önemli yaylanın batısını ünlü Zilan Vadisi'nin kuzeyi oluşturmaktadır. Doğubayazıt'ın yaklaşık 98 km. güneybatısında bulunan kanalın başlangıç yerinin, yani Aladağ'ın doğu eteklerinin deniz seviyesinden yüksekliği 3100 m'dir. Bölge halkı buradaki yaylaya 20 Haziran-30 Eylül tarihleri arasında çıkmaktadır. Öbek öbek kurulan kil çadırlar, küçük köyleri hatırlatmaktadır. Aladağ'ın kuzey etekleri ve kuytu kısımları haziran ve temmuz aylarında bile kalın bir kar tabakasıyla kaplıdır. Kar sularının yanı sıra, çevrede çok sayıda zengin su kaynağı da bulunmaktadır. Bu yüzden çevre çok gür dağ çayırıları ve zengin otlaklarla kaplıdır. Sayıları binleri bulan büyükbaş hayvan sürüleri ile sayıları onbinleri bulan küçükbaş hayvan sürüleri, yaylalarda rahatlıkla beslenebilmektedir. Aladağ'ın ünlü yaylaları, M.Ö. II. binyıldan günümüze değin bölge halkı arasında önemini sürdürmektedir.

Günümüzde Aladağ'ın sarp ve kuytu kısımları ile zirvesinde seyrek de olsa balta artığı bodur meşe ağaçları bulunmaktadır. Ancak Eskiçağ'da orman örtüsünün çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda Eskiçağ kaynakları bilgi vermemesine karşın, Ortaçağ yazılı kaynakları önemli bilgiler vermektedirler. Örneğin tarihçi Nizameddin Şami, Timur ordusunun 1394 yılında Aladağ ormanlarında yayladığını ve ordu-nun gittikçe artan gıda gereksinmesini gidermek için, Aladağ ormanlarında bir süre avı düzenlendiğini ve bunun sonucunda çok sayıda dağ keçisi, koyunu ve diğer av hayvanlarının avlandığını yazmaktadır¹⁴. Ancak ne yazık ki günümüzde av hayvanlarının sayısı ve türü, aşırı avlanma yüzünden yok denecek kadar azdır. Aynı durum orman ağaçları için de geçerlidir. Dağın zirvesinde, sarp ve engebeli kısımlarında varlığını koruyabilen bodur meşe ağaçları, ancak kar yağdıktan sonra insanlar tarafından kesilmekte ve karda kaydırılarak aşağı indirilmektedir¹⁵.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Zor Osman Paşa arkının su kaynağını kar ve yağmur suları oluşturmaktadır. Aladağ'ın doğu eteklerinden çıkan su kaynakları ile eriyen kar suları toprağa açılan geniş ve derin bir kanal aracılığı ile arazinin en uygun ve en elverişli yerlerinden geçirilmeye başlanmıştır. Toprak içine açılan kanalın genişliği 2.10-2.70 m., arasında değişmektedir (Çizim: 9; Resim: 3, 4). Kanal bu haliyle Balıklı Göl'ün güney eteğinden alınan Ferhat Kanalı'ndan daha geniştir. Kanalın içinin kalın bir kum tabakası ile dolu olması yüzünden, gerçek yüksekliğinin ne kadar olduğunu bilemiyoruz. Kanalın geçtiği bazı güzergâhlar, yeni açılan karayolları tarafından da tahrip edilmiştir. Bunlardan biri kaynakların kanala aktarıldığı yerin 700-800 m. doğusunda, Kandil Yaylası'nda bulunmaktadır. Kanalın en ilginç özelliği, bazı yerlerde andezitten oluşan küçük kayalık tepelerin güney eteklerinden geçirilmiş olmasıdır. Kayalıkların elverişli olmayan kesimlerinin demir murçlar ile düz bir şekilde kesilerek düzeltildiği görülmektedir. Kanalın geçtiği arazinin elverişli olmayan çöküntü kısımlarına ise taştan örülen destek duvarları yapılmıştır. Günümüze kadar varlığını koruyan taş destek duvarla-

13 Bölgede yapmış olduğumuz araştırma sırasında bizlere yardımcı olan sayın Mehmet Nuri Taşdemir ve Yılmaz İllki'ye çok teşekkür ederim

14 Nizameddin Şami, *Zafername*, (çev. N. Lügal), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1949, 190.

15 O. Belli, "Van Gölü'nün Kuzeyinde 2800 Yıllık Yeni Bir Urartu Barajı ve Kanalı", *Emin Bilgiç Hatıra Kitabı*, (ed. O. Aslantepe- E. İhsanoğlu), İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, İstanbul 2000, 265.

rın yüksekliği bazı yerlerde 80 cm. ile 1 m. arasında, bazı yerlerde ise 1.5-2 m. arasında değişmektedir. Kuru duvar tekniğinde örülen destek duvarlarının eğimi ise, Menua ve Ferhat kanallarının destek duvarlarından çok azdır. Duvarlarda kullanılan iri andezit taşlarının dış yüzeyleri ile birleşme yerlerine kabaca da olsa düzeltildikleri görülmektedir. Yataklardan çıkarılan taşların genellikle dikdörtgen bloklar halinde olması, taşların işlenmesini kolaylaştırmıştır. Taşlar yakın çevrede çok zengin olarak bulunan andezit yataklarından elde edilmiştir.

Kanal suyunun deniz seviyesinden ortalama 3100 m. yükseklikten, aşağıda ortalama 1700-1600 m. yükseklikte bulunan Doğubayazıt ve Gürbulak yakınlarından Kuzeybatı İran içlerine götürülmesi çok daha kolay olmuştur. Eğimli araziden kuzey ve kuzeydoğu yönlerine geçirilen kanal Yukarı Tütek Köyü yakınlarındaki Çoban Zirvesi adı verilen mevkide ikiye ayrılmaktadır; doğu yönünde devam eden kanal Çömçeli (Gölesor), Gelereş, Berbere (Altıntepe), Gökçekaynak (Gundo), Ortadirek (Kızıldize), Büyük Yılan Taşı, Küçük Yılantaş ve Meryemana Köyü'nün güneyinden geçerek bugünkü modern Doğubayazıt İlçesi'nin bulunduğu basık tepelerin eteklerine kadar devam etmektedir. Yani bugünkü Doğubayazıt İlçesi kurulmadan önce, geniş düzlüklerde yapılan tarımın su gereksinmesi, Zor Osman Paşa arkı tarafından karşılanmaktaydı.

Kuzeydoğu yönünde devam ettirilen öteki kanal Aşağı Tütek, Haşa, Mabo mezarası, Koço mezarası, Bulakbaşı, Büvetli, Üçmurat (Çalğaniyeniköy), Çalga Reşo Ağa, Çalga Zepeyi, Çalga Çilli, Çalga Yedi Millet, Temur mezarası, Uçgöze (Şeyh Bubo), Tanıktepe (Gırgop), Bereket, Tağa Reşo ve Gürbulak Köyü yakınlarından Kuzeybatı İran içlerine devam etmektedir. Görüldüğü gibi doğu yönüne devam eden kanaldan daha uzun olan bu kanal, geçtiği yerlerde yapılan tarıma hayat vermiştir.

Bu önemli kanala bir başka büyük tahribat, yeni yapılan Doğubayazıt-Ağrı-Diyadin modern karayolu tarafından yapılmıştır. Kanalin Kuzeybatı İran içlerinde hangi köylerin yakınlarından geçtiğini ve nereleri suladığını bilemiyoruz. Ancak Türkiye topraklarından ilk kez bir sulama kanalının Kuzeybatı İran içlerindeki topraklara kadar devam ettiğini görmekteyiz. Bu Urartu su mühendisliğinin ulaştığı olağanüstü gelişmeyi göstermesi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Ne yazık ki, bu önemli kanal 120-130 yıldan beri çalışmamaktadır. Yalnızca basık tepelerin eteklerinden geçen kanalın izleri belirgin olarak görülmektedir. Yaklaşık 75 km.den fazla olan kanal, şu anda Urartular'ın inşa ettiği kanalların en uzununu oluşturmaktadır. Bilindiği gibi daha önceki yıllarda bilinen en uzun kanal, Van Ovası'na su getiren 51 km. uzunluğundaki Menua Kanalı'ydı¹⁶. Daha sonra Balık Gölü'nden alınan Ferhat Kanalı gelmekteydi¹⁷. Yapmış olduğumuz araştırmaya göre, şimdilik kanalın destek duvarları ile yakın çevrede herhangi bir çivi yazısına rastlanmamıştır. Bölgedeki diğer gölet ve sulama kanalları gibi, Zor Osman Paşa arkının da M. Ö. 7. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır.

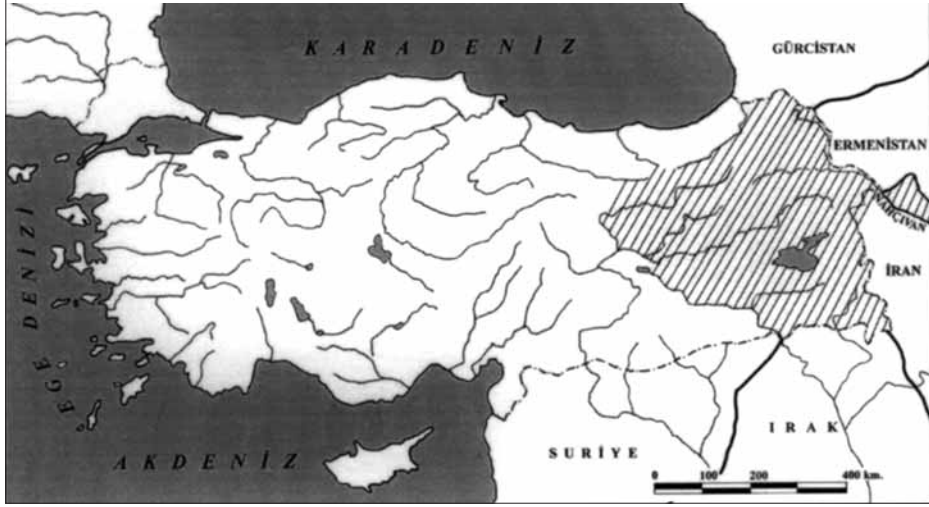
16 O. Belli, *Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları-Urartian Irrigation Canals in Eastern Anatolia*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1997, 11 vd.

17 O. Belli, *Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları-Urartian Irrigation Canals in Eastern Anatolia*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1997, 26 vd.; O. Belli, "1996 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması", Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *15. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, Ankara 1997, 179 vd.

1987-2004 YILLARI ARASINDA DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE
KEŞFEDİLEN BARAJ, GÖLET, SULAMA KANALLARININ LİSTESİ¹⁸

1-Rusa (Keşişgöl) Barajı*	51-Katırlı Göleti
2-Menua (Semiramis/ Şamram) Kanalı*	52-Darboğaz Barajı
3-Aznavurtepe Göleti*	53-Azab Göleti
4-Kırcagöl Barajı*	54-Memedik Göleti
5-Doni Göleti*	55-Kurugöl Barajı
6-Faruk Bendi*	56-Mustafapaşa Barajı
7-Süphan Barajı	57-Kelle Barajı
8-Arpayatağı Göleti	58-Kızkapan Barajı
9-Arç Barajı	59-II. Ferhat Kanalı (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti
10-Kırmızı Düzlük Barajı	60-Kalecik Kanalı (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti) 11-
Bezirgan Kanalı	61-Kurubaş Göleti
12-Yukarı Argıt Barajı	62-Yakub Göleti
13-Gelincik Barajı	63-Vakıf Bendi Kanalı
14-Yukarı Anzaf Barajı	64-Kör Kanal
15-Çavuştepe Su Biriktirme Yapısı	65-Deniz Kanalı
16-Aygır Göleti	66-Yukarı Ağındır Barajı
17-Sihke Göleti	67-Aşağı Ağındır Barajı
18-Reşan Barajı	68-Aşağı Karaağaç Barajı
19-Sünnet Nebi Barajı	69-Kalenur Göleti
20-Gövelek Barajı	70-Yukarı Kelekom Göleti
21-Meydan Boğazı Barajı	71-Aşağı Kelekom Göleti
22-Hırsız Deresi Barajı	72-Albayrak Göleti
23-Köşebaşı Barajı	73-Atlılar Göleti
24-Süs Barajı	74-Mengene Kanalı
25-Aşağı Kom Barajı	75-Yukarı Bedengöl Göleti
26-Yukarı Kom Barajı	76-Aşağı Bedengöl Göleti
27-Karataş Barajı	77-Yukarı Embi Barajı
28-Kadim Barajı	78-Aşağı Embi Barajı
29-Bakraçlı Barajı	79-Şehnağöl Barajı
30-Harabe Barajı	80-Soğuksu Göleti
31-I. Ferhat Kanalı	81-Kurt Göleti
32-Bendmurat Barajı	82-Yoğunhasan Göleti
33-Aşık Hüseyin Göleti	83-Çuh Göleti
34-Abbasgöl Barajı ve Kanalı	84-Çimlik Göleti
35-Yukarı Ömergölü Barajı	85-Pestekan Kanalı
36-Aşağı Ömergölü Barajı	86-Düztepe Göleti
37-Kilisegöl Barajı	87-Yukarı Korhan Göleti
38-Kevenli Barajı	88-Aşağı Korhan Göleti
39-Düzlük Göleti	89-İsabay Göleti
40-Tasmalı Barajı	90-Teperiz Göleti
41-Yukarı Adır Barajı	91-Keşiş Göleti
42-Aşağı Adır Barajı	92-Alaköy Göleti
43-Aşağı Esenpınar Barajı	93-Aktaş Göleti
44-Yukarı Esenpınar Barajı	94-Mercimek Göleti
45-Arındı Göleti	95-Kurbağalı Göleti
46-Bey Kanalı	96-Büklümdere Göleti
47-Bey Göleti	97-Kurugöl Göleti
48-Tepegören Göleti	98-Dumu Göleti
49-Çirişgöl Barajı ve Kanalı	99-Arab Göleti
50-Çirişgöl Göleti	100-Zor Osman Paşa Arkı

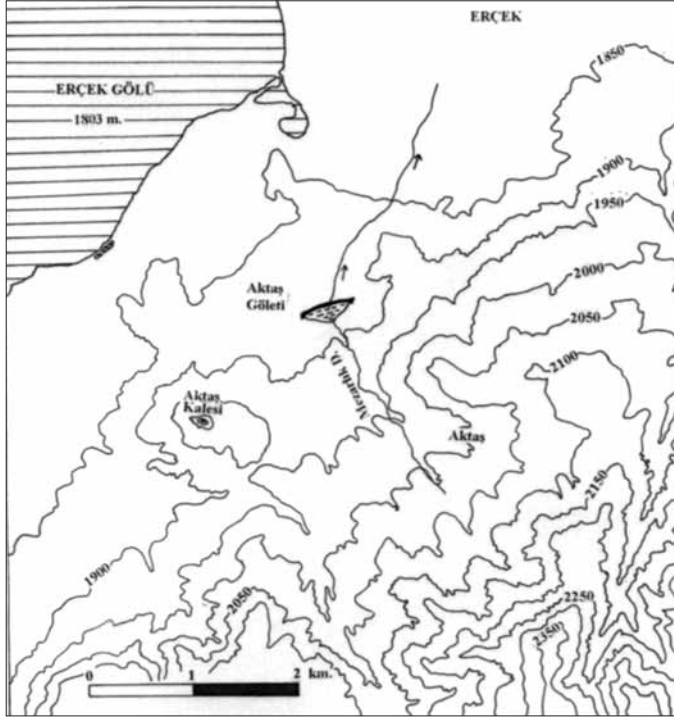
18 Yanında (*) işareti bulunan baraj, gölet ve sulama kanalları, bizim yüzey araştırması çalışmalarımızdan önce, 1889-1970 yılları arasında Van bölgesinde bulunan baraj, gölet ve sulama kanallarını göstermektedir.

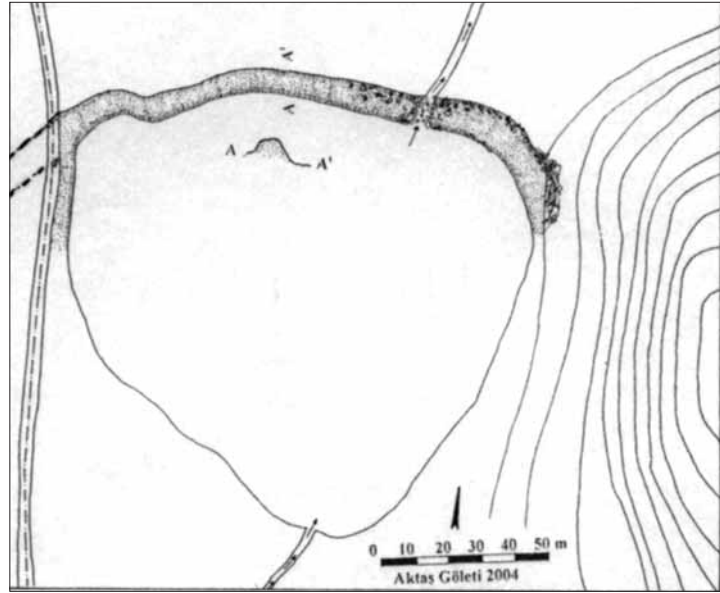
Harita 1: Nahçıvan ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılmış olduğumuz yüzey araştırmasının yayılım alanı

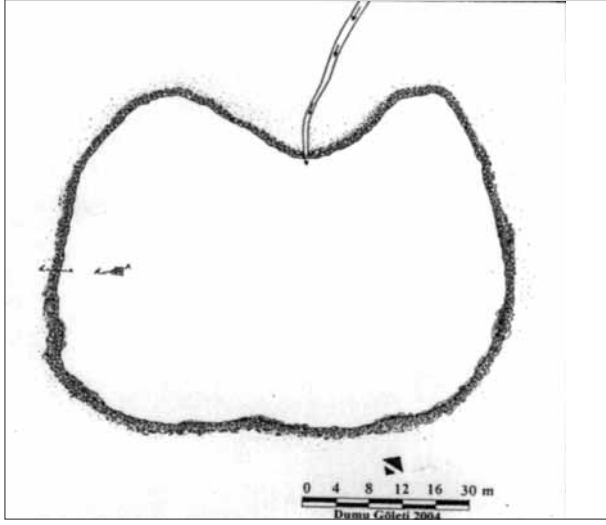
Harita 2: Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Krallığı'na ait baraj, gölet ve sulama kanallarının dağılımı

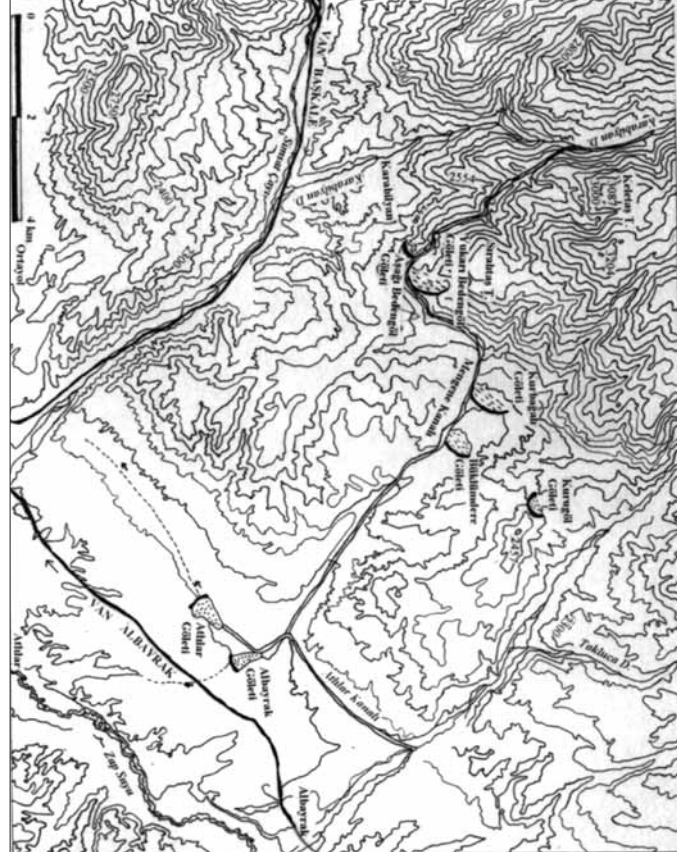
Çizim 1: Aktaş Gölleti ve yakın çevresinin topografik planı

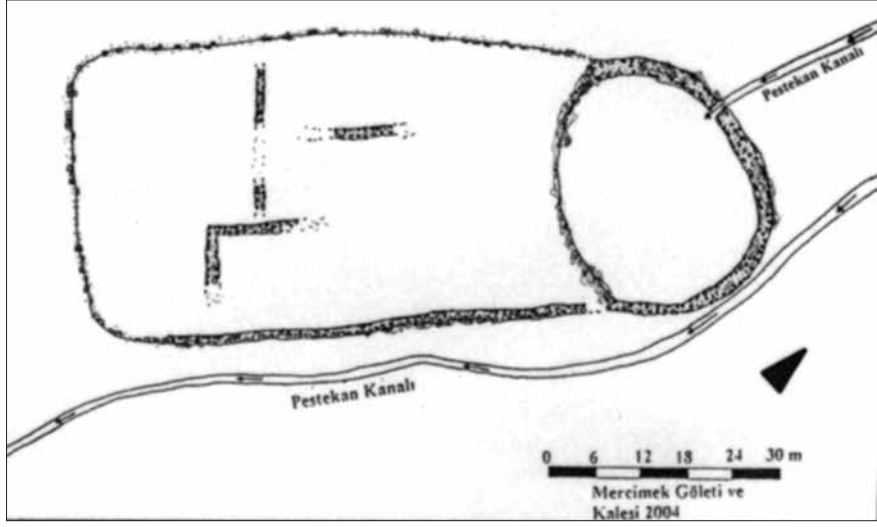
Çizim 2: Aktaş Gölleti'nin plan ve kesiti

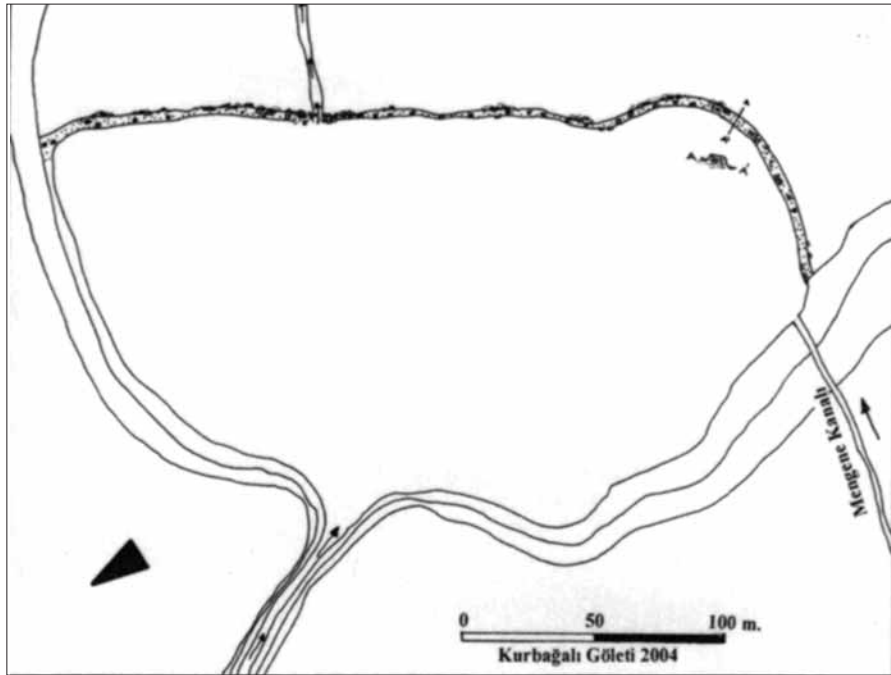
Çizim 3: Dumu Gölü'nün plan ve kesiti

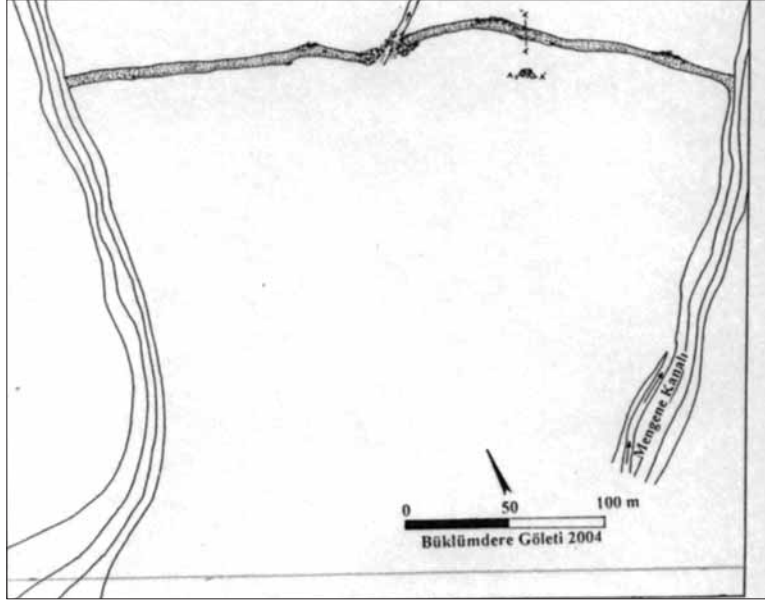
Çizim 4: Pestekan ve Mengene Sulama Kanalları ile çevresindeki göletlerin topografik planı

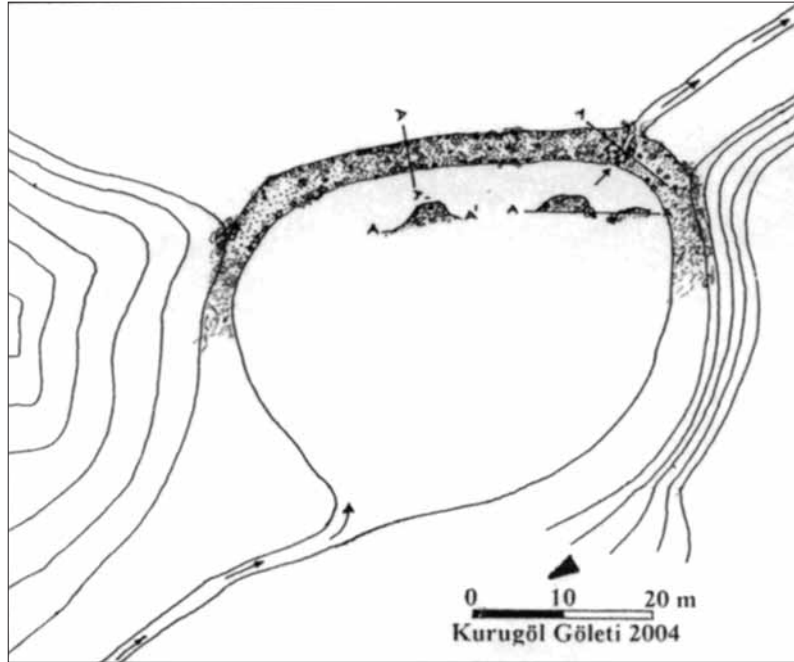
Çizim 5: Mercimek Kalesi ve Göleti'nin planı

Çizim 6: Kurbağalı Göleti'nin plan ve kesiti

Çizim 7: Bükümdere Göleti'nin plan ve kesiti

Çizim 8: Kurugöl Göleti'nin plan ve kesiti

Çizim 9: Zor Osman Paşa Arki'nin kesitleri

Resim 1: Aktaş Göleti'nin doğudan görünümü

Resim 2: Kurugöl Göleti'nin batıdan görünümü

Resim 3: İçi toprak ile dolan Zor Osman Paşa Arki

Resim 4: Zor Osman Paşa Arki'nin destek duvarları

BEY DAĞLARI 2004 YILI YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Nevzat ÇEVİK*
Burhan VARKIVANÇ
Süleyman BULUT
İsa KIZGUT
Engin AKYÜREK
I. P. PEDARROS
Max KUNZE
B. ÖZDİLEK

2004 yılı araştırmaları iki etaptan oluşmaktadır. İlk etapta, Trebenna çevresi kalıntılarının eksikleri giderilmeye çalışılmıştır. 2. etapta Neapolis, Kelbessos ve İn Önü çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 05 Temmuz-11 Ağustos arasındaki 37 günde gerçekleştirilen¹ çalışmalarda, Bakanlık Temsilcisi Alişan Işık olmuştur.

Çevre Araştırmaları

Nevzat ÇEVİK
Süleyman BULUT
İsa KIZGUT
B. ÖZDİLEK

Yıllardır önemli yerleşim merkezlerinde sürdürdüğümüz çalışmalarda, kent merkezlerinin yanı sıra, yerleşim çevresindeki kalıntıların da tespit edilmesi amaçlanmıştır (Resim: 1). Buna yönelik olarak aşağıda özetlenen bazı kalıntılar daha önceki yıllarda tespit edilmiş ve kısmen çalışılmıştır².

Hurma Tepesi Kalıntıları: Antalya düzlüğünün kuzeybatı köşesini sınırlayan Hurma Tepesi, Nato Askeri Tesisleri'nin doğu arkasında yükselmektedir. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde yükselerek uzanan tepe birbirine bağlı birkaç tepelikten oluşmaktadır. Dört kule saptanmıştır. Kuleler ve dolayısıyla üstlerine konumlandıkları tepelikler birbirlerine kalın duvarlarla bağlanmıştır. 1.00 m. kalınlığındaki nitelikli izodom duvarların aynı zamanda, bazı yerlerde çok daralan tepeyi de genişlettikleri gözlemlenmiştir. Taş işçiliği Perge kulelerinde kullanılan bloklarla³ oldukça benzerdir. Kulelerde, salt temel seviyesinin korunmuş olması nedeniyle, orijinal yüksekliklerin saptanabilmesi mümkün olamamıştır. Yoğun bitki örtüsüne rağmen yüzeyde seramik ve çatı kiremitlerine rastlanılmıştır. III No.lu kulenin hemen batısında bir adet sarnıç vardır. Tepenin güney ete-

-
- * Prof. Dr. Nevzat ÇEVİK, Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Bölümü, Antalya/TÜRKİYE
- 1 2004 yılı Beydağları yüzey araştırmalarına, geçen yıllarda olduğu gibi bu yıl da büyük katkı sağlayan Akdeniz Üniversitesi Araştırma Projeleri Yönetim Birimi ve Suna İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'nün yanı sıra, önce öğrencilerimize ve fotogrametri ve harita mühendisi dostlarımız S. Çoşgun ve P. Laboutteiller'ye teşekkür ediyoruz.
- 2 N. Çevik, B. Varkıvanç, S. Bulut, E. Akyürek, "Trebenna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2002" AST 21.1, 2003, 265-278.
- 3 A. Akarcalı, *Şehir ve Savunması* (1972), Res. 36.

ğinde de bazı taş ocakları ve kayaya oyulu kısımları kalan hibrid konut kalıntlarına rastlanmıştır.

Hurma Mağarası: 1920'lerde bölgede bazı gözlemlerde bulunan Viale'nin raporunda bahsettiği mağara⁴, Hurma Tepesi'nin batısında uzanan Üzümcük Dağı'nın Çandır Vadisi'ne baktığı yamaçta yer alır. Mağaranın tavanı bugün tamamen çökmüş durumda olup geriye sadece çok yüksek arka duvarlar kalmıştır. Girişten ise sadece bir noktada tavan bağlantısı zamana direnmektedir. Büyük bir alanı kapsayan mağara, tavan çöküntüsü altında neredeyse kaybolmuştur. Sadece dip kesimlerde çöküntü dolgularının ulaşmadığı yerler görülebilmektedir. Bu alanlarda bir adet mimari blok ve birçok erken seramik parçası tespit edilmiştir. Kemer parçasına ait profilli blok, mağara içerisinde bazı mekânların bulunduğunu göstermektedir. Viale, bulduğu pişmiş toprak figürin parçalarından⁵ yola çıkarak, mağaranın tapınım amacıyla kullanılmış olduğunu belirtir. Mağara tabanında bulunan seramik parçaları ve profilli blok izindeki gözlemlerimiz, Viale'nin bu görüşünü desteklemektedir. Burası bilinen pek çok örneği gibi, erken dönemlerden itibaren kutsal alan olarak kullanılmıştır.

Daha önce inceleyip yayınladığımız Hurma çiftliğinin⁶ çevresi bir kez daha detaylıca araştırılmıştır. Bu araştırmalarda kaçak kazılarla tahrip edilmiş bir kilise ile kayalık alanda bir şapel tespit edilmiştir.

Kocaköy: Kızılcapınar mevkiinden güneye ayrılan orman yolu Gökdere Vadisi'ne doğru takip edildiğinde ulaşılır. Kocaköy kalıntıları, Gökdere Vadisi'ne bakan yamaç boyunca uzanır. Kalıntılardan bölgenin çiftlik yerleşimleri için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Orman yolu üzerindeki ilk kalıntı bir işliğe aittir. Ana kayaya oyulmuş pres yatağına sahip işliğin yaklaşık 100 m. kuzeyinde, duvarları oldukça sağlam durumda olan bir yapı kalıntısı görülür. Bizans Dönemine ait yapının arka duvarına bir haç kazınmıştır. Ancak bu alanda Bizans öncesinden de bazı kalıntılar olabileceği, aynı yapının birbirinden farklı duvarlarından anlaşılmaktadır. Arka duvarın batı yanında blokların düzenlenmesiyle oluşturulan dikdörtgen yuva, olasılıkla bir baskı koluna ait olmalıdır. Yapının doğu yanında, yapıyla ilişkili bir bölümün daha uzandığı görülmektedir.

Bu yapıdan güneye doğru, yeni açılmış orman yoluna doğru inildiğinde, yol açma çalışmaları sırasında kepçeyle dağıtılmış bir lâhit bulunur. Lâhdin ön yüzünde, içinde çiçek motiflerinin bulunduğu mızraklı kalkanlar arasında yazıtı okunabilen bir *tabula ansata* yer alır. Yazıt, Phaselis-Tenedos sympoliteasını göstermesi açısından önemlidir⁷.

Lâhdin 100 m. kadar doğusunda yolun sağında bulunan bir kaya kütlesi üzerinde bir *chamosorion* ile aynı kayalıkta olasılıkla mezar sahibesine ait çok kötü durumda bir kabartma bulunur. Kabartmada, kemerli yalın bir çerçeve içerisinde ayakta, uzun giysili bir kadın figürü betimlenmiştir (Resim: 2).

Bu alanın güneyinde Gökdere Vadisi'ne dek uzanan yamaç boyunca yoğun olarak görülen mimari bloklar, alanın çiftlik yerleşimi olarak kullanıldığının göstermektedir. Zira, alanda ana kayaya oyulmuş bir işlik teknesi ile salt baskı kolu yuvası görülebilen bir başka işlik daha tespit edilmiştir. İşliğin 10 m. kadar batısında aslan ayaklarına sahip podyum üzerinde duran bir lâhit, doğusunda ise niteliksiz bir *chamosorion* ile oldukça iri bir kaya kütlesi üzerinde de duvar izlerine rastlanılmıştır. Güney etek boyunca, çiftlik evlerine ait yapı kalıntıları yoğun bir şekilde görülürken, yamacın Gökdere Vadisi ile kesiştiği noktada oldukça sağlam durumda günümüze ulaşmış bir yapı kalıntısı mevcuttur.

Yukarıda bahsedilen kalıntıların batısında aynı silsilenin devamı olarak yükselen ve Yalnız Mezar mevkiine doğru uzanan kayalık tepenin kuzey yüzündeki sarp kaya-

4 V. Viale, "Relazione sull' attività della Missione Archeologica di Adalia", *ASAtene* VIII/IX, 1929, 381 vdd.

5 Anılan buluntular bugün Antalya Müzesi'nde bulunmaktadır.

6 Hurma kalıntıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. N. Çevik, "Antalya-Hurma Köyü'nde bir Çiftlik Yerleşimi", *Likya* II, 1995, 39-62.

7 V. Çelgin, Termessos Araştırmaları. bkz.: *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)* (2000) 439, Res. 10.

lıkta kaya mezarı olarak tasarlanan ancak yarım bırakılan bir kaya işçiliği tespit edilmiştir. Giriş olarak tasarlanan kare formlu bir açıklık ardındaki mezar odası tam olarak oluşturulmamıştır. Mezar odasındaki işçilik, içeriye doğru üstten itibaren kademeli olarak kesildiğini göstermesi açısından ilginçtir.

Dipsiz Mevkii: Tünektepe'nin yaklaşık 1-1.5 km. güneyindeki, doğu-batı doğrultusunda uzanan yamaçta yer alır. Kalıntılar, yamaçta ve güneybatı uçta geniş bir alana seyrek bir şekilde yayılmıştır. İlk ulaşılan kesimde formları çok belirgin olmayan, çok tahrip olmuş yapı kalıntıları vardır. Bunların aşağısında az eğimli etekte tarım terasları bulunur. Yamacın güneydoğusunda yerleşimin belki de en nitelikli konutuna ait kalıntılar görülür. Nitelikli işçilikli söveler yoğunlukla ayaktadır. Bir lento bloku üzerinde zor izlenebilir bir portre işlendiği görülür. Buradan güneye doğru yaklaşık 500 m. ilerlendiğinde kalıntı yoğunluklu merkezî alana ulaşılır. Hafifçe yükselen tepecik üzerinde Roma ve Bizans Dönemi kalıntıları arasında yonca planlı bir şapel dikkati çeker. Şapelin güneydoğu arkasında bir sarnıç kalıntısı bulunur. Yerleşimde 3 adet ışık tespit edilmiştir.

Yerleşimde 5 adet lâhit tespit edilmiş olup birinin kapağında Medusa betimi bulunmaktadır. Lâhit teknesinin ön yüzünde üç uçlu yabalı ve mızraklı iki kalkan içerisinde solda kadın ve sağda erkek portresi mezar sahiplerini resimler; kalkanlar arasında bulunan *tabula ansata*daki yazıt okunabilir durumdadır⁸. B. İplikçioğlu'nun değerlendirdiği bu yazıt Dipsiz yerleşiminin Trebenna'ya bağlı olduğunu göstermektedir. Diğer bir lâhitte ise tüm cephe sarmaşık bezeğiyle çevrelenmiştir. Farklı olarak kalkanlar altında kalan boşluğa hayvan mücadelesi sahneleri işlenmiştir. Bu kabartmalarda bir av köpeği, dağ keçisini kovalamaktadır.

Yukarıda sadece tanımlanabilir olanlara değinilen kalıntıların, özellikle konut bazında aslında çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Dipsiz'de, Trebenna'ya bağlı önemli bir köy-çiftlik yerleşimi söz konusudur. Bulduğumuz ağırlık taşları ve presler bunu arazinin değişik yerlerinde kanıtlamaktadır. Trebenna'ya bağlılığı Dipsiz lâhit yazıtından anlaşılmaktadır. Onobara yerleşimine yakınlığı ve topografik ilişkisi, Trebenna'dan gelip Onobara üzerinden Thalassa'ya ulaşan yolun buradan geçmiş olması gerektiğini göstermektedir. Bu durum Trebenna'nın denizle ilişki içerisinde bulunduğunu göstermektedir. Dipsiz'den güneye, denize doğru inildiğinde 1 saatlik ormanlık arazi inişinden sonra Akdeniz ve Sıçan Adası (Nessos Lyrnatea) görünür.

Sarısu Mahallesi Ören Mevkii: Gökdere Vadisi ağzında bulunan Antalya Aritma Tesisleri'nin hemen batı yanında ve aynı yöndeki sırtta kalıntılar tespit edilmiştir. Tepeciğe çıkmadan önce tarla içinde bir, bunun yaklaşık 200 m. batısında ise yol kenarında aynı form ve işçiliğe sahip ikinci bir sarnıç yer alır. İki sarnıcın da içi doludur. Aritma tesislerinin batı yanında yükselen tepecikte bulunan yapılarda farklı dönemlerin izleri gözlemlenmiştir. En erken Roma Dönemi çiftliğine ait kalıntılar birbirine yakın düzenlenmiş konutlardan oluşmaktadır. Duvarlarında Bizans Dönemi revizyonları görülmektedir. Yanlardaki dar avlu duvarları Türk yerleşimciler tarafından belli bir yüksekliğe kadar moloz taşlarla çevrelenip keçi ağılına dönüştürülmüştür. Bu konutların doğusunda kaya kütlelerine oyulmuş bir üzüm işliği bulunmuştur.

İlk yapı grubunun batısında dere yatağının karşı tarafında da bazı konut kalıntıları bulunur. Derenin iki yakası arasında bağlantıyı antik bir köprü sağlar. Dar dere üzerindeki köprü, yüksek tutulmuş sivriye yakın formda bir kemerden ibarettir. Bugün yoğunlukla sağlamdır. Köprünün iki yakasında da antik yol izlerinin bir kısmı izlenebilmektedir. Köprünün doğu başlangıcı yakınında bir dibek taşı bulunur. Dere yatağının doğu yakasında dikkati çeken diğer bir kalıntı olasılıkla bir su basınç odasına ait olması gereken iki duvar parçasıdır. Hemen karşısındaki bir kaya kütleleri üzerinde, mahallesi sakinlerinin "atalarından" kaldığını belirttikleri bir arı konağı yükselmektedir.

Ares Kutsal Alanı: Ekizce'deki "Tahtacı Mezarlığı" olarak adlandırılan mevkide yer alır. Mimari olarak çok az kalıntı vardır. Belli bir alanda bir yapı olduğu hissedilse

8 Bu yazıtlar için bkz. B. İplikçioğlu, "Batı Pamfilya ve Doğu Likya'da Epigrafya Araştırmaları", AST 20.2, 2002, 74.

de formu hakkında bir şey söylemek zordur. Bu alanda 4 adet küçük sunak bulunmuştur. Bunlardan biri yazıtlı, biri kabartmalı, diğerleri yalın küçük parçalardır. Bunlar dışın-
da 13 adet yazıtlı mimari blok (B. İplikçioğlu tarafından incelenmiştir) ile iki adet de Roma sikkesi bulunmuştur.

Marmara-Mnara (Minarika): Göynük'ün batısındaki Erbil Dağı tepelerinde yer alan Kavak Dağı'nda konumlanmaktadır. Yerleşimin bulunduğu tepe denizden 1350 m. yüksektedir. Önceki yayınlarda farklı lokalizasyonlar olmasına karşın "Patara Yol Kılavuz Anıtı"nın bulunışundan sonra buranın Marmara-Minarika olduğu doğrulanmıştır. Topografik yapısı Marmara'nın anlamı gibidir: Blok Kaya. İskender'in ordusuna karşı duracak cesareti ve güveni veren çok sarp ve ulaşılmaz kayalık akropol ve eteğindeki yapı kalıntılarında oluşur. Tepenin doğal ulaşılmazlığı nedeniyle gerek duymadıklarından olsa gerek sur kalıntılarında rastlanmamıştır. Sadece tepenin alt kotunda denizi ve vadiyi gören noktada kule benzeri bir kalıntı görülmüştür.

Mimari elemanları dağılmış hâlde tahrip edilmiş tapınaktan arta kalmış kalıntılar içerisinde kabartma ve heykel parçaları da izlenir. Bunların çoğu heykellerin ayak kısımlarından kalmış alt parçalardır. Yerleşimin en tepe noktasında, Kemer'e ve tüm Pamphylia denizine bakan noktada küçük ve farklı bir toplantı alanı görülür. 11 basamaklı bu yapıda oturma sıraları düz ilerler. Önde sadece düz bir platform vardır. Sahne binasıyla ilgili hiçbir kalıntı görülmez. Yan duvarları da yoktur. Üstü tamamen açıktır. Tiyatronun önünde derin uçurum inmektedir. Arka kesimindeki az eğimli kayalık arazide bazı yapı grupları görülür. Agorayı anımsatan bir oluşum göze çarpar.

Buradan aşağıya doğru eğimli ve kayalık araziden inildiğinde önemli bir yapıyla karşılaşılır. Çok büyük boyutlu, yatay dikdörtgen taş bloklardan büyük bir yapı inşa edilmiştir (Resim: 3). Yapıdan günümüze güçlü ön ve yan duvarlar kalmıştır. Büyük taş blokların alt yapısını daha küçük bloklar oluşturur. Taş işçiliği Helenistik Dönem özellikleri gösterir. Büyük bir kapı ve üç pencere görülür. Yapının yanında büyük bir sarnıç vardır. Ağız yanında bulunan çörlen biçiminde oyulmuş taş, su doldurulurken taşan fazlalığı tutup kuyuya geri göndermek ve israf etmemek amacıyla yapılmıştır: Kaplara su doldurma yeridir. Yapıdan aşağıya doğru inildiğinde başka yapılarla karşılaşılır. Bu kesimde ve karşıda yükselen tepeliğin kente bakan yüzünde mezarlar bulunur. Yapıları, örgü teknikleri ve şehircilik açısından bakıldığında, Helenistik'ten beri polis statüsünde bir kentle karşı karşıya olduğumuz düşünülebilir.

Kithanaura-Saraycık: "Termessoslular"ın Kitanaurası" olarak Stadiasmus Paterensis'te adı geçer⁹. Burada verilen güzergâha göre de İdebessos'a 20 km. kadar mesafede Kithanaura adından bahsedilir. Saraycık kalıntılarıyla örtüşen bu yol anlatımı, 9 adedi Kita ismiyle basılmış olan sikkeler aracılığıyla da doğrulanır¹⁰. Ana girişin olduğu kesim ve uzantısındaki ön yüzün tamamı surlarla çevrilidir. Arka kesimler, ulaşılmaz uçurum olduğundan sur sistemi kesintiye uğramıştır. Tepenin orta kesiminde yapılar yoğunlaşır. Pek çok bina kalıntısı ve işlik unsurları görülür. Asıl merkezî noktada büyük bir bazilika yer alır. Üçlü girişi batıdandır. Ana giriş söveleri ve lentosu mimarî bezeklerle çevrelenmiştir. Üç neflidir. Yatmış sütunlar planı tümler. Doğu-batı yönelimli Roma bazilikasının batı ve güney tarafında daha yoğun olmak üzere bağlantılı yapılar vardır. Burası kentin sosyal ve ticarî meydanıdır. Batısından uzanan yol kent girişine yönelir. Bazilikanın batısında 4 kademeli bir platform örülüdür. Çevresinde çok sayıda heykel altlığı yer alır. Bunların bazıları çok büyük ve bezemeli bloklardan yapılmıştır. Tüm parçalar ve mimari düzen ile konumu birlikte düşünüldüğünde bir Balbura sebastionunu aklı getiren bir düzen izlenir.

Ana giriş tamamen ana kayaya oyulmuştur (Resim: 4). Basamaklı bir yolla iner. Büyük ve nitelikli işçilikli bloklarla giriş kapısı kayaların arasına yerleştirilmiştir. Dışta kayalıklar üzerinde çok sayıda ata kültürüne ilişkin niş açılmıştır. Giriş bu hâliyle Trebenna akropolü ana girişine çok benzemektedir. Diğer akropol girişi doğu tarafta açılmıştır. Bu daha önemsiz talî bir giriştir.

9 F. Işık - H. Işkan - N. Çevik, *Miliarum Lyciae. Lykia IV*, 1998/1999, 97.

10 J. Nolle, Kithanaura. "Münzen und Geschichte einer kleinen Stadt in den ostlykischen Bergen", *JNG* 46, 1996, 7-29.

Akropol inişinde, batı eteklerde kentsel yapılar devam etmektedir. Bunların en niteliklisi nekropol tarafından gelen *aquaduktla* beslenen kutsal çeşme yapısıdır. İki yanda üç büyük kemerle inşa edilmiştir. Çoğunlukla ayakta. İçinde çelenkle bezeli "Antinos Apifanei" yazıtlı bir sunak vardır. Yapının yanında Helenistik duvar örgülü başka duvarlar gözlemlenir.

Yapılardan orman yolunun geçtiği boyna doğru yüründüğünde nekropol uzanır. Bunların en ünlüsü ve görkemlisi Saraycık Heroonu'dur. Yapı tamamen ayakta. Duvarlarındaki asker pusatlarından oluşan kabartmalar hâlâ sağlam durmaktadır. Çevresinde kapıyla girilen bir çevre duvarı örülüdür. Yan tarafta lâhitler ve diğer mezarlar uzanır.

Yerleşim İ.S. 1. yüzyıldan sonra Termessos egemenlik alanı içinde bulunmaktadır. Sonraki dönemde Perge metropolitine bağlı önemli bir piskoposluk olduğu da hem piskopos listelerinden hem de kentteki Bizans kalıntılarında anlaşılmaktadır.

Antik Yol: Hisar Çandırlı'nın Yukarı Mahallesi'nde, evlerin bittiği yerden içeri giren dere yatağı 500 m. kadar takip edildiğinde, sol yukarıda tepeye tırmanan taş döşeli bir yol, uzun bir mesafe takip edilebilmektedir. Yol, tepiyi aşarak Gedeller yerleşimlerine doğru uzanmaktadır.

Gedeller: Daha önceki yıllarda bölgede yaptığımız araştırmalarda tespit edilen çiftlik, lâhit ve işliklere yenileri eklenmiştir. Öncelikle Bahçealtı mevkiindeki sağlam durumdaki çiftlik evinin bulunduğu alanda, yeni bir *trapetum* teknesinin *in situ* olduğu, diğer işlik elamanlarının ise bahçe duvarında örgü malzemesi olarak kullanıldığı görülmüştür. Eski Kumluca yoluna doğru yaklaşık 500 m. gidildiğinde, modern konutların arasında kapağı devrik durumda olan yeni bir lâhit tespit edilmiştir. Kapak, bölgede tespit ettiklerimiz içinde tek aslan kabartmasına sahip olmaktadır. Lâhadin bulunduğu yamaç, asfalt yola dek tarım teraslarıyla doludur. Aynı alanda teknesi ana kayaya oyulu yeni bir şarap işliği tespit edilmiştir.

Onobara: 2002 araştırma sezonunda çalışmalarına başladığımız yerleşimle ilgili çalışmalar¹¹ bu sezonda tamamlanmıştır. Öncelikle geçen sezon üretilen veriler, çizimler üzerinde kontrol edilmiş ve eksik yapıların plan ve kesitleri çıkarılmıştır. Bu çalışmalar yerleşim merkezindeki yapılar ve batısındaki tepede bulunan kulelerde gerçekleştirilmiştir. Çizimleri eksik olan iki lâhadin de çalışmaları tamamlanmıştır. Antik yol güzergâhı buradan Dipsiz yerleşimine, oradan da denize (Thalassa) uzanmaktadır.

Asar Vadisi Akçınar Mevkii Kalıntıları: Mersincik Çeşmesi yolu üzerinde, orman yolunun kuzeyinde yükselen az eğimli yamaçta, orman ve yoğun bitki dokusu arasında bazı kalıntılar saptanmıştır. Bunlar, aşağı kesimde çiftlik evleri ve işlik kalıntıları, yukarı kesimde büyük ve sağlam ayakta kalmış bir Bizans yapısı ve bunun doğu tarafında dere yatağının karşısında güçlü bir duvarı kalmış büyük bir yapı kalıntısıdır.

Derenin doğu kıyısında yoğun ormanlık içerisinde bulunan yapı, 5 m. kadar yüksekliğindeki arka ve sağ yan duvarıyla ayakta kalmıştır. Arka duvarın ortasında alta ve üstte birer niş yer alır. Güçlü duvarlara sahip anıtsal yapının işlevi şimdilik anlaşılamamıştır. Derenin karşı (batı) kıyısında bir Bizans hamamı yer alır. 100 m. kadar kuzey yakınında bulunan yapılar Geç Roma-Erken Bizans Dönemine ait kalıntılardır. Sağlam kalmış birinde iki adet baskı kolu yuvası ile hemen yakınlarındaki silindirik forma sahip ağırlık taşları, yapıların işlik olarak kullanıldığını göstermektedir.

Trebenna yol kavşağında -Çakırlar yolunun bugünkü pazaryeri kavşağı- sola giden yolun 4,750 m.sinden sağa doğru yönelen orman yolu 1,250 m. takip edildiğinde yapı kalıntıları görünmeye başlar. Çiftlik evleri ve işlik kalıntıları dışında bir de sağlam kalmış büyük bir bina görülür. Buradaki çiftlik evinde ikili pres düzeneği ve bir de ortak *trapetum* vardır. Tüm unsurların *in situ* bulunduğu ve sağlam korunmuş olan işlikte ağırlık taşları dahi yerlerinde tespit edilmiştir. Bölgede bulduğumuz en sağlam ve tüm işlik budur. Bunların dışında Çağlarca Köyü'nde bir adet şarap işliği tespit edilmiştir.

11 N. Çevik-B. Varkıvaç-S. Bulut-E. Akyürek, "Trebenna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2002", AST 21.1, 269 vd. Res. 10-12.

Kemer-Çalışdağ Tepesi (Resim: 5): Çalışdağ vericisi orman yolundan ulaşılmaktadır. Batı, kuzey ve doğu yamaçlarının çoğu ulaşılmaz uçurumlarla çevrilidir. Kayalık tepe, çıkılabilir durumda olan güney ve güneydoğu yönde sağlam sur duvarlarıyla çevrilidir. Bu yönde denize alçalarak uzayan burun Kocaburun olarak adlandırılmaktadır (Ağva Burnu). Kayalık tepenin tamamına kurulan kaleyi 2.20-2.40 m. arasında değişen kalınlıklarda güçlü duvarlar çevirir. Duvarlar çoğu kesimde 2-3 m. yüksekliğe kadar korunmuştur. Ana tasarım tepenin topografyasına göre şekillenmiş gözükse de, sur duvarı olan kesimlerde topografya kale biçimini çok etkilememiştir. Surlar güney boyunca dümdüz uzanır ve doğu kesimde yaklaşık 90 derece açıyla kuzeye sapar: Yaklaşık dikdörtgen bir plan oluşur. Tüm kalede üç yerden kapı açıklığı vardır. Diğerlerinden daha farklı ve nitelikli olan ana kapının güney yüzde olduğu görülür. Bu kapı güneybatı kesimde yüksek kayalığa inen kaya merdivenlerinin başlangıcına yönelmektedir. Kaya merdivenleri çok nitelikli bir kaya işçiliğiyle açılmıştır ve bu kesimde dönecek uçurumun dibine kadar inmektedir. Güney uzun yüzde bulunan ana kapının hemen doğu yanında ikinci bir açıklık bulunmaktadır. Ancak bu açıklığın kapı olup olmadığı belirsizdir. Pencere de olması mümkündür. İkinci kapı kuzeydoğu köşede yarım yuvarlak biçimli kulenin içine açılmaktadır. Görülebilen son kapı kalenin kuzeybatı köşesinde, Kemer'e bakan kuleye açılmaktadır. Kale duvarlarında üç kulenin varlığı gözlemlenmiştir. İkisi dörtgen, biri yarım yuvarlaktır. Bunlardan birisi iki tarafından sur duvarlarıyla bağlanmaktadır. Bu kuzeydoğu köşeyi oluşturan yarım yuvarlak planlı olandır. Diğer ikisi birer yanından uçurumla bağlanmaktadır. 1. ve 3. kule arasında duvar bağlantısı yoktur. Bu arada çok derin çıkılmaz uçurumlar vardır. Kale içinde herhangi bir yapı kalıntısına rastlanmamıştır. Duvar örgü sistemi Helenistik Dönem özellikleri göstermektedir. Kalenin kapladığı yaklaşık 5.000 m² alan, Likya Klasik Çağ yerleşimlerine göre çok büyüktür. Asıl sorun bu kalenin antik adının ne olduğudur. T. Özoral "Idyros", S. Şahin ise "Olbia" olduğunu iddia etmiştir. Buranın Olbia olması için Idyros'un tamamen iptal edilmesi gerekir ki, bu da çok mümkün değildir. Çünkü Idyros'un Roma Döneminde yok olduğunu gösteren bir belge mevcut olmadığı gibi, buranın Olbia olduğunu gösteren bir yazıt ya da herhangi bir somut belge de henüz söz konusu değildir¹².

Kocaburun yolu üzerindeki¹³ kilise T. Özoral tarafından kazılmış ve İdyros olarak adlandırılmıştır. Bu alanda Fransız Tatil Köyü içinde bulunan nekropolda yapılan kazılar da yine Özoral tarafından gerçekleştirilmiş ve Çalışdağı kalıntılarıyla ilişkili olduğu düşünülmüştür. Nekropol kazılarında T. Özoral, İ.Ö. 5. ve 4. yüzyıl seramikleri bulmuştur¹⁴.

NEAPOLİS: 2004 sezonunda baştan planlandığı gibi haritalama ve envanterleme çalışmaları tamamlanmaya çalışılmıştır. Neapolis yerleşim haritası Harita ve Fotogrametri Mühendisi S. Çoşgun, N. Çevik ve E. Akalın tarafından çalışılmıştır. Kentteki kalıntılar dört ayrı başlıkta gruplanmıştır. I. Kutsal yapılar, II. Kamu yapıları, III. Nekropoller, IV. Konut, işlik ve sarnıçlar.

I. Kutsal Yapılar

Nevzat ÇEVİK

2003 yılında ele alınan Artemis Tapınağı ve Dionysos Tapınağı'nda eksik olan bazı mimari blok çizimleri tamamlanmıştır. Yeni tespit edilen bir yapının da kült amaçlı bir yapı olduğu anlaşılmıştır. Bu yapı yerleşimin kuzeydoğu tarafında, kayalık tepenin eteğinde ve bu yöndeki son sivil kalıntılardan yaklaşık 100 m. doğudaki çok eğimli yamaçta bulunmaktadır. En kuzeydeki evler arasından yukarıya doğru çıktığı izlenen

12 Sadece Strabon Olbia'nın Hiera Akra'dan itibaren 367 *stadia* olduğunu yazar. Strabon, Olbia'nın Phaselis'ten sonra geldiğini ve daha sonra da Attaleia'nın geldiğini, Olbia'nın Pamphylia'da büyük bir kale olduğunu yazar. Eğer Olbia burasıysa Pamphylia'nın sınırları da tekrar tartışmaya açılmış olacaktır. Bu tartışmalar için bkz. N. Çevik, "Localization of Olbia at the Gulf of Pamphylia", *Lykia* 1, 1994, 89-103; S. Şahin, "EMA V. Olbia und einige andere Küstenorte bei Kemer in Westpamphylien", *EpigrAna* 33, 2001, 145-167.

13 Heberdey ve Kalinka bu alanda bazı mekânlar gördüklerinden bahsetmektedirler: R. Heberdey – E. Kalinka, *Bericht über zwei Reisen im südwestlichen Kleinasien*, (1897) 36.

14 T. Özoral, İdyros Kazısı, *Actes de Colloque sur Lycie antique* (1980), 101-107.

basamaklı sokak, sadece bu yapıya çıkmak için yapılmıştır. Bu sokak nekropolden gelen ana kent yoluyla bağlanmaktadır. Güney yanda iki kemerle açılan iki bölüm ve onun kuzeyinden bir kapıyla girilen "L" biçimli dar bir avludan ve küçük bir odadan oluşmaktadır. Kemerlerin ortasına denk gelen ön kesimde büyük bir monoblok taştan altar masası bulunmuştur. Dört yanı profillerle bezeli altların iki yanında ayak bırakılmıştır. Ayakların altında bağımsız bloklarla yükseltildiğini gösteren izler bulunur. Çevredeki bloklar arasında buna uygun parçalar gözlemlenmiştir. Bu ayaklarla da altar masası uygun bir yüksekliğe yükseltilmiştir. Altarın ön ve sağ yan yüzünde yazıt tespit edilmiştir. Ancak B. İplikçioğlu'nun tüm çabasına karşın, çok silik durumdaki yazıttan bir sonuç alınamamıştır. Yazıtın ön yüzünün okunabilen ilk satırında Aurelios Trokondas ... adı okunmaktadır. Ancak adanan ne tür bir yapıdır, bunun anlaşılacağı kesim siliktir. Aynı alanda bulunan başka bir yazıt güney kemerin sol ilk blokunun ön yüzündedir. Bu yazıt tamamen deşifre edilebilmiştir. Bu yazıtta Aurelius, Artemis, Herakleion Egis... gibi adların (yaptırdığı) yazmaktadır. Bu yazıtta sıralanan isimlerin bu yapının inşaatına yardım edenlerin isimlerinin olduğu söylenebilir. Bu tarz bir başka yazıt da Dionysos Tapınağı lentosunda bulunmuştu. Yapının plan özellikleri ne bir konut ne de başka bir yapıyla örtüşmektedir. Kentle bağlantısızlığı ve diğer yapılardan çok ayrı ve tepenin yüksek bir kesiminde inşa edilmiş olmasıyla kaliteli taş işçiliği, tanrısal amaçlı bir yapı olduğunu göstermektedir. Hangi tanrı ya da kültle ilişkili olduğu ise bugün için karanlıktır.

Bu sezonda kent kalıntıları arasında kült amaçlı başka kalıntılara da rastlanmıştır. Bunlar üç adet ev sunağıdır. Kilisenin 15 m. kadar güneyinde bulunan bir sunak üzerinde "Mithridates torunu Kendeas oğlu Hermaion bu adağı pek muhteşem tanrıya yaptı" yazmaktadır. Üstünde yuvarlak bir sunu tablası olan altların, ön kesimindeki yazıtın üzerinde bir phiale yer almaktadır. Daha küçük boyutlu diğer bir sunak üzerinde ise kötü durumda bir portre görülür. Sunağın diğer yüzünde de bir şimşek demeti vardır. Yine konut kalıntıları arasında üçgen alınlıklı kısmı ve sol sütunun başlıklı üst kısmı sağlam kalabilmiş bir başka ev sunağı bulunmuştur.

II. Kamu Yapıları

Nevzat ÇEVİK

Bu alanda yapılan çalışmalar, kentsel doku içerisinde ulaşım aksları paralelinde gözlemlenen bazı yapı ve anıtları kapsar ve 2003 sezonunda bir eksedra ile başlanan çalışmaların devamı niteliğindedir. Nekropol tarafından gelen ana yolun kent merkezine, bazilikaya doğru yöneldiği güzergâh üzerinde bazı anıt ve yapılar görülmektedir. Bu kesimde yoğun Bizans yerleşimi ve yıkıntı nedeniyle kamu yapıları ve anıtlar konusunda fazla kalıntı kaldığı söylenemez. Kent merkezinin kuzey başlangıcındaki ilk iki yapı yan yana dizili iki eksedradır. U planlı eksedralar çoğunlukla *in situ* olmasına rağmen blokların bir kısmı yanlara devrilmiştir. Nitelikli bir işçiliğe sahip oturma banklarıyla planları tümlenebilmektedir. Bunların biraz daha güney ilerisinde diğer bir eksedra yer alır. Diğer ikisi yolun solunda batıya bakar biçimde düzenlenmişken bu tam ters tarafta ve doğuya bakmaktadır. Anıtsal yol güzergâhını tamamlayan bu yapıların oluşturduğu Roma merkezî kent yolu resmini, heykel altlıkları bütünler. Bunlardan biri, eksedranın hemen 15 m. güney karşısında bulunan podyum ve altlıktır (Resim: 6). Altlığın ön yüzünde İmparator Kommodos anılmaktadır. B. İplikçioğlu'nun çevrisine göre Kommodos öldükten sonra, S. Severius döneminde İ.S. 195'te yapılmıştır¹⁵. Bu altlığın üzerinde bronz heykelin ayaklarının tutturulduğu dübel delikleri bulunur.

Bosajlı Duvarla Örümlü Kare Yapı: Yapı, kent girişinin kuzeybatısında, aynı zamanda nekropol yolunun başlangıcında konumlanmıştır. Batısında çiftlik yerleşimleri bulunmaktadır. Geniş, kareye yakın planlı ve tek mekânlı yapının arka duvarı ana kayaya dayalıdır. Duvar örgü sistemi Helenistik Dönem özelliğinde iri ve dış kısmı bosaj-

15 B. İplikçioğlu, *Neue Inschriften aus dem Territorium* (Yayınlanmamış yazıt kataloğu), No. 183.

lı bloklardan oluşturulmuştur. Kuzeybatı yönüne bakan uzun duvar üzerindeki iki köşe, kısmen ayakta. Biri kesin olmak üzere iki kapı açıklığına rastlanır. Dar yüzde kapının tek sövesi in situ durumdadır. Lento, eşik ve söve parçaları kapının hemen önüne dağılmıştır. Kentin girişinde yer alması, kayalığa dayandırılması ve duvar örgü sistemi ile Kelbessos Phallos Tapınağı'nı çağrıştırmaktadır.

III. Nekropoller

Nevzat ÇEVİK
İsa KIZGUT
B. ÖZDİLEK

2004 sezonunda kentteki tüm mezar yapıları da çalışılmış, haritaya işlenmiş ve detaylı röleveleri çıkarılmıştır. Kent içerisinde dağınık durumda bulunan üç lâhit ve üç *chamosorion* dışında diğer tüm mezarlar kente ulaşan yol boyunca dizilidir. Çoğunlukla lahit olan bu mezarlar içerisinde *chamosorion*lar ve ostotheke yanlarında örme mezarlar da bulunmaktadır. Kentte toplam 1 oda mezar, 1 *aedicula* mezar, 23 lâhit, 11 *chamosorion*, 1 bağımsız ostotheke ve 3 adet de kaya ostotheke bulunmaktadır. Mezarlar çevresinde, ölü kültürüne yönelik unsurlar da bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi bugüne dek sadece zıvana yuvalarını bulduğumuz, üstü kavisli biten yalın bir steldir. Özellikle kent içindeki yan yana yerleştirilmiş iki *chamosorion* yanındaki stel zıvanaları ve aynı alanda ana kayaya oyulu biçimde bulunan ölü kültü sunağı dikkati çekmektedir¹⁶.

Mezarların çoğunda kabartma ve yazıt bulunmaktadır. Genellikle Pisidia tipi kalkanlar arasında *tabula ansata* düzenindeki ön yüz bezemeleri dışında yan yüzlerine portreler işlenmiş mezarlar da vardır. İki lâhit bezemeleriyle diğerlerinden ayrılır: Bunlardan biri nekropolde, diğeri de kent merkezinde kilisenin apsisi arkasındaki kayalıklar içerisinde. Kilise arkasındaki lâhidin ön yüzünde ayı avlayan mezar sahibi ve ayakta betimlenmiş üçlü bir grup vardır. Bunlardan ikisi kadın, biri erkektir. Sağda altlık üzerinde çift ağızlı baltaya benzer bir örge durmaktadır. Nekropoldeki örneğin ön yüzüne de atlar, phiale gibi kült unsurları işlenmiştir.

IV. Konutlar, İşlikler ve Sarnıçlar

Burhan VARKIVANÇ
Süleyman BULUT

Neapolis'in 2003 yılında başlayan konut çalışmaları 2004 yılında tamamlanmıştır. Kentte, geçtiğimiz yıl yaklaşık 20, bu yıl ise 40 konut değerlendirmeye alınmış ve yayına yönelik arazi çalışmaları tamamlanmıştır (Resim: 7). Tüm konutların planları çizilmiş, ayrıntılı tanımları yapılmış; Roma ve Bizans dönemlerine yönelik kullanım evrelerinin ayrımlanması ve konut içindeki mekânların işlevlerinin saptanmasına çalışılmıştır.

Neapolis kentinin en kapsamlı ve önemli konusunu konutlar oluşturur. Konut araştırmalarının, yakın bölgede yeterince yapılmamış olması, çok sayıda ve oldukça iyi korunan Neapolis konutlarını; planlama, birbirleriyle ilişkileri, birimlerinin fonksiyonları, şehircilikte yerleri, teknik ve malzeme, kapı, pencere ve üst örtüleri açısından önemli kılmaktadır. Yapılan çalışmalarda konutların arazinin konumuna göre kuzey-güney doğrultusunda uzanan teraslar üzerine oturduğu, konutlar arasında aynı yönde dar sokakların yer aldığı gözlemlenmiştir. Oldukça eğimli arazideki konutlar arasında doğu-batı yönündeki geçiş ve bağlantıyı basamaklı sokaklar sağlamaktadır. Konutların güneye bakan yüzlerinde sarnıç ve eyvan içeren bir avlu, bu avluya açılan değişik amaçlı, kısmen iki katlı mekânlar saptanmıştır. Barındırdıkları aparatlar nedeniyle çoğu konutun bazı mekânlarının işlik olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Söz konusu işlik-

16 N. Çevik, "New finds from Neapolis regarding the cult of the dead", *Adalya* 8, 2005, 121 vdd.

ler, kentin zeytinyağı ve şarap üretim kapasitesini göstermesinin yanı sıra işliklerin presleme teknikleri hakkında da bilgiler vermesi bakımından oldukça önemlidir¹⁷. Kentin nekropol sonrası girişindeki bazı mekânların, konut olma yanında umumî işlevli andron ve sarnıç olabilecekleri de düşünülmektedir.

KELBESSOS

Nevzat ÇEVİK
I. P. PEDARROS
O. HENRY
B. ÖZDİLEK

1996'da ilk kez uğradığımız, 1997'de ön keşiflerini yaptığımız¹⁸ ve 2003 yılında da savunma sistemiyle başladığımız çalışmalarda bu yıl sur ve savunma sistemine ilişkin eksikler giderilmiştir. 2004 yılında detaylıca ele alınan iki yapıdan biri Kelbessos Yönetim Binası'dır. Bu yapı benzeri bilinmeyen önemli bir örnektir. Kent yönetimine ilişkin tüm fonksiyonların aynı binaya yüklendiği kompleks bir binadır. Taş ve duvar işçilikleri çok kaliteli ve güçlüdür. Yapı, mezarlar ve sonra da binalar arasından kente ulaşan yolun sırtı aştıktan sonra batısındaki kayalıkların dibinde açılmıştır. Doğu-batı aksında uzanır. Uzun dikdörtgen planın doğu başında bir giriş odası ve oradan da ilk kapıya yakın konumda iç kapı bulunur. Binanın güneye bakan uzun tarafında koridor uzanır. Koridorun sağ yanında da üç oda yer alır. Koridorun sonunda diğer büyük bir oda daha vardır. Ortadaki büyük oda; duvardaki izlerin oturma sıralarına ait ahşap konstrüksiyonu taşıyan delikler olması ve konum ve plan özellikleri nedeniyle yaklaşık 150 kişilik bir toplantı salonudur. Koridorun sonundaki oda ters çalışan kapısı ve penceresiz olması nedeniyle bir arsenal ve/veya hazine odasıdır. Bu bölümün kapısı içeriden değil dışarıdan kilitlenebilmektedir. İçerisi açıklıksız hâliyle insan yaşamasına uygun bir yer değildir. Bu nedenle önemli bir depo niteliğinde değerlendirilmiştir. Bu oda ile toplantı salonu arasında küçük bir oda vardır Bu odanın da arşiv ve büro? işlevinde olduğu tahmin edilmektedir. Toplantı salonu önünde uzanan koridor çok pencereli açıklığıyla bir fuaye niteliğindedir. Koridorun arsenal tarafındaki sonunda bir heykel altlığı bulunması, binanın önemli kamu yapısı değerlendirmesini doğrular niteliktedir. Altlık üzerindeki yazıttan Hermaios oğlu ...'nın altın çelenkli bir heykeli peribolion adına adadığı yazmaktadır. Bu adama kamusal bina ve onun fuayesi fonksiyonunu doğrulamaktadır. Ana girişten sonra girilen giriş odasının sağında bulunan ilk oda ise büyük bir olasılıkla asker ve sivillerin yöneticisi olan kent komutanına ait bir yönetim ofisi olmalıdır. Binanın önünde ve uzun yüzü önünde birer eksestra bulunur. Aşağıdan gelen basamaklı yol, buradan sarnıca ve kent çıkışına yönelir.

İN ÖNÜ

Nevzat ÇEVİK
M. KUNZE
İsa KIZGUT
S. BRUER

İN Önü yerleşimine Antalya-Saklıkent yolunun Çakırlar Mahallesi içerisindeki Saklıkent sapağından 11 km. ilerledikten sonra kuzeye (sağa) sapan orman yolu takip edilerek 3.5 km. sonra ulaşılabilir. Kent, resmî yapıların bulunduğu orta, sivil yapı ve işliklerin yer aldığı batı, çiftlik yerleşimlerinin bulunduğu doğu olmak üzere üç ana bölümden oluşmuştur. Bu alana yayılmış birçok konut, işlik ve lâhitler bulunmaktadır. Merkez bölümün kuzeyi sarp ve yüksek kayalık bir tepe, batı ve güneyi ise derin vadi ile sınırlanmıştır.

17 S. Bulut, "Likya-Pamfilya-Pisidya Sınır Bölgesinden Sıra Dışı İki Zeytinyağı İşliği", *Adalya* 8, 2005, 191 vdd.

18 N. Çevik, İ. Kızgut, Ş. Aktaş, "1997 Yılı Trebenna ve Çevresi Yüzeysel Araştırmaları", *ASTXVI*, II, 1999, 410 vd.

lanmıştır. Doğusunda yer alan düz ve tarıma elverişli arazi merkezden hafif bir eğimle ayrılır. Batı bölümde yer alan çiftlik yerleşimlerine ise antik dönemden bugüne yerleşimin su kaynağını akıtan vadi geçilerek ulaşılmaktadır. İyi korunmuş konutlar, ışıklar ve lâhitler bu bölümün çiftlik yerleşimleri olduğunu göstermektedir.

Yapılan ön incelemelerden sonra çalışmalar, kentin karakteristik yapısını ve önemini belirleyebilmek amacıyla üç bölümde incelenen yerleşimin resmi yapılarının bulunduğu merkez bölümünde yoğunlaştırılmıştır. Merkez bölüm, topografyanın yönlendirmesiyle kendi içerisinde iki bölüme ayrılmış gibidir. Doğuda kalan yüksek bölüm, bir kaya şeridiyle diğerinden ayrı durur. Bu kaya kütesinin caddeye bakan bölümünde zeminden 2 m. yüksekte bir kabartma işlenmiştir. Atlı iki binicinin arasında ayakta bir figür durmaktadır. Üst bölümde büyük bir kilise bulunmaktadır. Duvar tekniği, mimari formu, atrium ve anneks bölümleri, ele geçirilen iki kabartma parçası ile Erken Bizans Dönemi kiliseleriyle benzerlikler göstermektedir. Kilisenin batı bitişiğindeki, iri yuvarlak değirmen taşları ve bazı blokların ışıklara ait olduğu düşünülmektedir. Kilisenin doğusunda farklı kotta kuzey-güney yönlü iki yapı daha uzanmaktadır. Üst kotta yer alan T yapısı sırtını kayalara dayamış, batı köşesi kayaya işlenmiş, diğer duvarlar ise iri bloklarla örülmüştür. Arkada kapalı bir mekân, önde kapı ile çıkılan yarı açık alan bulunmaktadır. Ön avlu olarak adlandırılan bu duvarın bir bölümü kayaya yaslanmış, diğer yerler çok iri ve düzgün kesilmemiş taşlarla örülmüştür. Alt kot üzerindeki U yapısının arka duvarı tahrip olmuş, sadece platformu korunabilmiştir. T yapısının ön avlu duvarı ile birlikte olduğu düşünülmektedir. Düzgün ve iyi tıraşlanmış bloklarla oluşturulmuş platformun taşları, yukarıdan düşen kayalar nedeniyle yerinden oynamıştır. Her iki yapı konumları, mimari formları, iri ve düzgün işlenmiş blokları ile tapınak olarak değerlendirilebilir. T yapısının batı üst köşesinde, yüksek kayalığın hemen alt sınırına inşa edilmiş bir yapı kalıntısı izlenmektedir. Kuzeybatıdaki kaynaktan gelen su yolunun burada sonlandığı, yapının üç duvarının korunduğu görülmektedir. Konum olarak kent merkezinin en yüksek yerinde bulunan yapının basınç odası olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Alt bölümde ise üç farklı teras üzerinde yer alan birleşik mekânlardan oluşan yapılar dikkat çekmektedir. A yapısı, büyük ölçülerdeki arka mekânı, büyük oranda korunmuş ön cephe duvarı, büyük ön alanı ile önemli bir yapıya iz vermektedir. Ön alan üç girişlidir ve bu girişlerde kapı olmadığı anlaşılmaktadır. İçerisinde, yapı duvarlarıyla benzeşmeyen daha geç tarihlerde yapıldığı düşünülen duvarlar bulunmaktadır. Ancak güney duvarından sonra gelen düz alandan sonra kotun yükselmesi, bazı bölümlerde ana kayaların bulunması ve moloz altından izlenebildiği kadarı ile apsidial form göstermesi, mekânın arkasında yükselerek oturma sıralarının oluşturulduğunu düşündürmektedir. Gözlenen bu mimari özellikler nedeniyle yapı *bouleuterion* olarak adlandırılmıştır. *Bouleuterion*ün güneyinde yer alan boşluk, yapıların arasında kalan ve sokakların birleştiği bir alan konumundadır ve agora olarak adlandırılabilir. Agoranın hemen güneyinde, doğu-batı yönlü uzanan ve dört mekânın birleşmesinden oluşan bir yapı bütünü bulunmaktadır. Küçük ışıklar veya dükkânlar olarak değerlendirilebilen yapılar, kuzey duvarda tespit edilen ve su ile ilişkili olduğu sanılan sistem nedeniyle hamam olasılığını da düşündürmektedir. Kuzey duvarda bulunan ve biri daha büyük olan niş, su ile ilişkili ve dolayısıyla hamam işlevine uygun görünmektedir. K1, K2 ve L yapıları birbirlerine geçit vermektedir. M yapısının diğerleri ile duvarı ortak, girişi ise ayrıdır. Bu yapıların içerisinde bol seramik ve pitos parçaları bulunmuştur. Gıda ürünlerinin satıldığı dükkânlar veya atölyeler olarak adlandırılmışlardır. C yapısı büyük oranda korunmuştur. Kuzey ve doğu duvarları ana kayaya oyulmuş diğer duvarları daha çok küçük taşlarla örülmüştür. Kapının bulunduğu güney duvarda ise, kapı ve çevresinde çok düzgün bloklar kullanılmış diğer yerler doldurulmuştur. Ana kaya üzerinde gözlemlenen hatil yuvaları ile yapının iki katlı olduğu anlaşılmıştır. Merkezin güneyinden yerleşime gelen antik güzergâh üzerindeki bir grup dışında, mezarlar yerleşimde dağınık olarak bulunmaktadır. Ancak sayıları kent nüfusu ile paralel gözükmemektedir. Lâhitlerin birçoğu yalın olarak bırakılmış, çok azı üzerinde Neapolis ve Kelbessos lâhitlerinde görülen Pisdia özellikleri olan, ortası gülbezek işlemeli kalkan ve mızrak betimlemeleri bulunmaktadır. Toplam üç adet yazıtlı lâhit tespit edilmiştir. Bir başka yazıt ise merkez bölümdeki kayalıkta yer alan kabartmanın altında bulunmaktadır.

Sonuç olarak; sivil, resmî ve üretim çiftlikleri olarak üç ayrı bölümde tasarlanmış ve kurulmuş olan kentin planı yakın çevrede sadece Onobara ile benzeşmektedir. Likya ve Pamphilya bölgelerinde bu şekilde planlanan yerleşimlere rastlanmamaktadır. Ayrıca küçük bir kent boyutlarında olmasına karşın *bouleuterion*, hamam, çeşme binası, tapınak ve kilise gibi resmî binaları bulundurması çevre için önemli bir konumda olduğunu ve daha küçük yerleşimlerin burada toplandığını, yönetsel erke sahip olduğunu göstermektedir.

BİZANS ÇALIŞMALARI

Engin AKYÜREK

2004 yılı yüzey araştırmaları çerçevesinde keşfedilen ve incelenen Bizans Dönemi kalıntıları şunlardır:

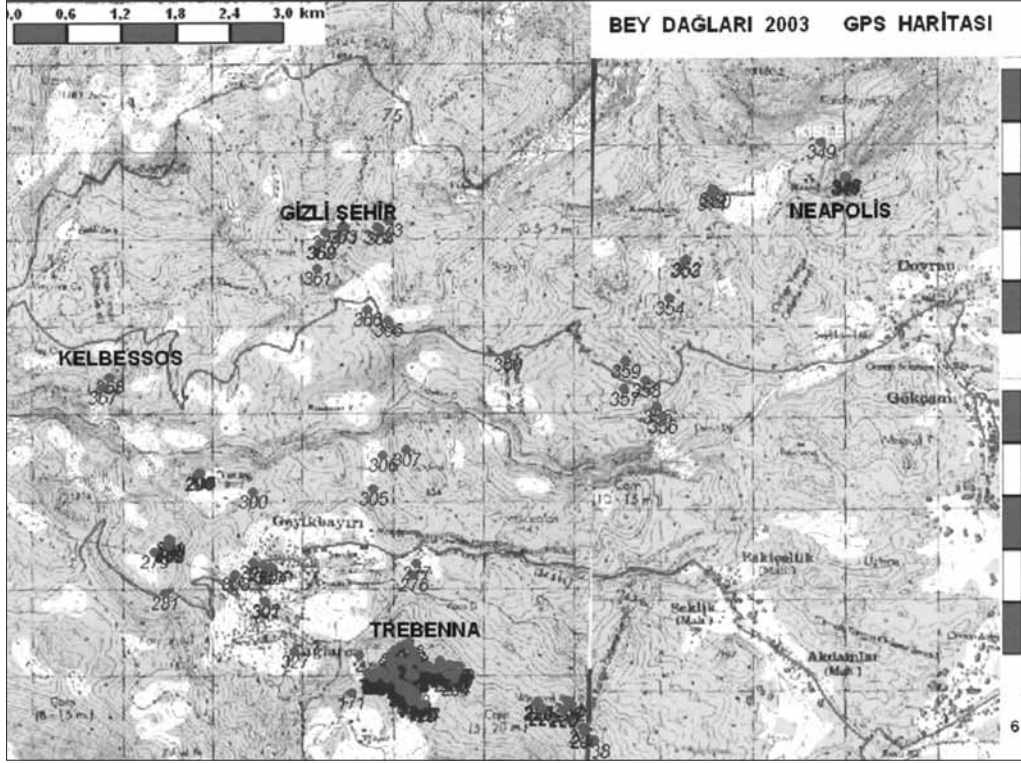
Hurma Kalıntıları: Bu araştırmalarda bir kilise ve bir de şapel tespit edilmiştir. Kilisenin apsisinin güney kısmı, yeni açıldığı anlaşılan bir defineci çukuru nedeniyle ortaya çıkmıştır. Düzgün kesilmiş blok taşlardan oluşan bu kısım, apsis yayının genişliği düşünüldüğünde büyük bir kiliseye ait olmalıdır. Defineci çukurunun molozu, çok sayıda küçük buluntuyu gün yüzüne çıkarmıştır. Bunlar arasında mermer kaplama levhaları, bezemeli ambon parapeti parçası ve başlık parçalarının yanı sıra renkli cam mozaik ve renkli stuko parçalarına rastlanmıştır. Kilisenin bulunduğu alandan kayalık tepeye doğru çıkıldığında basamaklı bir yola ulaşılır. Blok taşlardan oluşturulan basamaklardan 50 adeti *in situ*dur. Basamaklar yamaç boyunca tepeye uzanarak doğu ucu doğal bir mağaraya bitişik bir şapel kalıntısında son bulur. Yapının kuzey duvarı, narteksine ait bazı duvarlar ve narteksin kuzeyine bitişik küçük bir mezar odası ayakta. Derinliklerinde su olduğu anlaşılan mağara, Bizans Döneminde bir ayazma olabilir ve şapelin bu sarp noktaya yapılmış olmasının gerekçesi de bu kutsal su kaynağı olabilir. Şapelin duvar tekniği Orta Bizans Dönemine tarihlendirilebilir.

Dipsiz: Bu bölgede yonca planlı bir şapel bulunmuştur (Resim: 8). Yonca planı oluşturan üç apsidial birim, yüksek korunmuş duvarlarıyla ayakta görülebilir durumdadır. Köşelerde Roma devşirme blokları kullanılmış aralar da moloz taşlarla tamamlanmıştır. Şapelin güneydoğu tarafında bir sarnıç kalıntısı bulunur.

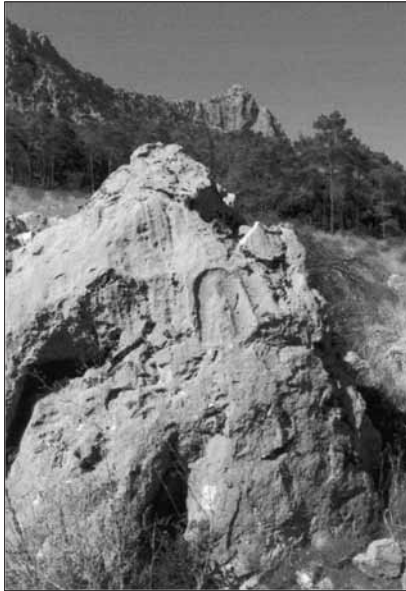
Asar Vadisi Akçınar Mevkii: Derenin karşı (batı) kıyısında bulunan sağlam yapı, benzerini Trebenna Torquatos Mezarı temenos alanında (Bizans bastiyonu) bulunduğu Bizans hamamıyla benzer plan ve işçilik göstermektedir. Kuzey-güney uzantılı asıl yapı kuzey yönde üç apsidial nişle düzenlenmiştir. Dere tarafında biten bölümün sağlamlaştırılması ve eğimin bu yönde düzeltilmesine yönelik yüksek ve sağlam bir teras duvarı örülmüştür. Kuzey yöndeki baş apsis yanında büyük bir kanal-galeri ağızı görülmektedir. Kanal içeriye doğru 2 m. kadar girmektedir. Bu kısım hamamın külhaniyle ilgili olmalıdır.

Boncuklu Kilise: Neapolis'e giden orman yolu üzerinde, yolun sol tarafında, Neapolis kent merkezine kuşuçuğu yaklaşık 1 km. mesafede yer almaktadır. Apsisi, kuzey duvarı 2 m.ye kadar ve batı duvarı ile güney duvarlarının bir kısmı ayakta olan kilise, bölgedeki araştırmalarımızda rastladığımız en büyük boyutlu kilisedir. Kilise bazilikal planlıdır ve beşinci yüzyıla tarihlendirilebilir. Apsis kısmında bir *synthrononun* üç basamağı tespit edilmiştir. Basamakların düşey yüzeylerindeki fresko kalıntılarında, *synthrononun* fresko bezeli olduğu anlaşılmaktadır. Narteksin dere yatağı nedeniyle kayan zemininden de siyah, beyaz ve kiremit rengi *tessera* ile yapılmış bir mozaik zemin kaplaması ortaya çıkarılmıştır. Narteksin kuzey tarafına bitişik birbirine paralel, kubbecikler ve tonozla örtülü üç mezar odası bulunmaktadır.

Ayrıca Neapolis kent merkezindeki bazilikal kilise, Palamutdüzü mevkiindeki Bizans Dönemi yerleşmesi ve manastır kalıntısı ile Kisleçukuru mevkiindeki manastır kalıntısına gidilerek incelemelerde bulunulmuştur.

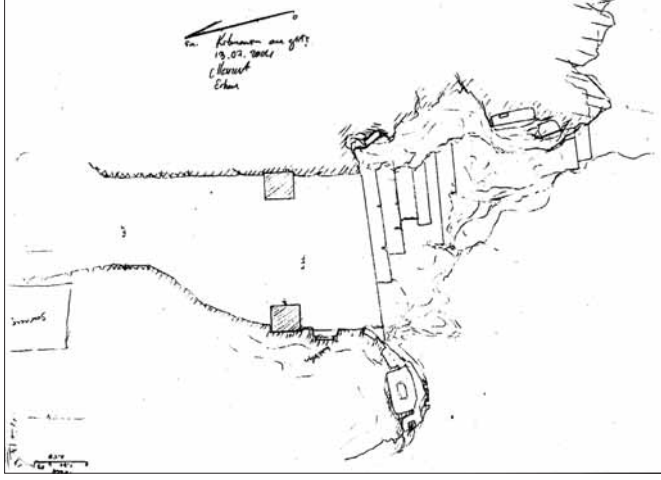
Resim 1: Trebenna çevresi GPS haritası

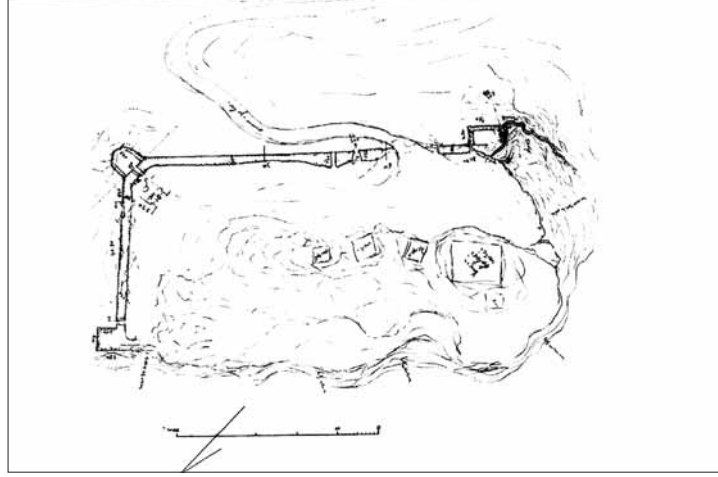
Resim 2: Kocaköy, kaya kabartması

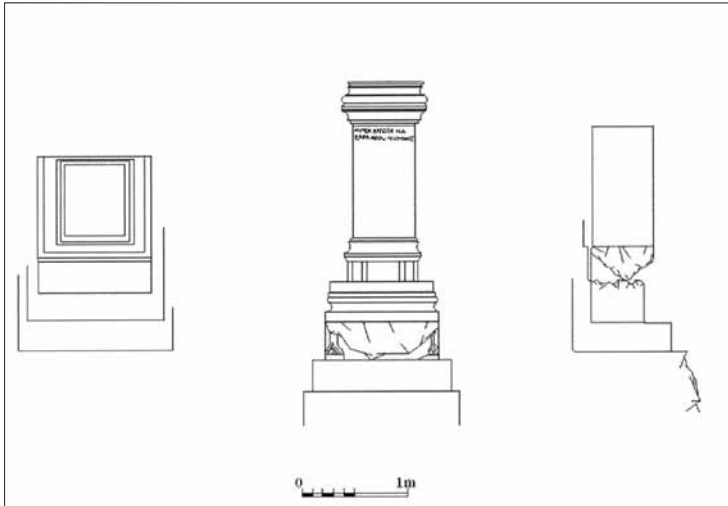
Resim 3: Minarike, Hellenistik yapı?

Resim 4: Kitanaura kent girişi

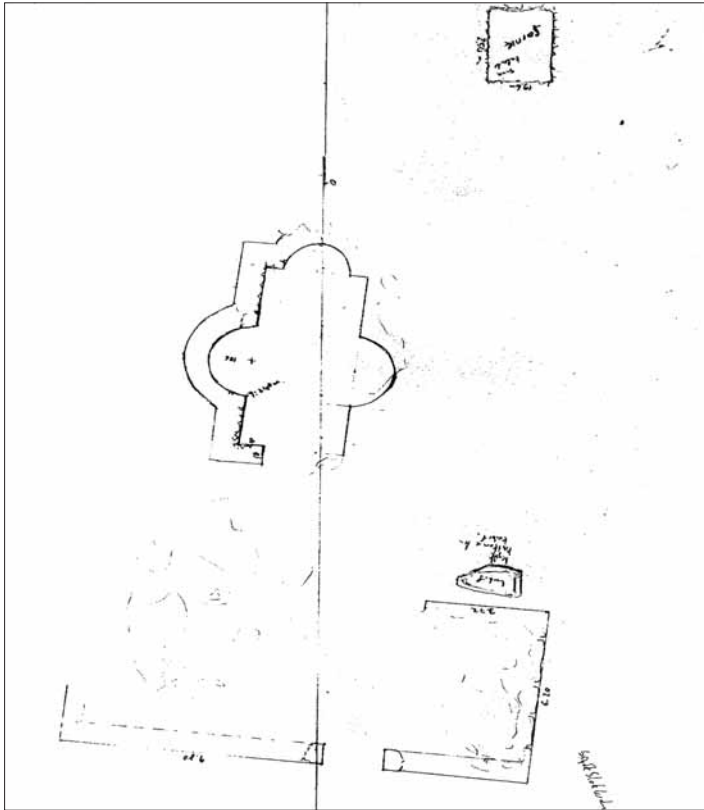
Resim 5: Kemer, Çalış Dağı

Resim 6: Kommodus anıtı altlığı

Resim 7: Neapolis, konutlar

Resim 8: Dipsiz, şapel planı

YUKARI FIRAT BÖLGESİ 2004 YILI ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Ertuğrul DANIK*

Başkanlığım altında, ekip üyelerinden Ahmet Görmüş, İsmail Aytaç ve Mustafa Balaban'ın katılımıyla, 19-30 Temmuz tarihleri arasında Elazığ Merkez İlçe ve Sivrice İlçesi dahilinde, kentsel gelişim alanı tehdidi altında ve bu alanların çevresindeki; Kuzova, Altınova ve Uluova bölgelerinde 2003 yılı çalışmalarına bağlı olarak yapılan 2004 yılı çalışmaları, 14 köy ile bu köylere bağlı 3 mahalle/mezra olmak üzere toplam 16 yerleşim alanı ile Harput kent merkezinde yürütülmüştür¹. Yapılan çalışmalarda, çoğunluğu yeni tespit edilip belgelenmiş olarak 6 höyük, 4 düz yerleşim alanı, 2 tepe üstü yerleşim alanı, 2 yamaç yerleşimi, 2 nekropol alanı, 2 kaya mezarı, 2 karakol yapısı, 1 tümülüs, 1 kale, 1 kilise, ve 4 çeşme olmak üzere toplam 27 adet taşınmaz kültür varlığının tespit ve belgelemesi yapılmıştır (Harita).

1. MALATACIK HÖYÜK

Merkez İlçe, Badempinarı (Malatacık) Köyü'nün 100 m. doğusunda, kısmen doğal bir yamaç üzerinde oluşmuş olan höyük, yaklaşık olarak 150 m. çapında ve 35 m. yüksekliğinde olup höyük tepesinde 35 m. çapında düz bir alan yer alır (Çizim: 1).

Halk arasında "Kale Tepe" olarak anılan höyük yüzeyinde tahribat izine rastlanmadığı gibi, sıkışık toprak yüzeyi nedeniyle seramik buluntuya az rastlanmaktadır. Batı yönündeki alanlarda az yoğunlukla görülen seramikler; Eski Tunç, II. binyıl ve Ortaçağ'a ait olup Kuzova bölgesinin en önemli höyüklerinden biridir ve kazı çalışması yapılması durumunda farklı kültür tabakalarının da yakalanacağı düşünülmektedir.

2. LOTOĞLU HÖYÜK

Merkez İlçe, Gökçe (Lotoğlu) Köyü'nün 600 m. batısında, Malatya-Diyarbakır demiryolu hattının güneyindeki düzlük bir alanda yer alan höyük, 60 m. çapında, çeşitli yönlerde 8-12 m. yüksekliğinde olup güney yönden girilen yaklaşık 8 m. genişliğindeki bir dozer açması ile tahrip edilmiştir. Höyüğün doğu yönünden geçen köy yolu ise, bu yönde kısmi tahribat yaratmıştır.

Kayıtlarda "Gökçe Höyük" olarak anılmaktaysa da², halk arasında yörede yaygın olarak höyüklerle verilen isim olarak "Gılliktepe" ya da "Killiktepe" olarak da anılmaktadır.

Höyükteki ağır tahribatın ortaya çıkardığı seramik buluntular arasında Kalkolitik,

* Ertuğrul DANIK Müze Müdürü, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzeleri Müdürlüğü, 06030 Ulus-Ankara/TÜRKİYE tugrudanik@yahoo.com

1 Çalışmaya verdikleri desteklerinden dolayı Elazığ Valisi Sayın Osman Aydın'a, Elazığ İl Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Tahsin Öztürk'e, araç temini nedeni ile Elazığ İl Sağlık Müdürlüğü'ne, araç sürücümüz Bedri Akyol'a, 2004 yılı sponsorluk desteği nedeni ile Ekim İnşaat ve sahibi Ahmet Yeşil ile seramik değerlendirmelerini yapan Doç. Dr. Tuba Okse'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

2 Bahar 1989: 503.

yerel Eski Tunç, güney kökenli Eski Tunç ve Helenistik dönemlere ait bol sayıda örnek- lere rastlanmaktadır. Bulunan seramikler arasında görülen Gelincik tipi Malatya boyalı- ları ile, benzer örneklerine Pulur'da (Sakyol) ve Korucutepe'de rastlanılan seyyar ocak/sunak ayağı, ilginç ve önemli buluntular arasında sayılabilir.

Malatya yönünden gelip Harput yönüne uğramadan, Diyarbakır yönüne giden yol üzerinde olduğunu düşündüğümüz höyük, bu bağlamda dönemin ticarî yolu üzerin- de yer almış olmalıdır.

3. PINCIRİK HÖYÜK I

Merkez İlçe, Sakabaşı (Pincirik) Köyü'nün 1 km. güneydoğusunda, ovalık alan içinde, dere yatağının kuzeyinde yer alan höyük, 120 m. çapında ve çeşitli yönlerde de- ğişken olarak 10-20 m. arasında yüksekliğe sahiptir (Çizim: 2). Güney yönde yayvan- laşan höyüğün üstünde, bu yönde tarımsal faaliyetle birlikte, batı ve kuzey yönlerde yo- ğun bağ ekimi görülmektedir.

Kayıtlara ve yayınlara daha önce "Pincirik Höyük" ya da "Sakabaşı Höyük" ola- rak girip İlk Tunç Çağı merkezleri arasında sayılan³ höyüğün, yüzey ve çevresinden toplanan seramikler; Karaz tipi Erken Tunç, güney kökenli saklı astarlı Erken Tunç, ya- tay oluk bezemeli Erken Demir ve Helenistik/Roma dönemlerine aittir.

Altınova-Malatya arasında, Kömürhan olarak bilinen Tomisa Kalesi'nden önceki son yerleşim yeri olması açısından ve bu yönde gelişen ticarî yol üzerinde, Diyarbakır ve Harput yol güzergâhları ayırımında bulunması açısından oldukça önemli bir yerleşim alanı olarak değerlendirilmektedir.

4. PINCIRİK HÖYÜK II

Merkez İlçe, Sakabaşı (Pincirik) Köyü'ne bağlı Cami mezarının 500 m. güne- yindeki sırtlar üzerinde yer alan höyük, kuzey ve batı yönde dere yatağı ile sınırlanmak- tadır. Kuzey-güney doğrultusunda 45x25 m. ölçülerindeki höyüğün yüksekliği, üzerin- de bulunduğu yamaçtan itibaren güneyde 3 m. iken, kuzeyde 10 m. ye kadar çıkabil- mektedir (Çizim: 3).

Höyük yüzeyinden toplanan seramikler Kalkolitik, Erken Tunç III (Malatya boyalı- sı), Helenistik, Roma/Bizans ve Ortaçağ'a aittir. Bu bağlamda, Pincirik I No.lu Hö- yük'ün öncül yerleşimi olarak değerlendirilmektedir.

5. HOH HÖYÜK

Sivrice İlçesi, Dedeyolu (Y. Hoh) Köyü'nün 2 km. kuzeydoğusunda, Altınova'nın günümüzde Uluova olarak anılan bölümünün güney sınırlarında, Uluova mezarı ve aynı isimli tren istasyonunun yaklaşık olarak 250 m. kadar doğusunda bulunan höyük, kuzey-güney doğrultusunda 230x140 m. ölçülerinde ve 30 m. yüksekliğindedir (Çizim: 4). Doğu yönde yer alan dere yatağı, süreç içinde bu yönde höyüğün yaklaşık olarak 40 m.lik bir bölümünü tahrip etmiş görünmektedir. Bu nedenledir ki, bu yönde höyük dik bir kesit vermekte ve yine bu yönde kültür tabakaları izleri ile birlikte, bol sayıda sera- mik malzeme açığa çıkmaktadır.

Höyüğü ilk defa 1901 yılında Hoh (Hokh) adıyla tanımlayan E. Huntington olup bu yıllarda bile doğu yöndeki dere tahribatından söz edilmektedir⁴. Huntington'un deva- mında höyükten söz edenler arasında İ. Kılıç Kökten (Uluova adı ile)⁵, İshak Sunguroğ- lu⁶ ve C. A Burney'dir (Uluova olarak)⁷. Höyükteki Erken Bronz Çağı seramiklerinden ve bunun tiplerlerinden söz eden Burney'den sonra, Nurettin Ardiçoğlu Hoh Kö-

3 Bahar 1989: 504.

4 Huntington 1901: 182, 183.

5 Kökten 1953: 204.

6 Sunguroğlu 1958: 51.

7 Burney 1958: 196

yü'nde bir höyük bulunduğunu belirtir⁸. Bilim dünyasında ilerleyen yıllarda ilgi gören höyük, çeşitli değerlendirmelere konu olur. Bu kapsamda P. Meriggi⁹, H. F. Russel¹⁰ ve A. Sagona'dan¹¹ sonra, son olarak TAY projesi içinde, "Uluova" adıyla İlk Tunç merkezi olarak anılır¹².

Gerek doğu yöndeki aşınma ve gerekse höyük üstündeki kaçak kazı çukurları nedeniyle görülen bol sayıdaki seramik buluntular arasında Kalkolitik, Mezopotamya kökenli Geç Kalkolitik karazi, kıvrık çizgi bezemeli yerel Kalkolitik, yerel bağlantılı güney Kalkolitik, III. binyıl Geç Kalkolitik, güney kökenli saklı astarlı Erken Tunç, Erken Tunç karazi, Erken Tunç II, III (Ninive bezeksizi) ve Ortaçağ seramikleri görülür. Tüm seramik veriler höyüğün önemini ortaya koyarken; dere yatağının oluşturduğu kesitteki tabakalaşmadan ve kesitte görülen seramiklerin bulunduğu kotlardan, Erken Tunç Çağı'nda uzun süreli bir yaşamın sürdürüldüğü, Arslantepe'de olduğu gibi güney kökenli halkların kurduğu höyükte, karaz insanların da geldiği ve birlikte yaşadığı düşünülmektedir.

Gerek Harput ve Altınova gibi kuzeyden, gerek Bingöl gibi daha doğudan ve gerekse Malatya gibi batı yönden gelen dönem yollarının birleştiği ve bu noktadan itibaren Master ile Maden Dağları'nın aşılarak Diyarbakır'a ulaştığı yol güzergâhı üzerinde olması nedeni ile bölgenin en önemli höyüklerindedir. Yapılacak kazı çalışması ile birlikte, bölge tarihine ilişkin önemli veriler verecek bir höyük olarak değerlendirilmektedir.

6. MAVALUŞAĞI HÖYÜĞÜ

Merkez İlçe, Karaçavuş (Şanık) Köyü'ne bağlı Sorkunpınarı (Mavaluşağı) mezrasının 1 km. güneybatısında, Sorkunpınarı adlı mevkide yer alan doğu-batı doğrultusundaki höyük, 130x30 m.lik bir alanda kurulu iken; tarımsal amaçlı olarak dozer yardımı ile düzleştirilmiş, höyük toprağı batı hariç her yönden höyüğü saran dere yatağı içine doğru atılmıştır. Dere yatağı içine dil gibi uzanan alanın mevcut yüksekliği ise, 15 m. ye kadar çıkabilmektedir.

Yamaçlarında yapı taşları da görülebilen höyüğün çevresinden toplanan seramik örnekleri; Kalkolitik, Eski Tunç, Demir Çağı ve Geç Roma Dönemine aittir.

7. HIRBUL DÜZ YERLEŞİMİ

Merkez İlçe, Serince (Şuşnaz) Köyü'nün 1.5 km. güneydoğusunda, Alayaprak (Kurbankapan) mezrasının 1 km. kuzeyinde, düz bir arazi üzerinde yer almakta olup doğu-batı yönünde yaklaşık olarak 200x150 m.lik bir alanı kaplamaktadır (Çizim: 5). Doğu yönde derin olmayan bir dere yatağı ile sınırlanan yerleşimin doğu ve kuzey yönünde görülen taş yığınları ve kısmen görülen temel izleri, yerleşim çevresinin surlarla çevrili olabileceğini; kuzey yöndeki temellerin dışında kalan taş döşeli yol izinin ise, Harput-Haciseli arasında sözü edilen yol güzergâhının¹³ bir bölümü olabileceğini düşündürür. Alan içindeki taş temellerin ve yoğunluğunun doğu yönde olması, bu yönde yoğunluklu yerleşim ve kamusal alan olabileceğini düşündürmektedir.

Halk arasında "Hırbul Şehri" ya da "Haraba" olarak anılan alandan toplanan sınırlı sayıdaki seramik buluntular; Helenistik, Roma ve Ortaçağ'a ait olup yerleşimde yer alan yapı malzemesi taşların, çevre köylerdeki ev yapımları için çekildiği varsayılmaktadır.

8 Ardiçoğlu 1964: 5.

9 Meriggi 1967: 288.

10 Russel 1980: 46, 137.

11 Sagona 1984: 280.

12 Harmankaya-Erdoğu 2002.

13 Yol önerisi konusunda bkz. Sevin 1987: 286; 1988: 10.

8. ÇAKILHAN DÜZ YERLEŞİMİ

Merkez İlçe, Sarıbük (Kürdemlik) Köyü'nün 200 m. doğusunda, yolun kuzeyindeki tarlalar içinde, doğu-batı doğrultusunda 200x50 m.lik alanda yer almakta olup tarımsal çalışmalar nedeniyle tahrip olmuştur. Zayıf seramik buluntular, Roma/Bizans olarak değerlendirilmiştir.

9. HOŞIRİK DÜZ YERLEŞİMİ

Merkez İlçe, Korucu (Genefik) Köyü'nün 2.5 km. güneybatısında, Master Dağı'nın yamacındaki tarlalar içinde yer alan yerleşim, tatlı bir eğimle kurulduğu yerde, kuzey-güney doğrultusunda 200x150 m.lik bir alanı kaplar.

Genelde zayıf Roma/Bizans kaba seramik buluntularına rastlanılmakla birlikte, aynı döneme ait tuğla ve kiremit parçalarına da rastlanmaktadır.

10. ŞANIK DÜZ YERLEŞMESİ

Merkez İlçe, Karaçavuş (Şanik) Köyü'nün doğu alt sınırındaki bahçeler içinde açılmış tarımsal alanlarda yer alan yerleşim, kuzey-güney doğrultusunda 100x40 m. ölçülerinde olup yerleşimdeki olası temel taşları bahçe sınırlarına toplanmıştır. Bu nedenle yerleşimin sınırları, verilen ölçülerin dışında da olabilir. Yoğunluğu amorf durumdaki kaba seramik buluntular, Roma Dönemine tarihlendirilmektedir.

11. HARABETEPE YAMAÇ YERLEŞİMİ

Merkez İlçe, Yazıpınar (Sanduk) Köyü'nün 1 km. batısında, Tepe/Siyabek Ziyareti'nin kuzeyindeki hafif eğimli alanda kurulu olan yerleşim, kuzeybatı-güneydoğu yönünde yaklaşık olarak 250x100 m. ölçülerindedir. Kuzeye gidildikçe yoğunlaşan yapısal kalıntılar içinde, harçlı temel izlerinin yanı sıra, az yoğunlukta görülen seramik örnekleri de Ortaçağ ve olasılıkla Bizans Dönemine aittir.

12. KILTO YAMAÇ YERLEŞİMİ

Merkez İlçe, Sarıbük (Kürdemlik) Köyü'nün 2.5 km. kuzeydoğusunda, Keban Baraj Gölü alanına bakan bir sırtın üstündeki yamaçlarda yer alan yerleşim yeri, kuzey-güney doğrultusunda 75x50 m.lik bir alanı kaplamakta olup (Çizim: 6), sınırlı sayıdaki seramik buluntular Helenistik/Roma ve Bizans Döneminin iri kum katkılı ucuz kap parçalarına aittir.

13. SELVİ BABA TEPE ÜSTÜ YERLEŞİMİ

Merkez İlçe, Karaçavuş (Şanik) Köyü'nün 1.5 km. batısındaki tepelerin üstünde, bugünkü Selvi Baba Ziyareti'nin olduğu alanda bulunan yerleşim, 70 m. çapındaki ve 15 m. yüksekliğindeki doğal bir tepenin, kuzey ve batı eteklerinde teraslama şeklinde olup (Çizim: 7), çeşitli tiplerde Kalkolitik Çağ seramiklerine rastlanılmıştır.

14. GILLİKTEPE TEPE ÜSTÜ YERLEŞİMİ

Merkez İlçe, Gökçe (Lotoğlu) Köyü'nün 600 m. batısında, Malatya-Diyarbakır demiryolu hattının hemen kuzeyindeki doğal bir tepe üstünde yer alır. 100 m. çapındaki ve 25 m. yüksekliğindeki doğal tepe üstünde, 35 m. çapında ve 8 m. yüksekliğindeki bir alanda yamaçlara oturan yerleşimin üstünde, yoğun kaçak kazı izleri görülmektedir. Gerek kaçak kazı çukurlarındaki harçlı temel izleri ve gerekse az yoğunlukta rastlanan seramikler ise, Ortaçağ'a aittir.

15. NAMEBAŞI KARAKOLU

Merkez İlçe, Erbildi (Haciseli) Köyü'nün 2.5 km. batısında, Namebaşı isimli mevkide bulunan, derin dere yatağının kuzeyindeki doğal kayalık yükselti üzerinde yer alır. Doğu-batı doğrultusunda 10x8 m. ölçülerindeki dikdörtgen planlı yapının, yer yer temel düzeyinde olan duvarlarının kalınlığı, çeşitli yönlerde 85, 130 ve 150 cm. arasında değişmekte olup (Çizim: 8), girişi olasılıkla daha geniş tutulan ve giriş kesiti veren doğu yönde olmalıdır.

Güneybatı köşesinde 2 m.ye kadar yükselen kiklopik duvarlarla birlikte, yapı içi ve çevresinde bulunabilen sınırlı sayıda Erken Demir Çağı seramikleri, yapının bu dönem içinde yapılmış olabileceğini göstermektedir.

Haciseli-Harput arasındaki yol güzergâhını ve yapı çevresinde bol miktarda görülen taşların çıkarıldığı taş ocağını koruduğunu varsaydığımız yapı, işlevleri henüz net olarak çözülemeyen ve literatürde "dirhe" ya da "dev evi" olarak geçen yapılarla ilişkilendirilebilir ki, bölgedeki benzer yapılar Keban bölgesinde Koyunuşağı, Gökbelen ve Örenkaya'da tespit edilmiştir¹⁴.

16. SELVİ BABA KARAKOLU

Merkez İlçe, Karaçavuş (Şanık) Köyü'nün 1.5. km. batısındaki tepelerin üstünde, bugünkü Selvi Baba Ziyaretî'nin olduğu alanda kuruludur. Doğu-batı doğrultusunda 8.5x8 m. ölçülerindeki yapının, büyük bir bölümü, geç dönemlerde yerel halk tarafından, çevreden toplanan biçimsiz taşlarla yükseltilmeye çalışılmışsa da, yapının temelinde görülen orijinal duvarlar, yaklaşık kare planlı bir Demir Çağı karakol yapısının varlığını göstermektedir (Çizim: 9). Girişi güney yönde bulunan yapının yoğun olarak ziyaret amaçlı kullanılması ve halk tarafından temizlenmesi nedeniyle, içinde ve çevresinde seramik buluntuya rastlanmamaktadır. Aynı tepenin kuzey ve batı eteklerindeki Kalkolitik Çağ yerleşmesi yapı ile ilişkili olarak düşünülmemekte olup benzer örnekleri Keban bölgesinde saptanmıştır. Belgelenen bu yapılar, "dev evi" ya da "dirhe" olarak tanımlanan ve işlevi kesin olarak netleşemeyen¹⁵ Koyunuşağı, Gökbelen ve Örenkaya¹⁶ olarak gösterilebilir.

17. YIĞMATEPE NEKROPOL ALANI

Merkez İlçe, Sultanaşağı Köyü'nün 300 m. güneyindeki bahçe alanları içinde kalan, kuzeydoğu-güneybatı yönünde 100x70 m. ölçülerindeki alan içinde yer alır. Alan içinde ve dışında görülebilen kimi temel izlerinin niteliği belirlenememişse de; yüzeyden toplanan seramikler, Helenistik/Roma Dönemi lâhit parçaları olarak değerlendirilmiştir.

18. GENEFİK NEKROPOL ALANI

Merkez İlçe, Korucu (Genefik) Köyü'nün 2.5 km. kuzeybatısında, Master Dağı yamaçlarına yakın bir alanda, Hoşirik düz yerleşmesinin 300 m. kadar doğusunda bulunan nekropol alanı, yerel halk tarafından "hamam" olarak anılan 30 m. çapındaki bir alan ile, bu alanın doğusundaki dere yatağının hemen yanında bulunan doğal bir tepenin kuzey ve batı yamaçlarında 80x40 m.lik alanda kuruludur (Çizim: 10). Yüzeyden toplanabilen sınırlı sayıda seramik örnekleri, Roma Dönemi lâhit parçaları olarak değerlendirilmiştir. Hamam olarak anılan yerde görülen ve benzerlerine Hoşirik düz yerleşiminde de rastlanan kiremit ve tuğla parçaları ise, bu alanda temelleri görülen yapı

14 Adı geçen yapılar hakkında bilgi için bkz. Sevin 1989: 455, 456; Köroğlu 1996: 32-34.

15 Daha çok maden yatakları ve maden üretim merkezleri, madencilik atölyeleri, su kaynakları ve barajları koruyan, kale ve yayla kentlerine öncülük eden, ticareti denetim altında tutan, gedik ve geçitler ile, yayla ve otlakları savunmaya yarayan sistemin ön karakolları olarak kabul edilirler (Bkz. Belli 1984: 34, 35; 2000: 384, 385)

16 Adı geçen yapılar hakkında bilgi için bkz. Sevin 1989: 455, 456; Köroğlu 1996: 32-34.

ile ilişkili olmalıdır. Gerek benzer malzeme, gerek dönemsel uyum ve gerekse mesafe yakınlığı ile birlikte, bu alan Hoşirik adı verdiğimiz yerleşimin nekropolü olarak düşünülmektedir.

Nekropol alanı içinde dere yatağının batısında yer alan ana kayaya oyulmuş ve işlik olabileceğini düşündüğümüz oyuntunun, ağız genişliği ve iç genişliği 2.15 cm. çapında iken, derinliği 2.07 cm.dir. Dip merkeze yakın bir alanda 30 cm. çapında ve 15 cm. derinliğinde ayrı bir çukur oluşturulmuştur. Yörede yaygın bağcılığın bulunması, dönemi içinde bu çukurun üzüm işliği olarak değerlendirildiğini düşündürmektedir.

19. HACİSELİ KAYA MEZARI

Merkez İlçe, Erbildi (Haciseli) Köyü'nün 20 m. güneybatısındaki kayalık alana açılmış olan kaya mezarının girişi, kuzeydoğuya açılmış olup doğu-batı doğrultusundaki 130x112 cm.lik giriş alanının devamında, aynı yönde 227x140 cm.lik düz tavanlı mezar odası ve devamında kenarlarda daralan 150x75 cm. ölçülerindeki sekisi bulunur.

İlk defa Nurettin Ardıçoğlu tarafından anılan¹⁷ kaya mezarı, devamında Veli Sevin¹⁸, Kemalettin Köroğlu¹⁹ ve Nevzat Çevik²⁰ tarafından incelenmiştir.

20. KÜRDEMLİK KAYA MEZARI

Merkez İlçe, Sarıbük (Kürdemlik) Köyü'nün 600 m. doğusunda, yol kenarındaki konglomera bir kayalık çıkıntıya açılmış olan kaya mezarının girişi batıya doğru açılmış olup halk arasında "Aşağı Mağara" olarak da anılmaktadır. Kapıdan doğruca girilen ve direkt olarak zeminle ilişkili, doğu-batı doğrultusunda yaklaşık olarak 290x205 cm. ölçülerindeki mezar odasının tavanı düzdür.

Mezar odasından ilk defa söz eden Veli Sevin, aynı köyde içine girilemeyen ikinci bir kaya mezarının varlığını bildirirken²¹; Nurettin Ardıçoğlu üçüncü bir mezar yapısından söz eder²². Sevin'in sözünü ettiği mezar odasının yeri tespit edilemese de, Balkayası denilen kayalık alanda Ardıçoğlu'nun sözünü ettiği mezar yapısına, malzeme desteği olmaksızın çıkılması mümkün görünmemektedir. Kaldı ki, bu bölümde görülen açıklıkların kaya mezarı olup olmadığı da belli değildir. Belgelemesini yaptığımız ilk mezar yapısıyla ilgili son değerlendirmeyi ise, Kemalettin Köroğlu²³ yapmıştır.

21. ÇAKILTEPE TÜMÜLÜSÜ

Merkez İlçe, Değirmenönü (Zerteriç) Köyü'nün 1 km. güneyinde, Şitarkale'nin 1 km. batısında, Master Dağı'nın kuzey yamaçlarında yer alan, 60 m. çapında, 20 m. yüksekliğindeki tümülüs (!), 80x40x30 ile 35x20x15 cm. ölçüleri arasında değişen kırma taşlarla oluşturulmuştur (Çizim: 11).

Yerel halk arasında "Çakıltepe" olarak isimlendirilen tümülüsün kuzey yönünde taş alımlarına ait çalışmalar görülmekte olup niteliği konusunda jeofizik araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bölgede benzer ya da farklı nitelikte tümülüse bugüne kadar rastlanılmamış olması, kırma ya da işlenmiş taşlarla oluşturulan en önemli benzer örnek olarak Nemrut Dağı Tümülüsü'nün bulunması, tümülüs örneğimizi daha da önemli kılmakta olup detaylı çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

17 Ardıçoğlu 1964: 8.

18 Sevin 1987: 287.

19 Köroğlu 1996: 45-47.

20 Çevik 2000: 127.

21 Sevin 1988: 11.

22 Ardıçoğlu 1964: 8.

23 Köroğlu 1996: 47.

22. GÖRGÜŞAN KALESİ

Merkez İlçe, Kepektaş (Görgüşan) Köyü'nün 2 km. kuzeydoğusunda, Karaçavuş (Şanık) Köyü'nün 1 km. güneybatısında, her iki köy arasındaki yolun güneyindeki derin dere yatağının kuzey yamaçlarında yer alan ve yerel halk arasında "Kaletepe" olarak isimlendirilen doğal tepe üstünde kurulu olup kuzeybatı-güneydoğu yönünde 25x15 m. ölçülerinde dikdörtgen bir plana sahiptir (Çizim: 12).

Kuzey yönde köşede temel düzeyinde görülebilen 80 cm. kalınlığındaki sur duvarı izleri, diğer yönlerdeki sur duvarlarında kesintili olarak çok az bir oranda sezilebilmektedir. Bu yönlerdeki sur duvarlarına ait moloz taş yığınları dışında, kale içinde kimi yapıların bulunduğunu gösteren temel izleri ile, bu yapılara ait moloz taş döküntüleri de görülebilmektedir. Ancak, sur duvarlarında olduğu gibi, bu yapılar da net bir plan yansıtmazlar.

Giriş yönü olasılıkla kuzeybatı yönde bulunan surlardan sağlanan kalenin, düzgün ve kaba yonu taşlardan yapılmış olması gereken malzemesi, bölgenin diğer kalerinde de öngörüldüğü gibi, çevre köylerdeki evlerin yapımı için çekilmiş olmalıdır.

Kale içi ve çevresinden toplanan sınırlı sayıdaki kaba işçilikli ve nitelsiz seramikler, Geç Roma ve Ortaçağ'a aittir. Bu durumda kalenin Geç Roma Döneminde kullanıldığını, devamında Ortaçağ'da kısmen kullanılarak terk edildiğini ya da Geç Roma yerleşimi üzerinde, Ortaçağ'da bir kale yapısının oluşturulduğunu düşünmek gerekir.

23. SURP MIKAİL KİLİSESİ

Merkez İlçe, Değirmenönü (Zerteriç) Köyü'nün 2.5 km. güneydoğusunda, Mastar Dağı'nın güney yamaçlarındaki vadi yatağında kurulu bulunan Surp Mikail Manastırının içinde yer alır. Doğu-batı doğrultusunda 40x33 m. ölçülerindeki manastırın kuzey duvar ekseninde olan kilise yapısı, yaklaşık olarak doğu-batı doğrultusunda 8x7 m. ölçülerindedir (Çizim: 13, 14).

Kareye yakın dikdörtgen planlı kilisenin doğu yönünde, içte yarım daire, dışta düz olan üçlü apsis düzenlemesi görülürken, apsis dışında kalan bölümleri büyük oranda tahrip olduğundan örtü sistemi bilinmemektedir. Ancak yerel özellikler dikkate alındığında, ikişer destekle üç nef ayrılmış olan yapının, tonozlarla örtüldüğü varsayılmaktadır. Mevcut duvarlarda pencere izi ile birlikte girişe ait bir açıklık görülmesi de, batı yön dışında kalan yönlerdeki duvarlarda kapı açıklığının bulunmaması, giriş kapısının batı yön duvarının taş molozlar ile örtülü ekseninde olabileceği düşünülmektedir (Çizim: 14). Büyük oranda sağlam kalan apsisler, yarım kubbelerle örtülü iken, apsis doğu duvarı arasında yarım kubbeler ile dış duvar arasında kalan kuzey-güney doğrultulu boşluk, kilisenin olası ikinci katına ya da çatısına ulaşma amaçlı yapılmış olmalıdır. Ancak, geçişin ikinci kat çıkışı görülse de, devamında alt kat ile olan ilişkisini gösteren veri bulunamamıştır.

Hiçbir süsleme izinin bulunmadığı yapıda, malzeme olarak yoğunlukla düzgün kesme taş görülse de, yer yer kaba yonu taş ve dolgu amaçlı moloz taş da kullanılmıştır. Genellikle dışta düzgün kesme taş, içte kaba yonu taş arası moloz taş tekniği ile inşa edilen yapının iç duvarlarının sıva ile kapalı olduğu düşünülmekteyse de, günümüze ulaşan duvarlarda sıva izine rastlanmamıştır.

Kilise kadar olmasa da, kimi dış cephe duvarları kısmen izlenen manastırın ve aynı şekilde manastır topluluğu içinde yer alan diğer yapılara ait izler, sık ağaçlıklar ve tahribat nedeni ile değerlendirilememiştir. Kilise yapısının mevcut özellikleri ile birlikte tarihlendirme çalışmaları devam ettirilmektedir.

24-27 ÇEŞMELER

Harput kent merkezinde, Ulu Camii'nin batısındaki mezarlık alanının bitiminde yer alan ve üst örtüsü kısmen yenilenen Ulu Camii Çeşmesi olarak da anılan "Bey Pınarı"; Sara Hatun Camii'nin bahçesinde yer alan "Sara Hatun Çeşmesi" ile birlikte, Elazığ kent merkezinin Malatya çıkış yolu üzerinde, Sürsürü Mahallesi'nde yer alan "Han

Pınarı" ve Merkez Yenikonak Köyü içinde yer alan "Mesti Çeşmesi"nin belgeleme çalışmaları yapılmış olup anılan tüm çeşmeler yöredeki benzer örnekleri ile birlikte XIX. yüzyıl sonu-XX. yüzyıl başı olarak, Osmanlı'nın son dönemlerine tarihlendirilmiştir.

SONUÇ

2003 yılında çalışması büyük oranda tamamlanan Altınova, Kuzova ve Uluova'nın, taranmamış alanlarının taranması ve bu ovaları sınırlayan dağların yamaçlarında yer alan yerleşimlerin tespit edilerek belgelenmesi amacıyla yapılan çalışmalarda; Altınova'nın Palu'ya doğru olan alanında, Mastar Dağı'nın kuzey yamaçlarında ve kısmen Kuzova'nın Keban'a doğru olan alanlarında kimi eksiklikler kalsa da, 2004 yılı çalışmalarından sonra bölgenin genel değerlendirmesine baktığımızda, çok sayıda bilinmeyen yerleşim yerinin tespit edilerek belgelendiği görülmektedir.

Gerek 2003 ve gerekse 2004 yılı çalışmaları göstermektedir ki, Elazığ'ın bu bereketli topraklarında güney kökenli insanların Anti Toroslar'ı aşarak bölgeye geldiği ve yeni yerleşmeler kurduğu, Hoh Höyük örneğinde olduğu gibi Transkafkasya kökenli insanlarla birlikte yaşadıkları görülmektedir. Mezopotamya kökenli ürünlerin yanında, Malatya boyalıları ve İç Anadolu ilişkili malzemelerin varlığı, ticaretin ilk çekirdek verilerini sunarken; Kalkolitik Çağ'da olduğu varsayılan küresel bir ısınmanın, bu dönem insanlarını daha serin olan yüksek rakımlara çıkardığına ya da mevsimlik konaklama yeri için yüksek rakımların tercihine ilişkin önerinin²⁴, bölge genelinde de yaşandığı görülmektedir ki, 2004 yılı çalışmalarında, dağlık bölgelerde Kalkolitik Çağ verilerine ulaşılmıştır. Bu örneklerden Selvi Baba yerleşmesi, bölgenin Kalkolitik Çağ verileri veren en yüksek kotlu alanı olup tepe üstünde kurulan bu yerleşim, soğuk ve rüzgâra en açık alan olan kuzey ve kısmen batı yönde teraslama şeklindedir.

Harput'un kuzeyinde ve batı yönündeki dağlık alanlarda yapılan çalışmalarda ise, Hacıseli (Erbildi) yakınlarında sözü edilen Roma Dönemi yoluna ulaşılammışsa da, bu yolla ilişkili olabilecek Hirbul düz yerleşimi ve hemen yanındaki yol güzergâhı ve Erken Demir Çağı'na tarihlediğimiz Namebaşı isimli karakol yapısı, önemli buluntu alanlarındandır. Sözü edilen bu alanlarda tespiti yapılan ve daha çok Roma ya da Ortaçağ'a ait zayıf yerleşimler, bölgenin bu dönemdeki yerleşim hareketliliğini ortaya koyacak verilerdir.

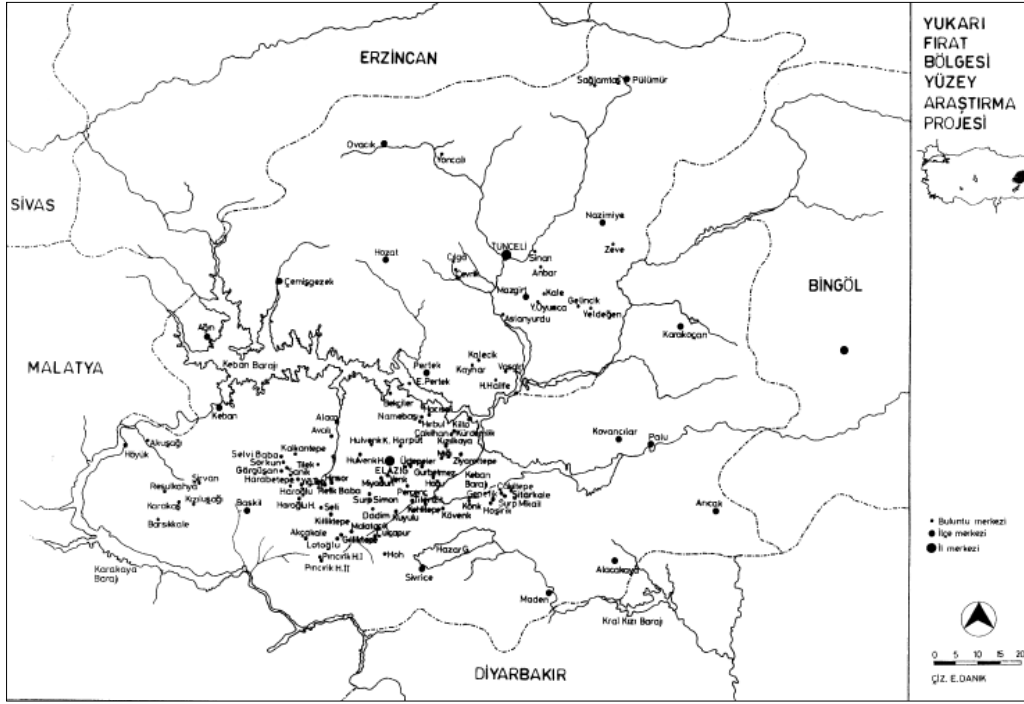
Yine Selvi Baba yerleşiminde tespiti yapılan karakol yapısı, Namebaşı Karakolu ile birlikte, bu tiplere girebilecek ancak işlevleri henüz netleşmemiş ve Keban yöresinde tespiti yapılan Koyunuşağı, Gökbelen ve Örenkaya'da sözü edilen "dev evi" ya da "dirhe" adlı yapılarla birlikte değerlendirilmektedir. Bu yapılardan Selvi Baba'da yer alan yapının günümüzde Selvi Baba adıyla kutsal alan olarak ziyaret amaçlı kullanılması, 2003 yılında uğranılan ancak çalışması ileriki yıllara bırakılan, Harput'un kuzeyinde yer alan "Gavurtaş" isimli alanda çalışma yapmayı zorunlu kılmaktadır. Bu alanda yerel halk tarafından "Mor Ahron" adıyla bilinen kilise yerinde, gayrimüslimlerce çeşitli liturjik uygulamaların yapılması, anılan doğal kayalık alan zirvesindeki yaklaşık 5x5 m.lik kare yapı izi veren yığının içinde ele geçirilen Erken Demir Çağı'na ait iki adet seramik parçası, bu yapının da adı geçen diğer yapılarla aynı işlevde olması gerektiğini düşündürür. Kaldı ki, bu yapının bulunduğu alan hem kuzey yönde Namebaşı'nın da bulunduğu ve Pertek'e doğru olan platoya hâkimdir, hem de Harput'un bulunduğu alana hâkimdir.

Tüm bu verilerin yanında Yiğmatepe ve Genefik'te tespiti yapılan Helenistik/Roma Dönemi nekropol alanları ile, Çakıltepe (Zerteriç) isimli tümülüs, 2003 yılında tespiti yapılan Hoğu Nekropolü'nden sonra, bölgenin ölü kültürü ile ilgili yeni bulgulardır. Özellikle Zerteriç Tümülüsü, gerek bölgede ilk örnek olması ve gerekse Nemrut'tan sonra kırma taş ile yapılmış yeni bir örnek olması nedeni ile, üzerinde durulması ve jeofizik araştırma yapılması gerekli bir alandır ki, yapılacak tespit ile birlikte, bölgedeki kaçak kazıların yoğunluğu nedeni ile acil bir kurtarma kazısı önerilir.

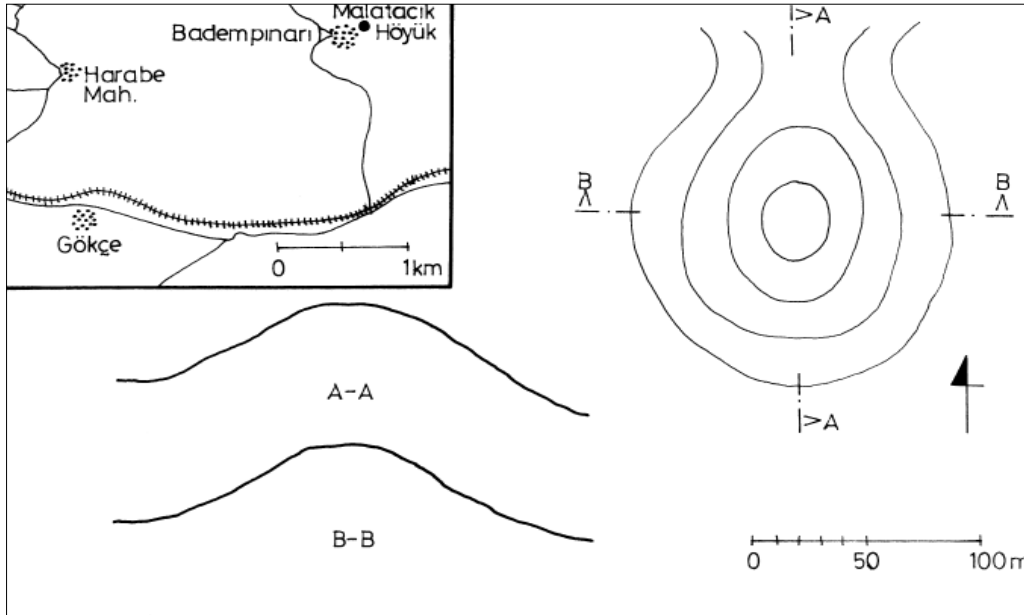
24 Bkz. Ökse 1999: 304-307; 2003: 171-173.

KAYNAKÇA

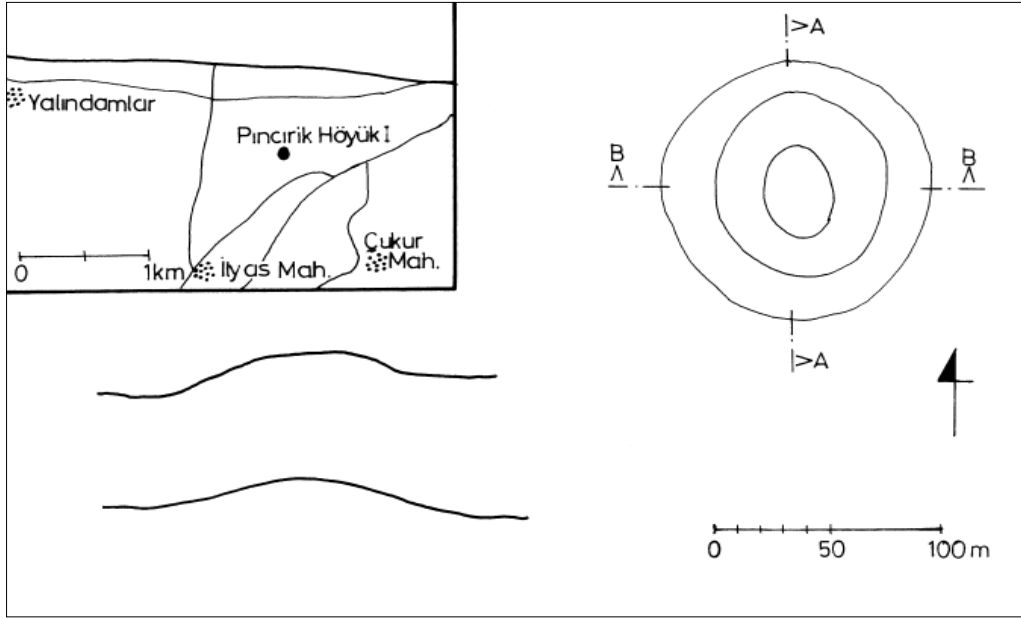
- Ardıçoğlu 1964 Nurettin Ardıçoğlu, *Harput Tarihi*, İstanbul.
- Bahar 1989 Hasan Bahar, "Elazığ-Bingöl ve Tunceli İllerinde Prehistorik Araştırmalar, 1987", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 501-527.
- Belli 1984 Oktay Belli, "Nairi-Hubuskia Ülkesi Araştırmaları", *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 31-39.
- Belli 2000 Oktay Belli, "Van Gölü'nün Güneyinde 'Dev Evleri'nin Araştırılması", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi* (Ed. O. Belli), Ankara, s. 379-385.
- Burney 1958 C. A. Burney, "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Studies* VIII, London, s. 157-209.
- Harmankaya- Erdoğu 2002 Savaş Harmankaya-Burçin Erdoğu, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 4b İlk Tunç*, İstanbul.
- Huntington 1901 E. Huntington, "Weitere Berichte über Forchungen in Armenien und Comma-gene", *Zeitschrift für Ethnologie* 33, 1901, s. 178-209.
- Kökten 1953 İ. Kılıç Kökten, "1952 Yılında Yaptığım Tarih Öncesi Araştırmaları Hakkın-da", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* XI/2, 3, 4, Ankara, s. 177-208.
- Meriggi 1967 P. Meriggi, "Sesto Viaggio Anadolica", *Oriens Antiques* 6, Roma, s. 269-303.
- Ökse 1999 A. Tuba Ökse, "Yukarı Kızılırmak Havzası Tunç Çağları ve Demirçağ Yerleşim Tarihi/ Siedlungsgeschichte des Oberen Halys-Gebietes in der Bronzezeit und in der Eisenzeit", *Bulleten* LXII/234, Ankara, s. 299-390.
- Ökse 2003 A. Tuba Ökse, "Kalkolitik Çağda Sivas Bölgesi", *Ufuk Eşin'e Armağan Köy-den Kente Yakındoğu'da İlk Yerleşimler*, C.1, Ed. M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen, İstanbul, s. 171-197.
- Russel 1958 H.F. Russel, *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia*, Oxford
- Sunguroğlu 1958 İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, Cilt 1, İstanbul.
- Sagona 1984 A. Sagona, *The Cavcasion Region in the Early Bronze Age*, Oxford
- Sevin 1987 Veli Sevin, "Malatya-Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1985", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 279-300
- Sevin 1988 Veli Sevin, "Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1986", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 1-44.
- Sevin 1989 Veli Sevin, "Elazığ-Bingöl Yüzey Araştırması, 1987", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 451-500.

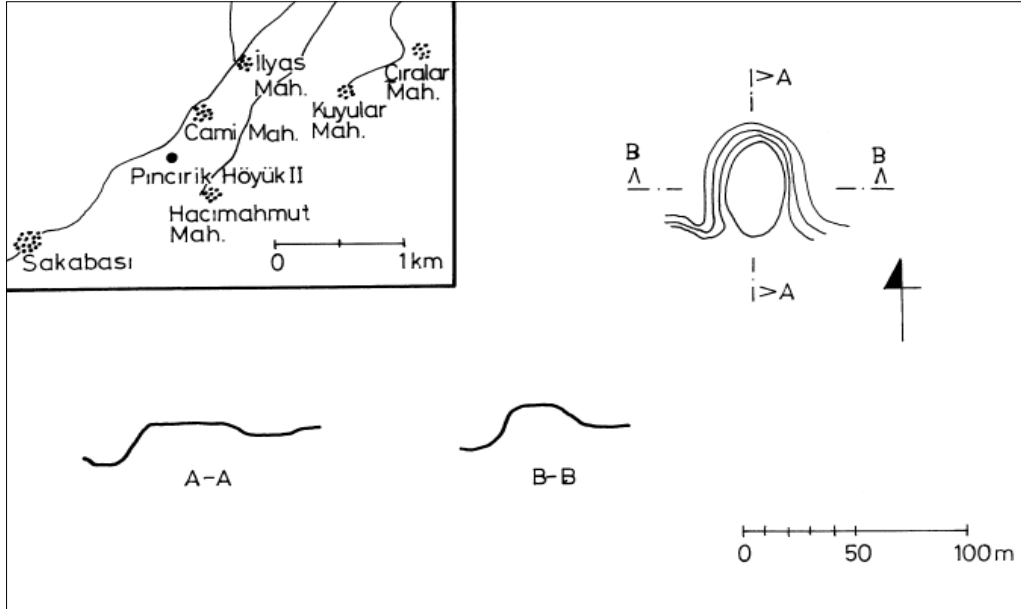
Harita: Yukarı Fırat Bölgesi 2004 yılı itibarıyla buluntu merkezleri

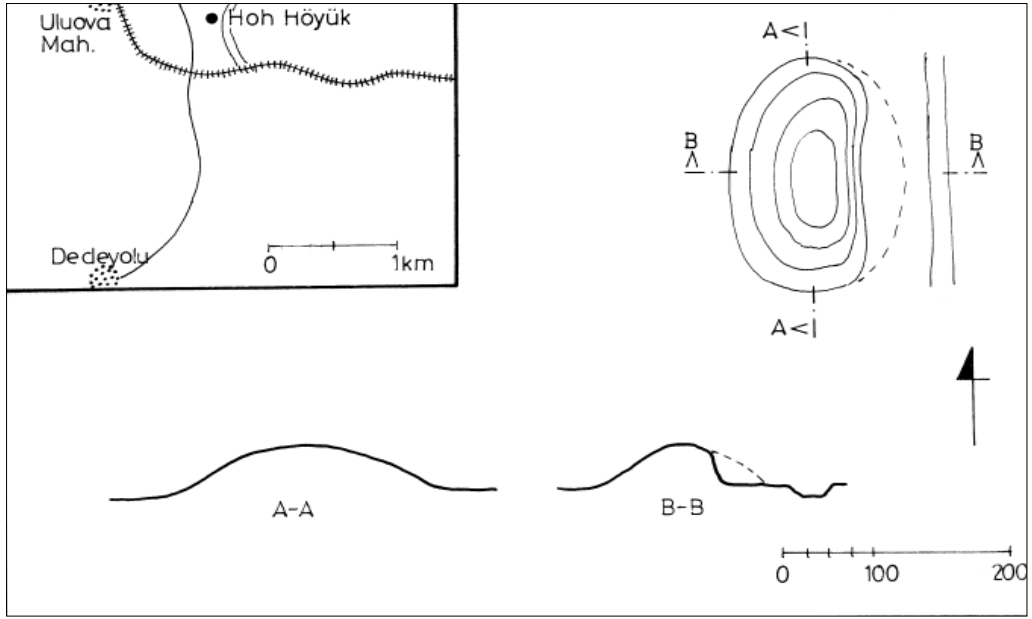
Çizim 1: Malatacak Höyük, yerleşim planı ve topografyası

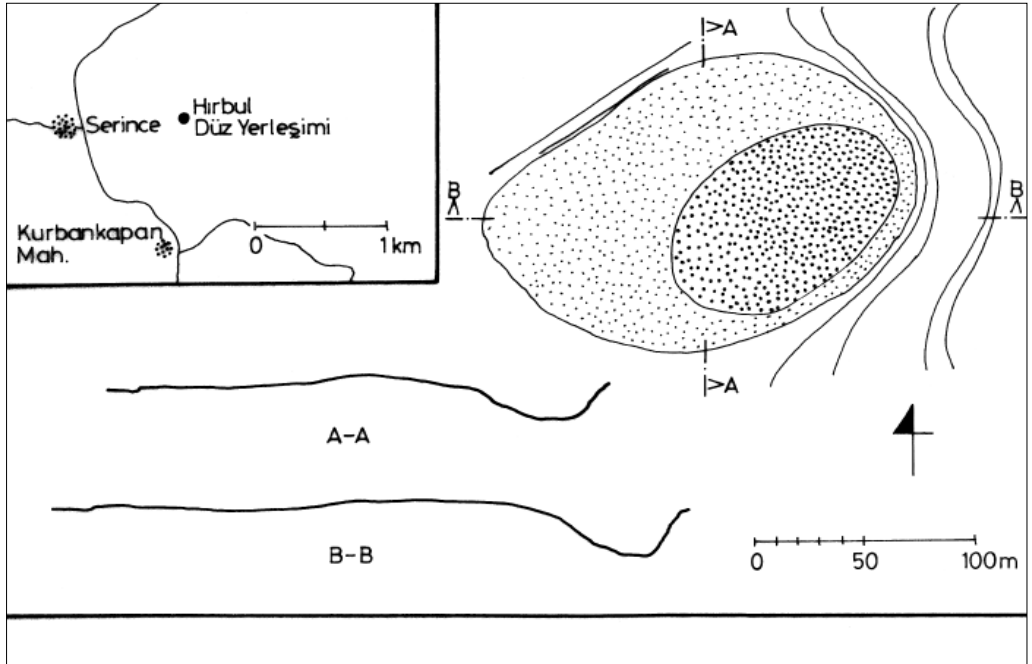
Çizim 2: Pincirik Höyük I, yerleşim planı ve topografyası

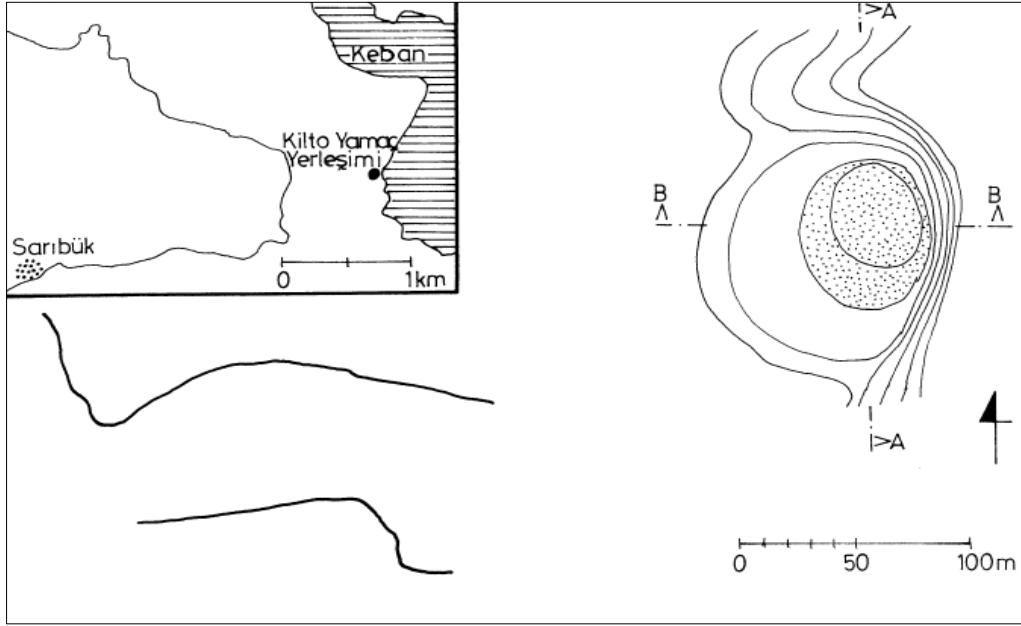
Çizim 3: Pincirik Höyük II, yerleşim planı ve topografyası

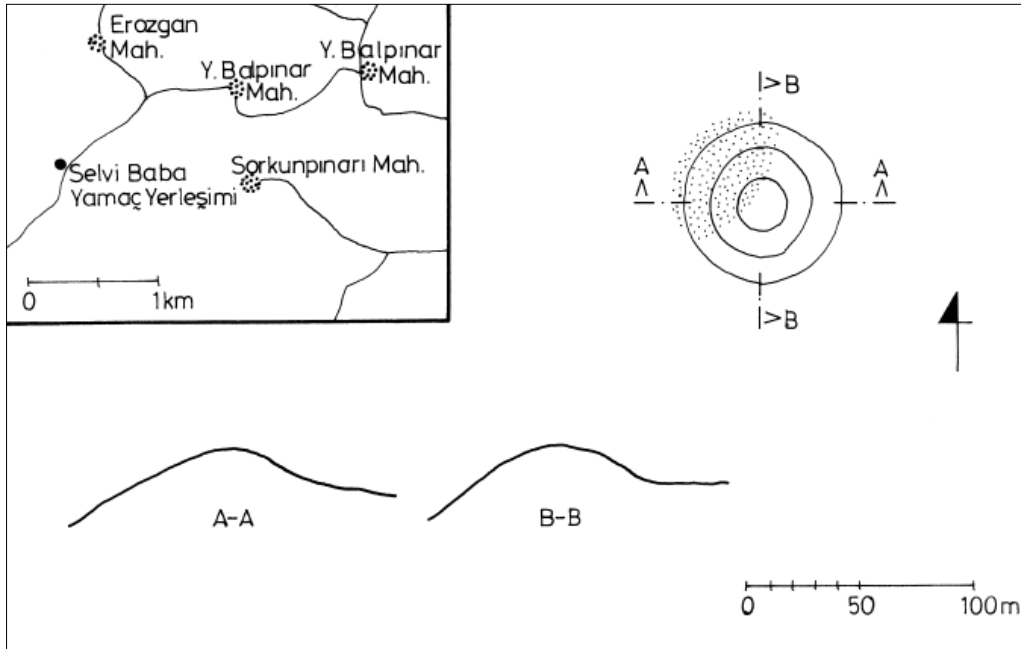
Çizim 4: Hoh Höyük, yerleşim planı ve topografyası

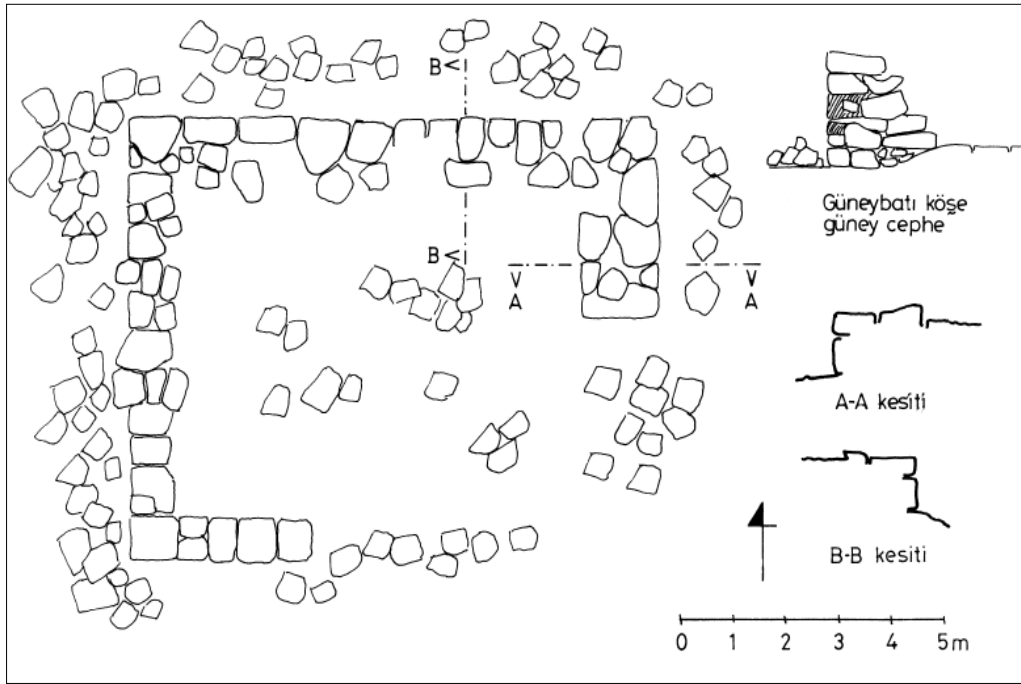
Çizim 5: Hirbul düz yerleşimi, yerleşim planı ve topografyası

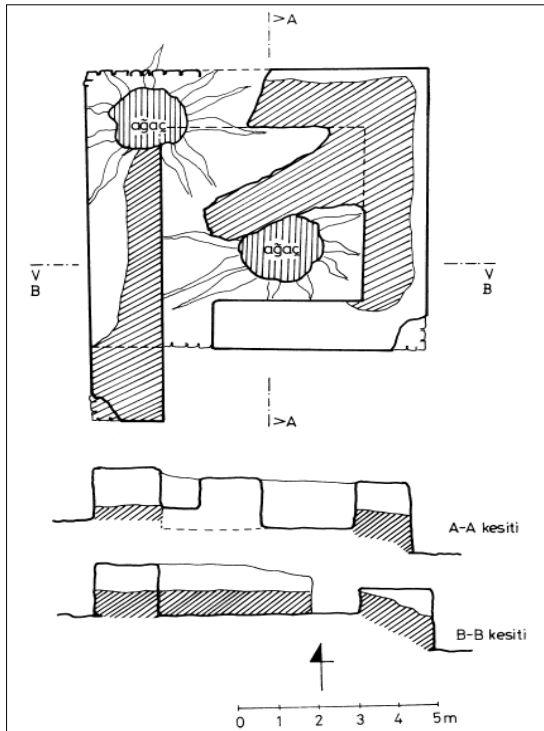
Çizim 6: Kilito yamaç yerleşimi, yerleşim planı ve topografyası

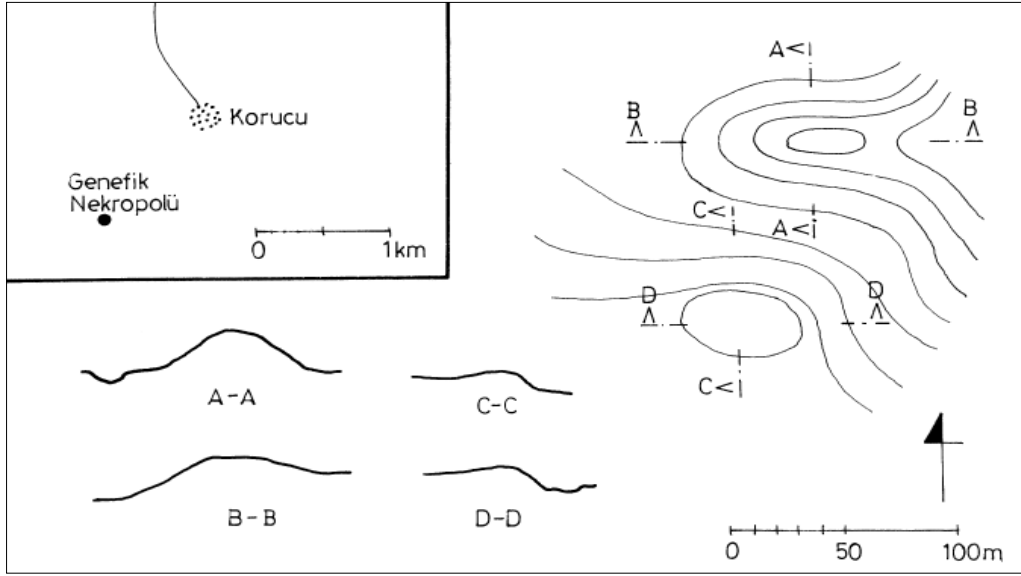
Çizim 7: Selvi Baba tepe üstü yerleşimi, yerleşim planı ve topografyası

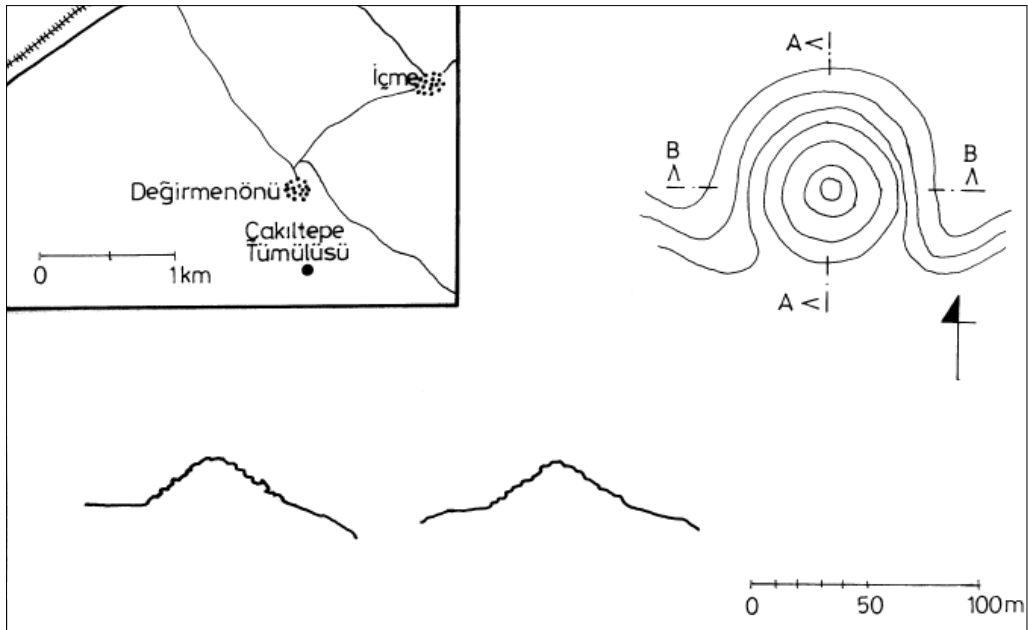
Çizim 8: Namebaşı Karakolu, rölöve planı ve kesitler

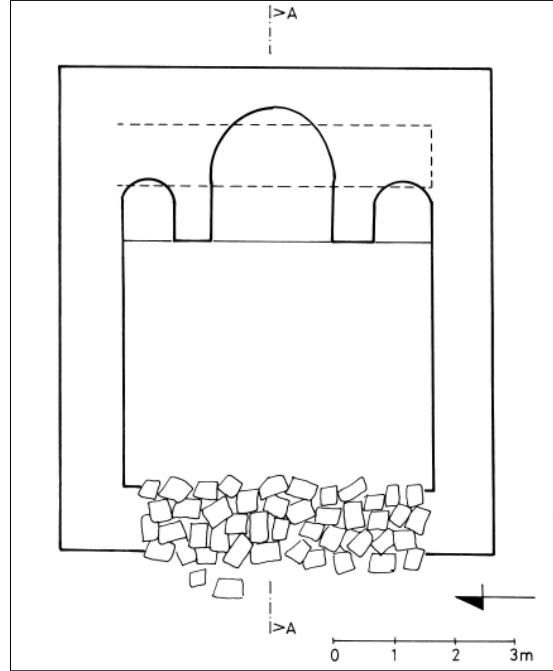
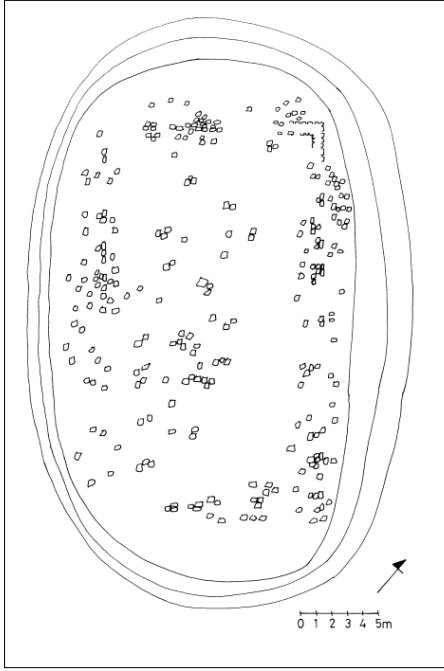
Çizim 9: Selvi Baba Karakolu, rölöve planı ve kesitler

Çizim 10: Genefik nekropol alanı, yerleşim planı ve topografyası

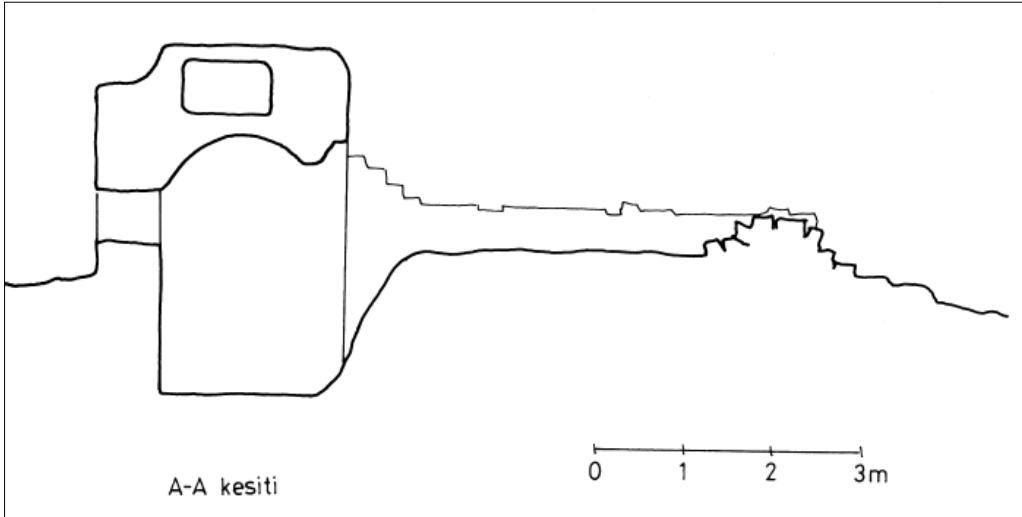

Çizim 11: Çakaltepe (Zerteric) Tümülüsü yerleşim planı ve topografyası

Çizim 12: Görgüşan Kalesi rölöve planı

Çizim 13: Surp Mikhael Kilisesi rölöve planı

Çizim 14: Surp Mikhael Kilisesi A-A kesiti

MYNDOS 2004 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Mustafa ŞAHİN*

İlk olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 06.07.2004 tarih ve 16432 sayılı izinleriyle gerçekleştirilen Myndos yüzey araştırmaları 01–13 Eylül 2004 tarihleri arasında yürütülmüştür. Bakanlık adına temsilci olarak aramıza Amasya Müzesi'nden Sayın Muzaffer Doğanbaş katılmıştır. Çalışma süresince Gümüşlük Belediyesi'nin sponsorluğu altında Arion Resort Otel ve Kristal Otel'de kalınmıştır. Ankaradaki yüzey araştırmaları esnasında Muğla Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Müdürlüğü'nden temin edilen ve Gümüşlük Belediyesi tarafından yaptırılmış olan 5000 ve 1000 ölçekli koruma amaçlı imar planı paftalarından yararlanılmıştır. Taşınmaz kültür varlıklarının yerini belirlemede GPS kullanılmıştır. Sualtı araştırmaları için Aşkın Diving SCUBA ekipman desteğinde bulunmuştur. Yine sualtı çalışmalarının görüntülenmesi konusunda Prof. Dr. Ahmet Tırpan ve Hakan Öviz teknik destekte bulunmuşlardır. Ankara ve sualtında yapılan görüntülemenin tamamında dijital teknolojiden faydalanılmıştır¹.

Topografik Yapı

Muğla İli, Bodrum İlçesi, Gümüşlük Beldesi sınırları içerisinde kalan ve antik coğrafyada Karia kentlerinden birisi olan Myndos, Strabon'un da tanımladığı gibi, Halikarnassos'un hemen yakınında, Kos'un Scandaria Burnu'nun karşısında, Termerium Burnu üzerinde yer almaktadır.

Gümüşlük, batı uzantısı yüksek bir yarımada ve bağlantıyı sağlayan dar boğaz muhtemelen erken dönemlerde bir koridorla birbirinden ayrılmaktadır (Harita)². Myndos'u Halikarnassos'a bağlayan alanda tepelerin arasında pek çok zengin ve verimli vadiler, bu vadilerdeki karşılıklı bayırlarda rüzgâr değirmenleri ve yerleşimlerin olduğu talî alanlar bulunmaktadır. Bu araziler kara bağların, diğer bir ifade ile siyah üzüm memleketi olarak bilinmektedir.

* Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 42031- Konya/TÜRKİYE mustafas_98@yahoo.com

1 Öncelikle Bakanlık temsilcisi olarak aramıza katılan ve araştırma sonuna kadar bizimle uyumlu bir şekilde çalışma yapan Sayın Muzaffer Doğanbaş'a bir defa daha teşekkür etmek isterim. Heyet üyeleri için kalacak yer temin eden ve her türlü teknik imkânı bizlere seferber eden Gümüşlük Belediyesi çalışanlarına, özellikle de Belediye Başkanı Sayın Mehmet Ülküm'e, minnettarız. Yine çalışmaları maddî olarak destekleyen Sayın Mehmet Durmaz'a göstermiş olduğu ilgiden dolayı özellikle teşekkür etmek isterim. Teknik donanım desteğinde bulunan Sayın Prof. Dr. Ahmet Tırpan, Aşkın Cambazoğlu ve Hakan Öviz'e teşekkür ederim. Özverili ve sabırlı çalışmalarından dolayı Araş. Gör. Erdoğan Arslan, öğrencilerim Savaş Altun ve Hacı Şahan'a da ayrıca teşekkür ederim.

2 Benzer bir örnek Knidos'ta bulunmaktadır. Chr. Bruns-Özgan, *Knidos. Ein Führer durch die Ruinen* (Konya 2002), 5.

Tarihçe

İ.Ö. 2. binyılda Minos Krallığı'nın egemenliği altında olmak üzere Pelasglar ile birlikte adalarda yaşayan Lelegler, Karia kıyılarına çıkararak ilk sahiplerini buralardan uzaklaştırıp kendi kentlerini kurmuşlardır. Böylece Myndos, Lelegler tarafından Karia bölgesinde kurulan sekiz kentten birisi olmuştur. Strabon'a göre diğer yedi Leleg kenti; Termera, Side, Madnasa, Padasa, Uranium, Telmessos ve Theangela/Syangeladır³. Yine Strabon'a göre, Karia Satrapı Mausolos İ.Ö. 4. yüzyılda sekiz kentten altısını boşaltarak, buralarda yaşayan insanlara Halikarnassos'a yerleşmeleri konusunda baskı uygulamıştır. Ancak Myndos'a dokunulmayarak kent kıyıya doğru, yani şimdi Gümüşlük Beldesi'nin bulunduğu alana taşınmıştır. Eski kent ise daha sonra Palaimindos olarak anılmıştır⁴.

Mausolos tarafından yeniden inşa ettirilen kent, Yunan şehircilik anlayışına uygun bir şekilde planlanmış ve yerleşim alanının tamamı sur içerisine alınmıştır⁵. Günümüze kadar gelen kent dokusu Mausolos tarafından kurulan kente aittir. Ancak Roma İmparatorluk Döneminde de büyük eklemeler söz konusudur.

Herodot yaklaşık İ.Ö. 500 yılında kentin Aristogoras'ın donanmasına bir gemi verdiği için, Attik-Delos Deniz Birliği'nin ilk üyelerinden birisi olduğundan bahsetmekte ve birliğe 12 talent vergi ödemek zorunda olduğundan söz etmektedir⁶. Bu ağır vergi yüzünden bu dönemde şehrin oldukça küçüldüğü bilinmektedir.

İ.Ö. 334'te Büyük İskender Myndos'u kuşatmış, fakat alamayınca Halikarnassos'a yönelmiştir. Daha sonra Büyük İskender'in komutanlarından Ptolemaios ile Asandros İ.Ö. 333'te Satrap Orontobates'i yenilgiye uğratarak Myndos ile birlikte bütün Karia bölgesinde hâkimiyet sağlamışlardır. Büyük İskender'in imparatorluğunun parçalanmasından sonra, Mısır'da bulunan Ptolemaios'un krallığını kurması üzerine, Myndos Ptolemaioslar Hanedanlığı'nın idaresine girmiştir (İ.Ö. 308–275). Sonrasında ise Myndos'un Lysimakhos Hanedanlığı'nın idaresine girdiği görülmektedir.

İ.Ö. 201'deki Lade Deniz Savaşı'nda Rhodos donanması Myndos Limanı'na sığınmıştır. İ.Ö. 197'de ise kenti Rhodos koruması altında görmekteyiz. İ.Ö. 196 yılında Suriye Kralı Antiokhos'a karşı Rhodos'la işbirliği yaparak bağımsız olmuştur. Bu tarihte şehir ilk kez kendi şehir sikkelerini darp etmiştir⁷. Daha sonra Pergamon Krallığı idaresine giren kent, İ.Ö. 133'te Pergamon'un son kralı III. Attalos'un ölümü üzerine bıraktığı vasiyetname ile Roma'ya bırakılmış, böylece imparatorluğun Küçük Asya kentleri arasında yer almıştır.

İ.Ö. 44 yılında Caesar'ın öldürülmesinden sonra Brutus ve Cassius, Roma Cumhuriyeti adına Anadolu'ya egemen olmuş ve bu tarihte Cassius donanmasını Myndos Limanı'nda barındırmıştır. Ancak Brutus ve Cassius'un donanmalarının M. Antonius tarafından yenilgiye uğratılması, bu egemenliğin kısa sürmesine ve bir süre için Myndos'un Rhodos'un hâkimiyetine geçmesine neden olmuştur. Ancak Rhodos'un sert bir yönetim sergilemesi sonucu oluşan huzursuzluk, kentin tekrar Roma egemenliğine geçmesine neden olmuştur.

Kent, Hıristiyanlık döneminde Amyndos adı altında, Karia Eparchiası'na bağlı bir piskoposluk merkezine dönüşmüştür. Böylece Myndos'un geç dönemine ait bilgilere de sağlıklı bir şekilde ulaşmak mümkün olmaktadır. Karia Eparchiası'na dahil olması nedeniyle kent hakkındaki bilgileri İ.S. 375'teki konsül listelerinin yer aldığı Hierokles'ten almaktayız⁸.

3 Strabon XIII, 161.

4 Plinius V. 107

5 RE XVI.1 (1933), 1075-1079 (W. Ruge).

6 Herodot V, 33

7 V.H. Barclay, *Catalogue of the Greek Coins of Caria, Cos, Rhodes & Cnidus* (London 1897), 64 vd.

8 Hierokles 687, 11.

Kent, Karia bölgesinin büyük bir bölümünü etkileyen büyük bir deprem ile terk edilmiş, özellikle Ortaçağ'da kıyıların güvenliğini sağlamada yaşanan sıkıntılar nedeni ile de günümüze kadar bir daha iskân edilmemiştir. Kentin sonunu hazırlayan büyük depremin izlerini hem Doğu Limanı'nda denizin içine çökmüş olan mimari kalıntılardan, hem de büyük bloklar halinde yıkılmış olan ve birkaç örneği kısmen de olsa günümüze kadar korunmuş olan duvar parçalarından izlemek olasıdır.

Araştırma Tarihi

Kentle ilgili modern araştırmalar 1800'lü yıllarda başlamak üzere çoğunlukla seyyahlar tarafından yapılmıştır. Bu dönemde tiyatro ve stadyum gibi günümüze ulaşmayan kalıntılardan da bahsedilmektedir. Yine 19. yüzyılda W. R. Paton ve J. L. Myres şehri gezmiş, çoğunlukla yazıtlar üzerinde incelemeler yapmış ve kentin bir Leleg yerleşmesi değil de, Grek kenti olduğunu öne sürmüşlerdir⁹. Bu görüşlerini de Stephanos Byzantion¹⁰ ve Plinius'un¹¹ Myndos'u bir Hellen kenti olarak tanımlamasından hareket ederek desteklemiştir.

Fr. Beaufort 1811'de Anadolu'da yaptığı gezi ve araştırmalarını *Karamania* adlı eserinde toparlamış ve burada Gümüşlük Limanı'nın girişindeki dalgakıran ve körfezin ön kısmındaki bazı kalıntıları tespit etmiştir¹².

1850'lerde ise kesme taş örnekleri tepelerin yamaçlarında görülebilmekte ve ayrıca duvarların dışında birkaç mezar da dikkati çekmektedir. Kitabeler ise dikkati çeken den çok daha azdır. Myndos ve çevresiyle ilgili araştırmalar yapan C. T. Newton limandaki kıyı düzlüğünde bir tapınak, büyük bir kilise ve hamamlardan söz etmektedir¹³.

1950'li yıllarda ise G. E. Bean kenti ziyaret etmiş, liman ve şehir dokusunu oluşturan yapılar hakkında hâlen büyük ölçüde faydalandığımız bilgileri aktarmıştır¹⁴.

İlk defa tarafımızdan bu sene gerçekleştirilen Myndos öreni yüzey araştırmaları anakara, sualtı ve Bodrum Arkeoloji Müzesi'nde olmak üzere üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Metinde kullanılacak kavramlarla ifade edilmek istenen:

Anakara: Kaba hatları ile kenti çevreleyen surlar içerisinde kalan sahadır. Akropolis ve sur duvarlarının devam ettiği yarımada da bu kavram altında ele alınmaktadır.

Doğu Nekropolü: Kent surlarının doğusundan başlayarak Kızıl Burun ismi verilen yarımada kadar devam eden sahadır.

Kuzeybatı Nekropolü: Kent surlarının kuzeyinden başlayarak yeni kurulan tatil sitelerine kadar ilerleyen alandır.

Doğu Limanı: Kentin güneydoğusundaki iç liman

Batı Limanı: Kentin batısında yer alan dış liman.

1- Anakara Çalışmaları

Anakara yüzey araştırmaları başlıca üç farklı alanda gerçekleştirilmiştir: Sur duvarlarının içinde kalan yerleşim alanı, Doğu Nekropolü ve Kuzeybatı Nekropolü.

Kentin en yüksek noktasında bulunan akropolis nirengi noktası kabul edilerek yüzey taramasına buradan başlanmıştır ve anakara çalışmalarının ilk ayağı yerleşimin diğer en yüksek noktası olan yarımada üzerindeki tepede sona ermiştir.

Anakarada yapılan yüzey araştırmalarında Mausolos'un burada kurduğu Klasik

9 W. R. Paton- J. L. Myres, *The Journal of Hellenic Studies* 16, 1886, 64 vd.

10 Stephanos, *Byzantion*, XIV, 1, 1075

11 Plinius V, 107

12 Fr. Beaufort, *Karamania or A Brief Description of the South Coast of Asia Minor and of the Remains of Antiquity* (London 1817), 84 vdd.

13 C.T. Newton, *The Journal of Hellenic Studies* 8, 1887, 660.

14 G. Bean, *Turkey Beyond the Maeander* (London 1971), 203.

Dönem kentinin çok geniş bir alana yayılmış olduğu belirlenmiştir (Resim: 1). Bunda Myndos'un başkent olan Halikarnassos'a batıdan gelebilecek düşman saldırılarına karşı önemli bir savunma hattı şeklinde konuşlandırılması etkili olmuş olmalıdır. Kentin stratejik özellikli jeopolitik konumu Roma Dönemine kadar gelişimini sürdürmesinde de önemli rol oynamış olmalıdır.

Yaklaşık 5 km. uzunluğunda sur duvarlarıyla korunan şehrin, bir tane iç liman ve bir tane dış liman olmak üzere iki limanı bulunmaktadır. Şehir surları limanları da koruyacak şekilde düzenlenmiştir¹⁵. Limanlar özellikle etkili olan kuzeybatı rüzgârına karşı korunaklı yapılmıştır. Batıda surların birleştiği izlenen küçük adanın (Tavşan Adası) başlangıçta anakarayla birleşik olduğu bilinmektedir. Bunu hâlihazırda korunan sur duvarı izleri de açık bir şekilde göstermektedir.

Mausolos'un talimatı ile inşa edilen Klasik Dönem Myndos kenti oldukça geniş bir alanı kaplaması ve uzun sur duvarları ile dikkati çekmektedir (Harita)¹⁶. Sur içinde kalan bu geniş kentin oturduğu alan çanak şeklindedir.

Kenti çevreleyen ve granit taşlardan örülü sur duvarları yer yer *pseudo isodomik* teknikte yapılmıştır. Şehir surları aynı zamanda bölgeye hâkim olan ve denizcileri korkutan kuzeybatı rüzgârlarına karşı limanı korunaklı kılmaktadır. Sur duvarında kullanılan taşlar kente 3 km. mesafedeki Koyunbaba mevkiindeki taş ocaklarından getirilmiş olmalıdır¹⁷. Kullanılan taşlar rektagonaldir. Derzler ince yonu, orta kısım ise nispeten kaba yonu ve bosajlı olarak bırakılmıştır. Batıda eskiçağda anakarayla birleşik olan küçük ada (Aethusa), şimdiki adı Tavşan Adası, bulunmaktadır. Surlar bu noktadan itibaren batıya doğru yükselen arazinin hâkim noktalarını takip etmektedir (Harita). Güney surları şehrin en kolay hücumu maruz kalabileceği bölümünde uzanmaktadır. Güney suru aynı zamanda dörtgen kulelerle takviye edilmiştir. Buradaki sur duvarlarının ve kulelerin büyük bir kısmı modern bahçe duvarları ve erozyon toprağı altında kalmış olup sadece oluşturdukları yükselti ile takip edilebilmektedir. Bu elverişli arazi yapısı nedeni ile şehrin giriş kapısının burada olması gerekmektedir. Güney surları yapay arazinin en yüksek noktasında yer alan iki kaya kütesinin üzerine inşa edilmiş iki kule ile son bulmaktadır. Bu noktadan itibaren kuzeybatı istikametine yönelen surlar, doğal bir set duvarı şeklinde uzanan bir kaya hattının sırtlarını takip etmekte olup deniz kıyısına ulaşmadan bir kuleye bağlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Kuleden sonra sur kaybolmaktadır. Fakat izlere göre kıyı şeridini takip ederek yarımadaının etrafını çevirmekte ve liman ile birleşiyor olmalıdır. Ayrıca Myndos surları çok sayıda gözetleme kulesine sahiptir. Günümüzde limanın gözetleme kulelerinden biri suyun altında hâlâ görülebilmektedir. Sur duvarları anakara üzerindeki geniş bir alanı olduğu kadar burnu da içine almaktadır. Ancak burun tarafı 19. yüzyılda önemli ölçüde tahrip edilmiştir¹⁸.

Mausolos dönemi sur duvarlarına ait en iyi korunmuş bölümler akropoliste bulunmaktadır (Resim: 2). Akropoliste yapılan incelemelerde ayrıca kule yapısına birleştirilmiş şekilde inşa edilen ve iki odadan oluşan bir birim belirlenmiştir (Çizim: 1). Oldukça tahrip olmuş olsa da, duvarların yalıtımında kullanılan sıva, burasının su ile ilişkili bir fonksiyonunun bulunduğunu, diğer bir ifade ile sarnıç olduğunu göstermektedir. Söz konusu sur duvarları işçilik ve teknik olarak İ.O. 4. yüzyıla tarihlenmektedir¹⁹.

Kentte dikkati çeken ve sadece Kocadağ ismi ile anılan yarımadaı çevreler şeklinde inşa edilmiş olan ikinci bir sur duvarı daha yer almaktadır. Bu duvarlar daha büyük blok taşlardan inşa edilmiş olup daha önceki araştırmacılar tarafından "Leleg Duvarı" olarak adlandırılmıştır (Resim: 3)²⁰. Teknik olarak diğerine göre farklı inşa edilmiş duvarlarda, yapı malzemesi olarak gri taş kullanılmıştır. Taşlar rektagonal veya poligonal şeklindedir. Bu duvarların diğer sur duvarları ile bir bağlantısı yoktur. Duvar kalınlı-

15 A. Tırpan, "Myndos ve Theangela", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I* (Ankara 1988), 168.

16 A. Tırpan, *a.g.e.*, 169.

17 Bu taşlar aynı zamanda Mouseloum'da kullanılan taşlarla da benzerlik göstermektedir. A. Tırpan, *a.g.e.*, 169.

18 G. Bean kenti çevreleyen surların 19. yüzyılda hala ayakta olduğunu rivayet etmektedir. Bkz. G. Bean, *a.g.e.*, 115-118

19 A. Tırpan, *a.g.e.*, 171

20 A. Tırpan, *a.g.e.*, 171

ği yer yer 1.20 m.yi bulmaktadır. Duvarlar tip ve işçilik olarak İ.Ö. 2. binyılın ikinci yarısına tarihlenen Tiryns kentinin sur duvarları ile benzerlik göstermektedir²¹. Bu veriden hareketle Strabon'un da rivayetini doğrularcasına kentin ilk kuruluşunun Mausolos öncesine gittiğini savlamak olasıdır²².

Batı Limanı'na inen geniş düzlükte en güney uçta bir kilisenin alt yapısı bulunmaktadır. Zemin üzerindeki mozaik tabanı *in situ* korunmuş olan kilisede Bodrum Arkeoloji Müzesi bir kurtarma kazısı başlatmıştır. Temel izlerinden anlaşıldığı kadarı ile bu kilisenin altında orijinal bir tapınak yer almaktadır.

Bu kilisenin kuzeyindeki düzlükte yine podyum şeklinde yükseltilmiş ana kayanın üzerine yerleştirilmiş olan bir tapınağa ait temel kalıntıları belirlenmiştir (Resim: 4). Tapınağın hemen kuzeyindeki yamaç üzerinde içbükey yapıda bir saha mevcuttur. Arazi yapısı ve konum burasının kent tiyatrosunun bulunduğu alan olma olasılığını artırmaktadır. Eğer tahmin ettiğimiz gibi kent tiyatrosu burada ise, söz konusu tapınak temelleri de Dionysos'a ait olmalıdır. Yüzey de yapığımız incelemelere göre, tiyatro tepesinin doğu *analemna* duvarına ulaşacak şekilde yamaca paralel ilerleyen bir cadde mevcuttur. 10 metrenin üzerindeki genişliği nedeni ile bu cadde büyük bir olasılıkla kentin ana caddesi olmalıdır. Bazı yerlerde varlığı korunan ve bu caddeye koşut ilerleyen daha dar sokaklar kentin büyük bir olasılıkla *hippodamos* planda düzenlendiğine işaret etmektedir.

Kentin günümüze kadar kısmen de olsa ayakta durmayı başarabilen iki yapısından birisi Dionysos Tapınağı'nın (?) yaklaşık 1 km. kuzeydoğusundadır. Burada, sökülen bir tapınağın birinci sınıf işçilikteki mermer mimari elemanları kullanılarak sonradan bir kilise inşa edilmiştir (Çizim: 2; Resim: 5). Kilisenin apsisli ana nefi ayakta. Her iki yanda yer alan birer nef'e ait izler ise hâlâ varlığını korumaktadır. Kilisenin dış ölçüleri: Korunan uzunluk 14.00 m. ve genişlik 16.30 m.dir.

Günümüze kadar ayakta kalabilmeyi başaran tek bina Ortaçağ'dan günümüze ulaştığını tahmin ettiğimiz kilisedir. Yapı, minibüs son durağının hemen 20-30 m. yakınında yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusunda tek nefli olarak yapılmış olup üst örtüsü beşik tonozla kaplıdır. Kilisenin batı yanına sonradan eklenti bir yapının yapılmış olduğu ve girişinin güneye kaydırılmış olduğu gözlemlenmiştir. Güneydeki giriş kısmının üst yanına sonradan konduğu rahatlıkla anlaşılabilen ve üzeri aşınmış olsa da dört satırlık Grekçe yazıtı görülebilen bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe üst yanına sonradan kazınan bir haç motifi ile Hıristiyanlaştırılmıştır. Kapı ve pencere sövelerinde de mermer devşirme parçaların kullanılmış olduğu dikkat çekmektedir.

Ayakta varlığını koruyan bir diğer yapı, kilisenin yaklaşık 100 m. kuzeydoğusunda bulunan hamamdır (Çizim: 3). Hamamın korunan uzunluğu 38 m. ve genişliği 12 m.dir. Sadece apsisli *calidarium* bölümü ayakta. Ancak yerli halkın ifadesine göre, bu yapının yaklaşık 100 m. güneyinde açılan bir sarnıç çukurundan çok sayıda mermer kurna ortaya çıkmış; arazi sahibi bunun üzerine çalışmaları durdurtarak, kuyunun üzerini kapatmıştır.

Anakardaki arazi çalışmaları esnasında dikkatimizi çeken bir diğer ilginç buluntu yarımadanın doğusunda uzanan ve Doğu Limanı'nı koruyan mendireğin batı ucundaki kalıntılardır (Resim: 6). Burada dik yamacın hemen eteğinde ve mendireğe koşut şekilde yerleştirilmiş üzeri kemerli bir örtüye sahip olan iki oda söz konusudur. Mekânın tabanında hâlâ mozaik döşemin izleri mevcuttur. Kullanılan sıva ve tabandaki mozaik burasının suyla ilişkili bir fonksiyonunun olduğunu akla getirmektedir. Birimin hemen güneyinde korunan kapı eşiği, bu yapının kapalı bir mekân olduğunu akla getirmektedir. Mendireğin üzerinde yer alan ve sur duvarı ile benzer işçilik gösteren duvar kalıntıları ile olan ilişki, söz konusu yapının limana gelen gemicilerin tatlı su gereksin-

21 M Hirmer – S. Marinatos, *Kreta und das mykenische Hellas* (München 1959), 111vd. Levha 153.

22 Strabon XIII, 161.

melerini karşılamak için hizmet görmüş olabileceğini düşündürmektedir. Diğer bir ifade ile burası bir *nymphäum* olabilir?

Bunların dışında özellikle özel mülkiyet alanları içerisinde çok sayıda mimari parçanın olduğu dikkatimizi çekmiştir. Bunların güvenliğini sağlamak amacı ile ya oldukları yerlerde arazi sahiplerine zimmet etmek, ya da bunları toplayarak güvenli bir alanda koruma altına almak gerekmektedir.

Anakara çalışmaları kenti çevreleyen sur duvarlarının dışında Doğu Nekropolü olarak adlandırdığımız sahada da sürdürülmüştür. İlk olarak sur duvarlarının hemen doğusundan itibaren kayalık alan taranmış ve burada kayaya oyulmuş mezarların ve mezar alanlarının vazgeçilmez ögesi olan sunaklara ait örnekler bulunmuştur. Saptadığımız örnek ne yazık ki günümüzde bahçe duvarının bir parçası durumundadır. Doğu Nekropolü Kızıl Burun olarak adlandırılan burna kadar devam etmektedir. Söz konusu alanın toplam 200 hektar genişliğinde olduğu hesaba katılırsa, ne kadar görkemli bir kentle karşı karşıya olduğumuz daha iyi anlaşılacaktır.

Kızıl Burun olarak adlandırılan alanın batı yamacında, bilinmeyen bir tarihte açılmış olan bir kaya mezarı saptadık (Çizim: 4; Resim: 7). 151x130 cm. ölçülerinde ve cephesi ana kaya düzeltilerek elde edilmiş olan kaya mezarının içinde her bir kenarda yer alacak şekilde üç adet ceset teknesi bulunmaktadır. Bunlardan birisinin kapağı hâlen *in situ* olarak teknenin içinde durmaktadır.

Beklenmeyen bir durum, kenti çevreleyen sur duvarlarının kuzeybatısında karşımıza çıktı. Burada Güm-San Tatil Köyü'nün içerisinde yine kayaya oyulmuş bir mezarın bulunduğunu keşfettik (Çizim: 5; Resim: 8). Tatil köyü inşa edilirken büyük bir bölümü tahrip edilse de iki ceset kapasiteli bir mezar odası hâlâ varlığını devam ettirmektedir. Bu buluntu her iki nekropolün kentin etrafını kuşatacak şekilde yerleştirildiğini göstermektedir. Böylece nekropol sahası çok geniş bir alana yayılmaktadır. Kuzeybatı Nekropolü, üzerinde bulunan tatil siteleri nedeni ile ne yazık ki, Doğu Nekropolü kadar şanslı değildir.

Sonuç olarak anakarada yaptığımız incelemelerde büyük bir çoğunlukla yüzeyde mimari parçaların olmadığı gözlemlenmiştir. Sanki bilinçli bir şekilde süpürülme söz konusudur. Buna rağmen yüzeyde bir anlam veremediğimiz, ancak *in situ* durumda olan çok sayıda mimari parçaya rastlanmıştır. Bunlardan bazıları bir doğrultu oluşturacak şekilde uzanmaktadır. Bu durum antik kentin büyük bir oranda toprağın ve denizin altında yer aldığını göstermektedir. Burada başlatılacak bilimsel kazılar görkemli kenti gün ışığına çıkartacaktır. Bodrum Yarımadası'nda, üzerinde henüz modern yapılaşmanın yapılmadığı ender yerlerden birisi olması nedeni ile, eğer kazılar başlarsa, burası yarımada'nın kültür merkezi olmaya adaydır.

2- Sualtı Çalışmaları

Coğrafik konumuyla Knidos ve Halikarnassos gibi Karia'nın önemli limanlarına benzerlik gösteren Myndos Limanı, bugün dahi gemiciler açısından önemini korumaktadır. Kent, bir bölümünün günümüzde denizin altında kalması ve sahil yerleşimi olması nedenleri ile batık araştırmaları için de büyük önem taşımaktadır. Bu durumu Institut of Nautical Archeology (INA) ekibinin 1980 yılında Bodrum Yarımadası'nı kapsayan incelemesinde, Gümüşlük sahilinde yapılan dalışlar da ortaya koymaktadır.

Sualtında yapılan yüzey araştırmalarında bu dönem sadece Doğu Liman'a dâlinmiştir. Kentin sonunu hazırlayan büyük deprem sonrasında, limanı doğu tarafta sınırlayan ve bir ucu Tavşan Adası'nda sona eren sur duvarının bulunduğu temeller ile güneyde mendirek üzerinde bulunan mimari yapı, su altına inmiştir. Sualtında yapılan incelemeler neticesinde her iki mimari yapının da önemli ölçüde ayakta olduğu saptanmıştır (Resim: 9). Liman girişinde çok sayıda amphora kırığının olduğu belirlenmiştir. Bunların arasında kısmen sağlam olan bir amphora tip olarak Filistin amphoralarını çağrıştırmaktadır. Liman içinde ise kuzeybatı kıyıya yaklaştıkça sualtında mermer mimari

parçalarda bir yoğunluk olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca iç limanın tabanının, özellikle kıyıda bulunan restoranların fosseptiklerinden sızan pis su, limana demirleyen teknelerin bıraktıkları sintine, plastik ve cam şişelerle kirlendiği dikkat çekmiştir. Kirlilik nedeni ile denizin tabanına doğru görüş mesafesi yarım metreye kadar düşmektedir. Zaman geçirilmeden limanın temizletirilmesi ve bu temizliğin kalıcı hâle getirilebilmesi için liman çevresinde bulunan binaların atık suları için arıtma sistemi yaptırılması ve balıkçı kayıkları dışında limana teknelerin demir atmasının önüne geçilmesi gerekmektedir.

3- Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Çalışmaları

2004 yılı çalışmalarının bir bölümü de Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada amaç; daha önceki yıllarda çeşitli vesilelerle Myndos'ta bulunarak ilgili müzeye intikal etmiş olan müzeli ve envanterlik değerdeki taşınabilir kültür varlıklarının belirlenmesidir. Bu nedenle müzenin envanter defterleri taranmış ve sonuç olarak değişik tarihlerde olmak üzere çok sayıda müzeli değerde eserin kayıtlara geçtiği saptanmıştır:

Adet	Cinsi	Dönemi
2	Bronz Sikke	Roma – Bizans
8	Mangal Parçası	Yunan (Helenistik Dönem)
5	Kandil	Yunan - Roma
5	Değişik Mimari parçalar	Yunan- Roma
3	Mermer Levha Üzerinde Yazıt	Yunan - Roma
3	Pişmiş Toprak Seramik	Yunan
3	Altın Labyris	Yunan
2	<i>Pişmiş Toprak Seramik</i>	<i>Miken</i>
2	Damgalı Kiremit Parçaları	?
2	Mezar Steli	Yunan (Helenistik Dönem)
2	Mermer Heykel Başı	Yunan
2	Sütun Başlıkları	Roma - Bizans
1	Mermer Korkuluk Parçası	Bizans
1	Bronz Levha	Bizans
1	Bronz Havan	?
1	Adak Levhası	Yunan (Helenistik Dönem)
1	Mermer Erkek Ayak Parçası	Yunan
1	Bronz Erkek Başı	Yunan
1	Amphora	Yunan
1	Oinocheie	Yunan
1	Mermer Boğa Başı	Yunan
1	Kireç Taşından Aslan Başı	Yunan
1	Bronz Mızrak Ucu	?
1	<i>Kuros Parçası</i>	<i>Yunan (Arkaik Dönem)</i>
1	Bronz Miğfer	?
1	Bronz Kantar	Yunan
1	Terrakotta Silen Başı	Yunan
1	Terrakotta Tymanterion	Yunan

Yukarıdaki buluntu listesinden de çok rahat bir şekilde anlaşılacağı gibi, Myndos'un ilk kurulduğu dönem sanılanın aksine Mausolos Döneminden (İ.Ö. 4. yüzyılın ortaları) çok önceye gidiyor olmalıdır. Özellikle müzeye intikal eden Miken Dönemine ait seramik örnekleri ve Arkaik Dönem ait kuros parçası bu konuda önemli ipuçlarıdır. Yarımada üzerinde bulunan kyklopiik sur duvarları ve seramik buluntular, en azından yarımada üzerinde olmak üzere Miken Dönemine geri giden bir yerleşimin olduğunu göstermektedir. Arkaik Dönem kurosuna ise yerleşimin devamlılığı konusunda önemli belge özelliği taşımaktadır. Bu konuda daha detaylı bilgi ancak düzenli bilimsel arkeolojik kazıların başlaması ile mümkün olacaktır.

Sonuç

Myndos'un ilk kurulduğu yerin Karatoprak/Turgutreis ile Gümüşlük Beldesi arasındaki yolun üzerinde, denize yaklaşık 1 km. uzaklıktaki Bozdağ Tepesi'nde olduğu savlansa da²³, yarımada üzerinde saptanan ve İ.Ö. 2. binyıla tarihlenen örnekler ile benzerlik gösteren sur duvarları, Miken Dönemine ait seramik buluntular bugünkü Myndos'un bulunduğu alanda Mausolos öncesine giden bir yerleşimin olduğuna işaret etmektedir.

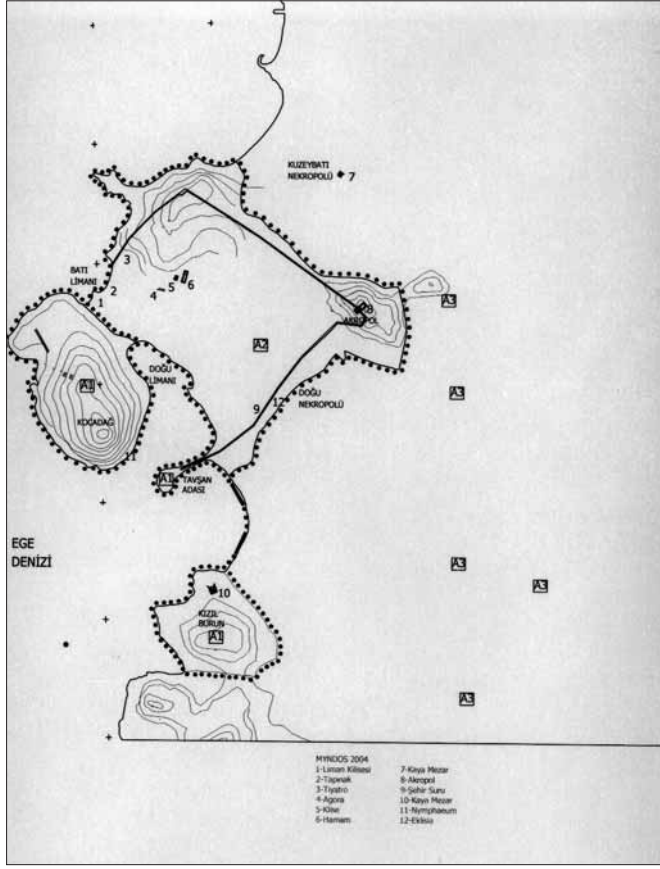
Kent özellikle 20. yüzyılın başlarında yakın çevrede yaşayan köylülerin talanına uğrayarak, yüzeyde bulunan çok sayıda mimari parça kendi yapmış oldukları ev, ahır, kuyu, bahçe duvarı gibi yerlerde kullanılmıştır. Günümüzde ise, yüksek rant getiren bir bölge olması nedeni ile, özellikle arazi sahiplerinin talanına uğramış ve araziler SİT kapsamına girip değer kaybetmesinin düşüncesi ile yüzeyde bulunan bütün mimari parçalar süpürülmüş gibi yok edilmiştir.

Myndos'un surlar içerisinde kalan bölümünde dikkat çeken bir gelişme kontrolsüz yapılaşmanın devam ediyor olmasıdır. Eğer bu masumane isteklerin vakit geçirilmeden önüne geçilmez ise, çok kısa bir zaman zarfında burası da, Halikarnassos'ta olduğu gibi modern binaların altında kalma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

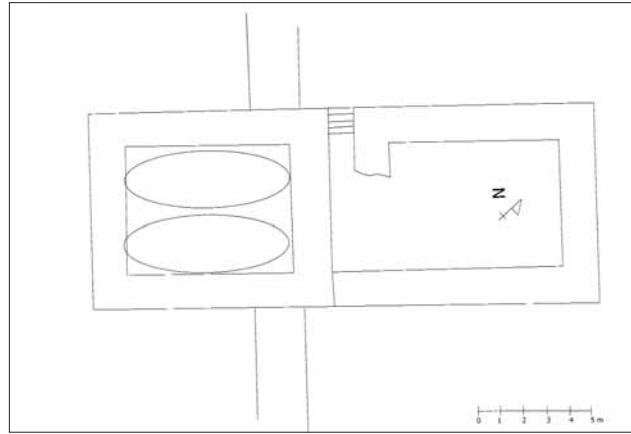
2004 sezonunda programa alınan kentin tamamında gridasyon (plankare) yapılması, jeodezi ve topografik çalışmalarla kentin oturduğu alanın tanımlanması ve proton magnetometre yardımı ile zemin etüdü yapıp toprak altındaki mimari yapıların durumunun belirlenmesi çalışmaları Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nin başlattığı kurtarma kazıları nedeni ile ilerideki bir dönemde gerçekleştirilmek üzere ertelenmiştir.

Çok kısa, ancak çok faydalı sonuçlar üreten yüzey araştırmamız göstermiştir ki, çok büyük bir kent tamamıyla olma üzere hâlâ toprak altındadır ve Myndos'ta vakit geçirilmeden düzenli bilimsel arkeolojik kazıların başlatılması gerekmektedir. Tersine bir durumda çok hızlı bir şekilde kentin tamamı yazlık evler veya çok yıldızlı otellerin altında kalacaktır. Myndos, Bodrum Yarımadası'nda kültür turizmi için bakir ve potansiyel bir kaynaktır. Bu kaynak yapılacak kazılarla kentin ortaya çıkartılmaya başlaması ile daha da güçlenecektir. Böylece çok geçmeden Bodrum Yarımadası'nda Bodrum eğlence turizminin, Gümüşlük ise kültür turizminin merkezi olacaktır.

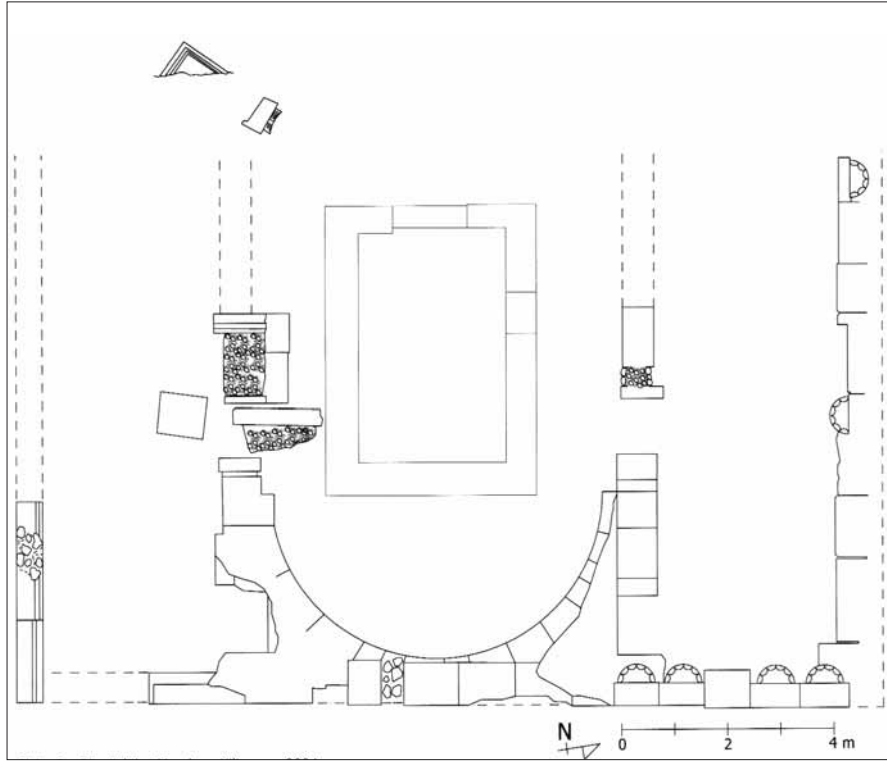
23 G. Bean, *a.g.e.*, 203.

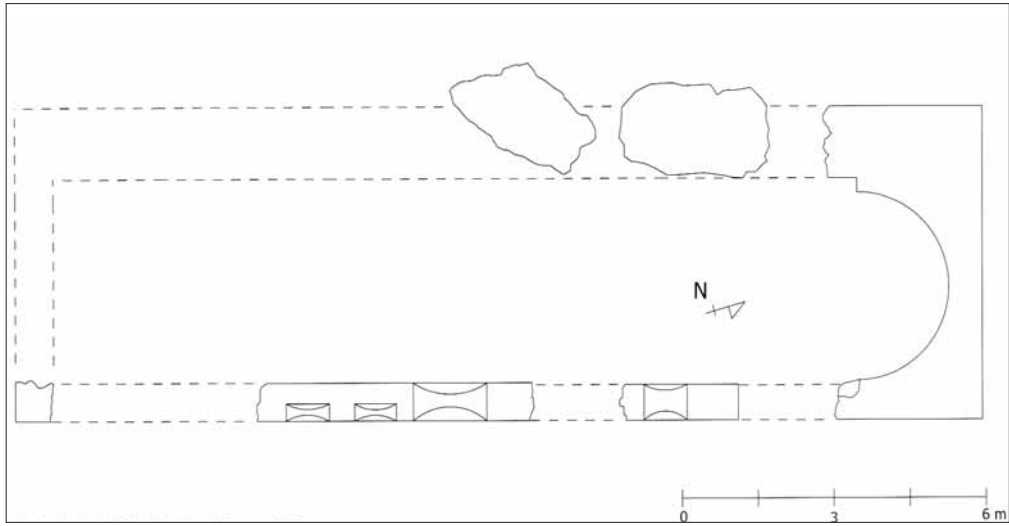
Harita: Myndos, genel

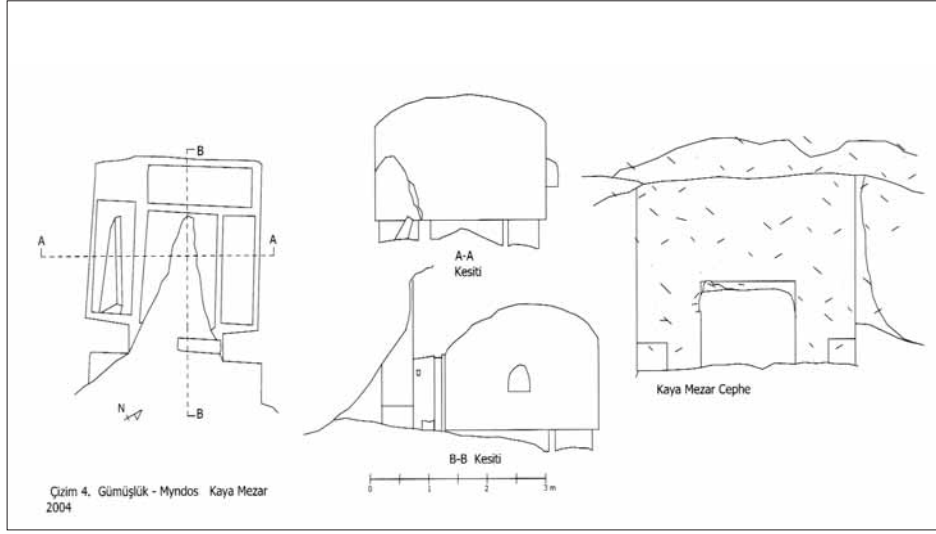
Çizim 1: Gümüşlük-Myndos, akropolis, sarnıç (2004)

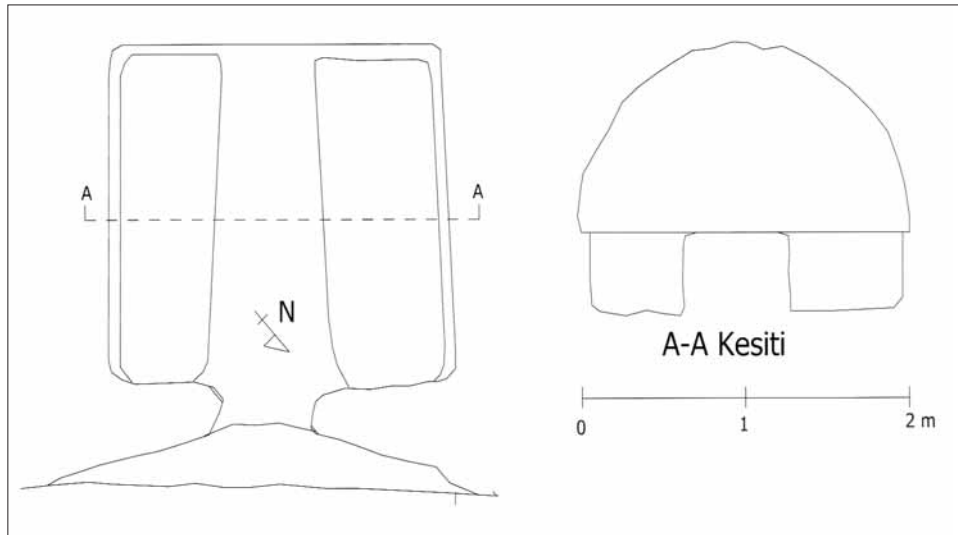
Çizim 2: Gümüşlük-Myndos, kilise (2004)

Çizim 3: Gümüşlük-Myndos, hamam (2004)

Çizim 4: Gümüşlük-Myndos kaya mezar (2004)

Çizim 5: Gümüşlük-Myndos, kaya mezar (2004)

**Resim 1: Akropolden
limanlara doğru
bakış**

**Resim 2: Akropol,
kule
duvarı**

**Resim 3: Kocadağ,
Leleg duvarı**

Resim 4: Dionysos Tapınağı, güneyden tiyatroya doğru

Resim 5: Kilise, devşirme mimari parça, sütun tamburları

Resim 6: Tonozlu yapı

Resim 7: Kızıl Burun, kaya mezarı, kaya lâhitleri, tekne içinde su

Resim 8: Gümsan, kaya mezarı, ölü tekneleri

Resim 9: Doğu Limanı, su altında duvar kalıntıları

TÜRKİYE MOZAİK CORPUSU-2004

Mustafa ŞAHİN*
David PARRISH
Werner JOBST
Derya ŞAHİN

Yurdumuz, ilk örneklerinden başlayarak Yunan, Roma ve Bizans dönemlerine kadar kesintisiz bir şekilde mozaik döşemelerin izlenebildiği ender ülkelerden birisidir. Buna karşın ne yazık ki, sahip olduğumuz bu hazine günümüze kadar layık olduğu ölçüde tanıtilamamıştır. Bu nedenle Türkiye’de bulunan mozaik zenginliğini sistematik bir şekilde belgeleyerek bu bilgileri bilimsel arenaya taşımak konusunda uluslararası bir projenin başlatılması zorunlu hâle gelmiştir.

İspanya, Almanya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde bulunan mozaikler daha önce tamamlanmış ve sonuçlar yayınlanarak bilim âlemine sunulmuştur¹. Bu yayınların arasına Kuzey Afrika mozaiklerinin de katılmış olması oldukça anlamlıdır². Eğer söz konusu proje gerçekleştirilebilirse, yurdumuz da mozaik envanterini tamamlanmış ülkeler arasına katılmış olacaktır.

Ülkemizin mozaik envanterini oluşturma girişimini başlatma, söz konusu sanat türünü tanıtmaya ve derlenecek bilgiyi bilim adamlarının kullanımına sunma konularında çok önemli bir fırsat olacak bu projenin hayata geçirilebilmesi için ilk girişim Amerika Purdue Üniversitesi’nden Prof. David Parrish ile Zeugma’ya yaptığımız bir seyahat esnasında başlatılmış ve ilk aşamada Türkiye mozaiklerini yakından tanıyan veya bu konu üzerinde çalışma yapmış olan bilim adamları ve uzmanların davet edileceği bir toplantının yapılması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla konunun uzmanı yabancı ve yerli bilim adamı, restoratör, müzeci ve yayıncıdan oluşan 24 kişilik bir grup yuvarlak masa toplantısı yapmak üzere davet edilmiştir. Yurdumuzda bulunan Yunan, Roma ve Bizans devri mozaiklerinin envanterini çıkartmayı ve bunları toplu bir şekilde yayınlamayı hedef edinen bu toplantı, projenin hayata geçirilmesi açısından çok önemli bir aşama olmuştur.

“Türkiye Mozaik Corpus”u başlangıçta başkanlığında olmak üzere D. Şahin ve

* Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 42031 Konya/TÜRKİYE mustafas_98@yahoo.com

Prof. David PARRISH, Department of Visual and Performing Arts, Visual and Performing Arts Building, Purdue University, West Lafayette, Indiana 47907-2002, U.S.A. dparrish@purdue.edu

Prof. Dr. Werner JOBST, Institut für Kulturgeschichte der Antike, Bäckerstrasse 13/1 A- 1010 Vienna/ AVUSTURYA, werner.jobst@oeaw.ac.at

Derya ŞAHİN, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Turizm Rehberliği Programı, 42031-Konya/TÜRKİYE dsahin25@hotmail.com

1 Örnek olarak bkz. J.M. Blázquez, *Mosaicos romanos de la real academia de la historia, ciudadreal Toledo, Madridy cuneca. Corpus de Mosaicos Romanos de Espana V* (1982). – J.M. Blázquez, *Mosaicos Romanos de Espana* (Madrid 1993). - K. Parlasca, *Die römischen Mosaiken in Deutschland* (1959). - R.P.Hinks, *Catalogue of the Greek, Etruscan and Roman Paintings and Mosaics in the British Museum* (London 1908). - H.Stern, *Recueil général des mosaïques de la Gaule I: Province de Belgique I* (Paris 1957). -H. Stern, *Recueil général des mosaïques de la Gaule II: Lyonnaise*, 1 (Paris 1967).

2 Örnek olarak bkz. P. Mingazzini, *Insula di Giasone Magno a Cirene 78* (Roma 1966). -K. M.D. Dunbabin, *The Mosaics of Roman North Africa. Studies in Iconography and Patronage* (Oxford 1978). - D. Parrish, *Season Mosaics of Roman Nort Africa* (Roma 1984).

Prof. D. Parrish tarafından organize edilirken, ilk toplantının ardından Prof. Dr. Werner Jobst'un da aramıza katılmayı kabul etmesi ile organizasyon komitemiz daha da güçlenmiştir.

2004 yılında yapılan ilk toplantı Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Uluslararası Mozaik Birliği (AIEMA- The Association Internationale pour l'Etude de la Mosaïque Antique) ve Amerikan Araştırmalar Enstitüsü'nün (ARIT- American Research Institute in Turkey) katkıları ile ARIT'in İstanbul ofisinde 2-3 Haziran tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir (Resim: 1). Burada her üç kuruma da katkılarından dolayı ayrı ayrı teşekkür etmek istiyorum. Projenin ilk ayağı olan İstanbul toplantısı, projenin uluslararası desteğini sağlama konusunda çok önemli bir fırsat olmuştur. Çünkü böylece daha ilk aşamada hem AIEMA ve hem de ARIT'in tam desteği alınmıştır.

Türkiye sınırları içerisinde bulunan bütün mozaikleri kapsayacak böylesi bir projenin Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteği olmadan sürdürülebilmesi kuşkusuz olanaksızdır. Bu nedenle daha ilk aşamalarda Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile irtibata geçilmiş ve onlardan da destek talep edilmiştir. İsteğimizi geri çevirmeden toplantımıza bir temsilci göndererek projenin arkasında olduklarını teyit eden dönemin Genel Müdürü Sayın Nadir Avcı ve Genel Müdür Yardımcısı Sayın İlhan Kaymaz'a burada ayrıca teşekkür ederim.

"Türkiye'nin Mozaik Envanteri Projesi" konulu uluslararası bilimsel toplantı ön görüldüğü şekilde mozaik konusunda uzmanlaşmış yerli ve yabancı bilim adamları, konservatörler, arkeologlar, müze görevlileri ve Türk ve Amerikan üniversitelerinden yüksek lisans/doktora öğrencilerinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Toplantıya bizzat gelerek katılan bilim adamları sırası ile: Prof. David Parrish (USA), Prof. Dr. Werner Jobst (Avusturya Arkeoloji Enstitüsü, Avusturya), Prof. Alessandra Guiglia Guidobaldi (İtalya), Prof. Dr. Demetrios Michaelides (Güney Kıbrıs), Prof. Dr. Jean-Pierre Darmon (CNRS-Paris, Fransa), Dr. Anne-Marie Guimier-Sorbets (Paris Üniversitesi, Fransa), Dr. Anne-Marie Manière-Lévêque (CNRS-Paris, Fransa), Dr. Marie Pat Raynaud (Fransa), Dr. Veronika Scheibelreiter (Avusturya), Dr. Anthony Greenwood (ARIT Müdürü- İstanbul, USA ve Türkiye), Dr. Selçuk Şener (Ankara Üniversitesi-Türkiye), Dr. Sedef Çokay-Kepece (Türkiye), Helene Mörlier (Fransa), Annie Pralong (Fransa), Mehmet Önal (Gaziantep Arkeoloji Müzesi-Türkiye), Hamza Güllüce (Gaziantep Arkeoloji Müzesi-Türkiye), Fatih Cimok (A-Yayınları -Türkiye), Füsün Tülek (Türkiye), Mine Yar (Türkiye), Celal Küçük (Türkiye), Revza Ozil (Türkiye), Işıl Işıkaya (Türkiye), Derya Şahin (Türkiye). Toplantıya ayrıca Dr. Şehrazat Karagöz Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına gözlemci sıfatı ile katılmıştır.

İstanbul'daki toplantıda hazır buldukları ve "Türkiye Mozaikleri Corpusu" projesine katkılarından dolayı tüm katılımcılara burada bir defa daha teşekkür etmek istiyorum. Katılımcılarla kişisel olarak tanışmaktan memnun olmamızın yanı sıra toplantı esnasında yapılan tartışmalar da son derece üretken ve teşvik edici bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu toplantı ile projemiz resmiyet kazanmış olup önümüzde bunu en verimli şekilde devam ettirme fırsatı ve sorumluluğu bulunmaktadır.

2-3 Haziran 2004 tarihinde yapılan ilk toplantı başlıca iki aşamadan oluşmuştur. 2 Haziran tarihi tamamen yuvarlak masa toplantısına ayrılırken, 3 Haziran toplantısının da İstanbul'da bulunan önemli mozaikler yerinde incelenmiştir.

Toplantının ilk günü saat sabah 9.00'da başlayan oturumda önce Uluslararası Mozaik Komisyonu başkanı Sayın Henri Lavagne'ın gönderdiği kutlama mektubu okunmuş, daha sonra katılımcılar teker teker kendilerini tanıtarak proje konusunda görüşlerini bildirmiştir.

Bunu takiben yaklaşık 10 yıl sürecek projenin stratejisini belirlemek için görüşmelere başlanmıştır. Türkçe, İngilizce ve Almanca dilleri kullanılan toplantı esnasında katılımcılara, tartışmanın çerçevesini oluşturma amacıyla gündemin ilgili maddesi üzerine düşüncelerini açıklamak üzere beşer dakika konuşma süresi verilmiştir. Bu arada gerektiği durumlarda anında tercüme olanağı da sağlanmıştır.

Toplantıda ele alınan öncelikli başlıklardan birisi proje çerçevesinde konu dağılımının sınırlarının nasıl belirlenmesi gerektiği ve proje kapsamının kronolojik olarak hangi dönemleri içermesi gerektiğinin tartışılması olmuştur. Sonuç olarak coğrafi dağılımın Tabula Imperii Byzantini'de gösterilen coğrafi sınırlara göre belirlenmesine karar verilmiştir.

Bu arada proje kapsamına alınacak mozaiklerin tarihî sınırları da belirlenerek İ.Ö. 7. yüzyıldan Geç Antik Çağ'a kadar üretilmiş olan tüm mozaiklerin corpus kapsamına alınmasına karar verilmiştir. Kronolojik dağılım Grek mozaikleri, Roma mozaikleri ve Bizans mozaikleri şeklinde olacaktır. Başlangıçta her ne kadar duvar, tavan ve kemerlerde kullanılan *opus vermiculatum*, *opus tessellatum* ve *opus sectile* gibi kaplamalar da corpus sınırları içerisinde değerlendirilmek istense de, kapsamı çok genişleteceği düşüncesi ile bundan vazgeçilmiştir.

Anadolu'nun tarihsel dönemleri ve coğrafi bölgeleri göz önünde tutularak yapılacak envanterleme çalışmaları sadece ören yerlerinde veya binalarda *in situ* olarak korunan mozaikleri değil, müzeler veya müze depolarında bulunan mozaikleri de kapsayacaktır. Bu nedenle Türkiye mozaikleri belli başlı üç çalışma grubu başlığı altında incelenecektir: Müzelerde olanlar, arazide hâlen *in situ* duranlar ve bilimsel kazılarda bulunanlar. Müzelerde korunan mozaikler proje başvurusunda bulunan ekip tarafından çalışılacaktır. Arazide *in situ* olanlar ise, eğer gerek varsa, öncelikle restore edilerek koruma altına alınacak ve daha sonra çalışılacaktır. Bu konuda gerekli olan finansal kaynağın bulunması konusunda proje sahibi doğrudan sorumlu olacaktır. Kazılarda bulunan mozaiklerin yayın hakkı yönetmeliklere göre öncelikle kazı başkanına aittir. Bu nedenle çalışma önceliği kazı başkanında veya kazı başkanı tarafından gösterilecek şahısta olacaktır. Ancak kazı başkanı çalışma grubu oluşturma konusunda tarafımızdan yardım talep ederse, bu konu değerlendirme kapsamına alınacak ve söz konusu mozaiklerin araştırılması için bir ekip kurulmasında yardımcı olunacaktır.

Bu toplantının diğer bir önemi, konuyu UNESCO ve FP6 gibi önemli organizasyonlara taşıyarak, bu konuda yeni projeler oluşturmak için zemin hazırlamış olmasıdır. Uluslararası boyuttaki toplantı katılımcıları bu konuda gerekli olan altyapıyı oluşturmak için yeterlidir.

Bu projenin diğer önemli bir sonucu da konuya özel, kolay sahip olunabilecek makul fiyatlı seri yayın üretmektir. 2015 yılına kadar tamamlamayı düşündüğümüz proje sonucunda Türkiye mozaiklerini tanıtan yaklaşık 18 ciltten oluşacak bir corpus öngörülmüştür. Serinin ilk ciltlerini oluşturacak Ephesos, Xanthos, Zeugma ve Kilikya mozaikleri yayınlanacak aşamaya gelmiştir ve 2006 sonuna kadar baskıları tamamlanmış olacaktır.

2004 toplantısında mozaiklerin envanterlenmesi konusunda standart bir formatın geliştirilmesine de çalışılmıştır. Bu konuda Fransa ve İtalya gibi ülkelerde daha önce yapılmış envanterleme yöntemleri güncellenmek koşulu ile esas alınmıştır. Her envanterin kapsamında istatistikî ve gerçeklere dayanan bilgi, örneğin arkeolojik konteksi, korunma durumu, şimdiki yeri, özlü tanımlaması, tarihleme kriterleri, ikonografik ve biçem bilimi yorumu, bibliyografya gibi bilgiler mutlaka bulunacaktır. Birlikte sunulan resimler yüksek kaliteli fotoğraflardan ve gerekli olan yerlerde yeniden kurma çizimlerden oluşacaktır. Mozaiklerin tanımlanmasında örnek model olarak 5 dilde yayınlanan *Le Décor Géométrique de la Mosaïque Romaine*'nin iki cildi alınacaktır³.

Türkiye'nin çeşitli bölgelerine ait daha önce yayınlanmış mozaik envanterlerinin de projeye dâhil edilmesine karar verilmiştir. Sunulan proje Türkiye'deki yer ve bölgeler için zaten mevcut olan mozaik kataloglarını da bir araya getirecektir: Örneğin Ephesos, Antiocheia, Aphrodisias, İstanbul Büyük Saray ve Kilikia mozaikleri daha önceki

³ Le décor géométrique de la mosaïque romaine. Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotropes I-II (Paris-2002).

tariflerde birbirinden bağımsız olarak yayınlanmıştır⁴. Bunlar bir defa daha yayınlanmak yerine, bibliyografik referansları güncelleştirilecektir. Buna karşın hali hazırda tamamlanmış ancak, henüz yayınlanmamış doktora tezleri yayınlanmamış mozaik katalogları olarak hesaba katılacak ve corpus kapsamında tekrar ele alınacaktır.

Daha önce de vurgulandığı gibi, toplantının ikinci günü İstanbul'un önemli mozaiklerinin yerinde ziyaretine ayrılmıştır. İlk olarak mozaik ve diğer buluntuları görmek için İstanbul Arkeoloji Müzesi ve Aya İrini Kilisesi'ne gidilmiştir. Daha sonra kullanılan konservasyon tekniklerini yerinde tartışmak üzere Sultanahmet Camii yakınındaki Büyük Saray Mozaik Müzesi; uygulanan restorasyon projesini görmek ve tartışmak üzere Ayasofya Müzesi; *opus sectile* döşemeleri görmek üzere St. John Studion Kilisesi ve duvar ve tonoz mozaiklerini yerinde incelemek üzere Kariye Camii ziyaret edilmiştir. Aynı günün akşamı verilen veda yemeği ile projenin ilk toplantısı tamamlanmış ve elde edilen başlıca sonuçlar ve alınan kararlar özetle şunlar olmuştur:

1) Projenin iki önemli hedefi vardır. Bunlar, Türkiye'de bulunmuş olan Yunan, Roma ve Bizans dönemlerine ait mozaiklerin dokümantasyonunu yapmak ve restorasyonun gerekli olduğu durumlarda arkeoloji ve müze camiası ile birlikte kamuoyunun dikkatini çekmektir. Proje, Türkiye'nin zengin mozaik kültür mirasını kaydetmenin yanı sıra bu ürünleri korumak için mümkün olan tüm yardımı yapmaya hazırdır. Restorasyonla ilgili gerekli teklifler çalışma grupları tarafından ayrıntılı bir şekilde hazırlanacak ve ilgili kurumlara sunulacaktır.

2) Projenin amacı sadece Türkiye'nin mozaiklerini tanıtmak olmamalıdır. Gerektiği durumlarda arazide *in situ* olarak bekleyen mozaik tabanların yerinde restorasyonu ve konservasyonu mutlaka gerçekleştirilmelidir. Gerekiyorsa mozaik yerinden alınarak ilgili müzeye taşınmalıdır. Bu konuda gerekli olan finansal desteğin bulunması proje sahibinin yükümlülüğü altında olacaktır. Tarafımıza talepte bulunulması durumunda masrafları ilgili projenin yürütücüleri tarafından karşılanmak üzere teknik destek sağlanacaktır. Bu tür olası bir istemin karşılanabilmesi için gerekli olacak alt yapının güçlendirilmesi çalışmaları hâlâ devam etmektedir.

3) Proje ile ilgili bilgileri toplamak ve iletişimi sağlamak üzere üniversite bünyesinde çalışacak bir merkezin kurulması zorunludur. İsmi "Türkiye Mozaikleri Araştırma Merkezi" olacak ve bu merkez aynı zamanda AİEMA'nın Paris'teki merkezi ile koordineli bir şekilde çalışacaktır.

4) Kolokyumun bir diğer sonucu, tüm tarihsel dönemlere ait mozaiklerin dokümantasyonu için, taban döşemeleri ve mimari kontektleri hakkında detaylı katalogların yanı sıra kaliteli fotoğraflar içerecek standart bir formatın oluşturulması olmuştur. Bunun için, Anadolu'nun Geç Roma Dönemindeki idarî birimleri örnek alınarak Türkiye sınırları içerisinde onsekiz çalışma bölgesi tespit edilmiştir. Katalogumuzun şekil olarak Akdeniz kıyısındaki diğer ülkeler için yapılmış olan mozaik kataloglarını örnek alması öngörülmektedir.

5) Türkiye mozaiklerinin katalogunu oluşturma projesi uzun süreli bir proje olmakla birlikte serinin İstanbul, Ephesos, Xanthos, Kilikya ve Zeugma mozaiklerini içerecek ilk birkaç cilt veya fasikülünün önümüzdeki üç yıl içerisinde yayınlanması öngörülmektedir. Söz konusu yerlerde araştırmalar hâlen sürmekte olup bazılarında oldukça ileri bir aşamdadır. Yayın dili olarak İngilizce, Almanca, Fransızca ve Türkçe dillerinden birisi tercih edilecektir. Yabancı dilde yapılan yayınlarda mutlaka geniş bir şekil-

⁴ Örnek olarak bkz. W. Jobst, Römische Mosaiken aus Ephesos I, Die Hanghäuser des Embolos. Corpus der antiken Mosaiken in der Türkei I. Forschungen in Ephesos 8 (Vienna 1978). - D. Levi, Antioch Mosaic Pavements (Princeton 1947). - S. Campell, The Mosaics of Antioch (1988). - K. Erim, "Aphrodisias in Caria. The 1973 Campaign", Türk Arkeoloji Dergisi 22.2, 1975, 73-92. - W. Jobst- B. Erdal- Chr. Gurtner, İstanbul Büyük Saray Mozaığı (İstanbul 1997). - S. Campell, The Mosaics of Antioch (1988). - K. Erim, "Aphrodisias in Caria. The 1973 Campaign", Türk Arkeoloji Dergisi 22.2, 1975, 73-92. - W. Jobst- B. Erdal- Chr. Gurtner, İstanbul Büyük Saray Mozaığı (İstanbul 1997). - L. Budde, Antike Mosaiken in Kilikien 1-2 (Recklinghausen 1972)

de hazırlanmış Türkçe özet bulunacaktır. Türkçe yayınlarda ise diğer üç dilden birisinde özete yer verilecektir. Son derece iyi bir fotoğrafçı ve İstanbul'da bir yayınevi sahibi olan Fatih Cimok'un da toplantılarımızda bulunması bizim için bir şans olmuştur. Kendisi Türkiye mozaikleri corpusumuzu yayınlamayı arzu etmektedir. Sayın Cimok aynı zamanda İstanbul, Zeugma ve Antakya mozaiklerinin çok kaliteli popüler yayınlarını yaparak bu konudaki uzmanlığını ortaya koymuştur.

6) Toplantıda alınan kararların sonuncusu, grup olarak çalışmalarımızı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, özellikle de Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile yakın işbirliği içerisinde sürdürmek olmuştur. Tüm müze koleksiyonlarındaki mozaikleri incelemek ve yayınlamak için Genel Müdürlüğün resmi izni gerekmektedir. Ayrıca *in situ* mozaiklerin dokümantasyonu için kazı ve yüzey araştırması yapan arkeologlarla yakın işbirliği içinde çalışılacaktır. Toplantıda hazır bulunan İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden arkeolog ve müzenin mozaik koleksiyonu kuratörü Dr. Şehrazat Karagöz, proje ekibi ile Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arasında resmi irtibatı sağlamıştır.

7) Grup olarak ikinci toplantının Haziran 2005'te yapılmasına karar verilmiştir.

2004 toplantısı sonuç bildirgesinde hedef olarak gösterildiği şekilde 2. toplantı 8-11 Haziran 2005 tarihleri arasında Balıkesir İli, Altınoluk İlçesi'nde gerçekleştirilecektir. Yine TÜBA tarafından desteklenen toplantının ana sponsorluğunu Altınoluk Belediyesi üstlenmiştir. Bu vesile ile Belediye Başkanı Sayın İsmail Aynur'a burada bir defa daha teşekkür etmek istiyorum. 9 Haziran Perşembe günü yapılacak yuvarlak masa toplantısının gündemi şu şekilde olacaktır:

1- Mozaik Araştırmaları Merkezi'nin kurulması üzerine raporun dinlenmesi

2- Yaklaşık 18 banttandır oluşacak "Türkiye Mozaik Corpusu"nda yer alacak bantların coğrafi dağılımının teyit edilmesi ve bantların tamamlanması için sorumluluğun araştırmacı ve konservatörlere teslim edilmesi,

3- Corpusta İstanbul, Efes, Xanthos, Kilikia ve Zeugma mozaiklerinden oluşan ilk beş bölümünün yayını için hazırlıklara başlanması,

4- İlk toplantıda önerilen örnek katalog formatın tekrar gözden geçirilerek tüm proje katılımcılarının önerileri ve görüşleri doğrultusunda güncellenmesi,

5- Projenin üç organizatörü tarafından Ekim 2004'te Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü Nadir Avcı ile yapılan toplantı hakkında bilgi verilmesi,

6- *In situ* veya hâlihazırda müzelere kaldırılmış olan mozaiklere en iyi ve doğru şekilde müdahale edip onların restorasyon ve konservasyonlarını gerçekleştirecek teknik personelin yetiştirilebilmesi için onların eğitimini kapsayacak metotların tartışılması,

7- Projenin özellikle restorasyon ve konservasyon aşamalarında gereksinim duyulan parasal kaynağın temini için Türkiye ve yurtdışını kapsayacak şekilde yapılan başvuruların hâlihazırdaki durumunun konuşulması.

8-11 Haziran 2005 tarihleri arasında yapılacak toplantıya bugüne kadar 40 kişi başvuruda bulunmuştur. Katılımcı sayısının bu sene nerede ise iki kat artmış olması projenin geleceği açısından sevindirici bir gelişmedir. Ayrıca projeye katılmak için yurtdışından yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin başvuruda bulunmaya başlaması çok memnun edici bir gelişme olarak kayda değerdir.

ARIT-İstanbul Ofisi Kütüphanesi'nde toplantı anı (Haziran 2004)

SIIRT-BATMAN İLLERİ VE İLÇELERİNDEKİ ORTAÇAĞ VE SONRASINA AİT 2004 YILI YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Ali BORAN*
Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU
Zekai ERDAL

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 11.08. 2004 tarih ve 19935 sayılı izni ve denetimi ile yapılan "Siirt- Batman İli ve İlçelerindeki Ortaçağ ve Sonrasına Ait YüzeY Araştırması"nın 2004 araştırma dönemi 02 Eylül 2004 tarihinde başlamış ve 16 Eylül 2004 tarihinde sona ermiştir. Araştırma; Yrd. Doç. Dr. Ali Boran'ın başkanlığında, Doç. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu, sanat tarihçiler Zekai Erdal, M. Cabir Alper, Latif Doğan, Restoratör- Mimar Mehmet Mutlu, Mimar Aydın Mızrak ile Bakanlık Temsilcisi Fırat Güngör'ün katılımıyla gerçekleştirilmiştir. YüzeY Araştırması Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'nün (DÖSİMM) maddî destekleri ile Siirt Valiliği'nin donanım destekleri ile yapılmıştır¹. Araştırma esnasında envanterlik ve taşınabilir esere rastlanmamıştır.

Siirt - Merkez Yerlibahçe Köyü Değirmeni

Köyün içinde Kalender Dağları'ndan gelen derenin (ki bu dere köyü iki yakaya bölmektedir) kenarındadır. Kıрма taş malzemeden yapılmış değirmenin su kanalı doğu-batı doğrultusunda olup yerden 2-3 m. yüksekliktedir. Değirmen odası ise kuzey-güney doğrultusunda olup güneydoğu köşesinde su tahliye kanalı vardır.

Siirt - Merkez Yerlibahçe Köyü Kilisesi

Köyün merkezindedir. Kısmen yıkılmış durumdadır. Yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve aynı yönde iki neflidir. Kıрма taş malzemeyle yapılmış kilisenin üst örtüsü, kuzey duvarı ve batı-güney duvarı yıkılmış durumdadır. İç mekân üçü serbest ikisi batı ve doğu duvarına bitişik toplam beş kare payeyle iki nefe ayrılmıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Ali BORAN, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi 65080 Kampus-Van/TÜRKİYE

Doç. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı 65080 Kampus-Van/TÜRKİYE

Uzman Sanat Tarihçi Zekai ERDAL, Meteoroloji Müdürü, Vanos-Nevşehir/TÜRKİYE

1 Siirt – Batman İlleri ve İlçelerindeki Ortaçağ ve Sonrasına Ait 2004 Yılı YüzeY Araştırması'na katkı ve desteklerinden dolayı; Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü (DÖSİMM)'ne, Siirt Valisi Sayın Nuri Okutan'a, Vali Yard. Sayın Ahmet Aydın'a, Pervari Kaymakamı Sayın Alp Aslan'a, Aydınlar Kaymakamı Sayın Ahmet Süheyl Üçer'e, İl Kültür ve Turizm Müdürü Yaşar Baran'a, Müdür Yard. Remzi Uslu'ya, İl Emniyet Müdürlüğü'ne, İl Jandarma Komutanlığı'na ve ismini anamadığım herkese şükranlarımı sunarım.

Eruh Kavaközü Köyü Değirmeni

Emir Nasreddin Külliyesi'nin karşısında, derenin kenarındadır. Üzerinde kitabe ve süsleme yoktur. Hem pirinç hem de buğday öğütmek için yapılmış odaları doğu-batı doğrultusunda. Üst örtüsü düz damdır. Yapı, doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen planlıdır. Camide kırma ve düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır (Resim: 1, 2).

Eruh Kavaközü Köyü, Kaya Oyma Camii ve Türbe

Emir Nasreddin Külliyesi'nin kuzeyinde ve külliye hâkim bir tepede bulunmaktadır. Üzerinde ne zaman yapıldığını gösteren bir kitabe bulunmamaktadır.

Yapı bir mescit ile bir türbeden meydana gelmektedir. Her iki birim de eyvan biçiminde düzenlenmiş olup tamamen ana kayanın oyulmasıyla elde edilmiştir (Resim: 3, 4).

Eruh Meşelidere Köyü, I. Değirmen

Siirt-Ormanardı Köyü yolu üzerindeki Meşelidere Köyü'ne girerken, yolun sağında Botan Nehri'ne hâkim tepe üzerindedir. Değirmenden günümüze dairevi bir öğütme taşı (çark) ve üç adet tekne taşı ulaşmıştır. Suyu değirmenin aşağı kısmındaki bahçelerin sulanmasında kullanılmaktadır (Resim: 5, 6)

Eruh Meşelidere Köyü, II. Değirmen

Aynı yol üzerinde I. değirmenden 200 m. öndedir. Yamacın eğimine göre yukarıdan (Şeyh Ömer Dağları) gelen suyun kanalla değirmene ulaştığı görülmektedir.

Eruh Erenkaya Köyü, Kaya Geçidi

Erenkaya (Şeyh Veli) Köyü ile Erdoğan Köyü arasında Delik Taş Deresi kenarındadır. Doğal kayalık oyularak zeminin merdiven biçiminde yapılmasıyla geçit oluşturulmuş olup 41 basamaklıdır (Resim: 7).

Gökçebağ Beldesi Kaya Evler

Siirt-Eruh yolunun 10. km.sinde, yol ile Botan Nehri arasında, Mor Yakup Manastırı altındaki kayalıklardadır. Asfalttan dereye doğru "Kral Yolu"yla inilmektedir. Bu yol aynı Botan Vadisi'nde daha önce tespit edilen kaldırım taşlı yol gibi kıvrıla kıvrıla vadiyi tırmanmaktadır. Yol, yer yer kesme taşlarla örülerek tahkim edilmiştir. Bu Kral Yolu'nun güneyinde, kuzey-güney doğrultusunda uzanan kayalara oyulmuş toplam 31 kaya ev tespit edilmiştir. Kütle halindeki kayalarda 5 grupta toplam 31 kaya ev vardır. Yamaçta I. grupta bir kaya üzerinde 6 ayrı oda yer almaktadır. Bunlardan dördü altta, ikisi 7-10 m. yukarıdadır (Resim: 8, 10).

I. Grup Kaya Evler

Büyük dağ kütlelerinin en kuzeyinde yer alan ve "Kral Yolu"na en yakın olan bu grupta toplam 6 ev vardır. Bunlardan dördü altta, ikisi bunların 7-10 m. üst kısmındadır.

1. Kaya Ev

Kapıdan içeri girince kuzey-güney doğrultulu 2, doğu-batı doğrultulu 1, tekrar kuzey-güney yan yana 2 odadan oluşur. Bütün odalar birbirine açılmaktadır. Giriş odasının güney duvarında setler ve yalıklar vardır. Bu kapının kuzeyinde ikinci bir kapı da bu odalara açılırken sonradan kapatılmıştır. Günümüzde hayvan barınağı olarak kullanılmaktadır.

2. Kaya Ev

Batıya bakan kapıdan 4 mekânlı alana geçilir. En sağdaki mekânın ayrı bir kapısı varken hayvan barınağına dönüştürülme sırasında bu kapı kapatılmış ve platformlar hayvan yemliği olarak kullanılmıştır.

3. Kaya Ev

Giriş holünün dışında 2 ayrı oda vardır. Sağ odada dikdörtgen bir kısım vardır. Diğer bölümde ise ocak nişi vardır. Bu kapının girişi dıştan güneye bakmaktadır.

4. Kaya Ev

Dikdörtgen formlu kapısı dıştan batıya bakmaktadır. İçte dikdörtgen oyulmuş 2 büyük mekâna sahip odalardan birinde 1 platform vardır. Odalardan soldakinde boydan boya üstünde su arki olabilecek platform ve mumluk nişleri vardır. Sağdakinde kısa kenara bitişik platform yer almaktadır.

5. Kaya Ev

Diğer mekânların üstünde yer almaktadır. Kapısı güneyde ve dikdörtgen biçimlidir. 2 odalıdır. Sağ odada ocak nişi ve zemine oyulmuş nişler vardır. Sol odada ise bir platform yer almaktadır.

6. Kaya Ev

Dikdörtgen formlu kapısı güneye açılmaktadır. Bu mekân 2 odalı olup girişe göre boylamasına dikdörtgen planlıdır. Soldakinde yetişkinler için büyük bir platform vardır.

II. Grup Kaya Evler

1. grubun 100 m. güneyindedir. Bu gruptaki evlerin özellikleri şöyledir:

7. Kaya Ev

Bu ev 2 mekândan oluşmaktadır. Dikdörtgen planlı odalardan sağdaki daha büyük olup bir niş ve bir platforma sahiptir. Küçük olanda taşa oyulmuş koltuğa benzer platform yer almaktadır. Bunun yanında başka bir platform daha vardır.

8. Kaya Ev

Yapının kuzeyinden 7. mekâna açılmaktadır. Düzgün olmayan dikdörtgen kapısı batıya açılmaktadır. Sağ tarafta, yani güneye doğru 3 ayrı kapısı olan ve birbirine geçilen odalar vardır. Ortada giriş holü olabilecek dairevî mekân yer almaktadır. Giriş holünde ocak nişi de vardır. Bu hol kuzey-güney doğrultulu iken diğerleri doğu-batı doğrultuludur. Sağdaki ilk odada biri büyük, diğeri küçük 2, diğer odada 1, diğer odada "L" şeklinde ve yerden 1 m. yükseklikte düz bir platform bulunmaktadır.

9. Kaya Ev

8. evden yaklaşık 7 m. uzaklıkta güneye doğrudur. Dıştan batıya bakan kapısı dikdörtgen formludur. İçerisi doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlı tek mekâna sahiptir.

10. Kaya Ev

9. evle bağlantısı vardır. Giriş kapısı geniş açıklık şeklindedir. Ocak nişi ve 5 platform vardır. Sağından geçilen açıklıkta ise yerden 0.70 m. yükseklikte, 1-2 m. uzunluğunda platform vardır.

11. Kaya Ev

Enine geniş açıklık şeklindeki girişi batıya bakmaktadır. Kırılan delikle 10. evle bağlantı sağlanmış olup 2 bölümden oluşmaktadır. Yaklaşık kare planlı her iki mekânda da birer platform vardır.

12. Kaya Ev

Bir önceki evden 8-10 m. güneye doğrudur. Batıya bakan dikdörtgen formlu girişi vardır. Giriş içten pahlanarak kapı söve deliği açılmıştır. Yani açılır kapanır bir kapısının varlığı anlaşılmaktadır. İçerisi tek mekânlıdır. Evin içinde ateş yakıldığı için duvar ve tavanlar karamış vaziyettedir. Bu mekânın 2 m. güneyinde sarnıç olabilecek bir platform vardır.

13. Kaya Ev

Bir önceki evden 8-9 m. daha güneydedir. Girişin dikdörtgen biçimli kapısı batıya bakmaktadır.

II. grup evlerin önleri kaya, doğal set gibi düzenlenmiştir. İçeride giriş mekânı dışında 3 adet platform vardır. Kuzey odada 3 platform vardır. Bunların bir kısmı koltuk şeklinde düzenlenmiştir. Bu platformların dışında ocak ve dolap nişleri vardır. Sağdaki oda dikdörtgen planlıdır. Bunun güney duvarında yan yana 3 platform, batı duvarında ise 1 platform yer almaktadır. Girişin karşısında yer alan 3. oda ise kuzey ve güneyinde yerden yüksektedir.

Kapının dışındaki setten güneye 15 m. devam edince sarnıç yer almaktadır. Sarnıca su dolması için yandan ve yukarıdan su kanalları yapılmış, artan su için kapılardan aşağı doğru akacak şekilde su yolu devam ettirilmiştir.

III. Grup Kaya Evler

Bu gruptaki kaya evler ikincinin alt tabaka kayalıklarında yer almaktadır. En kuzeyden güneye doğru incelenmektedir:

14. Kaya Ev

Batıya bakan dairevî bir girişi vardır. Ortada doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı geçiş holüne sahiptir. Bu holde biri yerden 0.50-0.60 m yükseklikte düz platformlu, bunun sağında ise zemin seviyesine oyulmuş üçer adet platformlar vardır. Girişin hemen solunda batı duvarda 1 ocak nişi vardır. Holün en solunda 1 açıklıkla geçilen ve dışa açılan bir kapısı olan mekâna bitişmektedir. Kuzey-güney dikdörtgen planlı olup güneyinde yerden yüksek duvara oyulmuş platform vardır. Giriş holünün güneyinde ise "L" şeklinde bir mekân vardır. Bu mekânda platform yer almamaktadır.

15. Kaya Ev

14. evin 3 m. güneyindedir. Oval açıklıklı kapısı batıya bakmaktadır. Doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı odası vardır. Kuzey duvarda düz (yüksekçe), batı duvarında platformlar vardır. Güneyinde ocak ve dolap nişi yer almaktadır. Güneyden iki açıklıkla oldukça geniş olan sağ mekâna geçilir. Bu mekânın dışa açılan yuvarlak kemere benzer kapısı vardır. Bu mekân kuzey-güney doğrultuludur. Girişe göre doğu yönde kemerli açıklıkları vardır. Açıklıklar sanki birbirinden doğal sütuncuklarla ayrılmıştır. Güney duvarında niş biçimli platformlar vardır. Batı duvarda ise ocak nişi bulunmaktadır.

16. Kaya Ev

Enine dikdörtgen geniş açıklığa sahiptir. Giriş holü iki ayrı mekâna açılmaktadır. Kuzeydeki oda koltuklu 3 adet platform ve bir ocak nişine sahiptir. Doğudaki oda ise doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır, doğusunda bir platformu vardır. Kapı için girişte söve delikleri ve hayvan bağlama halkalıkları vardır.

17. Kaya Ev

Ev, enine dikdörtgen açıklık şeklinde girişe sahiptir. Giriş holüne açılan iki odası vardır. Doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlı odanın kuzeyinde 1 m. yükseklikte düz platform, batı duvarında ocak nişi vardır. Doğusundan ikinci odaya da geçilir. Yerden 1 m. yükseklikte bir platforma sahiptir.

18. Kaya Ev

Enine açıklıklı giriş holü doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Her iki yönde birer yüksek bir platform vardır. Soldaki oda kuzey-güney doğrultulu olup platformu yoktur. Sağdaki oda ise yine aynı yönde olup doğu duvarında 1 adet platforma sahiptir.

IV. Grup Kaya Evler

II-III. gruplar evlerden yaklaşık 200 m. güneyde ve biraz yüksektedir.

19. Kaya Ev

Batıya bakan dikdörtgen formlu kapısının üzerindeki derin çizgi ters "^" şeklindedir. Bu yapı iki mekânlıdır. Sağdaki odanın ortasında sütun ve kenarlarında koltuk şeklinde platform vardır. Doğusunda yerden 1 m. yükseklikte düz platform, güneyinde ocak nişi vardır. Diğer oda kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen planlı olup bir platformu vardır.

20. Kaya Ev

19. evin 50 m. güneyindedir. Batıya bakan dikdörtgen formlu dış kapısı vardır. Küçük hole açılan 3 mekânlıdır. Giriş mekânı kuzey-güney yönlüdür. Sağdaki oda da kuzey-güney yönlü olup güneyinde bir ocak ve kuzeyinde ise 2 koltuk vardır. Soldaki oda ise kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlıdır. Kuzeyinde yüksek platforma sahiptir. Bu odanın kuzeydoğusundaki kapıyla 3. odaya geçilir. Üçüncü oda kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı olup bir platformu vardır.

21. Kaya Ev

Diğer evin 20 m. güneyindedir. Enine dikdörtgen açıklık şeklinde geniş girişi vardır. Kuzey duvarında kemerli mihrabı andıran derin nişi vardır. Güneydeki küçük pencere tipli açıklıklı 22. mekâna da geçilir. İç mekân kuzeybatı-güneydoğu yönlü dikdörtgen planlıdır.

22. Kaya Ev

Ortada sütuna benzer direk ile ikiye ayrılmış iki kapılıdır. Enine dikdörtgen açıklıklıdır. Birbirine bağlantılı iki odalıdır. Kuzeybatı-güneydoğu yönlü dikdörtgen planlı sağdaki mekânın kuzeyinde 60 cm. yükseklikte düz platform vardır. Doğusunda II. bölüme açılan kapısı ve burada bir adet platform vardır. Ayrıca zemininde dikdörtgen şeklinde kısımlar bulunmaktadır.

23. Kaya Ev

Evin batıya bakan dikdörtgen formlu bir kapısı vardır. İşçiliği diğerlerine göre daha iyidir. Kapısı üstünde üçgen alınışı andıran kazımlar vardır. Bu yapı giriş holüne açılan iki odalıdır. Giriş holü kuzeybatı-güneydoğu yönlü dikdörtgen planlıdır. Kuzeydeki birinci oda kuzey-güney yönlü enine dikdörtgen planlıdır.

24. Kaya Ev

23. eve göre 20 m. güneyde ve 8-10 m. yüksektedir. Dikdörtgen formlu kapı batıya bakmaktadır. Hem kapının hem de bacanın üstünde su kanalı gibi oyukların yapılmasının sebebi içeriye yağmur suyunun girişini önlemek için olmalıdır. Giriş mekânı kuzey-güney yönde dikdörtgen planlıdır. Kuzeyinde iki kemer açıklığıyla girişin açıldığı mekâna geçilir. Bu mekânın güney ve doğu duvarında ters "L" biçiminde yerden 1m. yükseklikte düz platform vardır. Batı duvarında ise yerden 1.5 m. yükseklikte uzanan ocak nişi yer almaktadır. Girişin kuzeyindeki ise doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlıdır. Kuzeyinde yerden yüksek platform vardır.

Girişteki ana mekândan kuzey yönde iki ayrı odaya geçilir. Sonuçta üç odalıdır. Üçüncü oda doğu yönde diptedir. Bu odaya hem giriş mekânından hem de kuzeydeki ikinci mekândan geçilir. Burada bir adet 2 m. uzunluğunda yüksek platform vardır.

V. Grup Kaya Evler

IV. grubun 100 m. güneyindedir.

25. Kaya Ev

Mekânın giriş kapısı dıştan dikdörtgen formlu, içten sövelidir. Ayrıca dıştan su kanallıdır. İki mekânlıdır. Kuzeydeki doğu-batı dikdörtgen olup tek platformludur. Güneyde giriş kapısının açıldığı ana oda ise daha geniştir. Ocak nişi ve girişin karşısında iki koltuk vardır. Bu odanın güneyinden 26. mekâna geçilen sonradan açılmış bir açıklık vardır.

26. Kaya Ev

Bir öncekine göre 2-3 m. uzaklıktadır. Enine dikdörtgen formlu kapısı vardır. Baca ve kapı lentolarına su kanalları yapılmıştır. Geniş giriş açıklığı doğrudan ortadan ikiye ayrılmış iki ayrı mekâna açılmaktadır. Bu mekânlarda platform yoktur. Baca-ocak nişi mekânın kuzeyindeki odadadır.

27. Kaya Ev

Kaya evin batıya bakan dar uzun dikdörtgen kapısı olup içten sövelidir. Toplam 4 odalıdır. Birinci oda, giriş kapısının açıldığı odadır. Bunun batı duvarında ocak nişi ve bacası vardır. Kapı ile baca arasındaki yer kısmen kırılmıştır. Bu mekânın güneydoğusundan ikinci odaya, oradan üçüncü odaya geçilir. Burada yerden yüksek platform vardır. Dördüncü odaya içten ve ayrıca dıştan da giriş çıkış yapılmaktadır.

28. Kaya Ev

Aslında burası 27. evde anlatılan dördüncü oda denen yerdir. Yani 27. kaya ev üç odalı olmalıdır. Duvar yıkılarak birbirine sonradan bağlanmıştır. 28. mekân dıştan batıya bakıp dikdörtgen formlu içten sövelidir. Bacası ve ocak nişi batı duvardadır. Tek odalıdır.

29. Kaya Ev

Dıştan uzun dış giriş holü vardır. Kapı bu holün sonunda içte kalmaktadır. Batıya açılan dikdörtgen biçimli kapısı vardır. İki mekânlıdır. Kapının açıldığı ana mekânın kuzeybatı köşesinde baca-ocak nişi vardır. Bu mekânın güneybatı köşesinden dikdörtgen formlu kapıyla ikinci bir odaya geçilmektedir.

Sarnıç

29. evin 10 m. güneyinde ve 2-3 m. yüksekindedir. Üstten ve yandan su toplama kanalları vardır.

VI. Grup Kaya Evler

I-II. grup arasında olup onlardan 200 m. üstte tektir.

30. Kaya Ev

Sövesiz iki mekânlı ve batıya bakan dikdörtgen planlıdır. I. mekân, girişin açıldığı ana mekândır. Diğeri doğu-batı dikdörtgen planlı olup kuzeyinde yüksek platform vardır. Ana mekânda ocak nişi ve bacası bellidir.

31. Kaya Ev

II. grup kaya evlerin altındadır. Dikdörtgen formlu kapısı batıya açılmaktadır. Kapısında söve delikleri bellidir. Yapı iki mekândan oluşmaktadır. Zeminde iki birim vardır. Ocak nişleri ve söveleri bulunmaktadır.

Pervari İlçesi, Abdurrahman Bin Avf Mezarı

Yukarı Balcılar Köyü'nde bulunan Abdurrahman b. Avf kabrinin, şahide ve sandukası son zamanlarda mermer malzemedden yapılmıştır. Baş şahidesi celi ta'lik ile yazılmış kitabeyle sahiptir. Ancak kitabede tarih yoktur.

Pervari İlçesi, Yukarı Camii

Şehir merkezinde Aydın Mahallesi'ndedir. Camiye ait kitabe yoktur. Yapıya giriş güneydoğu köşedeki kapıdan sağlanmaktadır. Enine dikdörtgen planlı ve tek sahnalıdır. Güney duvarı ortasında sivri kemerli, basık nişli mihrabı, mihrabın iki yanında da mazgal penceresi vardır. Günümüzde ibadete kapalı olup depo amaçlı kullanılmaktadır. Sonradan inşa edilen ikinci katı cami olarak hizmet vermektedir (Resim: 11,12).

Pervari İlçesi , Ekindüzü Köyü'ndeki Sütunlar

Ekindüzü Köyü'nün güneybatısındaki yamaçta farklı büyüklükte ve farklı mekânlarda 5 adet sütun yer almaktadır.

1. Sütün: Yekpare sütun 3.8x0.77 m. ölçülerindedir (Resim: 13,15).
2. Sütün: 2.51x0.77 m. 1.10x0.77 m. ölçülerinde iki parça halindedir.
3. Sütün: 3.66x0.86 m. ölçülerindeki sütunun yanında oyuk bir kaya kütesidir.
4. Sütün: Sadece bir kişinin oturabileceği bir oyuk kaya kütesidir.
5. Sütün: İki blok halinde (parçalanmış bloklar) 1.50x1.03; 1.96x1.07 m.

Pervari İlçesi, Kilis Köyü, Katana Mezrası Camii ve Sarnıcı

Siirt-Pervari yolu üzerinde, Siirt'e 50 km. uzaklıkta, Kilis'e 2 km. uzaklıkta, Siirt'ten Kilis'e varmadan 2 km. kala yolun solunda Botan' a hâkim yeredir. Doğu-batı doğrultulu enine dikdörtgen planlı üzeri düz dam örtülüdür. Kible duvarı ortasındaki mihrap basit sivri kemer nişlidir.

Pervari İlçesi, Taşlı Köyü, Ördekli Mezrası, Mezar Taşı

1.70x0.44x0.12 m. ölçülerindeki baş şahide, kavukla sonlanmaktadır. Sarı renkli taş üzerinde, kabartma tekniğinde, Arapça olarak celi sülüs hatla yazılmış, kartuşlar içine alınmış 13 satırlık kitabe yer almaktadır.

Ayak şahidesi 1.65x0.48x0.13 m. ölçülerindedir, beyaz-sarı renkli taş üzerine Arapça olarak celi sülüs hatla yazılmış kitabesi 16 satırdan oluşmaktadır.

Kurtalan İlçesi, Konakpınar Köyü Kaya Evleri

Köyde, Deyr mevkiinde olduğu belirtilen kaya oymalar incelenmiştir. Ancak belirtilen mevki, Çayırılı Köyü'ne aittir. Deyr mevki küçük bir vadiden ibaret olup vadinin yamaçlarında birkaç adet kaya evler bulunmaktadır.

Kozluk, Karaoğlak Köyü Mescid ve Türbesi

Şeyh Halil Türbesi'nin mescid bölümünün duvarındaki kitabenin Karaoğlak Köyü Camii'ne ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapı günümüze ulaşmamış ve hakkında da herhangi bir bilgi edinilememiştir. İki satırlık kitabesinde ise; "Bu yüce camiyi, Mustafa Ağa Kusan 1105/1693-94 yılında yapmayı emretti" yazılıdır.

Sonuç Olarak: "Siirt ve Batman İlleri ile İlçeleri Ortaçağ ve Sonrasına Ait Yüzey Araştırması"nın 2004 araştırma dönemi 02 Eylül 2004 tarihinde başlamış ve 16 Eylül 2004 tarihinde sona ermiştir. Bu dönemde, Siirt merkez köyleri, Eruh, Kurtalan, Şirvan, Pervari ve Batman'ın Kozluk İlçesi ile köylerinde araştırma yapılmıştır. Araştırma sonunda bölgenin kültür varlıklarının bir bölümü daha gün yüzüne çıkarılmıştır. Özellikle Botan Vadisi ile Dicle Nehri kenarında Cizre, Siirt ve Hasankeyf hattında pek çok kaya ev bulunmaktadır. Bu kaya evler Ortaçağ'dan günümüze kadar kullanılmıştır. Plan bakımından farklılıklar görülmekle beraber genelde birkaç odalıdır. Bazen bir odadan diğerine geçilir şekilde üç dört odalı olabilmektedir. İç mekânda ocak nişleri ve zeminde biraz yükseltilmiş platformlar yer almaktadır. Geçen dönemlerde araştırılan ve çizim ve fotoğraflarında eksik olan yapılara yeniden gidilerek eksiklikler giderilmiştir. Özellikle yapıların slayt ve negatifleri ile dijital çekimleri yenilenmiştir.

Bu yıl tespit edilen ve tescili olmayan toplam 18 yapının tescil fişleri Bakanlık Temsilcisi Fırat Güngör ile beraber doldurularak Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Bölge Kurulu'na 01.10. 2004 tarihinde bir üst yazı ile gönderilmiştir.

Resim 1: Eruh Kavaközü Köyü değirmeni

Resim 2: Eruh Kavaközü Köyü değirmeni su kanalları

Resim 3: Eruh Kavaközü Köyü, kaya oyma camii ve türbe

Resim 4: Eruh Kavaközü Köyü, kaya oyma cami ve türbe içi

Resim 5: Eruh Meşelidere Köyü, I. değirmen

Resim 6: Eruh Meşelidere Köyü, I. değirmene ait mimari parçalar

**Resim 7: Eruh Erenkaya
Köyü Kaya
Geçidi**

**Resim 8: Gökçebağ Beldesi,
kaya evlerin genel
görüşünü**

**Resim 9: Gökçebağ Beldesi,
kaya evlerin giriş
kısımları**

**Resim 10:Gökçebağ Beldesi,
kaya evlerin iç kısmı**

**Resim 11: Pervari İlçesi
Yukarı Camii'nin
Görünümü**

**Resim 12: Pervari İlçesi,
Yukarı Camii'nin
iç mekânı**

**Resim 13: Pervari İlçesi,
Ekindüzü Köyü'ndeki
sütunlar,
I. sütun**

**Resim 14: Pervari İlçesi, Ekindüzü
Köyü'ndeki sütunlar,
I. sütun**

**Resim 15: Pervari İlçesi
Ekindüzü Köyü'ndeki
sütunlar, I. sütun**

ILISU BARAJ GÖLÜ ALANINDA PALEOLİTİK ÇAĞ 2004 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Harun TAŞKIRAN*

I. GİRİŞ

Kargamış ve Ilisu Baraj Gölü alanında kalan kültürel varlıkların korunmasına yönelik proje kapsamında, ODTÜ-TAÇDAM tarafından son iki yıldır maddî açıdan desteklenemeyen "Ilisu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ YüzeY Araştırması" (Taşkıran ve Kartal, 2004; Taşkıran ve diğ., 2005), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığı'nın verdiği çok az bir ödenekle 2004 yılında da sürdürülmüştür¹.

Araştırma ekibi başkanlığında, Araş. Gör. Bahattin Çelik, Prehistoryen Ünver Göçen, Bülent Yerli, yüksek lisans öğrencileri Duygu Tuncay, Taliha Aslan, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı öğrencisi Okhan Kunduracı'dan oluşmuştur². Kültür ve Turizm Bakanlığı'nı, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi araştırmacılarından Arkeolog Okan Cinemre temsil etmiştir³. Araştırma 31 Ağustos-22 Eylül 2004 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir⁴.

Ilisu Baraj Gölü altında kalacak alanlarda Paleolitik Dönem buluntu yerlerinin saptanması ve belgelenmesine yönelik araştırmamız, her yıl olduğu gibi alanın yürüyerek taranması şeklinde yapılmıştır. Saptanan buluntu yerleri 1/25.000 ölçekli paftalar üzerinde GPS ile tam koordinatları alınarak işaretlenmiştir.

II. ARAŞTIRMA ALANI

Batman Çayı ile Dicle Nehri'nin birleştiği alandan doğuya doğru Hasankeyf'e kadar olan ve Dicle'nin kuzey kıyısını oluşturan alanda 2003 yılında yapılması öngörülen, ancak ödenek yetersizliği nedeniyle aynı yıl çok az bir kısmı araştırılabilen söz konusu bu alan, 2004 yılı araştırması çerçevesinde tamamlanabilmiştir.

* Doç.Dr. Harun TAŞKIRAN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE

1 Kısıtlı da olsa verdiği ödenekle araştırmamızın devamını sağlayan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığı'na sonsuz teşekkürlerimizi sunuyoruz.

2 Tüm sıkıntılara karşın alanda büyük bir özveriyle çalışmalarını sürdüren ekip üyelerine teşekkür etmeyi zevkli bir görev biliyorum.

3 Araştırma ekibiyle büyük bir uyum içinde, alan çalışmalarına aktif bir şekilde katılan ve maddî-manevî desteklerini esirgemeyen Bakanlık Temsilcimiz Sayın Okan Cinemre'ye yardımlarından dolayı şahsım ve ekibim adına teşekkürlerimi sunuyorum.

4 Araştırma süresince ekibimiz Batman'da çeşitli kişi ve kurumlar tarafından büyük bir ilgi ve destek görmüştür. Ekibimizin tesislerinde konaklamasını sağlayan Batman İli Köy Hizmetleri Bölge Müdürlüğü yetkililerine, konaklama giderlerimizi karşılayan Batman Valisi Sayın Haluk İmga'ya, Batman İl Emniyet Müdürü Sayın Tahir Bayındır'a, ekibimizin Ankara'ya dönüşünde otobüs biletlerini sağlayan Batman Emniyet Müdürlüğü İl Trafik Tescil Şube Müdürü Sayın Bünyamin Daşdemir'e, Suçeken Jandarma Karakol Komutanı Sayın Tuncer Sağlam'a, İl Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Şeyhmus Kartal'a, Batman İl Jandarma Merkez Komutanlığı'na, Mardin Müze Müdürlüğü'ne, Batman Minibüsçüler ve Otobüsçüler Odası Başkanı Sayın Hakim Gönül'e, ekibimizin şoförlüğünü yapan Sayın Eşref İnaç'a yardımlarından dolayı sonsuz teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Son 2 yıldır gerek ODTÜ-TAÇDAM'ın gerekse Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün ödenek vermemesi nedeniyle, sadece Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığı'nın verdiği kısıtlı bir ödenekle yürütülmeye çalışılan "İlisu Paleolitik Çağ Yüzeysel Araştırması" amaçlanan hedeflerin maalesef çok gerisinde kalmıştır. Dolayısıyla eldeki kısıtlı olanaklarla 2004 yılında da sürdürmeye çalıştığımız ve maddî açıdan oldukça sıkıntılarla karşılaştığımız bu yılki araştırmalarımız, 2003 yılında bıraktığımız yerden yani, Çayüstü Köyü'nden doğuya doğru Hasankeyf Köprüsü'ne kadar uzanan yaklaşık 22 km. genişliğindeki bir alanda gerçekleştirilmiştir (Harita: 1-3).

2004 yılında ilk araştırılan alan Çayüstü ve Suçeken köyleri arasında uzanan ve hiçbir araç yolunun bulunmadığı yaklaşık 12 km. uzunluğundaki alan olmuştur. Bu iki köy arasında Dicle Nehri derin bir kanyon içinde akmaktadır. Ekibimizin en fazla zorlandığı bu alan 3 gün Suçeken Köyü'nden batıya doğru, 2 gün de Çayüstü Köyü'nden doğuya doğru tamamen yürünerek taranmış ve 8 Paleolitik Dönem buluntu yeri saptanmıştır. Daha sonra Suçeken Köyü'nden Hasankeyf'e kadar olan 10 km. uzunluğundaki alan, Batman-Hasankeyf karayolu takip edilerek araştırılmıştır. Söz konusu bu alanda da 7 adet Paleolitik buluntu yeri daha saptanmıştır. Böylelikle toplam 15 adet Paleolitik buluntu yeri saptanarak, 2004 yılı Paleolitik Çağ yüzey araştırması tamamlanmıştır.

III. BULUNTU YERLERİ

Yukarıda sözünü ettiğimiz araştırma alanı içinde toplam 15 adet buluntu yerinin tamamı Dicle Nehri'nin kuzey kısmında kalmaktadır. Sözü edilen alanın Dicle Nehri'nin güneyinde kalan kısmı askerî makamların onaylamaması üzerine araştırılamamıştır. Ancak bu alanın Paleolitik Çağ yerleşimleri açısından daha zengin olabileceği tahmin edilmektedir. Çünkü mağara ve kaya sığınakları açısından oldukça zengindir. Dicle'nin karşı kıyısından gördüğümüz ve adını dahi bilmediğimiz bir mağaranın, yapısı ve konumu açısından Paleolitik Dönem yerleşimi için çok uygun olduğunu düşünmekteyiz. Paleolitik Dönem buluntu yerlerinin tamamı Dicle Nehri'nin eski sekileri üzerinde yer alan açık hava yerleşim yerleridir. Her ne kadar Dicle Nehri'nin kanyona girdiği alandan itibaren doğuya doğru çok sayıda mağara ve kaya sığınağı bulunmakta ise de, bunların büyük bir kısmı, özellikle Çayüstü Köyü içinde bulunanlar ile Suçeken Köyü'nün 2 km. güneydoğusunda bulunan Deringatga mağaraları, köylüler tarafından ev ya da ağıl olarak kullanılan ve çoğu Roma Dönemi kaya mezarlarıdır. İçlerinde ve önlerindeki teraslarda herhangi bir yontmataş malzemeyle karşılaşmadığımız bu kaya mezarları ve araştırdığımız alanda karşılaştığımız diğer mağara ve kaya sığınakları Paleolitik açıdan verimsizdir.

III.1.- ÇAYÜSTÜ 1 (T61/1): Çayüstü Köyü'nün hemen girişinde, günümüzdeki mezarlığın 150 m. önünden güneye doğru uzanan düzlükte (Harita: 1), Paleolitik yontmataş aletlere rastlanmıştır. Bu düzlüğün güneyi Dicle Havzası'na hâkimdir. Çayüstü 1 olarak isimlendirilen bu buluntu yerinden 14 adet çakmaktaşı çekirdek ve 15 adet yonga-dilgi bulunmuştur. Ayrıca 4 adet seramik parçası toplanmıştır. Bunlardan biri kaba hamurlu el yapımı bir kabın ağız parçası olup Kalkolitik Dönem, çark işi olan diğer 3 seramik parçası ise Demir Çağı özellikleri göstermektedir.

Çekirdeklerin büyük bir çoğunluğu tek kutuplu clactonien çekirdeklerdir. Ayrıca yine clactonien olan 1 adet iki kutuplu çekirdek de buluntular arasındadır. Yongalama genelde laminardır. Çok tipik levallois çekirdekler ve yongalar bulunmamaktadır. Yonga ve dilgilerin büyük bir çoğunluğu düzeltisizdir. Bunlar arasında levallois bir yonga üzerine yapılan yöneşen kenar kazıyıcı ve yonga üzerine yapılmış tek kenar kazıyıcı oldukça tipik buluntular arasındadır. Yontmataş örneklerin genel tipolojik özellikleri bunların Alt Paleolitik sonu, Orta Paleolitik başlangıcına ait olduklarını göstermektedir.

III.2.- ÇAYÜSTÜ 2 (T61/2): Çayüstü 1 buluntu yerinin 250 m. kadar güneydoğusunda, Mezarlık Tepe'nin güneye doğru alçalan yamaçlarında ve bu yamaçların önündeki düzlükte yer alır. Çayüstü 1 buluntu yerinden, bir kuru dere yatağı ile ayrılır (Harita: 1). Buluntu yerinde seyrek olarak yontmataş parçalar görülmektedir. Toplam 24 parça içinden 12 tanesi çekirdek, 12 tanesi ise yonga ve dilgidir.

Çekirdekler çok çeşitlidir. Büyük bir çoğunluğu clactonien özellikler gösteren tek kutuplu çekirdeklerdir. Bu çekirdeklerin sırtları tamamen yumrunun doğal kabuğunu taşırlar. Yine sırt kısmı kabuklu 1 adet dilgi çekirdeği ve 1 adet iki kutuplu çekirdek, 2 adet kaba yuvarımsı şekilsiz çekirdek ve her iki yüzünden çevresel çıkarımlarla oluşturulmuş 2 çekirdek bu grup içinde yer alır. Tipik levallois çekirdek örneği yoktur. Yongalama genelde laminar yani dilgiseldir. Dilgi ve dilgimsi yongaların büyük çoğunluğu düzelti göstermez. Ancak, dış kısmı yumrunun doğal kabuğunu taşıyan oldukça kalın bir yonga üzerine yapılmış, yüksek alın kısmı düzeltilelerle şekillendirilmiş iri bir ön kazıyıcı ya da rende alet bu istasyonun en tipik aletidir. Yine kalın bir dilgi taşımalığın alın kısmı düzeltilelerle, ön kazıyıcı haline getirilmiştir. Bir önceki istasyonda olduğu gibi yontmataş malzemenin genel görünümü Alt Paleolitik sonu, Orta Paleolitik başlangıcına işaret etmektedir.

III.3.- ÇAYÜSTÜ 3 (T61/3): Çayüstü 2 buluntu yerinin biraz güneydoğusunda, sürülerek tarla hâline getirilmiş bir kuru dere yatağının kuzeybatıya, Mezarlık Tepe'ye doğru uzanan üst kısmıdır (Harita: 1).

Yontmataş buluntular fazla yoğun değildir ve 3 adet çekirdek ile 5 adet yongadan oluşur. Yongalardan birinin hammaddesi obsidiyendir. Yongalar kaba olup düzelti göstermezler. Sadece yarısı kırık bir dilginin kenarı iç yüzden düzeltilemiştir. Çekirdeklerden biri kaba, fazla tipik olmayan disk biçimli çekirdektir. Diğer ikisi ise tipik tek kutuplu piramit biçimli olup biri yonga, biri de dilgi çekirdeğidir.

III.4.- MAHARA SIRTİ MEVKİİ (T61/4): Çayüstü 3 buluntu yeri ile Haydu Deresi arasında kalan ve köylülere Mahara Sırtı olarak isimlendirilen bu buluntu yerinin (Harita: 1) Dicle'ye yakın olan düzlüklerinde seyrek olarak Paleolitik Dönem yontmataş buluntularına rastlanmaktadır.

Buluntular arasında iri bir yumru üzerine tek yüzden çıkarılmış çıkarımlarla yapılmış kıyıcı, oldukça ilginçtir. 2 adet iki yüzeyli aletten birinin yüzeyi oldukça bozulduğundan tipik değildir. Diğer ise her iki yüzden büyük çıkarımlarla işlenmiş badem biçimli tipik bir iki yüzeylidir. Orta Acheuleen özellikler göstermektedir. Büyük bir dilgi düzeltisizdir. 5 adet yongadan biri levallois olup kenarı hafif dişlemelidir. Yine yongalardan biri çontuklu alettir. Diğer 3 yonga ise kenarlarında düzelti göstermezler. Buluntu topluluğunun genel görünümü daha çok Alt Paleolitik Dönemin özelliklerini gösterir.

III.5.- NUKULTALİP TEPE, GÜNEY ETEKLERİ (T61/5): Çayüstü Köyü'nün yaklaşık 2,5 km. güneydoğusunda, Nukultalip Tepe'nin güneydoğuya doğru uzanan yamaçlarında yer alır. Dicle kanyonuna hâkim bir konumdadır (Harita: 1). Paleolitik Dönem buluntularının buraya Nukultalip Tepe'nin üzerindeki düzlüklerden taşınarak gelmiş olması gerekir.

Yontmataş buluntular yoğunluk göstermezler. 1 adet iki yüzeyli alet, 5 adet çekirdek ve 11 adet yonga-dilgi toplanmıştır. İki yüzeyli alet oldukça kaba ve kalındır. Her iki yüzden sert vurgaçla alınan çıkarımların sayısı oldukça az ve büyüktür. Alt yüzün bir kısmı yumrunun doğal kabuğunu taşır. Alt Acheuleen özellikler gösterir. Clactonien özellikler gösteren çekirdeklerin tamamı tek kutuplu yongalamanın izlerini taşır. Dilgisel bir yongalama hâkimdir. Dilgilerin tamamı düzeltiden yoksundur. Uç kısmına doğru yarısından kırık olan bir dilgi parçasının sol kenarı iç yüzden bir çontuk taşır. Ayrıca topuğu façetalı olup, levallois özellik gösterir. 2 yongadan biri düzeltisizdir. Birinin ise ya-

tık sol kenarı düzeltiyle kenar kazıyıcı hâline çevrilmiştir. Bu buluntu yeri de Alt Paleolitik sonu, Orta Paleolitik başlangıcına aittir.

III.6.- KURESAN DÜZÜ (T61/6): Çayüstü Köyü'nden kuşuçu mu yaklaşık 4 km. güneydoğuda, Suçeken Köyü'nden ise 8 km. batıda bulunan bu yer, Dicle Nehri'nin güneye doğru geniş bir menderes yaptığı alanın üzerinde bir burun şeklinde güneye doğru uzanan geniş bir düzlüktür (Harita: 1).

Yüzey buluntuları arasında 6 adet çekirdek ve 23 adet yonga-dilgi bulunmaktadır. Çekirdekler clactonien ve levallois özellikler gösterir. 2 levallois çekirdek recurrent tiptedir (Çizim: 1/1-2)⁵. Tek kutuplu piramit biçimli dilgi çekirdeği ise oldukça ilginçtir. Bir kenarında yumrunun doğal kabuğunu taşıması bu piramit biçimli çekirdeği Üst Paleolitik Dönem benzerlerinden farklı kılar (Çizim: 1/3). Yonga ve dilgilerin büyük bir çoğunluğu kenarlarında düzelti taşımazlar. İçlerinde iri clactonien tip yongalar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi oldukça tipiktir (Çizim: 1/4). Yine iri bir clactonien yonga ile clactonien bir dilgi dışbükey kenar kazıyıcı haline getirilmiştir (Çizim: 2/1,2). Ayrıca omurgalı bir dilginin uç bitimi düzeltilelerle karınalı bir ön kazıyıcı şeklinde biçimlendirilmiştir (Çizim: 2/3). Yine üst kısmının büyük bir kısmı kabukla kaplı olan iri bir yonganın yatay kenarı iri düzeltilelerle bir rende kazıyıcı hâline getirilmiştir (Çizim: 2/4). Yontmataş buluntu topluluğu daha çok Alt Paleolitik, kısmen de Orta Paleolitik Dönemin özelliklerini yansıtır.

III.7.- ÇEMİABBASA DÜZÜ (T61/7): Bu buluntu yerine Suçeken Karakolu'ndan yürünerek ulaşılmıştır. Karakoldan yaklaşık 5 km. güneybatıda bulunur. Bu alanda da Dicle Nehri güneybatıya doğru oldukça uzun bir menderes yapar. Bu menderesin ortasında kalan alan batıda Dicle Nehri'ne doğru tepeler halinde yükselirken (Harita: 1), doğuya doğru yine Dicle Nehri'ne doğru alçalan geniş bir düzlük halindedir. Çemiabbasa düzü olarak adlandırılan bu buluntu yerinde çok geniş bir alana yayılan yontmataş buluntular oldukça fazladır.

Yarısından kırık ve noksan olan bir iki yüzeyli aletin dışında 12 adet çekirdek ve 54 adet yonga-dilgi toplanmıştır. Çekirdeklerin tamamı clactonien özellikler gösterirler. İçlerinde tek ve iki kutuplu olanlar vardır. Klasik anlamda tipik levallois çekirdekler yoktur ama bazıları benzerlik gösterir. 2 adet topuğu façetalı düzeltisiz levallois dilgi de bunun bir kanıtıdır.

Yonga ve dilgilerin büyük bir çoğunluğu clactonien olup düzelti göstermezler. İçlerinde kalın bir yonga üzerine yapılmış yuvarlak ön kazıyıcı ile kalın bir dilgi üzerine yapılmış kenar kazıyıcı dışında alet yoktur. Alt ve Orta Paleolitik özellikler bu buluntu yerinde de kendini hissettirmektedir.

III.8.- KEJO DAĞI ETEĞİ (T62/1): Suçeken Köyü'nün yaklaşık 3 km. batısında, Hadırğa Deresi ile bu derenin 500 m. kadar batısında bulunan kuru bir dere arasında yer alır (Harita: 2). Bu yerin karşısında, Dicle Nehri'nin güney kıyısında Merdis Köyü bulunmaktadır. Hadırğa Deresi'nin kollarında bulunan Hadırğa mağaraları doğal mağaralar olup Paleolitik Dönem açısından herhangi bir buluntu vermemişlerdir.

Kuzeye doğru yükselen sırtlarda ise seyrek yontmataş buluntularla karşılaşmıştır. Bunların daha kuzeydeki tepelerden sürüklenmiş olabileceği düşünülmüştür ancak, tepe üzerinde yapılan incelemede böyle bir durumun olmadığı görülmüştür. 1 adet çakmaktaşı vurgaç, 5 adet çekirdek ve 23 adet yonga-dilgi toplanmıştır. Çekirdeklerden biri disk biçimli tipik levallois çekirdektir (Çizim: 3/1). 1 levallois uç (Çizim: 3/2) ve 1 ön kazıyıcı (Çizim: 3/3) dışında kalan yonga ve dilgiler ise fazla tipik değildir. Orta Paleolitik Döneme aittir.

5 Yontmataş buluntu çizimlerinin tamamı eşim Arkeolog Z. Fürüzen Taşkiran tarafından gerçekleştirilmiştir. Kendisine yardımlarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

III.9.- SERELAT MEVKİİ (T62/2): Suçeken Köyü'nün hemen doğusundaki kuru dere yatağı ile Karakomağara Deresi arasında yer alır (Harita: 2). Yüksek gerilim hatlarının geçtiği bu yer, Dicle Nehri'nin eski bir sekisi üzerinde bulunmaktadır. Bu seki üzerinde Paleolitik Dönem yontmataş buluntularına rastlanmıştır. Karakomağara Dere'nin en kuzey noktasında yer alan Karako mağaralarında herhangi bir Paleolitik buluntuyla karşılaşılmasıdır. Ancak dere yatağında 1 adet iki yüzeyli alet bulunmuştur (Çizim: 3/4). Bu iki yüzeyli aletin daha üst kotlardan Batı Raman Dağı'ndan sürüklenmiş olması kuvvetle olasıdır.

Serelat mevkii buluntuları 1 adet vurgaç, 17 adet çekirdek ve 34 adet yonga-dilgiden oluşur. Çekirdekler çok çeşitlidir. İçlerinde lineal ve recurrent levallois çekirdekler (Çizim: 4/1-6), disk biçimli çekirdekler (Çizim: 4/7-8) ve tek kutuplu bir piramit biçimli çekirdek bulunur (Çizim: 5/1). Yonga ve dilgilerin çoğu düzeltisizdir (Çizim: 5/2-3) ancak içlerinde düzeltili alet olanları da vardır. Aletler arasında levallois uçlar (Çizim: 5/4), çeşitli kenar kazıyıcılar (Çizim: 5/5-7), yonga ve dilgi üzerine yapılmış ön kazıyıcılar (Çizim: 5/8), dişlemeli aletler (Çizim: 5/9-11) sayılabilir. Yontmataş buluntu topluluğu Orta Paleolitik Döneme aittir.

III.10.- DERİNGATGA MAĞARALARI ÜSTÜ (T62/3): Kuyubaşı Köyü'nün yaklaşık 2 km. güneydoğusunda, Batman karayolunun hemen kenarında bulunan Deringatga mağaralarının üzerinde yer alan yüksekçe bir tepedir (Harita: 2). Tepenin üzeri sürülmüş bir tarladır ve tarlanın güneydoğusuna doğru bir bostan bulunmaktadır.

Çakmaktaşı buluntular arasında 1 adet yonga üzerine yapılmış kısmî iki yüzeyli alet oldukça tipiktir. Üst Acheuleen özellikler gösterir. 7 adet çekirdekten bazıları çok tipik olmayan levallois çekirdeklerdir. 12 adet yonga ve dilginin biri dişlemeli ön kazıyıcı, biri dışbükey kenar kazıyıcı, biri düzeltili bir dilgi ve biri de tipik uçtur. Diğerleri ise kenarlarında düzelti göstermeyen yonga ve dilgilerdir. Alt Paleolitik sonu ve Orta Paleolitik dönem özellikleri gösterirler.

III.11.- NEMİK DÜZÜ (T62/4): Suçeken Köyü'nün 3 km. doğusunda, Kesikköprü I (Zagoran Mah.) Köyü'nün ise 2 km. kuzeybatısında, Seremahar Dere ile Sabah Deresi arasında kalan ve Nemikdüzü olarak isimlendirilen sırtlarda (Harita: 2) Paleolitik Dönem yontmataş buluntuları ile karşılaşmıştır. Yüzey buluntuları çok dağınık olarak ele geçirilmektedir. Herhangi bir noktada yoğunluk göstermezler.

Toplanan yüzey malzemesi arasında bulunan 2 adet iki yüzeyli aletten biri oldukça kalın, derin ve büyük negatif izleri taşıyan, kısa badem biçimli bir iki yüzeylidir. Orta Acheuleen özellikler göstermektedir. Diğeri ise daha yassı olup büyük bir yonga üzerine yapılmış kısmî bir iki yüzeylidir. İlk kullanımından sonra iç yüzden yeniden birkaç yonga çıkarılmıştır. Düz profil çizgisi ve üst yüzdeki çıkarımların daha küçük ve sığ olması bu iki yüzeyli aletin de Üst Acheuleen Döneme ait olduğunu gösterir. Bulunan küçük bir çekirdek disk biçimlidir. Toplanan 11 adet yonga ve dilgiden birkaç tanesi kenarları hafif düzeltiler taşıyan kenar kazıyıcıdır. Buluntu topluluğu Alt Paleolitik sonu, Orta Paleolitik başlangıcına aittir.

III.12.- DIRREJAN SIRTİ (T62/5): 2004 yılında saptanan en önemli buluntu yerlerinden biridir. Kesikköprü Köyü'nün yaklaşık 1,5 km. kuzeydoğusunda bulunur. Dicle Nehri'nden 1 km. kuzeyde bulunan bu yer Dicle Havzası'na hâkim bir konumdadır (Harita: 2). Sırt üzerinde yoğun olarak yontmataş buluntulara rastlanmıştır.

Toplam 10 adet iki yüzeyli alet bulunmuştur. Çeşitli tiplerdeki iki yüzeylilerden biri kırık (mikokiyen tip), ikisi de büyük yonga üzerine yapılmış kısmî iki yüzeylidir. Diğerleri klasik iki yüzeyli aletlerdir (Çizim: 6/1-2; 7/1). Orta ve üst Acheuleen Dönem özellikleri gösterirler. 12 adet çekirdek arasında disk biçimliler, klasik levallois recurrent tipler, tek kutuplu clactonien tipler (Çizim: 7/2-4; 8/1) ve 1 adet çok tipik olmayan tek ku-

tuplu piramit biçimli çekirdek bulunmaktadır. 14 adet yonga-dilgiden biri obsidiyenden yapılmıştır. Bunlar arasında düzeltisiz levallois yonga ve dilgiler vardır (Çizim: 8/2-3). Düzeltili yongalar kenar kazıyıcı olarak kullanılmıştır (Çizim: 8/4). Buluntu topluluğunun genel özellikleri daha çok Alt Paleolitik, kısmen de Orta Paleolitik Dönemi yansıtır.

III.13.- ŞİKEFTANYUSUF SIRTİ (T62/6): Dirrejan Sırtı'nın hemen doğusunda yer alır. Gerraküra Deresi bu iki sırtı birbirinden ayırmaktadır. Kesikköprü I Köyü'nden 2 km. kuzeydoğuda bulunur (Harita: 2). Dirrejan Sırtıyla birlikte 2004 yılında saptanan en zengin buluntu yerlerinden biridir.

Toplam 17 adet iki yüzeyle alet bulunmuştur. İki yüzeylelerin bazıları oldukça iri ve hacimlidir (Çizim: 9/1). 5 tanesi yonga üzerine yapılmış kısmî iki yüzeyle alettir (Çizim: 10/1). Klasik iki yüzeyle aletler daha çok badem biçimlidir (Çizim: 9/2, 3; 10/2, 3). 5 tanesi kırıktır (Çizim: 11/1). Ayrıca küçük boyutlu mikokiyen iki yüzeyleler de vardır (Çizim: 11/2). Bu grup arasında yer alan ve oldukça iri bir yonga üzerine yapılmış kısmî iki yüzeyle, daha çok kıyıcı bir satıra benzemektedir. 16 adet çekirdek arasında tipik lineal ve recurrent levallois çekirdekler çoğunluktadır (Çizim: 11/3-4; 12/1). Ayrıca 1 adet çok tipik disk biçimli çekirdek (Çizim: 11/5) ile tek kutuplu dilgi çekirdekleri de bulunmaktadır. Aletler arasında kenar kazıyıcılar, ön kazıyıcılar, dişlemeli aletler ve uçlar görülür (Çizim:12/2-6). Uçlardan biri tipik levallois uçtur (Çizim: 12/7). Yongalar içinde disk biçimli çekirdekten alınmış levallois olanlar vardır. Buluntu topluluğunun tekno-tipolojik özellikleri Alt Paleolitik sonu ile Orta Paleolitik başlangıcını işaret eder.

III.14.- ASİNTEPE SIRTİ ÇEVRESİ (T62/7): Kesikköprü II Köyü'nün (Kılıç Mah.) yaklaşık 3 km. kuzeydoğusunda, Kadirsevün Deresi ile Hamduni Dere arasında kalan ve kuzeyde Doğu Raman Dağı'nın eteklerine kadar uzanan geniş bir alandır (Harita: 3). Söz konusu iki dere arasında kalan bu geniş alan Asintepe Sırtı çevresi olarak isimlendirilmiştir.

Toplanan yontmataş malzeme arasında 5 adet iki yüzeyle alet bulunmaktadır. Bunlardan birisi iri bir yonga üzerine yapılmış kısmî iki yüzeylelidir. 3 iki yüzeylelinin ikisi dipten, birisi uçtan kırıktır. Biri çok küçük olup (6.5 cm.) mikok bir baltacıdır.

Toplam 12 adet çekirdek arasında lineal ve recurrent tipte levallois çekirdekler daha çoktur. Ayrıca disk biçimli, piramit biçimli, yuvarımsı çekirdekler de vardır. Yongalardan bazıları levalloistir. Aletler arasında kenar kazıyıcılar, ön kazıyıcılar, çontuklu ve dişlemeli aletler sayılabilir. Kalın bir yonga üzerine yapılmış, dışbükey yatay kenarı basamak pulcuklu düzeltilelerle işlenmiş quina tip kenar kazıyıcı oldukça tipiktir. Ayrıca buluntular arasında çok iri bir clactonien dilgi de bulunmaktadır. Toplanan yüzey malzemesinin genel tipolojik özellikleri daha çok Alt Paleolitik sonu ve Orta Paleolitik'i işaret etmektedir.

III.15.- HAMDUNİ DERE DOĞUSU (T62/8): Doğu Raman Dağı'ndan güneye doğru akarak Kesmeköprü III Köyü'nün içinden Dicle Nehri'ne karışan Hamduni Dere'nin doğusunda kalan sırtlarda (Harita: 3) çok seyrek olarak bazı yontmataş parçalara rastlanmıştır. Tam bir buluntu yeri değildir.

Kısa badem biçimli bir iki yüzeyle alet, 1 adet disk biçimli çekirdek, 4 adet levallois çekirdek (lineal tip), 2 adet düzeltisiz levallois yonga ve 5 adet düzeltisiz yonga, buluntular arasındadır. Alt-Orta Paleolitik Döneme aittirler.

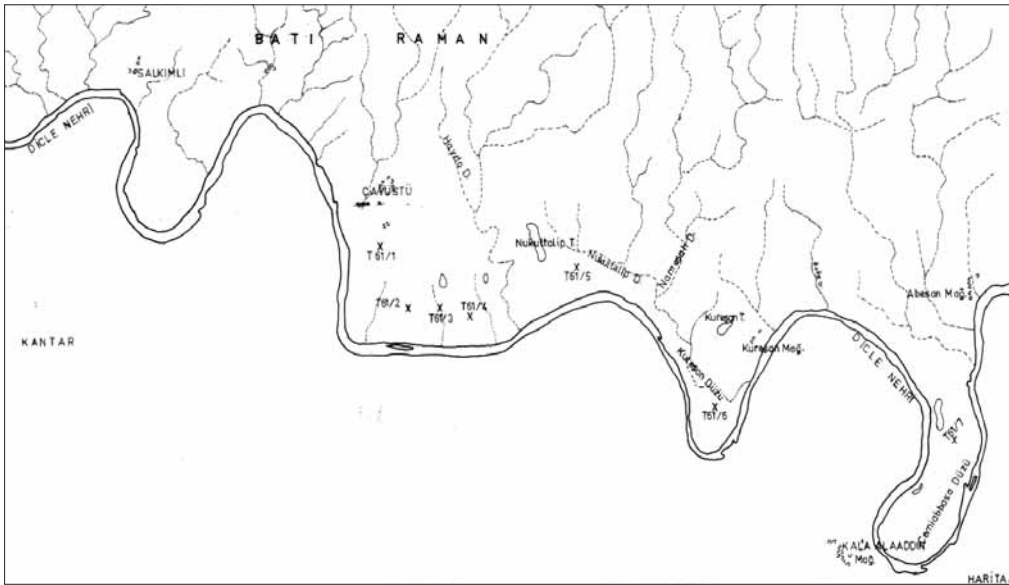
SONUÇ

2004 yılında 20 gün süreyle gerçekleştirdiğimiz "Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması"nda Hasankeyf İlçesi'nin karşı tarafına kadar ulaşılmış ve 2003 yılında öngörülen alan ancak bu yıl tamamlanabilmiştir. Araştırılan alan iki bölümde ele alınabilir. Bunlardan birincisi Çayüstü ve Suçeken köyleri arasında kalan ve Dicle Nehri'nin kanyon içinde aktığı alan, diğeri ise Suçeken Köyü'nden Hasankeyf İlçesi'ne kadar olan alandır. Her iki alanda da Dicle Nehri'nin sadece kuzey kısımları araştırılabilmektedir. Dicle Nehri'nin güney kıyısı bazı nedenlerden dolayı araştırılamamıştır.

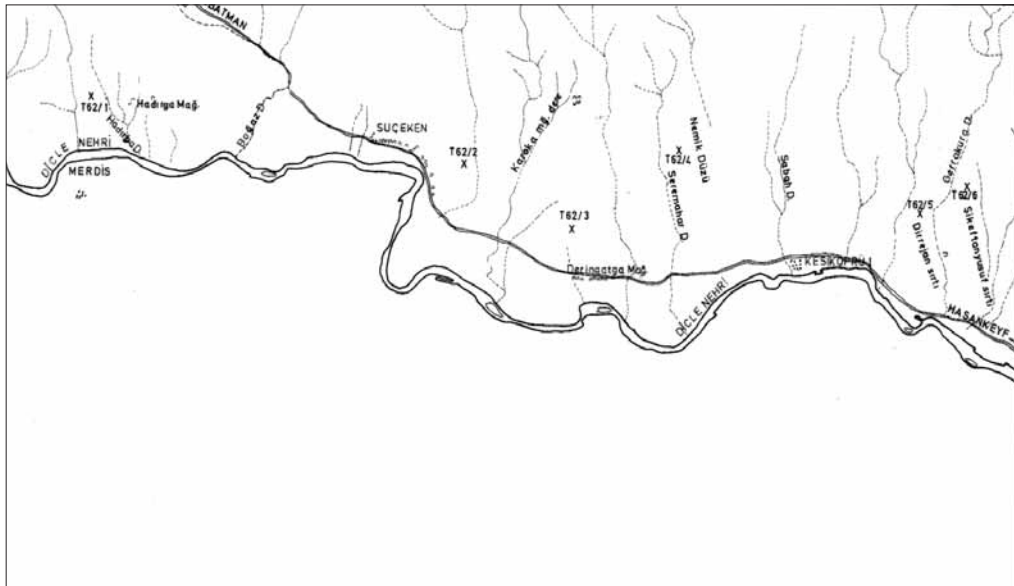
Gerek Dicle Nehri'nin kanyon içinde aktığı alanda gerekse diğeri alanda çok sayıda mağara ve kaya sığınakları bulunmaktadır. Bunların çoğunluğu Roma Döneminde yapılan kaya mezarları şeklindedir. 2004 yılı araştırmalarımız sırasında sırasıyla Çayüstü Köyü'nden doğuya doğru Kureşan mağaraları, Abesan mağaraları, Hadırğa mağaraları; Suçeken Köyü'nden doğuya doğru Deringatga mağaraları, Karoka mağaraları, Sabah Deresi'nin kuzeyindeki mağaralar, Şeyh Mahmut Ziyareti çevresindeki mağaralar ve Muri mağaraları araştırılmıştır. İncelenen mağaraların hiç birinde Paleolitik Dönemle ilgili izlere rastlanmamıştır.

Araştırılan alan içinde 15 adet Paleolitik Dönem buluntu yeri saptanmıştır. Saptanan buluntu yerleri daha çok Alt ve Orta Paleolitik dönemlerin buluntularını vermiştir. Her ne kadar levallois özellikler gösteren çekirdek, yonga ve dilgilere rastlanmışsa da, alanda klasik anlamda bir levallois teknolojisinin hâkimiyeti söz konusu değildir. Clactonien teknik daha ağır basmaktadır. Görülen levallois unsurlar daha çok clactonien içinden gelişmiş gibidir ve dolayısıyla alanda bir proto levallois teknolojiye bahsetmek mümkün olabilir. Ancak yine de bu sorunu çözebilmemiz için Ilısu Baraj Gölü alanının tamamında Paleolitik Çağ yüzey araştırmasının tamamlanmasını ve belki saptanacak bir buluntu yerinde yapılabilecek arkeolojik kazıların sonuçlarını beklemek gerekmektedir. Daha önceki yıllarda da belirttiğimiz gibi kesinlikle Üst Paleolitik Çağ'a bağlanabilecek bir buluntu yeri ile karşılaşılmalıdır.

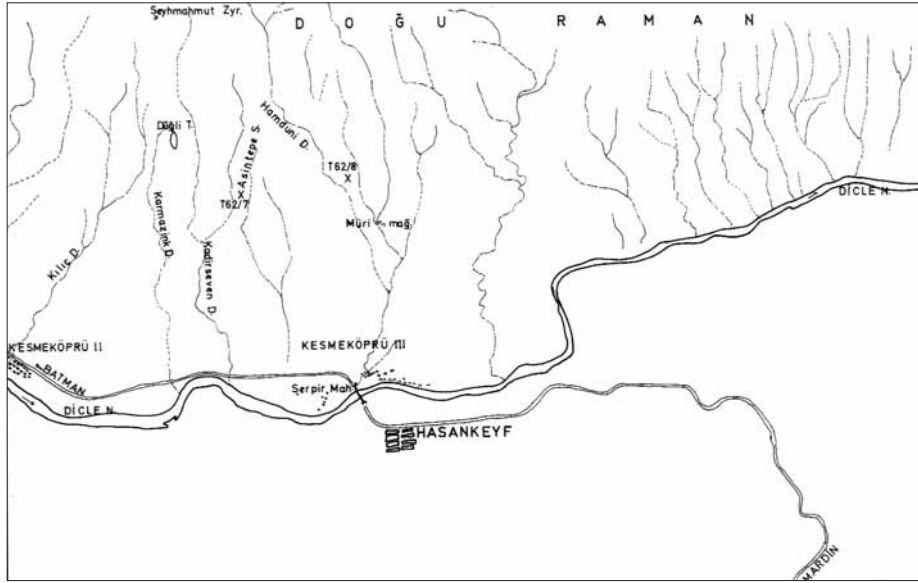
Özetle Ilısu Baraj Gölü alanında 2001 yılında başlattığımız Paleolitik Çağ yüzey araştırması, 2004 yılındaki yeni buluntu yerleriyle birlikte, alanın Paleolitik Çağ açısından hiç de yadsınamayacak derecede önemli olduğunu ortaya koymuş bulunmaktadır. Söz konusu alanda incelenemeyen Dicle Nehri'nin güney kısımları mağara ve kaya sığınakları açısından daha zengindir. İlerki yıllarda şartlar uygun olduğunda bu alanın araştırılması ile Dicle Havzasının Paleolitik Dönem potansiyeli hakkında daha doyurucu bilgilere sahip olacağımızı düşünmekteyiz.

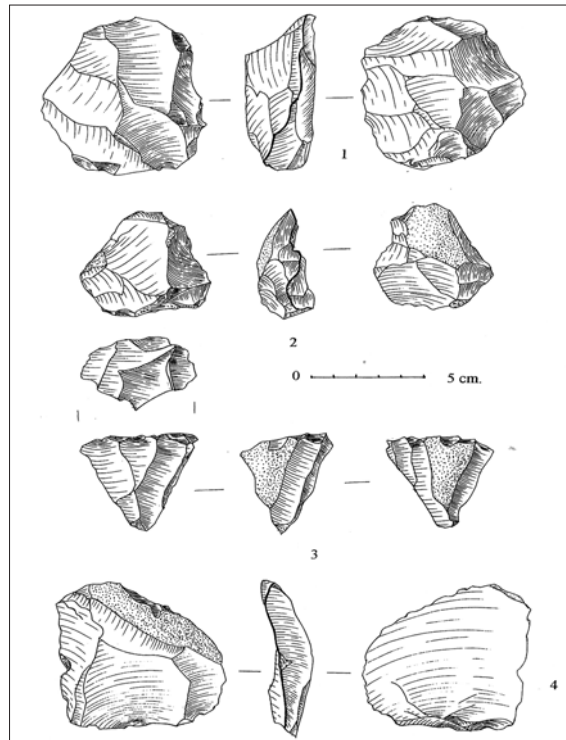
Harita: 1

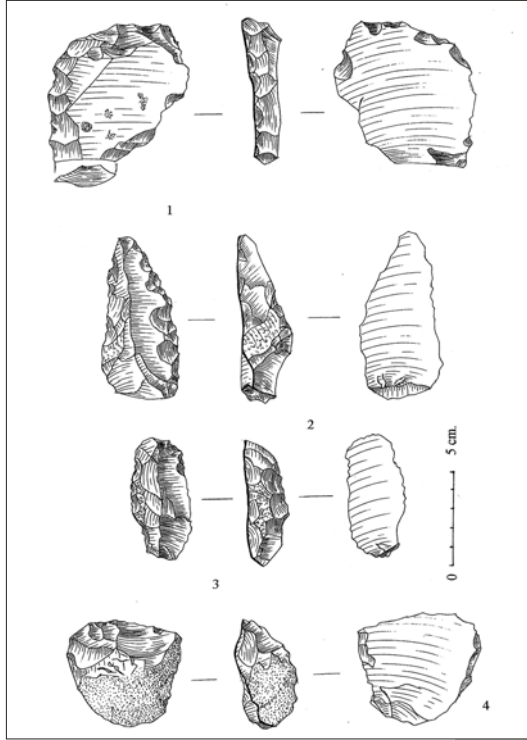
Harita: 2

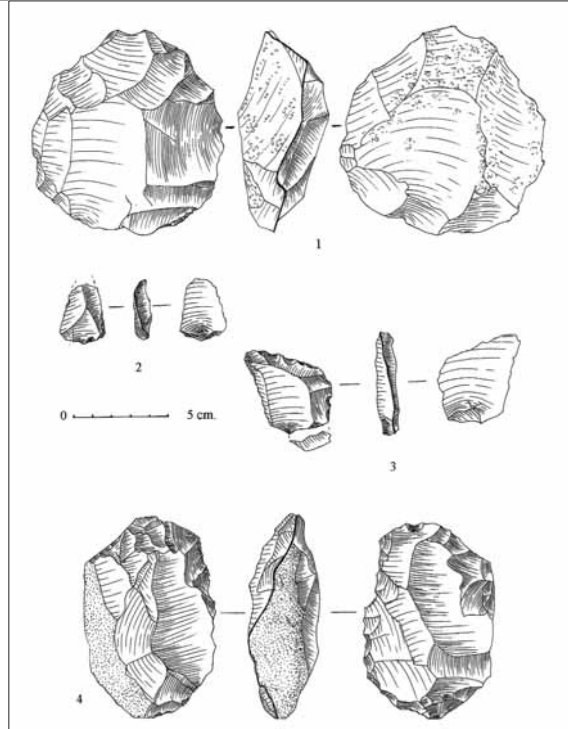
Harita: 3

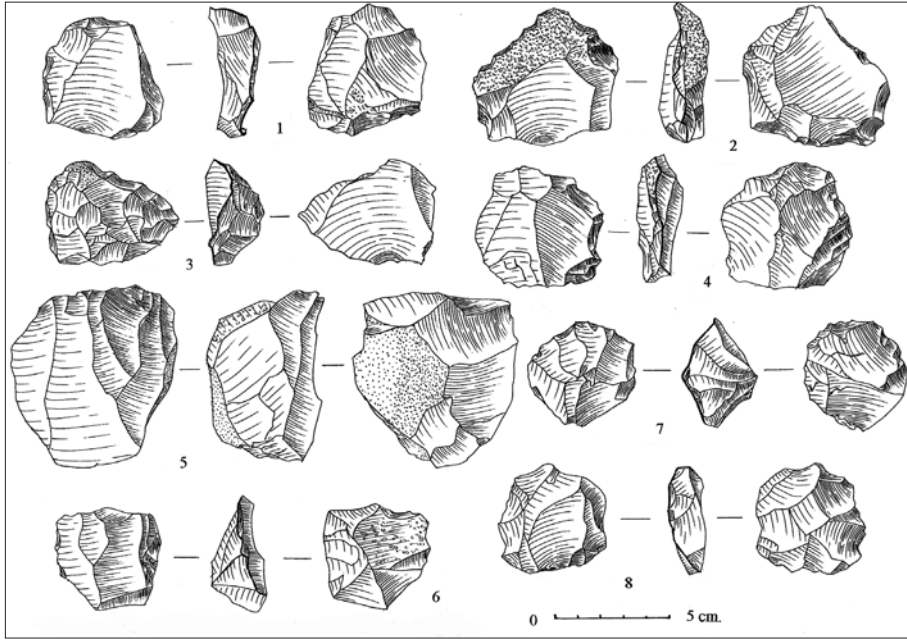
Çizim 1: Kureşan Düzü buluntu yeri çekirdek örnekleri

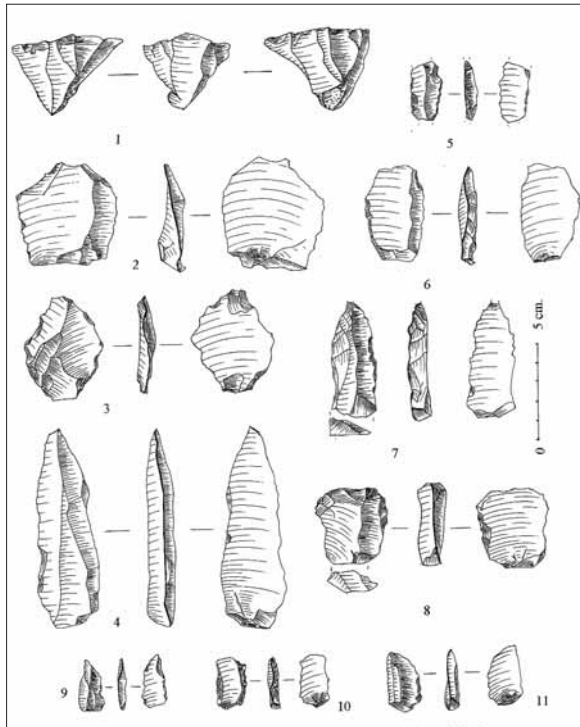
Çizim 2: Kureşan Düzü buluntu yeri
yontma taş alet
örneklerinden bir grup

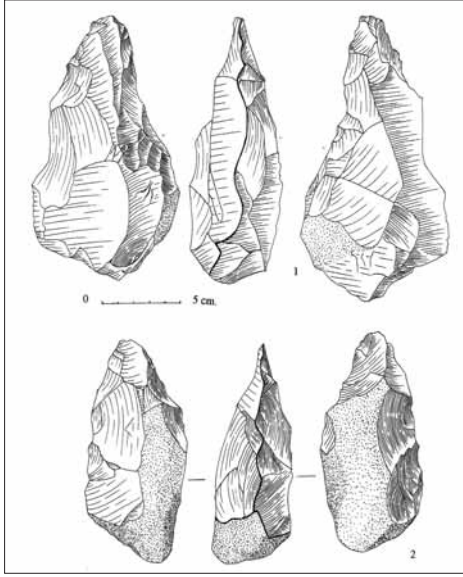
Çizim 3: Kejo Dağı Eteği buluntu yeri
yontma taş alet örnekleri

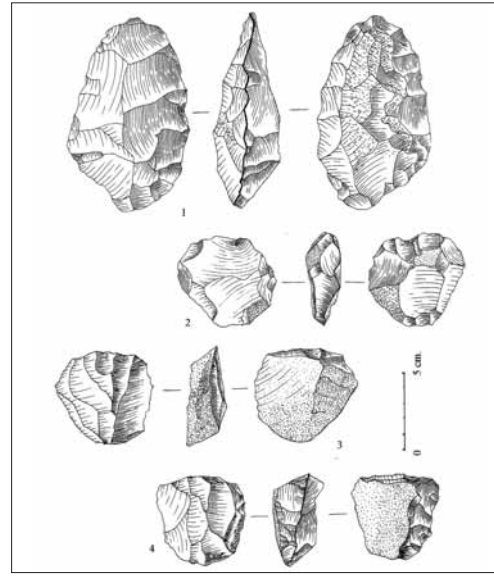
Çizim 4: Serelat mevkii buluntu yeri çekirdeklerinden bir grup

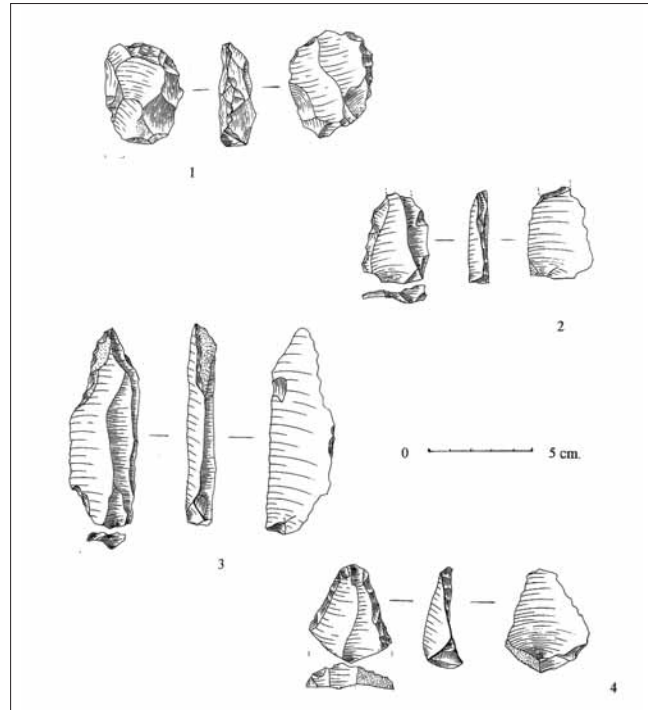
Çizim 5: Serelat mevkii buluntu yeri yontmataş alet örnekleri

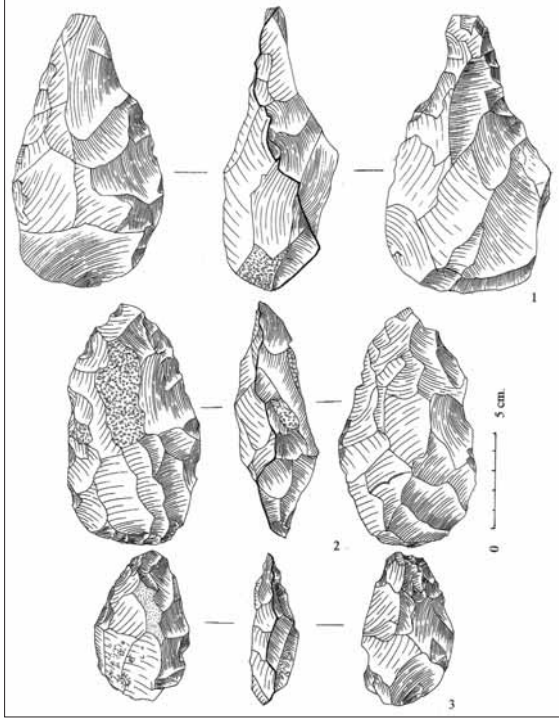
Çizim 6: Dirrejan Sırtı'ndan iki yüzeyli aletler

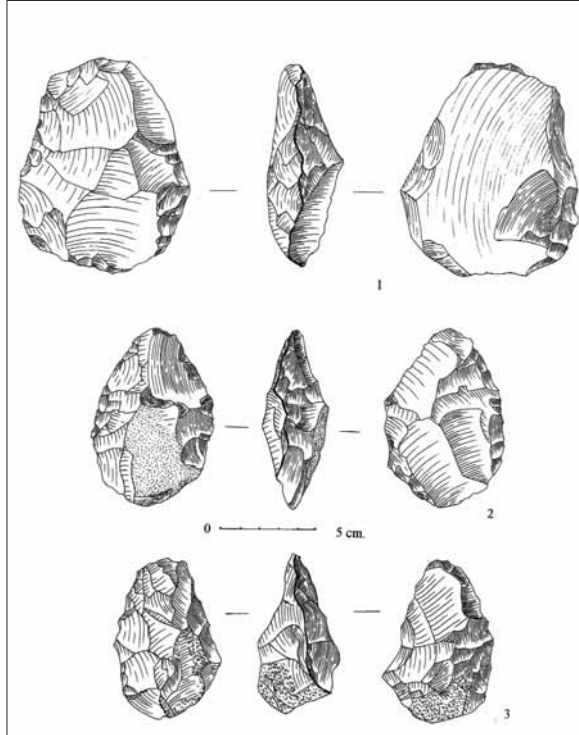
Çizim 7: Dirrejan Sırtı'ndan iki yüzeyli alet ve çekirdek örnekleri

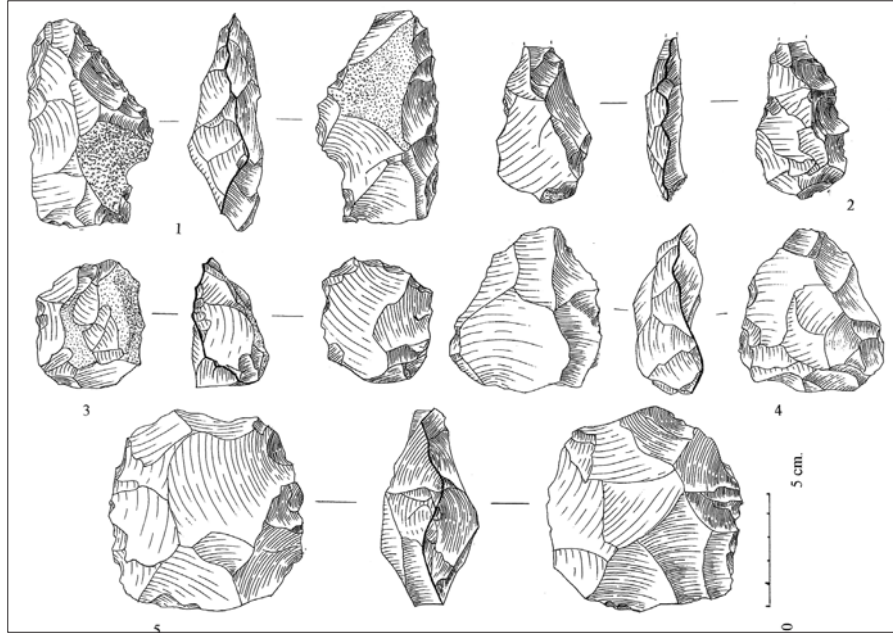
Çizim 8: Dirrejan Sırtı buluntu yeri yontmataş alet örneklerinden bir grup

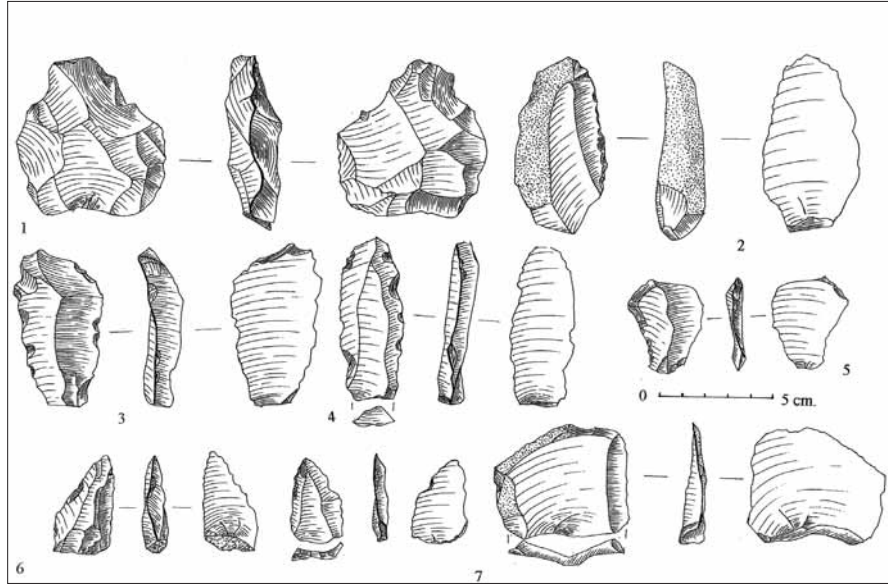
Çizim 9: Şikeftanyusuf Sırtı'ndan iki yüzeyli alet örnekleri

Çizim 10: Şikeftanyusuf Sırtı'ndan iki yüzeyli alet örnekleri

Çizim 11: Şikeftanyusuf Sırtı'ndan iki yüzeyle alet ve çekirdekler

Çizim 12: Şikeftanyusuf Sırtı yontmataş alet örnekleri

BATI PAMPHYLIA VE DOĞU LYKIA'DA EPIGRAFYA ARAŞTIRMALARI 2004

*Bülent İPLİKÇİOĞLU**

Antalya İli sınırları içinde 1990 yılından bu yana, Avusturya Bilimler Akademisi Küçükasya Komisyonu'nun finans desteğiyle uygulanmakta olan "Batı Pamphylia ve Doğu Lykia Epigrafya Araştırmaları Projesi"ne ilişkin çalışmalara 2004 yılında da ağustos, temmuz ve eylül aylarında devam edilmiştir. Yüzey araştırmalarına proje asistanları olarak Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi Hüseyin Sami Öztürk ile Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlisi Filiz Dönmez Öztürk katılmış; Kültür ve Turizm Bakanlığı'nı Uşak Müzesi uzmanlarından Sadık Doğan temsil etmiş ve özverili gayretleriyle çalışmalara önemli katkılar sağlamıştır.

2004 yılı çalışmaları esas itibarıyla, Kumluca ilçe merkezinin 4 km. kadar kuzeybatısında, Sarıcasu Köyü'nün kuzeyinde, bugün Eskihisar ya da Gavuristan diye anılan mevkide, 250 m. kadar yükseklikteki bir tepe üzerinde bulunan antik Rhodiapolis ve Antalya'nın 57 km. kadar güney-güneybatısındaki Olympos kentlerinde gerçekleştirilmiştir.

Klasik Çağ'dan Bizans Çağı'na kadar yerleşim izleri gösteren ve 2001 yılındaki orman yangınına kadar ziyaret edilmesi son derece güç olan Rhodiapolis'teki çalışmalar son derece verimli olmuş ve bu antik kentte, şimdiye kadar yayımlanmamış 100 kadar yazıt belirlenmiştir. Önemli bir bölümü onur yazıtlarından oluşan bu buluntuların 60 kadarının dokümantasyonu 2004 yılında tamamlanmış bulunmaktadır. Bunlar arasında dikkati çeken bazıları şunlardır:

Tiyatronun 90-100 m. kadar batı-kuzeybatısında, kent duvarı içinde görülen bir blok, Rhodiapolislilerin Germanicus'un eşi Iulia Agrippina'yı onurlandırmalarıyla ilgilidir (Env. No. 508).

Gene tiyatronun 85-95 m. kadar batı-kuzeybatısında bulunan bir başka blok, Commodus ve "Tanrılaştırılmış" Marcus Aurelius'un Rhodiapolis Danışma ve Halk meclisleri tarafından onurlandırıldığını göstermektedir (Env. No. 509).

Aynı yerdeki bir başka blok üzerinde Commodus, Rhodiapolis Danışma ve Halk meclisleri tarafından bu kez tek başına onurlandırılmakta olup üstteki bir başka bloktan geldiği anlaşılan imparatorun adı, daha sonra silinmiştir (Env. No. 513).

Tiyatronun 60-70 m. kadar kuzeybatısındaki yıkıntıların arasında bulunan büyük bir kaide taşı üzerinde Amarantos adlı bir kişi, anne-babası tarafından, Amarantos'un babası Periklesoğlu Ermakotas ise kendi annesi ve eşi tarafından onurlandırılmaktadır (Env. No. 494).

Rhodiapolis'teki çalışmalar sırasında Rhodiapolisli ünlü Opramoas'la ilgili bazı yazıtlara da rastlanmıştır: Bunlardan ikisi; Opramoas'ın, babası İI. Apollonios'u (Env. No. 479 [iki parça]) ve Aristokila diye de anılan annesi Aglaïs'i (Env. No. 478) onurlan-

* Prof. Dr. Bülent İPLİKÇİOĞLU, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, Göztepe Kampüsü, Kadıköy, TR-81040 İstanbul/TÜRKİYE; E-Posta: iplikcioglu@tnn.net.,10

dırdığı metinlerdir. Yazıtlar tiyatronun 70 m. kadar güneygüneydoğusunda, bir heronun yıkıntıları arasındaki arşitravlar üzerinde bulunmuş olup söz konusu mezar yapısı şüphesiz, Opramoas'ın anne-babasının ait idi. Tiyatronun 55-65 m. kadar güneydoğusunda bulunan, üst tarafı kesilmiş bir kaide taşı üzerindeki yazıt ise, muhtemelen Opramoas'ın eşinin onurlandırılmasıyla ilgilidir (Env. No. 524).

Tiyatronun 60-70 m. kadar batı-güneybatısında tespit edilen bir kaide taşı, II. Aristoboulos'un Rhodiapolis Halk Meclisi tarafından onurlandırıldığını gösteren bir yazıt içermektedir (Env. No. 520). Yazıttan anlaşıldığına göre, Opramoas örneğinde olduğu gibi, yalnızca Rhodiapolis'in değil, Likya'daki tüm kentlerin vatandaşlık hakkını da elde etmiş olan Aristoboulos, Likya Birliği tarafından düzenlenen agonlarda başarılı olmuş bir atlet idi.

2004 yılı çalışmaları sırasında bulunan agonistik nitelikteki bir başka onur yazıtı, Rhodiapolis'teki Serapeia-Apolloneia Oyunları'nda gençler kategorisi güreş yarışmalarında şampiyon olmuş olan M. Aurelius Aristodemos III'e aittir (Env. No. 477). Yazıtı taşıyan kaide taşı parçası tiyatronun 35-40 m. kadar kuzeybatısında bulunmuştur.

Tiyatronun 85-95 m. kadar güney-güneybatısında tespit edilen bir başka onur yazıtı, Aikhmonoğlu Ariston'a aittir (Env. No. 491 ve 492 [iki parça]). Likya Birliği tarafından onurlandırılan Limyralı Aikhmon; Opramoas ve Aristoboulos örneklerinde olduğu gibi, Likya'nın diğer tüm kentlerinin de vatandaşlık hakkını kazanmıştı ve Likya Birliği için yaptığı birçok iyi işin yanı sıra Birlik tarafından Roma'ya, İmparator Augustus'a elçi olarak gönderilmişti.

Onurlandırılan kişiler arasında bir de hekim bulunmaktadır: Lysandros'un torunu, Hermogenesoğlu Hermogenes (Env. No. 512). Rhodiapolisli olduğu anlaşılan Hermogenes'in onur yazıtını taşıyan kaide taşı, tiyatronun 85-95 m. kadar güney-güneydoğusunda, kentin girişindeki molozlar arasında tespit edilmiştir.

2004 yılı Rhodiapolis çalışmaları sırasında "ölü onurlandırmaları" da tespit edilmiş bulunmaktadır: Bunlar; tiyatronun 80-100 m. kadar güneydoğusunda, kentin girişinde bulunan, Sokratesoğlu Horkanos'un Rhodiapolis Halk Meclisi tarafından (Env. No. 489); aynı kişinin oğlu Polyperkhon tarafından (Env. No. 532); Hermaiosoğlu Semnoas'ın amcası tarafından (Env. No. 533) ve Kraterosoğlu, adı tam olarak belirlenemeyen bir kişinin azatlı köleleri tarafından (Env. No. 495) öldükten sonra onurlandırılmalarına ilişkin metinlerdir.

2004 yılında Rhodiapolis'te bulunan onur yazıtları arasında, adı belirlenemeyen bir kadının üvey oğlu M. Arruntius Demetrius Claudianus tarafından onurlandırılmasına ilişkin olanı da burada anılmaya değer (Env. No. 519).

Rhodiapolis'teki çalışmalar sırasında, yakındaki Korydalla antik kentinden getirildiği saptanan ve şimdi Kumluca'da, parkın bir köşesinde teşhir edilen bir kaide taşı üzerindeki yazıt (Env. No. 490) ile daha önce ekibimiz tarafından keşfedilmiş olan ve şu sırada Prof. Nevzat Çevik başkanlığındaki bir ekip tarafından araştırılması sürdürülen, Antalya'nın 15 km. kadar batı-kuzeybatısındaki antik Neapolis kentinde Prof. Çevik tarafından bulunan bazı onur ve adak yazıtlarının dokümantasyonu da yapılmıştır. Septimius Severus zamanına tarihlenen, Kumluca'daki yazıtın metninden anlaşıldığına göre, azatlı köle Oikonomos Hermianos, kentte buhurdanlığıyla birlikte Athena Nikephoros'un heykelini diktirmiştir.

2004 çalışma yılının son durağı Olympos antik kenti olmuştur. Önümüzdeki yıllarda, Phaselis kentiyle birlikte, yalnızca yeni yazıtlarının araştırılmasının değil, aynı zamanda yayımlı tüm yazıtlarının da sistematik bir biçimde gözden geçirilmesinin planlandığı bu kentte toplam 17 yeni yazıt bulunmuş olup; bunlar arasında çeşitli adaklar; Olympos'taki "Büyük Hamam"ın İmparator Vespasianus'un valileri Titus Aurelius Quietus tarafından inşa (Env. No. 544) ve Sextus Marcius Priscus tarafından tamir ettirildiğine (Env. No. 545) dair yazıtlar; kilise arazisinin sınır yazıtı (Env. No. 555) ve Hellenistik Çağ'a ait, Menodotosoğlu Menemakhos'un, eşi Artemidora için yaptırdığı lâhit üzerindeki yazıt (Env. No. 556) dikkati çekmektedir.

Resim 1: Env.No.508

Resim 2: Env.No.509

Resim 3: Env.No.513

Resim 4: Env.No.494

Resim 5: Env.No.479

Resim 6: Env.No.478

Resim 7: Env.No.524

Resim 8: Env.No.477

Resim 9: Env.No.491

Resim 10: Env.No.492

Resim 11: Env.No.512

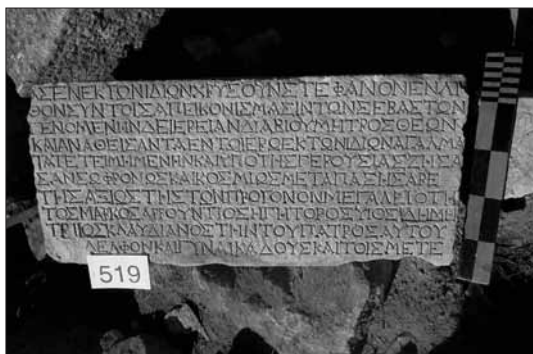
Resim 12: Env.No.489

Resim 13: Env.No.532

Resim 14: Env.No.533

Resim 15: Env.No.519

ROUGH CILICIA ARCHAEOLOGICAL SURVEY PROJECT: REPORT OF THE 2004 SEASON

*Nicholas K. Rauh**

The RCSP Survey team conducted its research activities from July 19 to August 23, 2004. This season the survey consisted of four separate components or "teams." The Pedestrian Survey, directed by Nick Rauh included Prof. Matthew Dillon of LMU, Mette Korsholm of the David Collection of Ottoman Art in Copenhagen DK, Art Krispin of Long Beach CA, Ben Koziol, Matt Douglass, and Anna Drozda of the U. of Nebraska at Lincoln, Elizabeth Rauh of Lafayette IN, Frank Smith of UNC-Chapel Hill, and Chase Brazel of Purdue U. The Architectural Survey team was directed by Prof. Rhys Townsend of Clark University with Eddie Connor of Worcester MA assisting as surveyor. The geoarchaeological team was directed by Prof. Martin Doyle of UNC-Chapel Hill. Doyle was assisted by Josh Brown and Frank Smith of UNC. The Maritime Survey was directed by Prof. Cheryl Ward of Florida State U. Ward and assisted by archaeologist Josten Gundersen of the Norwegian University of Technology and Science, Burak Arcan, Rachel Horlings, and Meredith Marten of Florida State U. Ward was assisted throughout by Gülnaz Savran, an underwater archaeologist based at the T.C. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü in Muğla, who monitored the work of the survey as our Service Representative. The maritime survey team worked in collaboration with a Turkish team organized by Hakan Öviz of Akdeniz Üniv. in Antalya. Öviz's team included Engin Uçar, Sevgi Öncü, Arzu Göztaş, Uğur Sertataş, Emre Etikan, and Özlem Yeniay. In addition, the survey continued to break ground with paleobotanical research. Pollen, macrobotanical, charcoal, wood, and lignen samples were collected both by the geological and the maritime surveys and delivered to the labs of Dr. Hülya Caner, University of İstanbul, Dr. Tim Filley at Purdue U., and Dr. Robert Blanchette of the U. of Minnesota. In addition, this season Dr. Unal Akkemik of the University of İstanbul conducted dendrochronological research in the Gürçam Karatepe highlands. Dr. Akkemik was assisted by Yusuf Akşahin, chief engineer of the Gazipaşa Headquarters of the T.C. Orman Bakanlığı (Forestry Ministry). The work of the 2004 RCSP was made possible by grants from the National Science Foundation and the National Geographic Society. The team is profoundly indebted to Gülnaz Savran, our Service Representative, for devising solutions to the ambitious and multi-faceted agenda of this year's survey. Yusuf Akşahin of the Forestry Ministry, Yusuf Erdoğan of Göçük Köyü, and Ali Ateş of Lale Köyü offered crucial assistance as guides in the rugged back country of Gürçam Karatepe (Map: 1). We need as well to express our gratitude to İsmail Gültekin, the Kaymakam of the Gazipaşa District of the Antalya province, Hulusi Kaya, the Kaymakam of the Anamur District, İçel Province, Cemburak Özgenç, the Mayor of Gazipaşa, Dr. İsmail Karamut, the Director of the Alanya Archaeological Museum, and Ramazan Peker, the Director of the Anamur Archaeological Museum, and Hasan Bey, the mayor of Kaledran Village for facilitating and supporting of the work of this season.

* Ass. Prof. Dr. Nicholas K. RAUH, Department of History University Hall, Purdue University. W. Lafayette, IN 47907 ABD

The 2004 season of the Rough Cilicia Maritime Archaeological Project (RCMAP) took place between 14 and 28 July, along the southeastern coast of the Bay of Antalya between İotape and Kalıdran Burnu. The survey relied on sidescan sonar and visual survey by diving and snorkeling archaeologists to locate archaeological material. The team made 127 dives to depths of up to 25 m from the diving boat DERIN 2. GPS measurements of artifact location were used to create GIS maps. Representative, endangered, and diagnostic artifacts were recovered from several sites and received initial conservation treatment of desalination in fresh water and mechanical cleaning before being curated by the Alanya Museum. All artifacts have been recorded with digital and print photographs in addition to standard archaeological description for study in the coming year. Primary accomplishments included locating the ancient harbor of Antiochia ad Cragum and documenting anchorages at İotape, Halilimanı, Çıpçıklıkaya, Kalın Burnu. Additional snorkel surveys were carried out at other locations and sidescan sonar survey was conducted between the Bıçkıcı Çay and Kalın Burnu.

Antiochia ad Cragum (Map: 2)

The harbor at Antiochia ad Cragum is located northwest of the kale and modern village of Güney. More than 30 stone weights and anchors, three lead stocks from wooden anchors, and nearly 20 iron anchors representing the early Roman through Ottoman periods (c. 17th century) are represented. It is not possible to date the stone weights and anchors at present, but further research may assist in their analysis. Many of them are small and likely to represent local fishing activities over a long period of time. One of the wooden anchors was represented by both a lead stock and a collar for the anchor's arms. This anchor's lead parts (AC 007 and AC 009) were positioned as the anchor had originally been lost. AC 010 also was recovered from Antioch's harbor, while a third stock could not be separated from the rock to which it had become concreted. This type of anchor is approximately 2,000 years old. The iron anchors date from the late Roman through Ottoman periods, with many falling in the 7th-10th centuries AD. The most spectacular find of the season was made in the harbor at Antioch. Photographer Öñiz discovered a small bronze socket decorated with the form of a winged horse (AC 001; Fig.1). The horse and socket are 22.2 cm long and originally were attached to a rectangular wooden timber that probably protruded from the side of a ship. The style is representative of Late Hellenistic or very early Roman art. Another small concretion of bronze and lead objects was located near the stairs at the base of the kale burnu. It includes nails of several sizes, a broken handle, a hexagonal shaft that may be a tool, and small tacks, some of which are still in the lead sheathing fragments preserved within the concretion. It is likely to be of 2nd-1st century BC date and the remains of a shipping accident.

Çıpçıklıkaya and Kalın Burnu

Just south of Antioch ad Cragum and within easy view of it is a small island named Çıpçıklıkaya. Although a strong current runs between it and the mainland, it has clearly been an anchorage for thousands of years as in only two dives, we located a number of iron anchors from the 6th to 17th centuries AD and the lead core from a 5th-4th c. BC wooden anchor stock in addition to a late Byzantine or Selcuk amphora, 13th c. AD Byzantine amphora handles and necks, and many other sherds. Kalın Burnu, about 1 km further southeast, provided anchorage for small boats as shown by the iron anchor (middle Byzantine) and stone anchors there.

BIÇKICI RIVER

Pursuing the analysis of the Biçkıcı River basin begun by Doyle and Filley in 2003, the geoarchaeological survey team conducted trench excavations at selected ancient river terraces in the lower Biçkıcı basin. The services of a backhoe were obtained to excavate a series of four trenches approximately 2 m wide, 6-8 m long, and 4 m deep. Moving to the Kaledran River basin, Doyle opened four more trenches on narrower river terraces there as well. In the Biçkıcı River three of the four trenches (A, C, and D) excavated offered adequate geological stratigraphy to warrant sampling; trench B was dominated by unconsolidated sands and gravel, and deemed unsafe for further working and unlikely to have preserved organic matter. In addition to the removal of carbon, ash, and tree residue samples observed in the trench scarps, small blocks of sediment were removed from the scarp every 20 cm. from the base of the trench. Half of these blocks were delivered to Hülya Caner, project palynologist at u. Istanbul, and half were shipped to the USA for macrobotanical analysis at the labs at the Paleo Research Labs (Golden, Colorado), of Dr. Linda Scott Cummings. The profile of the Biçkıcı River has been described in the report of the 2003 Season. In addition to this longitudinal profile, we used a combination of GPS and auto-level techniques to survey entire cross-valley profiles. These cross-valley profiles indicated 3 substantial alluvial terraces, initially observed and qualitatively described by Ozaner in earlier fieldwork (2002 field season). These three terraces were best defined in the lower Biçkıcı, just as the valley opened up into the alluvial plain (Plan: 1). We expected this area to be the dominant depositional area in the basin. Further, these alluvial terraces had consistent cross-valley elevations, indicating that they were coherent alluvial deposits. Based on geomorphic mapping, we designated the lower terrace as the "active" terrace because it contained much evidence of recent fluvial reworking, and its sediment size was almost identical to the sediment size and distribution of the current channel substrate. The highest terrace contained bedrock outcrops in the valley scarps, likely Pleistocene in age. There was no evidence of recent deposition on these upper terraces. The middle terrace was identified as most-likely an alluvial deposit within the past few millennia, and some scarps of this terrace indicated coherent stratigraphy within this deposit. We targeted our further activities on this terrace sequence, particularly within the widening portion of the valley where deposition would have been at a maximum, and would have happened earliest. Trenches A & B were cut at opposite north and south ends of a broad, distinctly visible river terrace of this middle terrace approximately 2.7 km inland from the mouth of the river (Map: 3). The terrace sits approximately 10m below the level of the surrounding coastal plain (i.e., the upper terrace) and 4-5 m. above the current level of the river itself. The terrace is distinctly visible as a broad alluvial fan, some 300 m. across, cleared of trees or brush and used today for grain production. Trench A yielded some 9 samples of preserved carbon and ash remains in the scarp. Trench A also contained an intriguing stratigraphy: the uppermost meter was a modeled soil, which was underlain by 1.5 m of oxidized clay and silt. Beneath this silt layer was a distinct coarse gravel layer approximate 10 cm thick, which was in turn underlain by oxidized clay and silt. Further, a small pot sherd was found beneath this gravel lense (Fig. 2). Trench B at the northern end of the terrace exhibited numerous layers of large cobbles and minimal layers of alluvial silt and was therefore abandoned. Trenches C & D were excavated on narrower river terraces some 1.7 and 2 km up river respectively from Trenches A & B (Map: 4). Each trench yielded multiple carbon samples many of which were well preserved, and considered of good enough quality to pursue dating; Trench C yielded at least 5 "good" samples; whereas, Trench D yielded 11 "good" samples. Stratigraphy in Trenches C

and D allowed some evidence of alternative depositional sequences, but the patterns were not as well-defined as in Trench A.

KALEDRAAN RIVER

Moving to the Kaledran River basin, Trench G was excavated in a relatively wide river terrace on the south side of the river, 1.7 km from the shore (Map: 5). Trench H was excavated on slightly higher terrain on the north side of the river 1 km from the shore. Trenches E & F were excavated approximately 3.7 km inland on another alluvial river terrace. Unlike the Bıçkıcı the Kaledran canyon is extremely narrow and closed in tightly by very sharply ascending mountains on all sides. Because of this constricted and very narrow valley, we suspect high stream powers throughout the valley, and thus limited opportunity for sediment storage within the floodplains, and a high likelihood that sediment will be transported through the valley and deposited in the sea. The river basin is relatively narrow, perhaps 500 m. wide at its widest extent. In its current bed the river is probably no more than 15 m. across. It rises gradually inland for some eight kilometers before encountering steep, "cataract"-like gorges where it has cut through the limestone bedrock in steep defiles. The western Kaledran tributary, referred to by one of our sources as the "Karasin Çay," ascends to the enclosed canyon at Gürçam Karatepe Mt. (Map: 5). The river is confronted about half way along its course (c. 12 km) by a series of rugged precipices. Site RC 0409, Frengöz Kale, sits on a cliff face directly above the river at this point. Above the cataract the team found the river completely dry, probably as a result of irrigation, and narrow, the bed being no more than 10 m. wide at that point and resembling a footpath. The main course of the river is larger and actively flowing with cold rushing water. It passes through a massive rock-cut gorge to the narrow river coastal plain below. Above the gorge the highland watershed fans out into a broad table like basin (approximately 10-15 km. across) resembling the Bıçkıcı watershed, only wider. Like the Bıçkıcı (c. 8 km across) the Kaledran highland rises to the crest of the Tauros Mts. Site RC 0405 Hisar sits on an outcrop high above this highland terrace. Although depositional areas were not as evident or prominent in the Kaledran, we did find several places exhibiting sediment storage capable of furnishing insight into past land-use changes. Trenches E & F were excavated approximately 3.7 km inland on an alluvial river terrace that was distinct from the active channel. These terraces exhibited obvious depositional sequences, with fine sediment storage. Trench E was dominated by large colluvial material, thus indicating dominance of hillslope erosion. Layers of fluviially-derived sediment (well-sorted, silts and sands) were visible 2.7 – 3 m below the surface. Our initial interpretation is that this region was dominated by hillslope sedimentation, with occasional waves of fine sediment during large, rare floods. The timing of these events was not readily apparent. Trench F had greater fine sediment accumulations, and thus some sequence of fining and coarsening. Like trench E, there was a dominance of poorly sorted gravel and cobble, with lenses of fine sediment interspersed. Unlike the Bıçkıcı trenches, these trenches indicate dominance of high energy and thus coarse sediment deposits with very little fine sediment being deposited within the valley. Trench G was excavated in a relatively wide river terrace on the south side of the river, 1.7 km from the shore. Trench H was excavated on slightly higher terrain on the north side of the river 1 km from the shore. Trench G had a 0.5 m deposit of fine sediment, underlain by recent large, poorly sorted gravels and cobbles. In contrast, Trench H had a well-observed stratigraphy of alternating fine sediment and well-rounded medium gravels. These gravels are likely fluviially derived (because of well roundedness and being well-sorted). We interpret Trench H as indicating alternating sequences of aggradation and sediment removal within this lower reach of the valley. There were several well-preserved carbon samples within this trench to allow dating of the depositional events.

Both river valleys indicate periods of drastic changes in sediment delivery to the

lower reaches. Such changes are most often instigated by substantial shifts in the sediment transport capacity of the main channel, either via degradation or aggradation of the main stem. In the Bıçkıcı, we hypothesize that the gravel lense, under- and overlain by fine silts and clays, represents a period of intense bed-level aggradation within the channel mainstem. This would have allowed bed-material deposition on the channel floodplain (i.e., current middle Terrace). We have many high quality carbon samples from above and below this lense, and so dating this should be possible and is our current plan. The Kaledran does not provide an obvious interpretation, and so we are more dependent upon the continued palynological analysis and the carbon dating to provide insight into the stratigraphic sequences. The high energy of the system, due to the steep gradient and the confined valley walls, likely transported most fine sediment through the valley and into the sea, allowing only sporadic deposition in small areas, particularly valley confluences.

POLLEN STUDIES

Hülya CANER

This Fall (2004) Dr. Caner produced a preliminary study of the pollen samples obtained from the geoarchaeological trenches excavated in the the lagunal areas of the Hacımusa, Bıçkıcı, and Delice Rivers in 2001-2002 (Caner et al. 2004). She identifies two different vegetation types in the study region: Eu-Mediterranean vegetation containing xerophytic shrubs and evergreen vegetation (pine, oak, Erica and Artemisia), and Oro-Mediterranean vegetation containing mixed deciduous and coniferous forests (pine, oak, juniper, and cedar). In the uppermost forest zone (1200-2000m) coniferous forests of pinus nigra, cedrus libani, abies cilicica and juniperus excelsa occur as nearly pure stands as well as mixed forests. As these high altitude forests degenerate, a mixed juniper and oak shrub vegetation tends to colonize the terrain in their place. Her results indicate that the distribution of pollen grains in the Bıçkıcı and Delice Rivers differs from that in the Hacımusa. Arboreal pollens are represented by high concentrations of juniper and pine in the Hacımusa samples; whereas, Juglans (black walnut) reaches the highest values in the Bıçkıcı and Delice Rivers. Since Juglans is extensively cultivated in this region, it serves an anthropogenic indicator of the effect of human forces on the paleoenvironment. She concludes that the surface samples obtained from the survey region indicate a pattern of degraded vegetations -- indicators of the effect of serious grazing experience on the one hand and the human impact on natural high altitude forests and their replacement by secondary shrub colonizers on the other.

DENDROCHRONOLOGICAL SURVEY

Ünal AKKEMİK

On August 17, Dr. Ünal Akkemik of İstanbul University visited the survey to obtain tree ring samples from the 'ancient' stand of cedar trees the team identified on Gürçam Karatepe Mt. in 2003 (Map 6; Photograph 3). Akkemik was able to obtain tree ring samples from nine of the largest trees that stand in the cedar zone of Gürçam Karatepe Mt. After careful counting and measuring all the pieces in the cores, Akkemik was able to obtain exact dates for the trees. Of the nine trees sampled, seven were cedars, one was pine, and one was juniper. The last mentioned proved to be the oldest (484 years). One of the cedars one (no. 5) dated 423 years old, but the mean lifespan of the seven cedars was 280.7 years old. In addition, Peter Kuniholm of Cornell University generously furnished data from his dendrochronological research throughout the Gazipaşa District. For Pinus nigra his samples indicate a 557 year chronology

(1444-2003 AD) based on 23 trees; for *Juniperus* sp. his samples indicate a 276 year chronology (1728-2003 AD) based on 12 trees; for *Abies cilicica* a 207 year chronology (1797-2003) based on 7 trees; and for *Cedrus libani* a 581 year chronology (1423-2003) based on 23 trees. A pattern of early modern forest regeneration, based on samples obtained from more than 70 ancient trees appears to be emerging for the region. Akkemik concludes that the scarcity of old trees in this forest demonstrates the effect of human impact in this region over a sustained period of time. Left undisturbed, cedar trees can expect to have a lifespan of 1000 years. However, recent studies indicate that cedar forests, once eroded, are slow to regenerate (Boydak 2003). The Turkish Forestry Service recently determined that by lengthening the cutting rotation of cedar forests to 120-140 years on good sites and 160-180 years on poor sites a minimum standard for regenerating cedar forests in the Tauros Mts. was attainable. These standards are, of course, based on forest regeneration under highly controlled circumstances, including systematic artificial seeding and enforced protection against the deleterious effects of grazing. Under natural conditions eroded forests exposed to constant grazing take considerably longer to regenerate. Based on a relatively limited, if authoritative sample, it would appear that the cedar forest on Gürçam Karatepe was completely deforested before c. 1500 AD.

PEDESTRIAN SURVEY

Nicholas RAUH

SURVEY PROCEDURES IN 2004

As noted above, the pedestrian survey yielded priority this season to the needs of the other components of the survey. In the Bıçkıcı basin the pedestrian team attempted to survey as much terrain as possible in the vicinity of the geoarchaeological trenches, "to fill in space", as the procedure came to be known. Given that the area had never previously been investigated, the team employed a combination of both coarse and close interval survey methods to obtain minimal but significant results. In the Kaledran Canyon the proximity of the ancient site at Charadros immediately presented itself as a priority. The pedestrian team explored the site using both coarse and close interval procedures to obtain substantial diachronical ceramic data for that settlement. After this, a limited period of time presented itself for investigating the rugged backcountry of the canyon. The difficulty posed by the terrain required that the pedestrian team obtain useful intelligence for the region, and ultimately local guides in order to locate the most significant sites in the canyons. Rauh and Savran devoted considerable time, essentially three days, to interviewing local inhabitants to learn the location of major architectural sites in the region. Guided by these people the team was able to visit briefly four of these sites. Independently, pedestrian team members spread out on various ridge tops to conduct coarse interval surveys. In this manner three additional loci of ancient habitation were identified (RC 0402, 0403, and 0404). Since travel to these various sites invariably required 2-3 hours one-way by automobile, the purpose of each visit invariably was reduced to recording as quickly as possible a limited set of data for each site. Using this method, referred to by Rauh as "prospective survey," part of the team rapidly georeferenced, measured, sketched, and photographed architectural features, while another part proceeded through the site conducting a somewhat random grab sample of sherds. No systematic flagging of sherds was conducted at any of these upland sites. The director feels that the team came away with a very preliminary record for each site, including a diachronic sample of the ceramic remains, such as they were encountered. The PI presents the results of the pedestrian survey of 2004 in the order in which the sites were encountered in the field.

RC0401, CHARADROS (7-25-04) UTM 461313 E; 3995990 N; Alt. 204 m. When the geoarchaeological team relocated its operations on July 25 to the Kaledran River valley, the pedestrian team focused its attention on ceramic survey at the acropolis of the ancient city of Charadros. The site is situated on a low spur (200m in altitude) of a ridge on the south side of the river, close by the sea. Below the site, on the north side of the river, lie the visible remains of the ancient harbor of Charadros, including what appears to be a man-made mole, possibly the entrance to the ancient harbor. The acropolis of Charadros survives as a chimney-peak outcrop standing directly above the river at its mouth (Map: 5; Fig. 4). The acropolis revealed a welter of wall scraps, some of them large, but much obscured by thick scrub. Apart from the remains of what appears to be a late Roman tomb sitting isolated on the ridge above the site, no distinct buildings were visible. Local inhabitants informed the director that years ago a statue of a pig was found in the remains of the acropolis. Despite the limited architectural features of the site, very dense high quality ceramic remains blanket the hillside. They are particularly visible on the dirt road leading up to the site and on the terrace fields on its back (southeastern) side. The team spent one day recording architectural and ceramic remains at the acropolis peak, using standard flag and georeferencing procedures. The team returned 2 more days to conduct close interval pedestrian survey of the terraced field area of the site. In all, two transects and four units of the acropolis were walked using close interval survey methods, and approximately 220 diagnostic sherds were processed and recorded. Twelve bags containing 95 sherds were collected and stored for further analysis. The ceramic remains of the site indicate a long diachronic pattern of settlement: possible Phoenician amphora rims and a black-slipped krater fragment point to a Classical (pre-Hellenistic) settlement on the acropolis. Abundant Roman fineware and amphora remains point to the 1-3rd centuries AD as the highpoint of the site's existence. One interesting observation is the high percentage of ESA fineware from Syria as opposed to the usual prevalence of CS fineware from Cyprus in the survey area. This suggests that the Charadros valley marks a border region for the commercial distribution of these competing finewares. Even though the team processed a sufficient number of sherds at this site to establish rough chronological estimates, it is important to note that ceramic remains descend a considerable distance below the terrace fields in question and that significantly more data is obtainable.

RC0402, ROMAN NECROPOLIS (8-06-04); UTM 456553 E; 4004142 N; Alt. 1147 m. On 8-06-04 the pedestrian team attempted to locate a 'kale' called to our attention from the fire road atop Gürçam Karatepe ridge in the upper watershed of the western or "Karasın" River (Map: 5). One portion of the walking team led by Ben Koziol walked the ridge line of the northern slope of the canyon, while another team led by Rauh descended to the area of the outcrops above the river bed. While walking the ridge crest, Koziol's team encountered a Roman era necropolis of vaulted tombs exhibiting stone and mortar construction.

RC0403, TOWER UTM 461838 E; 4001361 N; Alt. 909 m. (8-08-04). While ridge walking in the lower Kaledran canyon Koziol's team encountered the remains of an ancient, rectangular, stone-block construction (Map: 5). Minimal sherd scatter was detected, but no sherds were collected or processed.

RC0404, ZEYTİN ÇEVLIĞİ (8-08-04) UTM 460872 E; 3999165N; Alt. 548 m. Local inhabitants informed the team of the remains of a small site on a bench looming directly over the main tributary of the Kaledran River. Matt Douglass and Mette Korsholm ascended the steep terrain to find minimal remains, including a round stone block structure that probably functioned as a modern above-ground watering hole for animal herds (Map: 5). An orchard stands in the clearing. Some ancient pottery was detected; one sherd was collected and bagged.

BOZKAYA MOUNTAIN (8-09-04) UTM 462257 E; 4004113 N; Alt. 1556 m. Guided by Ali Ateş the team ascended Bozkaya Mt., a centrally situated peak that separates the main tributary of the Kaledran River from the western tributary (the Karasın) that leads to Gürçam Karatepe (Map: 5). Passing through a gap in the cliff the team was shown a small, stone-block-and-mortar constructed cistern with evidence of ceramic sherds and hydraulic cement. Approximately 300 m. further along (west) the knife's edge of the ridge the team was shown some meager scraps of ancient coarse-ware.

RC0405, HİSAR (8-14-04); ALSO KNOWN AS ELMABELENI MEVKİİ; LALE KÖYÜ/ARMUT MAH.,) UTM 463365 E; 4004780 N; Alt. 989. Using a minibus to negotiate the mountain roads, the team was directed by Ali Ateş to a monumental site situated on a precipice overlooking the deep gorge of the main tributary of the Kaledran Canyon (Map: 5; Fig. 5). The site is located on the south slope of Bozkaya Mt. on a ledge that is joined to the mountain by a narrow saddle. On the site's south flank, the precipice falls sharply c. 100 m. to the road below. On its east and north sides it falls away more gradually in descending fields. A bench approaching the site from the road revealed building remains that Ateş identified as tombs as well as a small altar displaying a fine relief of the Luwian 'mater dolorosa'. A similar relief is on display in the Anamur Museum. The site itself is heavily forested, but the team on ascending its flanks encountered the remains of numerous house-like structures. At the extreme SE corner of the site, situated on the edge of the cliff, stands a large rectangular stone block structure resembling a temple or a monumental tomb, approximately 8.3 x 9.3 m. The stonework is finely cut with molded detail on the exterior and mortared rubble masonry on the interior. Some large ashlar blocks are employed at the corners in the usual fashion. One corner block was very large, nearly 3 m. long. Based on its remains the building consisted of a rectangular structure without porch or epistyle, exhibiting a narrow door on its north side. No inscriptions were seen at the site. In addition to mapping the large monument and tombs, the team conducted a "random" or "prospective" pottery inspection along the looter's path through the site. Some 34 sherds were processed, with 18 collected for further inspection at the lab. The pottery revealed Roman and Late Roman fineware remains.

RC0406 - MACAR KÖYÜ, ÖZ MEVKİİ (8-12-04) UTM 440319 E; 4004254 N; Alt. 54 m. As the architectural team completed the plan of Kestros, the pedestrian team returned to the area of ceramic remains identified in 2003 as the possible location of the harbor of Kestros, mentioned by an inscription (RC0307; Map: 1; Fig. 6). Close interval survey of the densely cultivated terraces of banana trees in the cove revealed additional areas of ceramic remains, and at the extreme southwest promontory that forms the cove, architectural remains. As the team was leaving the site, it observed from a distance the remains of a large defensive "cross-wall" projecting from the southern end of the promontory. The cross wall appears to have been intended to defend an existing settlement on that point. Structural remains are visible but they have been heavily damaged by modern development of the site. Various grindstones were visible amid the ceramic remains. High quality ceramic remains were encountered in units 3, 4 & 5 of the transect. Much like the finds in 2003 the ceramic remains were uniquely Late Roman in character, including various forms of CRS, ARS, and Phocaeen Ware as well as numerous fragments of LR1 Yassı Ada amphora. The evidence points to a single era, LR site. All in all, some 39 sherds were processed, and 15 were collected for further analysis.

RC0407 - MUZKENT KÖYÜ, COASTAL RIDGE (8-13-04) UTM 443844 E; 4004251 N; Alt. 54 m. Ancient texts indicate that Nephelion likewise possessed a harbor facility. Pursuing the same strategy the team explored a remote cove c. 1.6 km north of Nephelion along the "coastal ridge". Following an agricultural road along very steep terrain the team came to the bench above the northern, enclosing promontory of the cove (Map 1). There they found limited ceramic remains and some scraps of appar-

ently ancient walls. There was nothing substantial to indicate the presence of a harbor. Some 10 sherds were processed with 4 collected for further analysis.

RC0408 GÜRCAM KALESİ (08-17-04), formerly known as Bilhos Kalesi. UTM 454144 E; 4007405 N; Alt. 704. Guided by Yusuf Erdoğan, the team located the remains of a small settlement situated on a bench approximately 150 m. below the ridge of Gürcam Karatepe in the Hasdere Canyon (Map: 1). Evidence of an ancient road and necropolis point to the existence of a route between Lamos, further west, and the sites identified in 2003 at the crest of the "Karasin" canyon (RC 0305 Gürcam Karatepe and RC 0306 Taşlı Seki). The team conducted close interval ceramic survey on the terraced fields below the road and recorded several scraps of ancient wall. The ceramic remains were predominantly Early and Late Roman. In a small gabled stone structure resembling a tomb a skull fragment was found, possibly not human. Some 45 sherds were processed and 10 were collected for further analysis.

RC0409 FRENGEZ KALESİ (8-19-04) UTM 457710 E; 4003711 N; Alt. 895 m. Guided by Yusuf Akşahin the team located the massive remains of a Late Roman/Byzantine fortress perched on a cliff face on the south slope of the cataracts in the western Kaledran or "Karasin" tributary (Map: 5; Fig. 7). Hidden within a dense pine forest, the site revealed a fortified acropolis including one tower standing 6 m. tall, the remains of a cobbled road leading to a large rectangular platform, a necropolis, and what appear to be the remains of a small church with an apse at its east end. Window slits in the castle tower and the construction technique of thick mortar and small stone blocks point to a very late construction, Late Roman or Byzantine. The pine needle ground cover prevented little more than a minimal analysis of ceramic remains, yielding no results. Some 9 sherds were processed, none collected.

RC0410, GÖKÇEBELEN KALESİ (8-10-04) IN THE VICINITY OF HİSAR KÖYÜ; UTM 456818 E; 4001363 N; Alt. 969 m. Situated on the crest of an exposed rock peak in the lower canyon of the western or "Karasin" River, the team located the remains of a sizable settlement (Map: 5; Fig. 8). The peak itself peers over the coastal ridge to the south; from its crest the coastal promontories of both Alanya (Korakesion) and Charadros were distinctly visible. Tomb remains and other structures were recorded on the crest while random "prospective" sherd processing was conducted. In the saddle between the peak and a lower outcrop to the southeast, the team identified several structural remains amid dense brush. These include one ruined, very obscured structure exhibiting two apse like features on one side, possibly a bath structure, and at a distance, a very large stone structure resembling a church. At the latter structure remains of springer joints for a vault stand in situ on the surviving wall on one side. Approximately 50 sherds were processed, indicating Classical, Hellenistic, Roman, Late Roman, and Byzantine remains. Some 19 sherds were collected. No inscribed blocks were seen.

RC0411, REMAINS OF ANCIENT ROAD BELOW GÜRCAM KARATEPE PEAK IN KALEDRAN TRIBUTARY. (8-19-04) UTM 458070 E; 4006019 N; Alt. 976 m. While returning from RC 0409 along the inner ravine of the western or Karasin River, the team encountered a short stretch, ca. 20 m. long, of an ancient road (Map: 5). Small stone cobbles and ceramic remains were visible on its flat surface as well as a short extent of terrace wall of similar construction. The remains were encountered directly beside the modern logging road. The direction of the route seemed to indicate the existence an ancient road linking RC 0409 Frengesz with the sites on Gürcam Karatepe (RC 0305 and 0306).

PROJECT PUBLICATIONS. The following publications appeared in 2003-2004.

L.A. Wandsnider 2004a. *Solving the Puzzle of the Archaeological Labyrinth: Time Perspectivism in Mediterranean Surface Archaeology*, in Susan E. Alcock and John F. Cherry ed., *Side-by-Side Survey. Comparative Regional Studies in the Mediterranean World*. Oxbow Books, Oxford, 49-62.

L.A. Wandsnider 2004b. *Artifact, Landscape, and Temporality in Eastern Mediterranean Archaeological Landscape Studies*, in E. Athanassopoulos and L. Wandsnider ed., *Mediterranean Archaeological Landscapes, Current Issues*. Philadelphia: U. Penn. Museum, 2004, 69-80.

H. Caner, N.K. Rauh and L.A. Wandsnider 2004. *The Palynological Analysis of Surface Samples from the Western Rough Cilicia*, in *Proceedings of the International Symposium on Earth System Sciences*, 2004, Istanbul Turkey, Organized by Istanbul University, Institute of Marine Sciences and Management and Department of Geography, 2004, Kelebek and Grafika Grup, Istanbul, pp. 139-145.

N.K. Rauh 2004. Pirated Knock-Offs. *Cilician Imitations of Internationally Traded Amphoras*, in J. Eiring and J. Lund, ed., *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*. Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, Sept. 26-29, 2002. Monographs of the Danish Institute at Athens, Volume 5, Danish Institute at Athens. pp. 329-226.

K. Tomaschitz 2004. "Iuliosebaste in Kilikien," *Tyche* 18: 207--222.

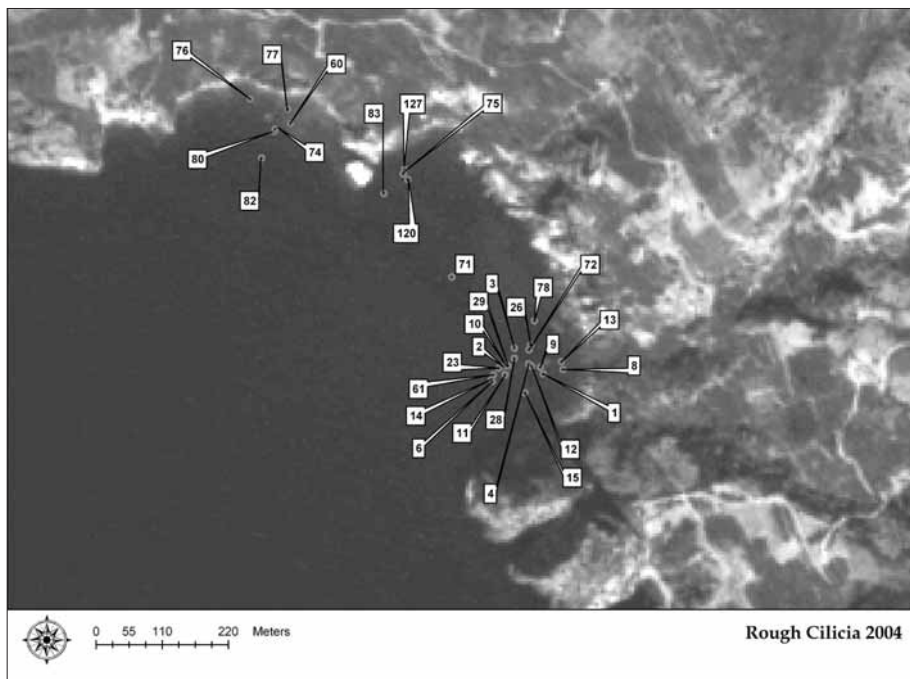
BIBLIOGRAPHY

Bean, G.E. and T. Mitford 1970. *Journeys in Rough Cilicia 1964-1968*, *Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften*, Band 102, Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris, Nr. 3, Vienna.

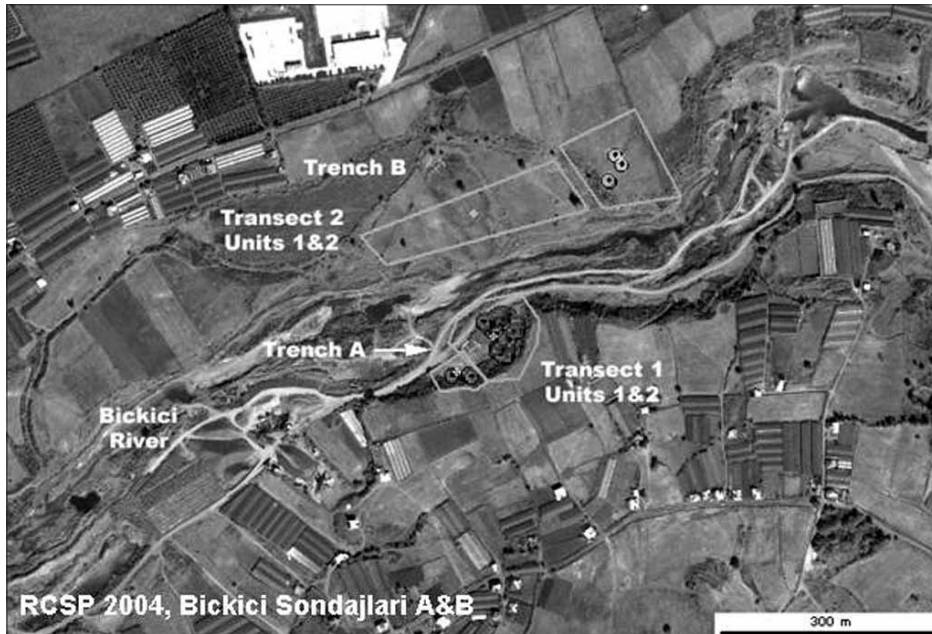
Boydak, Melih 2003. Regeneration of Lebanon cedar (*Cedrus libani* A. Rich.) on Karstic Lands in Turkey, *Forest Ecology and Management* 178: 231-243.

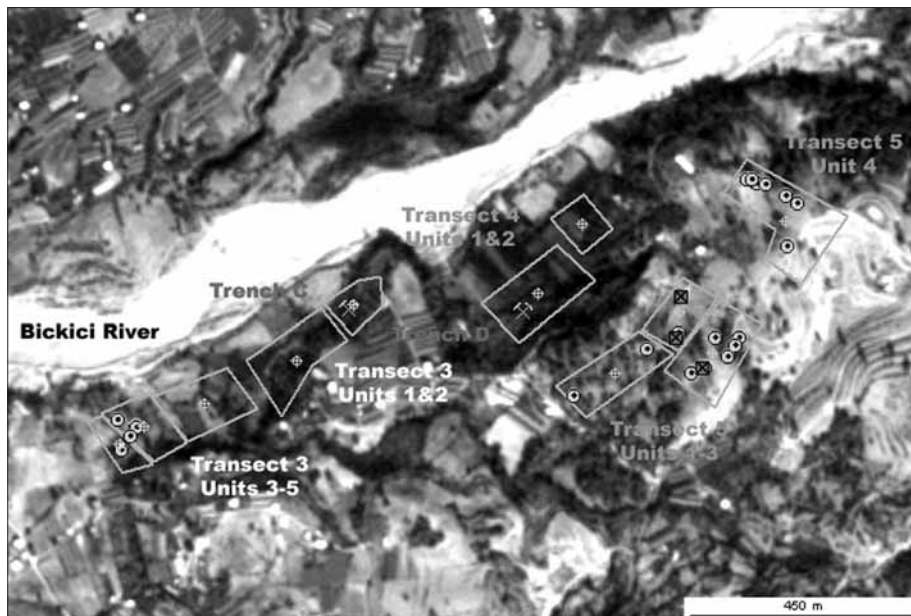
Map 1: 2004 rough cilicia survey area

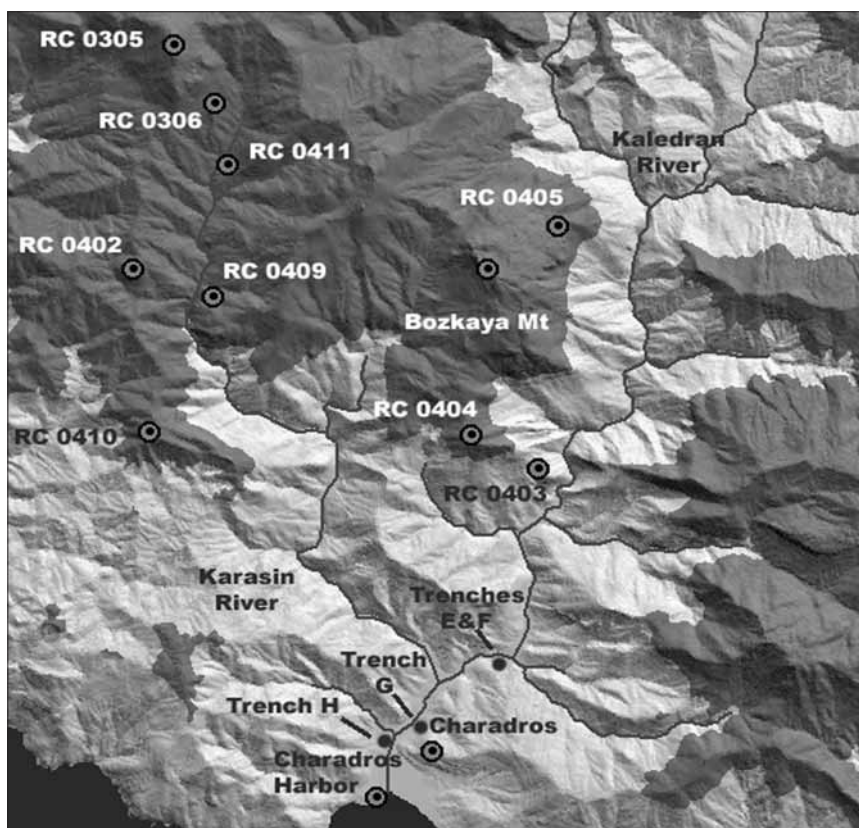
Map 2: Locations of finds in the Antioch Harbor

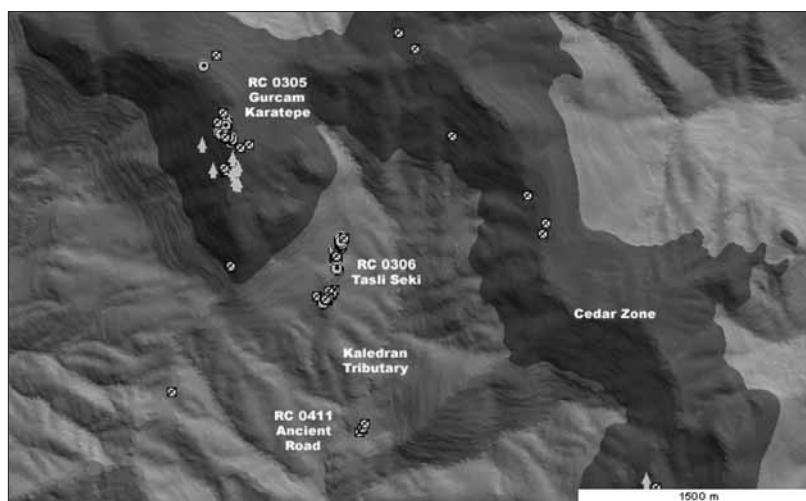
Map 3: Trenches A & B and walking transects 1 & 2 in the Bickici River

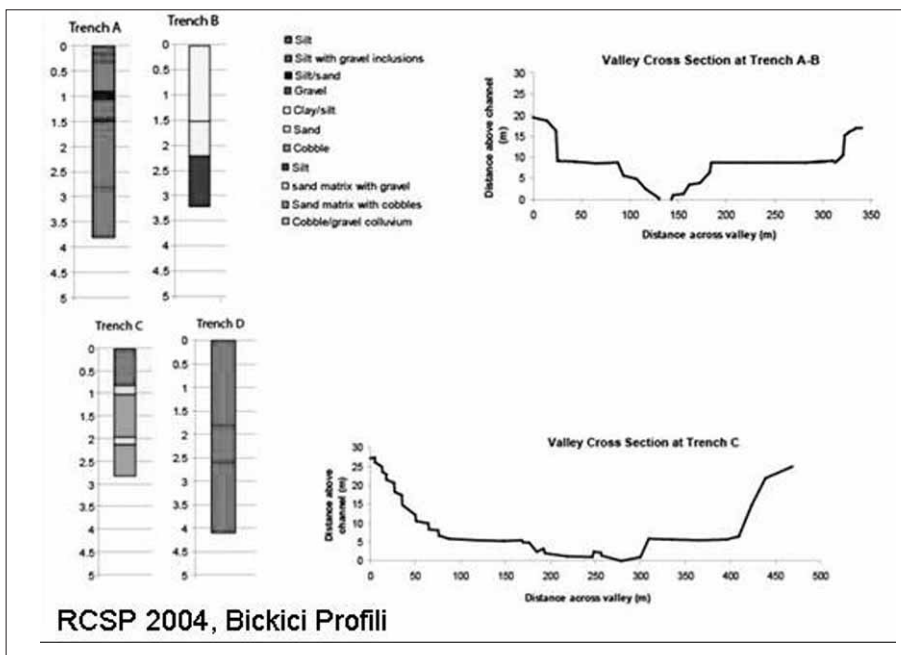
Map 4: Trenches C & D and walking transects 3-5 in the Bickici River

Map 5: Kaledran/Karasin River basin survey area

Map 6: Dendrochronological research at Gürcam Karatepe Mt.

Plan 1: Geomorphological profile of the lower Bıçkıcı River

Fig. 1: Bronze statue or ship's part ("Pegasus") found at Antioch

Fig. 2: Trench A at the Bıçkıcı River

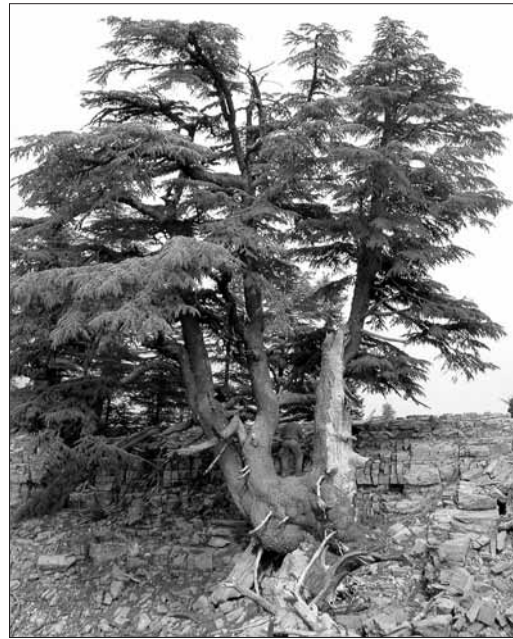

Fig. 3: Cedar tree at Gurcak Karatepe Mt.

Fig. 4: RC 0401, Acropolis of Charadros

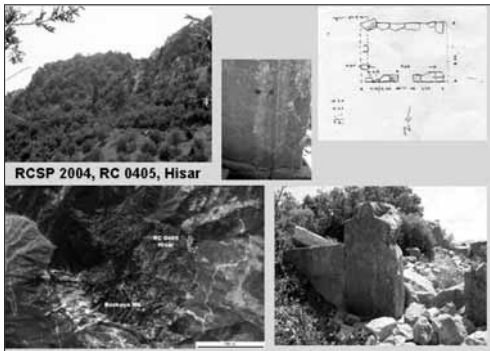

Fig. 5: RC 0405, Remains at Hisar

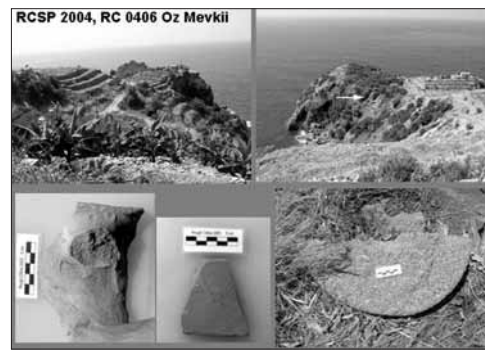

Fig. 6: RC 0406, Remains at Öz Mevkii

Fig. 7: RC 0409, remains at Frengöz Kale

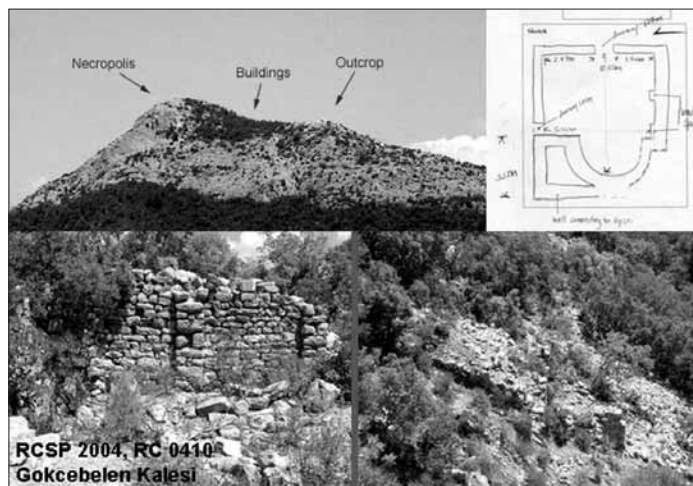

Fig. 8: RC 0410, remains at Gökcebelen Kale

SURVEY OF MYKALE (DİLEK DAĞLARI), 3rd CAMPAIGN: THE DISCOVERY OF THE ARCHAIC PANİONİON

*Hans LOHMANN**

The survey of the Mykale (Dilek Dağları) was continued in 2004 in the eastern part of the mountain range in a triangle marked by the town of Söke to the east and the villages of Tuzburgazı and Güzelçamlı with the generous permission of the General Directorate of Antiquities and Museums of Turkey.

North of the Milesian and Latmian gulf mount Mykale rises up to 1200 meters above sea level, in this way forming a natural boundary between northern and southern territories of Ionia (Fig. 1). Between the modern town of Söke and cape Dip Burun (ancient Trogilion) the Mykale extends for more than 30 kilometers from east to west. Its ridge, "Mykale's airy summit" in the words of Homer (Iliad 2,268), is slightly nearer to its southern foot making the slopes less steep in the north whereas those in the south are often extremely precipitous.

Apart from some level ground in Mykale's eastern region there is hardly any room for human settlements within the mountain range. The inhabitants preferred instead the lower slopes and foothills. Little wonder, therefore that in Byzantine times the Mykale like the Latmos (Beşparmak), served as place of refuge. Several important Byzantine churches and monasteries have been known since the days of Theodor Wiegand: examples include Hagios Antonios on top of Dayıoğlu Tepe (900 m above sea level) and the famous Kurşunlu Manastır. The latter consists of a Byzantine church decorated with stucco ornaments in the 18th or 19th century, a large fortification tower with at least three storeys, and a surrounding fortification wall. It was completely mapped for the first time during our 2004 campaign (Fig. 2). Other complexes are less well preserved and in several instances no decision can be made whether a site should be interpreted as large Byzantine farmstead or if because of a remote remote situation some should be seen as monasteries.

The Byzantine period forms an important part of the cultural heritage of Mount Mykale because of the usually good state of preservation of its monuments. The Byzantine fortresses at Atburgazı¹ and Akçakonak (Gümelez Kale)² in the foothills of the southern slopes of the mountain range were mapped and the large Byzantine fortress of Fındıklı Kale high above modern Davutlar intensively surveyed. From the

* Prof. Dr. Hans LOHMANN, Institut für Archäologische Wissenschaften, Ruhr-Universität Bochum/ALMANYA E-Mail: Hans.Lohmann@rub.de.

I wish to express here my thanks to Nihal Metin, who acted as temsilci during the 2004 campaign, for her enormous help and to Dr. N. Kunisch (Oxford) and Dr. Owen P. Doonan (Los Angeles) for improving the English version of the text. The maps were provided by Dr. G. Kalaitzoglou (Essen).

1 Atburgazı: W. Müller-Wiener, *Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien*, *IstMitt* 11, 1961, 44ss. fig. 9 (left).

2 Akçakonak (Gümelez Kale): *ibid.* 58s. fig. 12 (left).

enormous amount of pottery visible in holes made by occasional illegal diggings as well as from the huge cistern in the centre it is obvious that Fındıklı Kale³ was more than simply a place of refuge. It might well have been the residence of the local dynast Sabas Asidénos who established himself in the Mykale during the reign of the Latins (1204-1261)⁴.

Prehistoric sites are extremely rare. In 2003 numerous obsidian flakes and blades were observed together with a great number of Late Chalcolithic to Middle Bronze Age pottery sherds on the shore of the beautiful bay at the westernmost tip of Mykale (classical Glauke limen: Thuc. 8,79,2)⁵. It is unlikely that this was a long-term permanent settlement, rather that people came there from time to time in order to do some fishing and hunting. A different picture is presented by a large prehistoric site which was found in 2004 near the southeastern corner of Mykale at Yenidoğan, a few kilometers southwest of Söke. Immediately behind the cemetery of Yenidoğan a hill rises to about 60 m asl to form a terrace of more than 60 m across. The flanks of the terrace are so steep in this otherwise unstable terrain that we have to assume some very large walls hidden within the slope. On top of the hill next to the water depot a modern house has been erected, cutting some extent into the Bronze age strata. With the help of the local authorities of the museum of Balat the site was declared an archaeological area.

Masses of Middle and Late Bronze Age pottery sherds were found at this place mixed with shells of *cerastoderma edule*, a species of edible mollusk which seems to indicate that during the 2nd half of the 2nd millennium B.C. the shoreline was still not far away. The pottery has close relations with the pottery of the Arzawa people in the area north of the Latmian gulf. Surprisingly enough no Mycenaean imports have been found. Furthermore, as no Early Iron Age or Protogeometric pottery turned up at this place the prehistoric settlement at Yenidoğan evidently had been abandoned before the Greeks appeared. The site of Archaic Priene, which still has not been found, cannot be far away. But it has vanished under the enormous mass of alluvium brought in by the river Menderes since antiquity.

This brings us back to the problems of historical topography. From its very beginning the survey in the Mykale which had started in 2001 in the western part of the Dilek Dağları, had contributed considerably to our knowledge of the historical topography of southern Ionia⁶. Many old questions have been answered, others like the localization of the Early Iron age settlement of Priene remained open, and, of course, new ones arose as well. During the Classical period the only ancient town of some importance was Priene which was refounded on the southern slopes of the Mykale in the Late Classical period at about 350 B.C.⁷. The little polis of Thebai near the modern village of Doğanbey in the southwestern part of Mykale and its surroundings had been surveyed and mapped during the first campaigns of the survey⁸. No other ancient settlement was known between these two so far so it was quite a surprise when we found another settlement of high antiquity lying at some distance from the coast on an isolated rock just north of the village of Atburgazı with its Byzantine fortress⁹. The foun-

3 Fındıklı Kale: *ibid.* 62ss. fig. 14.

4 P. Orgels, Sabas Asidénos. Dynaste de Sampsôn, *Byzantion* 10, 1935, 72 note 1.

5 cf. H. Lohmann, Survey in der Mykale, 2. Kampagne 2002, in: 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 26 - 31 Mayıs 2003 Ankara (Ankara 2004) 251-264.

6 For full discussion see H. Lohmann, Zur historischen Topographie des südlichen Ionien, *Orbis Terrarum* 8, 2002 [2005] 1-83.

7 For Priene see F. Rumscheid — W. Koenigs, *Priene. Führer durch das Pompeji Kleinasien (1998) with ample bibliography.*

8 D. Müller, Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodots. Kleinasien (1997) 618 Abb. 16. S. 619 Abb. 17. S. 623. 627; H. Lohmann, DNP 12,1 (2002) 294 s.v. Thebai Nr. 4; id., Survey in Theben an der Mykale, 1. Kampagne 2001, in: 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 27 - 31 Mayıs 2002 Ankara (Ankara 2003) 247-260; id. Survey in der Mykale, 2. Kampagne 2002, in: 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 26 - 31 Mayıs 2003 (Ankara 2004), 251-264.

9 see note 1.

datations of several dozen houses were on three different levels or terraces cut into the living rock (Fig. 3). The abundant Greek pottery found on the spot this settlement goes back at least to the second half of the 7th cent. B.C. The settlement had no more than about 40 houses at most and was occupied down to the end of the 4th cent. B.C. It was evidently not affected neither by the suppression of the Ionian revolt in 494 B.C. nor by the battle at the Mykale fought between Greeks and Persians in 479 B.C. only a few kilometers to the west near modern Doğanbey. Surprisingly no ancient name has been handed down to us which might be applied to it. During the Middle Byzantine period (13th cent. A.D.) a monastery associated with some nearby caves was built atop the ancient village, thereby razing its walls down to the ground. Only the rock cuttings have survived.

Since Protogeometric pottery was also found in sites which later on never became a polis of Ionia, it seems that from the very beginning of the so-called Ionian migration the indigenous Carian population established relations of trade and exchange with the immigrants and started to immitate their pottery. For example, the Protogeometric tombs on the northern flanks of Mykale west of the modern village of Güzelçamlı at the foot of the Kale Tepe, do not necessarily testify to an early Greek or 'Ionian' settlement¹⁰. A well preserved fortification of the early 7th cent. B.C. surrounds the top of Kale Tepe, measuring 205 m from east to west and about 95 m from north to south. Its date is established by subgeometric pottery found in a trial trench near the gate by Hommel and Kleiner¹¹. The site, which was revisited during the 2004 campaign is today heavily overgrown and the trial trenches dug by Kleiner and Hommel are difficult to discern. Nevertheless there can be little uncertainty about the type of this fortification: Close parallels with regard to building technique and plan are known in Caria, for instance on Zeytin Dağ close to the Carian town of Latmos¹², but also near Mylasa, the modern town of Milas¹³, or on the Halikarnassos peninsula. Therefore the circuit wall on Kale Tepe is rather Carian than Greek.

Already in the beginning of the 20th century the renowned philologist U. von Wilamowitz-Moellendorff¹⁴ correctly identified the fortification on Kale Tepe with the "Karion" sc. phrourion (Carian fortress) mentioned no less than eighteen times in the inscription no. 37 from Priene¹⁵. This inscription is among the most important documents as far as the historical topography and the history of Mount Mykale is concerned. It was set up at the beginning of the 2nd cent. B.C. marking an end to the age-old conflict between Samos and Priene about the chora of Melia after the Meliakos polemos of the 7th cent. B.C.¹⁶.

10 cf. G. Kleiner — P. Hommel — W. Müller-Wiener, *Panionion und Melie* (1967) 161ss. fig. 102-117 pl. 7-9. IX. Already G. L. Huxley, *The Early Ionians* (1966) 24 assumed, that the people buried in these tombs might have been Carians.

11 Kleiner — Hommel — Müller-Wiener *ibid.* 133ss. For the date cf. also J. M. Cook, *Gnomon*, 41, 1969, 717.

12 A. Peschlow-Bindokat, *Anadolu* 22, 1981/83 [1989] 79-83; id., *Der Latmos* (1996) 22s. fig. 19. 21; id., Die Arbeiten des Jahres 1994 im Territorium von Herakleia am Latmos, *XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt, 29 May_s - 2 Haziran 1995 (Ankara 1996) 212 fig. 2.

13 F. Rumscheid, *Milas* 1996, in: *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt (Ankara 1998) 389s.

14 U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Panionion, Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften Berlin* (1906) 43 (= Kleine Schriften 5,1. Geschichte, Epigraphik, Archäologie [1937, reprint 1972] 133).

15 F. Hiller von Gaertringen, *Inschriften von Priene* (1906) 37ss. no. 37 line 9. 23. 53. 66. 73. 75. 81. 98. 99. 101. 103-105. 108. 109. 123. 129. 133; H. Lohmann, Zur historischen Topographie des südlichen Ioniens, *Orbis Terrarum* 8, 2002 [2005] (in press); id., Melia, das Panionion und der Kult des Poseidon Helikonios, in: E. Schwertheim — E. Winter (Hrsg.), *Neue Forschungen zu Ioniens*. Kolloquium 01.03.-03.03.2004 Landhaus Rothenberge / Münster, Asia Minor Studien (in press).

16 F. Hiller von Gaertringen, *Inschriften von Priene* (1906) 37ss. no. 37. — For this inscription cf. also: O. Curty, L'historigraphie hellénistique et l'inscription n. 37 des Inschriften von Priene, in: *Historia Testis*. Mélanges d'épigraphie, d'histoire ancienne et philologie offerts à T. Zawadzki (Fribourg 1988) 21-35; C. Franco, *Il regno di Lisimaco* (1993) 75ss. 162ss. (with bibl.).

Kleiner — Hommel — Müller-Wiener l.c. (note 10) 78-167.

K. Tausend, *Amphiktyonie und Symmachie. Formen zwischenstaatlicher Beziehungen im archaischen Griechenland* (1992) 73.

In the 1950s, G. Kleiner and P. Hommel abandoned this hypothesis calling the place Melia instead¹⁷. From ancient sources, as for instance Hekataios of Miletus (FGrH vol. 1, 9 frg. 11) we learn, that Melia was an ancient town or settlement destroyed by the allied forces of the Ionians in the so-called Meliakos polemos before the middle of the 7th cent. B.C. The origin of this war is reported by Vitruvius (4,85), writing that the Ionians formed a coalition against Melia "ob adrogantiam civium". The translation of the Latin term 'adrogantia' by the English term 'arrogance' does not touch the point. As K. Tausend has pointed out, 'adrogantia' is equivalent to the Greek term 'hybris' which always has been the traditional accusation in religious wars¹⁸.

Exploratory trenches within the compound of Kale Tepe dug by Kleiner and Hommel in the 1950s produced no evidence of a settlement. A single apsidal house was found¹⁹, but one house does not prove the existence of a town. A greek inscription²⁰ at the main gate only testifies to the fact that the Greeks were in possession of the site in the second half of the 6th cent. B.C. This is neither surprising nor does it lend support to the identification of the site as Melia.

This could not, in any way, be taken to represent the important site of ancient Melia, since Melia was neither small nor insignificant. Indeed, it took a whole coalition of several Ionian cities to overcome it. Its vast territory extended from the westernmost tip of Mykale as far as Marathesion south to modern Kuşadası. Even in Hellenistic times the island of Samos and the city of Priene were still fighting about the division of the chora of Melia, as we learn from the inscription Priene no. 37 already mentioned. Immediately after the Meliakos polemos destroyed Melia in the second quarter of the 7th cent. B.C., its hinterland was divided among the victorious parties of Samos, Miletus, Priene and Ephesos. The conclusion might be that in the 7th cent. B.C. these four poleis formed the original Ionian League, and that other poleis entered it later. The coast north of Mount Mycale was divided between Samos and Priene yet still caused endless quarrels between the two cities. Samos held the western part of Mycale between Cape Dip Burnu (ancient Trogilion) to the west and modern Güzelçamlı to the east, but also the northernmost part of the former Karaova around Anaia²¹. A large piece of land held by Priene stretched north between these two parts of the Samian peraiia. Was this persistent trouble the reason why during the survey with one exception²² no significant remains of Classical and Hellenistic farmhouses were found in the surroundings of Güzelçamlı and Davutlar?

The important role of the Ionian league for the formation of the Ionian tribe and the cultural identity of the Ionians was already noted by Herodotus, and was stressed by Wilamowitz and others in the 19th and early 20th century. However the Ionian League has almost completely put aside for some time for reasons we will hope to explain presently. The Panionion, a sanctuary of Poseidon Helikonios, has always been considered the cult centre of the Ionian league²³. Already in antiquity scholars

17 Kleiner — Hommel — Müller-Wiener l.c. (note 10) 166ss. fig. 62.

18 K. Tausend, *Amphiktyonie und Symmachie. Formen zwischenstaatlicher Beziehungen im archaischen Griechenland* (1992) 73.

19 Kleiner — Hommel — Müller-Wiener l.c. (note 10) 166ss. fig. 62.

20 Hommel in: Kleiner — Hommel — Müller-Wiener l.c. (note 10) 127ss. fig. 68-70 (1st half of 6th cent. B.C.).

21 For details see: H. Lohmann, *Zur historischen Topographie des südlichen Ionien*, *Orbis Terrarum* 8, 2002 [2005] (in press) s.v. Anaia, Anaeitis Chora.

22 This exception concerns the so-called 'Kastell' — see Kleiner — Hommel — Müller-Wiener l.c. (note 10) 37ss. figs. 15-19; p. 63ss. figs. 26-33 — which instead is obviously a Classical and Hellenistic farmhouse with tower. Since the Early Classical period this type of farmhouses is very common in Greece, especially in Attica and in the Megarid, and on the Greek islands. They spread into Caria during the 4th cent. B.C., but so far the type seems to be rare in Ionia. Only a few examples are known. Another was found during the campaign thanks to a hint by W. Raeck on top of a hill some 500 m west of Priene.

23 cf. H. Lohmann, *Zur historischen Topographie des südlichen Ionien*, *Orbis Terrarum* 8, 2002 [2005] (in press) s.v. Panionion.

debated the question whether the god owed his name to the town of Helike in the northern Peloponnese or to Mount Helikon in Boeotia. From an etymological and philological point of view it is obvious that the epliklesis of Poseidon from Helike should read 'Helikeios' while Poseidon Helikonios could signify only that he was from Mount Helikon²⁴. Poseidon is a very old deity in the Aegean world. His province was not restricted to the sea before the arrival of the indoeuropean cult of Zeus. He struggles with Athena over the possession of the Attic land, and Homer frequently calls him the "gaieochos", the earth-mover. Earthquakes were supposed to be his work.

Homer (Iliad 20, 403 ss.) alluded to the cult of Poseidon Helikonios, comparing the groaning of a hero killed by Achilleus with the groaning of the bull killed as an offering to Poseidon Helikonios. Differing from the typical Greek sacrifice, in which much care was taken in that the animal willingly walked to the altar bending its head to signal its submission, in the cult of Poseidon Helikonios young men dragged the bull to the altar forcibly; the more the animal groaned and roared the better was considered the omen.

Homer, it has to be said, mentioned neither the Ionians nor the Panionion. This has in later times given support to the theory that the Ionian League was not founded prior to the 7th cent. B.C. much less one year after the Trojan war, as asserted on the Marmor Parium, the Early Hellenistic marble chronicle from the island of Paros (IG XII,5,444)²⁵.

This sacrifice, where did it take place? As early as 1673 Pickering and Salter found an inscription concerning the Panionium in a Byzantine church on the sea-shore near the village of Güzelçamlı at the northern foot of Mount Mykale. The middle Byzantine church, where the inscription was found belongs with a huge Byzantine tower, both monuments together forming a Byzantine estate of some importance²⁶. At present both monuments are situated within a holiday camp of the Jandarma and not accessible.

In 1900, Theodor Wiegand, the first excavator of Priene and Miletus, localized the Panionion at the so-called Otomatik Tepe to the east of that village²⁷. At that place remains of a semi-circular theater cavea and an altar above it were visible in the western flank of the hill. No excavations were carried out until the 1950s when G. Kleiner and P. Hommel took a fresh interest in the site. Shortly after their excavation they published an extensive report giving full details²⁸. Irrespective of the fact that they found neither archaic pottery nor any inscriptions they had no hesitation of identifying it as the 'Panionium,' the central cult place of Poseidon Helikonios mentioned by Herodotus and other ancient writers.

J.M. Cook in his review of their paper summed up the disappointment of the scientific community about such meager results in writing "There was every reason to expect new light on early Ionic history"²⁹. But should we really discard an imminent ancient author of Herodotus' standing and call him a liar, simply because some archaeologists did not find what they had expected to find? Strangely enough, the results of that excavation of 1956 were never subjected to a comprehensive critique despite the fact that there was sufficient ground for concern.

First, the archaic age of the altar on top of the Otomatik Tepe could well be called

24 For full details see H. Lohmann, Melia, das Panionion und der Kult des Poseidon Helikonios, in: E. Schwertheim — E. Winter (eds.), *Neue Forschungen zu Ionien, Asia Minor Studien* (in press).

25 K. Meister, s.v. Marmor Parium, *Der Neue Pauly* 7 (1999) 938.

26 Similar Byzantine towers are frequent at the Bafa Gölü and in the environs of Miletus: H. Lohmann, Survey in der Chora von Milet, *Archäologischer Anzeiger* 1995, 327s.; id., Milet und die Milesia, in: F. Kolb (ed.), *Chora und Polis* (2004) 355s. fig. 15.

27 Th. Wiegand in: id. — H. Schrader, *Priene* (1904) 24ss.

28 G. Kleiner — P. Hommel — W. Müller-Wiener, *Panionion und Melie* (1967).

29 J. M. Cook, *Gnomon*, 41, 1969, 717.

into question since no architectural fragments of the archaic period were found. Second, the half-circle cavea of the theater is a construction dating to the second half of the 4th cent. B.C. Such semi-circle caveas were first conceived for the theater of Dionysus at Athens, built under the archonship of Lycourgos, and from there spread all over the Greek world³⁰. The theater at Güzelçamlı cannot be supposed to be earlier. As W. Müller-Wiener³¹ has pointed out, its measurements resemble closely the theater at Priene which has been dated around 300 B.C. by A. von Gerkan³². More importantly, no archaic pottery was ever found at Otomatik tepe; while elsewhere excavations of Archaic Greek sanctuaries have consistently yielded vast quantities of such pottery.

From the results of the survey of the site in 2004 I wish to offer another explanation of these findings: The so-called 'Panionion' in Güzelçamlı has never been in use and it was left unfinished. Looking more closely at the so-called bouleuterion it will quickly be discerned that the cutting of the rock within the koilon or cavea was never finished. In many places the underlying rocks are even today protruding into the seat rows³³. Furthermore large gaps, clefts and fissures interrupt the rows and wait to be covered with nicely worked marble seats which, however, never arrived. It seems highly improbable that the ambassadors of the twelve Ionian cities were forced to sit on natural rock without any properly fashioned seats. Looking at the present state of the place it seems almost unbelievable that in the course of more than fifty years since Kleiner and Hommel's publication nobody realised that the sanctuary at Güzelçamlı was still under construction and never finished.

The attempt to renew the cult of Poseidon Helikonios and the festival of the Panionia in the middle of the 4th cent. B.C. may well have been in connection with the re-foundation of the town of Priene. Diodorus (15,49) provides important testimony to the re-founding of the Panionion: "Formerly the Panionion was in a lonesome place, later they re-founded it in the neighbourhood of Ephesus". His mention of Ephesus as a point of reference for his Roman audience should not distract from the fact that he explicitly speaks of two Panionia, an older and a younger one.

Herodotus (1,148) noted in a famous, frequently quoted passage that the Panionion is a holy place in the Mykale, extending or protruding to the North, a formula which in no way could be applied to the topographical situation existing at Otomatik Tepe near Güzelçamlı.

In short, these critiques imply that the site of Archaic Melia and of the Archaic Panionion are still in question.

During our exploration of the Mykale we found a site 2 kilometers east of Fındıklı Kale which despite its enormous extension and its marvellous state of preservation has so far been completely overlooked. Between Çatallar Tepe and Belenkuyu Tepe some walls up to 3 m wide form a huge triangle, its tip pointing to the north and its base in the south, altogether covering a space of more than 7 hectares. The whole site was completely mapped in two days by means of GPS-realtime-kinematik (Fig. 4).

The southern wall has almost completely collapsed (Fig. 5). There were neither towers or bastions. The main gate is difficult to make out among the huge mass of collapsed stones, but two wall-ends can be seen to overlap for a couple of meters. These walls form a primitive tangential gate characteristic of fortifications of the 7th and 6th centuries B.C. The southern wall connects to separately walled enclosures on marked elevations in the southwest and the northeast (Fig. 6). The walls have been built in the

30 K. Junker, Vom Theatron zum Theater, *AntK* 47, 2004, 10ss. esp. 11 (with bibl.).

31 W. Müller-Wiener in: Kleiner — Hommel — Müller-Wiener l.c. (note 7) 36.

32 A. von Gerkan, *Das Theater von Priene als Einzelanlage und in seiner Bedeutung für das hellenistische Bühnenwesen* (1921) 61ss. (esp. 62: about 300 B.C. at the latest); W. Koenigs — F. Rumscheid, Priene. Führer durch das "Pompeji Kleinasien" (1998) 161ss. esp. 173s.

33 cf. esp. Kleiner — Hommel — Müller-Wiener l.c. (note 7) 28ss. fig. 11-14.

usual manner with two outer surfaces and a filling of rubble and mud in between, but the stones are unworked as is the underlying rock; the stones are more thoroughly worked only in special places, like the small gate in the northeast circuit. The entire manner of construction suggests Carian rather than Greek workmanship. We are obviously dealing with another Carian fortification. The earliest pottery collected on the site may be dated to the early 7th cent. B.C. The discovery of this Carian site, formerly completely unknown, nicely fits with the lines in Homer (Iliad 2,867 ss.), where, in enumerating the allies of the Trojans, he mentions the Carians holding Mount Grium, the Maiandros, Miletus and "Mykale's lofty heights".

Looking at the enormous extent of this place and the amount of pottery spread everywhere it is evident that this was a settlement of no little importance. Furthermore, the walls show clear evidence of intentional destruction; they have evidently been razed to the ground. The only explanation for this is a siege; we are immediately reminded of the fate of Melia which was conquered by the Ionian league and its chora divided among the victors.

Even more remarkable finds were documented here. North of the southern wall a rather even terrace is surrounded by untouched rock. In the southeastern part of this area a low elevation has evidence of a collapsed temple (Fig. 7). The surface is covered with architectural fragments, stones and many roof tiles. Unfortunately, it is impossible to say whether the plan was peripteral, amphiprostyle or simply that this was a templum in antis before excavating. The sheer amount of column fragments points at least to a prostyle front.

Most of the architectural fragments were carved out of coarse crystalline white marble and can be dated to the second half of the 6th cent. B.C. The fragment of a small torus belongs to the east-ionic type with canelures, which are each separated by a burr, but cannot be dated any more narrowly. The columns have only partially been smoothed, but fluting was never intended (Fig. 8). The volutes of the ionic capitals have not been sculpted in the round (three-dimensionally). Instead, clearly incised lines mark the volutes (Fig. 9). A similar technique is employed for many late archaic grave stones in Attica.

The walls of the cella have not been built from large ashlar blocks but from small stones of the grey-blue marble typical for the Mykale. They show regular traces of a pointed chisel. Patterns which look like ornament might easily be explained as an attempt to improve the adhesion of plaster covering all the walls of this temple.

The roof tiles belong to a Corinthian roof, of a type called C2 by Ö. Wikander³⁴. Typical for these is the recessed posterior part where the next tile was intended to hook on. Roof tiles of this type are not confined to the Archaic period.

The best evidence for the date of the temple is provided by two antefixes showing lion heads which can easily be dated to the years around 540 B.C. (Fig. 10). Three identical antefixes which are evidently made from the same mold were donated to the Metropolitan Museum of Art at New York in 1992, but came evidently from this site³⁵. Two similar, but slightly more recent antefixes have been found at Didyma and at Miletus³⁶. These antefixes may therefore be based on a Milesian prototype.

Several architectural elements, as well as fragments of the roof tiles are heavily burned. The latest fragments of pottery found at the temple belong to the end of the 6th cent. B.C. — a date which immediately recalls the catastrophic collapse of the Ionian revolt and the disastrous end of Miletus. However, no similar fate is attested by

34 Ö. Wikander, Ancient roof-tiles. Use and function, *Opuscula Athenensia* 17, 1988, 210s. fig. 4 ("C2").

35 Unpublished, but see: www.insecula.com/oeuvre/O0009435.htm, [/O0009436.htm](http://O0009436.htm), [/O0009437.htm](http://O0009437.htm). I wish to thank Dr. V. Kästner (Berlin) for this indication.

36 1) Didyma F 671: H. Knackfuss, *Didyma I: Die Baubeschreibung* (1941) pl. 223; Å. Åkerström, *Die Architektonischen Terrakotten Kleinasiens* (1966) pl. 57,2. — 2) Milet, Kalabaktepe: *Milet* I/8, Beil II A; Åkerström *ibid.* 103 pl. 53,1.

Herodotus for the Panionion, although we might have expected him to mention such a heinous crime. Having spent three campaigns surveying in the Mykale I am ready to confidently state that no other candidate for the Archaic Panionion is to be seen in the Dilek Dağları. The site at Çatallar Tepe agrees with what we would postulate both for the Archaic Panionion and for Melia. It has an enormous extension to the north and it is a lonesome place. The site commands an overwhelming view of the whole of Ionia which correlates nicely with Herodotus' enthusiastic words about the beauty of Ionia. Moreover, the whole situation exactly fits the thesis of Wilamowitz who in 1906 and without any archaeological evidence was convinced that Melia and the Panionion occupied the same spot. We also should not be too much surprised that Poseidon Helikonios was venerated on top of a mountain. Samian inscriptions³⁷ testify to the fact that also on the island of Samos a sanctuary called 'Helikonion' (i.e. a cult place of Poseidon Helikonios) was a mountain peak sanctuary³⁸.

Be this as it may, it seems obvious that the fortification atop Kale Tepe at Güzelçamlı could never be seen as the ancient settlement of Melia; we are faced with the existence of at least two Panionia, an Archaic one on the one hand and a later one of Classical date. Nevertheless, whatever the role of the Panionion in furthering the formation of the Ionic tribe and the cultural identity of the Ionians, our discovery has suddenly and unexpectedly moved its location back into the spotlight of classical scholarship. But in the light of the severe damage which has been done to the site by illegal diggings throughout the last decade an immediate rescue excavation of the temple seems imperative.

37 cf. IG XII 6 nos. 132, 168, 466, 467.

38 I wish to thank K. Halloff (Berlin) for this important information. With respect to the frequency of the visits payed by the Samians to their Helikonion I would comply with L. Robert, *Inscriptions de Lesbos et de Samos*, *BCH* 59, 1935, 471-488 esp. 480, who localized it on Samos itself. — For cult places of Poseidon Helikonios outside the Mykale see L. Robert *ibid.*

Fig. 1: Mykale. Rough sketch indicating important sites mentioned in the text (G. Kalaitzoglou)

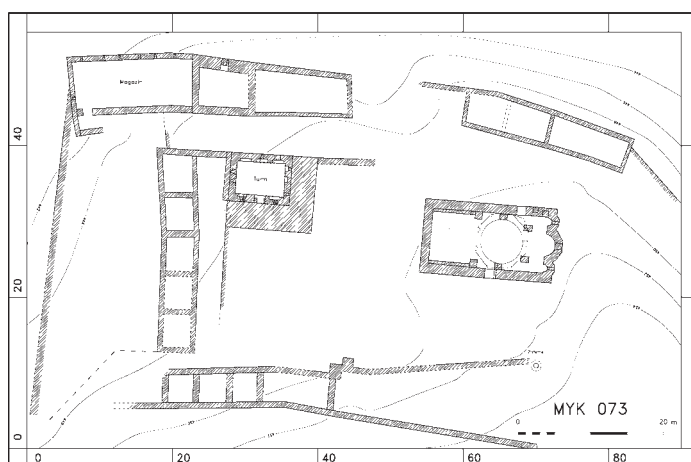

Fig. 2: MYK 73 Kurşunlu Manastır, map

Fig. 3: MYK 238 Ancient settlement north of Atburgazı, later transformed into a Byzantine monastery

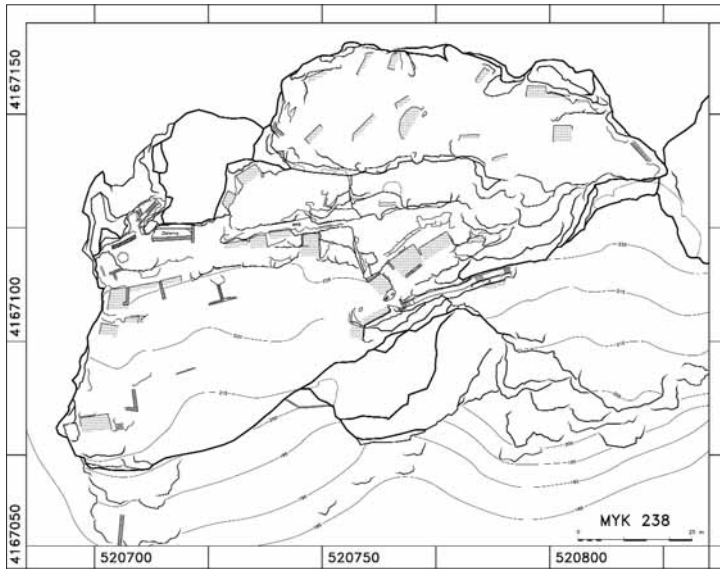

Fig. 4: MYK 138 Melia? Carian fortification at Çatallar Tepe map

Fig. 5: MLK 138 Mella? Carian fortification at Çatallar Tepe as seen from southeast

Fig. 6: MYK 139 Archaic Panionium? Fragment of Ionic volute with incised spiral volute (2nd Half of the 6th cent. B.C.). Marble

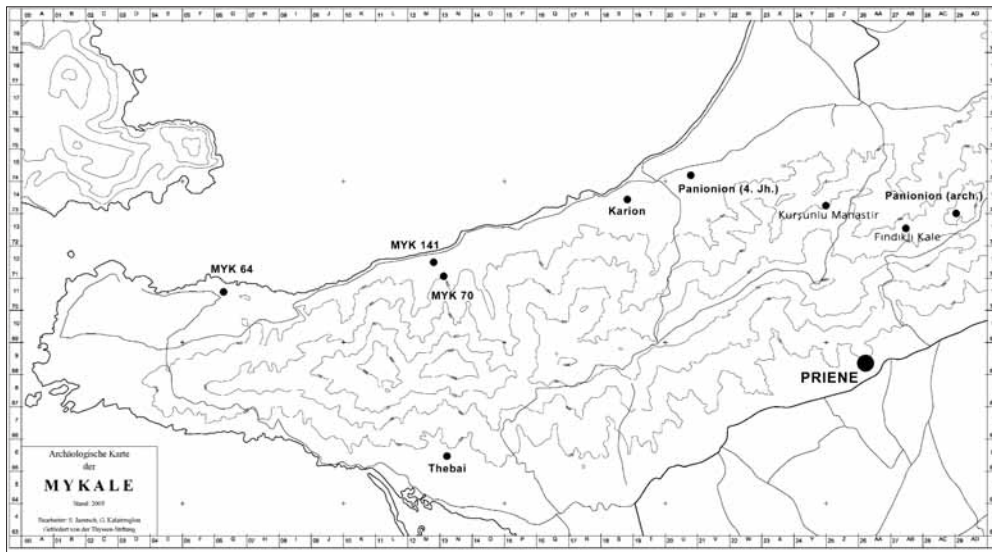

Fig. 7: MYK 139 Collapsed remains of a late Archaic temple-the Archaic Panionium

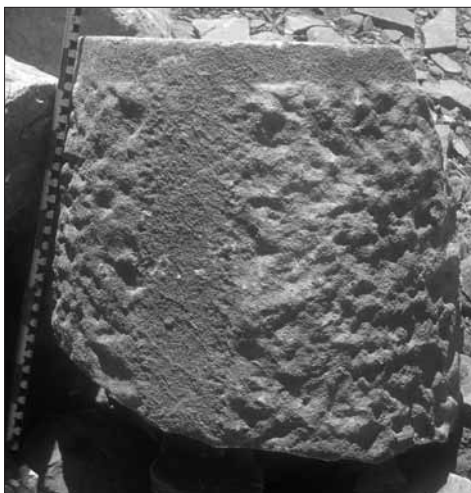

Fig. 8: MYK 139 Archaic Panionium? Fragment of an unfinished marble column

Fig. 9: MYK 139 Archaic Panionium? Lionhead Antefix, ca. 540 B.C.

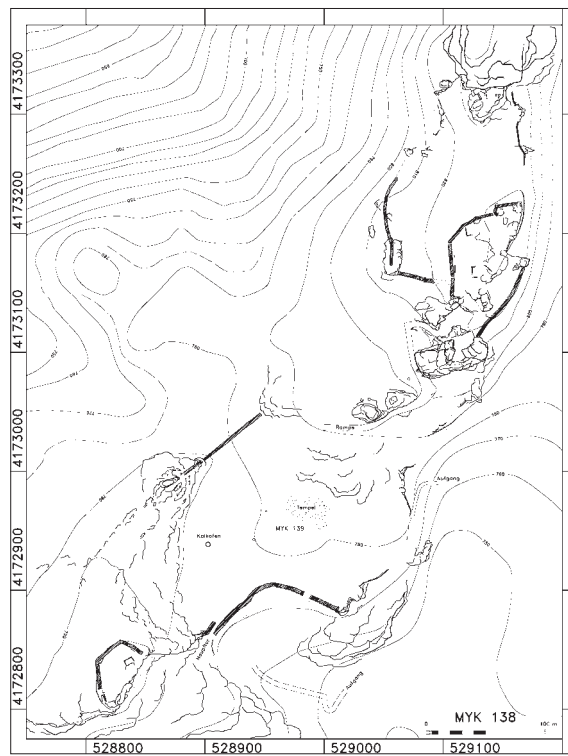

Fig. 10: MYK 138: Melia? Northeast acropolis as seen from the Çatallar Tepe

THE 2004 SURVEY AT SELİME-YAPRAKHİSAR IN THE PERİSTREMA VALLEY, CAPPADOCIA

Veronica KALAS*

The modern Turkish villages of Selime and Yaprahisar are located at the northern opening of the Peristrema Valley (also known as the Ihlara Vadisi or the Melendiz Suyu Vadisi), in the province of Aksaray in western Cappadocia, on the northern slopes of Hasan Dağı. Our survey project has focused on measuring, drawing, and photographing all standing and visible architectural remains from the Byzantine period around Selime-Yaprahisar (Figs. 1, 2). The 2004 survey continued work from similar surveys in 1997 and 2003¹. In 1997, an outline of the settlement was established, as shown in the Site Diagram, which features the various parts of the settlement (Fig. 3)². In 2003 and 2004 we recorded through measured plans and elevation drawings the most significant structures on site, concentrating on those that are most accessible and best preserved³. As of now, fifteen rock-cut, courtyard complexes have been found carved into the volcanic rock outcroppings at Selime-Yaprahisar, as well as a masonry fortification wall built on top of Selime's high plateau. I interpret the complexes as a loose association of domestic residences belonging to the local population of the tenth to eleventh centuries AD. Their documentation contributes to a fundamental reevaluation of Cappadocia's art and architecture from the Middle Byzantine period, which suggests that many of Cappadocia's settlements may be identified as lay rather than

* Yrd. Doç. Dr. Veronica KALAS, Mimarlık Fakültesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 06531 Ankara/TÜRKİYE; Email: vkalas@yahoo.com

- 1 I thank the Ministry of Culture and Tourism, General Directorate of Cultural Heritage and Museums, of the Republic of Turkey for permission to survey the area. In all three seasons students of architecture from the Middle East Technical University in Ankara assisted on the project, helping to measure on site and to produce the final drawings. For the 1997 season, I thank Deniz Gündoğdu; for the 2003 and 2004 seasons I thank Bora Işık and Zeynep Kutlu. In 2003 and 2004, Kemal Gülçen of the photogrammetry lab of the Middle East Technical University worked as head surveyor, providing both the equipment and the technical skills for measuring on site. B. Işık offered additional expertise concerning two-dimensional digital photogrammetry, which we implemented for measuring all of the elevations at Yaprahisar and parts of the sections at Selime Kalesi. Further special thanks go to B. Işık for help with digital photography, and to Z. Kutlu for assistance in Ankara as translator and mediator in dealing with the bureaucracy required to mount this project. I thank the American Research Institute in Turkey for financial support of the 2003 season and Dumbarton Oaks for the 2004 season. A 2004 Dumbarton Oaks Project Grant allowed for the completion of the field project. The digital photographs reproduced in this report were taken by B. Işık and myself. The drawings constitute a joint effort by K. Gülçen, B. Işık, Z. Kutlu, and myself.
- 2 The Site Diagram is designed to show the make-up of each complex and the relationship of the complexes to one another and to the landscape. It is not drawn to scale. A dashed line around structures shown in the Site Diagram indicates that they were noted or published before 1997.
- 3 For the documentation and analysis from the 1997 season, see V. Kalas "Rock-Cut Architecture from the Peristrema Valley: Society and Settlement in Byzantine Cappadocia," (Ph.D. diss., New York University, 2000). For a report on the 2003 season, see V. Kalas, "The 2003 Survey of Selime-Yaprahisar in the Peristrema Valley, Cappadocia," *22 Araştırma Sonuçları Toplantısı*, vol. 2 (Ankara, 2005), 59-70.

monastic in form, function, and context⁴. If this assessment is correct, our survey may offer new insights into the architectural legacy of Byzantium's famous Anatolian warlords of the tenth to eleventh centuries AD.

The complexes are carved into a thick layer of Cemilköy ignimbrite, a grayish volcanic rock, which is relatively easy to carve and erodes in pointed, cone-like shapes. This geological deposit is located underneath a layer of Kızilkaya ignimbrite, a reddish volcanic rock which is harder to carve, has formed high plateaus above the river, and erodes in rectangular block formations⁵. The Kızilkaya plateaus are receding from the river valley to reveal the Cemilköy layers underneath. There are actually four Kızilkaya plateaus, at Selime, Güllükkaya, Aleydinbaşı, and Yaprakhisar. At Selime and Yaprakhisar, the modern villages are built up against the Cemilköy outcroppings underneath the Kızilkaya plateaus, and the complexes from the Byzantine period are carved within the Cemilköy layer. The massive outcropping of Cemilköy ignimbrite at Selime is unusually thick and stands out as one of several peculiarities in the landscape of Cappadocia. Multi-level habitations are carved high up on the sides of the cliffs at Selime and Yaprakhisar, but their full extent is difficult to ascertain. Many spaces are hard to reach because large parts of the cliffs have fallen away due to natural erosion, still active to this day. Continuous reuse over time by local inhabitants, moreover, has destroyed many of the remaining medieval spaces. At Güllükkaya, Aleydinbaşı, and Yaprakhisar 15, the Cemilköy outcroppings are less massive than those at Selime and Yaprakhisar so the rock-cut structures do not extend high up on the sides of the cliffs, the cliffs themselves are less eroded, and people have not lived here in modern times. Therefore the dwellings from the medieval period at these locations are better preserved and easier to ascertain, although many spaces are buried under landslide.

The complexes and associated churches of the settlement that have been identified and recorded are arranged in a one-kilometer square area around the river, as can be seen in the scaled aerial photograph (Fig. 4). At Selime-Yaprakhisar a wide expanse of farmland extends between the river and the rock outcroppings into which the medieval dwellings were carved. A constant water source near farmland, abundant soft rock for carving dwellings, and availability of sunlight for most of the day must have made this an ideal place for settlement. Accessibility must have also been a factor. The area is easy to reach from the Melendiz plain to the north, which may have been the principal entrance into the valley during the medieval period as well. Selime-Yaprakhisar has not been extensively explored until now because the river valley is best known for the painted churches located between Ihlara and Belisırma, about twelve kilometers south of Selime-Yaprakhisar⁶. The valley between Ihlara and Belisırma actually forms a narrow canyon, which provides little land and sunlight between the poplar-lined riverbed and the high cliffs of Kızilkaya ignimbrite. The

4 For a critique of the traditional interpretation of Cappadocia as a land of monasteries, see V. Kalas, "Early Explorations of Cappadocia and the Monastic Myth," *Byzantine and Modern Greek Studies* 28 (2004), 101-119; and R. Ousterhout, "Questioning the Architectural Evidence: Cappadocian Monasticism," *Work and Worship at the Theotokos Evergetis 1050-1200*, ed. M. Mullett and M. Kirby (Belfast, 1997), 420-31. My interest in Cappadocia's courtyard complexes and their interpretation as residences follows upon the work of L. Rodley, *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia* (Cambridge, 1985); T. Mathews and A.-C. Daskalakis-Mathews, "Islamic-Style Mansions in Byzantine Cappadocia and the Development of the Inverted T-Plan," *Journal of the Society of Architectural Historians* 56 (1997), 294-315; and R. Ousterhout, "Survey of the Byzantine Settlement at Çanlı Kilise in Cappadocia: Results of the 1995 and 1996 Seasons," *Dumbarton Oaks Papers* 51 (1997), 301-306. Results of this very exciting survey at Çanlı Kilise are presented fully in R. Ousterhout, *A Byzantine Settlement in Cappadocia DOS 40* (Washington, DC, 2005).

5 I thank Vedat Toprak, Department of Geological Engineering, Middle East Technical University, for clarifying various aspects of Cappadocia's complex geology and directing me to the correct terminology; see A. Temel, M. N. Gündoğdu, A. Gourgaud, and J.-L. Le Pennec, "Ignimbrites of Cappadocia (Central Anatolia, Turkey): petrology and geochemistry," *Journal of Volcanology and Geothermal Research* 85 (1998), 447-71.

6 This region was first documented by N. Thierry, *Nouvelles églises rupestres de Cappadoce: Région du Hasan Dağı* (Paris, 1963); for a more recent catalogue of the churches in the Peristrema Valley, see Y. Ötügen, *Ihlara Vadisi* (Ankara, 1989); see also "Peristrema Valley" in F. Hild and M. Restle, *Kappadokien* (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos) (Vienna, 1981), Abb. 19; and "Plan No. 6: Peristrema Valley" in L. Giovannini, ed., *Arts of Cappadocia* (Geneva, 1972), 205.

riverbed is also difficult to access from the steep cliffs. North of Belisırma, the narrow gorge widens, but few instances of carved dwellings exist within the rock cliffs on either side. At the end of a four-kilometer stretch north of Belisırma, the valley contracts at an area called Güvercinlik. Emerging north from Güvercinlik, one encounters the much wider valley around Selime-Yaprakhisar.

The courtyard complexes at Selime-Yaprakhisar constitute the core of the settlement, whose boundaries are defined to the northwest and southeast by clusters of funerary chapels not attached to any complex. Three chapels north of Selime delineate the northern limit of the settlement (A, B, and C on the Site Diagram)⁷. Four chapels at Güvercinlik, south of Yaprakhisar, mark the southernmost extent. Tombs found in two of the four chapels at Güvercinlik include painted funerary inscriptions dated 1023 and 1024⁸. At Aleydinbaşı 9, a small chapel discovered during our 2003 season includes a painted funerary inscription dated 1035⁹. These tomb inscriptions provide a secure, early eleventh-century phase for the Byzantine period of settlement¹⁰.

The characteristic architectural features of the complexes can be summarized as follows. Courtyards, often four-sided, are sculpted directly out of the rock. The principal wall of the courtyard that leads into the main rooms of the complex is ornamented by a multi-register, sculpted façade with blind niches and arcades. Some courtyards, on the other hand, simply consist of the outdoor space between rooms carved into the naturally occurring landscape. In every case, the courtyards face the river and surrounding farmland. Several kinds of rooms open into the courtyards. These include utilitarian rooms, such as stables, kitchens, and perhaps baths, with rock-cut features inside to indicate their functions. For example, a stable has mangers carved on its walls, and a kitchen has a conical ceiling with a ventilation shaft at its summit. Apart from these rooms, many others are indistinct in terms of their function and could have been multiple-purpose storage and living areas. Some rooms, however, stand out from all of these because of their imitation barrel-vaults, cornices, engaged piers, and blind niches and arcades articulating their walls. In a few examples, carved crosses and geometric designs adorn a flat ceiling. These rooms are more formal in character and are centrally placed in the overall layout of the complexes. They may have functioned as the principal dining or reception halls of the houses, although they may have served multiple purposes as well.

Almost all the complexes include a church attached to one side of the courtyard. The required east orientation of the church was carefully maintained, so the side of the courtyard onto which the church was placed depended on the orientation of the courtyard. Thus the layouts of the complexes north of the river at Selime mirror the examples south of the river at Yaprakhisar. In other words, standing in the courtyards of the complexes at Selime, one encounters the church on the right. Standing in the courtyards at Yaprakhisar, one finds the church on the left. Most of these churches remained unpainted, and therefore have never been studied. They exhibit the domed, four-support, nine-bay plan, which is common for churches in the region from the tenth century onwards. The complexes and their component parts, moreover, are similarly

7 This group of chapels was discovered in 1997 and measured and drawn in 2004. They exhibit three different layouts and demonstrate that the Cappadocian carvers commanded a diverse repertoire of designs, which they could execute with great flexibility.

8 The chapels at Güvercinlik are known as Davullu Kilise, Çohum Kilisesi, Yazılı Kilise, and Aleygediği Kilise. Both inscriptions at Yazılı Kilise (1024) and Aleygediği Kilisesi (1023) name Theodule as the deceased; see N. Thierry, "Études capadociennes: Région du Hasan Dağı: compléments pour 1974," *CahArch* 24 (1975), 183-90.

9 I thank Catherine Jolivet-Levy and Georges Kiourtzian for their assistance in reading the inscription.

10 Two other important, painted inscriptions of the settlement do not provide concrete dates. They belong, nevertheless, to the same period of settlement on account of the style and content of the writing. These are funerary poems located in the narthex of the basilica church at Selime Kalesi and in the narthex of Derviş Akin Kilisesi, which I associate with the area of Selime 4; see Kalas, "Rock-cut Architecture," 119-21, 153-54.

designed, decorated, and laid out, so that they appear contemporary to one another. Combining stylistic elements in the architecture of the complexes with evidence from the inscriptions of the funerary chapels, we conclude that the settlement must date from the tenth to eleventh centuries AD.

The double-courtyard complex known as Selime Kalesi, Selime 2 on the Site Diagram, is the largest and most elaborate in design and decoration of all the examples recorded thus far from Byzantine Cappadocia (Fig. 5)¹¹. It is also the most significant structure at Selime-Yaprakhisar. At Selime Kalesi, rooms are arranged around two courtyards (1 and 32 on the plan). Among the most important are a kitchen, two formal halls (Hall One and Hall Two), a bathing area between the two halls, and a basilica church with side chapel and burial narthex¹². The kitchen comprises a large, main room 2 on the plan, with additional rooms 3-6. Hall One includes room 12, with attached rooms 13-16, and 12a-d on the upper level. These are arranged around the first courtyard. Arranged around the second courtyard are Hall Two and the church. Hall Two includes rooms 22-25, and the bathing area corresponds to room 19. The basilica church with side chapel and burial narthex are rooms 27-28. The basilica plan is unusual for churches of the region at this time and constitutes one of the many outstanding features of this residence. The rooms within the rock at Selime Kalesi together with the outdoor spaces of the courtyards occupy a 3,000 square-meter area¹³. In addition, from end to end, Selime Kalesi spreads out over one hundred meters along the rock face.

Complementing its large scale and elaborate design, the complex is prominently situated high on the cliff at Selime, fifty meters above the level of the riverbed. To arrive at Selime Kalesi, one takes a long, winding tunnel that begins at the bottom of the cliff and opens into the first courtyard, which must have been the principal entrance in the medieval period. From this salient position, providing excellent southern exposure, the entire valley can be surveyed and its main entrance guarded. On account of these remarkable features, Selime Kalesi may have functioned as the principal complex of the settlement. One hundred meters above Selime Kalesi (one hundred and fifty meters above the riverbed) on the high, Kızılkaya plateau is built a fortification wall connected to the complex by another long, steep tunnel carved through the cliff. The fortification wall must be contemporary with Selime Kalesi and the settlement in the valley below because it relates to the complex in both scale and orientation within the landscape. Together they may have acted as a military outpost or stationing point, whose original name, unfortunately, remains unknown¹⁴. This strategically sited military installation leads to the interpretation of Selime Kalesi as a lay, domestic residence of a local warlord and provides substantial material evidence for understanding the region as a frontier zone occupied by powerful magnate families of the Middle Byzantine period.

11 It is larger than the newly recorded examples at Çanlı Kilise in Ousterhout, A Byzantine Settlement, and the largest in the corpus published as monasteries by Rodley, *Cave Monasteries*.

12 Lyn Rodley first described and outlined Selime Kalesi as a double-courtyard complex. Her sketch plan of its various parts has served as an important point of departure for the current study; see Rodley, *Cave Monasteries*, fig. 13. Prior to Rodley are the following accounts: H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylie, Kappadokien, Lykien über christliche Denkmäler* (Leipzig, 1908), 263-64, includes a photograph of the basilica church; J. Lafontaine-Dosogne, "Nouvelles notes cappadociennes," *Byzantion* 33, 1 (1963), 174-76, mentions the basilica; the same author drew a sketch plan of the church and analyzed the donor portrait painted on the interior, west wall above the entrance, in eadem, "La Kale Kilisesi de Selime et sa représentation des donateurs," *Zetesis: Album Amicorum E. de Strijcker* (Antwerp and Utrecht, 1973), 741-53; Thierry, "*Études cappadociennes*," 184, figs. 2 and 13, identified Hall Two as a "Monastic Hall," drew a sketch plan, and commented that the complex deserves a separate study on account of its great size.

13 This surface area includes all of the rooms carved out of the rock as well as the spaces in between that were not carved. 3,000 square meters offers a better understanding of the extent to which the complex spreads out along the landscape, and how long it takes, for example, to walk from one end to the other, from the kitchen to the church. The total floor space of the carved areas only amounts to approximately half this number, at 1,500 square meters.

14 One tentative attempt correlates Selime with Wadi Salamun mentioned by the Arab geographers al-Masudhi (d. 956) and Ibn Kurdadbeh (d. 912) as lying in the province of Cappadocia; see Hild and Restle, *Kappadokien*, 269-70.

The 2003 survey team measured and drew state plans of the fortification wall and of Selime Kalesi. In 2004 we continued our work by measuring and drawing in section four major areas of Selime Kalesi. Two sections, one long and one short, were produced for the kitchen (2-6), Hall One (12 and 12a-d), Hall Two (22-25), and the church (27-28). These sections, depicting the height of the various areas, provide an impression of the volume of the complex and lead to a perception of the structure in its three dimensions, which cannot be rendered in plan alone. By showing the vertical relationships of the various spaces to each other, our sections allow for a fuller understanding of the form and function of the complex. The overall aim is to record Selime Kalesi before it collapses and disappears¹⁵.

Upon ascending from the tunnel into the first courtyard, one encounters the entrance of the kitchen, opening in the west wall of the courtyard (left as one exits the tunnel), and that of Hall One straight ahead (Fig. 6). They are located across the corner of the courtyard from each other. Hall One facilitates, among other functions, circulation and access to many service areas of the complex, such as the kitchen and the room for bathing, so that it may have constituted the daily living space of the household. The more elaborate areas of the house, the ceremonial Hall Two and the church, open into the second courtyard. They stand at the opposite end of the complex and are arranged around a separate courtyard. Spaces, therefore, are laid out in hierarchical fashion, with service areas encountered first and ceremonial areas last, perhaps indicating that the head to this household had considerable social status¹⁶.

These important architectural features and their relationship to one another can now be better understood by adding our section drawings of 2004 to the plan of 2003. For example, a high, barrel-vaulted porch covers the entrances from the courtyards to the kitchen, the two halls, and the church. As the significance of these spaces increases, so does the size of their entrance porches, so the vault of the porch in front of the kitchen is 6 m. tall, whereas that of Hall One rises 7 m. above the courtyard floor (Fig. 7). The section drawing through the kitchen also shows the great height of its conical vault with a ventilation shaft at its summit, 9.50 m. above the floor. Several rooms behind the main room of the kitchen, perhaps used as additional work areas, are smaller in floor space and lower in height as well.

The two large halls at Selime Kalesi also display interesting features. Hall One is tall, wide, and rectangular, measuring 14 m. in length, 8 m. wide, and 5 m. high. It is covered by a flat ceiling and is designed on two levels, which is unusual (Fig. 8). Barrel-vaulted alcoves on the lower level have waist-high benches along their back walls that could have been used as platforms for sleeping. A single niche above each bench could have been used as a cupboard. An arcade on the upper level opens onto a gallery that wraps around this intriguing space. Hall Two is long and rectangular, like Hall One, but much larger in floor area and height, measuring 16.50 m. in length, 6 m. wide, and 7.50 m high. Instead of a flat ceiling, a tall, barrel vault adds considerable volume to an impressive interior (Fig. 9). It features the tallest entrance porch, 10 m. high, with a large arched window above the doorway into the hall to allow extra light and air inside (Fig. 10). Perhaps the principal reception and dining space for the head of the household, this hall preserves several important features, such as an elevated

15 New cracks continue to appear throughout Selime Kalesi every year. In addition to the effects of natural erosion on the soft rock, the number of visitors to Selime, which has steadily increased over the past few years, causes an acceleration of the rate of decay. Unfortunately, there is no way to prevent the erosion of Selime's cliff. It is possible, however, to regulate the manner in which tourists visit the site and treat the monument. I have offered suggestions in site management to the Ministry of Culture and Tourism and the local museum in Aksaray to help prevent further damage.

16 For a sociological analysis of the settlement based on the observation that there is a hierarchical arrangement of rooms within each complex, as well as a hierarchical arrangement of the complexes themselves situated in more or less prominent places within the landscape, see V. Kalas, "Cappadocia's Rock-Cut Courtyard Complexes: A Case Study for Domestic Architecture in Byzantium," *Late Antique Housing*, Supplementary Volume to *Late Antique Archaeology* 3, ed. S. Ellis, Y. Marano, and L. Özgenel (Leiden, 2005), forthcoming.

threshold to the second half of the hall, a distinct and evenly carved blind arcade on the elevated part of the hall, and plaster on its walls (Fig. 11). A tunnel (17) from Hall One opens into the lower, not the upper, half of the hall, indicating that all visitors had to ascend the elevated threshold in ceremonial fashion. At the back of the hall is a cruciform room (23) with a cross carved in relief on the ceiling, barrel-vaulted alcoves like those in Hall One, and a private entrance into a latrine (24). Perhaps the cruciform room served as the dining chamber itself.

Finally, the basilica church of Selime Kalesi corresponds to the fourth impressive space of the complex, located across the corner of the courtyard from Hall Two. This is one of the largest rock-cut churches in Cappadocia, measuring 12.50 m. in length, 11 m. wide, and 7 m. high. Although paintings in the central nave and apse are poorly preserved, the church is carefully executed (Fig. 12). The alternating pier and column support system of the arcade is unusual, resembling contemporary Romanesque architecture of medieval Europe. Details such as the running hood molding of the arcade, the cornice at the springing of the barrel vault, colonnettes at the corners of the piers, and the capitals and bases for the columns and piers are nicely articulated. The church, moreover, is positioned within the rock so as to allow the carving of a window that lets light into the sanctuary of the central apse. Although Cappadocian rock-cut architecture is generally regarded as organic in nature, details such as these show that considerable planning was involved in executing the complexes at Selime-Yaprakhisar.

In addition to measuring and drawing Selime Kalesi, we recorded significant features that may help to reconstruct its original shape, including the positioning of rock-cut furnishings and the location of carvings apparently associated with secondary use of the structure. The goal of this operation is to assess the form and function of each room and the manner in which the various spaces relate to one another and to the complex as a whole. The great challenge in this endeavor is to determine which features belong to the original, Byzantine phase, and which belong to a secondary or later phase of re-carving and use¹⁷. Particularly interesting at Selime Kalesi are cuttings on the rock surfaces around the entrances to various rooms and tunnels that could accommodate wooden beams as frames for installing doors. Additional cuttings throughout the complex attest to other kinds of lost furnishings, probably wooden, like shelves in niches or grilles to block windows.

We also recorded systematically the number, kind, and size of *tandır* found carved on the floors of various spaces. A *tandır* is a type of circular oven structure approximately one meter in diameter used for both heating and cooking and still utilized in Cappadocia today. The most interesting example is carved on the floor of the large opening above the doorway to Hall Two, a highly unlikely place for cooking. Cold air coming into the hall during the winter months could have been heated by this clever placement of a *tandır*. This sort of detailed information for Byzantine residences in general is entirely lacking in current scholarship.

In three different rooms (4, 12, and 22) of the complex, we have found four examples of a feature that may be identified as a pit-loom. Several examples appear in other complexes of the settlement as well. A rectangular pit (about 1.50 x .50 m.) is carved onto the floor, usually with one short side positioned near a wall, as in the example at the southeast corner of room 4 (Fig. 13). A place to sit is carved at the short end

17 Primary features are carefully and precisely carved and are consistent with the design and layout of the rooms in which they are found. Secondary features exhibit a lesser quality of execution and often intrude haphazardly onto the architectural design of a particular space, cutting through cornices or piers, for example. All primary features appear to belong to the tenth to eleventh-century phase of execution, whereas secondary features are impossible to date. They belong to a secondary phase of use that may range from the medieval to the modern period. My sincere thanks goes to Robert Ousterhout for showing me how to read Cappadocian architecture and how to make these kinds of distinctions. My approach to the architecture at Selime-Yaprakhisar developed from my experience working with him at Çanlı Kilise during the 1996 and 1997 seasons.

against the wall, and the depression in front of this seat could accommodate the weaver's legs. Post-holes are positioned in the floor beside the four corners of the pit and could have been used to erect a frame above the pit. The loom, therefore, would be arranged parallel to the wall, and the weaver could sit under the frame to weave horizontally. The back wall could be used for additional support of the frame while at the same time serving as a backrest for the weaver¹⁸. These features belong to the original carving of the complex and provide substantial material evidence for household production of textiles in Byzantium, a subject that has not yet been documented or studied extensively¹⁹.

In addition to recording Selime Kalesi, special emphasis has been given to the courtyard complexes at Yaprahisar, which display the most impressive rock-cut façades in all of Cappadocia. The sculpted façades appear on the principal courtyard walls leading into the main rooms of the complexes. The unusually well preserved façades at Yaprahisar display the full extent of their original lengths and heights and are monumental in scale. The façades of most other complexes in Cappadocia that can be dated to the Byzantine period have collapsed, so that only the complexes' interiors remain²⁰. At Yaprahisar local villagers use the complexes for dwelling and storage so the façades suffer not only from natural erosion but also from re-carving by the local population to install locks and doors. The interiors of these complexes, moreover, are almost entirely destroyed from the effects of continuous re-use over time. In 2003 we recorded the façade at Yaprahisar 11 using two-dimensional digital photogrammetry to generate a measured elevation drawing. This technique is particularly effective in recording Cappadocian rock-cut architecture, and its application to Yaprahisar's façades constitutes an innovation. In 2004 we continued in the same fashion by recording the façades at Yaprahisar 10 and 14.

Among the façades at Yaprahisar and at other complexes of the settlement as well, two types can be distinguished. In both types, superimposed registers that vary in number and height divide each façade vertically. Laterally, however, one type uses pilasters to divide each register into bays; the other type features an uninterrupted blind arcade on each register. Every register on each façade includes the same number of bays or arches, either three, five, or seven. The main doorway into the complex on the ground floor is placed in the central bay or arch to produce a symmetrical design. Shallow, horseshoe shaped blind niches of varying shapes and sizes further decorate the wall within each bay or arch in rhythmic, symmetrical patterns. Although all of the façades are based on a similar design pattern, no two are exactly the same. Yaprahisar 14 (21 m. long and 11 m. high) presents two horizontal registers, a tall, lower one and a short, upper one (Figs. 14, 15). A continuous blind arcade of seven arches adorns each register, and one shallow blind niche appears within each arch on the upper register. These articulations of the façades do not match the interior spaces of complexes, serving only to ornament the courtyard wall. At Yaprahisar 14, the tall arcade at ground level does not correlate to any interior space, except for three small square rooms opening off the second, middle, and sixth arches, an arrangement that maintains lateral symmetry in the design. The large scale and elaboration of these façades that do not reflect interior spatial divisions may be seen as status markers for individual household owners.

In addition to Selime Kalesi and the façades at Yaprahisar, during the 2004 season we recorded various other parts of the settlement. By re-visiting all areas we

18 For a modern example of a similar pit-loom in a nearby, subsistence-farming village house, see F. Ertuğ-Yaraş, "An Ethnoarchaeological Study of Subsistence and Plant Gathering in Central Anatolia," (Ph.D. dissertation, Washington University, St. Louis, 1997), Plate 110.

19 See comments in J. Ball, *Byzantine Dress: Representations of Secular Dress* (New York, 2005), chap. 3.

20 See Kalas, "Rock-cut Architecture," 107-117.

were able to make several corrections to the Site Diagram first produced in 1997. With a digital camera we photographed all fifteen complexes that had been previously recorded only in slides and black and white prints. Churches, courtyards, and utilitarian rooms associated with various complexes were also measured and drawn in state plan. In 2004 we measured and drew plans of the following: churches A, B, and C north of Selime mentioned previously; a utilitarian room named Ambar Odası near Selime Kalesi; a large stable near the entrance to the tunnel leading up to Selime Kalesi; the Derviş Akın Kilisesi, which is associated with the area around Selime 4 and features the only well preserved paintings on site; two churches at Güllükkaya 6; one church with the dated inscription at Aleydinbaşı 9; a large kitchen at Yaprahisar 11; and the courtyard of Yaprahisar 13.

It is hoped that this study will provide a rare compendium of rock-cut architecture from Byzantine Cappadocia with which to examine the art and architecture of houses, and the daily life of society on the Byzantine frontier. The observations on the original fittings of Selime Kalesi contribute to our understanding of the form and function of a Middle Byzantine aristocratic residence. The façades at Yaprahisar offer significant examples of non-ecclesiastical, Middle Byzantine architectural elevations. Possible cosmopolitan sources and influences on their design may allow the discussion of the cross-cultural context of Cappadocia during this time²¹. Overall, the architecture of the settlement demonstrates that strong local traditions of engineering a living environment merged with artistic influences from the outside. Carvers worked within a particular design repertoire, which they could manipulate and change with great flexibility and virtuosity as they sculpted the landscape.

The settlement at Selime-Yaprahisar, moreover, offers substantial material evidence for one of the most dynamic historical processes in the history of Byzantium. When the Byzantine Empire regained its eastern territories after the devastating Persian and Arab invasions of preceding centuries, powerful Byzantine magnates and their families settled Cappadocia. Once secured, the region bred leaders of large families who, in two instances (Phokas, Tzimiskes), garnered enough strength and support from local contingents to march on the capital and usurp imperial authority itself. Other such families (Maleinoi, Skleroi) were famed for causing disruptions to imperial authority, occasionally appeased by land grants, which may provide the historical context for Selime²². The important question posed by Selime Kalesi and its fortification wall is whether the installation can be considered in the context of Byzantium's push east in the ninth to tenth centuries, or whether it belongs to the period after Cappadocia has been reintegrated into the empire in the tenth to eleventh centuries and its lands parceled out to local lords²³. The identity of the donors who appear painted on the west wall of the basilica church at Selime Kalesi, and are clad in brocaded robes signifying their aristocratic status, remains a mystery²⁴. These men surely owned and inhabited Selime Kalesi. Perhaps they also commanded the valley, the settlement at Selime-Yaprahisar, and the wider region beyond.

21 See Mathews and Mathews, "Islamic-style Mansions."

22 For this historical background see M. Kaplan, "Les grands propriétaires de Cappadoce (VI-XIe siècle)," *Le aree omogenee della civiltà rupestre nell'ambito dell'Impero bizantino: la Cappadocia (Galatina, 1981), 125-58*; J.-C. Cheynet, *Pouvoir et Contestations à Byzance (963-1210)* (Paris, 1990); M. Whittow, *The Making of Byzantium 600-1025* (Berkeley, 1996); and J. Haldon, *The Byzantine Wars* (Gloucestershire, 2001), 78-96.

23 As expressed by Anthony Bryer: "The ebb of Arab influence in central and eastern Anatolia revealed a number of provincial dynasties, many of Armenian origin, from which the government of Constantinople never completely wrested local control. From the eleventh century, these families helped to transform and 'feudalize' the Byzantine government and ruling class, successfully competing for the throne itself", in A. Bryer, "A Byzantine Family: The Gabrades, 976-1653," *University of Birmingham Historical Journal* vol. 12, no. 2 (1970), 164; see also S. Vryonis, "Byzantium: The Social Basis for Decline in the Eleventh Century," *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 2 (1952), 161-70.

24 See Lafontaine-Dosogne, "La Kale Kilisesi," 741-53.

Fig. 1: View of Selime from Yaprakhisar

Fig. 2: View of Yaprakhisar from Selime

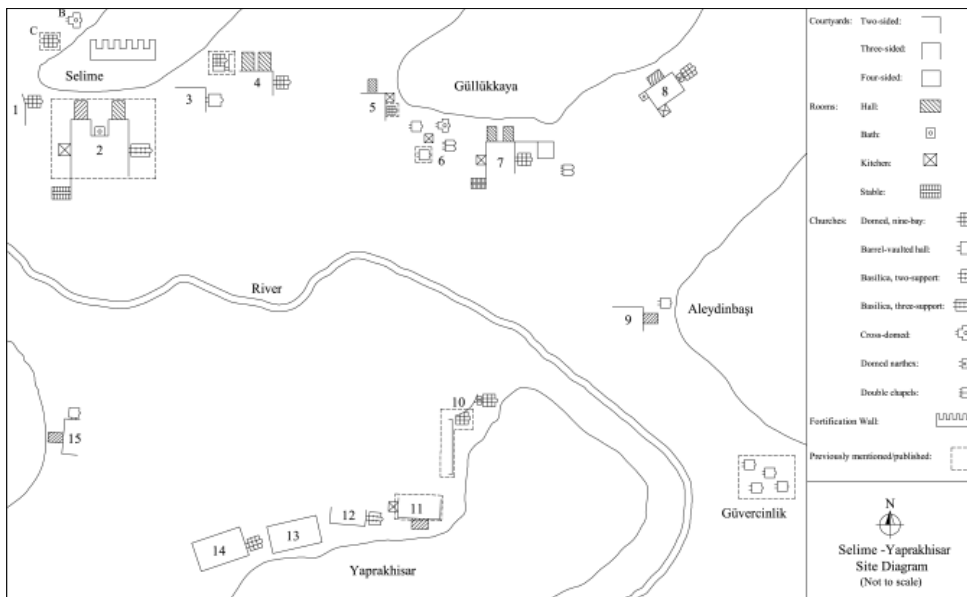

Fig. 3: Site diagram with legend

Fig. 4: Scaled aerial photograph of Selime-Yaprakhisar

Fig. 5: Selime Kalesi, plan of the complex

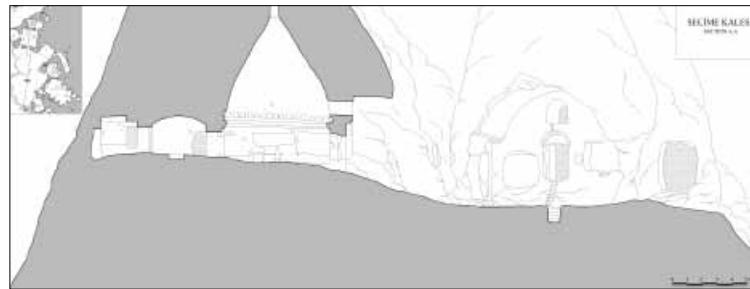

Fig. 6: Selime Kalesi, Section A-A, through the first courtyard and the kitchen

Fig. 7: Selime Kalesi, hall one, view of the vaulted entrance porch

Fig. 8: Selime Kalesi, hall one, interior view toward the northwest

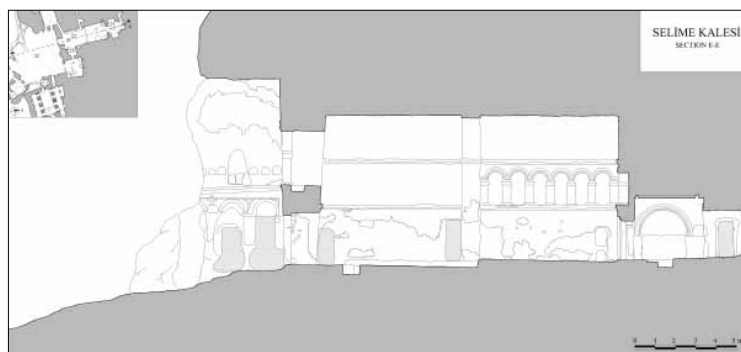

Fig. 9: Selime Kalesi, section E-E, through hall two

Fig. 10: Selime Kalesi, view of the second courtyard and the vaulted entrance porch of hall two from the upper floor of 29-30

Fig. 11: Selime Kalesi, hall two, interior view of the west wall

Fig. 12: Selime Kalesi, basilica church, view of the north arcade from the sanctuary toward the west entrance

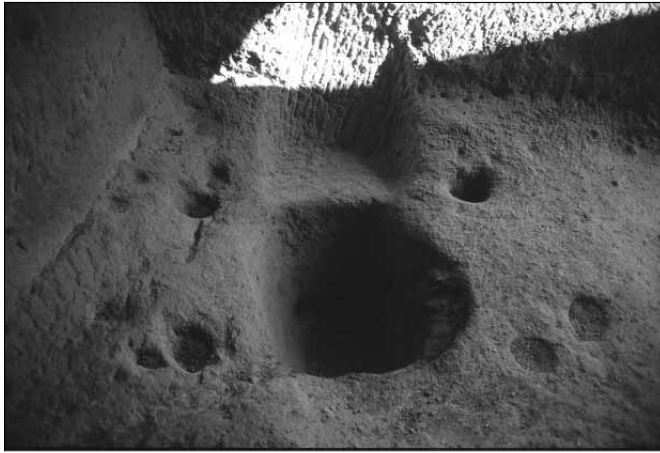

Fig. 13: Selime Kalesi, pit-loom, located at the southeast corner of room 4

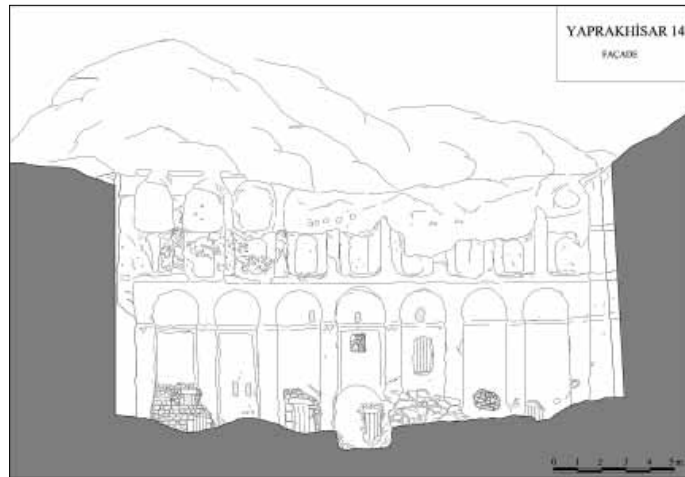

Fig. 14: Yaprahisar 14, elevation drawing of the courtyard façade

Fig. 15: Yaprahisar 14, view of the courtyard façade

GALATIA BÖLGESİ KALELERİ/YERLEŞMELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI: ANKARA VE KIRIKKALE İLLERİ, 2004

*Levent Egemen VARDAR**

Ankara çevresindeki, bilgileri çoğunlukla tarihsel verilere bağlı kalan Antik Çağ kale ve yerleşmelerinin arkeolojik değerlendirmesine yönelik, 1996 yılında başladığımız yüzey araştırmasına 2005 yılında da devam edilmiş ve 10 gün arazide çalışılmıştır. Araştırmalarımız, öncelikle yeni alanlar belirlenmesine ve gözlemlenmesine yönelik olmuştur. Arazi çalışmalarının ağırlıklı bölümünü, Ankara'nın doğusundaki İdris Dağı (1992 m.) çevresindeki alanların incelenmesi oluşturmuştur. Çalışmada iki ilin (Ankara-Kırıkkale), 8 ilçesinde, 12 antik alan incelenmiştir (Harita: 1). Ayrıca 5 alanda yapılan gözlemler çalışmalarımızın bir başka başlığını oluşturmuştur. Gerek çalışmalarımızın gelecek sezonlardaki önceliklerini belirlemek ve olanaklarımız oranında en kapsamlı belgeleme ve envanter çalışmasını gerçekleştirmek, gerekse risk yaratan sorunları tespit etmek üzere, bu alanlarda gözlemler yapılmıştır. Gölbaşı Kaymakamlığı bahçesinde korumaya alınan antik yapı öğeleri belgelenmiştir. Kalecik ilçe merkezindeki kale ziyaret edilmiş ve mimari özellikleri, karşılaştırmalarda değerlendirilmek üzere araştırılmıştır. Gündül ilçe merkezindeki Hasan Hüseyin Atalay Parkı'nda ve aynı ilçeye bağlı Kamanlar Köyü'ndeki Şehit Tolga Akpınar Parkı'nda korunan ve nereden getirildikleri henüz belirlenemeyen Antik Döneme ait mimarî bloklar incelenmiştir. 2004 yılında tespit edilen ve belgelenen "taş eser" sayısı 153'tür. İncepelit Köyü/Beypazarı'nda belirlenen yazıtlı bir mezar steli ile birlikte bu yıl saptanan ve araştırılan antik yazıtların sayısı 20'ye ulaşmıştır. Yüzey araştırması, fiilen Levent Egemen Vardar (arkeolog), Ali Vardar (şehir plancısı), Doç. Dr. Sema Doğan (sanat tarihçisi) tarafından gerçekleştirilmiştir.

ŞABANÖZÜ

Polatlı İlçesi, Şabanözü Beldesi'nin 2.5 km. kuzeydoğusundaki Kale Tepe, geçen yıl çevresindeki birçok alanı incelediğimiz Çile Dağı'nın batısında yer almaktadır. 1020 m. rakımda ve çevresindeki tepelerden bağımsız, konik ve yaklaşık 70 m. yüksekliğindeki bir tepe üzerinde kale bulunmaktadır (Harita: 2). Tepenin çevresindeki yamaçlar, sert sayılmayacak bir eğimdedir. Kuzeyinden gelen Şabanözü Deresi ile güneyindeki, doğudan gelen Kuruca Dere, batıda birleşir ve bu yönde Sakarya Irmağı'na doğru ilerler. Kalenin görüşü de batıda, Sakarya Irmağı yönündedir. Gordion çevresindeki tümülüsler, görüş alanındadır. Doğusunda ise 1440 m.ye kadar Çile Dağı'nın tepeleri yükse-

* Levent Egemen VARDAR, Arkeolog, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kazılar Şubesi, 06100 Ulus-Ankara/TÜRKİYE e-posta: levent.vardar@kultur.gov.tr

lir. Genel olarak oval biçimli sayılabilecek kalenin doğu-batı doğrultusunda uzunluğu 56 m. kadarken, genişliği 40 m.yi biraz aşar (Çizim: 1). Böylece, yer yer kayalık üzerinde ve surla çevrili yaklaşık 1.5 dönümlük bir alan elde edilmiştir. Sur duvarları tüm yönlerde izlenebilir ancak özellikle kuzeybatı yönde daha iyi korunmuştur. Görülebilen sur yüksekliği 0.80 m.yi geçmez. Sur üzerinde kule belirlenmemiştir. Duvarın genişliği 2.05 m. olarak ölçülmüştür. Orta ve küçük boy, çokgen ya da biçimsiz taşlar birbirine uydurulmuştur. Yanlardaki görece iri taşların araları, küçük boy taşlarla doldurulmuştur. Harç kullanımına ilişkin bir veri gözlemlenmemiştir. Sur üzerindeki olası kapı, doğu yöndedir. Surun dışında tepe, doğu ve batı yönlerde yaklaşık 50 m. uzunluğunda teraslar halindedir. Bu teraslar üzerinde, yapıların varlığına kanıt sayılabilecek ve inşaya uygun taşlar, dağınık bir durumda görülebilir. Gerek mimari özelliklerin, gerekse seramik buluntuların değerlendirilmesiyle, kalenin Geç Antik Çağ-Bizans Dönemine ait olabileceği düşünülebilir.

Kalenin 400-500 m. kadar kuzeyinde, Şabanözü Deresi'nin oluşturduğu vadi içinde antik bir yerleşim alanının bulunduğu, yüzeydeki yapı taşlarından ve seramik örneklerden anlaşılmaktadır. Yüzeyde, birkaç kesimde duvar temelleri izlenebilmektedir. Yerleşim alanı, bitişiğinde akan dereye paralel uzanan, yüksekliği 10 m. geçmeyen, çoğunlukla kayalık bir teras üzerinde yer almaktadır. Uzunluğunun en az 100 m., genişliğinin ise 50 m. olduğu varsayılırsa, 5 dönümden az olmayan bir alan iskân edilmiş olmalıdır. Yüzeyde görülen ve yer yer yoğunlaşan seramik örnekler, Hellenistik ve Geç Antik Çağ'a aittir.

Kalenin yine 500 m. kadar güneyindeki tepe üzeri de araştırılmıştır. Bu alanda mimari kalıntıya rastlanmamakla beraber, az sayıda, kaledekilerle çağdaş olan seramik örneklerle karşılaşmıştır.

Şabanözü belde merkezindeki eski ama ibadete açık cami girişinde, Erken Bizans Dönemine tarihlenebilecek iki sütun başlığı yer almaktadır.

BAYRAM

Ayaş İlçesi, Bayram Köyü'nün 1 km. doğusundaki Kale Sırtları'nda, yaklaşık 1150 m. rakımda bir kale kalıntısı yer almaktadır. Kale, batıya doğru alçalan yamaçta, bir tepe üzerindedir. Eğim, doğusunda 1420-1440 m.ye kadar yükselmektedir. Geniş ve derin görüş alanı batıya yöneliktir. Önceki yıllarda incelediğimiz Gökçebaş Kale-si'nin¹ 3 km. güneyinde bulunmaktadır. Çevre, meşelik bir arazidir. Kale, genel biçimiyle yuvarlak bir form gösterir, ancak batı yan, diğer yönlerdeki kavisli hatların tersine, doğrusal hatlar ve sert açılı kırılmalarla biçimlenmiştir (Çizim: 2). Simetriyi ve düzgün biçimi bozan bu özellik, yapının topografyaya ve kayalık morfolojiye uygun inşa edilmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Kalenin, karşılıklı yönlerdeki surlarının arası 30 m. kadardır. Böylece, yaklaşık 1 dönümlük bir alan, surla çevrelenmiştir. Kayalığın doğal yapısı, iç alanda yerleşim olanaklarına pek uygun değildir. Surlar tüm yönlerde izlenebilir. Görülebilen sur yüksekliği, özellikle güneydoğu yönde 2 m. kadardır. Duvarın genişliği 2.50 m. olarak ölçülmüştür. İri boy (1.30x1.20x0.40 m. ve 1.60x1.00x0.75 m. gibi), çoğunlukla çokgen ve dörtgen bloklardan inşa edilmiştir. İri bloklar, orta ve küçük boy taşların yardımıyla birbirlerine uydurulmuştur. Harç kullanılmamıştır. Sur duvarı yer yer kayalara entegre edilmiştir. Bu haliyle arkaik bir izlenim vermektedir (Resim: 1). Sur üzerinde kule belirlenmemiştir. Kapı olabilecek bir düzenlemeye de rastlanmamıştır, ancak olası kapı batı yönde yer alabilir. Surun dışında ve kuzey kesimdeki teras halindeki düzlük, yaşam alanına en elverişli bölümdür ancak bu kesimde imâr izleri belirlenmemiştir. Kale içinde ve yakın çevresinde seramik gözlemlenmemiştir.

1 L. E. Vardar, "Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması" 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002, s. 301-302; L. E. Vardar, "Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması:2001" 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2003, s. 210.

GÜZELÇİFTLİK

1999 yılında incelediğimiz GÜDÜL İlçesi, Güzelçiftlik Köyü'nün çevresi², 2004 yılında tekrar araştırılmıştır. Bu yılki incelemelerimizde, köyün 1.5 km. kadar güneybatısındaki Dikmen Tepe'de ve köyün 750 m. kadar batısındaki Küçükale Tepe'de birer kale ile yine batı yönde, ancak 1250 m. mesafede, merkezinde bir kilisenin yer aldığı bir Bizans yerleşim alanı belirlenmiştir (Harita: 3).

Dikmen Büyükkale: 1150 m. rakımlı konik ve tüm yönlerde yaklaşık %25 eğimli tepenin en üst kesiminde bir kale yer almaktadır. Tepe, çevresindeki en yakın düzlükten, en az 150 m. yüksektir. Çevre tümüyle ormanlık bir arazidir ve çoğunlukla meşe ağaçlarıyla kaplıdır. Güneyinde, doğudan batıya olmak üzere Kirmir Çayı akmaktadır ve çayın oluşturduğu geniş vadi, derin bir görüş alanı yaratır. Diğer yönlerde de geniş bir görüş bulunmakla beraber, kuzeyindeki Kurumcu Dağ'ın dorukları 1600 m.den itibaren yükselir. Anlaşılan, Kirmir Vadisi'nin oluşturduğu doğal yol üzerinde, önemli ve stratejik bir konumda inşa edilmiştir. Vadi içinde bu topografik özelliklerde bir başka alan yoktur. Kirmir Çayı'na 2 km. uzaklıktadır. Yine bu mesafede ve çaya bitişik olmak suretiyle, 1999 yılında incelediğimiz Yeşilöz Asar Tepe³ yer almaktadır. Kale, günümüze oldukça sağlam kalmıştır ve mimari özellikleri hakkında yeterli bilgi edinmemizi sağlayacak verileri yansıtmaktadır (Resim: 2). Kaleyi, bir biçimle adlandırmak güçtür, ancak zorunlu kalınırsa, doğrusal ya da geniş kavimli hatlarla oluşan bir ovalikten söz edilebilir (Çizim: 3). Ovalliği, düzgün hatların geniş açılarla birleştirilmesi sağlamaktadır. Zira kulelere ulaşan ve kırılmayı yaratan duvarlar, izlenen doğrultuda yumuşak bir kırılma yaratır. Duvarlar arasındaki en geniş mesafe, yaklaşık 75 m. uzunluğuyla doğu-batı doğrultusundadır. Bu yönlerde oluşan uç köşelerde birer kule yer almaktadır. Bu iki kuleyi güneyden, yani Kirmir Vadisi'ne yönelik yandan çevreleyen sur üzerinde, iki kule daha belirlenmiştir. Anlaşılan, vadi yönü savunma ya da gözlem bakımından özel bir önem göstermekteydi. Buna karşın kalenin kuzey yanında kule belirlenmemiştir ancak bu yanda, surun dışında, uzunluğu 30 m.yi, genişliği ise 15 m.yi aşan, ana surla paralel olmak üzere bitişik bir alan, benzer bir duvarla kaleye bağlanmıştır. Sur üzerinde biri batı, diğeri doğu yönde olmak üzere iki kapının varlığı saptanmıştır. Bununla beraber, kuzeyde kaleye entegre edilen alanı çevreleyen sur üzerinde de bir kapı yer almaktadır. Bu haliyle kuzeydeki "ek" alan, kalenin askerî işlevinden ziyade günlük yaşama dönük sivil amaçlarına (örneğin atların barınabileceği ahırlar) yönelik gibidir. Güney ve doğudaki kuleler yarı yuvarlak bir biçimdeyken, aralarındaki üçüncüsü ise dörtgen planlıdır. Batıdaki son kulenin ise varlığı belirlenmekle beraber planı hakkında kesin bilgiler sağlanamamıştır. Kalenin boyutları göz önüne alınırca, iskâna uygun bir alanın varlığından söz edilebilir. Öte yandan kalenin ortasında, içinde hâlâ su bulunan bir kuyu görülmektedir. Ayrıca, yapı inşasına uygun orta ve küçük boy taşlar da yüzeyde gözlemlenebilir. Yapı duvarları, çoğunlukla çokgen, kısmen dörtgen iri boyutlu blokların, daha küçük boyda taşların birlikte kullanılmasıyla inşa edilmiştir. Dörtgen bloklar, yatay sıraların oluşmasına imkân vermektedir. İyi korunmuş kalede sur yüksekliği birkaç yerde 3 m.yi aşmaktadır. Sur genişliği ise 2.50 m.den az değildir. Görece küçük boyutlu taşlar, aralarda dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır. Harç izi görülmez. Kapı genişlikleri 1.50 m. kadardır. Kapı sövelerini oluşturan bloklar ve lento, in situ durumda görülebilir. Batıdaki kapısının blokları üzerindeki iki zıvana deliğinden, kapının yapısı hakkında fikir elde edilebilir. Kalenin kuzeyindeki yamaç üzerinde ve 150-200 m. dışında, topografyaya uygun ancak batıya ilerledikçe yükselen ikinci bir surun varlığı dikkat çekicidir. Bu sur kaledeki duvar tekniği ile benzerlik gösterir. Yaklaşık 200 m.ye yaklaşan uzunluğu tarafımızdan izlenmiştir ancak, kaleyi veya tepeyi tümüyle çevreleyip çevrelemediği, ormanlık arazi ve zaman kısıtlılığı nedeniyle araştırılamamıştır. Kale,

2 L. E. Vardar-N. Akyürek Vardar, "Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması: Ankara ve Kırkkale İlleri, 1999" 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001, s. 237-238.

3 L. E. Vardar-N. Akyürek Vardar, "Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması: Ankara ve Kırkkale İlleri, 1999" 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001, s.238.

mimari özellikleri bakımından, 2000 yılında incelediğimiz Akkaya Kalesi ile benzerlik gösterir. Gözlemlenen seramik örnekler Geç Antik Çağ'a ait olmalıdır.

Küçükkale: Dikmen Kale'nin 1 km. kadar kuzeydoğusunda ve tepenin eğiminin bittiği düzlükte, 990 m. rakımlı yükselti üzerinde, ikinci bir kale yer almaktadır. Bu kadar yakın mesafede iki kalenin varlığı şaşırtıcıdır ya da dikkat çekicidir. Kale, asgarî mimari ve plan özelliklerinin belirlenmesine imkân verecek biçimde iyi korunmuştur. Yamacın, doğuya ve kısmen güneye bir manzarası bulunmaktadır. Diğer yönlerdeki görüş, Dikmen Tepe ve Kurumcu Dağ yükseltileriyle engellenmektedir. Savunma açısından dikkat çekici ve avantaj sağlayan bir topografya özelliği görülmemektedir. Kale üzerinde çok sayıda yarım yuvarlak kule yer almaktadır (Çizim: 4). Bu yuvarlak kuleler, yapının kuzey-güney doğrultusundaki 50 m.yi, doğu-batı doğrultusunda 40 m.yi aşan boyutlarının oluşturduğu dörtgen biçimi ovalleştirmektedir. Sur üzerinde toplam 8 kule belirlenmiştir. Bu bakımdan her yönden bakıldığında, en az üç kule görülmektedir ya da yaklaşanı karşılamıştır. Anlaşılan, topografyanın sağlayamadığı savunma avantajı, çok sayıda kulenin inşası ile giderilmeye çalışılmıştır. Kuleler arasındaki uzaklık 4.30 m. ile 16.40 m. arasında değişmektedir. Bu bakımdan kulelerin birbirine yakın planlandığı anlaşılmaktadır. Sur üzerinde, batı, doğu ve güneye yönelik olmak üzere üç kapı, belirgin bir biçimde saptanabilmektedir. Kuzeyde ise kuleler birbirine görece daha yakın olduğundan, bu yönde bir kapı açılmamıştır. Bu düşüncenin tersi de geçerli olabilir, kuzeye kapı öngörülmediği için kuleler birbirine yakın inşa edilmiştir. Yapının genel teknik özellikleri Dikmen Kale ile benzerlik gösterir. Sur duvarları, çokgen ve dörtgen iri boyutlu blokların, daha küçük boyda taşlarla birlikte kullanılmasıyla inşa edilmiştir. İç ve dış yüzlerin arası, görece moloz sayılabilecek malzeme ile doldurulmuştur. Görülebilen sur yüksekliği ortalama 1 m.den azdır. Harç izi görülmez. İç alanda, yüzeyde kayalar doğal hâllerindedir, belki bazı sıra dışı iri bloklar tıraşlanmış olabilir. Bu durumda, iç alanda bir yapılaşmadan söz edilemez. Kale iç alanında seramik örneklerle rastlanmamıştır.

Kilise: Küçükkale'nin 500 m. kadar batısında ve hemen hemen aynı yükseklikte bulunan metruk evin duvarlarında ve çevresinde, antik bir yapıya ait mimari öğelerin kullanıldığı belirlenmiştir. Bu alanda yapılan araştırmalarda, görülen malzemenin bir kiliseye ait olduğu anlaşılmıştır. Düz bir terasın ortasında, 55.5x72 m. boyutlarında, duvarları ve 3 köşesi belirgin, olasılıkla daha erken bir döneme ait olan bir temenos içinde yer alan kilise, temel seviyesinden izlenebilen *in situ* apsis duvarıyla belirlenebilmektedir. Temenos üzerindeki belirgin, 2.60 m. genişliğindeki kapı güneye, Dikmen Tepe'ye ve üzerindeki kaleye yöneliktir. Girişin iç kesiminde ve alanın güneydoğusunda, çok sayıda yapı bulunduğu, izlenebilen duvar temellerinden anlaşılmaktadır. 0.95 m. kalınlığındaki duvarın oluşturduğu ve doğuya yönelik apsisin çapı 7.05 m. olup yapının boyutları hakkında önemli bir veri sağlar. Apsisin güney bitişiğinde görülen yine *in situ* düzgün duvar temelleri, yapının yan nefine ait olabilir. Yaklaşık 4.50 m. boyutlarıyla, yapının planına ilişkin önemli bir veri oluşturur.

Metruk evin kuzey bitişiindeki çatısı henüz tamamıyla yıkılmamış ve olasılıkla ağıl olarak kullanılmış olan alçak damı destekleyen yarım sütunlar, büyük ihtimalle *in situ* yerlerindedir ve ana nefi ayıran sütun dizilerine ait olmalıdır. Benzerlerini, Kappadokia ve Lykaonia'daki tonozlu bazilikalarda bulabildiğimiz çift sütunların kullanımı 6.-9. yüzyıllar arasında yaygındır. Kemerler, bezeme amacıyla pencere ya da niş üzerinde yer almış olmalıdır. Yarım sütunlar ve pencere kemerleri, antik yapıya ait çok sayıda mimari öğenin başlıca örnekleri olarak çevrede görülebilir. Kilisenin mimari öğeleri arasında yer alan arşitrav blokları, olasılıkla daha önceki bir yapıya ait olmalıdır. Üzerindeki antik bezeme (dış sırası), stilize profillerle zenginleştirilmiştir. Mimari bezemenin yansıttığı sadelik, yapının gerek dönem gerekse yerel özellikleri arasındaki yerini ifade eder. Yapının mimari öğeleri yanı sıra küçük bir lâhit teknesi dikkat çekicidir. Temel seviyesinde iyi korunduğu anlaşılan yapı, dönemini yansıtan sayılı örnekler arasında yer alacaktır. Kır evinin temelinde görülen *in situ* dörtgen bloklar ise kiliseden önceki döneme ait antik yapıya, belki bir tapınağa aitti (Resim: 3). Alanın, imâr izi görülme-

yen batı yarısının aksine, doğu yan son derece düzdür, olasılıkla düzleştirilmiştir. Bu kesimde yer alan sarnıç, yerleşimin önemli unsurları arasında sayılmalıdır ve alandaki sürekli yaşam ortamını yansıtır.

Kilisenin 150 m. kadar kuzeydoğusunda belirlenen dörtgen biçimli yapının da plan çalışmaları tamamlanmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda inşa edilen 5.20x8.40 m. boyutlarındaki yapının güney cephesi, 6.95x7.80 m. boyutlarında, enlemesine yerleştirilmiş bir mekânla birleşmektedir. Duvar kalınlığı 0.65 m. olarak ölçülmüştür. İnşasında yer yer iri taşlar ama çoğunlukla moloz sayılabilecek, orta ve küçük boy biçimsiz taşlar kullanılmıştır. Duvar yüksekliği 1 m.yi geçmez. Duvar inşasında harç kullanılmadığı görülmektedir. Yapı ortasında serbest hâlde belirlenen bir sütun parçası, özellik gösteren sayılı mimari unsurlar arasında sayılabilir. Bu iki mekânlı yapının işlevi anlaşılammakla birlikte, doğu duvarında bir yazıt belirlenmiştir. Olasılıkla, Kalopodinos lâkaplı Rahip Polikronios'un ve eşinin mezar taşı, 5.-6. yüzyıla ait olmalıdır. Yazıt, *in situ* olmadığından, yapı ile ilişkisi saptanamamıştır. Yapı, olasılıkla kiliseye çağdaş veya sonraki bir döneme aittir.

Güzelçiftlik Köyü Muhtarlığı önünde görülen ve köylülerce "Emrintaşkeştiği" olarak adlandırılan mevkiden, yani kiliseden getirildiği ifade edilen sütunlar, kilise mimarisinin, yerinde saptayamadığımız bir ögesini gösterir. Köy parkında yer alan ve yine aynı yerden getirildiği söylenen aslan heykeli, bir lâhit kapağı olmalıdır ve kilise alanındaki lâhit teknesinin ölçüleriyle karşılaştırıldığında, birbirine oldukça uygun görünmektedir. Kilise alanında gözlemlenen seramik örnekler arasında, kiliseden daha öncesine ait olabilecek örnekler bulunmaktadır.

KIRBAŞI

Ankara İli, Beypazarı İlçesi, Kırbaşı Beldesi'nin bulunduğu teras düzlük, güneyi dışında tüm yönlerden derinliği 100 m.yi aşan sarp, kayalık vadilerle çevrilidir. Belde- nin hemen batı bitişiindeki vadinin batı yakasında, kayaya oyma mekânlardan oluşan bir yerleşme bulunmaktadır (Harita: 4). Yerleşimin önündeki vadi, yaklaşık 4 km. kuzeydeki Siberis/Kirmir Çayı'na ulaşır. Bu akarsu ise Antik Çağ'ın önemli ve sürekli ulaşım güzergâhlarından başlıcasıdır. Bizans Dönemi haç yolu üzerindeki Sykeon, yaklaşık 5 km. mesafededir ve yöre, gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarla tanınmaktadır⁴. İki alanda yoğunlaşan kalıntılardan, haritada 1 numara ile işaretlenen kesim incelenmiş, 2 numaralı alana ise teşebbüs edilmesine karşın ulaşılamamıştır. Köy sakinlerinden, vadinin çevresinde benzer nitelikte olduğu anlaşılan en az 3 alanın daha olduğu öğrenilmiş, ancak ekibimizce görülememiştir.

Kırbaşı yerleşimi, ekibimizce incelenen "Dikmen Kaya yerleşmesi"nin⁵, hemen hemen aynı enlemde kalmak ve benzer biçimde kuzeye yönelik olmak üzere, 15 km. batısında yer almaktadır. Kayalığın önündeki vadi içinde, güneyden kuzeye, Kirmir Çayı'na doğru eğimli arazide bir dere yatağı vardır. Kaya yerleşmesi dere yatağından yaklaşık 100 m. yukarıda olup aralarındaki eğim çok diktir. Bu yönden tırmanmak zordur. Doğuya bakan ve yüksekliği 20-25 m. kadar olan dik kayalık yüzey, oyularak yaşam mekânlarına dönüştürülmüştür. Erozyon, yapıların dış cephelerini büyük oranda tahrip etmiştir. Kaya yüzeylerindeki morfolojik değişim, mekânların özgün plan ve özelliklerini saptamamıza engel olmaktadır. Doğuya cepheli yerleşmede 100 m.lik bir kesimde yer almak üzere, en az sekiz mekân belirlenmiştir. Vadiye açılan girişleriyle, bağımsız birimler hâlinde inşa edilen mekânlar tek kat hâlinindedir ancak yerleşimin, farklı kotlarda görünen mekânlardan, çok katlı olduğu anlaşılmaktadır.

Yerleşimin en güneyindeki dörtgen A mekânının ana ögesi, güney duvarına bitişik ve odanın tüm boyunca yer alan sekidir. Kuzey duvarındaki kapı, ana mekâna bağlı bir odaya girişi sağlar. Tavan yüksekliği 2.05 m.dir (Çizim: 5).

4 <http://courses.washington.edu/tahirler/>

5 S. Alpaslan-L. E. Vardar, "Galatia'da Bizans Dönemi Kayaya Oyma Örnekler" VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2002, s. 27-39.

İçe açılan kapısıyla dörtgen biçimli B mekânında belirgin bir mimarî özellik saptanamamıştır. İşlev açısından her iki mekânın birlikte değerlendirilmesi gerekir. Kanatımızca, günlük yaşama ilişkin bölümlerdir.

Bağımsız bir birim olduğu sanılan C mekânının, vadiye bakan yanı, büyük oranda tahrip olmuştur ve görünen bölümü, doğal sürecin bakiyesi sayılmalıdır.

Diğerlerine göre daha küçük boyutlardaki D mekânında, dikkat çeken iki öğeden biri, bu kez kuzey duvarına birleştirilmiş sekidir. Diğer ise karşısındaki duvarda yer alan ve mekânı büyük oranda biçimlendiren niştir. A, B ve D mekânlarından anlaşılan, girişe dik olmak üzere, kuzey veya güney duvarları boyunca oluşturulan sekiler ve mekânın boyutlarına uygun olarak karşılıklarına yerleştirilen oda veya nişler, ortak bir planlama özelliğidir.

3.5x9 m. boyutlarındaki E mekânı (Çizim: 6), gerek plan tasarımı gerekse mimari düzenleme bakımından, yerleşimin en özgün özelliklerini yansıtır ve incelenen yerleşim alanının merkezinde yer alır. Boyutları açısından "en büyük" olmasa da karşılıklı yan duvarlarında simetrik yer alan pilasterler ve aralarında kademeli kör kemerlerle düzenlenmiştir. Mekâna ritim kazandıran stilize kemerler, yapının iç plastik öğeleridir. Yanlardakine benzer bir kör kemer, yapının kısa duvarında da izlenir. Mekânın öne çıkan diğer özelliği, yaklaşık 3.5 m. yüksekliğinde, özenle biçimlendirilmiş beşik tonoz tavanıdır. Planına bakıldığında mekân, enlemesine üçe bölünmüştür. Doğu yanda, kısmen yıkık açıklıktan bir biçimde giriş sağlanmalıydı. Bu yöndeki tüm açıklık, giriş olmayabilir. Mekân girişini, açıklık önündeki köseli bir duvarın temel seviyesindeki kalıntıların yansıttığı ipuçlarında aramak gerekebilir. Duvarın, iç mekânla çağdaş olup olmadığı bir yana, görüldüğü kadarıyla mekân, bu duvarla koruma altına alınmıştır. Böylelikle kuzey ve doğusu kapandığından, olası giriş güney yönde düzenlenmiş olmalıdır. Yüksekliği gene bir yana, mekânın taban seviyesini dışa doğru koruyarak bir genişlik ve hareket rahatlığı yaratır. Mekânın diğerlerinden daha özenli yapılmış olması, işlevinin, günlük gereksinimin ötesinde, belki de dinsel bir amaca yönelik olduğunu düşündürülebilir. Kaya kiliselerinin uzun duvarlarındaki benzer kör kemer-pilaster düzenlemeleri, Phrygia'da Erken Bizans Dönemine ait Ayazın (Hamam) Kilise ile Orta Bazilika'da, aynı bölgede Memiç Kaya-Çift Kilise'de Kuzey ve Batı kiliselerde, Kappadokia'da Göreme yakınında Aynalı Kilise Manastırı'nda, Peristrema Vadisi'nde Karanlık Kale Manastırı'nda, duvar yapısı olan Sinassos'taki şapelde görülmektedir⁶.

E mekânının kuzey duvarı-orta nişinde sonradan açıldığı anlaşılan delik, bitişikteki F mekânı ile ilintiyi sağlar. Başlangıç amacından farklı bir gereksinimle, yapının daha ileriki yıllardaki kullanımı ile ilgili kaba düzenleme, özellikle boyutlarına bakılırsa, oldukça sınırlı bir işlevi yerine getirmiş olmalıdır. Bitişik mekânın özellikleri arasında, düzgün olmayan biçimi ve basık tavanı dikkat çeker. Ancak yerleşimde saptadığımız tek duvar sıvası buradadır.

13x6 m. ye varan boyutları ile en büyük G mekânı, yalın bir mimariyi yansıtır ve iki bölümde incelenebilir; 2.10 m. yüksekliğindeki kapı ile girilen yamuk biçimli ana mekân ve girişin karşısındaki duvar boyunca biçimlendirilmiş ve ana mekândan bir duvarla ayrılan niş. Yaklaşık 3.70 m. olarak ölçülen tavanı düzdür. Tüm duvarlarında görülen, çeşitli yüksekliklerde ve çok sayıdaki bağ deliklerinin varlığı, mekânın kullanımını açıklamamıza yardımcı olur; büyük baş ve binek hayvanların barındırıldığı bir ahır olmalıdır. Gözlemediğimiz kaçak kazı çukuru da buradadır.

Yerleşimin incelediğimiz son mekânı, öne çıkan herhangi bir özgün özellik içermez. Kaya yerleşimi içinde bulunan çok az sayıdaki seramik örnek Geç Antik Çağ'dan Ortaçağ'a kadar tarihlendirilebilecek genel özellikleri yansıtır. Kaya yerleşiminin üzerindeki terasta daha fazla seramik örnek görülmesine karşın, buluntular aynı döneme aittir.

6 Haspels, C. H. E. (1971), *The Highlands of Phrygia, Sites and Monuments*, Princeton, New Jersey, 228, 245-248, 252, res. 425-434, 439-445, plan 577-582; Kostof, S., *Caves of God: The Monastic Environment of Byzantine Cappadocia*, Cambridge 1972, 51-64.

Kırbaşı Beldesi'nin Bahçelerüstü mevkiindeki tarlalarda ise yine aynı döneme ait çok sayıda seramik örnek izlenmektedir. Kırbaşı kaya yerleşmesi, özellikle yakın çevresindeki benzerleri göz önüne alındığında, Erken Bizans Dönemine ait bir örnek olmalıdır.

KIRLANGIÇ

Kırıkkale İli, Merkez İlçe, Kırlangıç Köyü ve yakın çevresi araştırılmıştır. Köyün 4.5 km. kadar kuzeybatısında Külhöyük bulunmaktadır. Köyün camisinde, miltaş benzeri ancak üzerinde yazı bulunmayan bir sütun parçası yer almaktadır. Köyün 2.5 km. kadar kuzeybatısında bulunan Malhöyük ise bir tümüldür. Tümülüs, köye ulaşımın sağlandığı yola yakın olmasına rağmen, özellikle yoldan görünmeyen batı yanından, define arayıcıları tarafından, tümülüs tepesinden 6-7 m. derine inen tüneller halinde, büyük oranda kazılmıştır. Köyün 1 km. kadar güneybatısında yükselen hafif eğimli sırtlarda yaptığımız araştırmada ise yüzeyde, Geç Antik Çağ'a ait olabilecek seyrek seramik örneklerle rastlanmıştır.

GÖKDEREKÖY

Kırıkkale İli, Kalecik İlçesi, Gökdereköy'ün 2 km. kadar güneybatısında yer alan Domuzkale mevki incelenmiştir. 1080 rakımlı kayalık tepe, Kızılırmak'ın 3 km. kadar batısında bulunmaktadır. Özellikle kuzey ve batısında geniş bir görüş alanı bulunmaktadır. Yoğun kayalık tepe üzerinde, uygun bir topografik konuma rağmen, bir iskân izlenememiştir. Ancak az sayıda Geç Antik Çağ-Bizans Dönemine ait olabilecek seramik örnekler gözlenmiştir.

GÖKÇEYURT (NENEK)

Mamak İlçesi, Gökçeyurt (Nenek) Köyü'nün 1 km. kadar batısında yer alan 1295 rakımlı Büyükasar Tepe'yi incelemek üzere köye ulaştığımızda, özellikle camide karşılaşılan antik yapı taşları dikkatimizi çekmiştir. Caminin inşasında kullanılan çok sayıda antik blok ve Korinth sütun başlığı ile birlikte, yerel üslûptaki en az 6 adet çift sütun, buradaki kilisenin varlığına işaret eder.

YEŞİLDERE/ŞIHLARBAĞI

Elmadağ İlçesi, Hasanoğlan Beldesi yakınındaki kaya kabartması 1872⁷ yılından beri bilinmektedir. Ekibimiz de kabartmayı 1991 yılında ziyaret etmişti. 2004 yılındaki gözlemlerimizde ise, Ankara çevresindeki sayılı kaya kabartmaları arasında yer alan Hasanoğlan Anıtı'nın, artık iktisadî süreçlerinin sonuna gelmiş ve kapanmaya yüz tutmuş taş ocağı işletmelerinin faaliyetlerinden olumsuz etkilendiğini belirledik. Elmadağ-Hasanoğlan-Yeşildere çevresinin araştırılması, mevcut bilgilerimize katkı sağlamak üzere, 2004 yılı programımızın ağırlıklı hedefini oluşturmuştur (Harita: 5). Bölgede saptadığımız çok sayıda *in situ* ve devşirme mimari öğenin belgelenmesi, kırsal kesimde sürdürmeyi öngördüğümüz arazi çalışmasına ayırdığımız zamanın kısalmasına neden olmuştur.

Yeşildere Beldesi'nin 4 km. kadar güneydoğusundaki "Şıhlarbağı mevkiindeki antik yerleşim alanı, kuzeyden güneye alçalan eğimde akan derenin oluşturduğu bir vadi üzerindedir. Şıhlar Çayı'nın doğusundaki antik yerleşim, geniş bir alana yayılmış durumdadır. Kayadibi Köyü'nün 3 km. batısında yer alan ve "Ağılkaya" olarak da adlandırılan mevki, Ankara-Kırıkkale karayolunun içinden geçtiği vadiye birkaç km. mesa-

7 G. Perrot, E. Guillaume, J. Delbert, *Exploration de la Galatie et de la Bithynie, d'une part de la Mysie, de Phrygie, de la Cappadoce et du Pont*, I-II. Paris 1872. Pl. 12.

fededir. Bu vadi, Elmadağ (1865 m.) ile İdris Dağı (1992 m.) arasında ve doğu-batı doğrultusundaki yegâne geçittir. Vadi, doğuda Kızılırmak'a açılmaktadır. Yerleşim, yükseklikleri 20-30 m. kadar olan birkaç kayalık tepe çevresinde kurulmuştur. Yumuşak eğim, teras duvarları ile daha da uygun bir arazi haline getirilmiştir. Bağlık-bahçelik arazi, günümüzde giderek daha az bakılsa da, çağdaş tarım uğraşını yansıtmaktadır. Bu bakımdan teras duvarları özellikle korunmuş olmalıdır. Teraslar üzerinde çok sayıda yapı kalıntısına ait duvar temelleri izlenebilmektedir. Yapı temelleri arasında kabartmalı figürlerin ve mimarinin betimlendiği blok dikkat çekicidir (Resim: 4). 1.50x1.25x0.63 m. ölçülerindeki friz üzerinde, uzun giysili ve kendi sağına hareketli, olasılıkla kadın figürü, sol yanında bir çelenk tutmaktadır. Bu kompozisyonun üzerinde, sahneyi izleyen bir kartal yer almaktadır. Blokun diğer yarısında ise figürün ilerlediği yönde, bir kapı köşesi görülür. İyi yansıtılmış mimari özellikler ve bezemeler, belirgindir. Blok, tümüyle değerlendirildiğinde bir mezar yapısına ait olmalıdır. Ancak define arayıcıları tarafından tahrip edilmiştir. Bu yapının güneyindeki kayalık, hemen hemen tüm çevresiyle birlikte definelerce kazılmıştır. Kaçakçıların ortaya çıkardığı buluntular arasında, Antik Çağ'ın çeşitli evrelerinde karşılaştığımız bir el baltası dikkat çekicidir. Çok sayıda seramik örnek ise çevreye saçılmış durumdadır. Gözlemlenen örnekler Hellenistik ve izleyen dönemlere aittir.

HASANOĞLAN/DEDEKAYA

İdris Dağı'nın (1992 m.) doruklarından biri olan Dedekaya Tepesi (1925 m.), Hasanoğlan'ın kuzeydoğusunda, kuşuçuğu 7 km. mesafededir. Buradaki yaklaşık 15 m. yüksekliğindeki kayalığın çevresinde yer yer kaçak kazı çukurları görülmektedir. Güneye yönelik kaya cephesinde, mevcut zeminden 3.5 m. yüksekte dörtgen biçimde açılmış bir niş dikkat çekicidir. Boyutları bakımından (yükseklik: 1.70 m, genişlik: 1.65 m, derinlik: 0.70 m.) bir kaya mezarını çağrıştırmaktaysa da bu yorum, büyük oranda spekülasyon olacaktır. Dağın en yüksek noktasında ve manzaralı yerindeki nişi, dinsel bir işlevle açıklamaya çalışmak daha uygun değerlendirilebilir. Çevrede görülen az sayıda seramik örnekler Geç Antik Çağ'a aittir.

ELMADAĞ/SUNGUR

Elmadağ İlçesi'nin 3 km. kadar güneyinde yer alan ve literatürden bilinen Sungur mevkii (Sarmalia ?) ziyaret edilmiştir. 1250 m. rakımdaki, kuzeye yönelik hafif eğimli yamaçlar üzerinde incelenen yerleşim alanında, yapı temelleri ve seramik örnekler görülebilir. Bu alan, literatürde tasvir edilen yere uymaktadır ancak aynı yer olup olmadığı belirlenememiştir. İlkbaharda yüzeyde görülen yoğun ot ve bitki örtüsü, mevcut yerleşimin anlaşılmasını güçleştirmiştir.

KUTLUDÜĞÜN

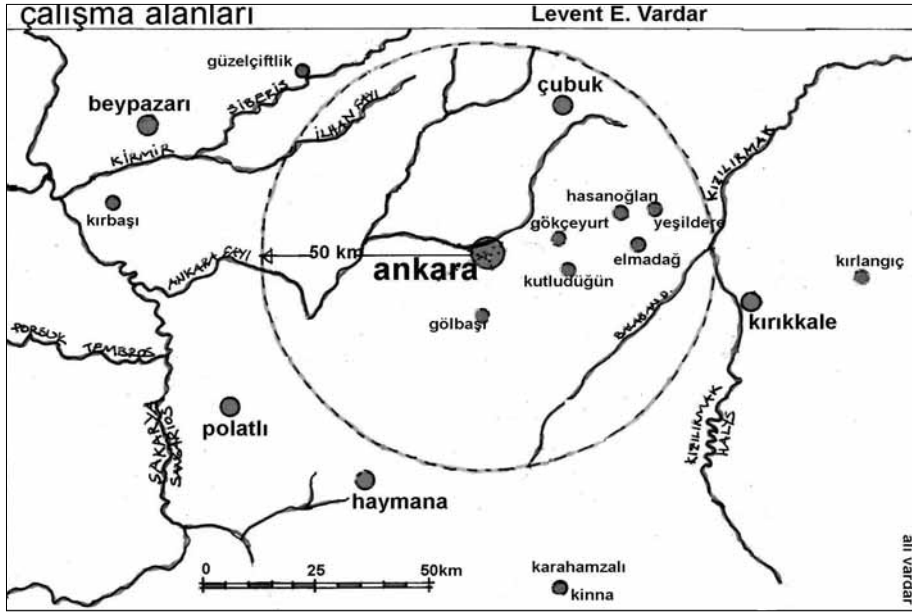
Mamak İlçesi, Kutludüğün Beldesi'nin iskân alanında, çeşitli antik kalıntılara ait olan mimari öğeler belirlenmiştir. Belediye önünde biri yazıtlı, iki sekizgen Bizans Dönemi altarı incelenmiştir. Köyün eski yerleşim alanında yine aynı döneme ait levhalar ile Fatih Mahallesi 5 numaralı evin önünde ve bodrumunda çift sütun ve benzer mimari elemanlar saptanmıştır. Geniş bir alana yayıldığı anlaşılan antik kalıntıların daha ayrıntılı araştırılması suretiyle sayılarının artması olasıdır.

KARAHAMZALI

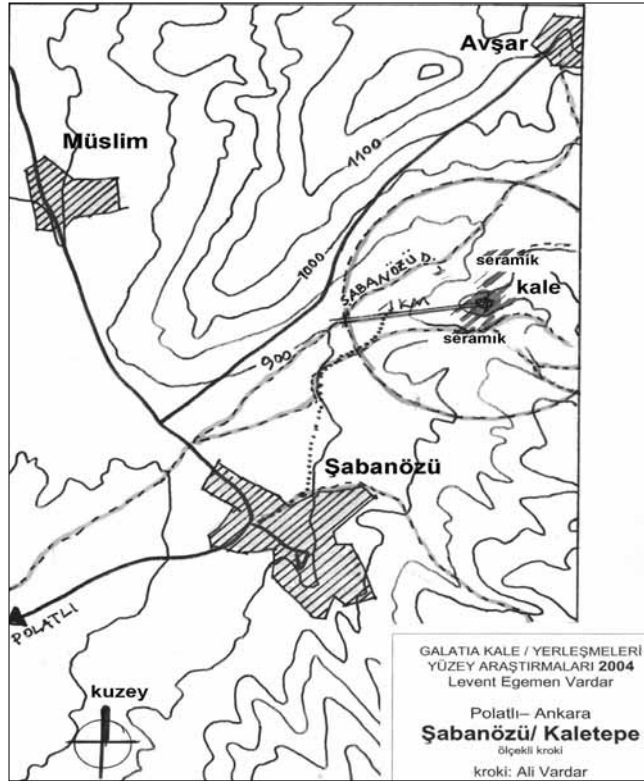
Literatürde⁸ Kinna antik kenti olarak lokalize edilen Bâlâ İlçesi, Karahamzalı Köyü'ndeki kalıntılar, yerleşimin Bizans Dönemini yansıtmaktadır. Hacı İsmet Ünal Hayrati'ndaki iki levhadan birinde, profilli çerçeve ile sınırlanan yüzeyde rozet ve haç motifleri belirgindir. Bu kompozisyon 5.-6. yüzyıllarda sıklıkla kullanılmıştır. Köy içinde de benzer malzemenin yanı sıra bir yazıt da kayıtlara geçirilmiştir. Cami bahçesindeki çift sütun, gerek boyutu gerekse bezeme üslûbu bakımından sıra dışılık gösterir.

2004 yılında ayrıca, sürdürdüğümüz arkeolojik yüzey araştırmasıyla ilişkilendirmek üzere, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde, müzeye ve bağlı birimlere çeşitli vesilelerle nakledilmiş ve hâlen korunmakta olan eserlere ilişkin kayıtların incelenmesi suretiyle, eserlerin menşei ve ait olduğu mevkilere dair bilgilerin topluca değerlendirilmesini sağlamak amacıyla, 17-19 Kasım ve 29 Kasım-3 Aralık tarihleri arasında bir araştırma yapılmıştır. Çalışmalar iki başlıkta yürütülmüştür. İlkinde, 1973-1987 yılları arasına karşılık gelen, 575-821 sayılı Eser Envanter Defterleri'nde, Ankara menşili eserler belirlenmiştir. Diğer çalışma ise özellikle arazi incelemelerine ilişkin bilgilerin yer aldığı ve ilçelere göre tasnif edilmiş, yaklaşık 30 klasör üzerinde olmuştur. Söz konusu arşiv çalışması, sürdüreceğimiz arazi çalışmalarına yön verecek nitelikte olduğundan, önem taşımaktadır.

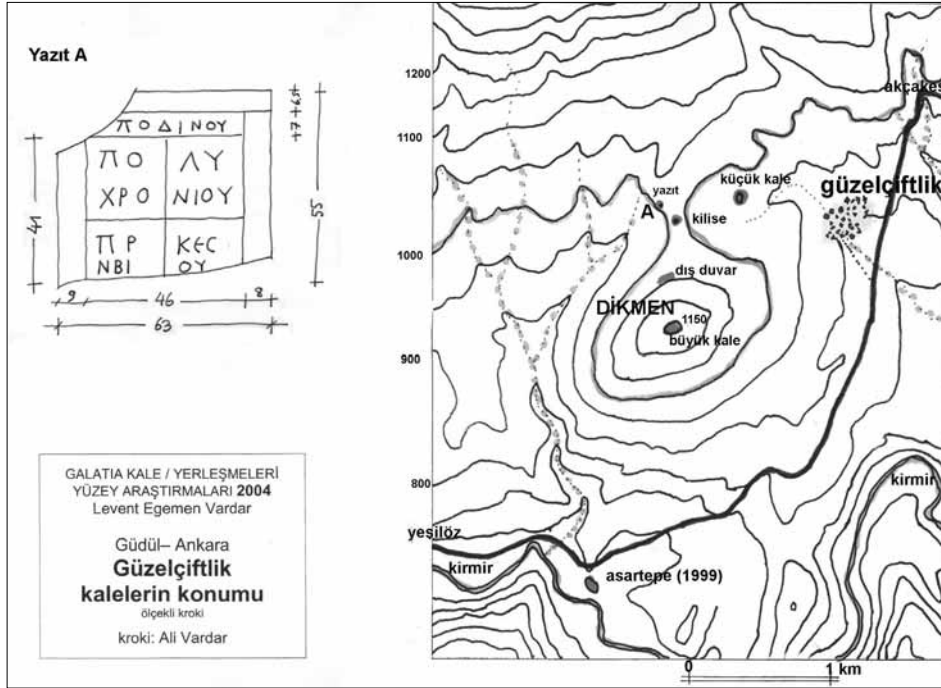
⁸ K. Belke-M. Restle, *Tabula Imperii Byzantini 4 Galatian und Lykaonien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1984. p.189-190.

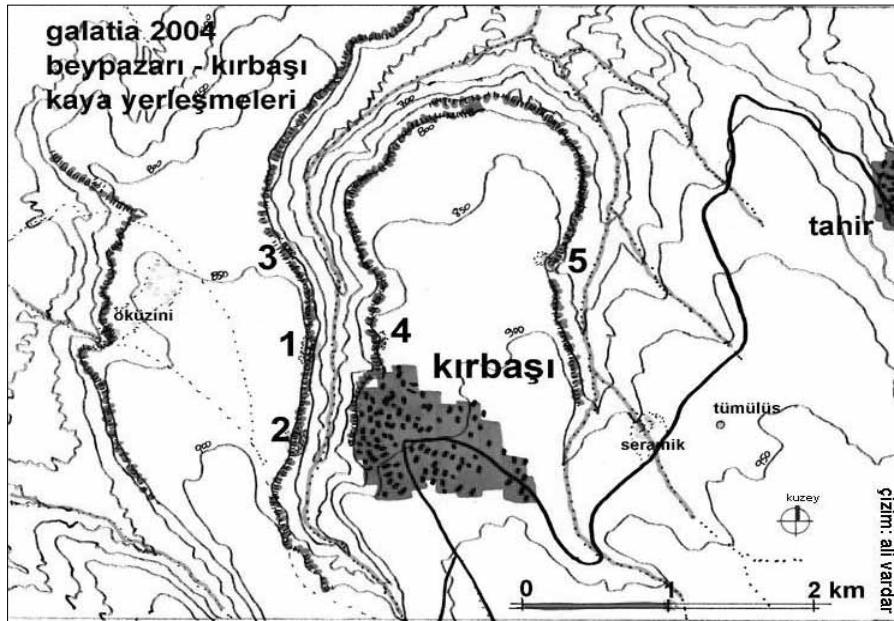
Harita 1: Galatia kaleleri/yerleşmeleri 2004

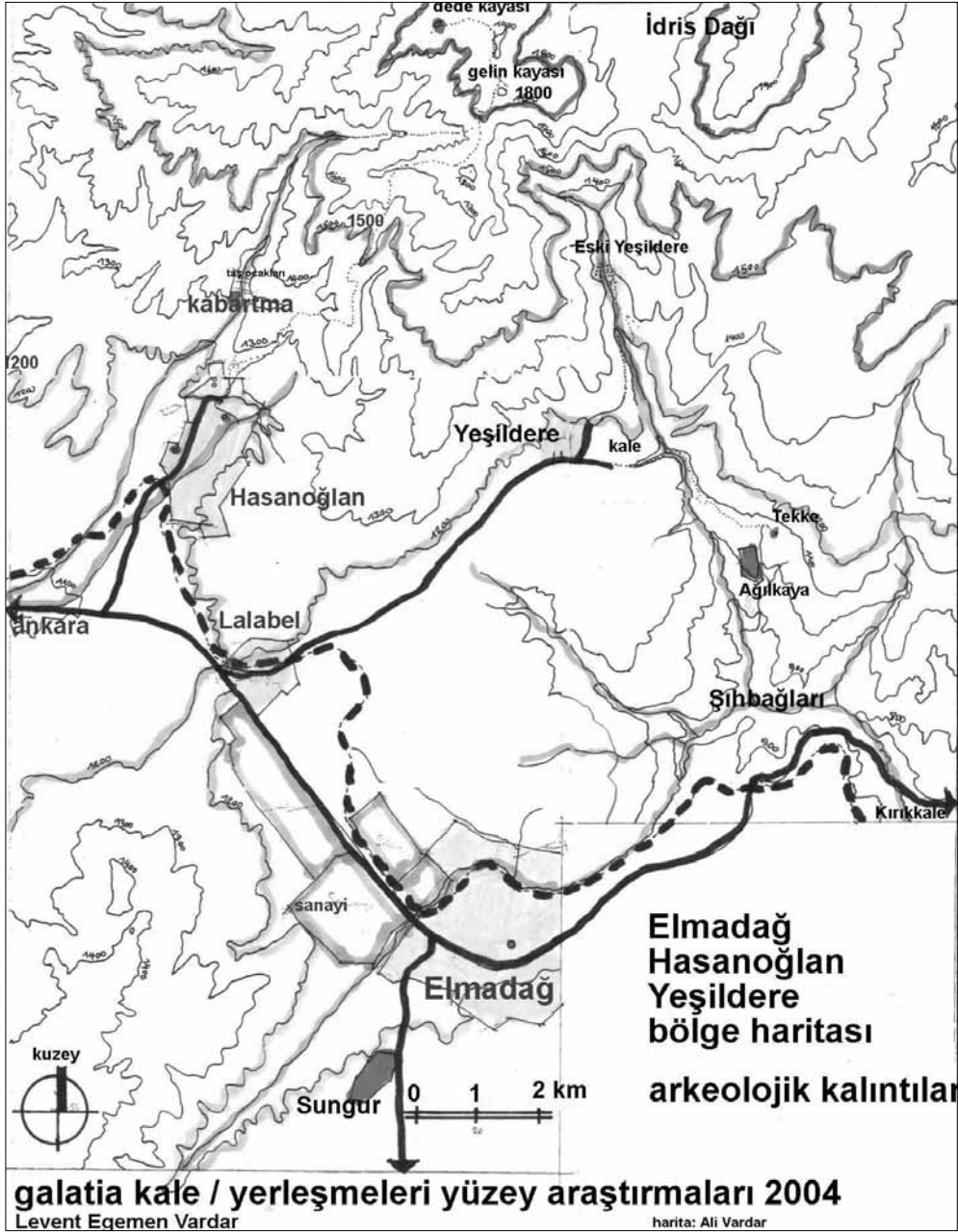
Harita 2

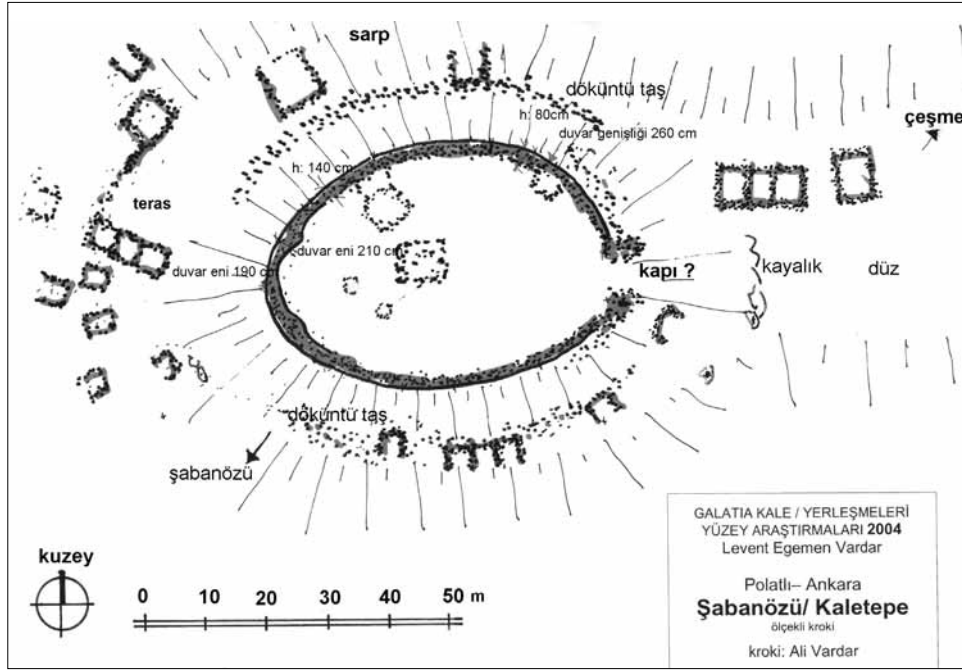
Harita: 3

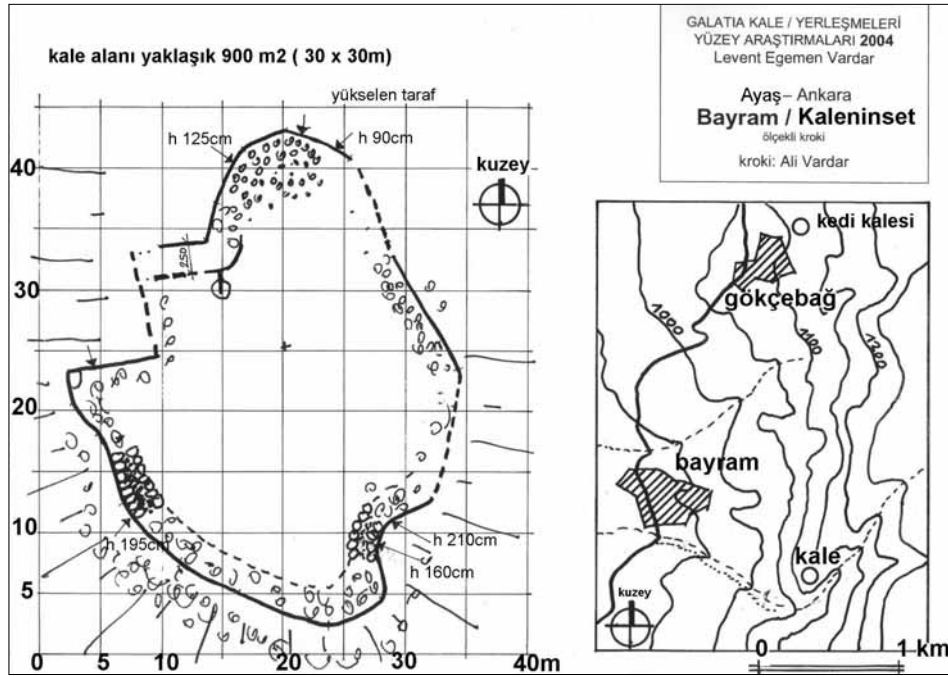
Harita: 4

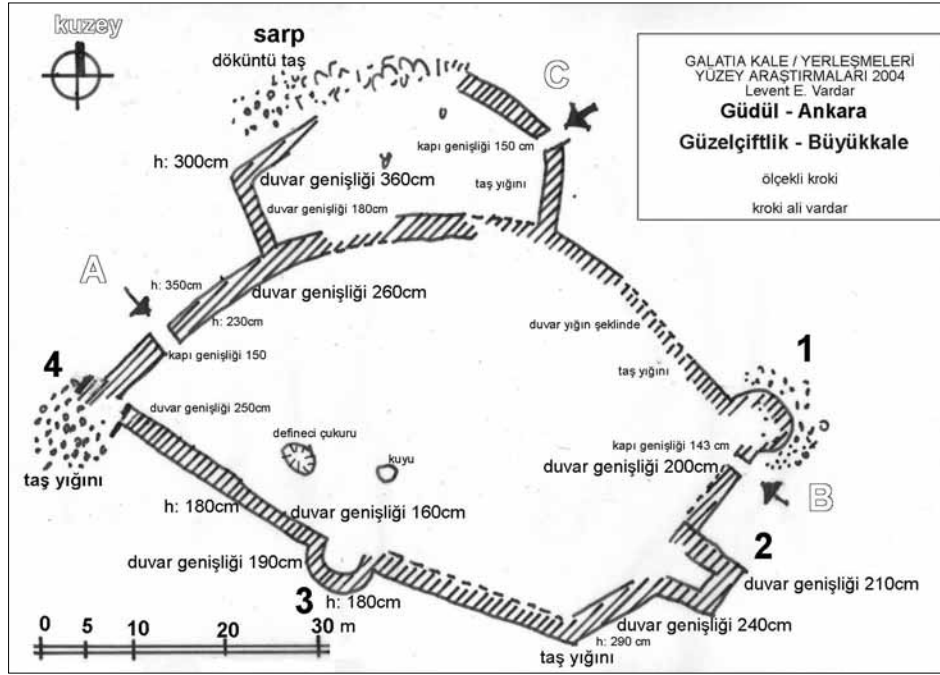
Harita: 5

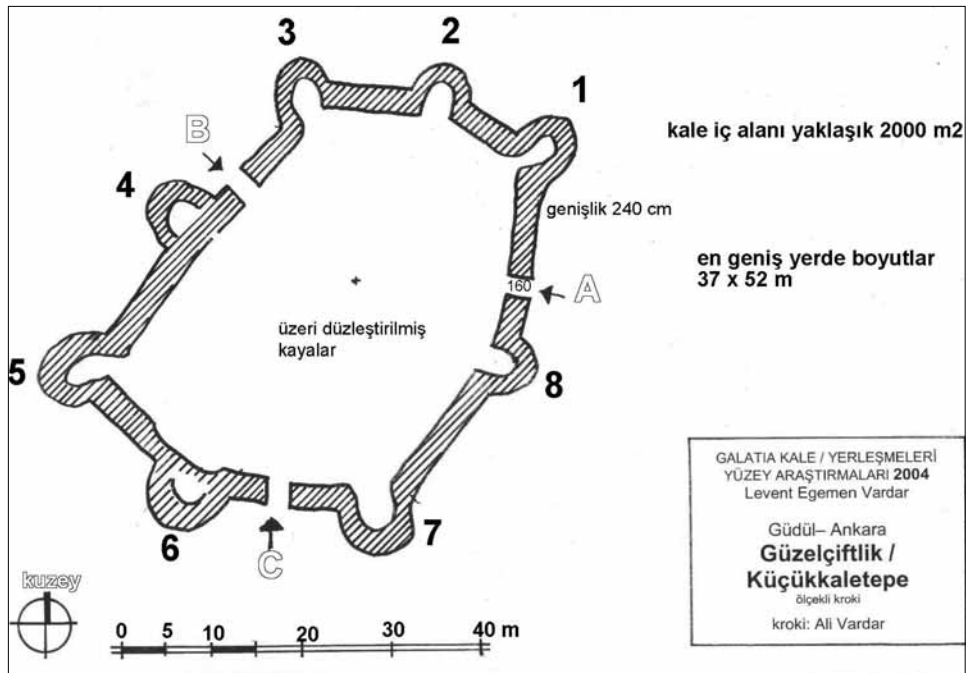
Çizim: 1

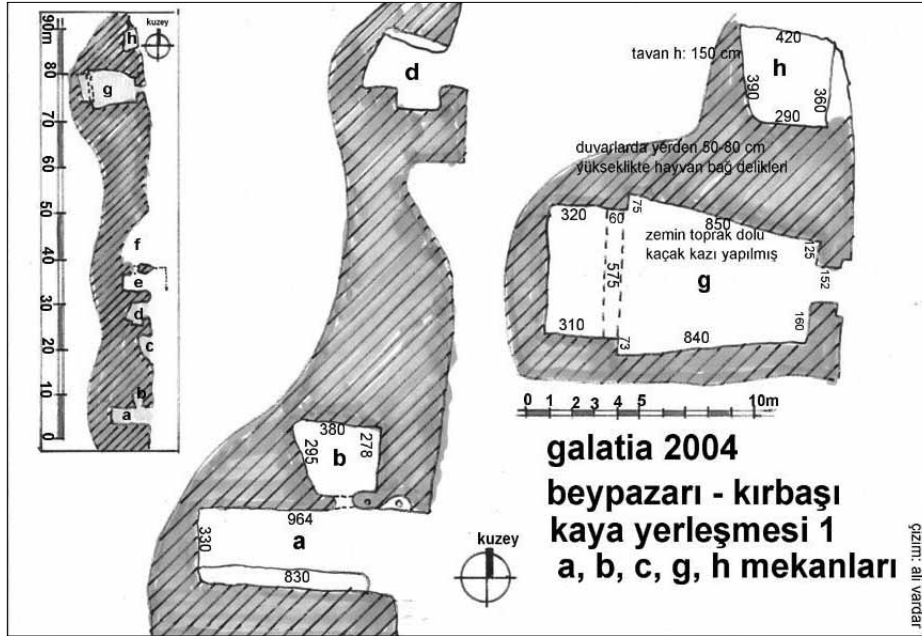
Çizim: 2

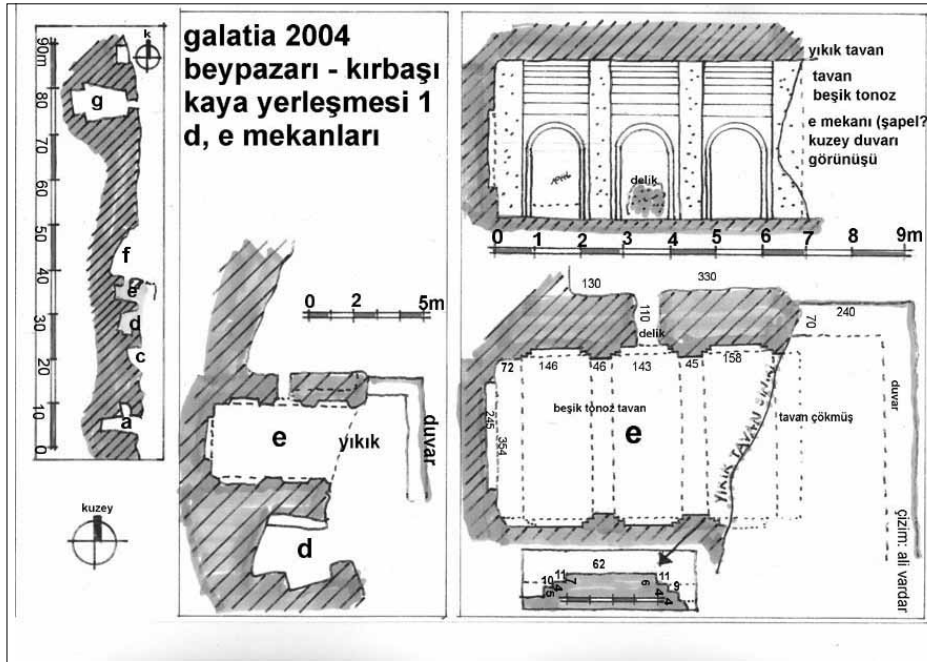
Çizim: 3

Çizim: 4

Çizim: 5

Çizim: 6

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

'KUZEYBATI ANADOLU VE TRAKYA'DA ERKEN KÜLTÜSTİK KAYA (KAYA OYMA VE MEGALİT) ANITLARI VE KÜLT ALANLARI PROJESİ' EDİRNE VE KIRKLARELİ İLLERİ 2004 YÜZEY ARAŞTIRMASI¹

Engin BEKSAÇ*

Edirne ve Kırklareli illeri megalitik ve kült anıtları yanında, Trak Dönemi ve erken süreç kaya anıtları açısından önemli bir potansiyel sahiptir. 2004 yılı çalışmalarına konu olan Edirne İli, Lalapaşa İlçesi ve çevresi ile , Kırklareli İli, Vize ve Pınarhisar ilçeleri çevresi genelde özgün kayalık doğal yapısı ve önemli yükseltilere sahip olmasının yanı sıra, hâlen bazı folklorik ve diğer kültürel verilerin de izlerinin tespit edilebilme olasılığı bu bölgelerde çalışmalara başlamamızda etken olmuştur. Bu durumun gerçekten geçerli olduğu da çalışmalar esnasında açıklık kazanmıştır.

Edirne İli, Lalapaşa İlçesi dahilinde değişik bölgesel açılımlar çalışma konusu yapılarak özellikle dolmenler temelinde alt bölgesel farklılaşmalar bulunduğu gözlenmiştir. Bu oluşumların yanı sıra, adı geçen anıt tipinin bulunduğu konumları itibariyle çevreleriyle tam bir uyum içinde yapılmış oldukları, özellikle yapılan yön ve diğer teşhis çalışmalarlarıyla tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, adı geçen anıtların yapıldıkları süreçler itibariyle önemli bir kültistik kullanıma bağlı olarak, genel anlamda sadece mezar işlevine haiz olmayıp çok geniş bir tinsel kültür bütünlüğüne açıldıkları görülmüştür. Buna karşın bölgede menhirler olarak adlandırılan ve yaygın olarak kullanılmış olduğu görülen diğer bir kaya anıt tipinin, yalın olarak gömü gelenekleriyle ilişkisi teşhis edilmiştir. Menhir olarak adlandırılan anıtsal dikili taşların mezar alanlarıyla ilgisi ve mezar taşı olarak kullanıldıkları aşikardır.

Edirne ve Kırklareli illeri dahilinde yoğunlaşan kaya bazlı kültistik anıt ve erken kültistik alanların ana niteliği itibariyle kült arkeolojileri kadar, arkeoastronomi, sosyal

* Prof. Dr. Engin BEKSAÇ, Sanat Tarihi Bölümü Başkanı, Fen-Edebiyat Fakültesi, Trakya Üniversitesi, Güllapoğlu Yerleşkesi, 22030 Edirne/TÜRKİYE (ebeksac@hotmail.com; bekstrak@trakya.edu.tr)

1 Çalışmanın 2004 yılı aşamasında Edirne ve Kırklareli illerinden alınan desteğin önemi büyüktür. Özellikle kendisine sonsuz teşekkürlerimizi sunmayı bir borç bildiğimiz Edirne Milletvekili Sayın Ali Ayağ'ın, Lalapaşa Belediye Başkanı Sayın Ali Osman Uzman'ın, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Genel Müdür Yardımcısı Sayın İlhan Kaymaz ve personelinin desteklerinin yanında, Lalapaşa Belediyesi Meclis ve Encümen Üyesi Sayın Erdoğan Karaağaç'ın, Fen Memuru Sayın Dursun Civan'ın, Belediye Memuru Mustafa Öztürk 'ün, Ömeroba Köyü'nden Sayın Zülküf Silahşör'ün, Büyünlü Köyü Korucusu Sayın Habil Erken'in, Doğanköy Korucusu Sayın Yusuf Ateş'in, Çömlekakpınar Köyü Muhtarı Sayın İsmayil Arslan'ın katkıları büyüktür. Tüm araştırma çalışmalarımız boyunca destek olan, Kırklareli Müzesi'nin Müdürü Sayın Zülküf Yılmaz ile aynı müzeden Sayın Nalan Yalçıntaş'a ve 2004 yılı için Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak atanmış bulunan ve araştırma boyunca tüm dostluğu ile yorulmaksızın görevini itina ile yerine getiren ve her türlü özveriyle gösteren Sayın İrfan Candar ile Edirne Müzesi'nden Arkeolog Sayın Şahin Yıldırım ve Ömer Eren ile birlikte, değerli öğrencim Gazeteci Sayın Abdullah Kılıç, Lalapaşa Jandarma Bölük Komutanı Jandarma Üsteğmen İsmail Murat Övez, Yüksek Mimar Sayın Mergup Nurengin ve eşim Sayın Şule Nurengin Beksaç da dahil olmak üzere tüm adı geçenlere en derin teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

arkeoloji ve sembolik arkeoloji açısından çok önemli bir kaynak oluşturdukları gerçeği de bu araştırma esnasında teyit edilmiş bulunmaktadır.

Bu çalışmalar daha önce de tahmin edildiği üzere dolmenlerin yapım ve uygulanması esnasında bazı bölgesel ve muhtemelen de dönemsel farklılaşmalar olduğunu açıkça göstermiş ve bu kültistik anıtların rit ve ritual uygulamalarında önemli bir mimari uygulama farklılığının da bulunduğunu kanıtlamıştır. Bütün bu özelliklerine rağmen dolmenlerin, jeomantik açıdan olduğu kadar, kültistik ve astronomik prensipler açısından tüm nitelikleri itibarıyla kesin bir bütünlük arz etmekte olduğu ve bazı noktalarda ufak sapmalara rağmen tam anlamıyla güney ufkuna ve tam güney yönüne odaklandığı tespit edilmiştir. Bu noktada, bütün dolmenlerin de çevresiyle tam bir uyum içinde yapıldığı ve doğal çevrelerinin özel olarak seçilerek etraftaki doğal oluşumlara işlevler yükleyen bütüncül bir kült alanı bütünlüğü içinde jeomantik esaslara göre teşkilatlandırılmış olduğu ortaya konmuş bulunmaktadır. Ayrıca, dolmenler veya diğer kaya oyma anıtların yüzey araştırması esnasında manyetik alanları konu alan jeofizik ve diğer disiplinlerin araştırma metotlarıyla ortaya konabilecek tespit ve teşhis faaliyetleri için de önemli bir çalışma alanı teşkil edebileceği kanısı uyanmış bulunmaktadır.

Ayrıca, bölgenin kendi özgün kültürel mirası ve inanç sistemleriyle ilişkili dini geçmişinin sonucu olduğu aşikar bir durum olarak, dolmenler çevresinde genellikle mezarlık alanlarının bulunduğu ve bu mezarlık alanlarında şist veya büyük dikili taşlar gibi kaya esaslı malzemeler kullandığı görülmektedir.

2004 yılı çalışmasında ele alınan bölgeler ve araştırmaları daha önce başka araştırmacılar tarafından da ele alınarak yüzey araştırmalarına konu olmasına rağmen² genellikle bu çalışmalar sadece yüzeysel ve formalist üslûpla ele alınmış tespit çalışmalarının ötesine geçmemiştir. Bu nedenle çalışmamızın ana çıkış ve açılım noktası diğer çalışmalardan çok farklı bir nitelik sergilemekte olup uygulanan metod ve konunun ele alınışıyla özgün bir nitelik taşımaktadır.

Özellikle, Edirne İli, Lalapaşa İlçesi, Çömlekakpınar Köyü'nün 1,5-2 km. güney-güneydoğusunda yer alan ve daha önce de bazı legal ve illegal çalışmalara konu olmuş bulunan Kırıkköy mevkiinde yapılan çalışma, genellikle bir menhir alanı olarak ele alınan ve Avrupa'daki benzerleri gibi önemli bir kompleks kültistik menhir alanı olduğu iddia edilen abidevi taşlar ve bu taşların içinde yer aldığı alanların, Trakya, Balkanlar ve Anadolu'nun bir çok yerinde karşılaşılan, Osmanlı öncesi dönemlere gitmesi ihtimal dahilinde bulunmasına rağmen - çoğunlukla da Avrasya ve Türk kültür kimliğiyle bütünleşip Ortaçağ aşamasıyla başlayarak takip eden süreçlere uzanan ve hattâ çok yakın zamanlara kadar kullanıma sahip mezarlık alanları olduğu ve bu tip alanlarda yer alan abidevi dikili taşların sanılanın aksine çok amaçlı kompleks bir kültistik işlevden çok sadece mezar taşı işlevi taşıdığı görülmüştür.

Bu durumuyla da araştırma öncesinde bu tip anıtlar için düşündüğümüz mezarlıklar ile ilişkili mezar taşı olması olgusu, adı geçen alandaki defineci çukurlarının ortaya koyduğu insan kalıntıları yanında , Çömlekakpınar Köyü ve diğer köylerden derlenen bilgiler ışığında netlik kazanmıştır. Bu tip eski mezarlık alanları bölgede yaşayan şimdiki sakinlerin Balkanlar'da son yüz yıllarda yer almış olan yoğun göç olgusu sebebiyle yer değiştirmelerine bağlı olarak, bir çok olgunun hatıralardan silinmiş olması sebebiyle de önemli ölçüde kültürel kimliğini yitirmiştir. Fakat bu noktada bölgenin kendi kültürel tarihi boyunca oluşmuş bulunan inanç sistemlerindeki özgün oluşumların incelenmesiyle de bazı sonuçlar alınabileceği aşikardır. Taş dikme geleneğinin yaşayan bir türü olarak, Trakya'da hâlen uygulanmakta olan ve köy girişlerinde yer alan "Hacı Taşları"nın durumu da önemli ritualistik bir olgu olarak dikkat çekmekte olup bu geleneğin de köklerinin Avrupa megalitik geleneğinden çok, iç ve doğu kısımları ile birlikte değişik kesimleriyle Asya'da görülen anıtsal taşlar dikme geleneğiyle ilişkili olduğu da gözden kaçmayacak bir husus olarak karşımıza çıkmıştır.

Araştırmalar ayrıca tüm coğrafi oluşumların dağların, tepelerin, vadilerin ve akarsuların da genel oluşumları itibarıyla önemli ölçüde dolmenler ve diğer kültistik anıtlarla tam bir uyum içinde değerlendirilerek alan bütünlüğü içinde jeomantik, astro-

2 Burada Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Prof. Dr. Mehmet Özdoğan ve çalışmalarını yaptığı süreçte Prof. Dr. Mehmet Özdoğan'ın ekibinde yer alan ve bir dolmende de kazı yapan Murat Akman'ın araştırmalarını anmadan geçmek mümkün değildir.

nomik, sembolik, kültistik ve sosyal işlevlerle değerlendirilen bir bütün oluşturduğunu ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu noktada, bölgenin en yüksek tepesi olan Muhittinbaba Tepesi'yle birlikte Doğanköy Çökesi ve diğer önemli ve belirgin tepe ve yükseltilerin de büyük bir öneme haiz ve belirli gözlemlere odak ve merkez teşkil ettikleri teşhis edilmiş bulunmaktadır. Her ne kadar bazı araştırmacılar sadece Muhittinbaba Tepesi'ni tek odak noktası gibi görmek istemişlerse de, bu noktada bir yanlışlığı olduğu anlaşılabilir olup diğer yükseltiler ve tepelerin de Muhittinbaba Tepesi'yle birlikte jeomantik prensipler ve kültistik amaçlarla bir tür astronomik gözlem aracı ve doğal takvim unsuruna dönüştürülmüş olabilecekleri ihtimali belirmiş bulunmaktadır. Bu da bölgenin alan ve kült arkeolojisi açısından dikkatle çalışılması ve bu sahada yeterince bilgi sahibi olmayan kişilerin vahim yanlışlıklara neden olabilecek çalışmalar yapmış olması veya yapması ihtimalinin taşıdığı tehlikeyi de gözler önüne sermiş bulunmaktadır.

Araştırmanın son aşamasında, çevre ve diğer hususlar itibariyle diğer anıtlarla tam bir uyum gösteren kaya oyma kült anıtları ve kült alanlarına yönelinerek, Edirne İli, Lalapaşa İlçesi Sinanköy yanında bulunan ve kale, mağaralar ve diğer kaya oluşumları ihtiva eden ve geniş bir sahaya yayılan çok kompleks bir arkeolojik alan teşkil eden mahalde yapılmıştır. İlk bakışta Edirne'yi savunmak amacıyla kuzey ve kuzeybatı yönünden gelen tehditlere ve çevreye göre teçhiz edilmiş bir Ortaçağ kalesi ve bu kale altında batı tarafta yer alan Ortaçağ Hıristiyan kilise ve diğer kült mağaralarından oluşur gibi gözükmekteyse de, esasında kalenin daha erken süreçlere ve özellikle de Demir Çağı ve Trak yerleşim sürecine ve takip eden aşamalara giden bir geçmişi olabileceği kanısı uyanmış ve bu süreçlerle ilgili olabilecek bazı kültistik kaya oyma anıtlarının ve kültistik alanların izlerine, doğu tarafta rastlanmıştır. Bu durum, bu alan kadar, Edirne ve Trakya arkeolojisi açısından ilginç ve orijinal bir durumdur.

Özellikle kaya oyma anıtlar ve kült alanları açısından beki de tüm Trakya'nın en önemli merkezi olan Kırklareli İli'nin bu tip anıtlar açısından en önemli kesimi olan Vize ve Pınarhisar ilçeleri ve çevresinde yapılan araştırmalar, bu yıl için bir başlangıç olarak ele alınmış ve Vize İlçesi'ne bağlı Soğucak ve Pınarhisar'a bağlı Erenler köyleri çevresinde gerçekleştirilmiştir. Özellikle bu kesimde Soğucak Köyü'nün de içinde yer aldığı vadi çok sayıda kaya nişi, mağara ve diğer kaya oluşumları ile önemli nitelik kazanırken, Soğucak Köyü'nün kuzeydoğusuna gelen bir vadi oluşturan Fatmakayaları mevki ve bu mevki içinde yer alan Gemikaya, Balkanlar, Orta Avrupa, Trakya ve Kuzeybatı Anadolu kültistik kaya oyma anıtları ve kült alanları açısından son derece kritik ve önemli bir bütüncül örnek olarak teşhis edilmiştir. Bu örneği genel nitelikleri itibariyle tam anlamıyla Kuzeybatı Anadolu, Trakya ve Balkanlar'daki örnekler arasında merkezi bir konuma koymak mümkündür. Gemikaya tam anlamıyla Kuzeybatı Anadolu ve Balkanlar'a açılan Trakya örneklerinin tüm genel özelliklerini üstlenerek hem uzun süreli bir kullanımı hem de Trak ve Traklar ile bağıntılı kültürlerin bu hususta ne kadar bütüncül bir tavır sergilediğini kanıtlamaktadır.

Çalışma gelişimi içinde Lalapaşa merkez ve Ömeroba Köyü arasındaki güzergâh üzerinde bulunan ve daha önceki süreçlerde dolmenleri üzerine çalışmalar yapılmış olan Taşımüsellim Köyü'nün yol üstünde kalan ve özellikle merkezin 3 km. kuzeydoğusunda bulunan alandaki çalışmalar esnasında özellikle Lalapaşa İlçesi'nin doğu kesiminde Muhittinbaba Tepesi'nin hâkim konumu tespit edilmiştir. Daha sonra aynı yoldan Taşımüsellim'e sapan yolun batı tarafında orijinal yapısı bozularak dağıtılmış bir dolmen kalıntısına rastlanmıştır. Ekili bir tarım alanı içinde kalan bu tahrip edilmiş dolmen çevresindeki arazide az sayıda arkeolojik niteliğe haiz seramiğe de rastlanmıştır.

Taşımüsellim, Sarıdanışment yolunun 1. km.sinde yer alan Sıra Höyükler, kuzey-güney istikametinde yer alan çok sayıda tümülüsün oluşturduğu ilginç bir nekropol ve funeral kült alanı olarak dikkat çekmiştir. Aynı tipte bir oluşuma Sarıdanışment Köyü Mezarlığı ve çevresinde de rastlanmıştır olup Sarıdanışment'i Hacıdanışment'e bağlayan toprak yol çevresinde ağırlık kazanmakla beraber, Hacıdanışment Köyü'nün kuzeyinde bulunan Muhittinbaba Tepesi'ne göre şekillenmiş bir jeomantik oluşum içindeki tümülüslerin oldukça geniş bir alana dağıldığı da gözlemlenmiştir. Bu oluşum, özellikle Sırahöyükler haricinde Muhittinbaba Tepesi doğusunda kalan alandaki en önemli tümülüs oluşumlarından biri olarak da, muhtemelen tümülüslerin teşkil sürecindeki bir alt politik oluşum ve kabile alanını tayin eder gibi görülmektedir. Bu geniş bir alana dağılan tümülüslerin üçünün kuzeybatı-güneydoğu yönünde yerleşimi, özellikle

ana yükseltiler ve coğrafi yapıdaki ufak sarkmalara rağmen Sırahöyükler'in kuzey-güney eksenine aşağı yukarı uygun bir durum sergilemektedir.

Bu noktada Sarıdanışment Mezarlığı çevresindeki tümülüsler üzerinde yer alan ve menhir olarak adlandırılan tipte büyük taş bloklarından oluşmuş mezar taşlarına sahip mezarlıkların yer almış olması, esasında bu tip taşların megalitik olarak adlandırılan anıtlar ve tümülüslerin yapım sürecinden sonralara, daha çok Ortaçağ ve daha sonraki süreçlere ait olabileceklerini kanıtlar gibidir.

Ömeroba Köyü'ne giden yolun batı tarafında geniş bir düzlük içinde çalılar arasında kalmış dolmenin, diğer bir çok örnek gibi çalılar içinde bulunduğu görülmüştür. Sadece güney ve kuzey taşıyıcı taşları üstündeki örtü taşı ve ön taraftaki dromos yan taşları duran dolmen çevresi ile tam bir uyum içinde yapıldığını göstermiştir. Dromos açıklığı güney yönüne odaklıdır. Muhittinbaba Tepesi'nin tam ardında yer almaktadır.

Ömeroba'da dikkat çeken bir özellik gösteren Oğlak Kayaları mevkii, "Kral Koltukları" ilginç doğal oluşumları kadar, kuzey, kuzeydoğu tarafta yer alan ilginç bir kaya oluşumu ile de dikkat çekmiştir. Kayalığın, çevredeki tepeler ve yükseltiler ile ilginç bir uyumu olduğu görülmüştür. Bu bölgede ayrıca tepeler ve yükseltilerin kutsanması geleneğinin hâlen yaşayan ve yakın zamanlara kadar yaşamış olan bazı kültistik izlerinin de varlığı teşhis edilmiştir.

Ömeroba yakınlarında köyün doğu, kuzeydoğu tarafında yer alan Kamber mevkiindeki dolmen, üç bölmeli tipte olup öndeki dromos ardında yer alan iki bölüme sahiptir. Dolmenin üstünü tamamen örttüğü anlaşılan taş dolgulu tümülüs örtüsünün izleri, hâlâ dolmen çevresinde gözlenmektedir. Dromos güneye doğru bakmakta olup Süloğlu İlçesi sınırlarında kalan Kovankayalar'a odaklanmış bulunmaktadır.

Ömeroba yakınlarında yer alan bir diğer dolmen Kamber mevkiii yolunun doğu tarafında yer almaktadır. Yine üç bölmeli tiptedir. Ana bölüm ayakta olup ön kısım ortadan kaldırılmış ve dromosun da bir bölümü yerinde kalmıştır. Bu dolmen "Kral Koltukları"ni görmektedir. Dromos açıklığı güney, güneydoğu yönündedir. Çevresinde bir mezarlık olduğu anlaşılmaktadır.

Hacıdanışment Vaysal yolunun Vaysal istikametinde, sağ taraftaki bir meşelik içinde, biri iyice tahrip olmuş, diğeri oldukça iyi durumda iki dolmen bulunmaktadır. Dolmen yine güney istikametine açılmakta olup mevcut kalıntılardan üç bölmeli olduğu anlaşılmaktadır. Ana bölme diğerlerinden biraz farklı olup yan duvarları iki parçalı kaya bloklarından yapılmıştır.

Hacıdanışment-Lalapaşa yolu doğu tarafında, yoldan rahatlıkla görülebilen ve geniş bir düzlük içinde yer alan dolmen de güneye dönük olarak yapılmıştır. Örtü taşı ortadan kaldırılmış olan dolmenin içi taşlarla doldurulmuştur. Üç bölmeli olduğu fark edilmektedir. Bu dolmenin bulunduğu mevkiden daha güneyde ve yol kenarında doğu tarafta bir mezarlık alanı bulunmakta olup burada abidevi iki baş ucu ve ayak ucu taşı yer almaktadır; bu taşlar doğu-batı yönünde dikilmiştir.

Lalapaşa arkasında yer alan kayalık alanda bulunan ve Lalapaşa 1. Dolmeni olarak bilinen ve genellikle en çok ziyaret edilen ve tanınan örneklerden olan dolmen geniş bir kayalık alan içinde, kayalıklara göre teşkilatlandırılmış bir örnektir. Ana bölmenin yan taşları yanlara devrilmiş olan dolmenin ana bölme ve dromostan müteşekkil iki bölmeli olduğu görülmektedir. Etrafında, dolmenin oturduğu podyum düzenlemesi algılanmakta olup dolmeni örten tümülüsün izleri görülmektedir. İstikamet hafif bir sapmayla güney-güneybatı yönündedir.

Büyünlü Köyü, Kapaklı Taş (veya Kaya) mevkii ilginç bir dolmen oluşumu göstermekte olup biri daha büyük, diğeri daha küçük iki dolmen bitişik olarak yer almaktadır. Bu dolmenlerden batıdaki küçük, doğudaki büyüktür. Doğudakinin dromosu daha uzun olup örtü taşı devrilmiş durumdadır. Bu dolmenin dromos batı duvarı da devrildir. Batıdaki dromosu tamamen devrilmiş vaziyettedir. Bu dromos bölümü önündeki tarafta içinde, bazı Erken Demir Çağı siyah keramiği ile, küçük bir Trak kült kabı veya ritüalistik urne parçasına rastlanmıştır. Siyah seramiklerden biri üzerinde "s" biçimi kazıma desenler yer almaktadır. Ayrıca seramikler arasında bir tane tırnak baskılı örnek de bulunmaktadır. Bu dolmenlerin yer aldığı alan çok ilgi çekici olup dolmenler ve jeomantik prensipler ile astronomik kurgulamanın geçerliliğini açıkça göstermektedir. Alanın hemen gerisinde kuzey tarafta bir yükselti yer alırken, dolmenlerin dromosları tam olarak güney-güneybatı yönüne ve çok net olarak görülen güney ufkuna bakmaktadır. Bu

dolmenlerin güneyinde bu iki dolmeden götürülmüş olabileceği gibi, başka bir dolmene de ait olması muhtemel kalıntılar yer almaktadır.

Doğanköy, Kapaklı Kaya mevkiinde yer alan dolmen iki bölmeli tipte, ana bölme ve dromostan ibaret bir örnek olup dromos güneye bakmaktadır. Bu dolmen de özgün bir düzenlemeyle geniş bir yüksek platform üzerinde yer almaktadır. Dolmenin özellikle ardındaki alana hâkim konumdaki Doğanköy Çökesi ile ilginç bir uyum gösterdiği görülmektedir. Dolmenin ana bölümü uzun ve geniş olup kullanılan kayalar da hayli büyüktür. Dolmen geniş bir açıyla güney ufkuna odaklıdır ve bölgenin tüm tepe ve yükseltileriyle uyumlu bir konumdadır. Etrafındaki alanın, mezarlık olarak kullanılmış olduğunu gösteren taşlar mevcuttur.

Halk anlatılarında Muhittinbaba Tepesi'yle yakın bir ilişkisi olduğu anlatılan Doğanköy Çökesi de gösterişli kayalık bir tepe olup çevresindeki alanlar da seramik verilerinin bulunduğuunun teşhisi ilgi çekicidir. Bölge için önemi anlaşılan Doğanköy Çökesi'nin kuzeyine gelen alanda, Doğanköy-Çaypınar yolu olarak bilinen alanda ve Doğanköy-Demirköy yolunun güneydoğusundaki alan içinde birisi oldukça tahrip edilmiş olmasına rağmen niteliği anlaşılabilen, diğeryse tamamen tahrip edilmiş iki dolmen bulunmaktadır. Bir düzlükte yer alan ve niteliği teşhis edilebilen örnek, Doğanköy'deki daha önce bahsedilene göre çok daha ufak boyutlarda olmasına rağmen, aynı teşkilatla iki bölmeli bir dolmen olarak teşhis edilmektedir. Örtü taşı ve yan taşlar devrılmıştir. Yön güney-güneybatıdır. Doğanköy, Şeytankayaları mevki de, tahrip edilmiş bir başka dolmenin izlerini sergilemektedir.

Lalapaşa merasında, Kazankayalar karşısında, Lalapaşa Deresi'ne göre teşkilatlandırılmış alanlardan üst taraçalarda yer alan dolmen üç bölmeli tiptedir. Çevresinde podyum ve üstünü örttüğü anlaşılan tümülüs dolgusunun izleri görülen dolmenin güneybatısında yer alan şist tipi dört tarafı levha taşlardan oluşturulmuş ve üstünün de muhtemelen bir başka levha taşla örtülmüş olduğu anlaşılan dikdörtgen biçimi küçük bir çukurla belirginleşen bir oluşum bulunan üç bölmeli fakat esasında farklı bir tip sergilediği görülen ilginç bir örnek teşhis edilmiştir.

Bu alanın dereye doğru alt kısmında yer alan Tahirağa Çalılığı mevki, Lalapaşa ve çevresinin en büyük ve görkemli dolmenlerinden birini içine alan ve çalılıklar içinde ulaşılması güç bir yer oluşturmaktadır. Bu alan tamamen kuzeyindeki Kazankaya ve diğer kayalık alanlara ve Lalapaşa Deresi ile gerisindeki yükseltilere göre teşkilatlandırılmıştir. Bu büyük boyutlu ve görkemli dolmen üç bölmeli tip de olup dromosun ağzının hemen batısında yine şist tipi bir çukur oluşumu göstermektedir. Bu çukuru örttüğü anlaşılan levha biçimi kaya kapak da hemen burada bulunmaktadır. Dolmen ve çevresinde yapılan çalışmalar, jeomantik prensiplerin ve astronomik gözlemlerin dolmenin yapılması sırasında ne derece dikkatle ele alındığını gösteren veriler ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu özellikler itibariyle bu dolmen ve çalışması hayli zor olan geniş bir çalılıklarla örtülü çevre alanı, gerçekten önem taşımakta olan ilginç bir alan olarak dikkat çekmektedir. Bu dolmen çevresinde yer alan ve Lalapaşa Deresi'nin doğu yamaçlarını da kapsayarak geniş bir alana yayıldığı fark edilen bir sahanın da diğer örnekler gibi mezarlık alanı olarak kullanıldığı ve ilginç şist mezarların bulunduğu görülmüşse de, bölgede gözlemlenen yeni kazılmış defineci çukurlarında insan kalıntılarında rastlanmaması ilgi çekicidir. Bu durum, bu şist mezarların boyut ve şekilleri itibariyle kremasyon tipi gömülerle de ilintili olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir. Bu noktada, şist tipi gömüler ile anıtsal mezar taşlarına sahip mezarlıkları oluşturanların – zaman zaman kullandıkları gömü alanları karışmasına rağmen - farklı süreçleri ve kimlikleri temsil ettiği de fark edilmektedir. Bu örnekte rastlanan mezarlık ve Dolmen ilişkisi diğer bir çok örnekte rastlanan benzerleriyle ilginç bir açılım yapmakta olup Bulgaristan ve Yunanistan'daki benzer durumlar ile de bir paralellik sergilemektedir³. Bu dolmen ve çevresindeki alanda da güney ufkuna özenle dikkate alınmış olup dolmenin dromosu güney-güneybatı yönüne bakmaktadır. Şist tipi gömülerin de esasında üzerlerinde taş dolgu küçük tümülüsler olduğu ve yön olarak da kuzeybatı-güneydoğu yönüne göre yerleştirildikleri de anlaşılmaktadır.

Lalapaşa merasının kuzey ucunda ve Hacıdanışment ve Muhittinbaba Tepesi'ni çok iyi gören yüksek ve hâkim konumda bulunan bir başka dolmen de Doğanköy, Ka-

3 Triandafyllos D. 1973.

paklı Kaya mevkiinde bulunan dolmene benzer tipte iki bölmeli bir örnekse de, hemen yanı başındaki şist tipi çukur, bu dolmeni Lalapaşa merasının batı tarafında yer alan ve Lalapaşa Deresi'ne göre yerleşmiş örnekler ile Doğan köy örneği arasında bir geçiş tipi olarak yorumlamaya imkân verecek gibi görünmektedir. Bu dolmenin örtü taşı yana kaymış olup yan duvarları da kaymış vaziyettedir. Burada doğuda yer alan şist tipi çukur da tahrip edilmiştir. Bu dolmenin de dromosunun güneye dönük olduğu gözlemlenmekte olup, güney üfküne hâkim konumu dikkat çekmektedir.

Dolmenlerin jeomantik ve astronomik nitelikleri ile, gösterdikleri diğer tipolojik ve ritualistik oluşumlar tamamen Avrupa'daki benzerleriyle uyumlu bir görünüm sergilemektedir.

Lalapaşa İlçesi, Sinanköy'ün doğusunda ve geniş bir akarsu yatağının ardında yer alan kalker kaya oluşumuyla dikkat çeken ve ilk bakışta, önemli bir Ortaçağ kaya oyma mağara ve dinî kompleksleriyle birlikte, tepedeki Ortaçağ kalesinden oluşan alan da esasında daha erken yerleşim ve kullanımı işaret etmiştir. Bu alanlar muhtemelen Ortaçağ süreci öncesinde yerel Trak toplulukları tarafından da kullanılmış olup özellikle tepenin doğu tarafında ve sur kalıntılarının altında kalan bölgelerdeki topografik oluşumlar bu duruma işaret eder gibidir. Kuzey-kuzeybatı yönünden gelerek, batı yönünden kayalık tepeyi sınırlayan akarsuya bağlanan bazı küçük akarsu kollarının ve muhtemelen de kurumuş bir kaynağın izleri, doğu taraftaki yükseltide seçilmektedir.

Alanın batı tarafında çoğu saya olarak kapatılmış mağaralar, doğuya dönük olarak batıya açılacak şekilde teşkilatlandırılmış Hıristiyan yapılarıdır. Bunlardan biri içinde yapılan inceleme bunu kanıtlamış ve burada bir şapelin mevcudiyetini ortaya koymuştur. Bu mağaralarda yamacın etek kısmında yer alan ve en geniş mağara teşkilatına sahip olan örnek bir saya olarak kullanılmakta olup etrafı çitlerle çevrilmiş ve bir demir kapıyla kapatılmıştır. Önemli bir dinî yapı olduğu anlaşılan bu mağaranın cephesinde belli belirsiz seçilen bazı izler, esasında ilginç bir cephe teşkilatına işaret etmektedir.

Tepenin doğu tarafında yer alan alan, alt bölümlere göre teşkilatlandırılmış olduğu izlenimini vermektedir. Bunlar biri tepedeki kale alanı eteğinde yer alan ilginç küçük kaya oyma mekânlardan oluşmuştur. Bu kısımda, zaman içinde hayli tahrip olmuş bir açık hava kült alanı ve kültistik kaya altarı ve kült odaları olması ihtimali yüksektir. Bu alan genel niteliği itibarıyla kuzeydoğu yönüne göre teçhiz edilmiştir. Genel hatları itibarıyla Ortaçağ sürecinde de değiştirildiği fark edilen bu alan, dört kaya oluşumundan meydana gelmiş bir bütündür. Bunların en güneyindeki kaya, direkt olarak kuzeye bakan kör bir kaya nişine sahipti. Hemen yanı başında yer alan daha geniş kaya bloku, güney taraftaki kör bir niş ve kuzeydoğuya bakan ve günümüzde hayli tahrip olmasına rağmen dışarıda dar bir niş teşkil eden bir cephe duvarına sahip olmuş olması muhtemel dar ve basık bir kaya oyma mekâna sahiptir. Bu ikinci kaya blokunun yanındaki kayada da belli belirsiz bir niş yer almaktadır. Onun ilerisindeki kaya ise diğerlerine göre daha dik ve yüksek bir cepheye sahip olup kuzeydoğu yönüne açılan kapısıyla basık ve kabaca ovale yakın bir dikdörtgen planlı kuzey ve güney taraflarında yarım daire nişler buluna ilginç bir oda ihtiva etmektedir. Bu alanın önünde kayalık alanda tesviye çalışmaları yapıldığı bellidir.

Diğer alan kalenin yerleştiği tepenin doğusundaki dar bir akarsu yatağı üstünde yer almakta olup günümüzde kurumuş olan bir kaynakla ilintili olduğu izlenimini vermektedir. Bu alandaki kaya oyma izler ve muhtemelen bir su haznesi ile mağaraların yanında yer alan mimarî teşkilat, bir açık hava kült alanının varlığına işaret etmektedir. Özellikle su haznesi ile ilişkili kaya oyma bölümü ile kaynak olması muhtemel bölümün yanındaki teşkilat çok dikkat çekicidir.

Tepede yer alan kale, genel teşkilatına göre oval planlı olup surlarla teçhiz edilmiş bir yapı olarak, özellikle Bizans sürecine işaret etmektedir. Kalenin genel olarak güneyinde yer alan yükseltiler ve güneydoğusunun kapalı oluşuna karşın tüm kuzey, kuzeybatı, kuzeydoğu ve batı, güneybatı yönlerine hâkim konumu ilgi çekicidir. Kale yüzeyi ve doğu yamaçlarda yoğun olarak değişik süreçleri gösteren seramik parçalarına rastlanmıştır. Bu seramikler yoğun olarak Ortaçağ'a işaret etmesine karşın, daha erken süreçlere işaret eden seramikler de yüzeyde mevcuttur. Ayrıca doğu yamaçta definecilerin açtığı alanda bir kuyu ile karşılaşmıştır.

Lalapaşa İlçesi, Çömlekakpınar Köyü, Kırıkköy mevkiinde yapılan çalışma, daha

önce bir çok defa legal ve illegal araştırma faaliyetlerine konu olmuş bulunan ve genel olarak devasa boyutlardakiler yanında, değişik boyutlardaki kayalardan oluşmuş dikili taşlarıyla bir menhir alanı olarak kabul gören sahanın esasında bir mezarlık alanı olduğunu açıkça ortaya koymuş bulunmaktadır. Bölgedeki yoğun defineci faaliyetleriyle açılmış bulunan çukurlardan çevreye dağılmış durumdaki parçalanmış kemiklerin insan iskeletlerine ait parçalar olduğu ilk bakışta anlaşılmaktadır. Bu alandaki başucu ve ayakucu taşları olarak mezar taşları şeklinde kullanıldıkları anlaşılan bu blok taşların ana istikamet olarak güneybatı-kuzeydoğu eksenine göre teşkil edildikleri anlaşılmıştır. Bu niteliği ile bir ölçüde alanın kuzeydoğu istikametinde, kuzeydoğu ufkunda yer almakta olan Muhittinbaba Tepesi ile ilişkisi konusu tartışmaya açıktır. Özellikle, benzer nitelikte taşlara sahip olan "Küçük Mezarlık" olarak bilinen ve Kırıkköy'ün güneydoğusunda kalan başka bir mezarlık alanının mevcudiyeti ile alana verilen Kırıkköy ismi ilginç bir çağrışım yaparak, bölgede bulunan ve zaman içinde yok olup gitmiş bir köye atıfta bulunur gibidir. Bu yok olmuş köyün yerinin de esasında büyük mezar taşlarının bulunduğu alanın güneyinde kalan ve güney-güneydoğu yönüne düşen akarsu yatağına yakın konumdaki tarlalarda rastlanan kiremit ve bina kalıntıları gösterir gibidir. Ayrıca bu alanın doğusundan geçen eski bir köy yolunun da bulunduğu ve eskiden bu gömü alanının da bu yol ile ilintili olduğu (detaylı haritalarda da gösterildiği gibi) iyi bilinmektedir.

Kaya sunakları açısından 2004 yılı çalışmalarının en dikkat çekici örneği bu tip anıtlar için önemli bir merkez oluşturan Kırklarlı İli, Vize İlçesi sınırları içinde kalan Soğucak Köyü'nün kuzeydoğusunda Fatmakayaları mevki, Gemikaya Kaya Sınağı'dır. Soğucak Köyü'nün içinde yer aldığı ve ortasında akarsu yatağı bulunan uzun ve dar vadinin de, sağlı sollu yer alan kaya oyma anıtlar ve mağaralar açısından ne derece önemli olduğu hemen ilk bakışta görülmektedir. Vadinin batı-güneybatı tarafında yer alan kayaya oyulmuş kör nişler ve diğer kültistik düzenleme izleri yanında doğu-kuzeydoğu tarafta yer alan mağaralar vadinin bizzat kendisinin kültistik açıdan taşıdığı önemi ortaya koyduğu gibi, ilginç bir Trak kutsal vadisi olgusunu da aklâ getirmektedir.

Fatmakayalar mevki, Soğucak Köyü'nün kenarına yerleştiği akarsuya bağlanan derenin oluşturduğu dar ve derin vadiye hâkim durumda olup Soğucak Köyü'nü Evrencik Köyü'ne bağlayan yola yakın bir konumda bulunmaktadır. Gemikaya, bu vadinin güneybatı ucunda, kısmen vadi kenarındaki kaya kitlesine güney ve güneybatı tarafından bağlanan, fakat genel olarak da vadi tabanından yükselen bağımsız bir kaya kütesidir. Bu vadi içinde Gemikaya'nın güneydoğusunda vadiye doğru açılan ve ağız kuzeybatı yönüne bakan doğal bir mağara da yer almaktadır.

Gemikaya, kuzey tarafında dimdik yükselen yalçın bir kaya kütesi teşkil ederken, kuzey tarafta hemen kayanın dibinden çıkan bir kaynağın varlığı dikkat çekicidir. Bu durum Kuzeybatı Anadolu, Trakya ve Balkanlar'daki bu tip kült anıtları için geleneksel bir durum olup kültistik bir nitelik kazandırılmış olan kayanın bir vadi içinde yer alması da yine geleneksel tutumun sonucudur.

Gemikaya üzerinde, kaya oyularak oluşturulan kültistik teşkilatlandırma birkaç kademe ve seviyeye göre tanzim edilmiş olup ritualistik amaçlar doğrultusunda, kademe kademe kaya zirvesine doğru yükselen bir teşkilat görülmektedir. Kaya kütesini çevreleyen alanda yer alan yoğun orta boy taş döküntüleri ve kademeli zemin teşkilatı yanında, geç dahi olsa erken süreç tekniklerini anımsatan örme tekniklerine sahip sınırlı duvarları hayli dikkat çekici bir durum sergilemektedir. Kullanımı zorlu bir uğraşı gerektirmiş olduğu fark edilen kaya sınağının kuzey ve diğer yönlerden ulaşımı imkânsız olup kutsal alanlara çıkışa imkân veren bölüm, kayanın güney tarafındaki dar bir patika ile ulaşılabilen kısıtlı bir kesimden olmaktadır. Bu kısımda patikanın ulaştığı zemin ile kayanın kültistik teşkilatlandırılmasının en alt bölümü arasındaki mesafe hayli azdır. Bu nedenle bu kesimden kaya üzerindeki teşkilat içindeki ilk kutsal kademeye tırmanılabilmektedir. Bu bölümde ilginç bir kaya oyma düzenleme yer almakta olup doğu-batı eksenine göre teşkilatlandırılmış ve cephesi güneye dönük bir uygulama ortaya konmuştur. Doğru tarafta kayadan oyma basamak teşkilatı ile kuzey tarafta sığ ve dikdörtgen bir hazne ile hemen yanında kenarlarından kesilmiş dikdörtgen biçimi düzenlemelerle, astronomik fonksiyonu olması muhtemel kaya oyma çizgilerin doğu kısmını teşkil ettiği bir düzenleme görülmektedir. Doğru tarafta yer alan basamak benzeri teşkilatla daha geniş bir düzlem teşkil eden ve kuzeydoğu, doğu ve güneydoğu yönüne açık

bir platforma ulaşılmaktadır. Bu alanın kuzeyindeki kaya kitlesinin oval bir kıvrımla oluşturduğu sığ kovuk içinde tamamen güneye bakan oval ve sığ bir niş yer almakta olup bu sığ nişin batısında ve sığ kovuğun altına gelecek biçimde sığ niş bölümüyle kayaya oyulmuş dar ve yuvarlak bir kanalla bağlanan kaya kitlesine oyulmuş dikdörtgen biçimi ve lâhit benzeri bir hazne oyulmuştur. Ağız çeperinde yer alan kanal ve çıkıntılarla üzerine kapak örtülen bir lâhit olduğu izlenimini vermekteyse de, bu hazneyi nişe bağlayan kanalın da tanıklığında bu tip kaya sunakları için doğal olan ktonik karakterli ritüallerle ilintili bir birim olduğu kesindir. Bu alan doğusuna gelen, tesviye edilerek düzeltilmiş platform üzerinde de ritual amaçlı düzenlemeler yapılmıştır.

Gemikaya'nın üçüncü ve takip eden seviyelerini bu ikinci kademe aracılığıyla ulaşılan ve birinci kademe üstüne gelen dar bir geçitle ulaşılmaktadır. Bir üst seviye, kayanın batı ucunda yer almaktadır. Bu seviyede özellikle kayadan oyularak oluşturulmuş teşkilat izleri ile kuzey tarafta yer alan ve zamanla kayadaki bozulmalarla bir bölümü çöktüğü anlaşılan bir hazne yer almaktadır. Bu bölüm doğusundaki bir başka kademeye, kademeli bir düzenlemeyle ulaşılmaktadır. Bu üst kademe üzerinde yer alan zirve bölümü ilginç bir mimari teşkilat sergilemektedir. Günümüzde karmaşık bir nitelik sergilese de esasında doğuya bakan ve Gemikaya'nın zirvesini oluşturan bu alanın ana niteliği itibarıyla sunağın da en üst aşamadaki altar bölümünü teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu zirve bölümü tamamen doğu yönüne göre teçhiz edilmiştir. İki bölümlü bir görüntü veren bu kısımda, güney tarafta kalan izlerinden bir Hıristiyan şapeline dönüştürülmüş olduğu fark edilen yaklaşık olarak 7,20x3,35 m. boyutlu ve mevcut kaya oyma duvar yüksekliği kuzey tarafta 2,32 m. ve güney tarafta 2,85 m. olan dikdörtgen bir mimari düzenleme yer almaktadır. Kaya üstündeki izlerden bu bölümün üzerinin ahşap bir örtü sistemiyle kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölümün doğu kısmında küçük bir apsisin izleri görülmektedir. Bu bölümün kuzeyinde ise hayli aşınmış olsa da hi bir altar düzenlemesinin izleri fark edilmekte olup bu kısmın doğuya bakan ve tam olarak şapel düzenlemesinin kuzey duvarına bitişen kısımda derince bir çukur oluşturulmuş olduğu görülmektedir.

Kırklareli İli, Pınarhisar İlçesi, Erenler Köyü çevresinde ve özellikle köyün batı, kuzeybatı yönünde yer alan Tavşanhisar Tepe çevresinde de geniş bir alana yayılan kaya oyma düzenlemelere rastlanmıştır. Tavşanhisar Tepe'nin tam güneydoğu ucunda, köyün ilk evlerinin başladığı kesimde genel hatlarıyla kayadan oyma L biçimi bir düzenleme yer almaktadır. Bu düzenlemenin batı tarafında dört kademeli basamak benzeri düzenleme bulunmaktadır. Güney-güneybatı yönüne bakan bu alan ve hemen arkasından başlayarak Tavşanhisar Tepeye doğru kuzey-kuzeybatı yönünde uzanan alanlarda da değişik kaya oyma düzenlemelerin mevcut olduğu görülmüş olup bu alanlarda ağırlıklı olarak Roma ve Ortaçağ süreci ile ilişkili olmakla beraber daha erken süreçlere de giden seramik parçalarına da rastlanmıştır. İlk kaya oyma bölümü arkasında ve bu bölümün kuzeybatısında, tepe eteğinde tam olarak güneydoğuya bakan kayadan oyma alçak duvarlı yuvarlak bir niş yer almaktadır. Bu nişten daha ileride, tepe yamacındaki kaya zemine oyulmuş doğuya dönük dikdörtgen lâhit benzeri hazne ile daha kompleks bir kaya oyma düzenleme yer almaktadır. Bu son düzenlemenin yuvarlak bir ezme bölümü ile çıkan sıvının toplanması için bir kanalla bu bölüme bağlanmış bir haznedin meydana gelmiş bir şarap presi olması muhtemeldir. Bu alan ve çevresinde izleri fark edilebilen değişik oyma birimler de mevcut olup bunlar arasında bütün alanın en batısına düşen dörtgen bir saha teşkil eden düzenleme de hayli ilginçtir. Bu saha ve çevresinde de Roma ve Ortaçağ seramikleri ile bir miktar Demir Çağı seramikleri görülebilmektedir.

Erenler Köyü çevresinde, özellikle köyün doğu tarafında ve Tavşanhisar Tepe kuzeyinde yer alan mağara ve benzeri oluşumları da bu kaya oyma alan ve alt birimleriyle ilişkili olarak değerlendirmek gerekmektedir. Ayrıca Erenler Köyü güney ufkunda yer alan tümülüsün varlığını da genel kült bütünlüğü içinde görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Akman, M. 'Megalithforschung in Thrakien', Ist. Mitt., Bd. 47, Tübingen, 1977, s. 151-170, Tf. 9-16.
- Barale, P. Il Cielo Del Popolo Del Faggio. Sole, Luna E Stelle Dei Ligurs Bagienni. Pollenzo, 2005,
- Beksaç, E. 'The Voices Of Mysia: The Three Rock-Cut Sanctuaries Of The Region Of Bigadic In The Province Of Balıkesir', Thracia, XV, Sofia, 2003, s. 149-161.
- Kansu, A. Ş. 'Edirne'nin Lalapaşa, Büyünlü Dolmenleri Hakkında İlk Not' Belleten, 27, 1963, s. 491-494.
- 'Edirne'nin Tarih Öncesine Ait Araştırmalar', Edirne, Ankara, 1965, s.13-21.
- 'Edirne'de bulunan Dolmenler Ve Dikilitaşlar Hakkında Yeni Gözlemler', Belleten, 28, 1969, s. 577-579.
- 'Edirne'nin Lalapaşa Çevresindeki Kalkansöğüt, Vaysal, Karagöl Dolmenleri', Belleten, 35, 1971, s. 123-125.
- Özdoğan, M. 'Doğu Marmara Ve Trakya Araştırmaları', Türk Arkeoloji Dergisi, 26, 1982, s. 37-62.
- '1983 Yılı Doğu Marmara Ve Trakya Araştırmaları', II. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1984, s.221-232.
- '1986 Yılı Trakya Ve Marmara Bölgesi Araştırmaları', V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1987, s. 157-173.
- '1987 Yılı Edirne Ve Balıkesir İlleri Yüzey Araştırması', VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1988, s. 571-590.
- '1990 Yılı Trakya Ve Marmara Bölgesi Araştırmaları', IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1991,s. 405-423.
- 'Early Iron Age In Eastern Thrace And The Megalithic Monuments', Tuna, N-Aktüre, Z., Lynch, M.: Thracians And Phrygians. Ankara, 1998, s. 29-40.
- Triandafyllos, D. 'Megalithika Mnhimeia (Dolmen) Ke Brakografiai Eiz Thin Dutikhini Thrakhin', Analekta Athenon, VI, 1973, s. 240-255.

Resim 1: Lalapaşa, dolmen

ŞIRNAK İLİ, CİZRE-SİLOPİ OVASI 2004 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Gülriş KOZBE*

Şırnak İli, Cizre ve Silopi ilçelerini kapsayan arkeolojik yüzey araştırmamız, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle, başkanlığım altında 20 Eylül – 05 Ekim 2004 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırma ekibinde, Arkeolog Mesut Alp ve Serdar Ona ile Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden Burcu Aydemir, A.Uğur Aslan ve Abdullah Bilen yer almıştır. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden Sayın Kemalettin Ataş ise Bakanlık temsilcimiz olarak görev yapmıştır¹.

Mezopotamya-Anadolu ilişkileri açısından inkâr edilemez bir öneme sahip olan bu bölgedeki çalışmalarımıza ilk olarak, ikâmet ettiğimiz Cizre İlçesi'nde başlanmış; daha sonra Cizre ilçe merkezine 55 km. uzaklıktaki Silopi İlçesi'nde devam edilmiştir. Araştırma sırasında sadece her iki ilçeyi kaplayan ova kesimi değerlendirilmiş; bölgenin hassasiyeti nedeniyle ovayı çevreleyen Cudi, Gabar ve Namaz gibi dağ yükseltileri araştırılmamış; dolayısıyla Silopi Ovası'nın kuzeyindeki dağlık alan, arkeolojik araştırmamızın sınırları dışında kalmıştır².

Cizre'nin güneydoğusu ve Cudi Dağları'nın güneyinde bulunan, Cizre-Silopi Ovası'nın da dahil olduğu 32.000 hektardan daha geniş bir alan, Cizre Barajı'ndan ve Nerdüş Çayı'ndan sağlanacak sularla gerçekleşmesi planlanan yoğun bir tarımsal kalkınma programı içine dahil edilmiştir. Araştırdığımız Cizre-Silopi Ovası, Cizre-Zaho karayolundan güneye doğru uzanan; Dicle, Habur ve Hezil nehirlerinin arasında yer alan üçgen bir alan şeklinde uzanmaktadır. Adı geçen nehirler, aynı zamanda Türkiye'nin Suriye ve Irak'la olan uluslararası sınırlarını da oluşturmaktadır.

Cizre-Silopi Ovası'nın büyük bir bölümünde yeraltı sularına kolaylıkla ulaşılmakta, buna bağlı olarak da buralarda antik yerleşimlerin sayısı yükselmektedir. 2004 yılı ilk dönem çalışmaları sırasında ele aldığımız merkezlerin büyük bir kısmının, 1988-

* Doç.Dr. Gülriş KOZBE, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ABD, 35100 Bornova-İzmir/Türkiye gkozbe@yahoo.com

1 Şırnak İli'nde araştırma yapma iznini tarafımıza veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, bölgedeki güvenlik problemleri konusunda bize daima yardımcı olan askeriyenin her birimine, Şırnak İli ve İlçelerini Geliştirme Vakfı (ŞİRGEV) aracılığıyla bize sağlamış oldukları maddî ve manevî destekler nedeniyle Şırnak Milletvekili Sayın Abdullah Veli Seyda'ya, danışmanı Sayın Abdullah Aksoy'a, Cizre Öğretmenevi Müdürü Sayın Nuri Zeren'e ve yöreyi daha iyi tanımamız konusunda bilgi dağarcığıyla bize rehberlik yapan İsmail Ebül-iz İlköğretim Okulu Müdürü Sayın Abdullah Yahşi'ye çok teşekkür ederim.

2 Bölgenin kendine özgü şartları, sadece araştırma alanımızı sınırlandırmakla kalmamış; yüzey araştırmaları için ideal olan 1:25 000 ölçekli haritaların Harita Genel Komutanlığı tarafından ekibimize sağlanamaması, bazı yerleşim birimlerinde sağlıklı ölçüm, fotoğraflama ve yüzey toplaması yapılamaması gibi kontrolümüz dışındaki bazı kısıtlamaları da beraberinde getirmiştir. Bu da uygulamamız gereken yüzey araştırması tekniklerini kısmen etkilemiştir. Bu problemlerin ilerleyen yıllarda başlatılan çalışmaların kanıksanmasıyla ortadan kalkacağını düşünürüz.

1990 yılları arasında bölgedeki ilk araştırmaları yapan G.Algaze tarafından tespit edilmiş olduğunu; ekibimizin bunların 15 yıl sonraki mevcut durumlarını kaydettiğini belirtmek gerekir³.

2004 yılı çalışmalarında 25 adet merkez ziyaret edilmiştir. Bunların 21 adeti tür olarak höyük, 1 adeti yamaç yerleşimi ve 3 adeti de "tarlası" olarak adlandırdığımız, aslında hemen yakınlarında bulunan höyüklerin uzantısı olan dağınık buluntu alanlarıdır. Bunların malzemesi, değerlendirme aşamasında kolaylık olsun diye ayrı toplanmıştır. Yüzey araştırmasına dahil edilmiş olan yerleşimlerin hepsi çok dönemlidir. Araştırmamız sırasında Basorin, Takyan veya Nervan gibi 10-12 hektar gibi maksimum büyüklüğe sahip orta boy kasaba yerleşimlerin yanı sıra Girke Tahali, Girke Keşe veya Kortik gibi maksimum büyüklüğü 5 hektar kadar olan köy yerleşimleriyle de karşılaşılmıştır.

1. Ayn Şeş Höyük 1

Cizre İlçesi, Dirsekli Köyü yakınlarında, Dicle Nehri'nin doğusunda yer almaktadır (Harita 1: 1). 40x110x16 m. boyutlarındadır. Höyüğün tarımsal faaliyetlerde kullanılmak üzere buldozerlerle düzleştirildiği; kısmen de çöplük alanı olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. Höyükten çoğunlukla Ortaçağ ve İslâmî Dönem gibi geç dönemlere ait keramikler toplanmakla birlikte, M.Ö. II. binyıla ait kabartma bant bezemeli depolama küp parçaları, Habur Boyalıları ve Neolitik Döneme tarihlenen bir gövde parçası da ele geçirilmiştir.

2. Ayn Şeş Höyük 2

Ayn Şeş 1'in yakınında, Dicle'nin doğusunda yer almaktadır (Harita 1: 2). 160 m. çapında, 16 m. yüksekliğindeki ve kum ocağı olarak kullanılan höyük, orta yerinden bölünerek tahrip edilmiştir. Çöplük ve moloz alanı olarak kullanılan höyüğün doğusunda tarım faaliyetleri de sürdürülmektedir. Höyükten keramik dışında, taş kap, ezgi taşları, obsidiyen, ve çakmaktaşı parçaları gibi buluntular da toplanmıştır. Özellikle höyüğün tahrip edilen orta kesiminde, ip bezemeli ve tırnak baskı bezemeli Demir Çağı keramikleri ve keskin profilli, dışa dönük ağız kenarlı Geç Tunç Çağı çanakları söz konusudur. Ayrıca M.Ö. II. binyıla tarihlenen kabartma bant bezemeli büyük boy depolama küp parçalarını hemen ayırt etmekle birlikte, şimdilik dönemini tam olarak tanımlayamadığımız ancak geç dönem olması gereken profiller de ağırlıktadır.

3. Zoran Höyük

Cizre'nin 2,5 km. kuzeyinde, Dicle Nehri'nin doğusunda yer almaktadır (Harita 1: 3; Resim: 1). 15 m. yüksekliğindeki höyüğün üzerine yerleşildiği için höyüğün gerçek boyutlarını belirlemek mümkün değildir. Ayrıca höyüğün güney ve doğu kısımları düzleştirilerek ekili bahçe haline getirilmiştir. Kuzey ve güney yamaçlardan toplanan keramikler arasında yeşil renk sırlı, kazıma ve rulet bezemeli Ortaçağ keramikleri belirgindir.

4. Mehmedi (İnci) Höyük

Cizre İlçesi, Mehmedi (İnci) Köyü'ne bağlı höyük, Cizre'den 7 km. güneydoğudadır (Harita 1: 4; Resim: 2). Höyük, 45x100x 6 m. boyutlarındadır. Höyük yüzeyinde kerpiç ve taş mimariye ait parçalar gözlenmiştir. Bunun yanı sıra, höyüğün üzerinde sıkı bir bitki örtüsü ve çok sayıda mezar taşı mevcuttur. Höyüğün güneydoğusundan sulama borusu geçmektedir. Yapılan araştırmalar sırasında keramik, ezgi taşı ve kemik parçaları ele geçirilmiştir. Keramik buluntuların en erkeni, at nalı biçimli tutamağı olan Kalkolitik bir parçadır. Kızıl-kahve renkli, geometrik boya bezemeli Habur keramiği ve "plain

3 Algaze 1990, 391-403; Algaze 1992, 425-446; Algaze-Rosenberg 1991, 137-162; Algaze- Breuninger-Lightfoot- Rosenberg 1991, 175-240.

simple ware" örneği parçalar ise tanımlanabilinen diğer bulgulardır.

5. Girke Şilo

Cizre İlçesi'nin 10 km. güneydoğudaki Kero Köyü'nde yer alan 6 m. yüksekliğindeki höyük, Dicle Nehri'nin kuzeyindedir (Harita 1: 5; Resim: 3). Höyük üzerinde defneci çukurları tespit edilmiştir. Ele geçirilen keramiklerin çoğunluğu Ortaçağ'a ait geç dönem örnekleridir.

6. Şehitlik Höyük

Cizre'nin güneydoğusunda, Nerdüş Çayı'nın batısında yer almaktadır (Harita 1: 6). 360x110x10 m. boyutlarındaki höyükten, devam etmekte olan yol çalışmaları için Karayolları'na ait buldozerler tarafından yoğun bir şekilde toprak çekilmektedir. Nitekim önünden geçen karayolunu kullandığımız üç günlük süre içinde höyük neredeyse yerle bir edilmiştir. Keramik, çakmaktaşı ve ezgi taşları gibi buluntular ele geçirilmiştir. Tanımlanamamış birçok amorf parçanın yanı sıra üzeri tarak veya rulet bezemeli geç dönem keramikleri, krem renkli Ortaçağ keramikleri, çekiç başlı Yeni Assur Dönemi çanağı, M.Ö. II. binyıla tarihlenen küp kulpları ve bol saman katkılı, olasılıkla Neolitik Dönem'e ait gövde parçası, höyükteki mevcut bazı dönemlerin habercisi sayılabilirler.

7. Hazayi Höyük

Silopi İlçesinin 12 km., Doruklu Köyü'nün ise 350 m. batısında yer almaktadır (Harita 1: 7; Resim: 4). 160x100x16 m. boyutlarındaki höyüğün güneydoğusunda kaynak suyu vardır ve çevresi yoğun bitki örtüsü ile kaplıdır. Üzeri mezarlık alanı olarak kullanılan höyüğün eteklerinde yoğun tarım faaliyetleri devam etmektedir. Tarım alanlarını sulamada kullanılan sulama borusu ise höyüğün üzerinde kuzey-güney doğrultusunda boylu boyunca uzanmaktadır. Araştırma sırasında keramik ve ezgi taşı toplanmıştır. Çevrede bazalt taş parçaları da mevcuttur. Keramik örneklerine dayanarak gözlemlenen başlıca dönemler: Ubaid ve Erken Assur'dur.

Hazayi Tarlası

Hazayi Höyük'ün güney eteklerinin uzantısı olan alan, "tarlası" olarak adlandırılmış ve malzemesi höyük üzerindeki malzemedan ayrı olarak toplanmıştır. Buluntular arasında M.Ö. erken II. binyıl örnekler ağırlıktadır. Ayrıca az sayıda İslâmî keramikler söz konusudur.

8. Kütnüs Höyük

Silopi merkezden 10 km. batıda, Ceylan Köyü'nde yer almaktadır (Harita 1: 8). 220x175x10 m. boyutlarındaki höyükte yoğun tarım faaliyetleri devam etmektedir. Ayrıca höyüğün kuzey kesiminde köylüler tarafından toprak alımı söz konusudur. Bir başka tahribat da höyüğün doğusundan geçen köy yolu açılırken gerçekleşmiştir. Yapılan araştırmalarda höyükten çok sayıda keramik ve ezgi taşı örnekleri toplanmıştır. Mavi veya yeşil renkli sır bezemeli Ortaçağ keramikleri, kalıpla yapılmış Sasani keramiği, M.Ö. II. binyıla ait kabartma bant bezemeli depolama küpleri ve olasılıkla bunlara ait çok sayıda M.Ö. II. binyıl kulpları, kazıma bezemeli veya tutamaklı Kalkolitik kap parçaları ve yine kazıma bezemeli Amuk B keramikleri, dönemleri saptanan başlıca örneklerdir.

9. Hubusiya Höyük

Silopi İlçesi'nin 8.5 km. batısındadır (Harita 1: 9). 1990 yılında jandarmanın köyü boşaltmasından sonra burada yerleşim yasaklanmış ve höyük buldozerle düzleştirilmiştir. Nitekim höyük bugün artık seçilememektedir. Toplanan çanak çömlekler, aralarında sırlı bezemelilerin de olduğu Ortaçağ keramikleridir.

10. Kortik Höyük

Silopi'nin 8 km. batısındaki Çukurca Köyü'nde yer almaktadır (Harita 1: 10). 155x100x5 m. yüksekliğinde olan ve tarım alanı olarak kullanılan höyük, yeni sürülmüş olduğu için çok sayıda keramik ve 1 adet çakmaktaşı alet parçası toplanmıştır. Höyük üzerindeki mimari kalıntılara ait taşlar sökülerek çobanlar tarafından ocak yeri yapılmıştır. Dönemi tanımlanamayan birçok amorf parçanın yanı sıra çok sayıda Halaf, Habur, Mitanni ve Hellenistik Dönem keramikleri toplanmıştır.

11. Serebiye Yamaç Yerleşmesi

Silopi'nin 7.5 km. batısındaki Serebiye Köyü'nde yer almaktadır (Harita 1: 11). Mevsimsel bir suyun bulunduğu yerleşimin güney kesiminde tarım faaliyetleri sürdürülmektedir. Kuzeyinde ise mezarlık alanı söz konusudur. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 100 m. boyutunda olan yamaç yerleşiminden, keramik, ezgi taşı parçaları ve taş kap örnekleri bulunmuştur. Höyük üzerinde mimari kalıntılar da görülmektedir. Dönemleri şimdilik tespit edilemeyen keramik örneklerinin geç döneme ait olduğunu düşünmekteyiz.

12. Nervan (Nehirvan)

Silopi İlçesi'ne bağlı Kavallı Köyü'nde yer alan höyüğe, Silopi yol ayrımından 7 km. güneybatıya gidilerek ulaşılır (Harita 1: 12; Resim: 5). 210x400x 6 m ölçülerindeki höyüğün üzerinde özellikle de güneybatısında çok sayıda defineci çukuru tespit edilmiştir. Kuzeydoğu kesimi modern mezarlık alanı olarak kullanılmaktadır; nitekim taşlarla oval şekil verilmiş mezarlar görülmektedir. Keramik, yoğun keramik cürufu (özellikle güney kesiminde), ezgi taşı, pişmiş kerpiç parçaları, geç dönem pipo parçaları ve çakmaktaşı önemli buluntular arasındadır (Çizim: 1). Keramikler, kazı bezemeli Amuk B, Neolitik, az sayıda Halaf, Ubaid, Geç Kalkolitik, lokal metalik mallar (?), M.Ö. II. binyıl depolama küpleri, Habur ve Demir Çağı örnekleri olarak gruplanabilir. Bunların içinde, Erken Assur Döneminin temsilcisi olan Habur çanak çömleği yoğun bir şekilde ele geçirilmiştir.

13. Girke Keşe

Nervan Höyük'ün 320 m. güneybatısında yer almaktadır (Harita 1: 13). Batısında Şurik Deresi akmaktadır. Höyük, 100x220x4 m. ölçülerindedir. Nervan Höyük'ün üzerinden geçen patika, bu höyüğe de geçerek devam etmektedir. Höyük, bostan olarak kullanılmakta ve batı eteklerinin aşağı kısmında pamuk ekimi yapılmıştır. Höyüğün batı kısmında Halaf çok yoğun olmak üzere Halaf ve Ubaid çanak çömleği toplanmıştır. Ayrıca birer örnekle temsil edilen kabartma güneş motifli olasılıkla Sasani keramiği, M.Ö. II. binyıl profili ve rulet bezemeli Ortaçağ keramiği saptanmıştır.

14. Girik Bedro

Silopi İlçesi'nden 9,3 km. güneybatıdaki Çiftlik Köyü sınırları içinde bulunmaktadır (Harita 1: 14). Höyük, yaklaşık 220 m. çapında ve 3 m. yüksekliğindedir. Höyüğün doğusundan mevsimlik Celal Deresi akmaktadır. Höyüğün üzerinde bir adet su deposu mevcut olup günümüze ait bir evin temelleri de görülmektedir. Ayrıca höyüğün etekleri kısmen çöplük alanı olarak kullanılmaktadır. Höyük yüzeyinden dönemi belirlenemeyen az sayıda amorf gövde parçaları ve Ortaçağ piposu ele geçirilmiştir.

15. Gire Tehali

Silopi İlçesi'nden 10 km. kuzeydoğuda bulunmaktadır (Harita 1: 15). 170x200x2 m. ölçülerindeki höyüğün üzerinden yol geçmektedir. Höyük çevresinde yoğun tarım

faaliyetleri yürütülmekte olup höyük üzerine çok sayıda arı kovanı yerleştirilmiştir. Ayrıca yine höyük üzerinde arıcıya ait olabileceği düşünülen küçük bir kulübe de söz konusudur. Çanak çömlekler üzerinde yapılan incelemelere göre belirlenen dönemleri, Halaf, Ubaid, M.Ö. erken II. binyıl, Erken Demir Çağı, Yeni Assur ve Ortaçağ olarak tanımlayabiliriz.

16. Takyan

Silopi İlçesi'nden 10,5 kilometre güneybatıda yer alan höyük, Buğdaylı Köyü'ne bağlı olup Şurik Deresi'nin doğusunda yer almaktadır (Harita 1: 16; Resim: 6). 350x 680x15 m. boyutlarındaki, etrafı pamuk tarlalarıyla çevrili höyüğün güney kesiminde yoğun şekilde tarım yapılmaktadır. Kerpiç mimari izlerine rastlanan höyüğün kuzey yamaçında kireç yakmakta kullanılan geç dönem bir kuyu mevcuttur. Elde edilen buluntular arasında çok sayıda keramik, metal cürufu, keramik cürufu, çakmaktaşı ve obsidiyen aletler, ezgi taşı, söve taşı, dibek taşı, taş kap, taş pitos tıpası, kemik, ortası delik, yuvarlak süsleme taşları ve taş boncuk bulunmaktadır. Kazıma bezemeli Amuk B malları, tırnak bezemeli, kazıma bezemeli veya hasır baskılı Neolitik keramikler, koyu yüzlü açkılı mallar, çok sayıda Halaf keramiği, Ubaid keramiği, bant ağız kenarlı Uruk keramiği, metalik kap parçası, Nineve V keramiği, Habur malları, M.Ö. II. binyıl depolama küpleri, çok sayıda aynı döneme ait büyük boy kulplar, aşağı sarkık ağız kenarlı, keskin profilli II. binyıl çanakları, kırmızı renk ağız kenarlı Mitanni keramiği, düğme dip, Orta Assur çömlekleri, ağız kenarı yivli Erken Demir Çağı keramiği, ağız kenarı yivli Yeni Assur Dönemi çanakları, Yeni Assur çömlekleri, memecik dipler, yeşil sırlılar çoğunlukta olmak üzere sır bezemeli Ortaçağ keramikleri, yüzeyden toplanan başlıca çanak çömlek örnekleridir (Çizim: 2).

Takyan Pamuk Tarlası

Takyan Höyük'ün doğu yönündeki uzantısıdır. Üzeri pamuk ekili tarlanın malzemesi, daha önce de belirttiğimiz gibi ana höyüğün malzemesinden ayrı toplanmıştır. Burada da yoğun Halaf keramikleri ele geçirilmiştir (Çizim: 3). Gerek höyük üzerinden gerekse tarladan topladığımız Halaf çanak çömleğinin bezeme şablonları üzerinde yaptığımız ilk inceleme, söz konusu örneklerin Orta ve Geç Halaf evrelerinde yaygın bezeme unsurlarına sahip olduklarını işaret etmektedir. Ubaid parçaları, ağız kenarı yivli Yeni Assur çanakları, Erken Demir Çağı çömlek profili ve kulplu Ortaçağ çömleği ise pamuk tarlasından toplanan diğer malları temsil etmektedir. Bunun yanı sıra, tarlada ekili pamuktan dolayı sınırlı olarak yapabildiğimiz tarama sırasında, Halaf Dönemine ait çok sayıda obsidiyen alet, alet parçaları ve pişmiş toprak bir disk ele geçirilmiştir.

17. Amarzava

Silopi İlçesi'nin 12 km. güneybatısında bulunan höyük, Buğdaylı Köyü'nün ise 1,5 km. batısında yer almaktadır (Harita 1: 17; Resim: 7). 130x 200x13 m. boyutlarındaki höyüğün üstünde derin pulluk izleri ve batısında define çukurları tespit edilmiştir. Ayrıca güneyinden geçen patika da höyüğü ciddi bir şekilde tahrip etmektedir. Yüzey taramasında çanak çömleğin yanı sıra ezgi taşı, keramik cürufu ve pipo parçaları ele geçirilmiştir. Gözlemlenen başlıca keramik türleri; kazıma bezemeli Amuk B, kazıma bezemeli kaba Neolitik, yöresel metalik kaplar, M.Ö. II. binyıl kalın cidarlı büyük depolama küpleri, oluklu ve kabartma bant bezemeli M.Ö. II. binyıl çömlekleri, Habur boyalıları, Habur dönemi yalancı halka dipler, Erken Demir Çağı, Yeni Assur, Helenistik ve sırlı Ortaçağ.

18. Basorin

Silopi İlçesi'nden 16 km. uzaklıktaki Yankale Köyü'nde bulunan Basorin'in güneyinde Dicle Nehri, batısında ise Şurik Deresi akmaktadır (Harita 1: 18). Höyük üzerin-

de büyük bir askerî gözetleme kulesi mevcuttur. Bu sebeple höyük üzerinde sağlıklı bir tarama, ölçü alımı ve fotoğraflama yapamadık. Ancak G. Algaze'nin daha önceki çalışmalarıyla höyüğün 12 hektar büyüklüğünde olduğunu biliyoruz⁴. Höyüğün güneyinden köylüler tarafından yoğun toprak alımı yapılmıştır. Höyüğün çevresinde Osmanlı Dönemine ait olabileceği düşünülen sur kalıntıları ile höyüğün güneydoğusunda kubbeyle örtülü bir türbe bulunmaktadır. Çok az sayıda toplanabilen keramikler üzerinde yapılan gözlem sonucunda tespit edilen dönemler: Halaf, Geç III. binyıl, M.Ö. II. binyıl ve Ortaçağ, şimdilik tanımlanamayan ancak türbe ve surlarla ilişkili olduğunu düşündüğümüz birçok geç dönem keramik örnekleri söz konusu.

Basorin, Takyan ve Nervan höyükleri, birbirlerinden yaklaşık 5 km.lik eşit mesafelerle Şurik Deresi boyunca kurulmuştur (Harita: 1). Bu özellik, höyüklerin nitelikleri ve büyüklükleri göz önüne alındığında bölgenin çeşitli dönemlere ait yerleşim şablonları hakkında bize bilgi vermektedir.

19. Ilıcalar (Havinga) Höyük

Silopi İlçesi'nin 12,5 km. güneyindeki Ilıcalar Köyü sınırları içinde yer almaktadır (Harita 1: 19). 500x45x4 m. boyutlarındaki höyüğün güneyinde mevsimlik bir çay akmasıdır. Çevredeki askerî gözetleme kulelerinin birbirlerini daha rahat görmelerini sağlamak amacıyla askeriyenin höyük üzerinde dozerle yapmış olduğu tahribat sonucunda, höyüğün yüksekliği yaklaşık 10 m. kadar azalmıştır. Köylüler, bu tahribat sırasında höyükten kapaklı, büyük boy depolama küplerinin çıktığını belirttiler. Höyük üzerinde çok sayıda ve büyük çaplı defineci çukurları görmek mümkündür. Keramiklere dayanarak höyükte gözlemlenen başlıca dönemler Erken Assur, Orta Assur ve Geç Assur'dur. En yoğun mal grubu olarak da Habur keramiklerinin görüldüğünü söyleyebiliriz. Habur mallarının çoğunluğunu, kızıl-kahve, kırmızı ve siyah renk boya bant bezemeli örnekler oluşturmaktadır (Çizim: 4).

Ilıcalar Tarlası: Ilıcalar Höyük'ün güney eteklerinin uzantısıdır. Ana höyükte görülen malların benzer örneklerinin yanı sıra, henüz dönemi tam olarak tanımlanamamış geç dönem keramikleri de mevcuttur.

20. Silopi Höyük

Silopi ilçe merkezinde bulunan (Harita 1: 20; Resim: 8) ve bugün artık tahribatlar nedeniyle yüksekliği 10 m. civarında kalmış olan höyük üzerinde, Atatürk Parkı olarak adlandırılan büyük bir dinlenme parkı bulunmaktadır. Çevresindeki yapılaşma, parka ait binalar, su havuzları, çiçek alanları ve ağaçlar höyüğü çok büyük oranda tahrip etmektedir. Keramik, obsidiyen, bir adet hayvan figürünü parçası ve kandil ele geçirilmiştir. Höyüğün güneydoğu kesiminde ise mimarî unsurlar gözlenmektedir. Keramik ve küçük buluntu örneklerine dayanarak saptanan başlıca dönemler: Halaf, Geç Kalkolitik, Erken Assur, Demir Çağı ve Ortaçağ.

21. Gire Bimrim

Silopi İlçesi'nin 10,5 km. güneyindeki Dolan Köyü içinde bulunmaktadır (Harita 1: 21). Höyük toprağı, ev yapımında kullanılmak üzere devamlı çekilmektedir. Höyük üzerinde kullanım dışı kalmış askerî siperler ve birçok defineci çukuru mevcuttur. Güneydoğu kısmı mezarlık alanı olarak kullanılan höyüğün güney eteklerinde iki ev yer almaktadır. Ayrıca üzeri yoğun bitki örtüsü ile kaplı olduğu için fazla keramik toplanamamıştır. Bununla birlikte tanımlanabilen keramiklerin çoğunluğu, M.Ö. II. binyıl Habur keramiklerinden oluşmaktadır. Ayrıca, kazıma bezemeli Amuk B keramikleri, M.Ö. II. binyıl kalın cidarlı, oluklu-bant bezemeli depolama küpleri ve "plain simple ware" örnekleri de ele geçirilmiştir.

4 Algaze- Breuninger-Lightfoot- Rosenberg 1991, 195.

22. Kebeli Höyük

Cizre İlçesi'nden 20 km. güneybatıda ve Suriye sınırında olan höyük tümüyle, modern köy yerleşimi ile kaplanmış durumdadır (Resim: 9). Köyün son dönemde adı Şahin olarak değiştirilmekle birlikte, köylüler hâlâ köyü ve höyüğü en eski adı olan "Babil" olarak adlandırmaktadır. Üzerindeki yaygın yerleşim nedeniyle uzunluğu yaklaşık 300 m., yüksekliği ise 12 m. tespit edilen höyükte net bir ölçüm yapılamamıştır. Höyükten ev yapımında kullanılmak üzere yoğun toprak çekilmektedir. Ayrıca, çevredeki sur duvarlarına ait bazalt taşlar da evlerde devşirme malzeme olarak değerlendirilmiştir. Höyüğün üzeri aynı zamanda çöplük alanı olarak da kullanılmaktadır. Nitekim hem modern yerleşim hem de çöplük alanı nedeniyle höyükte sağlıklı bir tarama yapmamız mümkün olamamıştır. Bununla birlikte, Neolitik Dönem keramik parçaları, M.Ö. II. binyıl depolama küpleri, II. binyıla tarihlenen yalancı halka dipler, ağız kenarı kare kesitli Orta Assur küpleri, Yeni Assur ve Demir Çağı keramikleri, höyüğün Neolitik Dönem itibarıyla başlayan yerleşim silsilesinin özellikle M.Ö. II ve I. binyılda önem kazandığını göstermesi adına kayda değer örneklerdir (Çizim: 5).

M.Ö. 882'ye tarihlendirilen Kurkh Monoliti'ne göre, Yukarı Dicle bölgesine sefer düzenlemek için Nineve'den hareket eden II. Assurnasirpal, ikinci yıl seferini Şubnat Nehri'nin kaynağında başlatmıştır⁵. II. Assurnasirpal, daha önce babası II. Tukulti-Ninurta ve büyükbabası Tiglat-Pileser'in heykellerinin de bulunduğu söz konusu nehrin kaynağına kendi stelini de diktirir. Kebeli Köyü'nün yakınlarındaki su kaynağında Lehmann-Haupt tarafından 1899 yılında Assurnasirpal'e ait stel parçalarının ele geçirilmiş olması Şubnat'ın, bugün bölge halkı tarafından Babil olarak da adlandırılan Kebeli'nin kuzeydoğusundaki Sufan Deresi'yle özleştirilmesini desteklemektedir⁶. Ancak diğer krallara ait heykeller bugüne dek henüz bulunamamıştır. Yazılı belgelerden yararlanarak elde edilen söz konusu bu bilgiler, Kebeli Höyük'ün ve buna bağlı olarak bölgenin, Yeni Assur İmparatorluğu'nun yayılım politikası ve sefer güzergâhları açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

SONUÇLAR

Cizre-Silopi Ovası'nda 2004 yılında toplanan malzeme üzerinde yapılan ilk incelemeler bize, en erken malzemenin Amuk B'ye ait kazıma bezemeli keramikler olduğunu göstermiştir. Yüzlerce karakteristik ve örnekle temsil edilen Orta ve Geç Halaf keramiği ise en çok örneğe sahip çanak çömlek grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, son yıllarda yine tartışmalı bir hâl alan Halaf çanak çömleğinin çıkış noktası ve yayılım bölgesi konularına Anadolu'dan yana ciddi destek verir gibi görünmektedir. Bunun yanı sıra bölgede, Ubaid, Geç Kalkolitik (hem Geç Uruk hem de Amuk F tipi yerel saman yüzlü çanak çömlekler şeklinde), Nineve V, M.Ö. II. binyıl/Erken Assur, Orta Assur, Yeni Assur, Part, Hellenistik, Roma, Ortaçağ, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait keramik ve küçük buluntular ele geçirilmiştir. Bölgede M.Ö. erken II. binyılı simgeleyen Habur çanak çömleği⁷, Halaf keramiklerinden sonra görülen en yaygın mal grubudur. Boya bezeme, tarak bezeme ve dairesel baskı bezeme teknikleriyle bezenmiş Cizre-Silopi Ovası Habur keramikleri, Habur çanak çömlek geleneğinin genel görüntüsü için önemli bir korpus oluşturmaktadır. Bu dönemde, Cizre-Silopi Ovası yoğun yerleşim görmüş olmalıdır. Erken ve Geç Tunç çağları ise şimdilik bölgenin en zayıf dönemleri gibi görünmektedir. Cizre-Silopi Ovası'nın Geç Tunç Çağı'nda yansıttığı silik durum, M.Ö. I. binyılın ilk yarısında bir başka deyişle Yeni Assur Döneminde tam tersine döner. Nitekim, Şehitlik, Gire Tehali, Takyan, Basorin, Amarsava, Ilıcalar ve Kebeli Höyük gibi küçüklü, büyüklü bir çok yerleşimde tipik Yeni Assur keramik-

5 Parker 2001, 162-3.

6 Şubnat'ın Sufan Deresi'yle eşleştirilmesi ilk kez C.F.Lehmann-Haupt tarafından yapılmış; daha sonra bu öneri, J.D. Hawkins'in steldeki yazıtı okumasıyla doğrulanarak bugün yaygın bir öneri olarak kabul görmektedir (Hawkins 1969, 111-2).

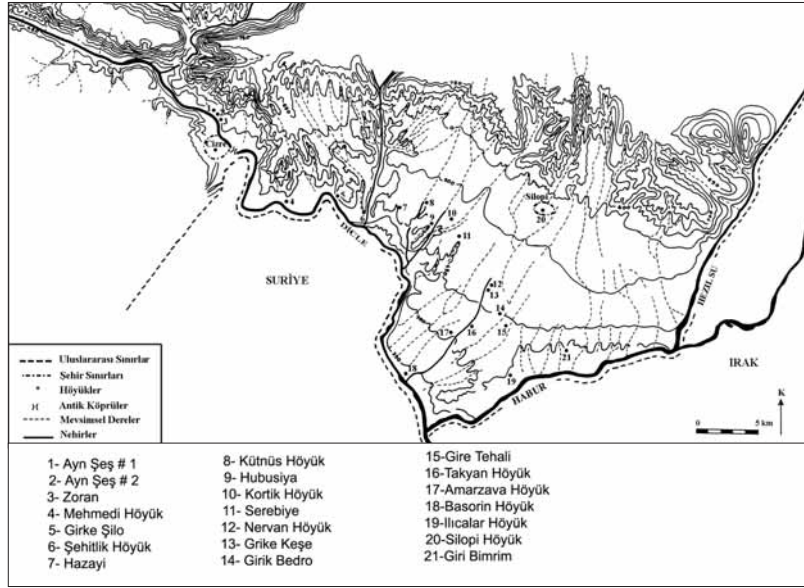
7 Kozbe 1994.

lerinin ele geçirilmesi, "Ulluba" olarak anılan bu bölgenin söz konusu dönemde tekrar önem kazandığını göstermektedir.

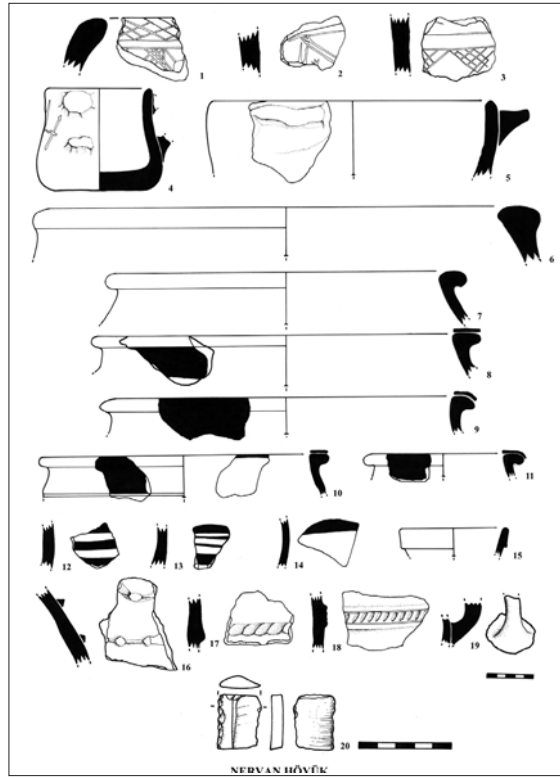
2004 yılı itibarıyla başlatılan Şırnak ili yüzey araştırmasının ilk etabında, Cizre-Silopi Ovası kısmen ele alınmıştır. TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Projesi olarak üç yıl boyunca (2005-2008) maddî destek almayı hak kazandığımız bu çalışmalarımızın, birçok yönüyle hâlâ karanlıkta olan bu bölgeyi aydınlatmasını ve buna bağlı olarak Anadolu kültür tarihi açısından da yeni bir takım sonuçlar ortaya koymasını hedeflemekteyiz.

KAYNAKÇA

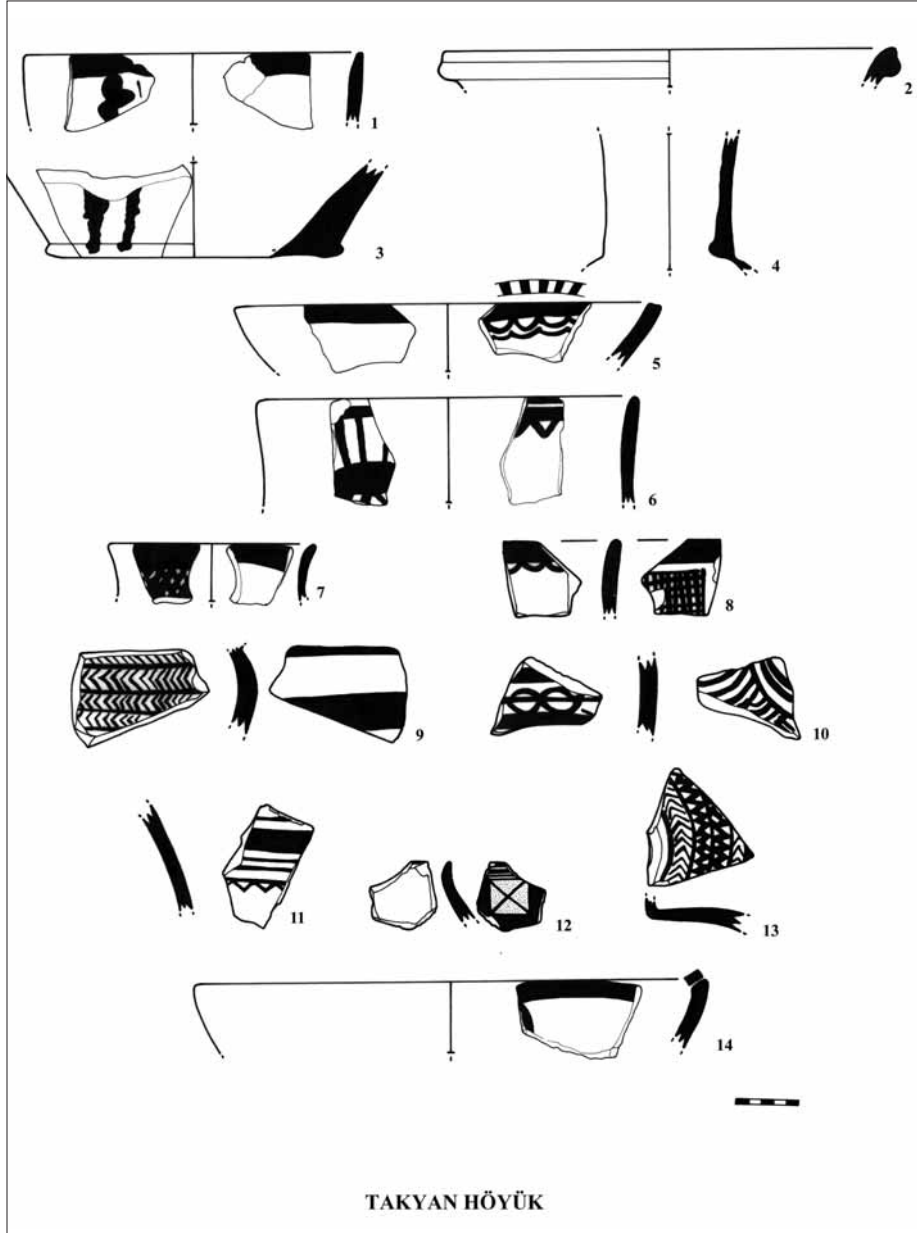
- Algaze 1990, G.Algaze, "The Tigris-Euphrates Archaeological Survey Project, 1988", Araştırma Sonuçları Toplantısı 7, Ankara, 391-403.
- Algaze 1992, G.Algaze, "The Tigris-Euphrates Archaeological Survey Project, 1990", Araştırma Sonuçları Toplantısı 9, Ankara, 425-446.
- Algaze-Rosenberg 1991, G.Algaze ve M.Rosenberg, "The Tigris-Euphrates Archaeological Survey Project, 1989", Araştırma Sonuçları Toplantısı 8, Ankara, 137-162.
- Algaze-Breuninger-Lightfoot-Rosenberg 1991, G.Algaze-R.Breuninger-C.Lightfoot ve M.Rosenberg, "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons", *Anatolica* 17, 175-240.
- Hawkins 1969, J.D.Hawkins, "The Babil Stele of Assurnasirpal", *Anatolian Studies* XIX, 111-120.
- Kozbe 1994, G.Kozbe, Habur Çanak Çömleği ve Bu Çanak Çömleğin Yeni Buluntular Işığında Anadolu'daki Dağılımı, İzmir (Basılmamış doktora tezi).
- Parker 2001, B.J. Parker, *The Mechanics of Empire. The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*, The Neo-Assyrian Text Corpus Project. University of Helsinki, Helsinki.

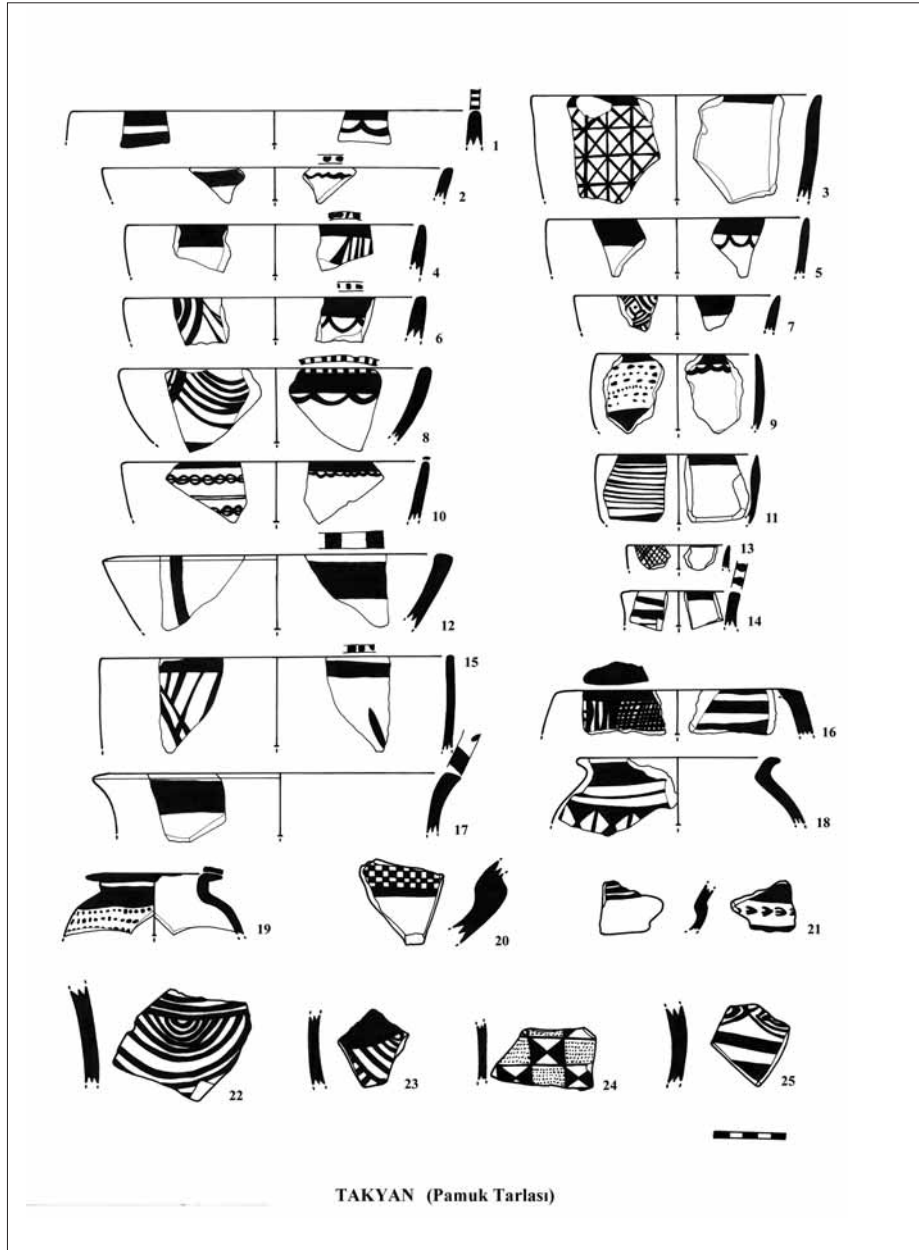
Harita

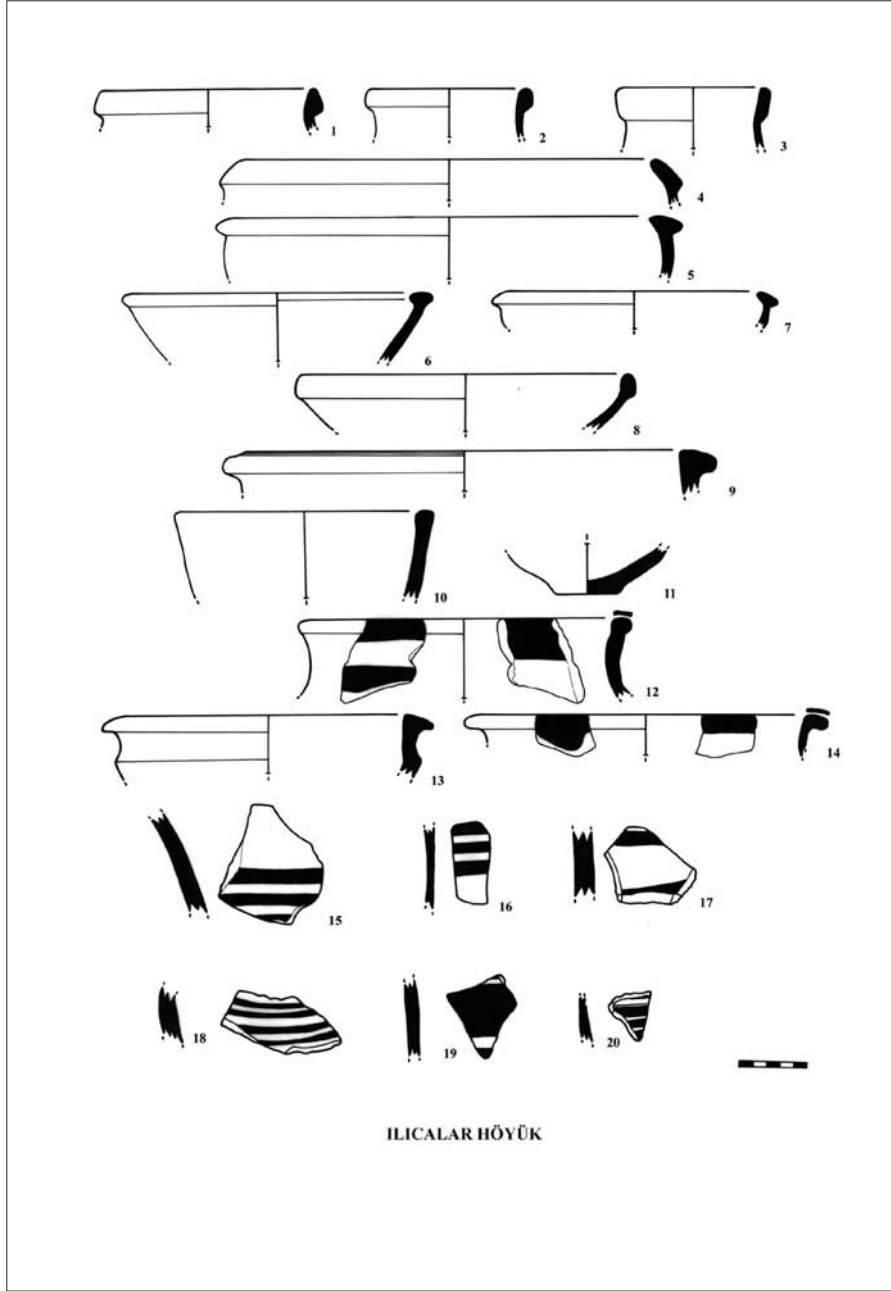
Çizim: 1

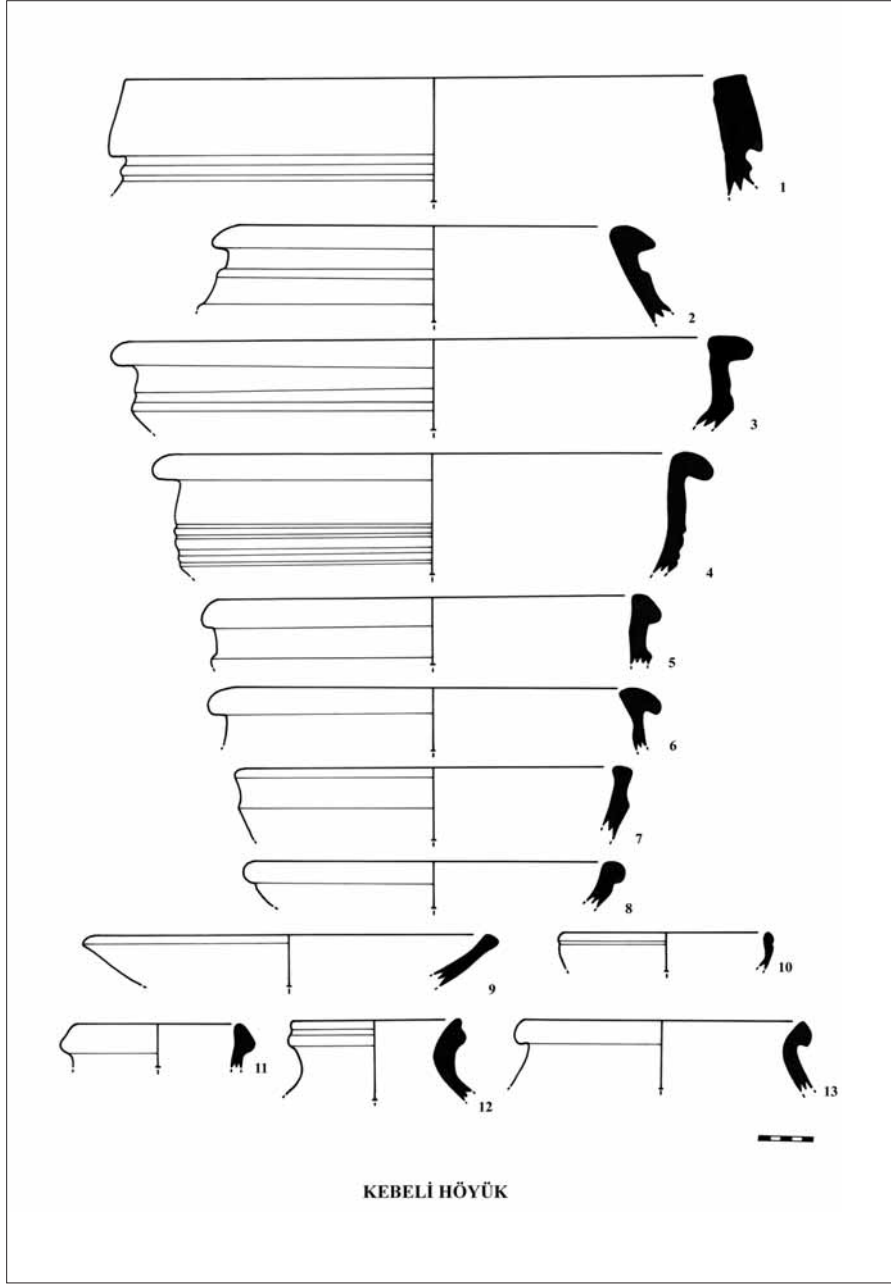
Çizim: 2

Çizim: 3

Çizim: 4

Çizim: 5

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

MERSİN, SİLİFKE, OLBA (UĞURALANI) 2004 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Emel ERTEN*

2004 dönemi Olba arkeolojik yüzey araştırması, 1-15 Eylül 2004 tarihlerinde antik yerleşimin, aşağıdaki başlıklar altında sıralanan kesimlerinde gerçekleşti¹ :

1. Akropolisin doğu eteğinde, doğu vadisine bakan anıtsal mezar kompleksi ve çevresi
2. Şeytanderesi Vadisi kaya mezarları ve lâhitleri
3. Doğu Tepesi Nekropolisi (Örenköy yolu üzerindeki kesim)
4. Güney Nekropolisi
5. Olba Akropolisi

1. Doğu Vadisi

2003 araştırmaları sırasında ilk belgeleme çalışmaları yapılan doğu vadisindeki mezar kompleksi ve çevresinde yapılan ot temizliği sırasında, kemerli lentoya sahip cepheye göre güney yönde yer alan kaya nişlerine, chamosorium tipi lâhitlere ve tonoz örtülü bir anıt mezara rastlandı. Böylece, vadi yamacındaki söz konusu kesim, bir bütün olarak ele alınarak mimari belgelemesinin yapılması işlemi başlatıldı.

2004 çalışmaları sırasında saptanan tonozlu mezar anıtı, Olba Akropolisi'nin batı ve doğusundaki vadilerin birleşerek, Şeytanderesi Vadisi'ni oluşturdukları noktada yer alan görkemli kayalıkta ana kayanın biçimlendirilmesi ile oluşturulan düzlem üzerindedir (Resim: 1).

Anıt, yaklaşık olarak kare planlı tek mekândan oluşmaktadır ve cephesi doğu vadisine bakmaktadır. Aynı tarafta, yine kayaya oyularak yapılan bir giriş holü ya da ön

* Doç.Dr. Emel ERTEN, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü-Mersin/TÜRKİYE
eerten.@mersin.edu.tr

1 Olba yüzey araştırmasının maddî giderlerinin karşılanması başta Mersin Üniversitesi Rektörlüğü, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi olmak üzere, Toros İnşaat A.Ş. ve Köksallar Turizm-Seyahat A.Ş. destek sağladılar. 2004 Olba yüzey araştırması Doç. Dr. Emel Erten başkanlığında Okt. Murat Ozyıldırım (klasik filolog), arkeoloji öğrencileri Tuna Akçay, Kemal Büber, Serdar Saygılı, Hatice Güriş, Utkuhan Boyacıoğlu'dan oluşan bir ekip tarafından yürütüldü. Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak çalışmalara Arkeolog Yeşim Ozan katıldı. Çalışmalarımız sırasında bizden yardımlarını eksik etmeyen Silifke Müze Müdürlüğü ve değerli müdürü Arkeolog İlham Öztürk'e, Uzuncaburç Belediye Başkanlığı'na ve Uzuncaburç Jandarma Komutanlığı'na teşekkür ederiz. 2002 yılından başlayarak, asil işleviyle kullanım dışı olan ve terk edilmiş durumdaki eski Uğuralanı ilkokul binasının Milli Eğitim Bakanlığı'ndan Kültür ve Turizm Bakanlığı'na tahsis için giriştiğimiz çabalar bu yıl sonuç verdi. Milli Eğitim Bakanlığı'nın uygun görüşü ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'na tahsis edilen bina (ilkokul ve öğretmen lojmanı), Adana Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün onayları ile ekibimizin konaklaması amacı ile ilk kez kullanıldı. Böylece, gelecek yıllarda çalışmaların sağlıklı biçimde sürdürülmesi için önemli bir sorun olan konaklama konusunda çözüme ulaşıldı.

avlu/mekân vardır. Tonoz örtünün altındaki chamosorium yaklaşık kuzey-güney düzleminde uzanmaktadır (Resim: 2). Üç fascialı bir arşitrav üzerine oturan tonozla ait bir tek blok *in situ*dur (Resim: 3, 4). Duvarlar harçsız ve rektagonal tekniktir.

Mezar anıtının çevresinde çok sayıda chamosorium tipi lâhitler ve nişler bulunmaktadır. Chamosorium kapakları ile yapının duvar ve tonozuna ait taş bloklar yıkılmış durumda vadi tabanına kadar inen alanda görülmektedir. Chamosorium kapakları, Olba'da pek çok örnekle tanıdığımız kırma çatılı ve köşe akroterli tiptedir.

Mezar anıtı, Olba'da tanıdığımız mezar tiplerine bir yenisini eklemektedir. Yapı, ana kaya üzerinden yükselmekle birlikte, taş duvarlara ve tonozlara sahip bulunması bakımından bağımsız bir mimari sergilemektedir. Bu özelliği ile akropolis eteğindeki tapınak planlı mezar anıtı ile karşılaştırılabilir niteliktedir². Ancak, mimari plan ve yapı bakımından iki anıt benzerlik taşımamaktadır³. Tonozlu mezar anıtının paralel örneklerine Olba territoriumu içinde rastlanır. Hatta bunlardan bazılarının yanına bir sütun dikilmekte ve mezar sahibi ve yakınlarının betimlendiği heykeller bu sütunun üzerinde yer alabilmektedir⁴. Olba örneğinde aynı durumu yansıtan heykel parçalarına yüzeyde yaptığımız incelemelerde rastlanmadı. Ancak, plan ve yapı özellikleri bakımından Olba'daki tonoz örtülü anıt mezarını benzer örnekler uyarınca Roma İmparatorluk Dönemi içinde, İ.S. 2. ve 3. yüzyıllara tarihlenmek olası görünmektedir.

Doğu Vadisi'nin bu kesimindeki mezarlık alanının ilk kullanımı Roma İmparatorluk Dönemi içinde başladıktan sonra, Bizans Dönemi içinde de sürmüş olmalıdır. Yakın konumda, vadinin tam karşı eteğinde manastırın yer alması da bu alanın Geç Antik Çağ – Bizans Dönemi'ndeki önemini yansıtmaktadır.

2. Şeytanderesi Vadisi

Olba Akropolis'i'nden güneye doğru derin bir yarık biçiminde uzanan Şeytanderesi Vadisi boyunca yapılan çalışmalarda, bu kesimde de nekropol alanlarının devam ettiği lâhit, kaya mezarı ve kaya nişlerinin doğu ve batı yamaçları boyunca uzandığı anlaşıldı.

Şeytanderesi Vadisi'nin doğu yamacında, vadi tabanından ortalama 25 m. yükseklikte yer alan mezar kompleksi, 2004 yılının önemli bulgularındandır. Kayanın biçimlendirilmesiyle oluşturulan girişten bir merkezî avlu niteliğindeki alana girilir (Resim: 4). Avlunun bir kenarında kemerli ve tonozlu bir girişe sahip mezar odasına ulaşılır (Resim: 5). Mezar odası dikdörtgen planlıdır (yaklaşık 2.10x4.03 m.) ve içinde, girişin sağında ve solunda, karşılıklı doğu-batı düzlemi üzerinde yerleştirilen iki arcosolium tipi lâhit vardır. Odanın tavanı düz, ancak lâhitlerin üzeri tonozludur. Mezar odasının girişinin karşısındaki duvarda iki küçük niş yer alır (her birinin boyutu 11x12 cm.). Yine aynı duvarda, kaya üzerinde bir arcosolium tipi lâhit yapımının başlangıcını düşündüren kavisli ize rastlanmaktadır.

Mezar odasının dış cephesinde kayaya oyularak oluşturulmuş basamaklı bir düzenleme vardır. Bunun dekoratif anlamda olmadığı, mezar kompleksinin işlenmesinin henüz tamamlanmadığı ve bu alanda yeni lâhit, kaya mezarı vb. düzenlemeleri yapılmaktayken, işin yarım kaldığı düşünülmektedir. Özellikle de mezar odasının bitişiğindeki kaya yüzeyi üzerinde görülen dikdörtgen biçimindeki kesik, yeni bir lâhit, mezar odası, niş ya da belki de kabartmanın hazırlığı olmalıdır (Resim: 6). Bölgede yerel taş işlemeciliğinin varlığını gösteren başlıca kanıt, anıtlar üzerinde rastlanan taşçı işaretle-

2 Keil-Wilhelm 1931, 85-86, Abb. 109, Erten 2003, 188, 195, Res. 12; Erten 2004, 55-57, 62-65; Berns 2003, 242-243;

3 Akropolis eteğindeki düzlükte yer alan anıt mezar bir prostylos tapınak formunda olmalıdır. İçte iki mekâna sahip olduğu, yapıda gerçekleştirilen incelemelerde belirlenmektedir. Buna karşılık, Doğu Vadisi mezar anıtı tek iç mekâna sahip bulunmaktadır. Her ikisinin yanında birer samıcın yer alması bölgede Roma ölü kültü ile "su" arasındaki bağlantıyı düşündürmektedir.

4 Olba bölgesi örnekleri konusunda Bkz.: Söğüt 2005, 103-154. B. Söğüt mezar anıtlarının yanbaşında bu tür plastik eserlere yer verilmesini bölgedeki Kommagene yönetimi ile ilgili bulmaktadır.

ri ve yazıtlarda onlardan söz edilmesidir⁵. Ancak, taş ocağı ya da işlik anlamında kullanılan alanlara da Olba bölgesinde rastlanmaktadır⁶. Böylece, Olba-Şeytanderesi Vadisi örneği de şimdiye dek bilinenlere bir diğerini katmaktadır.

Söz konusu alanda, merkezî avlunun kuzeyinde, kayaya oyularak oluşturulan chamosorium tipi lâhit de içi oyulmamış, yine tamamlanmamış bir görünüm sergiler. Bunun üzerinde ise, dikdörtgen biçimli bir niş (1.50x1.68) vardır.

3. Doğu Tepesi (Örenköy yolu) Nekropolisi

Olba Akropolisine göre doğu yönde kalan yükseltide, kuzey etekte, bugün Örenköy'e doğru uzanmakta olan yol üzerinde, nekropolis alanının devam ettiği, bu kesimde çok sayıda mezarın saptanması sonucu anlaşıldı. Doğu Tepesi Nekropolisi'nin önemi, yoğun mezar alanlarını içerdiği halde, Olba ile ilgili olarak daha önceki yayınlarda söz edilmemesinden kaynaklanır. Nekropolisin modern yolla iki yerden kesilmiş olması, bir takım mezarların da geçmişte yok edildiğini düşündürür.

Doğu Tepesi Nekropolisi'nde saptanan lâhitlerin tiplerini ve ortak özelliklerini şöyle özetlemek olasıdır:

a) Nekropolis alanında ağırlıklı olarak görülen mezarlar lâhitlerdir. "sabit kaya lâhitleri", "bağımsız lâhitler", "chamosorium tipi lâhitler" olmak üzere başlıca üç tip saptanır. Ayrıca, aynı nekropolis alanı içinde iki de arcosolium belirlenmektedir.

Bunların dışında, altta bir mezar odası ve üzerinde bir lâhtin yer aldığı daha anıtsal nitelikteki mezar örnekleri de vardır. "Sabit kaya lâhitleri" de kimi zaman kayaya oyulan bir düzlem üzerinde yer almakta ve çevresinde lâhit kenarlarına paralel işlenen, lâhdin oturması ve anıtsal görünümü için kaya düzenlemeleri, basamaklar yapılmaktadır (Resim: 7).

b) Mezarlarda belli bir yön birliğinden söz etmek olasıdır. Lâhitlerin hemen hepsi kuzeydoğu/güneybatı düzlemi üzerinde uzanır.

c) Tüm lâhit tiplerinin kapakları birbirine benzer özellikte, kırma çatılı ve köşe akroterlidir.

d) Lâhitler genel olarak süslemesizdir. Ancak, az sayıda lâhitte, tekne kısmında tabula ansata, askı çelenk (girland) ve Eros ya da çelenk gibi süslemeler vardır. Ayrıca, daire biçimli çerçeve içinde haç süslemesi de kapak üzerinde görülebilmektedir. Bu, Olba'daki tüm nekropolis alanlarında en sık saptanan ve standart nitelikteki bezemedir.

e) Chamosorium tipi lâhitlerin iç kısımları trapezoidal biçimlidir. Aynı özellik, arcosolium tipi lâhitlerde saptanmaktadır.

f) Birçok lâhit içinde, kuzeydoğu uçta taş yastık yeri vardır. Böylece, gömünün hangi yönde yapıldığını belirlemek mümkün olmaktadır.

Örenköy - Kızılgeçit yönünde ilerleyen yol üzerinde, Olba yerleşim merkezinden yaklaşık 2-3 km. uzaklıktaki kabartmalı kaya mezarı da Olba'nın önemli mezar anıtlarındandır⁷. Burası, Doğu Tepesi nekropolis alanının bir uzantısı niteliğindedir. Kuzeye bakan cephede, alınlıkla taçlandırılan dikdörtgen biçimli kabartmada bir banket sahnesi görülür. Kline üzerine bir figür uzanmakta, onun ayak ucunda oturan bir kadın ve yanında oturan bir diğer kadın ile arkada ayakta duran bir diğer figür bulunmaktadır. Altta kayaya oyulmuş dikdörtgen planlı mezar odası yer alır. Söz konusu anıt, Geç Hellenistik Döneme tarihlenmektedir⁸. Bu, nekropolis alanının erken kullanımını yansıtır.

5 Şahin 2003, 68.

6 Durugönül 2002, 63.

7 Durugönül 1989, 40, kat. nr. 28, Abb. 32.

8 Durugönül 1989, 88.

olmalıdır. Yukarıda sözünü ettiğimiz ve çoğunluğu oluşturan diğer mezar tipleri ise, aynı alanın, Roma İmparatorluk Dönemi boyunca ve Erken Bizans Dönemine kadar kullanıldığını gösterir.

4. Güney Nekropolisi

Olba'da yirminci yüzyılın ilk yarısında yapılan çalışmalar sırasında "Güney Nekropolisi" olarak adlandırılan alan⁹, akropolise göre batı yönde kalan ve güneye bakan yamaç üzerinde yer alan kaya mezarları ve lâhitlerden oluşur. Olba kaya anıtları arasında seçkin bir yapıt olan İon düzenindeki kaya mezarı bu kesimdedir¹⁰. Olba tapınak planlı anıt mezarı da yine Güney Nekropolisi'ne uzak olmayan bir konumda ancak, düzlük alanda yer alır. Yine daha önce Olba ile ilgili yayınlarda söz edilen yazıtlı tabula ansataya sahip lâhit de aynı alandadır¹¹ (Resim: 8).

2003 yılında bu alanda yapılan incelemelere 2004 araştırma döneminde de devam edildi. Bu kesimde Doğu Tepesi Nekropolisi'ne benzer bir doku ile karşılaşıldı:

- "Chamosorium", "bağımsız" ya da "sabit" kaya lâhitleri başlıca gömü tiplerini oluşturur.

- Bağımsız lâhitlerin Roma İmparatorluk Dönemini çağrıştıran özellikte olduğu görülür. Buna karşılık, chamosoriumlarda haç kabartmalarına rastlanması, bunların Geç Antik – Erken Bizans Dönemine ait olduklarını düşündürür.

- Güney Nekropolisi lâhitlerinde, boş ve dolu tabula ansata, çelenk, girland süslemelerine sahip örnekler vardır. Yanyana dizilen portre kabartmalara sahip iki lâhit, nekropoliste yer alır ancak, bunların kırılarak tahrip edildiği görülür (Resim: 9). Portre kabartmalarının mezarlarla ilgili olarak kullanımları bölgede tanınan bir özelliktir. Mezar anıtlarının yanına dikilen sütunlar üzerinde, mezarın sahiplerine ait portrelerin betimlenmesi de benzer bir düşünceyi yansıtır

Bu kesimdeki en önemli saptamalardan biri de iki kalkanlı askerin betimlendiği kaya kabartmasıdır¹². Kabartma, şimdiki toprak yüzeyinden 1.35 m. yükseklikteki dikdörtgen bir niş üzerindedir (Resim: 10). Nekropolis alanı içinde yer alan anıt, bir mezar ile doğrudan bağlantılı olmamakla birlikte, ölü kültü ile ilişkili olmalıdır¹³. Anıtın kabartmalı bölümü kaya yüzeyinden kesilerek yere düşmüş durumdadır (Resim: 11).

Söz konusu eserin daha fazla tahrip edilmesini önlemek için Uzuncaburç Jandarma Komutanlığı'na bilgi verilerek uyarıda bulunuldu. Ayrıca, bu kabartmanın Silifke Müzesi'ne taşınarak tam koruma altına alınması için Silifke Kaymakamlığı ve Silifke Müze Müdürlüğü ile işbirliği yapılması planlanmaktadır.

5. Olba Akropolisi

Akropolisin tepe noktasında, podium üzerinde prostylos planlı ve Korinth düzeninde bir Roma İmparatorluk Dönemi yapısı olduğu anlaşılan yapının 2003 yılında başlatılan mimari çizim çalışmaları, 2004 yılında da alanda yapılan ot temizliği sonrasında sürdürüldü. Anıtın çevresinde gelişen bir yapılanmanın varlığı süreklilik gösteren duvar, kapı vb. kalıntılardan anlaşılmaktadır. Mimari çalışmaların sonuçlanması ile bu alanın mimari niteliği konusunda daha ayrıntılı bilgiler edinmeyi ümit etmekteyiz.

9 Keil-Wilhelm 1931, 80 vd.

10 Erten 2004,

11 Heberdey-Wilhelm 1896, 91, no.170. Söz konusu lâhit, yazıtı uyarınca Athenadoros adlı kişiyle karısı Aba'yı barındırmaktadır; tıpkı yaşadıkları zamanda olduğu gibi tek oda ve yatakta. Yeni ölen hiç kimsenin buraya konulmaması öğütlenmekte; aksi durumda, mezara düşmanların, mezar hırsızlarının dadanması bedduasında bulunmaktadır (yazıtın Yunanca aslından çevirisi için Klasik Filolog Ceyhun Dora'ya teşekkürlerimi sunarım).

12 Durugönül 1989, 56-57, kat. no. 50, Abb. 57.

13 Söğüt 2003, 240.

Aynı alanda, prostylos planlı yapının güneydoğu kesiminde, Şeytanderesi Vadisi başlangıcına yukarıdan, akropolisten bakan noktada, kaya düzleştirilmesiyle oluşturulan bir teras ve kaya sekisi yer alır (Resim: 12). Bu sekinin tam altında arcosolium tipi bir mezar ile oval ağızlı bir sarnıç yer alır (Resim: 13). Bir alt teras yine üzeri düzleştirilmiş büyük bir kaya kütlesi niteliğindedir ve kuzey-güney düzleminde yaklaşık 11 m., doğu-batı düzleminde ise yaklaşık 25 m.yi bulan bir alanı kaplar. Ayrıca, arcosolium'un doğu tarafında bir diğer kaya sarnıcı vardır. Aynı alanda kaya çanaklarının da yer aldığı görülür (Resim: 14). Bu alandaki bulgular, akropolis tepesindeki tapınağın yakın çevresindeki alanın dinsel ritüellerle ilgili kullanımını doğrular niteliktedir. Sarnıçların ve kaya çanaklarının varlığı dinsel ritüellerde ve mezarlarla ilgili olarak suyun önemini düşündürmektedir. Olba'nın hemen her kesiminde mezarların yanbaşı sarnıçların yer alması bu saptamamızın nedenidir.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

- Berns 2003 C. Berns, Untersuchungen zu den Grabbauten der frühen Kaiserzeit in Kleinasien, *Asia Minor Studien*, Band 51, Bonn.
- Durugönül 1989 S. Durugönül, *Die Felsreliefs im Rauhen Kilikien*, BAR International Series 511, Oxford.
- Durugönül 2002 S. Durugönül, "Dağlık Kilikia ve Karpaz Bölgesi (Kuzey Kıbrıs) Antik Yerleşim Özellikleri", *OLBA VI*, 2002, s.57-69.
- Erten 2003 E. Erten, "Olba (Uğuralanı) 2001 Yüzey Araştırması", *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, (Cilt 1), s. 185-196.
- Erten 2004 E. Erten, "Olba 2002 Yüzey Araştırması", *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, (Cilt 2), s.55-66.
- Heberdey-Wilhelm 1896 R. Heberdey – A. Wilhelm, *Reisen in Kilikien*, AnzWien phil. Hist. Kl. 44.
- Keil-Wilhelm 1931 J. Keil – A. Wilhelm, *Denkmäler aus dem rauhen Kilikien*, *MAMA III*.
- Söğüt 2003 B. Söğüt, "Dağlık Kilikia Bölgesi Mezar Nişleri", *OLBA VII*, 239-260.
- Söğüt 2005 B. Söğüt, "Tombs with Monumental Columns in the Olba Region", *OLBA XI*, 2005, s. 103-154.
- Şahin 2003 H. Şahin, "Geç Antikçağda Dağlık Kilikia'da Meslekler", *Toplumsal Tarih* 117 (Eylül 2003), s. 66-70.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

AYA SOFYA MÜZESİ BİZANS PLASTİK ESERLER KOLEKSİYONU

*Alessandra GUIGLIA GUIDOBALDI**
Claudia BARSANTI
Mauro DELLA VALLE
Roberta FLAMINIO
Andrea PARIBENI
Asnu-Bilban YALÇIN

Aya Sofya Müzesi içinde bulunan mimari plastik eserlerin araştırılması projesi Roma La Sapienza Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Tarihi kürsüsü başkanı ve eski mezunlarının ortak bir çalışması olarak doğdu.

Bu projede görev alanlar: Proje başkanı Doç. Dr. Alessandra Guiglia (Roma "La Sapienza" Üniversitesi), Doç. Dr. Claudia Barsanti (Roma "La Sapienza" Üniversitesi), Dr. Mauro Della Valle (Milano Üniversitesi), Dr. Roberta Faminio (Roma), Dr. Andrea Paribeni (Urbino Üniversitesi), Doç. Dr. Asnu-Bilban Yalçın (İstanbul Üniversitesi).

Proje, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile İtalya Cumhuriyeti Eğitim-Üniversite ve Araştırma Bakanlığı'nın, Ulusal Araştırma Konseyi'nin ve Dışişleri Bakanlığı'nın malî destekleri, Aya Sofya Müzesi Müdürü Mustafa Akkaya'nın ve tüm müze personelinin teşvikleri ile gerçekleşmiştir. Kendilerine buradan en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Projenin ilk safhası 2004 yılı içinde tamamlanmıştır. Bu ilk dönemin amacı, İustinianos Aya Sofya'sının galeri katı, sütunlar arasında ve pencere altlarındaki korkuluk işlevindeki tüm mermer levhaların kataloglanması olmuştur. Bu olağanüstü mimari plastik eserler grubunun eksiksiz bir kataloğu tüm ayrıntılarıyla tarafımızdan yapılmıştır. Bu katalogtaki fişlerde levhaların her iki yüzündeki özellikler ve süsleme motifleri, karşılaştırmalar yapılarak ayrıntıları ile incelenmiş ve böylece imparatorun büyük inşasındaki ustaların kullandıkları tüm süsleme repertuarı ortaya çıkarılmıştır¹.

* Doç. Dr. Alessandra Guiglia GUIDOBALDI, Università di Roma "La Sapienza", Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Storia dell'Arte, Piazzale Aldo Moro 5, 00185 Roma/ITALYA; e-mail: alessandra.guiglia@uniroma1.it

Doç. Dr. Claudia BARSANTI, Università di Roma "La Sapienza", Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Storia dell'Arte, Piazzale Aldo Moro 5, 00185 Roma/ITALYA; e-mail: c.barsanti@libero.it

Dr. Mauro Della VALLE, Università degli Studi di Milano, Dipartimento di Storia delle Arti, della Musica e dello Spettacolo, via Noto 6 – 20147 Milano-ITALYA; e-mail: m.dellavalle@unimi.it

Dr. Roberta FLAMINIO, via A. Silvani 46/E 00139-Roma/ITALYA

Dr. Andrea PARIBENI, Università degli Studi di Urbino Carlo Bo, Istituto di Storia delle Arti ed Estetica, Corso Bramante 17, 61029 Urbino –ITALYA; e-mail: Andrea.Paribeni10@tin.it

Doç. Dr. Asnu-Bilban YALÇIN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Ordu cad. No. 196 34459 Laleli –İstanbul/TÜRKİYE; e-mail: yalchinab@istanbul.edu.tr

(Türkçe Çeviri: Asnu-Bilban YALÇIN)

1 A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti (yay. haz.), *Santa Sofia di Costantinopoli. L'arredo marmoreo della Grande Chiesa giustiniana*. (Studi di antichità cristiana pubblicati a cura del Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, LX), Città del Vaticano 2004, metinler: C. Barsanti, M. Della Valle, A. Guiglia Guidobaldi, A. Paribeni, A.-B. Yalçın ve ekte L.Fabiani

Pencerelerin altındaki 52 korkuluk levhasında² iki tip çizim modeli kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dış tarafa bakan cephede daireler üzerinde haçlar (Resim: 1), içeride ise tek veya daire üzerinde haçlarla birlikte kullanılan basit geometrik motifler görülür (Resim: 2).

Sütunlar arasında ise³, bu basit şemaların galeriye bakan cephede işlendiği (Resim: 3), naosa bakan iç tarafta daha özenli ve karışık kompozisyonlar olduğu gözlemlenir (Resim: 4). Yakın zamana kadar tam olarak bilinmeyen bu cephelerin eksiksiz belgelenmesi için gerekli görsel malzeme dijital olarak kaydedilmiş ve bilgisayar ortamında düzeltilmiştir⁴. Böylece ölçüler ve orantılar bozulmadan, işlenmiş yüzeyin kusursuz bir cephe görüntüsü – ilk defa bu çalışmada – ortaya çıkarılmıştır.

Bu corpusa ayrıca yapının dış cephe duvarlarında açılmış olan büyük pencerelerde kullanılmış olan onaltı adet soffit arşitravı da dahil olmaktadır⁵ (Resim: 5). Bu soffitler altlarındaki levhalar ile yakın benzerlikler gösterir (Resim: 6) ve ayrıca İustinianos döneminde az bilinen bir üretimin de göstergesi sayılırlar. Nadir ve az sayıda benzerler arasında en önemlisi yine aynı imparator tarafından yaptırılan Küçük Aya Sofya Camii-Sergios ve Bakkhos Kilisesi arşitravlarının soffitleridir. İlk defa bu malzemenin de küçük bir katalog çalışması soffitlerimize kıyaslama amacı ile yapılmıştır.

Batıdaki büyük pencerenin altına yerleştirilmiş olan ve yine 6. yüzyıla ait oniki adet büyük levha da bu çalışmanın içine alınmıştır⁶. Bunlar daireler üzerine yerleştirilmiş haçlarla süslenmiş levhalar olup bazılarının yapının çeşitli bölümlerinde devşirme olarak tekrar kullanıldıkları görülmektedir⁷. Güneydoğu payesinin içinde bulunan aynı süslemeye sahip büyük bir kapı kanadı, buna örnek sayılabilir. Yapının içinde devşirme olarak kullanılmış malzemeler arasında, güney galeride, Komnenoslar panosu önünde kullanılmış olan pavonazetto mermerden bir altar masası da bulunur (Resim: 7).

Bunlarla ve diğer birçok malzemeyle ilgili bilgiler ulusal⁸ ve uluslararası⁹ bilimsel toplantılarda ve İstanbul İtalyan Kültür Merkezi'nde düzenlenen fotoğraf sergisinde¹⁰ sunulmuştur. Çalışma oldukça zengin bir formatta hazırlanan bir yayımda, 2004 yılında vücut bulmuştur. Kitabımız, araştırma grubu üyelerinin birlikte hazırladıkları çalışmanın ilk 5 yıllık dönemini kapsamakta olup Roma Vatikan Hıristiyan Arkeolojisi Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır¹¹.

- 2 A. Guiglia Guidobaldi, I plutei delle finestre, Santa Sofia di Costantinopoli , a.g.e., s. 89-228.
- 3 C. Barsanti, I plutei degli intercolumni delle gallerie, Santa Sofia di Costantinopoli , a.g.e., s. 315-474.
- 4 L. Fabiani, La documentazione fotografica delle lastre: riprese digitali e rielaborazione informatica, Santa Sofia di Costantinopoli , a.g.e., s.800-801.
- 5 A.-B. Yalçın, I soffitti decorati degli architravi delle finestre, Santa Sofia di Costantinopoli , a.g.e., s. 233-289.
- 6 A. Guiglia Guidobaldi, Il finestrone occidentale, Santa Sofia di Costantinopoli , a.g.e., s. 291-311.
- 7 R. Flaminio, Gli elementi marmorei di reimpiego, Santa Sofia di Costantinopoli , a.g.e., s. 533-648.
- 8 A. Guiglia Guidobaldi, Una ricerca coordinata sull'arredo marmoreo di età giustiniana della Santa Sofia di Costantinopoli, *Atti del VI Congresso Nazionale di Studi Bizantini*, Catania-Messina 2000, Catania 2004, s. 397-428; C. Barsanti, Aspetti e problemi della scultura di età giustiniana: le lastre in opera nelle gallerie della Santa Sofia di Costantinopoli, a.e., s. 33-53; R. Flaminio, Frammenti scultorei erratici nella Santa Sofia di Costantinopoli: testimonianze in situ, a.e., s. 289-310; A. Paribeni, L'organizzazione del cantiere della Santa Sofia di Costantinopoli attraverso lo studio dei marchi dei marmorari, a.e., s. 629-644; M. Della Valle, Il contributo dei fratelli Fossati al restauro dei materiali scultorei giustiniani della Santa Sofia di Costantinopoli e l'affermarsi di un gusto neo-bizantino, a.e., s. 215-239.
- 9 C. Barsanti, R. Flaminio, A. Guiglia Guidobaldi, Un viaggio all'interno del cantiere giustiniano: il progetto di catalogazione dei plutei marmorei della S.Sofia a Costantinopoli, Table ronde n.21. Nouvelle recherches sur le terrain dans la Constantinople byzantine, *Pré-actes du XXe Congrès International des Etudes Byzantines*, Paris 19-25 aout 2001, s. 253.
- 10 Sergi, dönemin İstanbul İtalya Cumhuriyeti Başkonsolosu R. Pietrosanto girişimleri ile 2001 yılı eylül ayında "Gli arredi marmorei della Santa Sofia di Costantinopoli nell'età di Giustiniano: progetto per un catalogo"(İustinianos Dönemi Aya Sofya'sının Mermer Döşemesi: Bir Kataloglama projesi) başlığı altında İstanbul İtalyan Kültür Merkezi'nde açılmıştır.
- 11 A. Guiglia Guidobaldi, C. Barsanti (yay. haz.), *Santa Sofia di Costantinopoli. L'arredo marmoreo della Grande Chiesa giustiniana*, (Studi di antichità cristiana pubblicati a cura del Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, LX), Città del Vaticano 2004, metinler: C. Barsanti, M. Della Valle, A. Guiglia Guidobaldi, A. Paribeni, A.-B. Yalçın ve ekte L.Fabiani.

Geçen sene Konya'da gerçekleştirilen sempozyum¹² sonrası yapılan 2004 yılı araştırmaları çerçevesinde ortaya çıkan yeni buluntular ve veriler tüm genel çalışmayı zenginleştirecek yenilikler getirmiştir.

Öncelikle Aya Sofya'da bulunan mermer malzemenin üzerindeki taşçı ustalarının imzalarının tam bir sayımı, gerekli düzeltmeler yapılarak tamamlanmıştır. Böylece, kendi içlerinde de çok sayıda varyantlar bulunan, 111 temel imzayı içeren bir tablo meydana gelmiştir¹³. Bu sayımın sonucunda çalışmamızın başında yaptığımız bir çok varsayımın doğruluğu da ortaya çıkmış oldu. Öncelikle her bir imzanın belirli bazı mermer malzemelere bağlı olduğu gözlemlendi (Resim: 8). Örneğin gamalı haç gibi şekillenen imzanın alt katta, taban seviyesindeki cephelerde ve AK imzasının pencere ızgaralarında; IO imzasının ise pencere ızgaraları ve mermer kaplamalarının altlarında olduğu görüldü. Bunların yanında bizim 'aile grubu' dediğimiz örneğin KOZ gibi imzaların kymalar, levhalar, kapı elemanları, paye ve stilobatlarında bulunduğu belgelendi. Toplamın yüzde 66.9'unu oluşturan imzaların özellikle kymalar üzerinde işlenmiş olması, inşaat içinde belirli bir uzmanlaşma olduğunu göstermektedir. Ortaya çıkan bir diğer olay da bizim tarafımızdan sayımı yapılan mermer malzemenin üzerinde görülen az sayıdaki bazı imzaların bir çok defa tekrarlanmasıdır. Bunun yanında 100 civarında imza, toplamın sadece yüzde 31.77'sini oluşturur.

Ortaya çıkan önemli bir veri de Aya Sofya içinde sayımı yapılan imzaların dönemin diğer anıtsal yapılarında veya dağılmış ve orijinal konumda olmayan malzemelerde görülenlerle sistematik ve çokca benzerlikleri olmadığıdır. Bilindiği gibi çeşitli imzalar farklı konumlarda bulunabilirler; Qe imzasının Kilise Camii içinde bir sütunun kaidesinde olduğu gibi. İmzaların bir çoğunun, mesela yukarıda bahsettiğimiz KOZ gibi, sadece Aya Sofya'da buldukları gözlemlenmektedir. Bu da İustinianos'un bu büyük inşaatında mermer atölyelerinin ve ustalarının tüm güçlerini vererek beş sene yoğun bir şekilde çalıştıklarını göstermektedir.

Zaten şantiye çalışmalarına bağlı tüm faaliyetler aslen taşçı ustalarının imzalarının incelenmesi ile daha belirgin hâle gelmektedir. Yapının bazı bölümlerinde imzaların yoğun olması rastlantı değildir; örneğin kuzey galeride bu olay çok belirgindir. Burada AMTE ve Zω imzalarıyla saptanmış olan sanatçılar farklı ustalarla birlikte çalışmıştır. Diğer bir anlamlı örnek KOZ ve εΛ imzalarıdır. Bunlar Aya Sofya içinde en fazla kullanılanlardır. Bu imzalar batı galeride karşılıklı olarak sıralanır. KOZ locanın sütunları arasında, kuzeybatı ve güneybatı eksedralarda, εΛ ise batı duvarındaki uzun pencere sırasında yoğunlaşır.

Tüm bunlardan yüksek kalitede işçiliğin ve uzmanlaşmış bir kadronun görev aldığı bir yapı şantiyesi ortaya çıkmaktadır. Trallesli Anthemios ve Miletli İsidoros'un emrinde ve kendi aralarında uyumlu, koordineli bir şekilde çalışan çok sayıda mermer atölyesi olduğu anlaşılmaktadır. *De Aedificiis* yani 'Yapılar Üzerine' adlı eserinde Prokopios'un da belirttiği gibi, bu iki mekanopoioi sadece yapının büyük ve cesur mimari planını tasarlamakla kalmamış aynı zamanda şantiyenin karışık düzenlenmesini de kontrol etmişlerdir. Bundan dolayı, taşçı ustalarının imzaları İustinianos tarafından yaptırılan bu olağanüstü yapının şantiye örgütlenmesinin önemli bir kanıtıdır.

En önemli yenilikler özellikle *a jour* olarak işlenmiş korkuluk levhaları ile ilgilidir¹⁴. İlk etapta bizler, bemaya bakan doğu payelerin içindeki karşılıklı mekânlarda bulunan iki levhayı tespit etmiştik. Her iki pano farklı yapıda mermer elemanlardan oluşur. Güneyde farklı boyutlarda iki levhanın biraraya getirildiği görülür. 2.40x1.25 cm. boyutlarında olan büyük parçadan sadece küçük yapraklı sarmallardan ve sivri uçlu yapraklar-

12 24-28 Mayıs 2004 tarihleri arasında Konya'da yapılan XXVI. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nda "A catalogue of the marble slabs and window soffits of the Saint Sophia Museum in Istanbul" başlığı ile kısa bir bildiri sunulmuştur.

13 A. Paribeni, *Le sigle dei marmorari e l'organizzazione del cantiere*, Santa Sofia di Costantinopoli, a.g.e., s.651-734.

14 C. Barsanti, *Le transenne*, Santa Sofia di Costantinopoli, a.g.e., s. 489-529.

dan oluşan içiçe geçmiş bir çerçeve kalmıştır. Matkapla işlenmiş iç panodan iz yoktur. Bunun yerine küçük boyutta (1.37x86 cm.) bir levha kullanıldığı görülmektedir. İstenilen ölçülere varabilmek için boşluklara iki mermer parçası konulmuştur. Aynı çerçeveye sahip bu ikinci levha orijinal a jour işlemlerini korumaktadır.

Kuzeydoğu mekândaki durum farklıdır; burada bir tek *a jourlu* levha geometrik motifli ve daha farklı bir desen gösterir. Bunun iki yanında görülen iki mermer eleman bizim sahte *a jour* işlemeli dediklerimizi andırır (Resim: 9). Daha yakın bir inceleme bize bunların Bizans sonrası bir dönemde yapıldıklarını göstermiştir. Muhtemelen, Fossati kardeşlerin cami içinde 1847-1849 yıllarında yaptıkları restorasyonlar dahilinde olmalıdır. Ayrıca bu iki parça tek bir levhaya ait olup buradaki mekâna set çekmek amacıyla tekrar kullanılmıştır.

Zaten aslında bu mekân, mihrap ve mimberle ve eski sultan mahfili ile olan bağlantısı ve böylece Osmanlı saray törenlerindeki önemli rolünden dolayı bir çok defa değişimlere uğramıştır. 1700'lerin başında Loos'un çizimlerinde, soldaki mekânda sadece bir set olduğu, 1786'da ise Cassas'ın çiziminde dışarıya taşan küçük bir loca bulunduğu görülmektedir. Muhtemelen 1728'de III Ahmet Dönemi yapılanmalarına ait olan bu loca, 1834'de Texier tarafından daha belirgin olarak gösterilmiştir. Bu küçük loca Fossati kardeşler tarafından 19. yüzyıl ortalarında kaldırılmış ve tekrar örtülmeye ihtiyaç duyulan bu mekânda İsviçreli kardeşler, az görülen yeni-Bizans üslûbunda bir korkuluk yapmışlardır. Ayrıca bu mekâna olan ilgiyi, yine Fossati'lerin Bellinzona Arşivi'nde bulunan çizimleri açıkça göstermektedir. Burada çizilmiş zarif bir balkonun altındaki İtalyanca yazıtta 'progetto di una tribuna in Santa Sofia per la Sultana Valide madre del Sultano e la sua famiglia', yani 'Aya Sofya'da Padişahın annesi Valide Sultan için bir balkon projesi'. Demek ki, alt kattaki yeni hünkar mahfilini yaparken Fossati kardeşler aynı zamanda sarayın en önemli hanımı için de bir loca düşünmüşler ama, bu proje hiç gerçekleşmemiştir.

İşte kuzey nefin sonudaki kuzeydoğu eksedrası içinde bulunan poligonal planda tasarlanmış bu büyük hünkar mahfili, bizi araştırmalarımızda en şaşırtıcı ve olağanüstü bir sonuca vardırdı. Bilindiği gibi sahne dekoru biçimindeki strüktürün kısmen altın varaklı mermer korkulukları, Iustinianos dönemi Bizans plastik sanatının modellerini dikkatlice taklit etmiş bir 'antika meraklısı'nın eseri gibidir. Bu kusursuz taklit şimdiki kadar tüm araştırmacıları kandırması ve tüm seri 19. yüzyıl eseri olarak kabul edilmiştir. Daha dikkatli bir inceleme bize bu seriye model olan parçanın öncelikli bir pozisyonda ortada yerleştirilmiş olduğunu gösterdi (Resim: 10). Oldukça ince işlenmiş bu iki zarif levhanın (Resim: 11, 12) çerçevesi galeridekilerle benzerdir ama *a jourlu* desen farklıdır; dörtlü zambak biçiminde yapraklarla birlikte işlenmiş bitkisel motifler Ravenna'da bulunan ama başkentten gitmiş olan tanınmış levhaları anımsatır. Hünkar mahfilinin asma koridoruna çıkışta merdivenlerin kuzey tarafında bir üçüncü levha daha ortaya çıkarılmıştır (Resim: 13). Bu örnek üslûp açısından diğerleri ile benzerlik göstermekte (Resim: 14) ama nadir görülen bir şekilde iki *a jourlu* panodan oluşmaktadır.

Aya Sofya'daki bu *a jourlu* levhaların küçük corpusu geçmişe nazaran daha zenginleşmekte ve bu tipik başkent üretiminin her türlü varyantının özelliklerini anlamaya yardımcı olmaktadır. Bu zengin örneklerden sonra en fazla sayıda örneğin bulunduğu Ravenna'nın üstünlüğü tartışılır duruma gelebilir!

Yapı içindeki araştırmalarımız boyunca Aya Sofya Müzesi bahçesindeki zengin taş eserler koleksiyonunu da inceleme fırsatı bulduk. Bu koleksiyon farklı yerlerden ve dönemlerden eserler içermektedir. Bunlardan bazıları oldukça iyi bilinmektedir. Örneğin 1935'lerden itibaren Alfons Maria Schneider tarafından yapılan kazılarla ortaya çıkarılan mimarî plastik elemanlar Theodosios Dönemi Aya Sofya'sına ait olan önemli parçalardır¹⁵. Yine iyi bilinen mimari ve liturjik işlevli plastik eserler 1947'de Nezih Firatlı tarafından Beyazıt bölgesinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılanlardır. Burada bu-

15 A.M. Schneider, Die Grabung im Westhof der Sophienkirche zu Istanbul (*Istanbul Forschungen*, 12), Berlin 1941.

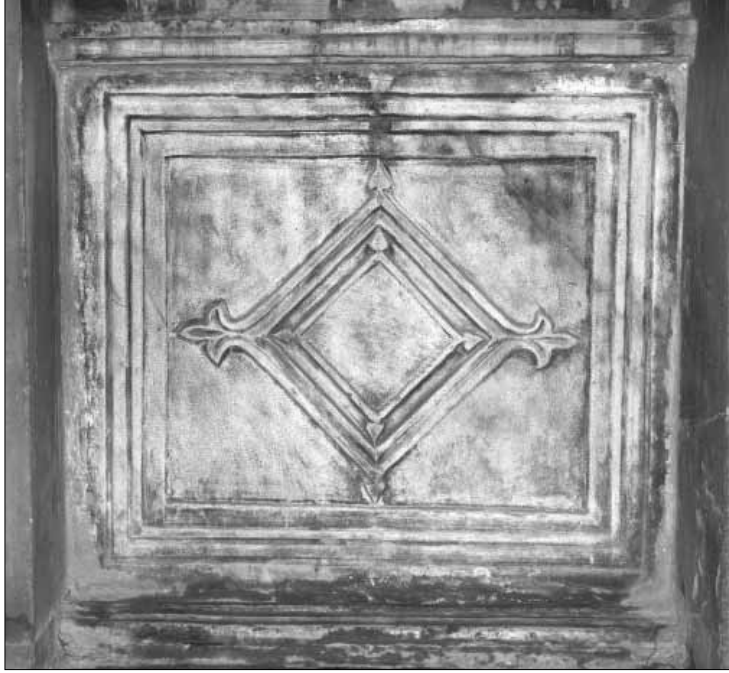
lunan üç kiliseden en önemlisi Aya Sofya'nın İustinianos Dönemi yapılanması ile yakın benzerlikler gösterir¹⁶. Daha bir çok eser, örneğin lâhitler, Myrelaion yakınındaki yuvarlak yapıdan gelenler, üzerlerinde taşçı ustalarının imzaları bulunan Mese Caddesi boyunca ortaya çıkarılan parçalar gibi, kimi zaman menşeyini bildiğimiz bu bahçede ve müzeye bağlı diğer anıtlarda bulunan yüzlerce parça, sınıflandırılmayı ve çalışılmayı beklemektedir.

İşte burada araştırma projesinin ikinci safhası başlamaktadır. Amacımız Bizans plastik sanatı araştırmacıları için böylesine önemli bir koleksiyonun (Resim: 15) daha geniş kapsamlı ve sınıflandırılmış bir kataloğunu temel bir kaynak haline getirmektir.

16 N. Fıratlı, Découverte de trois églises byzantines à Istanbul, *Cahiers Archéologiques*, 5(1951), s. 163-178. Müze dahilinde bulunan diğer bir çok eser farklı yayımlarda incelenmiştir. Bunlara bir örnek sütun başlıkları ile ilgili bir monografidir: T. Zolt, Kapitellplastik Konstantinopels vom 4.bis 6. Jhr. n. Ch. (*Asia Minor Studien*, 14), Bonn 1994

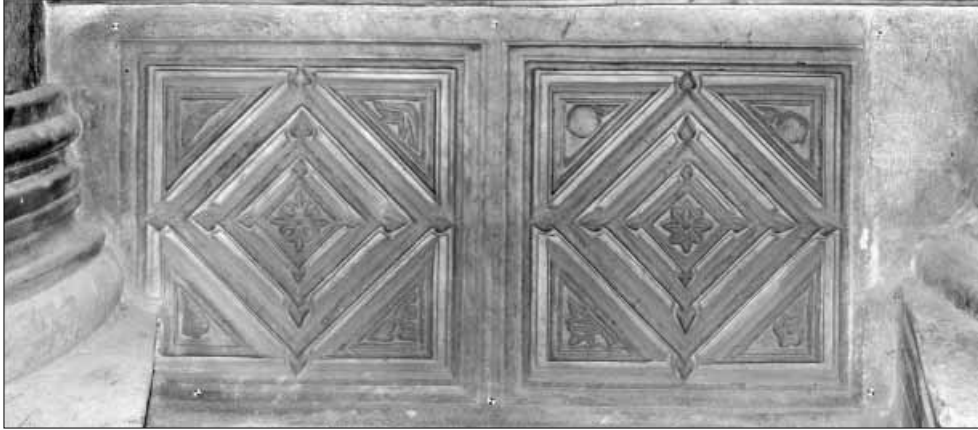
Resim 1: İstanbul, Aya Sofya Müzesi, büyük batı penceresi

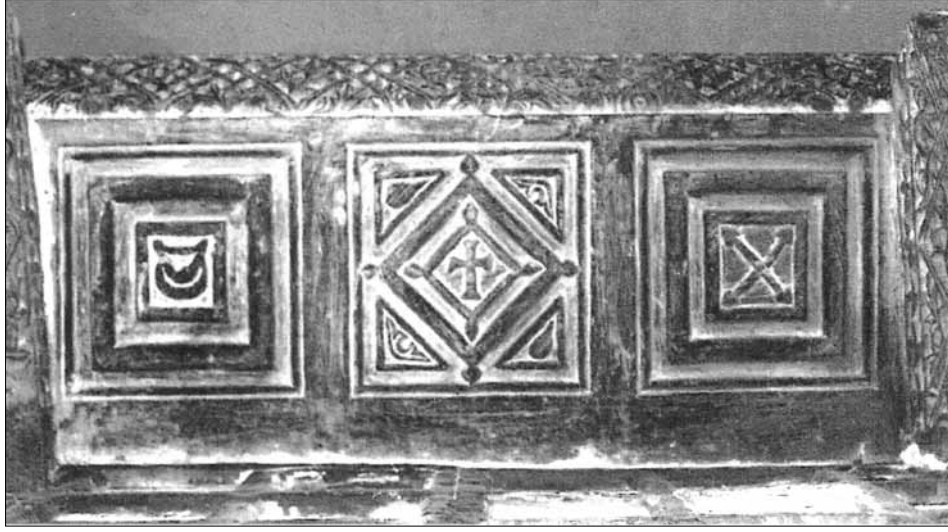
Resim 2: İstanbul, Aya Sofya Müzesi, batı galeri, korkuluk levhası, iç cephe

Resim 3: İstanbul, Aya Sofya Müzesi, güney galeri, korkuluk levhası, galeri cephesi

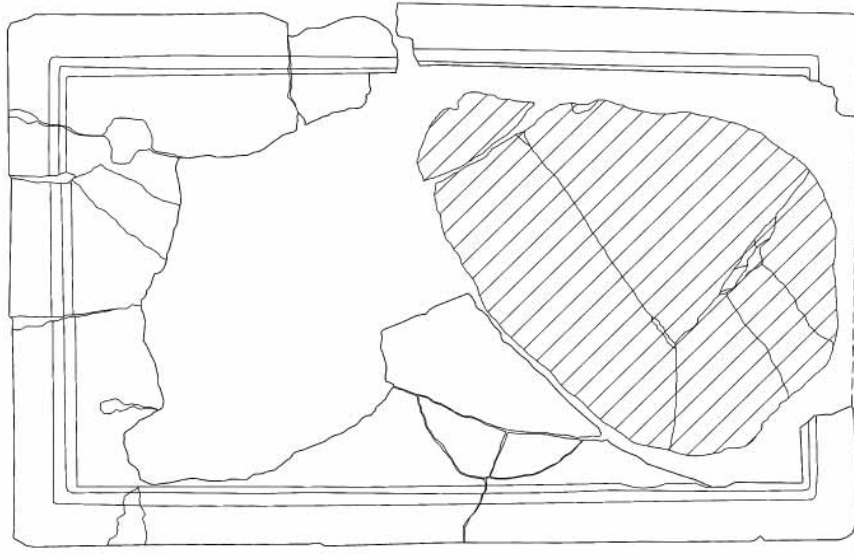
Resim 4: İstanbul, Aya Sofya Müzesi, güney galeri, korkuluk levhası, naos cephesi

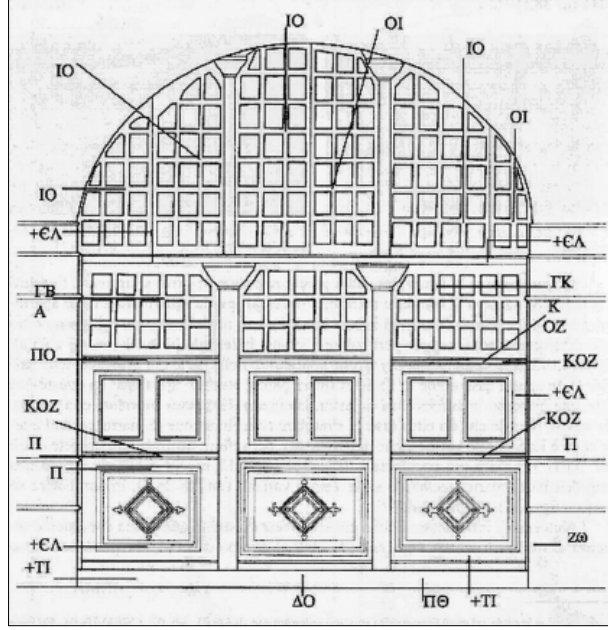
Resim 5: İstanbul, Aya Sofya Müzesi, güney galeri, arşitrav soffiti

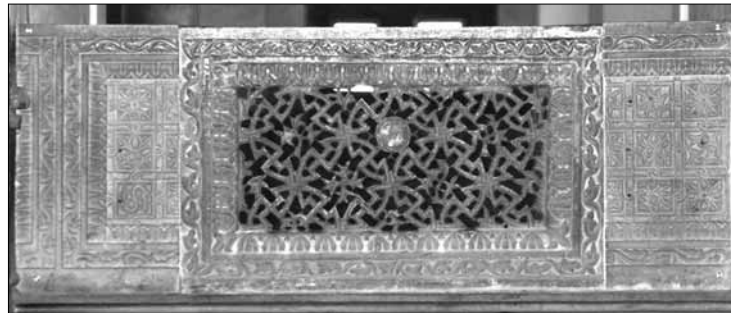
Resim 6: İstanbul Aya Sofya Müzesi, güney galeri, arşitrav soffiti, detay

Resim 7: İstanbul, Aya Sofya Müzesi, güney galeri, yer döşemesinde kullanılmış pavonazetto mermerinden altar masası

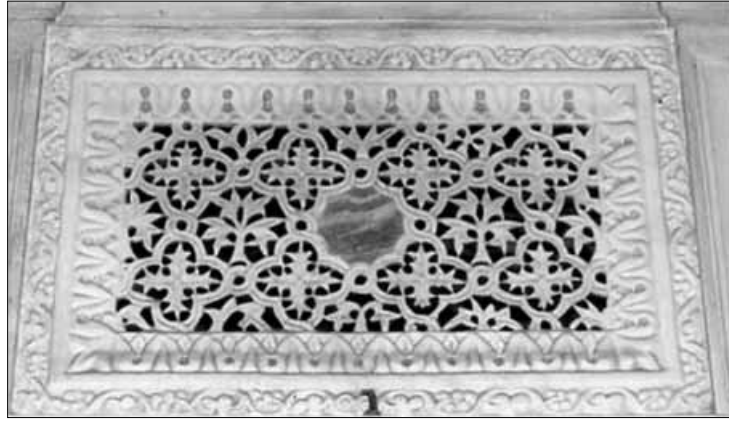
Resim 8: İstanbul, Aya Sofya Müzesi, batı galeride mermer ustalarının imzalarının yerlerini belirten bir pencerenin çizimi

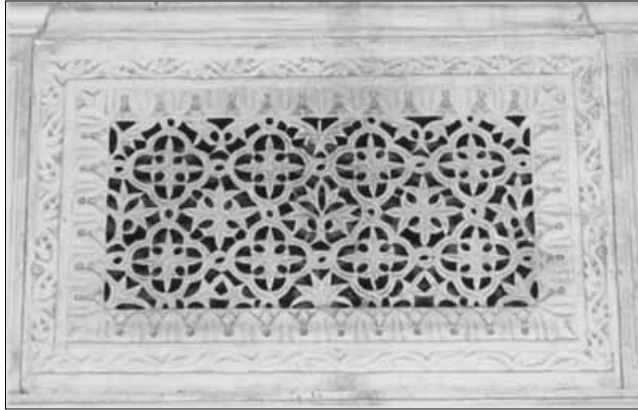
Resim 9: İstanbul, Aya Sofya Müzesi, kuzel galeri, a jourlu levha

Resim 10: İstanbul, Aya Sofya Müzesi, hünkar mahfili, 6. yüzyıl levhalarının yerini belirten plan

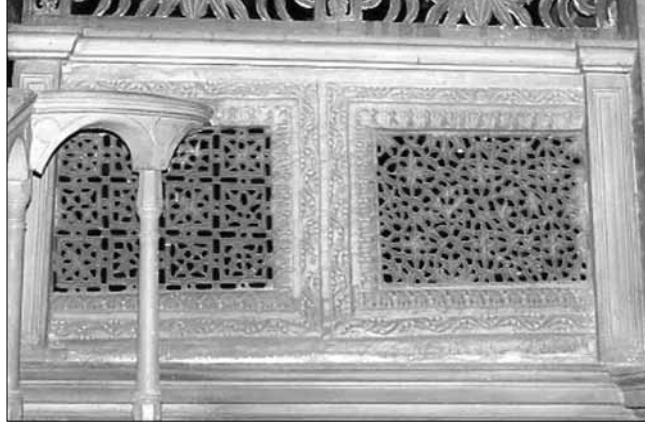
Resim 11: İstanbul, Aya Sofya Müzesi, Hünkar mahfili, kuzey koridorda yeniden kullanılmış olan levha (TL.01)

Resim 12: İstanbul, Aya Sofya Müzesi, Hünkar mahfili, kuzey koridorda yeniden kullanılmış olan levha (TL.02)

Resim 13: İstanbul, Aya Sofya Müzesi, Hünkar mahfili, kuzey koridor, içerden görünüş

Resim 14: İstanbul, Aya Sofya Müzesi, hünkar mahfili, kuzey bölümde yeniden kullanılmış olan levha (TL. 03)

Resim 15: İstanbul, Aya Sofya Müzesi, bahçede bulunan Bizans Dönemi mimari plastik eserler

GÖKSU ARCHAEOLOGICAL PROJECT 2002-2004

*Hugh ELTON**

The Göksu Archaeological Project is a survey project located in the Taurus Mountains between Mut and Karaman, centring on the famous churches at Alahan (Fig. 1). This area was selected for work because of the impending construction of the Mut Barajı at Derinçay, 13 km northwest of Mut. As well as examining the areas that will be flooded, extensive work has taken place in the surrounding regions to build up a picture of changing settlement patterns, communication routes and economic strategies in both uplands and lowlands. The survey attempts to cover all periods between the Palaeolithic and 1923. Beyond the dam, work here is important because of the lack of systematic study of this region. Although a previous director of the BIAA, Michael Gough, carried out work at Alahan, Aloda and Dağpazarı, these studies focussed on architecture and say little about their context. The survey thus helps to provide additional information about these sites.

From 2002, international teams have worked in September, based either at Mut or Alahan village. The team members have come from the UK, Turkey, US, Canada, Germany, and Norway, ranging from undergraduates to university professors, supported mostly by grants from the BIAA. The work takes place with a permit granted by the Ministry of Culture and Tourism, and with the support of the Silifke Museum. From 2004, an additional spring season has been carried out by students from the College of Charleston, USA, led by Dr. J. Newhard. The work includes exploration and constructing an archaeological map, sherd collection, and building recording. Mapping both the extensive and intensive surveys is assisted by the use of handheld GPS units. Use has also been made of a Geoscan FM 36 magnetometer and a Trimble 5605 SDR 200+ Reflectorless TOTAL Station. Extensive use has been made of GIS during this work, so that data regarding artefact distribution from the intensive survey has been available for analysis during the field season itself and allows the easy identification of significant concentrations of surface material.

1. The Mut Barajı

The Mut Barajı is planned to be built at Derinçay, at the head of the Çoğla Canyon. The dam, built to supply electricity, will flood an area including the village of Köprübaşı, with areas up to 307.5 m above sea level being inundated. The flood plain of the planned reservoir is being examined by extensive and intensive survey. The extensive work focuses on the whole of the Göksu valley between Derinçay and Çampınarı. Areas to the east of Köprübaşı are dominated by forests, so locating sites depends to a great extent on local guides. Here, the team recorded two bridges, one

* Hugh ELTON, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, Tahrân Cad. No:24 Kavaklıdere-Ankara/TÜRKİYE www.biaatr.org/goksu

Roman (F105), one medieval (F106). At the eastern end of the area, the remote Çoğla canyon was explored and a small watchtower (F116) and its associated structures were planned. To the south of the Göksu, several new sites were discovered, including a cave settlement at Ona İni (F211). Near the mountain of Göktepe at the head of the valley, a large Roman settlement was discovered at Horoz (F251) and a small Hellenistic fort at Kerkez Tepesi (F252). In caves at the Mahras Dağ monastery, two Christian inscriptions were found (F225, 226), as well as a small Roman/Byzantine settlement on the south face of the mountain (F222). To the west of Köprübaşı, a small Roman settlement at Topkaya incorporated five tombs from the Roman imperial era, including one with an elaborate facade and two inscriptions (F218, F219), while another tomb had an additional inscription (F220) (Fig. 2). At Karayama Kale (F123) there was a small fortification of late Roman or medieval date.

The intensive field survey focuses on low-lying agricultural land below 307.5 m, the planned level of the dam reservoir. The programme of intensive fieldwalking began in 2003 at Köprübaşı, systematically collecting surface artefacts and recording information about settlement patterns (Fig. 3). In general, this is an area of low ceramic density, with many fields containing few or no sherds. However, several sites were identified by this process. Near Kıravga, the suggestively named Kilise Tepe¹ (F9) was the focus of a detailed collection of material (648 ceramic, 403 pithoi, 7 rooftile, and 1 worked stone) in 10 m squares. This produced a wide range of ceramics, from fine wares to storage jars, mostly from the Roman and Early Byzantine periods. Significant finds included a mould-made fragment of a figurine from the Late Roman or Byzantine eras (Fig. 4). During this work, foundations of columns of a large building, probably the church, were discovered. Local informants also stated that the early Imperial Roman inscription now in the Kıravga village (F7) had been moved from this location. Two other small inscriptions were also found (F111, 112). The intensive survey work revealed an additional small site (F163), with ceramics mostly from the Roman era, but including fragments of chipped and ground stone. A cave site above Kıravga (F160) produced fragments of Iron Age painted pottery, similar to examples from Postgate's Kilise Tepe. About 5 km north-west of Köprübaşı, a Bronze Age site (F249) was discovered on the stone outcrop at Çömlek Tepesi overlooking the Göksu. A small robbed EBA cemetery was found nearby (F248). Preliminary analysis of the ceramic and lithic (ground stone, two blades and a core) evidence suggests that most of the material was from the EB I-II eras, though with some EB III. Just below the rock outcrop on which Kıravga sits, a small late Roman site (F96) was found. At Slag Tepe (F109), a small medieval settlement was discovered.

2. The City at Alahan

Extensive survey work took place at and around the modern village of Alahan (Fig. 5). This suggests that the churches here should not be seen as isolated churches. Instead, they lie to the north of a small classical city, which itself was closely associated with two mountainous complexes at Aloda and Gözenek². A detailed programme of work in Alahan village has concentrated on locating and recording pieces of ancient stonework, visiting every house in the village individually. This programme suggests that there was a substantial settlement (c. 300x300 m) at the site, though this is now completely covered by the modern village. The construction of the modern Mut-Karaman road, the terracing for shops, restaurants, and a lorry park, and modern roads to the churches have combined with extensive erosion to cover or destroy most of the ancient settlement. The site was defended by a fortification wall in late antiquity. Several stretches of a wall, 1.25 m thick (F374, 375), were located, constructed of

1 Yr This is not the site of Kilise Tepe that Nicholas Postgate excavated in the 1990s, but a synonym

2 For further details, Elton, H., 'Recent Work at Alahan', *Erkanal Festschrift*, ed. Günel, S., (Istanbul, 2005)

small square limestone blocks (0.2x0.1-0.15 m) over a mortared rubble core containing layers of tiles. Protruding from the wall at one point is a 6-sided tower (F373), c. 6 m across (Fig. 6). Within the village, 12 column capitals, 7 column bases, and 6 thresholds have been recorded, one of which (F367) is 2.6 m long. Numerous other architectural fragments were located, including two frieze blocks (F393, F394), and two fragmentary inscriptions (F370, F392) (Fig. 7). Aside from the main cemetery to the west of the site, there are numerous tombs in and around the village. To the east (along the line of an old track leading past a Roman building with Roman and Late Roman glass fragments (F150)), there is a small cemetery which includes a garlanded sarcophagus decorated with a bucranion (F391) (Fig. 8). Significant finds from the village include a tile waster, suggesting local pottery production, a fragment of a marble table from a late antique church, a ceramic bread stamp, and a piece of an imported basalt cereal mill. The majority of the ceramics collected were Late Roman, including some Phocaeen imports, though there were a few medieval sherds. At the western edge of the village, between the settlement and the cemetery, an intriguing U-shaped field (F156) may contain a stadium or a theatre. The field's owner stated that numerous ashlar blocks were seen when installing a water line in this field (Fig. 9).

The Alahan cemetery (F39) lies close to the main Mut-Karaman road and west of Alahan village located in a flat area studded with rock outcrops. To date, over 100 of the 150 identified tombs have been planned. Numerous other tombs in the vicinity, both north and south of the main road, have also been located and planned. The total of known tombs within two kilometres of the Alahan village is currently at least 175. There are three types of tombs, doorway tombs, sunken tombs (chamosoria), and sarcophagi cut from the living rock. All are carved from local limestone. The arcossolia (containing chamosoria or sarcophagi) and doorway tombs are cut into rock outcrops. Many of the doorway tombs contained slots for more than one grave, three being most common (Fig. 10). There are numerous sarcophagus lids, roof-shaped with corner acroteria, though often broken. The rare rock-cut sarcophagi appear to have been the most elaborate, with one being decorated with a garland (F307A). Some of the tombs were decorated with Christian symbols either on the sarcophagus lid (F158B) or above the arcossolium (F104A, F141D). Ceramic material found outside the tomb entrances, presumably thrown out by robbers, was almost entirely from the Early to Late Roman periods. Two inscriptions were found. One, dating from the early imperial period (F138) had been transcribed, but not published, by Michael Gough. The southern parts of the cemetery have been affected by landslides and several of the tombs are toppled to one side.

Approximately 1 km north of the ancient settlement are the Alahan churches. Here, all of the sculpted decoration of the east and west churches and the baptistery was photographed in 2004. At the same time, a programme of assessing the conservation needs of the site was begun. A group of local workmen began removing accumulated vegetation from the site at the east end, dramatically improving its appearance. The discovery of a red-slipped roof tile in the east church suggests that it had a red coloured roof. In the course of this work, a rock-cut staircase (F176) was located to the south-west of the site. This now leads to the area occupied by the car-park, but probably originally led directly to the cave church (or an earlier phase of the site) from the settlement below. Tracing the stairs further is difficult because of the presence of two modern roads and significant erosion. Other significant features discovered lie between the churches and Gözenek. These include three rock cut rooms, two quarries (F40, 113), an olive press (F43), and a wine production facility (F41) within 500 metres of Alahan itself. Several tombs on the north side of the Alahan ridge were also recorded.

North of the Mut-Karaman road and 1 km to the west of the Alahan churches, the area of Gözenek was explored intensively. This is a large rock outcrop, pock-marked with caves and surrounded by other rock-cut features, including several tombs. Its current appearance is misleading, as the poor quality of the rock has led to the loss of most of the exteriors. Thus, what now appear as modified caves were probably

adorned with carved facades on the exterior. Two buttressing walls (4 and 5 m high) (F130, F157) also suggest more built elements than are currently visible. At least one interior was decorated with painted plaster. The reuse of many rooms as shelters for goats has made floors invisible. A rare survival of late antique sculpture (F136) suggests a very different appearance, and is accompanied by other decorative elements. The first three stories of the main block (F45) have been planned. This area includes a possible tower (F210) and an olive press (F137). Just to the north of the main block was a large rock-cut building (F206), decorated with painted plaster. This building is a rock-cut church, similar to Cappadocian examples (Fig. 11). The ceramics collected from Gözenek (F24) were heavily dominated by medieval (especially 13-14th century AD) material, though there were a few earlier sherds. This matches the date now suggested by some experts for the latest wall paintings in the Aloda church (F14). A tentative interpretation of Gözenek is of a monastic complex from the medieval period, though overlying a previous late Roman site associated with the Alahan settlement. At Aloda, a number of tombs were planned on both sides of the ravine leading down to the later church. Some work was also carried out on the structures and rock-cuttings in the ravine. Below the main cliff face, several tombs, buildings, and a wine press were recorded. Pottery collected from this area ranged from the Late Hellenistic to the Late Roman eras.

3. Dağpazarı

Most of Gough's work at Dağpazarı was on three churches and some houses, but he also drew a sketch plan. GAP has been checking the details of this plan. The area at the south of the promontory was thoroughly examined, revealing that defensive walls recorded by Gough have almost completely disappeared, with the exception of two towers from the late Roman city wall. Magnetometry work carried out in this area produced evidence of a third tower. Traces of the city wall circuit were also mapped in some areas of the village itself. No evidence of the medieval castle suggested by Gough was found. The city's known monuments (the Domed Ambulatory Church, two towers, gateway, aqueduct, heroon, and cemeteries) were recorded in further detail. An elevation was drawn of the Domed Ambulatory Church, adding significant details to the existing plans of this building, and detailed photographs were taken of architectural elements. A preliminary examination of the capitals suggests a date in the early sixth century. A large subterranean cistern, 6.5x8.5 m and 6.5 m deep with a staircase (F503), was discovered and planned (Fig. 12). In the course of the survey work, a new Roman imperial inscription (F504) was discovered, built into a house on the east side of the village. The building recording was supplemented by intensive sherd collection. Most of the collected ceramics were from the Late Roman period (including LR 1 amphorae), though there was some Late Hellenistic and Early Roman material. Gough's plan shows a hippodrome. Attempts to locate the hippodrome this were unsuccessful, though the area does contain numerous large ashlar. The presence of a hippodrome, however, seems unlikely, given the general lack of public architecture in inland Isauria.

4. Other Extensive

Other extensive survey work focussed on the valley's communication networks at different eras. For the prehistoric period, GIS was used to carry out least cost pathway analysis focusing on possible routes from sites on the central Anatolian plateau and obsidian sources at Acıgöl Dağ to the sites of Tarsus, Mersin and Kilise Tepe. This analysis shows that the least cost route to Kilise Tepe for obsidian acquisition runs through Tarsus and Mersin. Thus, while obsidian was important, the area was be linked to the Cilician plain. However, if the emphasis is placed on linking sites on the Central Anatolian plateau like Can Hasan or Çatal Höyük to the Mediterranean, then

the least cost routes run through the Göksu valley. This is reflected at Kilise Tepe (Postgate) with a change in ceramic types during the Middle Bronze Age, with an increasing emphasis away from parallels on the Cilician plain and instead a greater emphasis on central Anatolian ceramic types. Subsequently, routes up the valley were explored as the first stage of a programme of ground-truthing the least-cost pathway analysis results.

In the classical period, the central points in the region are the cities at Karaman (Laranda), Mut (Claudiopolis), Ermenek (Germanicopolis), Balabolu (Adrassus), Sinobuç, Dağpazarı, Alahan, and Gökçeseki. Although today there are no crossings over the Göksu north of Derinçay and Köprübaşı, the discovery of bridges over the Göksu north of Derinçay shows the ways in which the communication networks of the area have changed. These would have provided a direct link between the known sites of Alahan and Mahras Dağ, only 10 km apart. This route would have passed by the rock-cut olive press at Hacı Hasan Taşı (F33), about 3 km to the south-west of Alahan. This large olive press was planned and the press stone was located in the gully below. The ceramics collected ranged from the late Hellenistic to the Late Roman periods. Within 4 km of this site, five other olive presses have been recorded (F37, F43, F125, F137, F151). The existence of numerous elaborate rock-cut oil and wine presses in the region suggests a high economic value for these crops which were presumably exported. Traces of other ancient settlements were recorded nearby at Kaleli Kaya, Karacaağaç, Burun, and Mezargedüğü. Two inscriptions previously recorded by Michael Gough at Geçimli were located and photographed. One of these was from the Diocletianic programme of land surveys in the late third century AD (F243), the other was from a Roman tomb south of Geçimli (F246).

The main ancient and medieval route north from Mut to Karaman crossed the Piriç Suyu at Yapıntı. The Islamic bridge here (F95) incorporated elements from a sixth century church which was decorated with marble revetment. From here, the route passed Sinobuç (F58). Here, the city defences were provisionally mapped, the north and east necropoleis added to the sketch map, and three olive presses (F168, 169, 170) located. Ceramic material collected from Sinobuç was used to create a local type series for the late Hellenistic to Late Roman eras. This showed that there were very few imports. After crossing a fertile valley behind Sinobuç, the route moved up to the Dağpazarı plateau. Ways of moving to the plateau along old animal roads were tested, in the direction of Alahan and Karabağ Yaylası, as well as shorter routes in the vicinity of Gençali, Sinobuç, and Mavga Kalesi.

For the medieval to early modern period, the mapping of Islamic cemeteries (F124, 132, 229, 236, 239, 250) and abandoned villages (F124, 214, 216, 227, 236) will, with future work on sixteenth century Ottoman tax records, help to reconstruct communication and settlement patterns. The medieval fortifications in the Çoğla Canyon and at Karayama Kale also suggest different communication routes; modern links between Mut and Ermenek follow a southern route, but ancient and medieval routes crossed the Kızıl Dağ. At the medieval castle of Mavga Kalesi, a sketch plan was made and ceramics collected, almost entirely from the 13th to 15th centuries. Routes from Mut to Ermenek were also examined by means of visits to Derinçay and sites to the west of Mahras Dağ. In the course of this work, two additional bridges (at Kadıköyü and Gençali) and a han (at Gençali) were discovered.

A preliminary investigation of the geology of the valley also took place. The valley as it exists today is the product of a combination of glacial, fluvial, and deep water deposition, resulting in karst topography. The Göksu River is the prime erosional culprit, though there are also examples of uplift (F165) and extreme folding (F167). Investigations also occurred near the Göksu River in an effort to begin studying the effects of this powerfully erosive river upon the landscape. Three cuttings near the river (F161, F166, and F175) were inspected; the differences in the deposited alluvium and

numerous flooding events show that the recent geological history of the Göksu River is complex. These preliminary findings suggest that the overall stratigraphy of the area comprises a sequence of dominantly clastic sediments c. 1 km thick. The lowest units, of carbonate mudstone/siltstone and red mudstone/siltstone, crop out on the valley floor around Mut. These unconformably overlie basement carbonate which crops out along the Çoğla and Dağpazarı canyons. The fine clastic sequence around Mut (and further up the Göksu river where it also crops out) may be the clay source for local pottery. These fine units coarsen upwards into sheetform sand and gravels which in turn are overlain by a sequence of interbedded marls and limestones. The latter units weather to a reddish colour in places and form the prominent scarps around the Mut and Alahan area. An assessment of the geology at several sites, including Gözenek, Alahan Cemetery, Mavga Kalesi, and Çömlek Tepesi was also made.

The geomorphology of the area comprises a sequence of at least two, possibly three main fluvial terrace levels associated with the Göksu. The drainage patterns and terrace records indicate that significant drainage re-routing by capture has occurred within recent geological time (perhaps the Upper Pleistocene). The slopes moving away from the river towards Alahan are dominated by distal and then proximal landslide deposits. The distal areas comprise reworked red soils, limestone fragments, and debris flow material. In the proximal parts, where the Alahan village and associated sites is located, larger block topples of limestone dominate. The largest elements of the landslides predate the archaeology, but recent (post Roman and modern) lateral spread of the original slides, together with smaller block topples, indicate that slope instability continues today.

Conclusions

The work carried out in upper Göksu area to date has a number of conclusions. The unstable geology of the region has a number of different impacts. Many archaeological features, e.g. tombs, rooms and wine presses, are cut from the local limestone. In some areas, the poor quality of the rock has meant that the archaeology has degraded heavily. As well as crumbling, falling rock fragments have covered other parts of sites. Thus many areas which now appear as scree-covered hillsides were probably very different in earlier times. This instability has also meant that many larger blocks have fallen down hill sides. At lower levels in the valley, the recent river activity means that the lowest levels are composed of recently deposited layers of river gravels which are archaeologically sterile.

The survey work has also begun to illuminate ancient settlement patterns, communication routes and economic strategies. Roman sites spanned most of the available ecosystems, ranging from the valley floor at c. 200 m above sea level to over 1300 m. This suggests that modern practices of using upper parts of the valleys for yaylas may have taken place in the past. Lastly, there are a large number of wine and oil presses in the region. Ancient literary sources do mention the fertility of this region, though this should not be treated as exceptional, as these were Mediterranean wide staples. Instead, the preservation of these features is better here than in many other areas. Written sources suggest that industrial production of wine and olive oil from the region peaked during the late Roman Empire, and many of these features probably come from this period.

However, the most important conclusion is the discovery of a small classical city underneath the modern village at Alahan. It was surrounded by a fortification wall in late antiquity. Three cemeteries exist, to the north, east and west of the city. Ceramic evidence from the site covers the late Hellenistic to the late Roman periods, with a few medieval sherds. There were also suburbs or outlying communities at the Alahan churches, Gözenek, and Aloda.

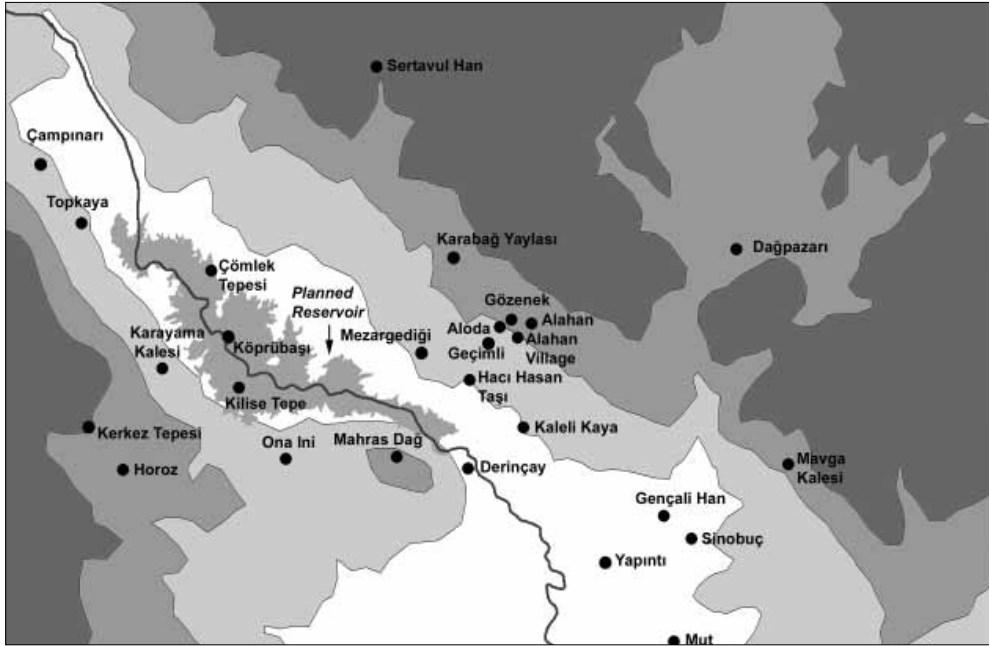

Fig. 1: Göksu Archaeological project: General area map

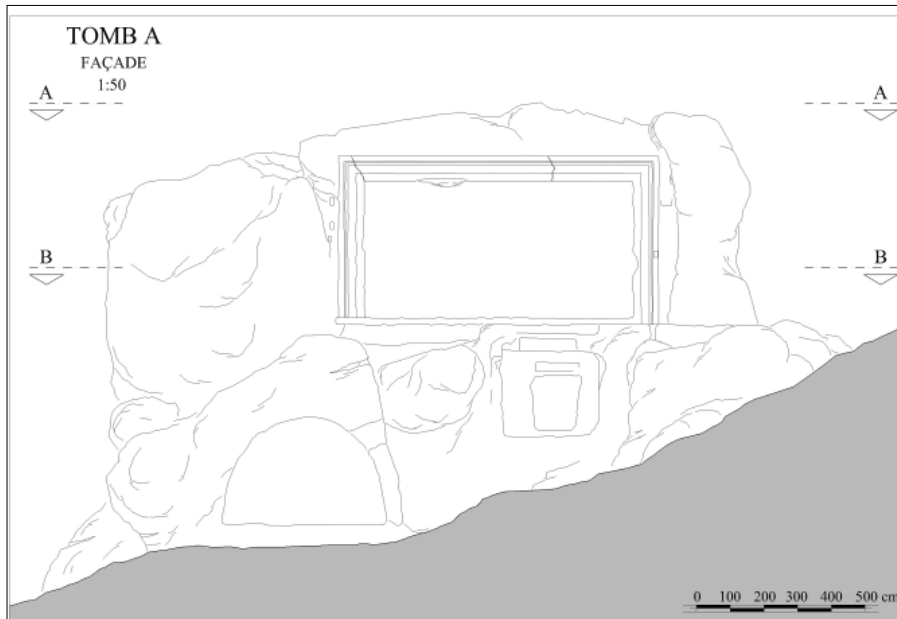

Fig. 2: Topkaya, plan of Roman Imperial Period tomb (F217)

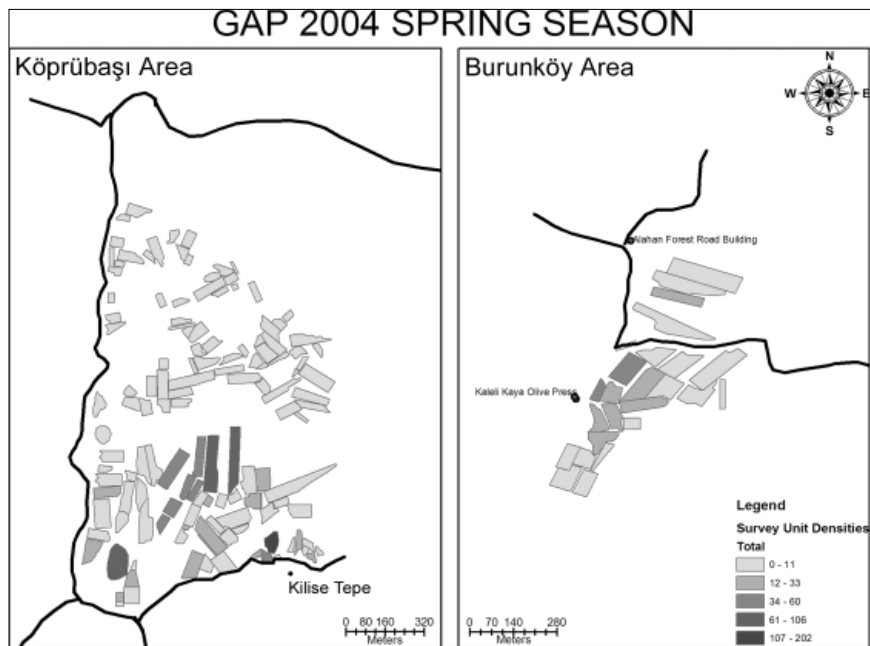

Fig. 3: 2004 spring fieldwalking area

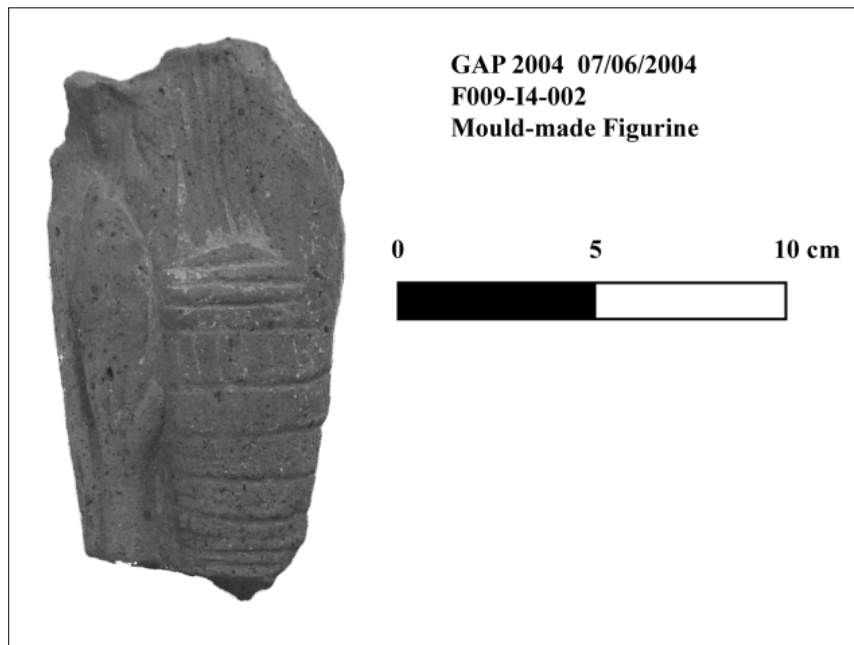

Fig. 4: Figurine (F9)

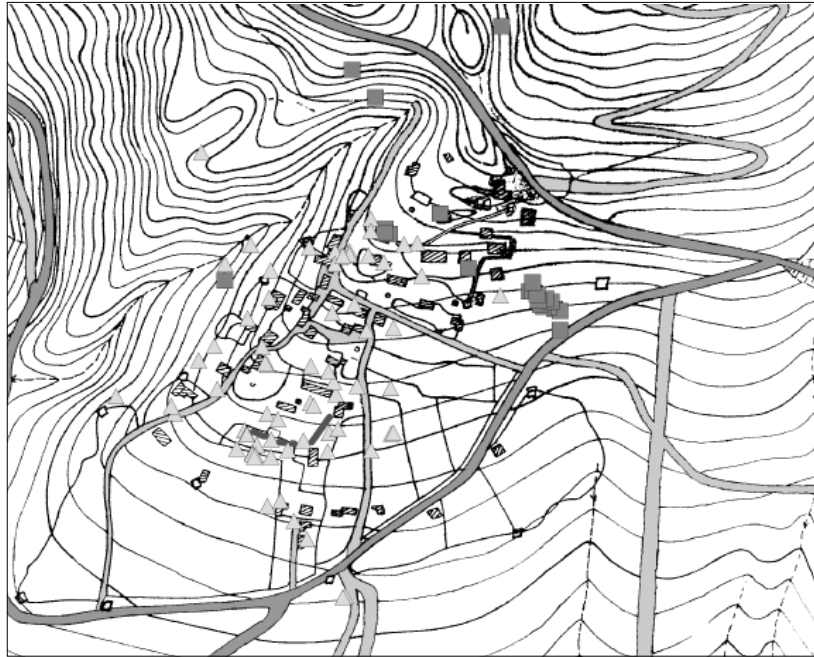

Fig. 5: Alahan Area Map (Triangles = Tombs, Squares =Architecture)

Fig. 6: Alahan tower (F373)

Fig. 7: Alahan frieze fragments (F393, 394)

Fig. 8: Alahan garland sarcophagus (F391)

Fig.9: Alahan stadium (F156)

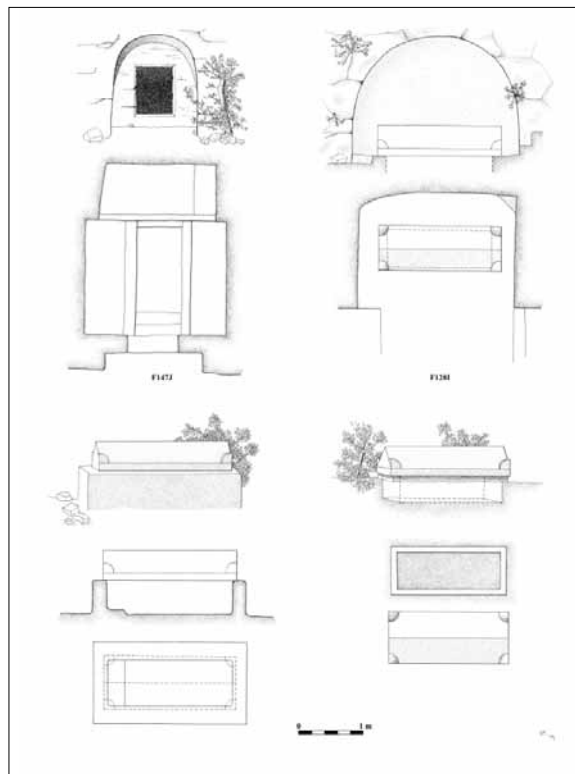

Fig. 10: Alahan tomb types

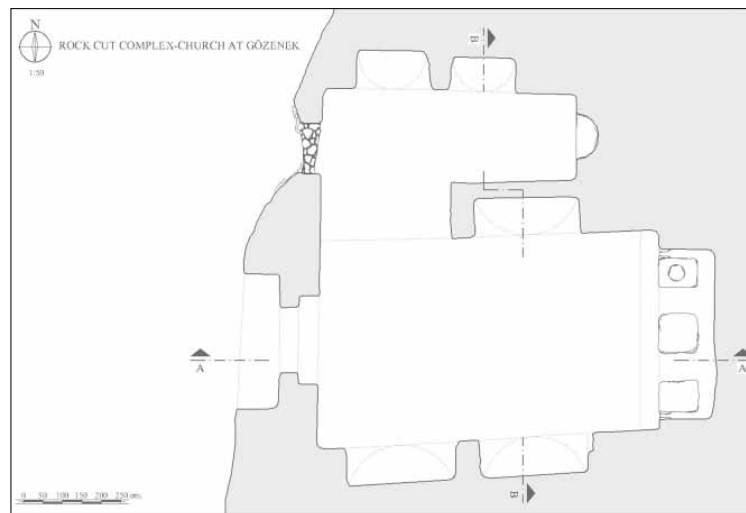

Fig. 11: Gözenek church plan (F206)

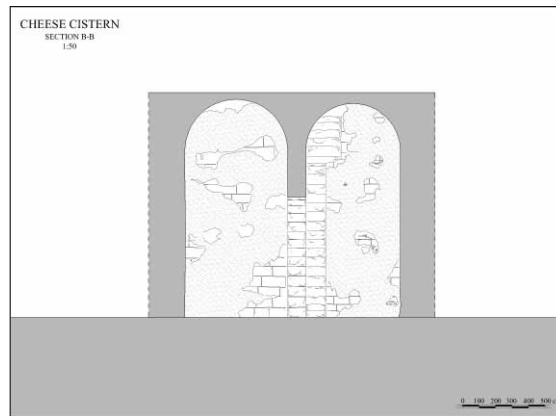
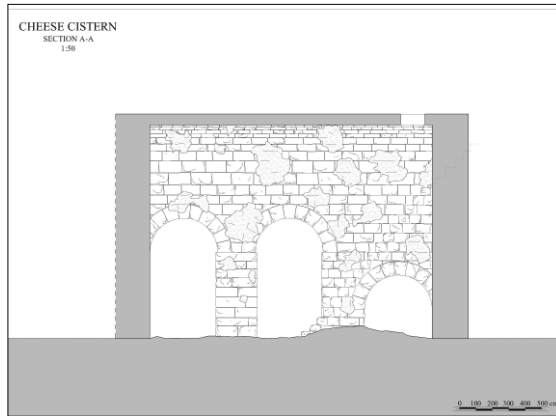
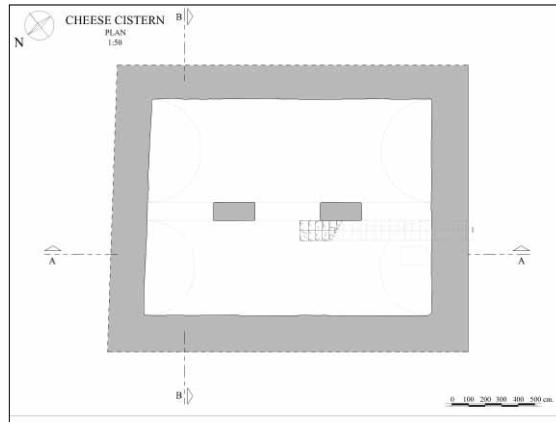

Fig. 12: Dağpazarı cistern plan (F503)

İSTANBUL 2004 YILI ÇALIŞMALARI

Feridun ÖZGÜMÜŞ*
Ken R.DARK

İstanbul'un Fatih İlçesi mahallelerinde Genel Müdürlüğün izni ile İstanbul Üniversitesi adına yaptığım arkeolojik yüzey araştırmalarının 7. sezonu temmuz ayı içerisinde gerçekleştirilmiş olup İstanbul Rumeli Hisarı Müzesi Müdürlüğü elemanı Sn. Ayhan Salman Bakanlık temsilcisi olarak görev yapmıştır.

Başkanlığım altında yapılan araştırmaya İstanbul Üniversitesinden Yrd.Doç.Dr. Ahmet Vefa Çobanoğlu, Ayşe Denkhalbant, Melda Ermiş, Bekir Tosun, Hayri Fehmi Yılmaz, Sevgi Gel, Emin Ruhat Ramanlı, Gökçe Sincer, Burak Soy, İngiltere'den Dr. Ken Dark, Dr. Anthea Harris ve öğrencilerimizden Özgen Kadioğlu katılmışlardır.

Geçen senelere nazaran daha fazla buluntu veren 2004 araştırmaları sütun başlıkları, kabartmalı levhalar ve mimari buluntular diye sınıflanabilir. Bu sene bir de çok sağlam durumda lâhit bulunmuştur.

SÜTUN BAŞLIKLARI

Temmuz 2005'te tespit edilen sütun başlıklarının sayısı çok fazla değildir. Bunlardan altı tanesi diğerlerinden daha fazla sağlam kalmıştır. Bunların arasında en iyi korunmuş durumda olanı Silivri Kapı Hadım İbrahim Paşa Camii'nde bulunmuştur. 16. yüzyıla ait bu caminin avlusunda yer alan bu başlığın üst kare tabanı 0.75x0.63 m., h: 0.60 m., alt çapı 0.51 m. olarak ölçülmüştür. Korinth nizamlı bu başlık üzerindeki tezyinattan anlaşıldığı kadarıyla tam bitirilememiştir. Üzerindeki süslemeler bazı dekorasyon problemlerini de beraberinde getirir. Bunlardan alt tabana yakın yarım kalmış palmet biçimli süsler, bunun hemen üstündeki detayları matkapla yapılmış bitkisel süslerle tam bir paralellik teşkil etmez (Resim: 1). İstanbul'da sağda solda bulunan diğer başlıklarla kıyaslandığında cami avlusunda bulunmasından dolayı daha iyi korunmuş vaziyettedir.

Bir diğer daha az korunmuş sütun başlığı da Seyit Ömer Mahallesi'nde Yapağı Sokak'taki Rum Ortodoks Meryem Ana Kilisesi'nde bulunmuştur bu başlık da Korinth düzenindedir. Çok tahrip olmuştur. Üst çap: 0.44 m. h: 0.49 m. olarak ölçülmüştür. Mermerden yapılmıştır. En çok tahrip olan kısmı akant yapraklarının meydana getirdiği süslemesidir (Resim: 2). Meryem Ana Kilisesi'nde çok miktarda Bizans malzemesi vardır, fakat bu parçaların buraya nereden geldiği belli değildir. Kilisenin öncesinde burada bilinen bir Bizans kilisesi yoktur. Bu yüzden bu eski kilisenin parçaları olamaz. Büyük ihtimalle çevreden buraya toplanmışlardır¹.

* Dr. Feridun ÖZGÜMÜŞ, İstanbul Üniversitesi, Güzel Sanatlar Bölümü, Kuyucu Muratpaşa Medresesi 34450 Vezneciler-İstanbul/TÜRKİYE

1 Benzerleri ve analoji için bkz. Kautzsch, *Kapitellstudien*, Wien (1936) Lev.1/7. Y. Ötügen, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien-Istanbuler Mitteilungen Beiheft* 41, Tübingen (1996) Lev.29/3 Aya Yorgi (Güzelyazı) için s.178.

Aynı kilisede bir de paye başlığı vardır. Mermerden yapılmıştır. Çok tahrip olduğundan kısa kenarlarında bulunan haçlarda hemen yok olmuştur. Üstü dörtgen taban 0.43x0.68 m. ölçülerinde olup h: 0.23 m.dir. Bir zamanlar var olan haçın kolları kalan izlerinden anlaşıldığı kadarıyla eşit uzunluktadır².

Veledi Karabaş Mahallesi, Aynalı Bakkal Sokak'ta bulunan caminin avlusunda, geç dönemlerde çok tahrip edilmiş ve cami cemaati tarafından çiçeklik olarak kullanılan bir sütun başlığı daha bulunmuştur (Resim: 3). Üzerinde izleri kalan ve süsleme amacı ile yapılmış matkap deliklerinden, bunun da Korinth düzeninde bir başlık olduğu anlaşılmaktadır. Alınabilen ölçüleri h: 0.65 m., üst çap: 0.79m. olup mermerden yapılmıştır³.

Ereğli Mahallesi, Başvekil Caddesi, No.20'de bulunan öğrenci yurdunun bahçesinde birkaç parça Bizans plastik malzemesi ele geçirilmiştir. Bunlardan biri kesik piramit biçimli mermerden yapılmış ve oldukça tahrip olmuş sütun başlığıdır. Alt çapı 0.40 m.dir. Üst taban ölçüleri 0.55x0.40 m.dir. Yükseklik 0.40 m.dir (Resim: 4). Stilize edilmiş yapraklardan oluşan bordürlerin çevrelediği yan yüzlerde çok aşınmış halde yuvarlak kabartmalar görülür. Diğer iki yan yüz boştur. Alt tabanın bir kısmı kırılmıştır. Daha geç döneme ait bir başlıktır⁴.

Aynı öğrenci yurdunun bahçesinde 6. yüzyıla ait bir İonik impost mevcuttur. Bunun üzerine iştirilmiş 0.51 m. ölçüsünde bir paye vardır. Her ikisi de beyaz mermerden yapılmıştır. Başlığın üst taban ölçüleri 0.40x0.56 m.dir. Çok tahrip olmuştur.

Cambaziye Mahallesi, İskender Çelebi Camii avlusundaki türbede, aşırı şekilde tahrip olmuş kesik piramit biçiminde, sonradan üstü boyanmış bir sütun başlığı vardır. Yükseklik 0.30 m., alt çap 0.17 m., üst çap 0.26 m.dir. Beyaz mermerden yapılmıştır, fakat cami cemaati tarafından yeşile boyanmıştır.

2004 yılı çalışmaları sırasında yaklaşık 10 adet çeşitli boy ve ölçülerde, değişik tür taşlardan yapılmış sütun gövdeleri ele geçirilmiştir. Koca Mustafa Paşa, Meryem Ana Rum Ortodoks Kilisesi'nde mermerden yapılmış ve çok kırık vaziyette, yarı çapı 0.30 m. olan bir sütun gövdesi vardır. Boyu 0.50 m.dir.

Cambaziye Mahallesi İskender Paşa Camii avlusunda, yüksekliği 0.82 m. ve çapı 0.79 m. olan bir başka sütun bulunmaktadır (Resim: 5). Bu da bugün çiçeklik olarak kullanılmaktadır.

Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii'nde beyaz mermerden, yüksekliği 0.35 m., çapı 0.55 m. olarak ölçülmüş bir sütun kasmağı, cami avlusuna girişin hemen yanında tespit edilmiştir. Bu da beyaz mermerden yapılmıştır.

Bu çalışmalar sırasında Deniz Abdal Mahallesi, Ahmet Vefik Paşa Caddesi, Hadihun Sokak'ta bulunan Park ve Sümbül apartmanlarının caddeye bakan avlu kapılarında (No 3 ve No 5) yaklaşık 1,75 m. ve 1.85 m. boyunda, 0.58 m. çapında pembe granitten yapılmış 2 sütun gövdesi gayet sağlam durumda olarak tespit edilmiştir.

Uzunyusuף Mahallesi, Cami Sokak'ta bulunan ve bugün yıkılmış durumda olan caminin arazisinde, konglomera Bizans sütun gövdesi vardır. Yüksekliği 1.85 m., yarıçapı 0.29 m. dir. Yıkık cami arazisinin tam ortasında durmaktadır.

Silivrikapı Caddesi'nin Hacı Değirmen Sokak ile kesiştiği boş arsada, granit bir sütun tamburu vardır. Yüksekliği 0.79 m. olup çapı 1m. dir. Bu ölçülerinden kolosal bir payeye ait olduğu bellidir. Geç dönemde yeniden kullanıldığından zivana deliğinden itibaren dışarı doğru bir kanal açılmıştır. Dış etkilere açık olduğundan hızla tahrip olmaktadır.

2 Y. Ötügen, a.g.e., (İmralı'daki başlık için), s.223 Lev.42/5.

3 Kautzsch, a.g.e., Lev.25,26,27.

4 M.Dennert, Mittelbyantinische Kapitelle-Asia Minor Studien 25, Bonn. (Bulgaristan Tornova da bulunan başlık için) Lev.17/95 s.47 ve 199.

İbrahim Çavuş Mahallesi, Hacı Evliya Camii avlusunda, beyaz mermerden bir sütun tamburu daha vardır. Yüksekliği 0.19 m., çapı 0.32 m. olarak ölçülmüştür. Cami avlusunda bulunmasından dolayı dış etkilere fazla açık değildir.

Seyitömer Mahallesi, Cevdet Paşa Caddesi, Mehmet Hattat Türbesi'nde granitten bir sütun gövdesi vardır. Boyu 1.15 m.dir, çapı 0.38 m. ölçülmüştür. Kırık vaziyette olup geç dönemlerde üzerine 3 adet delik açılmıştır.

Son sütun parçası Silivrikapı Yedi Emirler Çeşmesi, Çıkmaç sokakında, Özbek Apartmanı önündedir (No 15). Beyaz mermerden olup yüksekliği 0.30 m., çapı 0.20 m. dir.

2004 Temmuz ayı çalışmalarında Bizans plastiği açısından en çok buluntu veren yer Silivrikapı semtindeki Sitti Hatun Camii olmuştur. Burada 11 adet çeşitli malzemelerden yapılmış çoğu Erken Bizans Dönemine ait parçalar ele geçirilmiştir. Bunlardan çok azı üzerinde süsleme vardır. İki tanesi beyaz Marmara Adası mermerinden yapılmıştır. Birincisi 1x0.40 m. ölçüsünde olup yüksekliği 0.19 m.dir. Üçer santim arayla dizilmiş 3.5 cm. enindeki dış kısmı sırasından sonra alta makara motifi bulunur bunun altında ise çok tahrip olmuş ve az izi kalmış akhantus yaprakları dizisi görülür. İkinci parça da aynı uzunluktadır, fakat bundaki bitkisel süsler daha iyi muhafaza edilmiştir (Resim: 6). Bu da bir önceki parça gibi Marmara Adası mermerinden yapılmıştır. Üzerindeki tezyinat ve form 5. yüzyıl tarihini vermektedir⁵.

Sitti Hatun Camii'nde bu arkhitektonik parçalara ilaveten üzerlerinde herhangi bir tezyinat olmayan 9 adet daha mermerden Bizans levhası vardır ve bunlar çeşitli büyüklüklerde olup hepsinin fotoğrafı çekilmiş, ölçüleri alınmıştır. Bu Bizans malzemesi caminin son cemaat yerinin yeniden inşası sırasında yapılan kazıda ortaya çıkarılmıştır. Bu levhalardan ve payelerden bazıları pembe granitten yapılmıştır. Bir tanesi camiye musalla taşı olarak kullanılmaktadır.

Bu camide bu kadar bol malzeme arasında bulunan bir diğer parça da kabartmalı bir konsoldur. Bu da beyaz Marmara mermerinden yapılmıştır. Uzunluğu 0.75 m., eni 0.28 m.dir. Yükseklik 0.34 m. olarak ölçülmüştür. Konsolun görünen eğimli yüzeyinde çok tahrip olmuş bir figür vardır (Resim: 7). Yüzü özellikle kazınmıştır. Bu büyük tahribattan dolayı bu figürün kim olduğu anlaşılamamaktadır⁶.

Aynı camiden son bir parça da üzerinde kanatlı bir figür bulunan konsoldur. Bu da diğerleri gibi mermerden yapılmıştır. Yüksekliği 0.28 m., uzunluğu 1m.dir (Resim: 8). Fazla tahrip olmuş kanatlar uçar vaziyette değildir. Stiliz edilmiştir. Omuzlardaki iri yuvarlaklar içerisinde kanat tüyleri stilize balık pulu şeklinde gösterilmiştir. Figürün kanatlardan başka kısmı tamamen tahrip edilmiştir⁷.

Aynı semtte, Silivrikapı'da Yedi Emirler Çeşmesi Sokak, Özbek Apartmanı No 15'te kömürlük olarak kullanılan bahçede, bu kömürlük yapılırken ortaya çıkan ve bir kısmı hâlâ açıkta duran Roma lâhdi bulunmuştur. Lâhit inşaat kazısında ortaya çıktığından tamamen ortada değildir, bu yüzden ölçülerini almak mümkün olamamıştır. Bir kısa yüzün üçgen alınlığında, kalitesiz işçilikle yapılmış Medusa başı vardır. Ortaya çıkarılmış akroteri üzerinde bitkisel süsleme mevcuttur (Resim: 9), fakat çok tahrip olmuştur. 3. yüzyılda yapıldığını tahmin ettiğimiz bu lâhdin bir benzeri sadece kapak olarak 6992 envanter numarası ile İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde kayıtlıdır. Bu lâhit de bizim bulduğumuz lâhdin yakınında, Kocamustafapaşa semtinde bulunmuştur. Bizimki-

5 İstanbul'da bu parçaların benzerleri bir çok kazıda ortaya çıkarılmıştır ve yaklaşık hepsi de aynı tarihi vermektedir. A. M. Mansel, *Balabanağa Mescidi Hafriyatı* 1930, İstanbul (1936), s.16, Resim 26. Ayasofya kazısında bulunan benzerleri için bkz., A. M. Schneider, *Die Graubung im Westhof der Sophienkirche zu Istanbul*, Berlin (1941), s.15 Lev.22/2. Yedikule'de buna benzer bir parça 1998 yılı çalışmaları sırasında bulunmuştur. F. Özgümüş- K. Dark, İstanbul Kocamustafapaşa-Yedikule Semtlerinde Yapılan Yüzey Araştırması-İstanbulArhaeological Survey.The Districts of Kocamustafapaşa-Yedikule, London (2001), s.8, Resim 26.

6 Benzerleri için Bkz. N.Fıratlı, *La Sculpture Byzantine figuree au Musee archeologique d'Istanbul*, Paris (1990), s.140, Lev/87/278, 279, 280.

7 Kanatları bu şekilde stilize tülekler halinde gösteren iki örnek İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır. Bunlardan biri Ayvansaray'dan gelen Nike kabartması, diğeri Eski Konstantinos Lips Manastırı olan Fenari İsa Camii'nden gelme kuşlu parçadır. N.Fıratlı, *a.g.e.*, s.37, Lev. 26/68 s.192 Lev, 116/412.

nin bir benzeri gene aynı müzede 5282 envanter numarası ile kayıtlı bulunmaktadır⁸. Lâhdin buradan alınarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne nakli çalışmalarımız devam edecektir.

Seyit Ömer Mahallesi'ndeki Panagia Koimesis Rum Ortodoks Kilisesi'nde devşirme olarak kullanılmış 2 adet sağlam durumda mezar steli vardır⁹. Bunların her ikisi de kilisenin dış duvarına görülebilecek şekilde yerleştirilmiştir. Birincisi fazla yüksekte olmadığından ölçülerini almak mümkün olmuştur. 0.44x0.35 m. ölçülerinde olup mermerden yapılmışlardır (Resim: 10). Bu tip mezar taşlarında çok görülen bir sahneye sahiptir. Ölmüş kişiyi temsil eden figür bir klineye uzanmış, yastıklarla desteklediği sol kolunu üzerine dayanmıştır. Sağ elinde bir çelenk tutmakta ve bunun içerisinde bir delta harfi görülmektedir. Bu erkek figürünün giydiği elbise, sol omuzu hariç vücudunun üst kısmını çıplak bırakmaktadır. Klinenin detayları yoktur fakat önünde, üzerinde yiyecekler olan 3 ayaklı bir sehpa bulunmaktadır. Karşısında oturan bir kadın figürü görülür; elbisesi yüzü hariç tüm vücudunu örtmektedir. Sağ eli sağ dizinin üzerindedir, sol elini yüzüne doğru kaldırmış vaziyettedir. Kadın ve erkek, kompozisyonun ana figürleridir. Stelin her iki tarafında altta, çok küçük boyutlarda 2 figür daha vardır. Bunlar da muhtemelen hizmetkârlardır. Daha önceki örneklerle dayanarak 1. yüzyıla tarihlendirilebilir¹⁰. Bu mezar stelinin üst kenarında henüz okunamayan bir kitabe mevcuttur.

İkinci stel aynı duvar yüzeyinde doğuya daha yakın, fakat yüksekte çatı hizasındadır. Bu kadar yüksek olmasından dolayı ölçüleri alınamamıştır. Bu stelde ayakta duran tek bir erkek figürü görülür. Yüzü tahrip olmuştur. Sağ elinde tuttuğu yiyecekleri (muhtemelen üzüm) bir köpek yavrusuna verirken tasvir edilmiştir (Resim: 11). Sol elindeki nesnenin ne olduğu anlaşılammaktadır. Elbisesinin izleri dizlerinin üzerindedir. Boynunda asılı olan nesne muhtemelen bir yaydır. Sağ tarafta stilize bir Herme görülmektedir. Bunun alt yanında ise erkek figürüne ters durumda sağ ön ayağını yukarı kaldırmış, başıyla, tutulan yiyeceğe uzanan küçük köpek figürü vardır. Çerçevesi dışında, alt kısımda uzaklığından dolayı okunamayan bir kitabe mevcuttur¹¹.

MİMARİ BULUNTULAR

Aya Mokios Kilisesi Kalıntıları: 1993 yılında Seyit Ömer Mahallesi'nde, Altımermer Caddesi'ne dik açıyla gelen Ali Şir Nevai Sokak'ta bir inşaat sırasında çıkan Roma Dönemi kalıntısı ve sütun başlıkları, üzerinde çalışmaya fırsat bulamadan, müteahhit tarafından ortadan kaldırılmış ve yerine bir apartman dikilmiştir. Bu seneki çalışmalar sırasında bu sokağa paralel olan Dergah Sokak Dekor Apt. No 2'deki binanın arkasında kalan adada (Ali Şir Nevai Sokak ile Dergah Sokak arasındaki ada) halkın kilise dediği mevkide, 1993 yılı kalıntılarının devamı bulunmuştur. Bunlar birkaç arşitrav parçası ile sütun başlığı parçasıdır. Kaynakların bize verdiği bilgilere göre bir zamanlar burada var olan Zeus Tapınağı'nın ve üzerine Büyük Konstantinos (324-337) zamanında yapılan Mokios Kilisesi'nin parçalarıdır. Zaten bu kalıntı da aynı adlı sarnıca çok yakındır (Çukurbostan Sarnıcı-Mokios Sarnıcı) (Resim: 12)¹².

Seyitömer Mahallesi'ndeki Sarnıç: Seyit Ömer Mahallesi'nde harap vaziyette bir sarnıç tespit edilmiştir. Bu mahallenin Hüseyin Kazım Sokak, No 67/68' de bulunan Habuşoğlu Apt. A blok bodrumunda, inşaat yapılırken korunmuş bir sarnıç kalıntısı

8 İstanbul'da bu lâhdin benzeri için Bkz., G. Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lâhitleri* (Çev. Ç. Z. Zühre İlgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul (2001), s.195., Resim 76.

9 Bu kilise için bkz. Z. Karaca, "Panagia Kilisesi" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 6 (1994), s.213-214.

10 N. Firatlı, *Les Funeraires de Byzance Greco-Romaine*, Paris (1964), Lev. XIV.68.35, Lev. XV.75.45.

11 Benzerleri için bkz., E.Pfuhl-H.Möbius, *Die Ostgriechischen Grabreliefs*.Tafelband 1 Mainz am Rhein Rhein (1977), Lev 110/731 a.g.e. Textband 1 s.198.

12 Bu tapınak-kilise hakkındaki tartışma için bkz., F. Özgümüş, "İstanbul'da Aya Mokios Kilisesi", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13 (1995-1996) s.46-49.

mevcuttur. 2.80x1.25 m. ölçülerinde olup yan binanın altında devam etmektedir. Yükseklik 1.50 m. olarak tespit edilmiştir. Tuğladan yapılan bu sarnıcın içinde kısmen sarnıç sıvası hâlâ durmaktadır (Resim: 13). Tuğla kalınlıklarından anlaşıldığı kadarıyla yapı Orta Bizans Döneminde (842-1204) yapılmış olmalıdır.

Silivrikapı Hadımibrahim Paşa Türbesi Caddesindeki Sarnıç: Bu mahallede bulunan Fatih Sitesi'nde ikinci bir sarnıç kalıntısı bulunmuştur (A 5 blok yanında). Yukarıda anlatılan sarnıç gibi bu da İstanbul'da daha önce bilinmeyen bir Bizans sarnıcıdır (Resim: 14). Tuğladan yapılmış olup tuğla kalınlıkları vasıtasıyla bu sarnıç daha geç döneme tarihlenir. Üstü günümüzde modern sıva ve badana ile kaplanmış durumdadır. Sıvaların döküldüğü yede 12 sıra tuğlası görülebilmektedir. Ölçülebilen yüksekliği 1.13 m., eni ise 3.35 m.dir. İçerisine girmek mümkün olamamıştır.

Helenianai Sarayı Kalıntıları: Sancaktar Hayrettin Mahallesi, Müşir Süleyman Paşa Caddesi, No 4'teki ve Tufan Apartmanı'nın arkasında kalan eğimli arazide Helenianai Sarayı'nın bugüne kadar bilinmeyen kalıntıları bulunmuştur. Çeşitli kaynaklarda Psamathia (Samatya) kapısının kuzeyinde diye geçen bu saray, Büyük Konstantinos'un (324-337) annesi Helena tarafından yaptırılmıştır ve bulunduğu semte adını da vermiştir¹³. Bulunan kalıntılar yukarıda sözü geçen apartmanların arkasında bunlara paralel uzanan bir dizi tuğla tonoz dizisinden meydana gelmektedir. Bunlardan üç tanesi sağlam durumda günümüze kadar gelmiştir. Bu tonoz dizisi batıya doğru uzanmakta, daha sonra ise toprak altında kaybolmaktadır (Resim: 15). Mimari biçimi itibarıyla adeta bir tünel gibi olan bu tonoz kalıntıları içerisinde meydana gelen rutubetten dolayı birçok hasarları barındırdığından (özellikle akrepleri) apartman sakinleri bunların açık ağızlarını tuğla örgüyle kapatmış ve badanalamışlardır. Bu tonozlardan en doğudakinde bir su kaynağı mevcut olup günümüzde de dışarıya su akmakta ve bu su burada oturanlar tarafından kullanılmaktadır. Bu tonozların çok yakınındaki 11. yüzyıla tarihlenen Peribleptos Manastırı ile bu kalıntıların ilişkisi henüz bilinmemektedir. Tuğla işçiliği Helena'nın yaşadığı döneme uymamakta; daha çok Peribleptos Manastırı'nın yapıldığı Orta Bizans tarihini vermektedir¹⁴.

13 A. Berger, "Helenianai Sarayı" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4 (1994), s.47.

14 R. Janin, *Constantinople Byzantine. Développement Urbain et Répertoire Topographique*, Paris (1964), s.355-356, A. Berger, *Untersuchungen zu den Patria Konstantinopoleos*, Bonn (1995), s.605-606.

Resim 1: Silivri Hadım İbrahim Paşa Camii'ndeki sütun başlığı

Resim 2: K. M. Paşa Panagia Meryem Kilisesi'ndeki sütun başlığı

Resim 3 : Veledi Karabaş Camii'ndeki sütun başlığı

Resim 4: Ereğli Mahallesi, Başvekil Cad., No. 20'deki sütun başlığı

Resim 5: İskender Çelebi Camii'ndeki sütun gövdesi

Resim 6: Silivrikapı Sitti Hatun Camii'ndeki arşitrav parçası

Resim 7: Silivrikapı Sitti Hatun Camii'ndeki kabartmalı parça

Resim 8: Silivrikapı Sitti Hatun Camii'ndeki kanatlı figür kabartması

Resim 9: Silivrikapı, Yedimirler Çeşmesi, No.34, Özbek Apt. bahçesindeki lâhit

Resim 10: K.M. Paşa Panagia Meryem Kilisesi'ndeki mezar steli

Resim 11: K.M Paşa Panagia Meryem Kilisesi'ndeki mezar steli

Resim 12: Aya Mokios Kilisesi kalıntıları

Resim 13: Seyetömer Mahallesi, Hüseyin Kazım Sk., No.67/68'deki Bizans sarnıcı

Resim 14: Silivrikapı, Fatih Sitesi'ndeki Bizans sarnıcı

Resim 15: Sancaktar Mah., Müşir Süleymanpaşa Sokak'ta bulunan Helenianai Sarayı kalıntıları

EDİRNE MÜZESİ'NDEKİ OSMANLI DÖNEMİ MEZAR TAŞLARI-I

*Mustafa ÖZER**

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 25. 06. 2004 tarih ve B.16.0.AMG.0.10.00.01/707.1/102/015211 sayılı izni ile, 2004 yılının temmuz, ağustos, ekim ve kasım aylarının değişik günlerinde, Edirne Müzesi'nde bulunan "Osmanlı Dönemi Mezar Taşları" üzerinde araştırma yapılmıştır. Edirne Müze Müdürlüğü uzmanları denetiminde yapılan bu çalışmalar sırasında, Trakya Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin büyük yardımları olmuştur, kendilerine çok teşekkür ederim.

Osmanlı idaresine girdiği M. 1361 yılından, İstanbul'un alındığı M. 1453 yılına kadar başkent olan Edirne, gerek bu süreçte ve gerekse daha sonra; askerî, ekonomik, ticarî ve kültürel bakımlardan önemli bir kent olmuştur. Osmanlı Döneminde yoğun bir imar faaliyetine sahne olan Edirne'de; devletin ileri gelenleri, bilginler, tüccarlar, askerler tarafından değişik fonksiyonlu birçok eser inşa ettirilmiştir. Özellikle, bünyesinde barındırdığı değişik işlevli yapılardan oluşan imaret siteleri ve külliyelerin inşa edilmesi sayesinde, yeni mahalleler meydana gelmiş ve böylece kentin fiziki yönden hızla gelişmesi sağlanmıştır. İmar faaliyetlerindeki yoğunluk, beraberinde nüfus artışını getirmiş ve ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Örneğin; Gazi Mihal, Beylerbeyi, Muradiye, Ayşekadın, Yeni İmaret, Yıldırım, Şahmelek, Baba Timurtaş, Evliya Kasım Paşa, Sitti Şah Sultan gibi mahalleler, aynı isimli kişilerce, merkezlerinde inşa ettirilen bir külliye veya cami- mescitten isimlerini almıştır. Hemen tamamına yakını banilerinince kurulmuş olan bir vakfa ait olan bu eserlerden özellikle cami ve mescitlerin hazirelerinde, çok sayıda mezar- mezar taşı bulunmaktaydı. Nüfusun hızla artmasına paralel olarak da, kentin değişik yerlerinde mezarlık alanları oluşturulmuştur. Gerek hazireler ve gerekse mezarlıklarda bulunan mezar taşları kentin kimliği, tapusu niteliğinde olup kentin tarihinin her yönden (askerî, kültürel, ticarî bilimsel, dinî, idarî, ekonomik gibi) aydınlığa kavuşturulmasında en önemli belgeler arasında yer almaktadır. Mezar ve mezar taşlarını bünyesinde barındıran cami ve mescitlerin (Gazi Mihal, Şah Melek, Emir Hüseyin, Beylerbeyi Sinan Bey, Darülhadis, Saruca Paşa, Hasan Sezai Dergâhı, Kasım Paşa, Muradiye, Yıldırım, II. Bayezid, Şehabeddin Paşa, Zehrimar, Selimiye, Uç Şerefeli, Kadı Bedreddin, Hazinedar Sinan Bey vd.) hazireleri dışında Edirne'de bilinen mezarlıklar arasında; İstanbul Yolu, Uzun Kaldırım, Tatarhaniler (Tatarlar-Zindankale- Zindanaltı), Buçuktepe, Bademlik (Yıldırım), Tepe, Acıçeşme, Yeniçeriler ve Seyit Celali ile kentin değişik yerlerine dağılmış küçük mezarlıklar belirtilebilir.

Şu an için Edirne'de Osmanlı Döneminden kalan en erken tarihli mezar taşı olarak, H. 819/M. 1416 tarihli Mevlana Alaeddin bin Mevlana Abdülkerim bin Abdülcebar'a ait olanı kabul edilmektedir. Yerinde, bir zamanlar faaliyette olan, Edirne Belediyesi'ne ait elektrik fabrikası ile şehir stadyumu bulunan ve günümüzde hiçbir mezar- mezar taşı bulunmayan Tatarhaniler Mezarlığı'nda tespit edilen bu mezar taşı, 2004 yılı araştırma programı kapsamında ele alınan Edirne Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki mezar taşları arasında bulunmaktadır.

* Yrd. Doç.Dr. Mustafa ÖZER, Trakya Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Edirne/TÜRKİYE

Edirne'nin Osmanlı Döneminde idarî, askerî, ticarî, ekonomik, ilmî, edebî, sosyal ve kültürel bakımlardan büyük gelişmeler kaydetmesinin nedenleri arasında; uzun süre devlete başkentlik yapması ve devamında sahip olduğu stratejik önemi korunması gösterilebilir. Değişik meslek gruplarından olup da XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Edirne'de doğmuş, yaşamış, görev yapmış ve ölmüş bir çok önemli şahsiyetin varlığı, gerek arşiv belgeleri ve gerekse mezar taşlarının incelenmesinden anlaşılmaktadır. Edirne'deki mezarlık veya hazirelerde mezarı, mezar taşı tespit edilen değişik mesleklerden kişiler arasında; Lala Şahin Paşa, Hacı İl Bey, Çandarlızade Ali Paşa, Gazi Mihal Bey, Saruca Paşa, Gedik Ahmet Paşa, Kasım Paşa, Ekmekçioğlu Ahmet Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Kemankeş Seyit Ahmet Paşa, Kadri Paşa, Hacı Ahmet İzzet Paşa, Dilaver Bey, Alaedin bin Mevlana Abdülkerim, Şofu Bayezid, Seferşah, Şerefüddin İbn-i Kemal, Şücaeddin-i Karamani, Muhammed İbn-i Kadı Manyasi, Sinan Paşa, İsa Fakih, Kadı zade-i Rumi, Mevlana Derviş Mehmed, Zehrimar zade Mehmed Rıza, Şeyhülislam Ali Efendi ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi belirtilebilir.

Yukarıda belirtilen tarihî mezarlıklar ile cami ve mescitlerin hazirelerinde bulunan mezar taşlarının pek çoğu zaman içerisinde tahrip edilmiş veya kaybolmuştur. Mezarlıklardan bazıları ortadan kaldırılmış yerine iş merkezi, stadyum, fabrika, yol yapılmış; hazirelerden bazıları ise camileriyle birlikte deprem veya diğer nedenlerle yıkılarak yok olmuştur. Araştırma konumuz olan Edirne Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi mezar taşlarının tamamı, Edirne'nin değişik mezarlıkları ile hazirelerinden toplanıp getirilmiş olanlardan bazılarıdır. Mevcut hâlde bile oldukça fazla sayıda olan bu mezar taşlarından kurtarılabilenler, Edirne Müzesi'nin idarî binasının arkasındaki bahçede ve Selimiye Camii'nin doğusunda bulunan Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Bir çoğu envantersiz, nereden getirildiği belirlenemeyen, üst üste yığınlar hâlinde ve bazıları da kırılmış vaziyetteki bu mezar taşlarının şimdiye kadar ele alınıp incelenmediği bilinmektedir (Resim: 1, 2). Edirne Müzesi'nde sergilenen bu mezar taşlarının kesin sayısını tam olarak belirlemek şimdilik mümkün olmamıştır. İlk defa tarafımızdan incelenmeye başlanan Edirne'deki Osmanlı Dönemi mezarlıkları ve mezar taşlarından bazıları (özellikle Hasan Sezai Dergâhı, Muradiye, Beylerbeyi ve Zehrimar camileri hazireleri ile İstanbul Yolu Mezarlığı'nda bulunan XVII.-XIX. yüzyıllara ait natüremort süslemeli ve yeniçerilere ait mezar taşları); H. Turhan Dağlıoğlu, Fazıl Ayanoğlu, H. Necdet İşli, Cebe Özer ve Hüseyin Akıllı gibi araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Ancak mevcut mezar taşları dikkate alındığında, bu çalışmalarda ele alınan örneklerin çok az sayıda olduğu rahatlıkla anlaşılabacaktır.

Edirne Müzesi'nin iki binasında (idarî bina ve Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde) bulunan Osmanlı Dönemine ait mezar taşlarından az sayıdaki örnek, toprağa dikili vaziyette ve envanterli olarak sergilenmekte, büyük bir grup ise müze idare binasının arkasındaki bahçede üst üste yığılmış durumda bulunmaktadır (Resim: 3). Araştırma konumuzu oluşturan mezar taşı sayısının fazlalığı ve XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar olan geniş bir zaman dilimine ait olmaları nedeniyle, bu dönemde incelenecek mezar taşı sayısında sınırlamaya gidilmiştir. Çalışmanın bu yılki (2004) kısmında; malzeme, yazı karakteri, süsleme ve üslup bakımlarından büyük benzerlikler gösteren, XIV.-XVI. yüzyıllara ait olan 63'ü envanterli, 9 tanesi ise envantersiz veya envanter numarası silinmiş olmak üzere toplam 70 adet mezar taşı incelenmiştir. Bir kısmı iki veya daha fazla parçaya ayrılmış vaziyette kırık olan bu mezar taşlarından 52 tanesi Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde, 18 tanesi ise Edirne Müzesi İdarî Binası'nın bahçesinde yer almaktadır. 2004 yılının temmuz, ağustos, ekim ve kasım aylarının değişik günlerinde yaptığımız çalışmalarda; öncelikle belirlenen mezar taşlarının Edirne Müzesi'ndeki envanter defterindeki kayıtları incelenmiş, arkalı ve önlü olarak fotoğraflarla belgelenmiş, karbon ve eskiz kağıdı kullanılarak 1/1 ölçeğinde estampajları ile ölçüleri alınmış, sergiledikleri yerdeki konumları işaretlenmiş ve gerekli notlar alınmıştır. Daha sonra ise, mezar taşlarının eskiz kağıtlarına alınan estampajları, yine 1/1 ölçeğinde aydıngere aktarılmış ve elde edilen (yazı, bitkisel ve geometrik süslemelerden oluşan) kompozisyonların, fotoğraflardan da yararlanılarak, analizleri yapılmıştır. Teknik imkânlardan ya-

rarlanılarak incelenen mezar taşlarına ait 1/1 ölçekli çizimler A4 boyutuna küçültülmüştür (Resim: 4-8; Şekil: 1-6). Şekil, fotoğraf ve alınan notlardan yararlanılarak, bütün mezar taşları tek tek, ayrıntılı bir şekilde tanımlanmış ve kataloğu oluşturulmuş, ardından da; malzeme, form, yazı ve süsleme bakımlarından Edirne ve diğer Osmanlı kentlerindeki çağdaş örneklerle karşılaştırması ve değerlendirmesi yapılmıştır. Edirne Müzesi'ndeki mezar taşlarının değişik yerlerden getirilmiş olmaları nedeniyle aralarında bir bağ kurmak ve aynı mezara ait olup- olmadıklarını belirlemek mümkün olamamıştır. Üzerlerinde bulunan kitabeler de bu konuda bizlere herhangi bir fikir vermemektedir. Hatta bazı mezar taşlarının kime ait olduğunu tespit etmek de hemen hemen imkânsız gibidir. Edirne Müzesi'nde bulunan envanter defterlerinde yapılan incelemelerde, ele aldığımız mezar taşlarının nereden geldiği konusunda herhangi bir bilgi bulunmadığı gibi, kime ait olduğu, ölçüleri ile süsleme tanımlamalarında da önemli eksiklik ve yanlışlıklar tespit edilmiştir.

Bu yılki (2004) çalışma programımızda ele aldığımız mezar taşlarından Edirne Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde olanların envanter numaraları şu şekildedir: 1609, 1728, 1703, 1705, 1647, 1709, 1611, 1639, 1612, 1655, 1613, 1718, 1652, 1616, 1617, 1618, 1637, 1619, 1724, 1621, 1665, 1660, 1620, 1693, 1622, 1636, 1650, 1623, 1651, 1656, 1624, 1715, 1645, 1727, 1615, 1712, 1630, 1659, 1735, 1726, 1658, 1723, 1660, 1671, 1654, 1662, 1663, 1746, 1696, 1701, 1670 ve envantersiz 1.

Edirne Müzesi İdarî Binası'nın bahçesinde olup da tarafımızdan bu yıl incelenen mezar taşlarının envanter numaraları ise şöyledir: 1632, 1633, 7905, 7895, 7879, 7669, 7922, 7694, 7667, 7666, envantersiz 1, envantersiz 2, envantersiz 3, envantersiz 4, envantersiz 5, envantersiz 6, envantersiz 7 ve envantersiz 8.

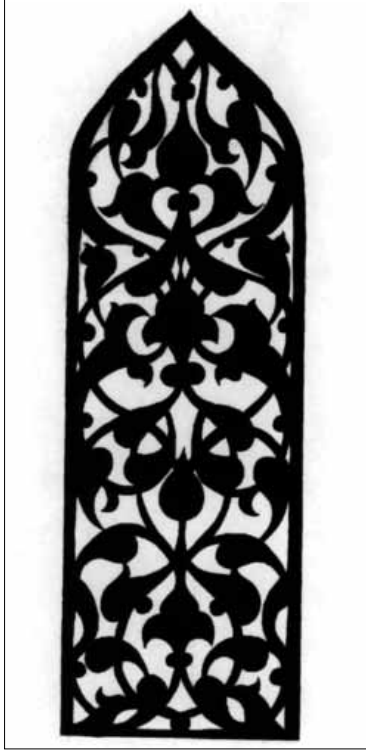
Tamamında mermer malzeme kullanıldığı anlaşılan mezar taşlarının yapılan ön değerlendirmesinde; tamamına yakınının düsey dikdörtgen formu ve sivri kemerli alınlıklara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Silmelerle yatay kuşaklara ayrılan yüzeylerinde; bazen mezar taşının ait olduğu kişiye ilişkin bilgiler, bazen de dinsel içerikli yazılar yer almaktadır. Yazı karakteri olarak genellikle Arapça sülüs hattının tercih edildiği mezar taşlarında, yoğun bir şekilde palmet ve rumilerden oluşan bitkisel süslemeye de yer verilmiştir. Her iki yanında zar formu başlılara sahip burmalı sütunceleri bulunan mezar taşlarının ön ve arka yüzlerinde, değişik geometrik kompozisyonların da uygulandığı anlaşılmaktadır. Yazı ve süslemelerin yüksek kabartma tekniği ile işlendiği, sivri kemerli alınlıklarının dilimli profillerle sınırlandırıldığı mezar taşlarının bazılarının yüzeyinde mihrap nişi şeklinde bir düzenlemeye de gidildiği dikkati çekmektedir. İncelediğimiz mezar taşları, yukarıda belirttiğimiz genel özellikleriyle, devrinin (XIV.- XVI. yüzyıl) karakterini yansıtmaktadır. Başta Bursa, Edirne, İznik, Amasya, İstanbul, Selanik, Üsküp, Filibe gibi Osmanlı yerleşimlerinde karşımıza çıkan ve literatüre "Bursa üslubu" olarak geçen Erken Osmanlı Dönemi mezar taşları, incelediğimiz Edirne Müzesi'ndeki XIV.- XVI. yüzyıl Osmanlı mezar taşlarıyla üslup birliği içerisindedir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Edirne'nin değişik mezarlık ve camilerine ait hazirelerinden toplanarak Edirne Müzesi'nin bahçesinde istiflenen ve henüz ayrıntılı bir şekilde ele alınmamış olan Osmanlı Dönemi mezar taşlarından bir bölümü (XIV.- XVI. yüzyıllara ait olanlar) bu yılki çalışma programımızda incelenmiştir. Araştırma izni talebinde bulunurken hedeflediğimiz çalışma programını bu yıl için gerçekleştirmiş durumda olmakla birlikte, incelediğimiz mezar taşlarından çok daha fazlası araştırılmayı beklemektedir. Amacımız, önümüzdeki yıllarda Edirne Müzesi'ndeki ve kentnin diğer yerlerindeki (mezarlık ve hazirelerdeki) Osmanlı Dönemi mezar taşlarının tamamını inceleyip değerlendirmektir. Büyük bir kısmı şimdiye kadar sanat tarihi biliminin esas ve kurallarına göre incelenmemiş olan ve buldukları kentlerin tapu senetleri, bellekleri olan mezarlıklar ve mezar taşları yapacağımız çalışmalarla; form, süsleme, yazı karakteri, kimlik bilgileri ve diğer açılardan ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve değerlendirilmiş olacaktır. Böylece, Edirne'nin Osmanlı Döneminin sosyal, kültürel ve demografik yapısı bir nebze daha aydınlığa kavuşturulmuş olacaktır.

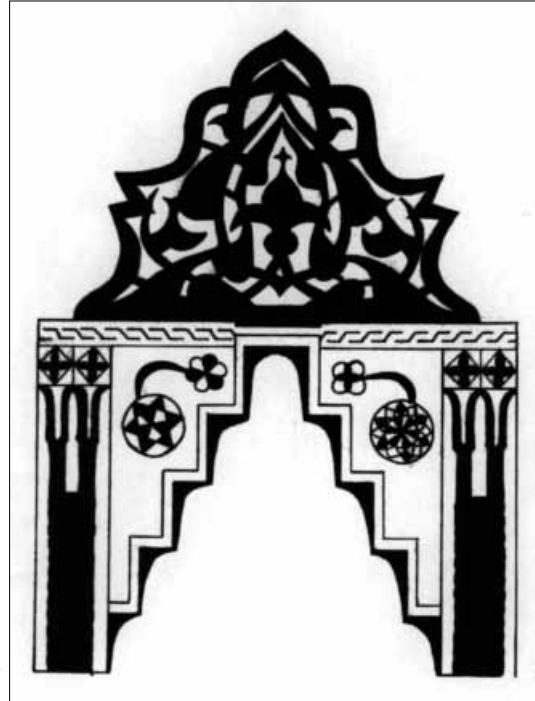
KAYNAKÇA

- Abdurrahman Hıbrı, Enisü'l- Müsamirin, Edirne Tarihi 1360- 1650, (Çev. R. Kazancıgil), İstanbul, 1999.
- Ahmet Badi, Riyaz-ı Belde-i Edirne, -Edirne Şehri Bahçeleri-(Edirne Şehri Tarihi), (Çev. R. Kazancıgil), C. I-II, İstanbul, 2000.
- Akıllı, H., Edirne Osmanlı Mezarlıklarının Restorasyon ve Konservasyon Işığı Altında Değerlendirilmesi, (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), C. I- II, İstanbul, 1998.
- Anonim, Edirne, Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, Ankara, 1965.
- Anonim, Edirne: Serhattaki Payitaht, (Haz. E. N.İşli- . Koz), İstanbul, 1998.
- Aslanapa, O., Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri, İstanbul, 1949.
- Ayanoğlu, F. İ., Edirne Mezartaşları, (Milli Kütüphane arşivinde, tek nüsha).
- Ayanoğlu, F. İ., "Fatih Devri Ricali Mezar Taşları ve Kitabeleri", Vakıflar Dergisi, IV, Ankara, 1958, s. 193- 208.
- Ayverdi, E. H., İstanbul Mi'mari Çağının Menşe'i, Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri, 630- 805 (1230- 1402), I, İstanbul, 1966.
- Ayverdi, E. H., Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, 806- 855 (1403- 1451), C. II, İstanbul, 1972.
- Baykal, B. S., "Edirne'nin Uğramış Olduğu İstilalar", Edirne, Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, Ankara, 1965, s. 179- 195.
- Bayrakal, S., Edirne'deki Tek Kubbeli Camiler, Ankara, 2001.
- Dağlıoğlu, H. T., Edirne Mezarları, İstanbul, 1936.
- Dijkema, F. Th., The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne, Leiden 1977.
- Emecen, F., "Tarih Koridorlarında Bir Sınır şehri: Edirne", Edirne: Serhattaki Payitaht, (Haz. E. N. İşli- M. S. Koz), İstanbul, 1998, s. 49- 70.
- Gökbilgin, M. T., XV- XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar- Mülkler- Mukataalar, İstanbul, 1952.
- Gökbilgin, M. T., "Edirne Şehrinin Kurucuları", Edirne, Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, Ankara, 1965, s. 161- 178.
- Gökbilgin, M. T., "Edirne" maddesi, MEB İslam Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul, 1977, s. 107- 127.
- Güven, A. A., XVI. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları (İzmit- Bursa- Edirne- İstanbul), (İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995.
- Haseki, M., Plastik Açından Türk Mezartaşları, İstanbul, 1976.
- İnalcık, H., "Edirne'nin Fethi (1361)", Edirne, Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, Ankara, 1965, s. 137- 159.
- İşli, H. N., "Edirne Mezarları ve Taşları", Edirne: Serhattaki Payitaht, (Haz. E. N.İşli- . Koz), İstanbul, 1998, s. 445- 454.
- Karaçağ, D., Bursa'daki 14- 15. Yüzyıl Mezartaşları, Ankara 1994.
- Karamağaralı, B., Ahlat Mezartaşları, Ankara, 1972.
- Karamürsel, A., "Edirne'nin En Eski Mezar Taşı", Tarih ve Toplum, S. 74, İstanbul, 1990, s. 42.
- Kazancıgil, R., Edirne Mahalleleri Tarihçesi, 1529- 1990, İstanbul, 1999.
- Kazancıgil, R., Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi (1300- 1994), İstanbul, 1999.
- Laqueur, H. P., Hüve'l Baki, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları, (Çev. S. Dilidüzgün), İstanbul, 1997.

- Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmani, Osmanlı Ünlüleri, (Yay. Haz. N. Akbayar), C. 1- 5, İstanbul, 1996.
- Meriç, R. M., "Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, C. I, İstanbul, 1963, s. 439- 536.
- Onur, O., Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler, İstanbul, 1972.
- Peremeci, O.N., Edirne Tarihi, İstanbul, 1939.
- Özer, C., "Edirne'de Üsküflü Mezartaşı Örnekleri", 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, C. III, Ankara, 1995, s. 47- 58.
- Özer, C., Edirne'de Osmanlı Dönemi Mezartaşları, (H.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara, 1983.
- Özer, C., Edirne'de Osmanlı Dönemi Natürmort Süslemeli Mezartaşları, (G. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim-İş Eğitim Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1993.
- Özer, C., "Edirne'de Osmanlı Mezartaşları", Sanatsal Mozaik, S. 17, İstanbul, 1997, s. 50- 57.
- Özer, M., "Sitti Şah Sultan'ın Edirne'deki Eserleri ve Mezarına Ait Taşlar", Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 2004- 1, S. 8, Bolu, 2004, s. 175- 214.
- Özer, M., "Edirne'de Mihaloğulları'nın İmar Faaliyetleri ve Bu Aileye Ait Mezar Taşlarının Değerlendirilmesi", 1. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (23- 25 Ekim 2003), İstanbul, 2005, s. 311- 349.
- Özkan, S., Edirne Türbeleri, (T. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 1995.
- Peremeci, O. N., Edirne Tarihi, İstanbul, 1939.
- Serezli, E., "Edirne Kabristanları", Altıok, s. 23- 26, İstanbul, 1935- 1936, değişik sayfalarda.
- Şehsuvaroğlu, B. N., "Edirne Fatih Devri Eserlerine Kısa Bir Bakış ve Sitti hatun Camii", Vakıflar Dergisi, S. V, Ankara, 1962, s. 199- 206.
- Tosyavizade Rifat Osman, Edirne Evkaf-ı İslamiye Tarihi, Camiler ve Mescitler, C. I, (Sad. Ü. Özsoy), Ankara, 1999.
- Şehsuvaroğlu, B. N., "Edirne Fatih Devri Eserlerine Kısa Bir Bakış ve Sitti Hatun Camii", Vakıflar Dergisi, V, Ankara, 1962, s. 199- 204.
- Tosyavizade Rifat Osman, Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu), (Yay. R. Kazancıgil), Edirne, 1994.
- Türkmenoğlu, H., Mezar- Mezarlık ve Mezartaşları Üzerine Bibliyografya Denemesi, Ankara, 1989.

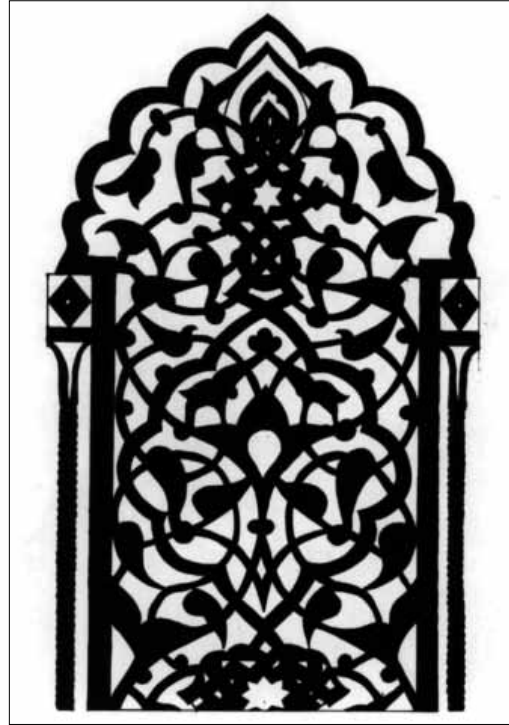
Şekil 1: Edirne Müzesi İdari Bina bahçesindeki “envantersiz 1” mezar taşının arka yüzü

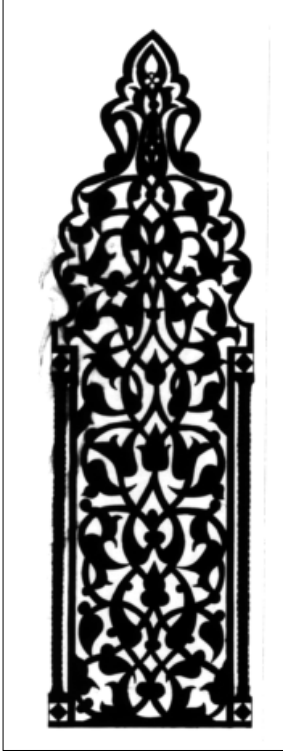
Şekil 2: Edirne Müzesi İdari Bina bahçesindeki “envantersiz 2” mezar taşının ön yüzü

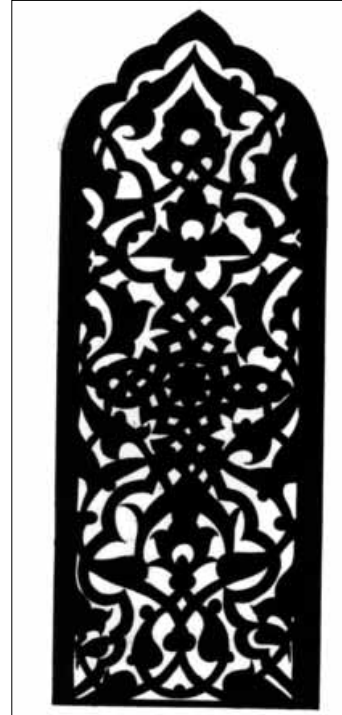
Şekil 3: Edirne Müzesi İdari Bina bahçesindeki 7694 envanter numaralı mezar taşının ön yüzü

Şekil 4: Edirne Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki 1609 envanter numaralı mezar taşının arka yüzü

Şekil 5: Edirne Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki 1662 envanter numaralı mezar taşının arka yüzü

Şekil 6: Edirne Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki 1728 envanter numaralı mezar taşının arka yüzü

Resim 1: Edirne Müzesi İdari Bina önündeki Osmanlı Dönemi mezar taşlarından bazılarının genel görünümü

Resim 2: Edirne Müzesi İdari Bina önündeki Osmanlı Dönemi yeniçeri mezar taşlarından bazılarının genel görünümü

Resim 3: Edirne Müzesi İdari Bina bahçesindeki envantersiz mezar taşlarından bir kısmının genel görünümü

Resim 4: Edirne Müzesi İdari Bina bahçesindeki envantersiz mezar taşlarından bir tanesinin ön yüzü

Resim 5: Edirne Müzesi İdari Bina bahçesindeki envantersiz (?) mezar taşlarından bir diğerinin ön yüzü

Resim 6: Edirne Müzesi İdari Bina bahçesindeki 7667 envanter numaralı mezar taşının arka yüzü

Resim 7: Edirne Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi mezar taşlarından bir bölümünün genel görünümü

Resim 8: Edirne Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki 1611 envanter numaralı mezar taşının arka yüzü

BİRKLEYN MAĞARALARI (DİCLE TÜNELİ) YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2004

Andreas SCHACHNER*

Giriş

Diyarbakır il merkezinden yaklaşık 90 km. kuzeyde, Lice İlçesi, Abalı Köyü'nden yaklaşık 1,5 km. uzaklıkta olan Birkleyn Mağaraları'nda, 01.09. ile 5.10.2004 tarihleri arasında detaylı bir yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir (Resim: 1)¹. Araştırmamızdan önceki bilgilerimiz, 19. yüzyılın seyyahlarına ve daha sonra tesadüfen kısa süreler için bölgeye ulaşabilen bazı bilim adamlarına, çoğunlukla da amatör olan kişilerin aktardıklarına dayanmaktadır. 1862'de İngiliz Taylor'ın ilk kez modern arkeoloji literatüründe tanıtmasından sonra, 1899'da Lehmann-Haupt ve Belck kısa bir çalışma yapıp araştırmamıza kadar geçerli sayılan bilgileri toplamışlardır². 1899'dan bugüne kadar Akad-ça bilen ve yazıtları yerinde inceleyebilecek bir filolog ya da epigraf, Birkleyn'deki eserleri görmemiştir. 1984'te Russel tarafından gerçekleştirilen kısa bir araştırmanın neticeleri yayınlanmamıştır³. Söz konusu tüm çalışmalar, sadece yazıtlar ve kabartmaları esas alındığından çevresindeki kalıntılar gözönünde bulundurulmamıştır.

Birkleyn Mağaraları bugün hâlen büyük önem taşıyan, Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya arasında Toros Dağları üzerinde geçit sağlayan en kolay yollardan birinde yer almaktadır. Bu yol aynı zamanda da Dicle'nin doğu kolu olarak bilinen Dibni Çayı'ndan geçmektedir (Resim: 1, 2). Nehir, yolla kesiştiği yerin yakınlarında doğal bir tünelden geçtikten sonra yeniden açıkta akmaya başlamaktadır (Resim: 3, 4). Söz konusu bu ünik coğrafi durumu nedeniyle antik çağlarda bugün Birkleyn Mağarası ya da "Dicle Tüneli" olarak bilinen bu yerin, Dicle'nin kaynağı olduğu düşünülmüştür. Asur kralları I. Tiglat-pileser ve III. Salmanassar, muhtemelen bu özel coğrafi durumu nedeniyle burada karbartma ve yazıtları yaptırmışlardır. Aynı sebepten, Birkleyn'deki olaylar, III. Salmanassar tarafından yaptırılan Balawat kapısının bronz süslemelerinde betimlenmiş olmalıdır (Resim: 14).

I No.lu Mağara: I No.lu mağara, doğu-batı yönünde birbirine paralel uzanan iki kayalıktan oluşan topografyada, Korha Dağı'nın batıya uzanan bölümünü oluşturan güneydeki kayalığın altında uzanmaktadır (Resim: 1-5). Birkleyn'de tespit edilen tüm mağaralar gibi Dibni Çayı'nın aktığı I No.lu mağara da kuzeydoğu-güneybatı istikametine uzanmaktadır. Söz konusu doğal tünelin toplam uzunluğu yaklaşık 870 m.dir. Tünelin ortalama yüksekliği 20-25 m. olup bazı yerlerde 45 m.ye kadar yükselmektedir. Büyük bir ihtimalle doğal çatlakları ve bir fay hattını takip eden bu tünel, tamamen doğal bir oluşumdur⁴.

* Dr. Andreas SCHACHNER, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Ayazpaşa Camii Sok. 48, 34437 Gümüşsuyu-Istanbul/TURKIYE; e-mail: schachner@istanbul.dainst.org.

1 Bu çalışmanın gerçekleşmesinde büyük emeği bulunan Diyarbakır Müzesi Müdürü Sn. Necdet İnal, Arkeolog Nevin Soyukaya ve Diyarbakır Kültür ve Turizm Müdürü Sn. Songül Göksu'ya içten teşekkür ederim.

2 Rawlinson, Smith 1870; Lehmann-Haupt 1910; Lehmann-Haupt 1907, 16-18, 35-44.

3 Rossner 1987; Russell 1986; genel olarak bkz. Sinclair 1989, cilt III 272-276.

4 Yrd. Doç. Dr. U. Doğan'ın sözlü olarak verdiği bilgiler (Ankara Üniversitesi, Coğrafya Bölümü).

Tünelin son bölümünde, yıkılmayla oluşan boşlukta, toplam 3 çivi yazıtı (Dicle 1-3) ve 2 kabartma görülmektedir. Söz konusu kalıntıların hepsi bugünkü taban seviyesinden 4 ile 5 metre yüksekte yer almaktadır. En batıda I. Tiglat-pileser'in yazıtı (Dicle 1) ve kabartması yer alırken, III. Salmanassar'ın kabartması ve bir yazıtı (Dicle 2) ve aynı kralın yaklaşık 10 m. aralıklı bir yazıtı (Dicle 3) daha yer almaktadır.

Birkleyn mağaralarında bulunan en eski Asur kalıntısını oluşturan I. Tiglat-pileser'e ait kabartma ve yazıt, aynı zamanda bugün en iyi görünen kalıntıdır. Hem çivi yazılı kitabe hem de kaya kabartması diğerlerine göre nispeten derin yapılmıştır. Kabartma belirgin hatlardan oluşur ve 1-2 mm. yükeklindedir. Asur kralı sola dönmüş, sağ eli dua eder şekilde kaldırılmış olarak tasvir edilmiştir (Resim: 6). Sol elinde bir topuz başı tutmaktadır. Bu tasvir şekli, Asur sanatında kralın dinî görevlerindeki normal tasvir şeklidir. Dicle 1 olarak literatüre geçmiş çivi yazılı kitabesi, kral kabartmasının yanında kalmaktadır. Nispeten büyük işaretlerle yazılmış olup 10 satırdan oluşmaktadır. 6. satırın en son işareti kral kabartmasının sağında bulunduğundan kitabenin kabartmadan sonra yazıldığı anlaşılmaktadır.

Yazıtın sağ üst köşesinde insan müdahalesinden kaynaklanan tahribat, doğal sebeplerle hızla büyümektedir. Bugün yazıtın dörtte birinden fazlasının yok olduğu anlaşılmıştır.

Dicle 1: I. Tiglatpileser'in (M.Ö. 1114-1076) yazıtı⁵

Efendilerim, büyük tanrılar Aşşur, Şamaş (ve) Adad'ın desteğiyle,
ben, Tukulti-apil-E arra (I. Tiglath-pileser), Asur'un Kralı
Aşşur-reşşi-işşi'nin oğlu ve yine Asur'un Kralı Mutakkil-
Nusku'nun oğlu, Amurru Ülkesi'nin büyük denizinin (=Akdeniz)
ve Nairi Ülkesi'nin büyük denizinin (=Van Gölü) fatihi, üç kez
Nairi Ülkesi'ne gittim.

I. Tiglat-pileser'e ait yazıt ve kabartmanın yaklaşık 5 m. sağında III. Salmanassar'a ait bir kabartma ve yazıt (Dicle 2) yer almaktadır. Söz konusu eserler, kaya üzerinde herhangi bir işlem uygulanmaksızın, doğal hâlinde düz olan bir yüzeye yapılmıştır. I. Tiglat-pileser'de olduğu gibi, burada da ilk olarak III. Salmanassar'ın kabartmasının yapıldığı daha sonra yazıtının eklendiği, bazı işaretlerin kralın giysisinin üzerine yazılmış olmasından anlaşılmaktadır.

Kabartmanın, yağmur sularının kayaya direk değdiği ve üzerinden aktığı bir yerde yapılmış olması, aşırı derecede aşınmasına ve genel olarak çok kötü korunmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla kaya resminin sadece ana hatları belirlenebilmektedir. Ayakta olan Asur kralı sola dönmüş, sağ eli dua eder şekilde kaldırılmış olarak tasvir edilmiştir (Resim: 7). Sol elini ise kılıcının tutamağı üzerine koymuştur. Ayaklarına kadar uzanan elbisesi kemerin alt kısmında birbirine paralel çizgilerle süslenmiştir. Çok aşınmış olmasına rağmen, resimde kralın dinî törendeki giysi ve duruşuyla tasvir edildiği anlaşılmaktadır.

Dicle 2 olarak literatüre geçmiş olan yazıt, Birkleyn'deki diğer tüm yazıtlara göre daha düzensiz yazılmıştır. İşaretlerin büyüklüğü ve satırın gelişiminin zaman zaman değiştiği ve daha çok kayanın yapısı dikkate alarak yapıldığı görülmektedir.

Dicle 2: III. Salmanassar'ın (M.Ö. 858-824) yazıtı⁶

Salmânu-aşarêd (III. Salmanassar), büyük kral, güçlü kral,
dört cihanın kralı, Asur'un Kralı, tüm insanların kralı,
yardımcıları büyük tanrılar Şamaş ve Adad'ın desteğiyle

5 Okuyan: Doç. Dr. Karen Radner (Müni h Üniversitesi, Assiroloji Bölümü); genel olarak bkz. Grayson 1991, A.87.15.

6 Okuyan: Doç. Dr. Karen Radner (Müni h Üniversitesi, Assiroloji Bölümü); genel olarak bkz. Grayson 1996, A.0.102.23

kudretle ilerleyen büyük (kral). Onlar (tanrılar) ona (krala) yüce dağları güneşin doğuşundan batışına kadar sundular. Düşmanlarının peşini bırakmayan ve tufanın harap bıraktığı tepeler gibi, aşılamayan nehirlere ve dağlara ayak basan mert, merhametsiz kral. Asur'un kralı Aššur-nāsir-apli'nin (II. Assurnasirpal) oğlu, Asur'un Kralı Tukulti-Ninurta'nın (II) oğlu, Nairi Ülkesi denizinden (=Van Gölü) güneşin battığı büyük denize (= Akdeniz) hâkim fatihi. Hattu Ülkesi ve tüm toprakların, Melidu Ülkesi, Daiānu Ülkesi, Suhmu Ülkesi, Arsaškun Şehri, Urartular'ın kral şehri Aramu, Gilzānu Ülkesi, Hubuškia Ülkesi- Dicle'nin kaynağından Fırat'ın kaynağına dek (olan bölge), Mazamua'nın (= Hazar Gölü) içlerindeki denizden Kaldu Ülkesi'nin denizine (= Basra Körfezi) dek (olan bölgeyi) ayaklarımın altına aldım. Babil'e gittim ve bir kurban sundum. Kaldu Ülkesi'ne indim, şehirlerini egemenliğim altına aldım ve vergilerini ve hediyelerini kabul ettim. Şamlı Adda-idri ve Hamatlı İrhulenu onbeş şehirle birlikte [denizin kıyısında bana karşı] ayaklandılar. Onlarla dört kez savaştım (ve sonlarını hazırladım).

Yazının ilk kopyasını yayınlayan Lehmann-Haupt'tan farklı olarak, kitabenin söz konusu bilim adamının önerisinden daha kısa olduğu, bazı filolojik detaylarla birlikte Dicle 2 ile ilgili araştırmamızın en önemli neticesidir.

Söz edilen yazıt ve kabartmanın yaklaşık 10-12 m. sağında (doğusunda) yine III. Salmanassar'a ait ikinci bir yazıt daha (Dicle 3) yer almaktadır. Söz konusu kitabe suyun çıktığı yerde, yani tünelin hemen sonunda ve diğerlerinden farklı olarak dik kayaya değil, önünde doğal bir basamak olan bir yere yapılmıştır⁷. I No.lu mağaradaki diğer iki yazıtta da olduğu gibi, Dicle 3 kitabesi de daha önce düzleştirilmemiş bir kayanın üzerine yazılmıştır. Hatta yazıtın son bölümünün, seçilen kayada yeterince yer kalmadığından, yaklaşık 1,5 m. sağında uygun bir yere yazılması gerekmiştir.

Dicle 3: III. Salmanassar'ın (M.Ö. 858-824) yazıtı⁸

Benim krallığımı seven, benim adımı yücelten büyük tanrılar
Aššur, Bêl, Sîn, Šamaš, Adad, Ištar.

Salmānu-ašarêd (III. Salmanassar), dört cihanın kralı, Asur'un Kralı, Aššur-nāsir-apli'nin (II. Asurnasirpal) oğlu, Asur'un Kralı, Tukulti-Ninurta'nın (II.) oğlu, Asur'un Kralı Nairi Ülkesi (= Van Gölü) denizinden güneşin battığı büyük (denize) (=Akdeniz) hâkim fatihi. Hatti Ülkesi'ni tümüyle fethettim. Enzu geçidine girdim. Suhmu, Daiānu (ve) Urartu Ülkeleri'ni tümüyle fethettim. Gilzanu Ülkesi'ne geçtim. Gilzanulular'ın vergilerini kabul ettim. Üç kez Nairi Ülkesi'ne gittim. Adımı Dicle'nin kaynağına yazdım.

I No.lu mağarada kabartmaların yaklaşık 60-70 m. batısında Bizans Dönemine ait olduğu anlaşılan kısa bir duvar parçası tespit edilmiştir. Söz konusu duvar parçasının daha yukarıdan gelen duvarlarla aynı hizada olmasından, suyun aktığı tünelden kaleye girme ihtimalini önlemek için yapılmış bir duvar olduğu anlaşılmaktadır. Aynı za-

⁷ Bu durumu nedeniyle insanların en kolay ulaşabileceği konuma gelmekte ve bu nedenle tahrip edilmektedir.

⁸ Okuyan: Doç. Dr. Karen Radner (Münih Üniversitesi, Assiroloji Bölümü); genel olarak bkz. Grayson 1996, A.O.102.21.

manda I No.lu mağaranın, Birkleyn´de yoğun bir Bizans ve Orta Çağ yapılaşması yaşandığı zamanda yapılan savunma sistemine dahil edildiği anlaşılmıştır⁹.

II No.lu Mağara: I No.lu mağaraya karşın II No.lu mağara kuzeydeki kayalığın içine, diğerleri gibi kuzeydoğu-güneybatı istikâmetinde uzanmaktadır (Resim: 8). Yaklaşık 450-500 m. uzunlukta, 25 m. genişlikte olan ve yüksekliği 20 m.ye ulaşan mağaranın kesiti üçgen şeklindedir. Tamamen doğal bir oluşum olan¹⁰ II No.lu mağarada, pre-historik dönemlerden Orta Çağ´a kadar uzanan yoğun bir kullanım olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca mağaranın hem içinde hem de dışında olağanüstü yoğunlukta kaçak kazı izlerine rastlanmaktadır. Söz konusu faaliyetlerin aşırı yoğunluğundan, mağaranın içinde hemen hemen hiçbir yerde doğal olarak oluşmuş yüzey seviyesi korunmamıştır.

Kaçak kazı çukurlarının çoğunun zamanla aşınmış ve kısmen tekrar dolmuş olmasından, bir kaç sene eski oldukları ve söz konusu faaliyetlerin uzun bir zamandan beri devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bazı yerlerde toprağın yumuşaklığı, profillerin düzgünlüğü ve tazeliği söz konusu kaçak kazılarının nispeten yakın bir zamanda yapıldığını göstermektedir. Hatta biri mağaranın arka kısmında biri de ağzında yer alan çukurlar, 2003 Eylül ayında Diyarbakır Müzesi elemanlarıyla birlikte gerçekleştirilen ziyaret sırasında henüz tespit edilmediğinden söz konusu faaliyetler ve dolayısıyla tahribatın da aralıksız devam ettiği anlaşılmaktadır.

Esas mağaranın dış kısmında, doğu duvarında yer alan Asur Kralı III. Salmanassar´a ait kabartma ve kitabelerin yanı sıra yüzeyde görülen Bizans mimarisinin dışında, söz konusu kaçak kazı çukurlarından çıkan seramiklerle, mağaranın kullanıldığı çeşitli dönemler (Demir Çağı ?, Geç Antik ve Orta Çağ) tespit edilmiştir.

Asur Kralı III. Salmanassar´ın Kabartması ve Dicle 4 ve 5 No.lu Kitabeleri (Resim: 8-10)

II No.lu mağaranın önünde büyük bir platforma benzer bir kaya kütlesi bulunmaktadır. Bu doğal oluşumun doğu tarafında, dışa doğru uzanan mağaranın doğu duvarıyla kesiştiği yerde, bir adet kaya kabartması ile iki çivi yazılı kitabe (Dicle 4 ve 5) bulunmaktadır. I No.lu mağarada tespit edilen kitabe ve kabartmalara karşın, buradaki yapıtlar insanın herhangi bir yardım olmadan kolayca ulaşabileceği yükseklikte yapılmıştır.

III.Salmanassar´ın kabartması ve yazıtlar aynı krala ait olan I No.lu mağaradaki- lere göre nispeten daha iyi korunmuştur. Ancak kayanın doğal aşınması ve bazı insani müdahaleler nedeniyle kitabeler ve kabartma yoğun bir aşınmaya maruz kalmıştır. Bu durum özellikle kabartmanın bir çok detayının günümüze dek korunmasına engel olmuştur.

Kral, I No.lu mağaranın kabartmalarına benzer bir şekilde ayakta, sola dönmüş, sol eli bir tapınma hareketiyle kaldırılmış, sağ elini ise kılıcın sapına koymuş vaziyette tasvir edilmiştir. Uzun elbisesi üst tarafında geniş bir bantla, alt kısmında ise birbirine paralel olarak uzanan çizgilerle süslenmiştir. Kralın tasviri aynı I No.lu mağarada olduğu gibi yapılmış ve burada da dinî bir fonksiyonda tasvir edildiği anlaşılmaktadır.

Yazıtların korunma durumu kabartmanıninkine benzemektedir. Yer yer çok aşınmış olmasına rağmen işaretlerin kayaya derin bir şekilde oyulması, söz konusu işaretlerin hâlen okunabilmesini sağlamaktadır. Ancak her iki kitabenin de bazı küçük bölümleri aşınma nedeniyle okunamamaktadır. Söz konusu korunma durumu nedeniyle herhangi bir önlem alınmadığı takdirde, gelecekte bu kitabe ve kabartmanın da yok olabileceğini gözönünde bulundurmamak gerekir.

I No.lu mağaradan farklı olarak, Dicle 4 ve 5 kitabeleri burada sola bakan kralın arkaasında, yani sağında yer almaktadır. Ancak, Dicle 4 kitabesinin bazı işaretlerinin kabartmayla kesişmesi, yazıtın kabartmadan daha sonra yapıldığını göstermektedir.

9 Bknz. aşağıdaki bölümü.

10 Yrd. Doç. Dr. U. Doğan´ın sözlü olarak verdiği bilgi (Ankara Üniversitesi, Coğrafya Bölümü).

Dicle 4: III. Salmanassar`ın (M.Ö. 858-824) yazıtı¹¹

Salmānu- ašarēd (III. Salmanassar), büyük kral, güçlü kral, Asur`un Kralı, dört cihanın kralı, tüm insanların kralı, büyük (olan), A ur`un büyük rahibi. Onlar (tanrılar) ona (krala) yüce dağları güneşin doğuşundan batışına kadar sundular. Düşmanlarının peşini bırakmayan ve tufanın harap bıraktığı tepeler gibi, aşılamayan nehirlerle ve dağlara ayak basan mert, merhametsiz kral. Nairi Ülkesi (=Van Gölü) denizinden güneşin battığı büyük denize (=Akdeniz) hâkim fatihi.

Hattu Ülkesi ve tüm toprakların, Melidu Ülkesi, Daiānu, Suhmu Ülkesi, Arsaškun Şehri, Urartular`ın kral şehri Aramu, Hubuškia Ülkesi, Urartu Ülkesi- Dicle`nin kaynağından Fırat`ın kaynağına dek (olan bölge), Mazamua`nın (Hazar Gölü) içlerindeki denizden Kaldu Ülkesi`nin denizine (=Basra Körfezi) dek (olan bölgeyi) ayaklarımın altına aldım.

Babil`e gittim (ve) Babil, Borsippa (ve) Kutha`da kurbanlar sundum. Kaldu Ülkesi`ne indim, şehirlerini zaptettim ve Kaldu Ülkesi`nin, Dakkuru`nun oğlunun (ve) Ukānu`nun oğlunun (Bit-Dakkuri ve Bit-Ukāni`nin hükümdarları) vergilerini kabul ettim. (Tanrılara) hediye verdim.

Şam Kralı Adad-idri Hattu Ülkesi`nin oniki kralı ile birlikte bana karşı ayaklandı. Onlarla dört kez savaştım ve sonlarını hazırladım. Savaş arabalarını ve savaş malzemelerini ellerinden aldım. Hayatlarını kurtarabilmek için kaçtılar.

Dicle 5: III. Salmanassar`ın (M.Ö. 858-824) yazıtı¹²

Benim krallığımı seven, dört cihanın hükümdarlığını, benim önderliğimi (ve) benim kudretli ismimi yücelten büyük tanrılar Aššur, Adad, Sîn, Šamaš, Ištar.

Salmānu-ašarēd (III. Salmanassar), tüm insanların kralı, prens, Aššur`un rahibi, güçlü kral, Asur`un kralı, Aššur-nāsir-apli`nin (II. Asurasirpal) oğlu, dört cihanın kralı, Asur`un kralı, Tukultî-Ninurta`nın (II.) oğlu , ve yine dört cihanın kralı, Asur`un kralı, Nairi-Ülkesi`nin (=Van Gölü) denizinden güneşin battığı büyük denizin (=Akdeniz) fatihi. Hatti ülkesi`ni tümüyle fethettim. Enzu geçidine girdim. Suhmu, Daiānu (ve) Urartu ülkelerini tümüyle fethettim. Gilzan Ülkesi`ne geçtim. İki kez Gilzanulular`ın vergilerini kabul ettim. Üç kez Nairi Ülkesi`ne gittim. Adımı Dicle`nin kaynağına yazdım.

Prehistorik Dönemlerin Buluntuları

II No.lu mağara da yukarıda bahsedildiği gibi yer yer yoğun kaçak kazı faaliyetlerine maruz kalmıştır. Söz konusu çukurlar her ne kadar tahribata yol açmışlarsa da,

11 Okuyan: Doç. Dr. Karen Radner (Müniş Üniversitesi, Assiroloji Bölümü); genel olarak bkz. Grayson 1996, A.0.102.24.

12 Okuyan: Doç. Dr. Karen Radner (Müniş Üniversitesi, Assiroloji Bölümü); genel olarak bkz. Grayson 1996, A.0.102.22.

mağaranın hangi dönemlerde kullanıldığına dair bilgi vermektedir. Seramik analizi henüz tamamlanmadığından burada ancak geçici bilgiler verilebilir. Ancak bulunan seramiklerden, mağaranın büyük bir ihtimalle çok uzun bir kullanım süresi olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle yer yer derinliği 1,5 m.ye ulaşan kaçak kazı çukurlarında bulunan seramiklerden, bu mağaranın Geç Neolitik Çağ'dan itibaren kullanıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle M.Ö. 4., 2. binyılın ilk yarısı ve Erken ve muhtemelen de Orta Demir Çağı'nda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mağaranın içindeki tabanın arkaya doğru yükselmesi ve derinliği 1,5 m.yi bulan kaçak kazı çukurlarında ana kayanın görülmemesi, mağaradaki kültür tabakalarının muhtemelen birkaç metre kalınlığında olduğunu göstermektedir.

Yukarı da bahsedilen Asur Dönemi kabartma ve yazıtlarının yaklaşık 5 m. solunda, doğal bir kaya nişinde yapılan kaçak kazı çukurunun kenarında demirden yapılmış bir ok ucu bulunmuştur. Söz konusu buluntu, dönemin bir çok buluntu yerlerinde bulunanlarla benzerlik göstermektedir¹³. Bu eser, bulunduğu yer itibarıyla önem kazanmaktadır. Boğazköy-Yazılıkaya'da bir kaya nişinde ok uçlarıyla sabitlenmiş bir kurbanı anımsatmaktadır¹⁴. Tamamen farklı bir kültür bölgesi olmasına rağmen, Anadolu'da her zaman ve her yerde çok güçlü olan doğa inançları¹⁵ ve Balawat Kapısı'ndaki kurban sahneleri gözönünde tutulursa, burada da Anadolu'da çok nadiren bulunan ve burada maalesef kaçak kazılarla tahrip edilmiş bir buluntu durumunun olabileceğini gözönünde bulundurmak gerekir.

Bizans Dönemi Yapılaşması

II No.lu mağarada, yüzeyde görülen mimari kalıntılar ve toplanan seramik buluntular arasında en yoğun grubun Bizans Dönemine ait olması, mağaranın söz konusu dönemde yoğun bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Özellikle mağaranın girişinde tüm genişliğini kapsayan dörtgen bir binanın temelleri göze çarpar. Horasan harcıyla yapılan binanın duvarları arasında yapılan kaçak kazı çukurlarında bol miktarda Bizans Dönemi seramiklerinin bulunması, mimarinin tarihlendirmesini kolaylaştırmaktadır. Yüzeyde görülen duvarlar, duvar parçaları ve yıkılmış duvarlardan kalan taşların dağılımı, mağaranın bu dönemde mimari açıdan özellikle batı kısmında kullanıldığını göstermektedir. Ancak mağaranın arka tarafındaki kaçak kazı çukurlarında da bu döneme ait seramiklerin bulunması, mağaranın tümünün insani faaliyetleri için kullanıldığını göstermektedir.

Bizans Döneminin söz konusu bulguları, bu mağaranın, Birkleyn'in özellikle güney yamacında tespit edilen Bizans Dönemi şehrinin muhtemelen askerî amacıyla kullanılan bir parçası olduğunu göstermektedir.

III No.lu Mağara: Yaklaşık 600 m. uzunluğundaki III No.lu mağara, II No.lu mağaranın yaklaşık 200 m., doğusunda, yine kuzeydeki kayalığın içinde, diğer mağaralar gibi kuzeydoğu-güneybatı istikametinde yer almaktadır (Resim: 1, 5). Söz konusu mağara iki bölümden oluşmaktadır. Geniş bir giriş ve küçük açıklıklarla kayalıklar arasında kanyona açılan iki büyük mekândan dar bir koridorla mağaranın iç kısmına geçilmektedir. Mağaranın iç kısımlarında yoğun bir damla taş oluşumu gözlenmektedir. Aynı I No.lu mağarada olduğu gibi bu mağara da dağın içindeki çatlaklar boyunca uzanmaktadır.

Mağaranın her yerinde bulunan seramiklerden, yoğun bir kullanımın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak seramiklerin tarihlendirilmesi ve buldukları yerler gözönünde tutulursa önemli farklar gözlenmektedir. Dışa açık olan iki giriş mekânında özellikle prehistorik buluntular (boyalı Hassuna seramiği ve obsidiyen alet parçalar) yoğunlaşırken (Resim: 11), iç kısımlarda sadece Demir Çağı'na ait seramikler ve küçük buluntular tespit edilmiştir.

Söz konusu buluntuların birbirinden farklı alanlarda bulunması, bu mağaranın kullanımında da söz konusu dönemlerde büyük bir ihtimalle farklılıklar olduğunu gös-

13 Örn. Erzen 1978, Lev.XLVI.c.

14 Bittel v.d. 1975, 62-65 Abb.46-48.

15 Işık 1995.

termektedir. Yoğun bir şekilde prehistorik seramiklerin bulunduğu dışa açık olan mekânlar, büyük bir ihtimalle iskân nitelikli kullanılmıştır. Bu alanda kesin olarak Demir Çağı'na tarihlendirebilen seramiklerin bulunmaması bu mekânların söz konusu dönemde kullanılmadığını göstermektedir.

Mağaranın iç kısımlarında ise giriş koridorunun dışında çok kalın kültür tabakaları bulunmamaktadır. Buna rağmen mağaranın daha uzak iç kısımlarında da yer yer yoğun bir şekilde Demir Çağı ya da daha sonraki dönemlere ait seramik parçaları bulunmaktadır. Mağaranın iç kısımları yüksek nem oranı ve çok soğuk nedeniyle girişteki mekânlarına göre sürekli iskân amacıyla kullanılması için uygun değildir.

İkinci giriş mekânından iç kısımlara geçen koridorda bir kaçak kazı çukurunda bulduğumuz çift hayvan başlı bronz bilezik, mağaranın en önemli buluntusunu teşkil etmektedir (Resim: 12). Demir Çağı'na ait olan bu tür bileziklerin şimdiye kadar genelde mezarlarda bulunmuş olması belki mağaranın bu bölümünün fonksiyonuna ışık tutabilir.

Mağaranın daha içteki kısımlarında yer yer kalın bir kireç tabakasının altında kalan seramiklerin bulunması, mağaranın söz konusu bölümlerinde herhangi bir kültür toprağı bulunmadığından şaşırtıcıdır. Dolayısıyla mağaranın bu kısımları iskândan ziyade, farklı işlevlerde kullanılmış olmalıdır.

IV No.lu Mağara: İçinden su geçen I No.lu mağaraya suyun girdiği yerin üstünde, kuzeydeki kayalıkta yer alan bu mağara, daha önceki ziyaret veya bilimsel çalışmalarda tespit edilmemiştir (Resim: 1). Söz konusu mağara birbirini takip eden iki mekândan oluşmaktadır. Girişteki mekâna göre daha büyük olan ana odanın çatısının büyük bir bölümü yıkıldığından, orijinal büyüklüğünü ancak kabaca tahmin etmek mümkündür. Elde edilen buluntular ışığında söz konusu iki mekânın insan tarafından yoğun bir şekilde ve uzun bir zaman kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak ikinci mekândan, bazı çatlakları izleyerek devam eden mağaranın daha arka kısımlarında seramik bulunmadığından, bu bölümlerin büyük bir ihtimalle insan tarafından kullanılmadığı düşünülebilir.

Söz konusu mağaradaki her iki büyük mekânın tabanında çok sayıda seramik bulunmaktadır. Birinci mekânın hemen girişinde büyük bir kaçak kazı çukurunda bol miktarda boyalı seramik bulunmuştur. Söz konusu parçalar II No.lu mağarada da tespit edilen Hassuna-Sammarra grubuna ait olmakla beraber bu mağaranın da Geç Neolitik Dönemde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kaçak kazı çukurunun kesitinde tespit edebildiğimiz en az üç tabaka yoğun ve uzun süren bir iskânın varlığını göstermektedir.

Kaçak kazılarla tahrip edilmemiş alanlarda da çok seramik bulunmaktadır. Söz konusu parçalar çark yapımı olup özellikle Demir Çağı ve sonraki dönemlere aittir. İkinci mekânda çatının parçaları bu seramiklerin üzerine düştüğü için, bu olayın nispeten yakın bir dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Yüzey araştırmamız sırasında elde edilen seramik buluntular, mağaranın fonksiyonu hakkında herhangi bir ipucu vermemektedir.

V No.lu Mağara: Korha Dağı'nın güneye bakan kayalığında yer alan bu küçük mağara, doğal bir çatlak takip etmektedir (Resim: 1). Bu mağara daha önce Birkleyn'de yapılan arkeolojik çalışmalarda dikkate alınmamış ve ilk kez tarafımızdan tespit edilmiştir. Farklı büyüklükte iki odadan oluşan mağarada bulunan seramiklerden, diğer mağaralarda da olduğu gibi insan tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kaçak kazılara rağmen, bulunan seramiklerin arasında kesin tarih veren az sayıda parça olması, kullanım süresini tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak seramiklerden bazı parçaların Demir Çağı'na ait olduğunu düşünmekteyiz.

Güney Yamacı ve Güney Teraslar Üzerindeki Yerleşme ve Kale: Birkleyn kanyonunun güney sınırını oluşturan Korha Dağı'ndan uzanan kayalığın üzerinde, güney yamacında ve güneyindeki teraslarda, ilk kez araştırmalarımız sırasında yoğun bir yerleşim alanı tespit edilebilmiştir (Resim: 1, 13). Kayalığın güneyindeki tüm bölgelerde yoğun Bizans Dönemine ait bir kentleşme görülmektedir. Tarlalarda görülen duvarlar

ve duvar parçalarına dayanarak yerleşimin sınırları modern Lice-Genç-Bingöl anayolunun her iki tarafında tespit edilebilmiştir.

Yolun, şehrin ortasından geçen yerinde açılan kesitte, düzlük alanda, şehrin duvarlarının ana kaya üzerinde kurulduğu görülmektedir. Kesitte, duvarlar arasından toplanan seramikler yerleşimin orta ve güney kısmının Bizans Döneminde yeni kurulduğunu göstermektedir. Söz konusu duruma dayanarak tüm yerleşimin aynı zamanda kurulduğunu düşünmekteyiz.

Dörtgen bir plana sahip olan kentin güney dış duvarı, Korha Dağı'nın uzantısı olan kayalığın üzerine kadar uzanmakta ve kayalığın üzerinde kurulan kaleyle birleşmektedir. Kale, kayanın üzerine kurulmuş olup bölgedeki yoğun depremler nedeniyle neredeyse tamamen yok olmuştur. Sadece söz edilen güney dış duvarı, bir sarnıç ve bazı teraslar kaleden geriye kalan mimari unsurlardır. Özellikle kayalığın kuzeyindeki kanyonun güney kısmında yoğun bir şekilde bulunan Bizans seramiği, kalenin düşmüş kısımlarından kaynaklanmaktadır.

Bugünkü Kuzey Irak'ta, Balawat'ta bulunan kapı süslerindeki Dicle Tüneli tasvirlerinde mağaraların üstünde bir kale gösterilmektedir (Resim: 14). Demir Çağı'na ait olan bu kalenin ilk bakışta hiç bir mimari izi kalmamıştır, ancak bazı yerlerde Bizans kalıntılarının yönleri farklı olan kayaya oyulmuş temel basamaklar üzerinde kurulduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu yön farkından her iki kalıntının farklı dönemlerde yapıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu basamak şeklinde kayaya oyulmuş temel izleri muhtemelen daha eski olup Demir Çağı kalesinin izleri olabilir.

Ancak özellikle kayalığın yamaca doğru dikleştiği tarlada az sayıda prehistorik seramik ve bazı küçük buluntulara rastlanması, bu alanda muhtemelen Tunç ve Demir çağlarını kapsayan bir yerleşim yerinin olduğunu göstermektedir. Batı Anadolu'daki Klasik ve Bizans Dönemine ait şehirlerde benzer durumlar gözlenmektedir. Dolayısıyla Birkleyn'de söz konusu prehistorik yerleşim, Bizans ve Ortaçağ yapılaşmasından dolayı büyük bir ihtimalle tamamen yok olmuştur.

Yer yer yüzeyde görülen Bizans kenti mimari kalıntıları, kayalığın tüm güney yamacı ve batıya doğru uzanan terasları kapsamaktadır. Güney ve batı duvarları ve yine güney tarafında yer alan girişi, yüzeyindeki kalıntılardan tespit edilebilir. Ancak terasların kuzeyinde dik yamaca kurulmuş olan dış duvar, bu yamacın altından akan nehir tarafından kazılıp kaydığından günümüze dek korunmamıştır.

Güneydeki Tepe Üzerindeki Mezarlık Alanı: Yukarıda bahsedilen Bizans kenti mimari kalıntılarının güneyinde, küçük bir vadiyle ayrılmış olan bir tepe üzerinde bazı kalıntılara rastlanmıştır. Tepenin güney kısmındaki taş yığınlarını, beraberinde herhangi bir seramiğe ya da başka bir buluntuya rastlanmadığından tarihlendirmek mümkün değildir.

Tepenin kuzey kısmında ise yüzeyde büyük bir ihtimalle mezarlar olarak değerlendirilebilen kalıntılar tespit edilmiştir. Söz konusu mezarlar taş sanduka tipinde olup maalesef hepsi soyulmuştur. Yapısal benzerlikler nedeniyle muhtemelen M.O. 2. binyıl ya da 1. binyılın ilk yarısına tarihlendirilebilir.

Sonuçlar

Birkleyn mağaraları yaklaşık 150 seneden beri arkeoloji literatüründe yer almalarına rağmen, mağaralar ve çevresinde yoğun bir iskân olduğundan, ilk kez 2004 yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Çalışmamız Birkleyn'in kendisi için önemini yanı sıra metodoloji açısından bir örnek olarak tüm Doğu Anadolu arkeolojisi için büyük önem taşımaktadır. Çünkü ilk kez büyük nehirlerin (Dicle veya Fırat) ovalarında yer almayan ve yüksek kayalıklar arasında kalan bir yeri inceleme fırsatı olmuştur. Böylece Birkleyn ve çevresi, ovalardaki tarımsal faaliyetlere dayanarak yaşayan halkların dışında, Doğu Anadolu'nun dağlık kısmında ne tür bir yaşam olduğunu incelemeye fırsat vermektedir.

Araştırmamız sırasında muhtelif alanlarda tespit edilen dönemler aşağıdaki tabloda toplanmıştır:

Alanlar	Asur kral kabartması ve kitabeleri	Prehistorik Dönemler Neolitik, Kalkolitik	Tunç Çağları	Demir Çağı	Bizans Dönemi
Mağara I	X, Dicle 1-3				X
Mağara II	X, Dicle 4-5	X ?		X ?	X
Mağara III		X		X	
Mağara IV				X	X ?
Mağara V		X		X	X ?
Güney yamaç		X	X	X	X
Güney teraslar			X ?		X
Kale				X	X
Güney tepe			X	X	

Tablo 1: Birkleyn mağaraları ve çevresindeki buluntulara toplu bir bakış

Asur kabartmaları ve kitabelerin detaylı bir dokümantasyonunun yapılması ve yeniden değerlendirilmesiyle, 2004 çalışmalarının ana hedeflerine ulaşılmıştır. Elde edilen verilere dayanarak Birkleyn'deki Asur Dönemi kalıntıları bilim dünyasına eksiksiz tanıtılabilecektir. Bu çalışmanın neticeleri ışığında, Asur İmparatorluğu'nun kuzeye yayılışı ve özellikle Nairi/Urartu ile ilişkisi yeniden tartışılabilir ve değerlendirilebilir. Bu önemli neticenin yanı sıra Birkleyn'de varlığı henüz hiç bilinmeyen uzun bir kültür silsilesi ilk kez bilim dünyasına tanıtılacaktır.

Özellikle boyalı Hassuna-Samarra seramiğinin bu bölgede yoğun bir şekilde bulunması ve söz konusu dönemde en azından 3 mağaranın insan tarafından kullanılmış olması, hiç beklenmeyen ve olağanüstü önemli bir neticedir. Çünkü söz konusu kültürün genelde Kuzey Mezopotamya menşeli olup o bölgede yayıldığı düşünülmüştür. Hem Birkleyn'deki hem de Bismil yakınlarında Dicle Nehri kenarında yer alan Hakemi Use'deki buluntular ışığında söz konusu kültürün Toroslar'a kadar yayıldığı ve bölgenin yerel kültürü olduğu anlaşılmaktadır. Bu netice, bölgelerarası önem taşımakta ve özellikle Mezopotamya kültürünün temelini oluşturduğu kabul edilen neolitik kültürün kökeni ile ilgili bir çok soruyu akla getirmektedir.

Elde edilen arkeolojik bulgular, Birkleyn mağaralarının Geç-Neolitik Çağ dışında, ağırlıklı olarak özellikle Demir Çağı'nın çeşitli safhalarında kullanıldığını göstermektedir. Tunç çağları boyunca yerleşim alanı, mağaralardan ziyade güney yamaçta yer almıştır.

Bölge özel coğrafi yapısı nedeniyle çağlar boyunca stratejik öneminin yanı sıra büyük bir manevî değere de sahip olmuştur. Bu durum en belirgin şekilde, Demir Çağı'nda, Asur krallarının ziyareti sırasında yaptırılan kitabe ve kabartmalardan anlaşılmaktadır. Birkleyn'deki bu ünik topografik durum Asurlular'a öyle ilginç gelmiştir ki, onu, Kuzey Irak'taki Balawat Şehri'nde büyük bir tapınak ve saray kompleksinde bir yapının kapı süslerinde betimlemişlerdir. Söz konusu tasvirlerde bu coğrafi durumun net bir şekilde gösterilmesi, Asurluların hâkim olduğu tüm bölgelerde sadece Birkleyn'in herhangi bir yazılı açıklama olmadan lokalizasyonunu sağlamıştır. Söz konusu tasvirlerin doğadaki kalıntılarla aynı olması hem doğruluğuna hem de Birkleyn'in Asurlular için sahip olduğu önemine ışık tutmaktadır.

Araştırmamızda Demir Çağı'yla ilgili nispeten az veriye rastlanması daha sonraki yoğun kentleşmeden kaynaklanmaktadır. Ancak bazı seramik örnekleri ve Bizans kalesinin altında yer yer görülen farklı yönleri takip eden duvar parçalarından, Demir Çağı'nda önemli bir iskânın olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu iskân, yerel, Doğu Anadolu kökenli kültürlerle ait olmalıdır, çünkü çalışma sırasında Asur kökenli herhangi bir seramik parçası bulunamamıştır.

Bölgedeki Demir Çağı'ndan sonraki gelişmelerle ilgili herhangi bir ip ucu bulunamadı. Büyük İskender'in Birkleyn mağaralarını güzergâh olarak kullandığına dair, halk arasında geçen varsayım ile ilgili herhangi bir kanıt da rastlanmamıştır. Ancak Geç Antik/Bizans Döneminde, Lice-Genç yolunu takip ederek Torosları geçen önemli

güzergâhı korumak ve kontrol etmek amacıyla yeniden tahkim edilmiş bir şehir kurulmuştur. Bizans yazarı Procopius'un (M.S. 507-555) yazdıklarından söz konusu kalenin adının İlyrisos olduğu ve büyük bir ihtimalle Iustinianus Döneminde (M.S. 527-565) kurulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Birkleyn'de yoğun olarak tespit edilen kentleşmenin tarihsel verilerle kanıtlandığı anlaşılmaktadır. Elimizdeki buluntular bu yerleşimin, kesintisiz Ortaçağ'a (yaklaşık 12.-14. yüzyıl) kadar kullanıldığını göstermektedir. Dönemin yazılı belgelerinden bölgede o zaman Zulkarnayn Kalesi olarak bilinen bir yerleşimin olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmamız sırasında bazı dönemlerle ilgili ancak zayıf ya da hiçbir ize rastlanmaması, mağaraların içindeki özel korunma durumu ve arazi şartları nedeniyle şaşırtıcı değildir. Elimizdeki buluntular ışığında, mağaraların kesintisiz olarak çok uzun süre kullanılmış olduğunun ve iskânın prehistorik çağlarla sınırlı kalmadığının anlaşılmış olması, çalışmamızın en önemli neticesidir.

Ek

Birkleyn Mağaraları'ndaki Asur Çivi Yazılı kitabe ve Kaya Kabartmalarını Araştırmak İçin Uygulanan Metod ve Yöntemler

Varlığı daha önce bilinen kabartma ve kitabelerin yeniden sağlıklı bir şekilde incelenmesi ve belgelenmesi 2004 yılı çalışmalarının en önemli hedeflerini oluşturmaktaydı. Bu amaca, hem çizimleri yapıp fotoğrafları çekilerek hem de çeşitli malzemelerle kalıp alınarak ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çizim ve fotoğrafla belgeleme işleri için herhangi bir özel açıklama gerekmezken, uyguladığımız diğer yöntemlere, hem yapılan işleri belgelemek hem de daha sonra benzer çalışma yapacak olanlara yardımcı olabileceği düşüncesiyle kısaca değinmek istiyorum.

1. Kağıtla Kalıp Alma

2004 yılı çalışmalarında Birkleyn'de I ve II No.lu mağaralarda bulunan tüm kabartma ve kitabelerden kağıtla kalıp alınmıştır. Bu yöntem, herhangi bir kimyevi madde ya da yapıştırıcı kullanılmadığı için, eserlere hiç zarar vermemektedir.

Kalıpları almak için, ıslatılıp kuruduğu zaman üzerine konulduğu zeminin şeklini birebir alan özel bir kağıt kullanılmıştır (Resim: 15). İlk önce kayanın yüzeyi sert bir fırçayla temizlenip suyla ıslatılmış, sonra kağıt da ıslatılıp zemin üzerine iyice bastırılarak bırakılmıştır. Kağıtın dış tarafından tekrar fırçayla ıslatılmış ve kayaya iyice bastırılarak tam onun şeklini alması sağlanmıştır. Kağıtlar iyice kurduğunda kayanın en küçük ayrıntısının bile kağıda geçtiği görülmüştür. Kağıtlar kaya yüzeyinden kolayca alınabilir.

	Mağara	Kağıt kalıp	Silikon kalıp
I. Tiglat-pileser'in Kabartması	I	X	X
Dicle 1	I	X	
III. Salmanassar'ın Kabartması	I	X	X
Dicle 2	I	X	
Dicle 3	I	X	
III. Salmanassar'ın Kabartması	II	X	
Dicle 4	II	X	
Dicle 5	II	X	

2. Silikonla Kalıp Alma

Kağıt kalıptan farklı olarak, arkeoloji alanında özellikle çeşitli silikon, kauçuk veya lateks malzemeler de kalıp almada kullanılmaktadır. 2004 yılı Birkleyn çalışmaları

rında Alman kökenli Wacker Chemie firmasının, özellikle arkeolojik malzemenin restorasyonu ve arkeolojik veya mimarî anıtların kopyalarının alınması için ürettiği RTV silikonu kullanılmıştır.

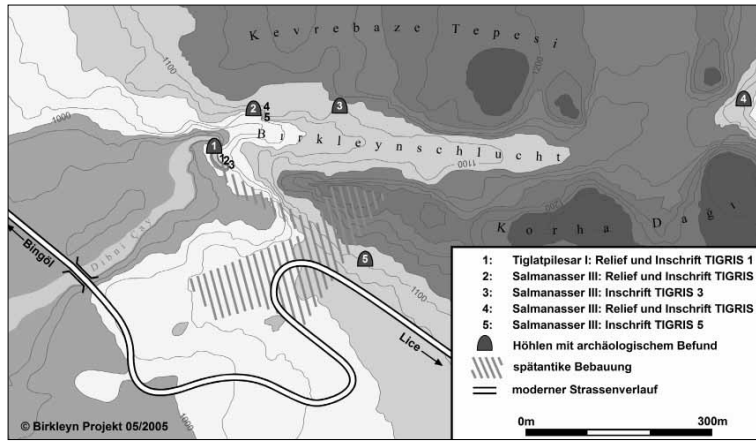
Teknik özellikleri: silikona katılması gereken sertleştiricinin oranı: 4%; şekillendirme süresi: 90-120 dakika; tamamem sertleşmesi için gereken süre: 9-12 saat.

Söz konusu malzeme kayaya ve orijinal kabartmalara mümkün olduğu kadar az zarar vermek için tasarlanmış olmasına rağmen, Birkleyn`de kabartma olan her iki mağaranın kaya yapısında görülen değişiklikler nedeniyle ilk önce birer deneme yapılmıştır. Bu denemeler sırasında I No.lu mağaradaki kayanın, kullanılan silikondan herhangi bir zarar görmediği anlaşılmıştır. Ancak II No.lu mağaranın ağzında yapılan test alanında silikonu çektiğimiz zaman, kayanın en dıştaki tabakasının da yer yer silikon kalıpla beraber söküldüğü görülmüştür. Bu tecrübeden sonra II No.lu mağaranın ağzında bulunan III. Salmanassar`ın kabartmasına herhangi bir zarar vermemek için silikonla kalıp almamaya karar verilmiştir.

Kalıp alma işlemi için kabartma ilk önce suyla temizlenir. Silikon sertleştikten sonra tekrar taştan ayrılabilmesi için kabartmanın yüzeyi deterjanlı suyla sıvanmalıdır. Özel ya da kimyevi bir ara madde gerekmemektedir. Deterjanlı su hafif kuruduktan sonra, hazırlanmış silikon sıvı halde kaya üzerine sürülerek dağıtılmaktadır. İlk olarak ince bir tabakanın tüm detaylara sürülerek kuruması beklenir. Söz konusu tabaka henüz kaldırılamaz çünkü çekerken yırtılır. Yırtılmasını önlemek için ikinci bir tabaka gerekmektedir. İki tabakanın birbiriyle iyi kaynaşması için araya ince bir kumaştan oluşan bir ağ koyulup üzerine ikinci tabaka silikon sürülebilir. Bu ikinci tabakanın ilk tabakayla iyice birleşmesi ve alınabilmesi için en azından 9 saatlik bir kuruma süresi gerekmektedir. Silikon kalıp alındıktan sonra kaya üzerinde sadece hafif koyu bir iz kalır. Bu iz silikonun içindeki doğal yağ oranından kaynaklanmakta ve zamanla buharlaşıp yok olmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Bittel, K. v.d. 1975
1975 *Das hethitische Felsheiligtum von Yazılıkaya*, Berlin 1975.
- Erzen 1978
1978 *Çavuştepe*, Ankara.
- Işık, F.
1995 *Die offenen Felsheiligtümer Urartus und ihre Beziehungen zu denen der Hethiter und Phryger*, Rom.
- Lehmann-Haupt, C.F.
1901 *Der Tigris-Tunnel, Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, 1901, 226-245.
- 1907 *Materialien zur älteren Geschichte Armeniens und Mesopotamiens*, Berlin.
- 1910 *Armenien Einst und Jetzt*, Leipzig.
- Rawlinson, G. und Smith, G.
1870 *The Cuneiform Inscriptions of Western Asia III*, London.
- Rosner, E.
1987 *Die neuassyrischen Felsreliefs in der Türkei*, München.
- Russel, H.
1986 *Assyrian Monuments at the Tigris Tunnel, Araştırma Sonuçları Toplantısı III*, 361-364.
- Sinclair, T.
1989 *Eastern Turkey, an architectural and archaeological survey*, London 1989.

Harita

Resim: 1

Resim: 2

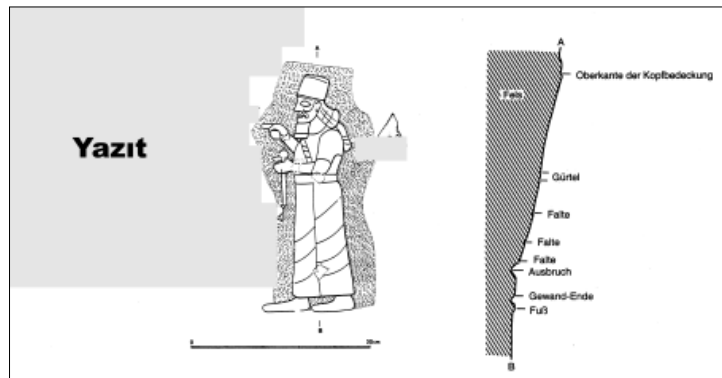
Resim: 3

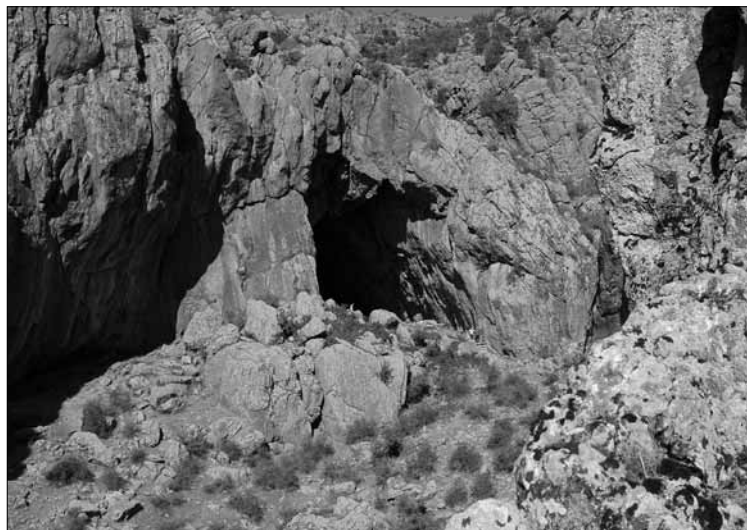
Resim: 4

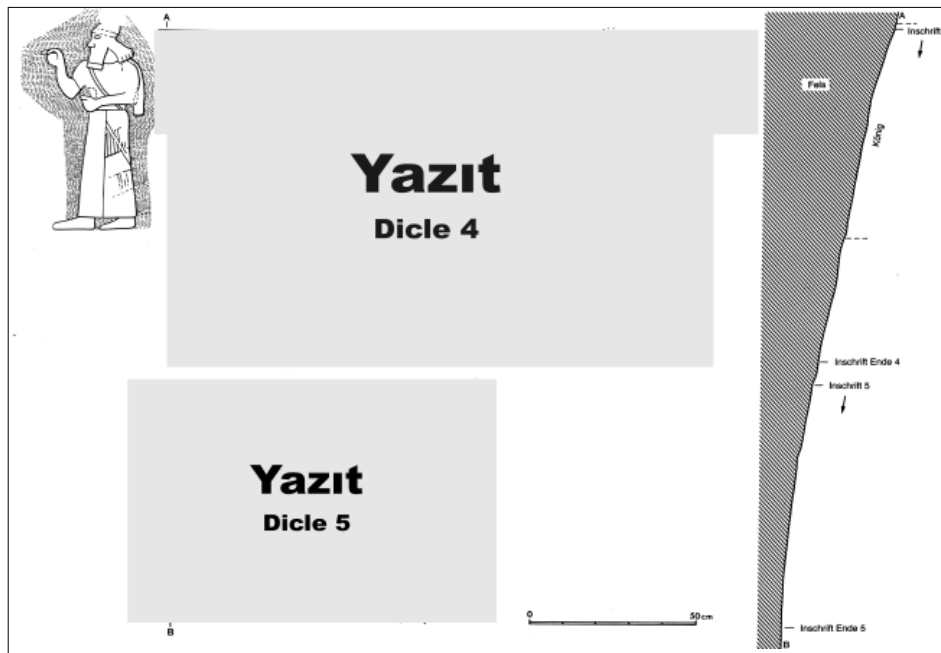
Resim: 5

Resim: 6

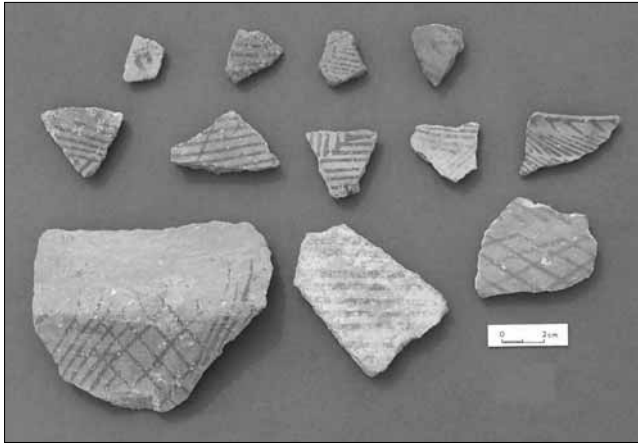
Resim : 7

Resim: 8

Resim : 9

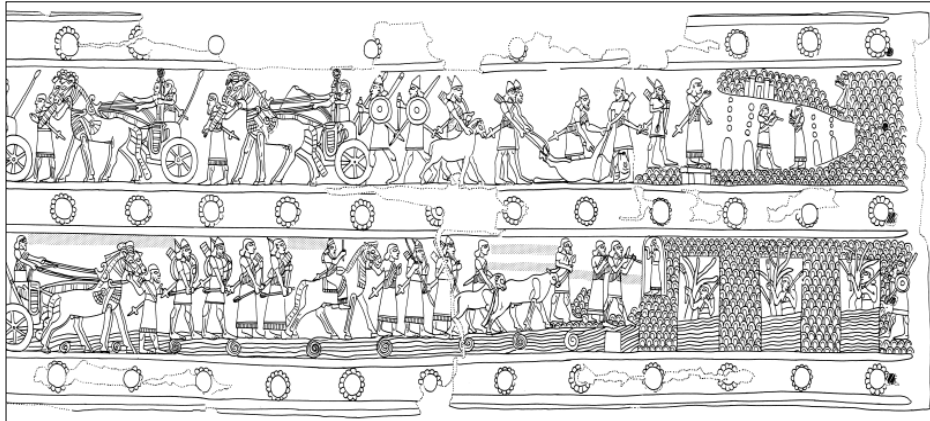
Resim: 10

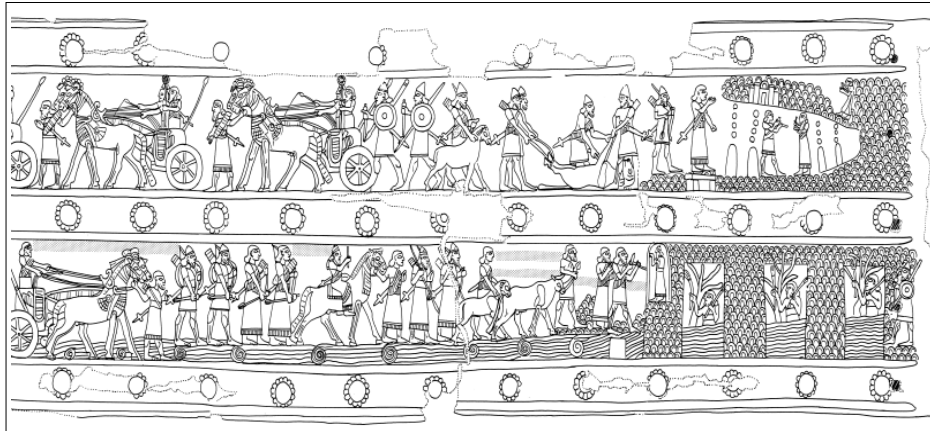
Resim: 11

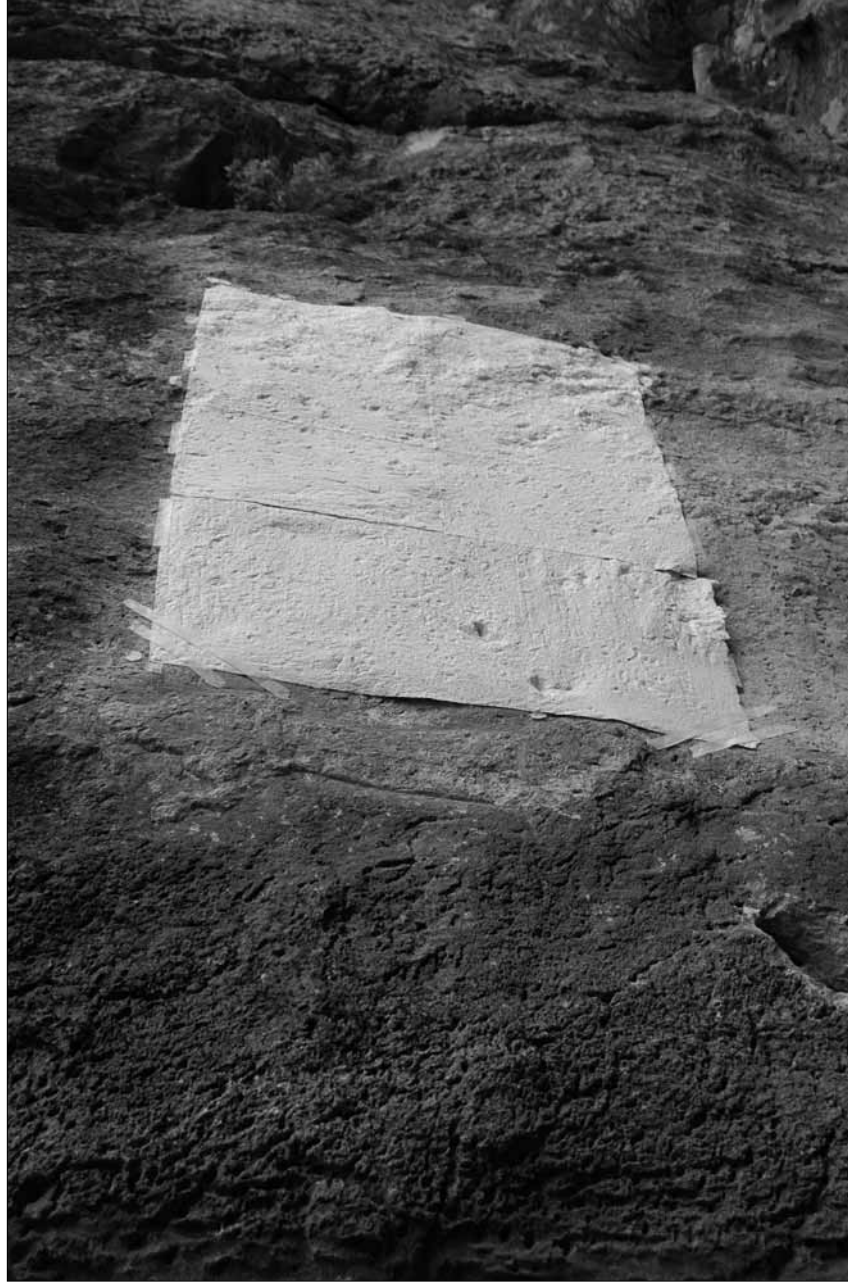
Resim: 12

Resim: 13

Resim : 14

Resim : 15

DIE 2004-KAMPAGNE DER ARCHÄOLOGISCHEN OBERFLÄCHENUNTERSUCHUNGEN IN PEPOUZA UND TYMION

Peter LAMPE*

Überblick über die verschiedenen Arbeiten:

1. Im Norden galt es, das unmittelbare Umfeld des Fundorts der Tymion-Inschrift zu untersuchen, aber auch die neu entdeckte Siedlung Simoe im Nordosten des Inschriftenortes in den Blick zu nehmen.
2. In Pepouza waren die topographisch-kartographischen und geophysikalischen Arbeiten der drei Vorjahre fortzusetzen – mittels Lasertachymeter, Geomagnetometer und Georadar.
3. Südlich von Pepouza wurden zwei antike Villen archäologisch aufgenommen.
4. Die Arbeiten im Felsenkloster unmittelbar östlich von Pepouza wurden fortgesetzt. Auch wurde der Abhang unterhalb des Klosters in einem Intensiv-Survey abgesehen.
5. Extensive Surveys erfassten die Festung oberhalb des Pepouza-Klosters sowie die Canyonabschnitte westlich und östlich Pepouzas.
6. Die geomorphologischen Arbeiten des Vorjahrs wurden fortgesetzt. Die Proben aus zwei Baggerschürfen auf der Hochebene unweit nördlich Pepouzas werden derzeit auf Pollen, Sporen und Phytolithen hin untersucht sowie mithilfe der 14C- und OSL-Methoden datiert.

1. Tymion lag als Wohnsitz von Kolonen auf einer kaiserlichen Domäne, wie die genannte neue Tymion-Inschrift belegt. Sie veröffentlicht ein kaiserliches Reskript von Septimius Severus und Caracalla aus dem Jahre 205 an die Kolonen von Tymion und Simoe, die sich über unrechtmäßige Abgaben beschwert hatten und aus Rom Rückendeckung bekamen. Durch die Inschrift werden nicht nur die bisher unbekannte Domäne und die bisher nicht belegte Ortschaft Simoe aktenkundig, es wird auch die Lage des aus der antiken Literatur bekannten Tymion nunmehr bestimmbar². Der Survey von 2004 sollte u.a. klären, ob der In-situ-Fundort³ der Tymion-Simoe-Inschrift

* Prof. Dr. Peter LAMPE, director of the Pepouza and Tymion archaeological surface survey, University of Heidelberg, WTS Kisselgasse 1, D - 69117 Heidelberg/GERMANY (peter.lampe@urz.uni-hd.de).

1 Vgl. P. Lampe, Die montanistischen Tymion und Pepouza im Lichte der neuen Tymioninschrift, in: *Zeitschrift für antikes Christentum* 8 (2004) 498-512.

2 Siehe Anm. 1.

3 Für Zweifel, dass der Stein, der als singulärer Fund beim Pflügen aus dem Acker geborgen wurde, in situ sich fand, bieten sich keine Anhalte. Nichts weist darauf hin, dass der Stein an dieser Stelle wiederverwendet, z.B. sekundär irgendwo eingebaut worden war. Auch in der geomagnetischen Prospektion zeigen sich keine baulichen Strukturen am Fundort. Wer spekuliert, dass der Stein – z.B. aus der ca. 2,8 km nordöstlich gelegenen Siedlung Simoe – verschleppt wurde, muss hypothesieren, dass dieser von einem Gefährt herunterfiel und die Fuhrleute, die sich vorher die Mühe gemacht hatten, ihn auf den Wagen zu heben, zu faul waren, ihn wieder aufzuladen. Mit spekulativen Hypothesen („Verschleppung, faule Fuhrleute“) die Theoriebildung zu verkomplizieren, ist sinnvoll, wenn eine einfachere Theorie die Daten nicht zu erklären vermag. Die einfachere Theorie („In-situ-Fundort“) erklärt jedoch alles: In der geomagnetischen Prospektion entpuppt sich der Fundort als im topographischen Kontext sinnvoller ursprünglicher Aufstellungsort des Steins (siehe gleich).

mitten in einer dieser beiden antiken Ortschaften lag oder ob der Inschriftenstein zwischen den beiden Wohnorten der Adressaten des kaiserlichen Reskripts aufgestellt war. Die geomagnetische Untersuchung von 13,5 ha gab rasch Antwort. Der Stein stand nicht in einer größeren Siedlung, sondern im Bereich einer Weggabelung (ca. 50 m entfernt) und eines Brunnens (ca. 150 m entfernt); nur wenige Gebäude befanden sich im Bereich der geomagnetisch erfassten Fläche⁴.

Wenn Tymion und Simoe nicht am Fundort der Inschrift zu lokalisieren sind, wo dann im näheren Umfeld? Die Inschrift an die Kolonen von Simoe und Tymion wird nicht allzu weit weg von beiden Ortschaften aufgestellt worden sein. Aus den literarischen Quellen ist zu entnehmen⁵, dass zwischen Tymion und Pepouza sich keine weitere Ortschaft befand, so dass Simoe nördlicher als Tymion gelegen haben muss.

In der Tat finden sich nur etwa 2,8 km weiter, nordöstlich des Inschriftenfundorts, Siedlungsspuren: römische und byzantinische Keramik konzentriert sich auf einer Fläche von etwa 280x100 m. Das Zentrum wurde geomagnetisch sondiert, 1,5 Hektar, die von mindestens acht Gebäuden zum Teil großen Ausmaßes (bis zu 40x15 m) bestanden waren. Über den Gebäudebereichen konzentrieren sich an der Oberfläche erwartungsgemäß die meisten Steine, Keramik- und Ziegelfragmente. Bislang ist das Ensemble am besten als landwirtschaftliche Gutsanlage oder villa rustica zu deuten – durchaus passend zu einer kaiserlichen Domäne. In der Zukunft werden die Grenzen dieser Siedlung durch weitere geophysikalische Untersuchungen zu ermitteln sein. Am wahrscheinlichsten haben wir hier Simoe zu suchen. Terra sigillata weist das Areal als eindeutig auch in römischer Zeit besiedelt aus.

Wo befand sich Tymion, der zweite Kolonen-Wohnort, genau? Im Südwesten des Stein-Fundorts, 4,8 km entfernt, fördern östlich des Dorfes Şükranıye in der Gemarkung die Einheimischen immer wieder antike marmorne Architekturfragmente ans Tageslicht, die sie in ihren Häusern und Grundstücken als Spolien wiederverwenden: marmorne Säulenstümpfe, Kapitelle, etc. Dieses Fundareal ist der wahrscheinlichste Kandidat für die genaue Lokalisierung von Tymion. Konkurrenz Kandidaten gibt es im Radius von 5 km um den Inschriften-Fundort herum nicht. Künftige archäologische Exploration wird Genaueres zu diesem Siedlungsplatz bei Şükranıye zu ermitteln haben⁶.

2. In Pepouza waren die topographisch-kartographischen und geomagnetischen Arbeiten der Vorjahre fortzusetzen. Mit Georadar war zu klären, was in der prominenten Terrasse verborgen ist, die, unmittelbar über dem Fluss gelegen, das Stadtzentrum nach Süden hin abschließt. Die Geomagnetik von 2003 hatte die Interpretation zugelassen, dass hier ein geräumiges Gebäude, vielleicht eine Basilika, stand. Im Radar von 2004 kristallisierten sich zwei unterschiedlich orientierte Gebäude heraus: ein geräumiges (23 x mindestens 35 m), von West nach Ost gerichtetes, und ein nördlich anschließender Komplex, der demgegenüber leicht nach links gedreht ist. Die vom Radar erfassten verschiedenen Schichten in Tiefen von 75 und 125 cm zeigen mindestens zwei Bauphasen: Deutlich überbaut der nördlichere Komplex das ursprünglichere W-O-Gebäude⁷.

Die Hypothese, dass auf der Terrasse einstmals eine byzantinische Basilika stand, gründet sich auf (a) die klare W-O-Orientierung des (b) in seinen Ausmaßen großen Gebäudes, das (c) obendrein auf byzantinischen Substruktionsmauern aufruhte, die am Abhang der Terrasse teilweise noch sichtbar sind. (d) Unweit westlich

4 In der Fläche trafen sich der Prospektion zufolge obendrein mehrere Wege, die jedoch nicht alle zeitgleich existiert haben müssen.

5 Siehe Anm. 1.

6 Eine dritte Lokalität im engeren Radius um den Stein-Fundort herum ist ein südwestlich gelegener, bereits ausgegrabter Tumulus, der Reste von (Grab)baustrukturen enthält, aber keine Scherben in seinem Umfeld aufweist, als Siedlungsplatz mithin nicht in Frage kommt.

7 Die Fundamentierung der Nordmauer des ursprünglichen, von West nach Ost ausgerichteten Gebäudes ist in 125 cm Tiefe noch sichtbar, wurde beim Bau des nördlicheren Komplexes jedoch (in 75 cm Tiefe) abgetragen.

des Gebäudes fand sich an der Oberfläche ein Türschwellestein (> 156 x 88 x 20 cm), der auf ein monumentales Westportal schließen lässt. Dass eine Apsis im Radar nicht kenntlich wird, mag durch die zerstörende Überbauung erklärt werden können. Erst eine Grabung wird hier Klarheit schaffen.

3. Südlich von Pepouza wurden zwei antike villae rusticae in ihren Oberflächenstrukturen aufgenommen. Terra sigillata weist sie als bereits in römischer Zeit genutzt aus. Auch fand sich Glas und mit griechischen Buchstaben geritzte Keramik.

4. Die Arbeiten im Felsenkloster unmittelbar östlich Pepouzas wurden fortgesetzt. Das Kloster erstreckt sich auf drei Ebenen. Die unterste ist größtenteils dem Felssturz zum Opfer gefallen. Auf den darüber liegenden Etagen finden sich Zellen, ein Refektorium, ein zentraler Kuppelraum, Graffiti u.v.m. In 2004 war vor allem die Nordwestgruppe von Räumen im Blick. Hier befanden sich die Räucherkammern des Klosterbetriebs. Zwei pyramidal wie ein Stundenglas übereinander liegende Räume sind durch zwei Rauchabzüge miteinander verbunden. Im unteren weisen Brandspuren auf eine Herdstelle. Beide sind stark verrußt und waren, wie Pfosten- und Balkenlöcher verraten, mit einer Holzkonstruktion ausgestattet, an der das Räucherfleisch des Klosters gehangen haben mag.

Im Zentralbereich des Klosters wurden die Reste der unteren Ebene A untersucht. Ein in Fragmenten erhaltener Stützbalken von hier wurde mit Hilfe der 14C-Methode datiert mit dem Ergebnis, dass das Holz für den Balken am ehesten in der 2. Hälfte des 9. oder im 10. Jahrhundert u.Z. geschlagen wurde – in einer Periode kultureller (und zeitweilig auch politischer) byzantinischer Neublüte unter der makedonischen Dynastie.

Das Kloster ist freilich älter, da bereits im Jahre 787 der Pepouza-Abt beim zweiten Konzil von Nicaea auftrat. Der Balken gehört also nicht zur Erstausrüstung. Dazu passt, dass die Mauer, in der er steckt, auch an anderen Stellen Spuren sekundärer Reparatur aufweist.

Von den Kleinfunden aus dem Intensivsurvey am Hang unterhalb des Klosters und aus den Klosterräumen selbst seien nur erwähnt das Bronzefragment eines Gefäßes oder einer Glocke, dann ein klösterlicher Spielstein aus wiederverwendeter römischer Terra sigillata, eine Scherbe mit Staurogramm sowie die Fragmente zweier verschiedener Glasarmreife.

5. Extensive Surveys wurden in den Canyonabschnitten durchgeführt, die sich westlich und östlich von Pepouza erstrecken.

5.1. Im westlichen Canyonteil deutet ein antiker Kanaltunnel über dem Fluss auf den Betrieb einer Wassermühle. Ferner finden sich – neben einer Reihe von vereinzelt Wohnhöhlen – zwei kleinere Felsenwohnkomplexe, die vermutlich als Eremitagen anzusprechen sind, die mit dem großen Mutterkloster in Pepouza als Dependancen verbunden waren. Die erste Anlage liegt hoch im Felsen: eine unzugängliche Etage von Räumen, die mit artifiziellen Durchbrüchen miteinander verbunden sind. Die zweite Anlage zeigt in ihrem zweiten, oberen Geschoss wie das Mutterkloster eine zentrale kuppelartige Grotte, die durch Lehmmauerwerk nach außen abgeschlossen wird; ein von Fenstern flankierter Türdurchbruch führt nach draußen. Balkenlöcher deuten auf einen Treppenzugang, der zu diesem Oberschoss hinaufführte.

Weiter flussabwärts wurde eine Pithos- bzw. Tonkistennekropole von Raubgräbern heimgesucht. Verstreut liegen Sarkophag-, Gebeine- und vorgeschichtliche Keramikreste herum, u.a. der Bruch einer prähistorischen Kanne mit Lilienblattaussguss und ein verzierter Tonsarggriff. In der Nähe lassen sich darüber hinaus zwei große Tumuli und zwei phrygische Schachtgräber auffindig machen.

5.2. Im Canyon östlich Pepouzas begegnen – neben vereinzelt Wohnhöhlen – zwei Komplexe, deren zumindest einer wiederum als Dependance des Mutterklosters gedeutet werden kann. Ebenfalls mit einer zentralen kuppelartigen Grotte ausgestattet, nimmt er sich wie eine wesentlich kleinere Kopie des Mutterklosters aus. Die Dependance wurde nicht ganz fertig ausgebaut und besteht nur aus zwei Ebenen, nicht aus drei wie das Zentralkloster. – Der zweite Wohnkomplex muss nicht in byzantinischer Zeit, geschweige denn klösterlich genutzt worden sein. Ein hier gefundenes Holzschalenfragment datiert – der 14C-Methode zufolge – erst aus dem 18. Jahrhundert u.Z.

Zwischen Pepouza und der von dort ca. 7 km entfernten östlichen Kloster-Dependance liegt im Canyon eine in 2004 neu entdeckte Siedlung, die wir als das bislang nicht eindeutig identifizierbare Briana ansprechen möchten, da Briana – wie es die byzantinischen Quellen wollen⁸ – auf dem Reiseweg zwischen Pepouza und Sebaste lag: Wer im Canyon von Pepouza nach Sebaste reiste, kam bei dieser Siedlung unweigerlich vorbei. Die Siedlungsfläche ist ca. 110x250 m groß, die Keramik zum Teil schon prähistorisch, dann römisch und byzantinisch. In der stichprobenartigen geomagnetischen Prospektion von mehr als 0,7 ha zeigt sich dichte Bebauung.

6. Geomorphologisch untersuchen wir Sedimente an Hangfüßen. Material, das einstmals oben am Hang lag, wurde durch prähistorische und historische Landnutzung des Menschen erodiert und rutschte an den Hangfuß, wo es sich schichtete, so dass wir dort ein Lesebuch für das finden, was oben am Hang einst passierte – Schicht um Schicht, Phase für Phase der Landnutzung bzw. Erosion. Wir untersuchen zur Zeit aus den verschiedenen Sedimentschichten Pollen, Sporen, Phytolithen, auch die Konzentration von Holzkohleteilchen und datieren parallel dazu die einzelnen Schichten mittels 14C-Methode und optisch stimulierter Lumineszenz (OSL). Wir hoffen herauszubekommen, wann Ölbäume zuerst angepflanzt wurden, wann welches Getreide, etc. Bisher liegen nur 14C-Ergebnisse von Holzkohle vor. Sie zeigen, dass bei 2,60 m Tiefe beispielsweise eine Schicht erreicht ist, die bereits ins 7./6. Jahrtausend v.u.Z. zurückgeht. In römischer Zeit konzentrieren sich die Kulturspuren erwartungsgemäß am dichtesten.

7. Besonderer Dank für mannigfaltige Unterstützung gilt nicht nur der lokalen Bevölkerung, sondern auch der türkischen Antikendirektion in Ankara, ihrem Generaldirektor und dem Regierungskommissar, die fördernd dem Projekt zur Seite standen. Dasselbe gilt für das Deutsche Archäologische Institut in Istanbul und den Direktor des Uşak-Museums, Kazım Akbıyıköğlu. Dem Team des Jahres 2004 gehörten an: von der Fachhochschule Karlsruhe, Abteilung Vermessung und Geomatik, die Dipl. Ing. (FH) Andreas Rieger und Jürgen Otto mit ihren Studenten Matthias Böttcher, Christian Bühler, Bernhard Folz, Markus Grasmück und Theo Kesapidis; aus Rumänien der Architekt Radu Silviu Cotorobai; aus den USA der Ing. Richard Engle, der Pilot David Killen, Donna Killen, Prof. Dr. William Tabbernee, der als Co-Direktor die Finanzen des Projekts verwaltete, sowie Prof. Dr. Daniel H. Williams; vom Museum in Speyer die Archäologen Dr. Bärbel Hanemann, Matthias Kolb und Dr. Richard Petrovsky; aus Heidelberg das archäologische Team von Prof. Dr. Reinhard Stupperich mit Susanne Ruckert, Juliane Stadler und (aus Berlin) Karin Petrovsky; aus Heidelberg für die Alte Geschichte Dr. Vera Hirschmann und für Vermessung Daniel Geese; aus Bayreuth der Geomorphologe Dr. Markus Fuchs; aus Freiburg die Geophysiker Christian Hübner und Stefan Giese; aus Istanbul als Logistikmanager Husam Süleymangil. Projektleiter Prof. Dr. Peter Lampe.

8 Siehe Anm. 1.

THE MIDDLE BRONZE AGE TABLETS FROM TELL ATCHANA: AN ARCHEOLOGICAL AND ARCHIVAL ANALYSIS¹

Jacob LAUINGER*

This report comes out of my work as epigrapher on the Oriental Institute of the University of Chicago's excavations at Tell Atchana under the direction of Professor Aslihan Yener. As the 2003 season was a study season with only limited excavations and no new epigraphic finds, I will focus here on my research on the Middle Bronze Age, that is, level VII, tablets from Tell Atchana which were discovered by Sir Leonard Woolley in the 1930s and 40s and which are in the collection of the Hatay Archeological Museum². I will show that the vast majority of these tablets can be placed in one of five archives, four of which are located in the palace and one of which is in the adjoining temple.

Tell Atchana is located in the Amuq Valley about 30 km. west of the city of Antakya. During his excavations, Woolley revealed a continuous sequence of sixteen levels of occupation which he dated from the beginning to the end of the second millennium. One of the more important discoveries to come out of Atchana was over five hundred cuneiform tablets. These tablets came primarily from two levels, VII and IV, which date, according to the Middle Chronology, to approximately 1730-1630 and 1480-1370, respectively. The tablets also gave us the ancient name of the city, Alalakh, and demonstrated that it was the capital of a kingdom located in the Amuq Valley during the Bronze Age.

In part because of the tablets it produced, Alalakh has been a focus of discussions on Bronze Age chronology, the socio-economics of the Bronze Age state, and the nature of the Hurrian empire of Mittani. Despite these discussions, however, scant attention has been paid to the context in which the tablets were found. At first this seems surprising, considering that, even at the time of the tablets' initial publication in 1953, Assyriologists were publishing other cuneiform texts ordered according to find-spot or grouped as archives. However, the Alalakh tablets were not published this way, and even their respective excavation numbers were incompletely presented. One

* Jacob LAUINGER, University of Chicago, ABD

1 Abbreviations follow those of E. Reiner/M. T. Roth, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, vol. R (Chicago 1999) ix-xxvii, with the following additions: Collon, AOAT 27 = Dominique Collon, *The Seal Impressions from Tell Atchana/Alalakh*, AOAT, no. 27 (Kevelaer: Verlag Butzon & Bercker, 1975); Wiseman Alalakh 456 = Donald Wiseman, "Abban and Alalakh," *JCS* 12 (1958)125-128; Woolley, *Alalakh* = Sir Leonard Woolley, *Alalakh: An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937-1949*, Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London, no. 18 (Oxford: Printed at the University Press for the Society of Antiquaries, 1955); Zeeb, *Palastwirtschaft* = Frank Zeeb, *Die Palastwirtschaft nach den spätbabylonischen Getreidelieferlisten aus der Alalah (Schicht VII)*, AOAT, no. 282 (Münster: Ugarit-Verlag, 2001).

2 For the site report, see Woolley, *Alalakh*; for the catalog of tablets, see Wiseman *Alalakh*. For the most recent comprehensive discussion of the Middle Bronze Age tablets, see Zeeb, *Palastwirtschaft*.

consequence of this is that, lacking archeological context, our grasp of the meaning of many of these tablets is incomplete.

My dissertation for the University of Chicago aims to restore this context for the Alalakh tablets from the Middle Bronze Age. My work has revealed that the vast majority of these tablets were discovered in one of five archives. This has, in turn, provided the impetus for a fresh analysis of the contents of the tablets, an analysis which I am pursuing within an explicitly articulated framework of how ancient archives operated and the principles that governed why tablets were created, stored, and destroyed.

One of the ultimate goals of this new analysis is to establish the relative chronology of the level VII tablets. Confronted with the large time-span for the two attested kings of Alalakh, Yarim-Lim and Ammitaqum, and, inspired in part by the ancient Near Eastern phenomenon of papyonymy, a debate began in the 1970s which proposes to see four kings, Yarim-Lim I & II and Ammitaqum I & II, hidden behind the two royal names, and which is still unresolved today³. As the synchronisms and year-names contained in the Alalakh VII tablets are the primary textual evidence for the latter half of the empire of Yamhad, the number and sequence of the kings of Alalakh at this time can have a significant ripple-effect in our understanding of the chronology of Middle Bronze Age Anatolia, Syria, and Mesopotamia. My investigation of these tablets in their restored archeological context can determine whether the archives they formed represent active collections which were still in use at the time of the palace's destruction or defunct dossiers which had been preserved for their historical value. This new body of evidence will allow me to turn the the prosopographic evidence and address the questions: How many kings of Alalakh were there?

However, two major obstacles face any attempt to discuss the Alalakh VII tablets from an archival perspective. The first obstacle is that due to an incomplete and interpretive recording of the tablets' find-spots, only 28% of the published tablets can be located in the site reports. The second major obstacle is that 69 tablets and fragments remain unpublished in the Hatay Archeological Museum, making it impossible to fully characterize any archive that could be reconstructed. With the gracious permission of the Republic of Turkey's Ministry of Culture and Tourism, I was able to spend several months last year in the Hatay Archeological Museum measuring and copying tablets. This visit built upon earlier work that I had done in the British Museum, where I examined unpublished excavation cards for the tablets. These cards were composed during the excavation and, among other information, provide the excavation number and dimensions of each tablet. I correlated the information on the cards with the dimensions listed in the original catalog of the tablets as well as with my own measurements of the tablets, and thus I was able to associate excavation numbers with tablets that lacked them. As a result, I can now provide find-spots for 82% of the Alalakh tablets.

Copying the unpublished tablets in the Hatay Museum, meanwhile, has also allowed me to highlight questions of archival practice. For example, I have discovered that many of the unpublished fragments in the Hatay Museum are actually fragments of tablet envelopes, and much of my work has focused on associating these envelope fragments with the published tablets that they once contained. It is well-known that the Middle Bronze Age Alalakh tablets were rarely sealed themselves and instead were

3 In chronological order of publication: Nadav Na'aman, "A New Look at the Chronology of Alalakh Level VII," *Anatolian Studies* 26 (1976) 129-143; Dominique Collon, "A New Look at the Chronology of Alalakh Level VII: A Rejoinder," *Anatolian Studies* 27 (1977) 127-131; Nadav Na'aman, "The Chronology of Alalakh Level VII Once Again," *Anatolian Studies* 29 (1979) 103-113; Juan Oliva, "Alalah VII Chronographica. Una revisión del archivo sobre la base de los textos de Yarim-Lim," *Aula Orientalis* 17-18 (1999-2000) 229-239; Wilfred van Soldt, "Syrian Chronology in the Old and Early Middle Babylonian Periods," *Akkadica* 119-120 (2000) 103-116; Christian Eder, "Die Datierung des spät-babylonischen Alalah," in Reinhard Dittman, Christian Eder and Bruno Jacobs, eds., *Altertumswissenschaften im Dialog, Alter Orient und Altes Testament*, no. 306 (Münster, Ugarit-Verlag, 2003) 227-288; Frank Zeeb, "The History of Alalah as a Testcase for an Ultrashort Chronology of the Mid-2nd Millennium B.C.E.," in Hermann Hunger and Regine Pruzsinsky, eds., *Mesopotamian Dark Age Revisited: Proceedings of an International Conference of SCIAM 2000*, Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean, no. 6 (Verlag der Oesterreichische Akademie der Wissenschaft: Wien, 2004) 81-95.

deposited in clay envelopes which were, in turn, inscribed with the same text and sealed⁴. This Middle Bronze Age practice stands in contrast to that of Late Bronze Age, that is, level IV Alalakh, where envelopes are non-existent and the tablets themselves were sealed. But many questions regarding the practice of sealing envelopes remain: When was the envelope created? Why do some envelopes attest, either in the inscription or by their seals, different witnesses than the tablets they contain? When and why was an envelope broken and the tablet inside removed? Because of the great number of unpublished envelope fragments in the Hatay Archeological Museum, I can compare the envelopes to the tablets they once contained and analyze the find-spot distribution of envelopes in relation to tablets. The results should illuminate our understanding of this archival practice.

What of the five archives themselves? As I mentioned earlier, I can now associate 82% of the Alalakh VII tablets with their find-spots and the vast majority of these (232 out of 237 tablets) were found in one of the five archives. As figure one shows, these archives were located in the palace complex: One was in the temple, which adjoins the actual palace; another in room 2 of the palace, which is located directly behind what Woolley described as “the throne room”; and three in each of a sequence of three rooms, 11, 12 & 13, which opens off of the palace's main courtyard and terminates in a dead end. Because my research at this stage is still preliminary, I will limit my remarks to the archive in room 2, which can now be designated the archive of Talma-Ammu.

Talma-Ammu is an individual known to scholars both from witness lists and from five tablets in which he plays a more prominent role⁵. In three, Wiseman Alalakh 35-37, he loans someone money; in one, Wiseman Alalakh 97, he pays back his own loan; and in the last, Wiseman Alalakh 58, he purchases a village. I can now show that these five tablets were all kept in the same archive. If we ask ourselves, “To whose advantage would it be to possess these tablets?” the answer is, of course, Talma-Ammu himself. The first three prove that he is owed money, the fourth verifies that he has repayed his own debt, and the fifth functions as the deed to the village which he purchased. The archive, then, belongs to Talma-Ammu, and while these five tablets represent his personal papers, the remainder of the archive was produced in the course of his administrative responsibilities and correspondingly, it allows us to begin to describe those responsibilities. These tablets record the receipt or distribution of various goods such as cattle, sheep, wool, oil, wine, and bows and arrows (see figure two).

Sheep are one of the mysteries of level VII Alalakh⁶. Other animals – cattle, donkeys, horses, and birds – are frequently provisioned in ration lists, but sheep are only mentioned three times⁷. Still we know from other scattered references in the texts that sheep were certainly present in large numbers: They were sacrificed in rituals, distributed with cattle and precious metals on special occasions, and even litigated over⁸. Furthermore, seven tablets exist that document the receipt and distribution of sheep

4 Collon, AOAT 27, xxi.

5 The name, which means “Ammu is great,” contains a Hurrian verb and the name of an Ammorite deity. This phenomenon is common even among the level VII Alalakh onomastica. The verb is analyzed as *talm=a*, that is, the Hurrian root, “great,” followed by the Old Hurrian intransitive verb marker. See Ilse Wegner, *Einführung in die hurritische Sprache* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2000) 111.

6 M. L. Ryder, *Sheep and Man* (London: Gerald Duckworth and Co., 1983) 98 and Ryder, “Sheep and Goat Husbandry, with Particular Reference to Textile Fibre and Milk Production,” *Bulletin of Sumerian Agriculture* 7 (1993) 15-16 provide a useful overview on the Alalakh tablets concerning sheep. Unfortunately, both overviews treat the level VII and level IV tablets as a single body of data and, as their author is not an Assyriologist, misinterpret some tablets.

7 Wiseman Alalakh 263, 269, and 277. In the first two references, grain is distributed for the purchase not the provisioning of sheep. Unfortunately, Woolley did not record faunal remains, so it is impossible to look to the archeological record for evidence of sheep.

8 Sacrifice: Wiseman Alalakh 126 and 456; distribution on special occasions: Wiseman Alalakh 410-412, and 414; litigation: Wiseman Alalakh 9 and 10.

and wool⁹. All seven of these tablets can now be attributed to the archive of Talma-Ammu. A detailed analysis of these texts is out of the scope of this report, but the results show that Talma-Ammu and his office were receiving donations of sheep from other important Bronze Age cities, such as Carcemish and Apisal. These sheep were then distributed by the office for use in sacrifices in part on behalf of the royal family. Furthermore, he and his office coordinated the distribution of wool from the sheep (perhaps the same ones which had been sacrificed?), giving some to local weavers in Alalakh while sending other amounts to cities such as Ugarit or Arazik in order to be dyed.

Again, outside of one isolated reference¹⁰, there is no textual evidence for the provisioning of sheep, most likely because they were pastured outside of the city and did not need additional sustenance. Analyzing the Alalakh VII texts from an archeological viewpoint, however, reveals that sheep did play a significant role at Alalakh, where they were under the jurisdiction of a single administrative office. Talma-Ammu and his office used sheep in both the religious and economic spheres, but what is perhaps most striking is the way that these explicit uses functioned in a third sphere, that of foreign affairs. Through religious donations and shipments of wool, Talma-Ammu and his office bound Alalakh into social and economic relationships with a number of the cities of Bronze Age Anatolia and Syria.

But who was Talma-Ammu? Figure three lists the attestations of the name in the Alalakh VII corpus. The name itself is never attested with any filiation or profession, either in the five tablets from his own archive or in his appearance as a witness in tablets from the other archives. Most likely this means that he was a prominent enough person that everyone knew him. Talma-Ammu is also strikingly absent from the ration lists, the sub-corpus of texts which records the palace administration's monthly distribution of grain to its dependents over the eighteen month period prior to the palace's destruction. Outside of the elliptical mention in Wiseman Alalakh 269:30 of a "shepherd of Talma-Ammu," the man himself is never named in the ration lists. One might expect him as a high official to appear frequently, and in fact, it is likely that he does. A number of recipients in the ration lists are designated only by their title, again most likely because they were so well known that this is all the information that was required, and Talma-Ammu probably hides behind one of these titles.

While the texts provide only a limited characterization of Talma-Ammu's place in the palace administration, they allow us to speak more securely about his place in time. From a chronological perspective, Talma-Ammu's association with the archive fixes him at the end of level VII. This has important ramifications as we can now attribute those texts outside of his archive in which he appears as a witness also to the end of level VII. Therefore, those texts in which Talma-Ammu appears and which are dated to Yarim-Lim (again, see figure three) must refer to one of the final kings of Yamhad, Yarim-Lim III, as opposed to his grandfather, Yarim-Lim II or, going back still further, Yarim-Lim the first king of Alalakh¹¹.

Talma-Ammu and his archive demonstrate how approaching the Middle Bronze Age Alalakh tablets from an archeological perspective can illuminate individuals, high-light aspects of the ancient economy, and provide a fresh approach to chronological problems. Without the opportunity to study the cuneiform tablets in the Hatay Archeological Museum's collection, it would have been impossible even to restore the tablets to their five archives and to begin this discussion. I hope to continue my research in the Hatay Museum, as it will prove invaluable on numerous fronts, from

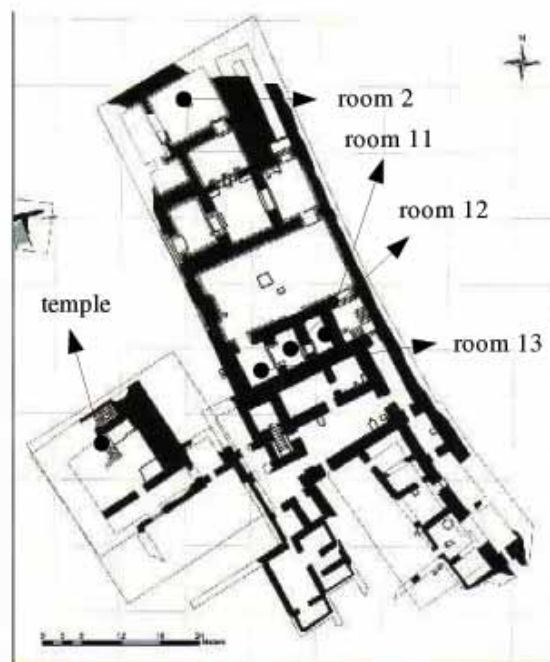
9 Distribution and receipt of sheep: Wiseman Alalakh 346-349; distribution of wool: Wiseman Alalakh 358-360.

10 Wiseman Alalakh 277:10, perhaps representing an occasion where sheep were provisioned at the palace on their way from their winter to their summer pastures. See Zeeb, *Palastwirtschaft*, 317.

11 The texts in question are Wiseman Alalakh 18, 27, 37, 44, and 61.

introducing unpublished tablets into the scholarly discourse, to investigating the role of envelopes in ancient archival practice, to establishing just how many kings ruled level VII Alalakh. These results will be even more meaningful as they will proceed hand-in-hand with Professor Yener's and the Oriental Institute's continued excavation of Alalakh, which will redefine the scope of the Middle Bronze Age occupation, anchor the ceramic sequence, and, of course, one hopes, find more tablets.

Figure One: Plan of the Alalakh VII Palace Complex with Archives

[Adapted from K. Aslihan Yener, ed., Amuq Valley Regional Projects 1 (forthcoming)]

- Temple: 19 tablets
- Room 2: 28 tablets
- Room 11: 70 tablets + fragments
- Room 12: 40 tablets + fragments
- Room 13: 25 tablets + fragments

Figure Two: Composition of Talma-Ammu's Archive

- Talma-Ammu's personal texts: Wiseman Alalakh 35-37, 58, 97 (total: 5)
- Receipt and distribution of sheep: Wiseman Alalakh 346-349 (total: 4)
- Distribution of wool: Wiseman Alalakh 358-360 (total: 3)
- Distribution of bows and arrows: Wiseman Alalakh 204-206 (total: 3)
- Receipt of olive oil: Wiseman Alalakh 320-322 (total: 3)
- Distribution of cattle: Wiseman Alalakh 333 and 335 (total: 2)
- Receipt of wine: Wiseman Alalakh 325 (total: 1)
- List of women: Wiseman Alalakh 178 (total: 1)
- Badly damaged tablet: Wiseman Alalakh 98b (total: 1)
- Envelope: Wiseman Alalakh 443 (total: 1)
- Unpublished: ATT/39/31 (total: 1)
- Unidentified: ATT/39/9, 10, and 17 (total: 3)

Figure Three: Attestations of Talma-Ammu

Dated	Undated
*18:19 Witness, year of Yarim-Lim	*36:3 Creditor
*27:11 Witness, year of Yarim-Lim	*53:17 Witness
*35:2 Creditor, year of Ammitaqum	*97:4 Debtor
*37:2, 7 Creditor, year of Yarim-Lim	*119:15' Witness
*38:16 Witness, year of Irkabtum	*203:6' Patronymic
*44:9 Witness, year of Yari[m-Lim]	*269:30 Shepherd receives grain
*58:4 Buys village, year of Irkabtum	
*61:21 Witness, year of Yarim-Lim	

KİLİKYA BÖLGESİ MOZAIKLERİ ARAŞTIRMASI: OVALIK KİLİKYA 2001-2003

Fusun TÜLEK*

2001-2003 yılları arasında Kilikya bölgesinde doktora tez projem için yaptığım araştırma esnasında, Ovalık Kilikya'da, Adana ve Osmaniye illerinde ilk defa tespit edilmiş ya da duyumu yapılmış olmasına karşın ilk defa belgelenmiş mozaikler aşağıda sunulmaktadır¹.

Külliyyat şeklinde planlanan "Kilikya Bölgesi Roma ve Erken Bizans Dönemi Mozaikleri" çalışmasında bölge müzeleri ve ilgili birimlerinde bulunan veya yayınların taranmasıyla tespit edilmiş mozaiklerin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu çalışma esas olarak bölge müzeleri ve birimlerinde yürütülmüştür. Bununla beraber tespiti yapılan her mozaik müzelere kaldırılmamış olduğundan çalışma alanda da sürdürülmüştür. In situ olan üstleri kapatılmış ya da açık durumda bulunan mozaikleri yerinde incelemek ve eserin ait olduğu mimari yapı ve coğrafyayı da tanımak ve belgelemek üzere buluntu yerlerine gidilmiştir.

İlk defa gün ışığına çıkarılan ve burada sunulan mozaik eserlerin bazıları inşaat, yol çalışması veya "yağmur açması" gibi durumlarda, bazıları il kültür müdürlüklerine gelen duyular sonucu tespit edilmiş olan mozaiklerdir. Arazideki bu çalışmalar sırasında kaçak kazılarla ortaya çıkarılmış mozaiklere rastlanmış ve bu eserler de çalışmaya dahil edilmiştir. Definelerin açığa çıkarmasıyla mozaik tespiti daha çok Adana ve Osmaniye bölgelerinde olmuştur. Bu buluntular ilgili jandarma komutanlığı, kültür müdürlüğü ve müze birimlerine bildirilmiştir. Adana Koruma Kurulu tarafından da hâlen tescil çalışmaları yapılmaktadır.

ADANA MOZAIKLERİ

Adana il sınırları içinde alan araştırması raporumuza konu olan mozaikler 7 buluntu yerindedir. Bunlar Cıvıklı, Karlık, Bingüç, Tatik, Koyunevi, Karasis ve Baka. Bu mozaikler arasında Cıvıklı mozaikinin yok olduğu ve Karlık mozaikinin de tahrip edilmekte olduğu resimlerle belgelenerek Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne 24 Haziran 2003 tarihli raporda sunulmuştur.

Bingüç mozaikini incelemek üzere köye gidilmiş ancak mozaik yerinde bulunamamıştır (Resim: 1). Köylülerin ifadesi mozaik yıl önce kaldırılıp götürüldüğü şeklindedir. Tatik Höyük üstündeki mozaik, höyüğün, Seyhan Barajı'nın kuzey kısmının göleti altında kaldığı bilgisinin edinilmesiyle çalışma planına alınmamıştı. Ne var ki, Bingüç dönüşü, kuzeyden Karaisalı istikametine doğru giden yoldan güneydoğuya

* Yrd.Doç.Dr. Fusun TÜLEK, Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İzmit/TÜRKİYE

1 Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Kilikya mozaiklerini tespit çalışmasını gerekli izinleri vererek destekledikleri için teşekkür ederim. Ayrıca, burada sunulan eserlerin araştırıldığı bölgenin sorumlusu Adana Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'ne de yardımları için teşekkür ederim. F. Tülek, *Late Roman and Early Byzantine Floor Mosaics in Cilicia Urbana*, Illinois. 2004. UIUC- Illinois Üniversitesi'ne 2004 yılında verilmiş doktora tezi.

doğru giderken tesadüfen Tatik köyüne varılmıştır (Resim: 2). Baraj nedeniyle güneyden Adana geliş yolu ile bağlantısı kesilen köy, gölet kıyısında bulunmaktadır. Sular altında kaldığı sanılan höyüğün konik kısmı su yüzeyindedir ancak, mozaığın tespiti için höyüğe çıkılmamıştır. Mozaığın konik kısmında değil, Oylum Höyük ve Hacı Musalar Höyük örneklerinde olduğu gibi, höyüğün eteklerinde olma olasılığı yüksektir. Bu nedenle de mozaığın tespiti için höyüğe çıkma girişiminde ısrarcı olunmamıştır².

Koyunevi mozaığı hakkındaki bilgi Adana Müzesi Müdürlüğü'nden alınmış ve görülebilen kısımları belgelenmiştir (Resim: 3-5). Imamoğlu İlçesi, Koyunevi Köyü'nde bir evin ağıllı ve bahçesi boyunca uzanan mozaikler, bir çok panodan oluşmaktadır. Mozaiklerin işçilik kalitesi Misis mozaığı ile eş değerde olup aynı ustalar ve atölye tarafından yapılmış olmalıdır. Koyunevi mozaiklerinin uzman bir ekip tarafından bilimsel kazısının bir an önce yapılması gerekmektedir. Adana Müze Müdürlüğü, mozaığın kalitesinin ve öneminin bilincindedir ve gerekli girişimlerde de bulunmaktadır.

Baka mozaığı, Baka İlçesi'nde, merkeze 1 km. uzaklıkta bulunan bir evin zemin katını süslemektedir. Uzun yıllardır yöre halkı ve yerel yetkililerin bildiği bu mozaığın dışarda kalan kısmı belgelenerek yayınlanmıştır³. Mozaığın dışarda kalan kısmının bugün ancak harcı sağlam kalmış, mozaik taşları yok olmuştur (Resim: 6-7). Mozaığın içeride kalan kısmı ise evin deposu ve banyosu olarak iki ayrı birimin tabanını süslemektedir. Ev sahibinin izin vermesiyle evin depo şeklinde kullanılan kısmı boşaltılıp kalan tüm zemin mozaikleri belgelenmiştir. Böylelikle önceleri belgelenmiş olan dışardaki mozaik pano ile içerdeki kısım ilk defa bir araya getirilip bir bütün olarak değerlendirilebilmiştir.

Karasis Dağı yamacındaki mozaik, tek nefli bir bazilikanın tabanını süslemektedir (Resim: 8). Definecilere yapılan baskınla Bölge Jandarma Komutanlığı'nın müsadere ettiği eserin üstü blok taşlarla kapatılmış durumdadır. Mozaığın üstü kapatılmadan önce yerel halk tarafından çekilen resimleri temin edilerek eserin çalışması yapılabilmıştır⁴.

OSMANİYE

Osmaniye il sınırları içinde "Kilikya Mozaikleri Araştırması" kapsamında tespit edilen mozaiklerin durumu Adana mozaiklerinden farklılık göstermektedir. Bu farklılık, eski ya da yeni, yayınlanmış ya da tarafımdan tespit edilmiş buluntular da dahil olmak üzere, tüm Osmaniye İli eserlerinin *in situ* olmasıyla ortaya çıkmaktadır. Osmaniye İli'nde bulunmuş ve müzelere kaldırılmış herhangi bir mozaik yoktur. Osmaniye İli mozaikleri arasında yalnızca Ala Camii mozaiklerinin resimleri Prof. H. Çambel tarafından yayınlanmıştır⁵ ve yalnızca bir mozaik, Yazlamazlı mozaığı, ön koruma müdahalesi görmüştür. Diğer Osmaniye mozaikleri bu projeye dahil olana değin çalışılmamış, yayınlanmamış ve hiç koruma müdahalesi görmemiştir. Bu mozaiklerin tümü ilk defa bu araştırmada bir araya getirilerek belgelenip incelenmiştir. Mozaiklerin bir kısmı kaçak kazılar sırasında ilk defa tespit ve tescil edilmiş ve belgelenmiştir. Ne yazık ki, Osmaniye İli, mozaik konusunda uzmanlaşmış definecilerin programlı olarak faaliyet gösterdikleri bir bölge durumundadır. 2004 yılı sonbaharı itibarı ile il sınırları içinde tarafımızca bilinen ya da duyumu alınan 15 ayrı mekânda mozaik eserler bulunmaktadır.

Burada, Osmaniye İli'nde mozaiklerin buluntu yerlerini, bağlı oldukları ilçelere göre sınıflandırarak sunmaktayız. Bunlar Merkez İlçe, Düziçi, Hasanbeyli, Kadırlı ve Sumbas ilçeleridir.

2 E. Özgen et al., "Oylum Höyük, 1998-1999", *Kazi Sonuçları Toplantısı* (2000) 223-230 with pl. 5.

3 H. Hellenkemper ve F. Hild *Neue Forschungen* (1986) 98-99, figs.151-155. F. Hild ve H. Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien: Tabula Imperii Byzantini* Band 5 Österreichische Akademie Dph. 215 Viyana. 1990.

4 Kozan İlçesi'nden Kudret Çalatlı'ya mozaığın resimlerini verdiği için teşekkür ederim. Karasis Bazilikası'nı gösterdiği ve mozaığından haberdar ettiği için Prof. M. H. Sayar'a ayrıca teşekkür ederim.

5 H. Çambel, "Kadırlı'da bir Anıt Eser" *Türkiyemiz* 81 (1997) 42-53.

Osmaniye il merkezine bağlı iki mozaikten biri Çardak mozaikidir (Resim: 9). Dönemin İl Kültür Müdürü V. Tosun'un tespit ettiği mozaik 2002 yılında tescil edilmiştir⁶. Merkez İlçe'de bulunan diğer mozaik Kayalı Köyü'nde kaçak kazı sonucu müsadere altına alınmıştır ve mozaikli yapı 2004 yılında tescil edilmiştir.

Düziçi İlçesi, Yazlamazlı Köyü'ndeki mozaik 1986 yılında Adana Müzesi arkeologları tarafından kazılıp aynı yıl Konservatör-Arkeolog Sema Özyiğit tarafından "Yeniden Kapama" yöntemiyle korunmaya alınmıştır (Resim: 10). 1994 yılında mozaik bulunduğu araziye tarım izni verilmesi sonucu eser zarar görmüştür. Zarar tespiti Osmaniye İl Kültür Müdürü V. Tosun tarafından yapılmıştır. İl Kültür Müdürlüğü'nce tarıma sağlanan görsel malzeme mozaik için yalnızca zarar gören kısmını belgelemektedir. Düziçi İlçesi Çunur Köyü'ndeki mozaik varlığı, Karatepe kazı ekibince 1980'li yıllarda yüzey araştırmasında tespit edilmiştir⁷. Toprak altındaki eser 2000 yılında köylünün makineli tarım yapmasıyla parçalanmış, yok olmuştur.

Düziçi İlçesi, Yarbaşı Köyü'ndeki mozaik "Vali Yolu" inşaatı esnasında bulunmuştur. Durumun tarafıma bildirilmesiyle Ocak 2001'de Osmaniye İl Kültür Müdürü V. Tosun ile beraber gidilerek eser tespit edilmiştir (Resim: 11). Adana Müzesi arkeologları 2001 yılı kasım ayında mozaik kazısına başlamış, ne var ki, kazı tamamlanamadan eserin üstü toprakla örtülmüştür. Yolun tekrar ulaşılmasına açılmasıyla mozaik üstünden köy minibüsleri, traktörler, yerine göre kamyonlar geçmeye başlamıştır. Yazıtı ve Chi-Ro monogramlı olmasıyla büyük öneme sahip olan mozaik için gereken ilgi ve korumayı ivedilikle görmesini umut etmekteyiz. Eser 18.10.2002 tarihinde tescil edilmiştir. Düziçi İlçe merkezindeki bir evin zemininde bulunan mozaik için tescil tarih ve numarası yoktur (Resim: 12). Bu eser, 2 ayrı panodan oluşmaktadır ve Osmaniye il sınırları içinde bugüne değin bulunmuş en ince işçilikli, kaliteli mozaiktir. Hâlen hiçbir şekilde koruma altına alınmamıştır. Mal sahibi defineciler tarafından rahatsız edilmektedir.

Düziçi İlçesi'nin Çamiçi mevkiinde Haziran 2003'te bulunan mozaik de Adana Müzesi arkeologlarınca tespit çalışması yapılmıştır. Yine Düziçi İlçesi'nde Domuztepe yakınında bulunan mozaikli yapı 1960'larda tespit edilmiş olup 16.09.1987 tarihinde tescil edilmiştir. Yapı sit alanı olarak korunmaktadır. Yine aynı ilçeye bağlı Olukluçunur Köyü, Koyuntaş mevkiinde bir bazilikanın mozaik defineci ekibi tarafından esere zarar vermeden ustalıklı kazılıp ortaya çıkarılmıştır (Resim: 13,14). Tarafımdan tespit edilen yapının acil korunması için Osmaniye İl Jandarma Komutanlığı ve İl Kültür Müdürlüğü'ne haber verilmiş ve hemen akabindeki günlerde Adana Müzesi arkeologlarının gelmesiyle 25.09.2003'te tescil edilmiştir.

Hasanbeyli İlçesi, Yanıkkışla Köyü'nde bulunan mozaik 24.06.2004 tarihinde tescil edilmiştir. Adana Koruma Kurulu, 1. Derece Sit Alanı ilân edilen yerde, müze uzmanlarınca arkeolojik kazının yapılarak mozaik müzeye taşınmasına karar vermiştir⁸.

Kadirli İlçesi, Karatepe-Sarıdüz'de bir evin zeminini süsleyen mozaikler, 15.11.2001 tarihinde tescil edilmiştir (Resim: 15). Kaba işçilikli olan mozaik son derece iyi bakımlı durumdadır. Kadirli İlçe merkezinde bulunan Ala Camii 14.11.1977 tarihinde tescil edilmiş olup 1. Derecede Arkeolojik Sit Alanı ilân edilmiştir. Yapı zemini tümü ile mozaiklerle süslü olup onaylanmış koruma projesi uygulama aşamasındadır. Kadirli İlçesi'ne bağlı Aşağı Çıyanlı Köyü, Tozlu mevkiinde bulunan mozaik büyük bloklar halinde parçalanarak çıkarılıp Ala Camii bahçesine bilinmeyen bir tarihte getirilmiştir. Eserin tescil tarihi ve numarası bilinmemektedir. Yine aynı ilçenin İlbistanlı Köyü, Balıklarağı Gözü mevkiinde bulunan bazilika, 2002 yılında Osmaniye İl Kültür Müdürü A. Tabur ile birlikte gidilerek tespit edilmiştir. Yapının kuzey duvarının ayakta, güney duvarının yarı yarıya yıkık, batı duvarının toprak ve çalılarla kaplı durumda olduğu göz-

6 Sn. Tosun ile Ocak 2000'de gördüğüm bu mozaikli alan M. H. Sayar tarafından araştırma raporunda görselleştirilmiştir; "Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 2000", AST 19 (2001) r.7.

7 H. Çambel "Karatepe-Aslantaş, Aslantaş Barajı Göl Alanı ve 1982 Dönemi Çalışmaları", KST 5 (1984) 153-158.

8 Dosyası elimize geçmemiştir.

lenmiştir. Apsisi dışarı doğru yuvarlak formdadır ve kuzey köşesindeki temel taşı *in situ* vaziyette bulunmuştur. Tüme yakını toprak kaplı olan mozağın batı kısmının üstü kısmen açık durumdadır. Mozağın işçilik ve desen değerlendirmesi bu açık kısımdan yapılabilmektedir. Mozaik, tescil işlemleri için Adana Koruma Kurulu'na verilen dilekçeden sonra, Aralık 2004'te kurul uzmanları ile birlikte ziyaret edilmiştir. Yapıda, Haziran 2002'den farklı olarak Aralık 2004'te gözlemlenen değişiklikler vardır: Çoğunluğu zaten yıkık durumda olan güney duvarın tümünden ortadan kaldırıldığı, apsis stylobatının üstündeki köşe taşının artık yerinde olmadığı, batı duvarının güney baştan ortaya doğru kısmen yok edildiği, mozaik tabanının kuzeydoğu kısmının açılarak kuzey duvarı civarında kısmen kazıldığı gözlemlenmiştir.

Osmaniye İli, Sumbas İlçesi, Gafarlı Köyü mozağının bulunduğu yapı 3 nefli bazilika olarak tanımlanmaktadır⁹. Kesik Suyu baraj göleti kenarında bulunan yapının üçte ikisi yok olmuş, güney duvarı yıkılmış, mozaik ve yapı tümünden tahrip olmuştur. Kuzeydoğu kesiminde kalan mozaik parça çok renkli ve ince işçiliktir.

SONUÇ

Burada sunulan mozaiklerin çoğunluğu 2003 yaz sonuna kadar geçen zaman diliminde ya ilk defa tespit edilmiş ya da ilk defa belgelenmiş eserlerdir. Bu eserlerin bir kısmı tescillidir. Tümünün tescil ve çeşitli yöntemlerle koruma altına alınması uygun olacaktır. Bölgede programlı yürütülen defineci faaliyetlerinin önü alınmalıdır.

9 F. Hild and H. Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien: Tabula Imperii Byzantini* Band 5 Österreichische Akademie Dph. 215 (Viyana, 1990) 221.

Resim 1: Bingüç mezarlık alan dıştan görünüş

Resim 2: Tatık Höyük

Resim 3: Koyunevi mozaïği, avlu

Resim 4: Koyunevi mozaïği, iç

Resim 5: Koyunevi mozaïği, iç

Resim 6: Baka'da mozaikli evin sahipleri

Resim 7: Baka mozaïği, iç

Resim 8: Karasis, bazilika

Resim 9: Çardak mozaïği

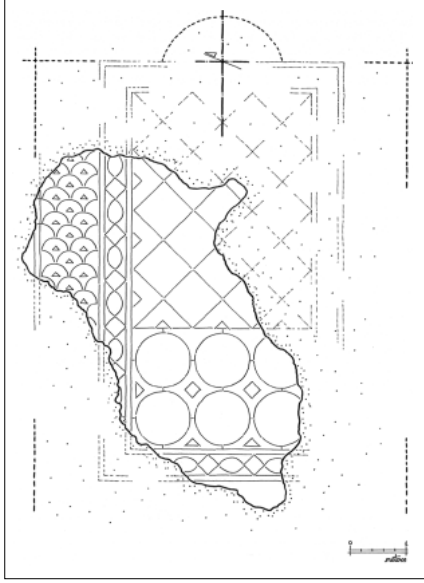
Resim 10: Yazlamazlı mozaïği

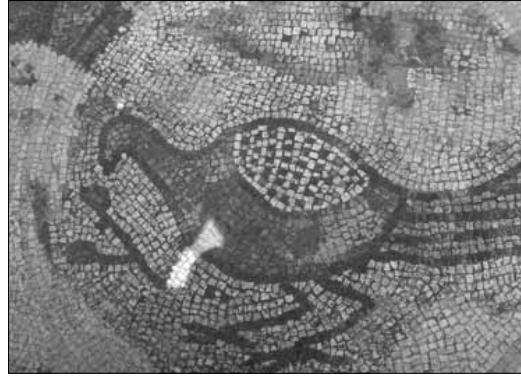
Resim 11: Yarbaşı mozaïği

Resim 12: Düziçi ilçe merkezindeki mozaik

Resim 13: Koyuntaş, bazilika planı

Resim 14: Koyuntaş mozaïği tavuskuşu figürü

Resim 15: Balıklı bazilika ve mozaik çizimi

KİLİKYA MOZAIKLERİNİN PETROGRAFİSİ

Fusun TÜLEK*

Kilikya mozaiklerinin petrografisinin incelenmesi "Kilikya Mozaik Korpusu" çalışması esnasında gerçekleştirilmiştir¹. Bu incelemenin amacı, bölge mozaiklerinde kullanılan tesserae - küpçüklerin ne tür taştan olduklarını ve bu küpçüklerin bölgenin yerel malzemesi ile benzerliklerine bakarak bölge dışından olup olmadıklarını saptamaktır² (Resim: 1).

Mozaiklerin yapımında kullanılan küpçüklerin malzeme türü, yaptıran kişi ya da kişilerin esere verdikleri önem ve değerini göstergelerinden biridir. Bir mozaik panoda çeşitli ve kıymetli malzeme kullanımı eserin yapımını isteyen kişi ya da kişilerin sosyo-ekonomik durumunun da bir göstergesidir. Mozaikte kullanılan malzemenin kaynağının belirlenebilmesi mozaik eserin yapımına karar veren iç dinamiklerin ve ekonomik ilişkilerin anlaşılmasına yarar. Bir eserde kullanılan malzemenin yerel kaynaklardan mı elde edildiği yoksa bölge dışından mı getirildiğini bilmek mozaığın yaratım ve üretimindeki sosyo-ekonomik-politik boyutu açığa çıkarır. Bu bilgi ayrıca mozaik eserin üretildiği bölgenin kültürel ve ekonomik etkinliklerinin boyutunu da öğrenmemizi sağlar. Tüm bu nedenlerle mozaik eserde kullanılan malzemenin türünü bilmek önem kazanmaktadır.

Öte yandan büyüklükleri en fazla 1x1 cm. ve 1x2 cm. olan küpçüklerin malzeme türünün hangi kaynaktan, yani hangi taş ocağından olduğunu belirlemek güçtür. Ancak mozaiklerin, jeolojik yapısı bilinen belli bir coğrafik alandan olup olmadıklarını saptamak mümkündür. Bunu anlayabilmenin yolu da malzemenin fiziksel, kimyasal ve izotop özellikleri, petrografik ve mineralojik özellikleri ile jeolojik yaşını belirleyip olası kaynaklar ile karşılaştırılmasıdır. Bu çalışmada bunlardan sadece mineralojik-petrografik özellikler, bazı fiziksel özellikler ve malzemenin jeolojik yaş özellikleri kullanılmıştır.

Tesserae - küpçüklerin incelenmesi için örnek alımı ancak arazide bulunan, üstü açık ya da yetersiz korunma koşulları içindeki zemin mozaiklerinden yapılmıştır. Örnek sağlama dağılmış/ayrılmış küpçüklerin toplanması şeklinde olmuştur. *In situ* olmayan, *in situ* olup da üstü örtülü olduğu için ulaşılamayan, müzelere kaldırılmış ve de koruması yapılmış mozaiklerden örnek alınmamıştır. Örnekler Kilikya bölgesinin her yerinden toplanmıştır. Ovalık ve Dağlık Kilikya gibi coğrafi ayırım yapılmamıştır. Ulaşılabilen *in situ* mozaiklerden alınan örnekler bölge mozaiklerinde kullanılan malzeme türüne ilişkin fikir verecek yeterlilikte olmuştur.

Örneklerin toplandığı alanlar coğrafik olarak 3 gruba ayrılmaktadır: Batıdan başlayarak birinci grup Dağlık Kilikya'nın batısındaki mozaik buluntu yerlerini, ikinci grup

* Yrd.Doç.Dr. Fusun TÜLEK, Kocaeli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İzmit/TÜRKİYE

1 F. Tülek, *Late Roman and Early Byzantine Floor Mosaics in Cilicia Urbana*, Illinois. 2004. UIUC- Illinois Üniversitesi'ne 2004 yılında verilmiş doktora tezi. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne Kilikya mozaiklerini tespit çalışmasını gerekli izinleri vererek destekledikleri için teşekkür ederim.

2 Bu çalışma, ilgili tez projesi için yürütülen araştırma esnasında İstanbul Teknik Üniversitesi laboratuvarlarında gerçekleştirilmiştir. Bilimsel katkı ve yardımlarından dolayı İTÜ Jeoloji Bölümü'nden Sayın Doç. Dr. Ş. Can Genç'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mut masifini de içine alarak Orta Kilikya'da bulunan buluntu yerlerini ve üçüncü grup Ovalık Kilikya'daki buluntu yerlerini kapsamaktadır. Toplam 22 mozaik buluntu yerinden örnekleme yapılmıştır. Bunlar batıdan doğuya doğru Kadıpaşa, Syedra, Güneyköy, Anamur, Güvercin Adası, Ovacık, Aloda, Dağ Pazarı, Manastır, Tahtacıbeleni, Elaiussa, Ala Cami, Çardak, Cıvıklı, Çunur, Gafarlı, İmamoğlu, Karlık, Konacık, Soli, Taştepe ve Yarpuz'dur (Resim: 2).

Küpçüklerin taş yapıları incelendiğinde hemen hemen tüm örneklerin kireçtaşı ya da kumtaşı, az sayıda örneğin ise çamurtaşı olduğu belirlenmiştir. Tanımlanmış kireçtaşı örnekler alt gruplandırma ile mikritik, biomikritik, spartik, biospartik, resifal, dolomitik, detritik ve pelajik olarak sınıflandırılmaktadır. Örnekler arasında yalnızca bir tanesi serpantin, bir tanesi traverten, iki tanesi yarı mermer ve iki tanesi de mermerdir. Biospartik ve biomikritik kireçtaşları bolca mercan, alg ve foraminifer fosilleri içermektedir. Örneklenen kireçtaşlarında tanımlanabilen fosil türleri şunlardır; nummulites sp., alveolina sp., globotruncana sp., globorotalia sp. ve globigerina sp.

Al Oda Mağara Kilise mozaiğinde daha çok mikritik kireçtaşı, çamurtaşı, globigerina fosili içeren biomikritik kireçtaşı ve pelajik kireçtaşından küpçükler kullanıldığı saptanmıştır (Resim: 2). Aphrodisias mozaiklerinde mikritik ve biomikritik kireçtaşının çeşitli örnekleri saptanmıştır (Resim: 3), yine Çardak (Resim: 4) ve Cıvıklı'da (Resim: 5) globotruncana sp ve globorotalia sp fosillerini içeren biomikritik kireçtaşları tespit edilmiştir. Ovalık Kilikya'daki mozaiklerin çoğunluğu Çunur, Gafarlı ve Karlık mozaiklerinde olduğu gibi nummulites ve alveoline fosilleri içeren resifal kireçtaşından küpçüklerle yapıldığı görülmüştür (Resim: 6, 7). Keza Konacık ve Syedra'dan alınan örnekler de çoğunlukla biomikritik kireçtaşı özellikleri gösterirken (Resim: 8-10) Konacık'ta ayrıca serpantin de saptanmıştır. Çunur ve Dağ Pazarı mozaiklerinden elde edilen örnekler ilginç bir özellik göstermiştir; bu mozaikler henüz tipik mermer haline gelmemiş, mermerleşme aşamasındaki (rekristalize) kireçtaşından elde edilmiş yarı mermerlerdir. Ala Cami Bazilikası'nda yüzeyde dağılmış olarak bulunan küpçüklerden alınan örnek ve Yarpuz'dan alınan örneklerin petrografik incelenmesi, ilgili küpçüklerin tipik mermer özelliğinde olduğunu göstermiştir (Resim: 11,12).

Bu çalışmada incelenen mozaik küpçük örneklerinin yaşı Eosen ya da Oligosen dönemlerine, yani yaklaşık 35-45 milyon yıla tarihlenmektedir. Neojen Döneme ait taş örneklerin yanı sıra 80-60 milyon yıl öncesi Üst Kretase Dönemine ait taş örneklerine de rastlanmıştır.

Kilikya bölgesi jeolojik ve jeomorfolojik olarak boydan boya Toros Dağları silsilesi içinde kalmaktadır. Bölgenin jeolojik yapısı, Toros ve anti-Toroslar'ın oluşumu çok çalışılmış olup bilim insanlarınınca iyi bilinmektedir. Bölgenin jeolojisini inceleyen çalışmalar, dikkat çekici karmaşık bir stratigrafinin varlığına işaret etmektedir³. Jeolojik incelemeler bölgenin esas olarak kireçtaşlarının baskın olduğu çökel kaya birimlerinden oluştuğunu göstermektedir. Bazı kesimlerde kumtaşı, şeyl gibi çökel kayalar ve bunların yanı sıra andezit, bazalt ve granit türü magmatik kayalara rastlanırken jeolojik araştırmalar, mermer türü kaya katmanlarının hiç olmadığı sonucunu vermiştir.

Bölgenin Paleozoik Dönemi çamurtaşı, kuvarsit ve kalker katmanlarını takiben dolomitik katmanları kapsamaktadır. Erken Triyas'ta başlayan çökelme, Orta ve Üst Jurasik periyodunda yaygınca karbonat türü kayaların oluşumunu sağlamış, bu karbonat çökeli Alt Kretase'de de sürmüştür. Alt Kretase yaşlı karbonatlar genelde homojen kireçtaşlarından oluşmaktadır. Bu karakteriyle bölgenin Mezozoik Dönemi genellikle karbonat türü kayaların baskın olarak oluştuğu bir dönem niteliğindedir. Üst Kretase Dönemine gelince, alttan üste doğru birbirini izleyen 3 ayrı fasiyeste kireçtaşı görülür. Bunlar marn, marnlı kireçtaşı, neritik kireçtaşı ve en üstte de yeşil, kırmızı ve gri renklerde, alacalı Globotruncana sp. fosil içeren kireçtaşı ara katkılı marn katmanları ile karakterize edilmektedir. Kilikya'da Mezozoik Dönem kısa sürer ve özellikle Batı Silifke ve

3 B. Toro - M. di Filippo "Caratteri Fisiografici del Territorio" in: *Elaiussa Sebaste I: Campagne di Scavo 1995-1997* ed. E. Equini Schneider. Rome. 1999. 13-24.

kuzeybatı Erdemli'de gözlemlenir. Paleosen Döneme geçiş genel olarak bir transgresyon içermez ve fosilli marn ve kireçtaşı katmanlarını kapsar. Eosen Dönem Nummulites sp fosili içeren krem rengi resifal kireçtaşı katmanları ile temsil edilmektedir. Oligosen Dönem ise yalnızca Toros Dağları'nın sınırlı bazı yörelerinde gözlenir⁴.

Osmaniye il sınırlarında yapılan bir jeolojik çalışma, yöredeki en yaygın kireçtaşı formasyonunun Paleosen-Eosen dönemlerine ait olduğunu ve bunların gri-beyaz renkli, nummulites, alveolina ve çeşitli diğer fosiller içerdiğini göstermiştir⁵. Globorotalia türü fosiller Adana'nın kuzeyinde kalan Karaisalı formasyonunun kireçtaşı katmanlarında gözlemlenmektedir. Karaisalı kireçtaşı formasyonunun Silifke ve Şariaydın formasyonları ve Kadirli-Kozan-Feke hattındaki Almalıbeli Formasyonu ile benzerlikler gösterdiği de bilinmektedir⁶. Mezozoik Dönemde Globotruncana fosilleri Yalvaç formasyonu ve Demirkazık formasyonunda gözlenir.

Kilikya bölgesinin jeolojik çalışmalarında görüldüğü üzere bölgenin yapısı daha çok kireçtaşı formasyonlarından oluşmaktadır. Aynı ya da benzer örnekte taşlar bölge boyunca çeşitli jeolojik katmanlarda bulunabilmektedir. Bu çalışmada incelenen örnekler tümüyle bölgenin jeolojik katmanlarında saptanan taş türlerindedir. Böylelikle örneklerini incelediğimiz Kilikya mozaiklerindeki taş küpçüklerin yerel malzeme olduğunu söyleyebiliriz. Bu yöreden edinilen taş türlerinin kaynağının mozaik yapım yerine en yakın taş ocağı, hatta belki de kaya kütlesi olduğu söylenebilir.

Kilikya bölgesinde araştırma yapan ve antik yerleşimleri kazan arkeologlar, bulunan antik yapılarda kullanılan taş malzemenin kaynağının yerel olup olmadığını sorgulamışlarsa da bugüne kadar Kilikya'da antik taş ocaklarının varlığı araştırılmamıştır. 5. – 6. yüzyıllarda Isaurialı taş ustalarının ününün bölge dışına taşıtığını Kuzey Suriye gibi komşu bölgelerde binalar yaptıklarını antik kaynaklardan öğrenmekteyiz⁷. Kuşkusuz bu taş ustaları bölgede belirli taş ocaklarını kullanıyorlardı. Bugün hâlen küçük ölçekli modern taş ocakları bölgede faaliyettedir.

İncelenen örnekler arasında yalnızca iki yerde mermer küpçük tespit edilmiştir. Yalnızca iki örnek tespit edilmesi diğer Kilikya mozaiklerinde mermer küpçük kullanılmadığı anlamına gelmez. Yani, sağlamlaştırması ve korunması yapılmış, bütünlüğü bozulmamış ve ayrılmış küpçükleri olmayan, bir diğer ifade ile örnek alamadığımız diğer Kilikya mozaiklerinde mermer küpçük kullanılmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine, bu mozaiklerden bir kaçında örneğin Anemurium antik kentinde W II 13 yapısındaki Tethys mozağinde, özellikle kuş figürlerinin kanatlarında mermer küpçüklerin kullanıldığı gözlemlenmektedir⁸. Başka birçok mozaik panoda mermer küpçük

4 B. Toro ve M. di Filippo, 1999, 16.

5 N. Yapıcı - F. İşler "Yarpuz - Kaypak (Osmaniye) Yöresinin Jeolojisi ve Petrografik İncelemesi" ed. A. Acar Symposium (1991), 269-275. Kilikya bölgesinde yürütülen jeomeorfolojik çalışmaların çoğu, özellikle Ovalık Kilikya'da – Adana'da yürütülenleri bölgenin sismolojik oluşumunu tanımak ve petrol bölgelerini tespit etmek amaçlıdır ve bu durum B. Ozer tarafından da ifade edilmiştir, (1974, 57, 72). Bölgenin tümünü kapsayan petrografi ve stratigrafisini inceleyen bir araştırma henüz yapılmamıştır. Çukurova Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'nin son dönemde bu alanda yaptığı, yukarıda belirtilen yayın gibi çalışmalar son derece yararlı olmaktadır. Bu çalışmada yararlanılan kaynaklar şöyle sıralanabilir: M. Sayar, K. Erguvanlı *Türkiye Mermerleri ve İnşaat Taşları* (İstanbul, 1955); B. Ozer, B. Biju Duval, P. Courrier and J. Letouzey "Geology of Neogene Basins of Antalya, Mut and Adana": *Türkiye 2. Petrol Kongresi, Tebliğler* (1974), 57-84 ed. H. Okay, E. Dileköz; R. Brinkman *Geology of Turkey* (Stuttgart, 1976); S. Metin, "The Geology of an Area Amongst The Derebaşı (Develi), Armutalan And Gedikli (Saimbeyli) Villages in the Eastern Tauride Mountains" *Istanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yer Bilimleri Dergisi* 4:1-2 (1983/84), 45-66; C. Yetiş et al., "Facies and environmental aspects of the Kuzgun formation (Upper Miocene) in Adana basin" *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni* 29 (Şubat 1986), 81-96; U. C. Ünlügöç - C. Demirkol "Stratigraphy of the Surroundings of Kızıldağ Yayla (Adana)" *Jeoloji Mühendisliği* n:32-33 (1988), 17-25; U. C. Ünlügöç - C. Demirkol "Karsanti, Akdam ve Eğner (KKD Adana) Dolaylarının Stratigrafik İncelenmesi": A. Acar Symposium (1991), 239-254; K. Gürbüz, "Middle Miocene Submarine Fan System of the Adana Basin (Southern Turkey)" *The Bulletin of Turkish Association of Petroleum Geologists* 10:1 (1998), 1-14.

6 U. C. Ünlügöç - C. Demirkol "Karsanti, Akdam ve Eğner (KKD Adana) Dolaylarının Stratigrafik İncelenmesi": A. Acar Symposium (1991) 250

7 Vita St. Marthae, ASS Ma V, 415ff; C. Mango "Isaurian Builders," *Polychronion: Festschrift F. Dölger*. Heidelberg. 1966. 358.

8 Tethys betimlemeli zemin mozaikindeki keklüklerin kanatlarında mavimsi-gri renkte mermer küpçükler kullanılmıştır. Çalışmada incelenen Yarpuz ve Alacami küpçük örneklerinin küçük parçalar olması nedeni ile Proconessus veya Docimium mermer türü olduğunu saptamak mümkün olamamıştır.

kullanımı yalnızca betimlemelerde renk skalasını zenginleştirmek için mavimsi-gri kullanımıyla sınırlıdır. Bu mermer küpçüklerin mozaiklerde kullanımı, kireçtaşı küpçüklerin kullanım yoğunluğuyla kıyaslandığında çok çok az orandadır. Sonuçta, genelde mermer küpçükler tek tük olmak koşuluyla figür betimlemelerinin vurgulanmasında, kuş kanatlarında ya da rozet dilimlerinin gölgelendirilmesinde kullanılmıştır.

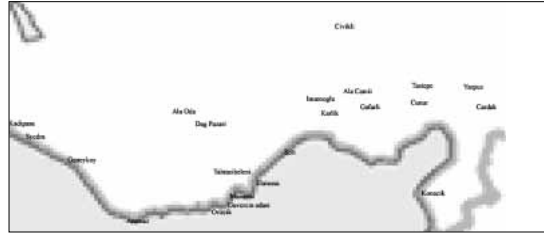
Mermer küpçüklerin ender düzeyde görülmesi ve Kilikya'nın jeolojik katmanlarında mermer olmaması bu küpçüklerin spolia olduğuna işaret etmektedir. Bölge dışında yapıp getirilmiş ya da ithal edilen mermer malzemeyle yapılmış yontu ya da mimarî elemanların küçük parçalara ayrılıp yeniden kullanılmış olduklarını düşündürmektedir, örneğin bölgede varlığı bilinen mermerden yapılmış olan İmparator Trajan'ın kenotapı gibi⁹.

Sonuç olarak, Kilikya mozaiklerinin incelenen örneklerinin hemen hemen tümünde kireçtaşı kullanıldığını söyleyebiliriz. Bölgenin jeolojik yapısı ile birlikte değerlendirildiğinde bu kireçtaşı malzemenin, bölge içindeki taş ocaklarından edinilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, Kilikya bölgesi kireçtaşları ile bu çalışmada derlenmiş olan küpçüklerin fiziksel, petrografik özellikleri ve jeolojik yaşları büyük oranda örtüşmektedir.

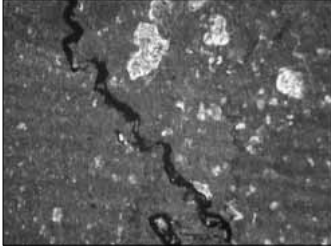
⁹ İmparator Trajan'ın kenotapı renkli mermerden yapılmıştır. Dr. İ. Karamut "Selinus Antik Kenti ve Traianus'un Kenotaph'ı" *Arkeoloji Ve Sanat* 25:12 (2003) 3-12: 9..

Harita: Kilikya mozaikleri petrografisi

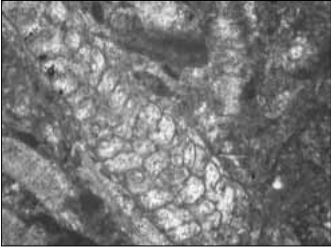
Resim 1 : Örneklerin alındığı mozaiklerin buluntu yerleri

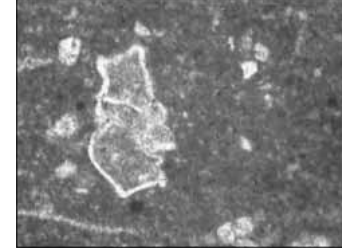
**Resim 2: Al Oda
Globotruncana sp
fosili mitritik-
pelajik kireçtaşı**

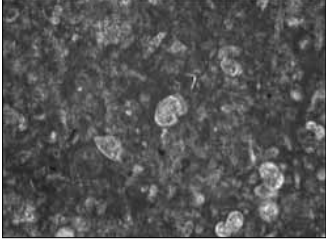
**Resim 3: Alprodisias
Biyomitritik veya
biyomitritik
kireçtaşı**

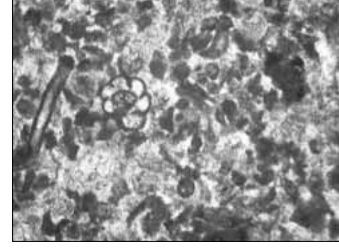
Resim 4: Çardak Biyomitritik

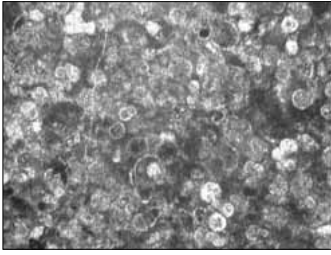
**Resim 5: Cıvıklı Biyomitritik;
globotruncana
sp fosili biyomitritik;
pelajik kireçtaşı**

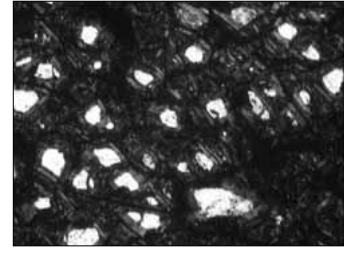
**Resim 6: Çunur Biyomitrik
globorotalia ve
sp globigerina
sp fosilli kireçtaşı**

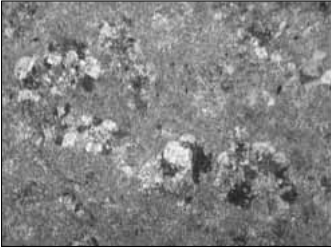
Resim 7: Karlık Biyomitrik

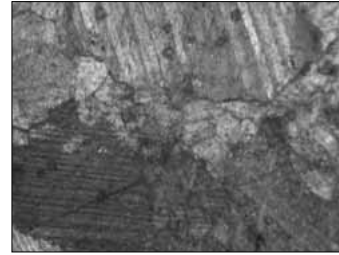
**Resim 8: Konacık Biyomitrik
globigerina sp fosilli
mitritik kireçtaşı**

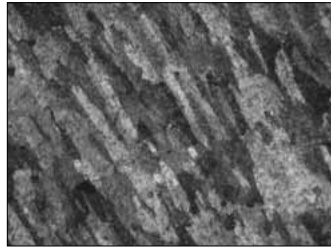
**Resim 9: Konacık
Serpantinit**

**Resim 10: Syedia Biyosparifik
biyosparifik
kireçtaşı**

**Resim 11: Ala Camii Mermer
(iri taneli
granoblastik
dokulu mermer)**

**Resim 12 : Yarpuz sisti
mermer
(yapraklanma
ve yönlenmeli
meremer) veya
kalksist**

2004 YILI COŞKUNTEPE YÜZEY ARAŞTIRMASI

Turan TAKAOĞLU*

Çanakkale İli, Ayvacık İlçesi, Bademli Köyü'nün yaklaşık dört kilometre güney-batısında yer alan neolitik Coşkuntepe yüzey araştırması 24 Eylül ve 10 Ekim 2004 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmayı gerçekleştirmem konusunda ve araştırma süresince bana tanıdığı her türlü olanaktan dolayı Gülpınar kazı başkanı Prof. Dr. Coşkun Özgünel'e içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Bu çalışma için 'Institute for Aegean Prehistory' maddi olanak sağlamıştır. Bakanlık temsilci olarak katılan Çanakkale Arkeoloji Müzesi'nden Arkeolog Musa Tombul'a ise sağladığı çalışma ortamı ve yardımlardan dolayı minnettarım.

Batı Anadolu'nun en batı noktasında yer alan Neolitik Çağ yerleşimi olan Coşkuntepe, Çanakkale İli, Ayvacık İlçesi'ne bağlı Bademli Köyü yakınlarında, denizden 1.5 km. uzaklıkta ve deniz seviyesinden 230 m. yükseklikte doğal bir tepe üzerinde yer almaktadır (Resim: 1, 2). 1980'li yıllarda Prof. Dr. Coşkun Özgünel tarafından ilk kez keşfedilen bu neolitik yerleşimde ele geçirilen yüzey buluntuları, izleyen yıllarda Jürgen Seeher tarafından incelenerek Coşkuntepe'nin neolitik Batı Anadolu ve Ege kültür tarihi içindeki önemi vurgulanmıştır¹. Coşkuntepe doğal çevresinin, ilk bakışta tarıma dayalı bir ekonomik yaşam biçimini destekler özellikler sergilememesi Anadolu'nun en batı noktasında yer alan bu yerleşimin farklı bir açıdan bölge kültür tarihine ışık tutabileceğine yönelik şüpheler uyandırmıştı. Çünkü, doğu Ege'de kıyısız alanlar ile ovalarda yer alan neolitik yerleşimler arasında ekonomik anlamda bir farklılığın olup olmadığı, neolitikleşme süreci ile ilgilenen arkeologların önem verdiği konulardan biridir. Genel olarak kabul edilen görüşe göre verimli ovalarda yer alan yerleşimlerde genellikle tarıma dayalı bir geçim ekonomisinin hâkim olduğu, bunun tersine Ege Denizi'ne kıyı alanlarda varlığını sürdüren neolitik toplumlarda ise tarıma daha az önem verildiği varsayılmıştır. Bu sistem içinde kıyı neolitik toplumları için toprağı ekip biçmeye dayalı bir yaşam çok yaygın olmadığından alternatif geçim ekonomileri geliştirdikleri varsayılır. Coşkuntepe gibi bazı kıyı yerleşimlerinin, Neolitik Dönemde denizden gelen obsidiyen gibi ithal malzemelerin dağıtımında rol oynayan ticaret noktaları da olduğu ileri sürülmüştür. Bu bakımdan 2004 yılı Coşkuntepe ve yakın çevresindeki yüzey araştırmasının amacı öncelikli olarak kıyı bölgelerdeki neolitik köy toplumlarının doğal çevrelerine nasıl adapte oldukları ve bu kıyı yerleşimlerin ticaretle oynamış olabileceği olası rolleri anlama konularında fikir elde etmeye yöneliktir.

Çağdaş toplumların aksine, neolitik Coşkuntepe halkı denizden 230 metre yükseklikte ve kıyıya yaklaşık bir kilometre uzaklıkta, üç taraftan sarp yamaçlarla çevrili ve yalnızca kuzey yönünden ulaşılabilen bir alan üzerine kurulmuştur. Yerleşim, doğal konum itibarıyla Lesbos/Midilli Adası'na bakan görüntüsü güzel ve savunması kolay bir

* Turan TAKAOĞLU, Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Terzioğlu Yerleşkesi, Çanakkale/TÜRKİYE

1 J. Seeher, "Coşkuntepe - Anatolisches Neolithikum am Nordostufer der Ägäis," *Istanbul Mitteilungen* 40 (1990) 9-15.

nokta üzerinde yer almaktadır. Tepenin hemen doğu yamacında taze su kaynağı mevcuttur, ancak tepenin doğu ve batı yönlerindeki derin vadilerde Ege Denizi'ne doğru akan ırmaklar da su ihtiyacına yönelik kullanılmış olabilir. Çanak çömlek parçalarının yüzey üzerinde dağılımı esas alındığında, yerleşimin ölçüleri yaklaşık olarak 100 m² civarındadır. Bu alan içerisinde yerleşim yüzeyi üzerinde neredeyse eşit olarak dağılmış yaklaşık olarak 800 çanak çömlek parçası, 900 çakmaktaşı alet kaydedilmiştir (Resim: 3, 4). Günlük amaçlı kullanılan bu tür nesnelere yanında çanak çömlek anlamında depolama kap parçaları da ele geçirilmiştir. Yüzey malzemeleri arasında az sayıda Melos kökenli olabilecek obsidiyen, bir kil damga mühür parçası, öğütme ve ezgi taşları, havan ve havan elleri, taş kaplar ve çeşitli saplı ve el baltaları ön plana çıkmaktadır (Resim: 6, 8).

Yüzey buluntuları arasında önemli bir oranı oluşturan tek renkli kahverengi-kırmızı veya turuncumsu-kırmızı astarlı çanak çömlek grubu Coşkuntepe'nin Neolitik Dönem içinde kronolojik ve kültürel boyutta ilişkilendirilmesinde önemli bilgiler sunar. Coşkuntepe'de ele geçirilen tek renkli kırmızı astarlı ve perdahlı, basit geniş karınlı ve S-profilli çanak ve çömlekler, dik ya da hafif içe dönük ağızlı çanaklar, dudak üstü düz kesilmiş profilli kaplar, kalınlaştırılmış dipler, halka kaideler, dikine ip delikli tüp ve yuvarlak tutamaklar Göller Bölgesi çanak çömleği ile yakınlık göstermektedir. Bu tür benzerliklerden yola çıkarak Coşkuntepe yerleşimi zamansal açıdan yaklaşık olarak M.Ö. 6000 civarına tarihlenebilir. Benzer bir şekilde, ele geçirilen dikdörtgenimsi kil damga mühür parçası da Göller bölgesi veya orta Anadolu ile bağlantıyı gösteren diğer bir veri olarak kabul edilebilir (Resim : 5). Kil damga mühürlerin varlığı Göller Bölgesi'nde Bademağacı, Konya bölgesinde Çatalhöyük'te ve İzmir bölgesinde Ulucak Höyük ve Dedecik-Heybelitepe'de bilinmektedir². Daha önce Kuzeybatı Anadolu Bölgesi'nde kil baskı mühürlerin varlığının bilinmediği göz önüne alındığında Coşkuntepe örneğinin önemi artmaktadır. Yaklaşık olarak konik bir tutamak ve enine düzenlenmiş zigzaglardan oluşan desene sahip bu damga mührün en yakın benzerinin Macaristan'da Körös-Starcevo kültürü erken neolitik yerleşiminde ele geçirilmesi ise bir sürpriz değildir³. Çünkü Yunanistan ana karası ve Balkanlar dahil güneydoğu Avrupa'da ele geçirilen örneklerin çoğunun Anadolu kökenli olduğu veya ortak kökenden gelen neolitik toplumların bir ürünü olduğu görüşü yaygın bir şekilde kabul edilmektedir.

Sürülebilir veya ekilip/biçilebilir alanların Coşkuntepe'nin yakın çevresinde mevcut olmayışı, farklı ekonomik biçimlerin burada uygulandığı olasılığını düşündürmektedir. Örneği yüzey araştırmaları sırasında çanak çömlek ve taş aletler yanında yerel ekonomiye ışık tutabilecek veriler mevcuttur. Örneğin deniz ürünlerinden faydalandığına işaret eden çok sayıda deniz kabuğu mevcuttur. *Ostrea edulis*, *Murex trunculus*, *Murex brandaris*, *Cardium edule*, *Tapes decussatus*, *Pectunculus pilosa*, ve *Patella vulgata* en yaygın olarak temsil edilen türlerdir. *Murex* türleri dışında kalan deniz kabukları yenilebilir deniz ürünlerini temsil eder ve Coşkuntepe'nin güneyinde yer alan sığ sularda kolayca elde edilebilir niteliktedir. Coşkuntepe yüzey araştırmalarında ayrıca yaklaşık yüz civarında deniz kıyısından toplanmış olduğu anlaşılan küresel sapan taşı da ele geçirilmiştir. Avcılık veya savunma ile ilgili olan bu tür nesnelere Çanak Çömlekli Neolitik Dönem içinde ok uçlarının yerini alan yeni bir unsur olarak ortaya çıktığı bilinmektedir⁴. Bu tür nesnelere Coşkuntepe'de varlığı yerel ekonominin başka bir yönü konusunda bilgi vermesi açısından önemli sayılabilir.

2 G. Umurtak, "Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağda Burdur-Antalya Bölgesi Mühürçülüğü Üzerine Bazı Gözlemler," *Adalya* 4 (2000) res. 3 ve 5; J. Mellaart, "Excavations at Çatal Höyük, third preliminary report, 1963," *Anatolian Studies* 14 (1964) 96-98; C. Lichter, "Western Anatolia in the Neolithic and Early Chalcolithic: the actual state of research," C. Lichter, (derl.), *How did Farming Reach Europe? Anatolian-European Relations from the Second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal. B.C.* (Istanbul 2005) 67.

3 J. Makkaay, *Early Stamp Seals from South East Europe*. (Budapest 1984) fig. 7

4 M. Özdoğan, "On arrows and sling missiles: what happened to the arrows?," R. Aslan, St. Blum, G. Kastl, F. Schweizer, D. Thumm, (derl.), *Mauerschau. Festschrift für Manfred Korfmann*, (Remshalden-Grünbach 2002) 442.

Yüzey araştırmaları sırasında günlük yaşama yönelik bilgi veren bu tür arkeolojik buluntuların yanı sıra yerel üretim ekonomisine yönelik yeni bilgiler de elde edilmiştir. Yerleřimin kuzey ve batı yamaçları civarında öğütme taşı üretiminin varlığını gösteren bitmemiş örnekler, üretim hataları, yonga parçaları ve bunları üretmekte kullanılan tař aletler tespit edilmiştir. Bu bakımdan bu tarıma uygun olmayan alanın yerleşim yeri olarak seçilmesinde volkanik kayaların yakın çevrede doğal olarak bol miktarda mevcut olmasının önemli rol oynamış olduğu düşünülebilir. Andezit ve bazalt gibi öğütme taşı yapımında tercih edilen ve Miyosen oluşumlar sonucu yüzeyde köşeli bloklar şeklinde bağımsız olarak doğada mevcut kayalar önemli bir hammadde kaynağı oluşturmuş olmalıdır. Henüz boyutları anlaşılmış olsa bile tarım dışı bir faaliyetin Cořkun-tepe geçim ekonomisine katkı sağlamış olabileceği düşünülebilir. Öğütme taşları tarıma geçiş süreciyle bağlantılı olarak Neolitik Dönem arkeolojisi için önemli bir nesne grubunu oluşturur. Öğütme taşlarının en erken Neolitik Dönemle birlikte yaşamın bir parçası olduğu bilinmekle birlikte, bunların nasıl üretildiğini gösteren veriler arkeolojik olarak iyi bilinmemektedir. Bu bağlamda Cořkun-tepe, öğütme taşı üretim zincirini belirleme aćısından kapsamlı bilgiler sunmaktadır. En önemli problem ise üretim artıklarının son birkaç yıl içerisinde modern teras duvarları yapımında kullanılmasından dolayı üretim organizasyonu konusunda bilgilerimizin bu aşamada sınırlı oluşudur. Fakat, üretimin genellikle yerleşimde değil de hammaddenin bulunduğu alanlarda gerçekteştirildiği açıktır. Üretim artıkları yanı sıra öğütme taşı üretiminde kullanılan önemli sayıda tař aletler de ele geçirilmiştir. Bunlardan en ilginç grubu sap yivli baltalar ve el çekiçleri oluşturmaktadır (Resim: 7, 8).

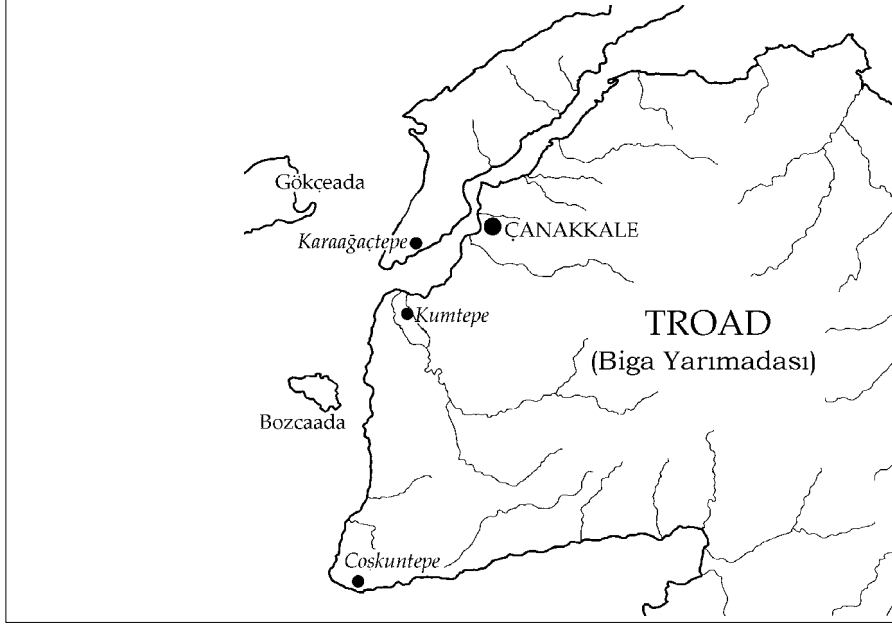
Üretim artıklarının incelenmesi, öğütme taşı yapımında hammaddenin işlenmek üzere seçildikten ve test edildikten sonra dört farklı aşamadan geçtiğini göstermektedir. Öğütme taşı üretimi birinci aşamasında test edilen andezit veya bazalt gibi hammaddelerden kaba yongalar koparılarak öğütme taşı taslağı oluşturulmasıdır. Burada, doğada bulunan bazalt veya andezit blokun düzgün yüzeyi esas alındıktan sonra, alt ve yan yüzeylerden geniş yongalar koparılıp köşelerin yuvarlaklaştırılmasıyla taslağa oval bir şekil verilmeye çalışılır. Coşkun-tepe yüzey araştırmaları sırasında çok sayıda çoğu ortadan kırılmış bu tip taslaklar ele geçirilmiştir (Resim: 9,10). İkinci aşamada ise elde edilen bu taslak, daha ince çekiçleme ile geniş yonga izleri ortadan kaldırılarak detaylandırılır. Bu aşamada olasılıkla sivri nokta uçlara sahip çekiçler kullanılmıştır. Örneğin ucu körelmiş, kullanım dışı kalmak üzere olan aletler, ikinci kez dokunularak sivri noktalar elde edilerek bu aşamada kullanılabilecek çekiçler hazırlanır. Üretim artıklarının sayısal incelenmesi öğütme taşı üretiminde en çok hatanın bu aşamada gerçekteşmiş olduğuna işaret etmektedir. Yerleşim alanı dışının yanı sıra yerleşim içinde de bu aşamaya ait üretim artıklarının ele geçmesi, ustaların bazen üretimin bu evresini yerleşim içinde gerçekteştirdiğini gösterir. Üçüncü aşamada ise çekiçleme sonrası öğütme taşı üzerinde kalan yüksek çıkıntıların düzleştirilmesi gerçekteştirilir. Bu aşamada üretim hata oranının az olmasına rağmen, hataları gösteren artıklar mevcuttur. Üretimin son aşaması sürtme yöntemiyle öğütme taşına son şeklin verilmesidir. Bu aşama zorunlu olmamakla birlikte bunun gerçekteştirildiğine dair izler mevcuttur. Örneğin ele geçirilen çok sayıda tek veya çift yüzeyli el taşları genellikle bu amaca yönelik olmalıdır. Az oranda görülen bu sürtme işleminin yerleşim içinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Coşkun-tepe öğütme taşı üretiminin ticarete mi yoksa yerel ihtiyaçlara mı yönelik olduğu sorusuna cevap vermek bu aşamada pek mümkün değildir. Fakat üretimin hacmi ve hata oranı göz önüne alındığında yerel ihtiyaçın ötesinde üretim gerçekteştirildiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar andezit gibi hammaddeler arkeometrik yöntemler sonucu ait oldukları jeolojik kaynaklara atfedilebilir olsalar bile⁵ Troas bölgesinde ve çevresindeki Ege adalarında neolitik yerleşimlerin az olarak bilinmesi, Coşkun-tepe ürünle-

5 O. Williams-Thorpe, Olwen and R. S. Thorpe, "Geochemistry and trade of eastern Mediterranean millstones from the Neolithic to Roman periods," *Journal of Archaeological Science* 20 (1993) 263-320.

rine yönelik ticaretin varlığını tespit etmeyi güçleştirmektedir. Dolayısıyla Coşkuntepe’de üretilen öğütme taşlarının komşu neolitik köylere ithal edilip edilmediği sorusuna cevap vermek güçtür. Böyle bir olgunun varlığı hiç şüphesiz neolitikleşme sürecinde ticaretin oynadığı rolü gösterecektir. Coşkuntepe ürünlerinin Troas içini kapsayan yerel bir bölgesel ticaret sistemi içinde mi yoksa deniz aşırı yerleri de kapsayan uzun mesafeli bir ticaret sonucu mu dağıldığı sorusu gelecek sezonki çalışmaların konusunu oluşturmaktadır. Her iki durumda da Coşkuntepe köy toplumunun yerel ekonomisini ürettikleri öğütme taşını değiş tokuş etme yoluyla destekledikleri fikri ortaya çıkacaktır. Bu yerel ekonominin tamamen öğütme taşı üretimine dayalı olduğu anlamına da gelmemelidir.

Özet olarak, Coşkuntepe 2004 yılı yüzey araştırmasında elde edilen arkeolojik veriler, bu neolitik köy toplumunun yerel ekonomisine, öğütme taşı üretimine dayalı bir üretim sisteminin katkı sağlamış olabileceğini düşündürmektedir. Bu da bize bazı neolitik toplumların tarıma uygun alanlar bölgede mevcutken neden kıyısız alanlarda yaşamayı tercih ettikleri konusunda bilgi vermektedir. Coşkuntepe kıyı neolitik toplumunun yakın çevrede yoğun olarak bulunan andezit ve bazalt gibi volkanik kayalarla işleyerek öğütme taşı ürettiğini ortaya koymuştur. Neolitik kıyı toplumların kendi tarım dışı ürünlerini iç bölgelerde yaşayan neolitik toplumların tahıl ürünleri ile değiş tokuş yaparak varlığını sürdürdüğü teorisini desteklemektedir. Bu bakımdan neolitikleşme sürecinde Coşkuntepe gibi alternatif ekonomiler geliştirmiş kıyısız yerleşimlerin var olduğunu ve geliştirilen tarım dışı üretime dayalı ticaret dolayısıyla neolitik unsurların yayılmasında önemli rol oynamış olduğu savını desteklemektedir. Coğrafik olarak önemli noktalarda yer alan kıyı neolitik yerleşimleri sadece balıkçılıkla geçinen köy toplumları olarak değil de yerel veya bölgesel ticaret sistemi içinde önemli rol oynayan aracı toplumlar olarak görme düşüncesini de çekici kılmaktadır. Devam etmekte olan Coşkuntepe yüzey araştırmalarının kıyı neolitik toplumların bilinmeyen yönlerine ışık tutmaya devam edeceği ve Kuzeybatı Anadolu ve ötesinin neolitikleşme sürecinin daha detaylı anlaşılmasına katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Harita: Coşkuntepe'nin kuzeybatı Anadolu'da yerini gösteren harita

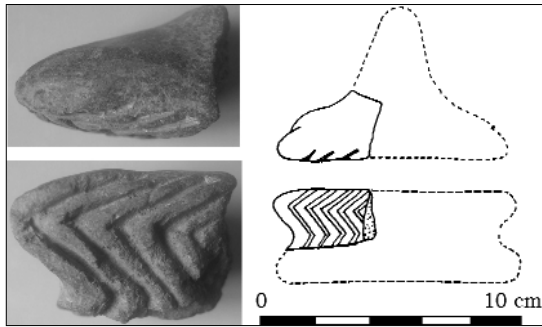
**Resim 1: Coşkuntepe'nin kuzeydoğu yönünden bir görüntüsü
(arka görüntüde Lesbos/Midilli adası)**

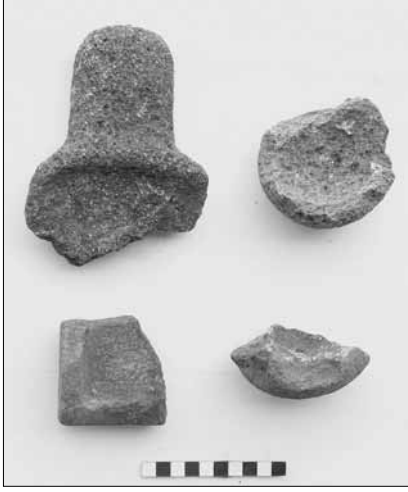
Resim 2: Coşkuntepe yüzey buluntusu
çanak çömlek parçaları

Resim 3: Coşkuntepe yüzey buluntusu

Resim 4: Kil baskı mühür parçası

Resim 5: Yüzey buluntusu taş kap parçaları

Resim 6: Sap yivli bazalt baltalar

Resim 7: Bazalt el baltaları

Resim 8: Üretim hatası öğütme taşı taslakları

Resim 9: Üretim hatası andezit öğütme taşı taslağı